

A modernitás szorításában
Ajka építéstörténete 1940–1990

A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 35.

Horváth László

A MODERNITÁS SZORÍTÁSÁBAN

Ajka építéstörténete 1940–1990

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
2015

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Polgári
Magyarországért
Alapítvány

Szerkesztette:
Szűts István Gergely

Lektorok:
DUNAI REZSŐ, TILHOF Endre

Borítóterv:
GÁTY István

Borítófotó:
HORVÁTH László

© Horváth László
© Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

ISBN 978-963-7229-43-5

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Felelős kiadó: BOROSS István

Nyomdai munka: OOK-Press Nyomda, Veszprém

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	11
1. A VÁROSÉPÍTÉS ALAPJAI	
1.1 A város ismérvei.....	17
1.2 Városképző és várossalakító erők	19
1.21 A várost létrehozó erők	19
A helyi és a helyzeti energiák – A helyi és a helyzeti energiák szerepe Ajkán	
1.22 Ajka települési és a természeti viszonyai	23
1.3 A városépítés tartalma.....	25
1.4 A modern városépítés előzményei	28
1.41 A modern építészeti előzmények.....	29
1.42 A modern lakókörnyezeti kultúra kialakulása	31
1.43 A modern városrendezés kialakulása.....	33
A modern városrendezés kialakulásának a folyamata	
A 20. század legfontosabb városépítési rendező elvei	
1.44 A magyar építészeti előzmények.....	36
1.45 Összefoglalás helyett.....	38
2. AJKA ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE	
2.1 Ajka város építéstörténetének szakaszolásának szempontjai	39
2.2 A városépítés szakaszai.....	41
2.21 A bányanyitásoktól a gyárépítésekig, 1865–1940	41
Népesség – Gazdaság – Infrastruktúra – Településszerkezet	
A telkek és beépítésük – Az épületek és építészeti karakterük	
A jogi és intézményi környezet	
2.22 A nagy gyárépítkezésektől az államosítások befejezéséig, 1940–1949	55
Gazdaság – Népesség – Lakásépítés – Infrastruktúraépítés	
Közintézmények – Településszerkezet – Beépítési mód és	
építészeti karakter – A jogi és intézményi környezet	
2.23 Az államosítások befejeződésétől a várossá válásig, 1950–1959.....	66
Ajkát érintő településfejlesztési döntések az ötvenes évek elején	
– Gazdaság – Népesség – Településrendezés	
Lakásépítés: Az alacsony szintszámú lakótelepek – Bányász	
sajátház-építések – Szövetkezeti lakótelep építése	

Többszintes lakótelepek – Bauxit lakótelepi lakásépítések Erőmű lakótelepi lakásépítések – Infrastruktúraépítés (Ivóvízellátás – Szennyvízkezelés – Közlekedés – Patakszabályozás) – Közintézmények A jogi és az intézményi környezet	
2.24 A várossá nyilvánítástól az irányítási rendszer reformjáiig, 1959–1967	127
Fejlesztési tervek és intézkedések – Gazdaság – Népeesség – Településrendezés – Lakásépítés – Infrastruktúraépítés (Ivóvízellátás Szennyvízelvezetés és -tisztítás – Távfűtés – Útépítés – Patakszabályozás, hídépítések) – Közintézmények – Városközpont – A jogi és az intézményi környezet változása	
2.25 Az irányítási rendszer reformtól a rendszerváltásig, 1968–1990.....	189
2.251 Az irányítási rendszer reformtól az olajválság begyűréséig, 1968-1976	189
Gazdaság – Népeesség – Fejlesztés – Településrendezés Lakásépítés – Közintézmények – Városközpont Infrastruktúraépítés (Ivóvíz ellátás – Szennyvízelvezetés, és -tisztítás Távfűtés – Közlekedés – A jogi és az intézményi környezet)	
2.252. Az olajválság begyűrésétől az állami lakásépítés leállításáig, 1977–1983.....	247
Fejlesztések – Népeesség – Településrendezés – Lakásépítés – Közintézmények – Infrastruktúraépítés	
2.253 Az állami lakásépítés megszűnésétől a rendszerváltásig, 1984–1990	263
Fejlesztés – Gazdaság – Településrendezés – Lakásépítés – Közintézmények – Infrastruktúraépítés	
3.A VÁROSÉPÍTÉS TÖRTÉNETE SZÁMOKBAN	
3.1 Az elemzés tárgya és módszertana.....	281
3.2 Elemzések, következtetések	284
3.21 Az ajkai ipar fejlődésének alakulása.....	284
3.211 Ajkai szénbányák.....	284
3.212 Ajkai Hőerőmű.....	288
3.213 Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó	292
3.22 Népeesség	296
3.221 A népeességszám alakulása	296
3.222 Az aktív keresők.....	300
3.223 A népeesség korcsoportok szerinti összetétele	304
3.23 Lakásállomány és lakásépítés.....	308
3.231 A lakásállomány összetétele és alakulása	308
3.232 Az egy lakásra jutó lakók száma	312
3.233 Épített és megszűnt lakások.....	312

3.24 Lakóépületek	314
3.241 A lakóépületek számának alakulása	314
3.242 A lakóépületek állományának építési idő szerinti összetétele	315
3.243 A lakóépületek szintszám szerinti összetétele.....	316
3.244 A lakóépületek lakásszám szerinti összetétele.....	317
3.245 A lakóépületek építési mód szerinti összetétele.....	319
3.25 Az út és közműhálózat kiépítettsége és a lakások közmű ellátottsága	319
3.251 A közműhálózatra kapcsolt lakások száma és aránya	319
3.252 A közcsatorna ellátottság.....	320
3.253 Az útépítés növekedési szintje és üteme	321
3.26 Alapellátás	322
3.261 Az általános iskolai tanulók számának alakulása.....	322
3.262 Az általános iskolai férőhelyek számának alakulása.....	322
3.263 Az általános iskolai tanteremmel való ellátottság.....	323
3.27 A lakásállomány és a népeesség összefüggései	323
3.271 A lakásállomány és a népeesség.....	324
3.272 Lakások és keresők	325
3.273 Lakások és háztartások	327
3.28 Összefoglalás	328

4 A VÁROSÉPÍTÉS SZÍNVONALA

4.1. A város szerkezete	333
4.11. A település szerkezetét alakító tényezők	333
A természeti adottságok – A művi elemek – A területszervezési döntések	
4.12. A település szerkezetének alkotó elemei	336
4.121 A település területi rendszere	336
Közintézmény területek – Lakóterületek – Ipari területek – Zöldterületek	
4.122 A település hálózati rendszere.....	342
A város közlekedési hálózata és létesítményei – A település közműhálózata	
4.2 A belváros területi egységei.....	347
4.21 Bevezetés a területi egységek fejezetbe.....	348
A lakótelep fogalma – A belváros lakótelepeinek elemzési sémája	
4.22 Bauxit-lakótelep.....	351
A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében – Szerkezete – A lakótelep építészeti karaktere – A lakótelep számokban	
4.23 Marton Sándor-lakótelep	361
A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében – Szerkezete – Építészeti karaktere – A lakótelep számokban	

4.24 Kossuth utcai lakótelep.....	373
A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében – Szerkezete	
– Építészeti karaktere – A lakótelep számokban	
4.25 Fáy András-lakótelep.....	379
A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében – Szerkezete	
– Építészeti karaktere – A lakótelep számokban	
4.26. Béke utcai lakótelep	383
A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében – Szerkezete	
– Építészeti karaktere – A lakótelep számokban	
4.27 A városközpont.....	389
A városközpont elhelyezkedése a település szerkezetében	
Felépítése a rendezési és beépítési tervek tükrében – Szerkezete	
Építészeti karaktere – A városközpont „főtere” – Városközpont	
keleti térfala – Városközpont déli térfala – Sétáló utca és a	
Héliosz üzletház előtti tér – A városközpont számokban	
4.28 Ajkai utcaképek.....	410
Tanácsköztársaság út – Lenin út – Petőfi utca – Alkotmány utca	
– Deák Ferenc utca – Sport utca – Kórház utca – Ajka fái, hídjai, és szobrai	
4.29 A belváros összefoglaló értékelése.....	431
4.30 A belváros számokban	435
Területi és épület adatai – Építési ütemei – Az épületállomány	
megoszlása építési módok szerint – Az épületek alapfunkció	
szerinti megoszlása – A lakóépületek alakzat szerinti megoszlása –	
– Az épületek szintszám szerinti megoszlása –	
– Az épületek terveinek a jellege – Lakásösszetétel – A lakótelepek	
beépítettségének mutatói	
4.3 Városkép.....	453
4.31 A pontházak szerepe a városszerkezetben és városképben.....	453
4.32 A várossziluet.....	458
BEFEJEZÉS.....	465
IRODALOMJEGYZÉK	474
FÜGGELÉK.....	479
Ajkai közterületek névváltozásai – Az ábrák forrásai – A képek forrásai	
– Névmutató	

Mottó:

„Az új város létrehozó erői a bányá, a gyár és a vasút”
(Mumford, 1985. 414)

BEVEZETÉS

Ajka város építéstörténetével foglalkozó könyv elkészítéséhez több irányból kaptam ösztönzést. Az első biztatás Hegedűs Sándortól jött, aki az 1960-as és az 1970-es években a városfejlesztés egyik meghatározó személyisége volt Ajkán. További ösztönzéseket kaptam ajkai helytörténészekről. A késztetések hatására született meg bennem az elhatározás, hogy elkezdjek a város építéstörténetével foglalkozni. Többen, mikor megtudták, hogy mire szántam el magam, megkérdezték, mi szép van ebben a városban, hogy hajlandó vagyok vele foglalkozni. Ipari város, szocialista város, sok házgyári épülettel. Igen, ez mind igaz, de mégis – és ezt nem röghöz kötött ajkai polgárként mondom – van szépség ebben a városban, bár értékei mellett vannak kevésbé sikerült részei is. Egyik célom éppen az, hogy segítsek felfedezni a szépségeket, rámutatva a hiányosságokra is, de ez már átvezet a célrendszerhez.

A tér szerkezetének alakulása mögött társadalmi-gazdasági folyamatok zajlanak, hogy megértsük a város térszerkezetét, a társadalmi és gazdasági folyamatokat is meg kell ismernünk. A munkám eredeti célja a nyolc falut várossá formáló társadalmi-gazdasági és műszaki-fizikai folyamatok feltárása volt. A folyamatok teljes körének a bemutatására, a döntéshozatali folyamatoknak, és a döntéshozók motivációinak feltárására nem vállalkozhattam, meghaladja erőmet. A várostörténet és az ipartörténet témájában számos kiváló munka jelent meg Ajkáról. Nem kívánok, és nem is tudnék versenyre kelni velük. Igyekeztem a várost létrehozó erők és folyamatok közül azokat megragadni, amelyek a város szerkezetének és építészeti arculatának formálódásában szerepet játszottak. A munka részben a városépítés történetéről, és részben a városépítés eredményének elemzéséről szól. Leíró és elemző egyszerre. Egyik törekvésem – mint említettem – a városépítés által létrejött értékek és hiányok bemutatása. Másik törekvésem az iparfejlesztés és a városfejlesztés viszonyának a felderítése. Vajon a városban zajló – az iparfejlesztés által gerjesztett – urbanizációs folyamatoknak a kezelése megfelelő módon történt-e? Az iparfejlesztéshez képest a városfejlesztés, ezen belül a lakásépítés, a lakásépítéshez képest az út- és közműépítés és valamennyihez képest az ellátó intézmények építése megfelelő ütemben ment-e végbe? Másként fogalmazva, a városfejlesztés az iparfejlesztéshez, a városrendezés a városfejlesztéshez képest inkább követő jellegű volt-e?

A bevezetést követő első fejezet a városépítés alapjairól szól. A fejezet célja néhány városépítési alapfogalom tisztázása a mondanivaló szempontjából, továbbá a városképző és –alakító erőknek, valamint azoknak a 20. századi városépítészeti törekvéseknek a bemutatása, amelyek elvezettek a modern városépítésre jellemző lakótelephez. Az ajkai városépítésről összegyűlt anyag három metszetét dolgoztam fel. Az első a kronológiai metszet, amelyben a történetiségen, az időbeliségen volt a hangsúly. A második a tematikus metszet, amelyben a város alakulásának az egyes tényezőit (a fejlesztést, a rendezést, az infrastruktúrát, az alapellátást, stb.) vettem szemügyre. A harmadik metszetben a történeti folyamatok eredményét, a belváros (a lakótelepek és a városközpont) állapotát mutattam be. A feldolgozás során természetesen nem váltak el ennyire élesen az egyes metszetek. A kronológiai rész a tematikai és a területi szempontok szerint tagolódott, ám ez utóbbi két dimenzió a kronológia alá rendelődt. Az egyes időszakokban jelentkező építési feladatok jellege és volumene, ezáltal váltak érzékelhetővé. A tematikai dimenziót a statisztikai adatok elemzésével mutattam be. Így vált láthatóvá, hogy a város növekedése – a városépítés kiválasztott tényezői által – miként alakult, honnan, milyen lépcsőkkel, hová jutott el. Az egyes metszetek között óhatatlanul keletkezhetnek átfedések. Az egyes metszetek érthetősége azonban nyerhet ez által.

A város egésze városépítés-történetének a megírására nem vállalkozhatam. Háromféle korlátozásra kényszerültem, kronológiaira, tematikaira és területire. A várostörténet kronológiai korlátozása azt jelenti, hogy csupán a várossá válás fogantatásának évétől, 1940-től a rendszerváltásig követem nyomon a történéseket. Az 1940. év kitüntetett év, mivel akkor születtek meg azok az iparfejlesztési döntések és megállapodások, amelyek megteremtették a település várossá válásának gazdasági alapjait, és amelyek dinamizáló elemeket vittek bele a településfejlesztésbe. A szénbányászat elindulása, az 1865 után kialakult gazdasági alapok nem voltak elég erősek, ahhoz, hogy várost hozzanak létre. 75 évre volt szükség ahhoz, hogy egymásra találjanak azok a városképző tényezők, amelyek elindították a települést a várossá válás útján. Az 1940 és 1990 közötti félévszázados időszak alatt jött létre a város. Természetesen ez az időbeli korlát nem jelenti, hogy ne vessek pillantást a megelőző időszak legfontosabb történéseire. A rendszerváltás utáni időszak még túl friss, és a város szerkezetében alapvető változásokat sem hozott. A városfejlesztés módszere viszont alapvetően megváltozott.

A tematikai korlát azt jelentette, hogy a városépítési folyamatok csupán a különféle rendezési és műszaki tervekre támaszkodó vizslatását végeztem el. A műszaki tervezésre való koncentráció miatt érhet az a vád, hogy a folyamatok bemutatása csonka maradt. Valóban, de talán menti ennek a megoldásnak a választását, hogy egyrészt a rengeteg irattári anyag (például

testületi döntések jegyzőkönyveinek, használatbavételi engedélyeknek) felkutatása évekre elhúzná a munka elkészítését. Másrészt, annak a városépítési tartalomnak a megismerése volt a fő célom, amely viszont tervasztalokon született meg. Feltételeztem, hogy a tervek integrálták a városépítés szereplőinek a törekvéseit. A kivitelezés folyamatával sem foglalkoztam, mivel abban „csupán” tárgyiasult mindaz, ami a tervekben megjelent. Egy következő kutatási fázisban ki lehetne térni a döntéshozatali folyamatokra, és az azokat befolyásoló körülményekre és kényszerekre. A városépítés művelete sok-sok ember összehangolt tevékenységét kívánta meg, a döntéshozóét, a beruházóét, a tervezőjét, a kivitelezőjét, stb. A város felépítésében sokan közreműködtek. Nem nevesítettem meg senkit sem. Egy kivételt azonban tettem. A tervezőket, ahol tudom, megnevezem. Azt a fizikai keretet, amelyek között a mai város lakói élnek mégis csak a tervezők alkották meg rajzasztalaikon. Döntéshozókat csak ritka kivétellel említettem meg. Ugyanakkor nem téveszthettem szem elől, hogy „a város fizikai-művi struktúráin keresztül régmúlt események, hajdan meghozott döntések, megformált és megharcolt értékek elevenednek meg, hogy későbbi korokra legyenek hatással.”¹ A város teljes területével, azonos részletezettséggel lehetetlenség foglalkozni egy anyagon belül. A vizsgálatot ezért területileg is korlátozni kényszerültem. A városszerkezet egészének, a területfelhasználásnak, városmorfológiai felépítésnek a vizsgálatát, bár érintőlegesen, de a város teljes területére nézve végeztem el. A részletesebb elemzés azonban csak a belvárosra, a magas beépítésű övezetekre terjedt ki.

A téma feldolgozásának módjáról kevés előképem volt. A téma logikájának engedve állt össze az anyag szerkezete, és kerültek kiválasztásra az egyes elemzési módszerek. Az elemzések szakirodalmi, levéltári, tervtári kutatásokon, továbbá térképi és statisztikai elemzéseken valamint helyszíni bejárásokon alapulnak. Igyekeztem az eredeti forrásokig visszamenni, és dokumentált megállapításokat tenni. Sajnos néhány időszokról nem sikerült elégséges anyagot összegyűjteni. Különösen az ötvenes évek elejének, és a nyolcvanas éveknek a dokumentumai hiányosak. A különböző forrásokból érkező adatok között nem egyszer tapasztaltam ellentmondást. Nem mindig sikerült tisztázni melyik adat a helyes. Miután alapvető tendenciákra voltam kíváncsi, megengedhetőnek tartottam a számszerű becslést, illetve a feltételes módban tett megfogalmazást. Mindemellett megjelöltem, hogy mely témákban kell még további kutatásokat elvégezni.

A történeti fejezetek a nagyobb városfejlesztési korszakok sorrendjének megfelelően követik egymást. Az egyes korszakok határait paradigmaváltáshoz kötöttem. A változások bemutatása statisztikai adatok statisztikai módszerekkel történő értékelése alapján történt. Kellemetlen élményt jelen-

¹ Mumford 1985.113

tett számomra, hogy az egyes statisztikai évkönyvek eltérő adatokat tartalmaznak. A definíciók változása sem tette könnyűvé az összehasonlításokat.

A település területi változásainak nyomon követését térképsorozattal lehet szemléletessé tenni. Sajnos nem sikerült hozzáférni a szükséges térképekhez és megfelelően megoldani a technikai kezelésüket. A város térbeli-fizikai kereteinek alakításához fűződő célrendszerek leginkább a rendezési tervekben ismerhetők meg. A rendezési tervek jellemző tervlapjainak másolatai, illusztrációként csak a szerzői jogok figyelembevételével szerepelhetnek bármely könyvben. A tervek felhasználása a tervező és a tervező vállalat hozzájárulásához kötött. Sajnos – néhány esetet leszámítva – nem sikerült megszerezni a szükséges engedélyeket. A tervező vállalatok zöme megszűnt, sok tervező nincs már közöttünk. Hiába sikerült hozzáférni a korabeli rendezési tervekhez, jellemző tervlapjaik közlésétől el kellett tekintenem. Pedig az eredeti rendezési terv több esetben is magyarázatul szolgált egy-egy épület elhelyezésére. Az információ veszteséget csak kis mértékben tudtam ellensúlyozni. Az állami földmérés keretében készült korábbi térképek másolatain jelöltem azokat az épületeket, amelyeket a szóban forgó rendezési terv alapján helyeztek el.

A település korabeli állapotáról készült fotókat az Ajkai Fotóklub bocsátotta rendelkezésemre. Válogattam a Fortepan szabadon felhasználható gyűjteményéből is. A 4. fejezet fotóit magam készítettem a könyv írása idején. Talán megbocsátható az anakronizmus. A mondanivaló lényegén mit sem változtat. Nem művészi fotók, a mondanivalót szolgáló szerepük van. A belváros szerkezetének elemzéséhez igénybevettem a morfológiai, a városkép értékeléséhez a szekvenciális elemzés módszerét, a célirányosan összeállított fénykép anyaggal illusztrálva. Az elemzés során törekedtem a korabeli állapotokra, utcanevekre, stb. utalni.

A munka során több alkalommal is támaszkodtam más szerzők munkáira. A szöveghű idézeteket idézőjellel láttam el. Amikor mások gondolatait foglaltam össze, akkor is megjelöltem a forrást. Mindkét esetben feltüntettem, hogy kitől és honnan merítettem a felhasznált szöveget, illetve gondolatokat. A tervekről szóló ismertetéseimet a rendezési tervek és az épülettervek tervezők által készített műleírásaira alapoztam.

Ajka nem vethető össze nagy múltú, történelmi belvárossal rendelkező településekkel, ahol a történelmi idő egymásra halmozódó emlékeiről valának az épületek. Az idő épületekben tárgyasult rétegei azonban Ajka fél évszázados történetében is feltárhatók. Az ajkai városépítés vizsgálatának viszonyítási alapjai nem lehetnek a történelmi városok, csak saját építési korában született hasonló produktumok. Ajka ebben a vonatkoztatási keretben állja a sarat.

A könyv borítólapján szereplő kép címe: A modernitás szorításában. A képkivágás két modern épület által közre fogott késő barokk templomot ábrázol. A két épület a templomot, mint a satu két pofája készül összeszorítani, mintha a sávház vízszintes tagolású tömbje nyomná a templomot a városháza függőleges tagolású masszív tömbjének. Tulajdonképpen Ajka történetének a metaforája kíván lenni ez a kép. Mutatja, hogy a modernitás miként törölte el a régi Ajkát paraszti társadalmával együtt. Mutatja azt is, hogy a modernitásnak csupán a szakralitás állt ellen.

A könyvnek eredetileg „*Ajka a lakótelepek városa*” címet szántam. A város szerkezetének jellegét, a városképét alapvetően a lakótelepek határozzák meg. A belváros alapszövetét a lakótelepek alkotják. Ha a város karakterét kell megfognunk, akkor azt a lakótelep fogalmával közelíthetjük meg a legadekvátabb módon. Az eredeti címválasztás a város karakterét tükrözte. Ez a cím azonban nem fejezi ki, hogy Ajka város építésének a története adja a mondanivaló egyik fő részét. Így merült fel az „*Ajka városépítés-története, 1940 – 1990*” cím. Ez a cím azonban eltakarja, hogy a könyv nem csupán a város építésének a kronológiájáról szól, hanem szól a városépítés történelmi folyamatainak az eredményéről is, amelyik, a modernitás szorításában jött létre. A választás ezért esett „*A modernitás szorításában*” címre.

Végezetül, köszönetet mondok mindazoknak, akik segítségemre voltak a munka elkészítése során, elsősorban Hegedűs Sándornak, aki inspirált a feladatra, és mentorom volt mindvégig, a Veszprém Megyei Levéltár vezetőinek és munkatársainak, az Ajka Közös Önkormányzati Hivatal vezetőjének és tervtára örének, a Nagy László Városi Könyvtár és Szabadidő Központ dolgozóinak. Ők tették lehetővé, hogy a munkámhoz szükséges forrásokhoz, dokumentációkhoz, anyagokhoz hozzájussak.

Köszönettel tartozom azoknak, akik hozzájárultak az általuk készített, vagy kezelt tervek, fotók felhasználásához. Körner Zsuzsának, a HM Hadtörténet Intézet és Múzeum, az MTA Csillagászati és Földrajztudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, a Magyar Alumínium Zrt vezetőinek, hogy hozzájárulásukat adták egy-egy térkép felhasználásához. A VESZPRÉMTERV Kft vezetőjének és tervezőinek, a GYŐRITERV tervezőinek és a tervező vállalat jogutódja, az EURODOM Zrt. vezérigazgatójának, hogy az általuk készített tervek megfelelő lapjait beépíthettem az anyagba. Az Ajkai Fotóklub vezetőjének, Tihanyi Györgynek, hogy a korabeli Ajkáról készített fényképeket felhasználhattam. Gáspár Jánosnak, hogy az által készített fotókat könyvembe beépíthettem.

Köszönöm a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának, valamint a Földművelésügyi Minisztérium Földügyi és Térinformatikai Főosztályának, hogy a szerzői jog rejtelmeiben eligazítottak.

Köszönöm a lektorok – Dunay Rezső nyugalmazott megyei főépítész és Tilhof Endre nyugalmazott könyvtárigazgató, helytörténész – értékes tanácsait és észrevételeit.

Köszönet illeti a Nemzeti Kulturális Alapot és a Polgári Magyarországért Alapítványt, hogy a könyv kiadását támogatták, az Ajkai Konzervatív Klubot, hogy közreműködött a kiadás feltételeinek megteremtésében. Külön köszönet illeti Márkusné Vörös Hajnalkát, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának igazgató-helyettes asszonyát, hogy a könyv kiadását felkarolta, és Szűts István Gergelyt a szerkesztői munkájáért.

Végül köszönöm feleségemnek, hogy biztatásaival a holtponatokon túljutatott. A legnagyobb hajtóerőt unokáim érdeklődése jelentette számomra. Nem tehettem meg, hogy ne feleljek meg várakozásaiknak.

1. A VÁROSÉPÍTÉS ALAPJAI

1.1 A város ismérvei

A könyv tárgya egy település, Ajka. Mielőtt elkezdenék építéstörténetével foglalkozni célszerű a település fogalmára, illetve a város ismérveire röviden kitérni. A település a legkülönbözőbb emberi tevékenységek színtere, a természeti adottságokra épülő művi elemek térbeli koncentrációja, a helyi közösség történelmének tárgyasulása.

Egy település a funkciók széles körét látja el. Városi szinten magukba foglalják a lakó és gazdasági, a kereskedelmi és szolgáltatási, a vallási és kulturális, az igazgatási és védelmi, az oktatási és tudományos, valamint e funkciók kapcsolatát biztosító közlekedési és kommunikációs rendszereket. A város vonzereje saját népességén túl kiterjed a környező településekre is. A város összpontosítja a népességet, az ipari és a szolgáltatási munkahelyeket, a lakosságot ellátó intézményeket. Az emberek tevékenysége sokrétűbb, viselkedésformáik urbánusabbak. Egy tevékenység akkor tekinthető központinak, ha ugyanakkorra területen intenzívebb terület kihasználást, nagyobb értéktermelést, nagyobb tiszta jövedelmet, több ember megélhetését biztosítja. A központi tevékenység másik kritériuma, hogy minél kevésbé mindennapi szükségleteket elégítsen ki. Csak egy nagyobb számú népesség ad ki annyi igénylőt, amennyi indokolttá teszi a nem mindennapi szükségleteket ellátó intézmények működését.¹

A városról kialakult képünk kettős, egyrészt utazásaink emlékképeiből másrészt lakóhelyünkül szolgáló városunk képéből tevődik össze. Az egyik a középkori város idilli képe, a másik a lakótelepek nyers valósága. A hagyományos nyugat-európai városforma zárt, fallal övezett, ezért környezetétől élesen elütő. A várostest tömör, szűk utcák, magas házak, zárt sorú, többszintes beépítés jellemzi. A nyugati város közepén többnyire szabályos terek találhatók, eltérő egyházi, kereskedelmi, igazgatási funkciókkal, amelyek a templom, a céhház, és a városháza képében öltöttek testet. A nyugati várost a kézműipar és a kereskedelem szülte, védelmi szempontoktól vezetve. Az európai város ismérvei az öngazgatás és az önbíráskodás, az önvédelem és az önfenntartás (a piactartási joga). A kapitalista várost az ipar hozza létre, profit szempontokból.

¹ Mendöl, 1963

A magyar város két fő történeti formája alakult ki, a dunántúli és az alföldi. A dunántúli város városmagja kétszintes zárt sorú, az azt követő gyűrű hézagosan zárt sorú földszintes épületekből áll. Az itt található épületek tetőzete utcával párhuzamos gerincű. A lakóépületek utcai homlokzata széles, általában hét-nyolctengelyesek. A két-háromszintes épületek léptéke emberközeli. Az itt lakók polgárosodás útján járó mesteremberek voltak. A gazdálkodó életformát váltották fel a polgáriassal. Az épületek alakulásán ez mérhető le. A korábbi gazdálkodási életformára utalnak a homlokzatokon megjelenő széles kapuk. A harmadik gyűrű viszont a gazdálkodási formának megfelelő fésűs beépítésű övezetből áll. Az épületek itt már utcára merőlegesek, tetőgerincük szintén. Az övezetek nem válnak szét élesen. A város tereit egy-egy templom vagy kastély uralja. A fasorok a magyar városkép jelentős elemei. Szépen példázza ezt a városszerkezetet Pápa vagy Sümeg városa.

A történeti városok után forduljon a figyelem városunk felé, amelyet negyedszázada még szocialista jelzővel láttak el. „A 'szocialista város' gondolatát először Paszternak vetette fel 1928-ban... a szocialista jelző, azt jelenti, hogy minden szempontból területes... amiben egy új típusú ember születik. Az új típusú ember termelőmunkával, magas színvonalú kulturális tevékenységgel, egészséges testkultúrával tölti el életét... a szocialista város nem ismeri a társadalmi rétegek területi elkülönülését.”² A „szocialista város célja mindenekelőtt a szocialista gazdaság felépítése”³ hatalmi szempontoktól vezetve Magyarországon „politikai, szociológiai, településföldrajzi és demográfiai kritériumok (a szocialista redisztribúciós rendszerben elfoglalt kiemelt helyzet, a speciális ipari funkciók, az ipari foglalkoztatottak túlsúlya, a városi tradíciók hiánya és a gyors népesség növekedés) együttes figyelembevételével tizenegy települést” - köztük Ajkát sorolták a szocialista városok kategóriájába.⁴

Ajka iparosítása nem szocialista alapokon indult, ám az 1940-es évek elején olyan iparszerkezet jött létre, amelyet a szocialista rendszer nagyon gyorsan adoptált. A település várossá „szocialista városként” vált. A szocialista város gazdaságában a nehézipar, társadalmában a munkásosztály dominált. A település társadalma nem maga hozta létre városát, hanem kívülről és felülről kapta. A szocialista városok jellemzően még azelőtt elnyerték a városi jogállást, hogy funkcionálisan képessé váltak volna központi szerepkörük betöltésére. A városi cím elnyerése révén viszont számos olyan előnyhöz jutottak, amelyeket a redisztribúció csak a hierarchikus településrendszer e szintje biztosított a számára.

² Meggyesi, 1985. 51

³ Meggyesi, 1985. 54

⁴ Germuska, 2002. 49

1.2 Városképző és városalakító erők

1.2.1 A várost létrehozó erők

A város, mint települési forma keletkezéséről következzen két eltérő alapállású tudós véleménye az alábbi sorokban. A keresztény tudós megállapítása a következő. A város „alapítása nem isteni eredetű... kimondottan emberi lelemény... az emberi gőg architektúrája szerint szervezi meg önmagát. Ezért a város eredendően Babel: a templom voltához hűtlen és a kertből kiszakadt ember története, elidegenedése és nyelvzavara jellemzi.”⁵ „A szekularizáció nyomán a város óhatatlanul elanyagiasodik... az iparosodás funkciója veszi át a várostervezés vezetését... A termelésnek és a fogyasztói társadalom piacigényeinek alávetett városalakulat szekularizációját mi sem jellemzi jobban, mint a templomot helyettesítő felhőkarcolók és bevásárlóközpontok... Ebben a városképben a racionalitás csak hivatkozás, amikor tiltakozik általa lényegtelennek tartott esztétikai megfontolásokkal szemben. Bármennyire is hangoztatja, lényege nem szociális, mert éppen a közösségi élet minősége hiányzik a lakosság magányos világából.”⁶ Ekként foglalható össze a keresztény tudós értékítélete a városról.

Mit mond a város kialakulásáról a marxista alapokon álló társadalomkutató. A várost a termelőerők fejlesztik ki. A termelőerők jelennek meg először és csak ezután jut szerephez a lakás igénye. Az első számú városképző erő a gazdasági energia és a forgalom, a nyersanyag jelenléte, és a szellemi kultúra intézményei. Várost alakíthat ki a vezetés és az igazgatás szükséglete is, ilyenek az uralkodók és az egyházmegyék székhelyei.⁷ A „város sohasem egy pontnak, hanem egy vidéknek az energiáiból keletkezett.”⁸ Mindkettőjük látellete pontos és azonos, még ha kiindulópontjuk el is tér egymástól. Mindketten az anyagi energiák működésében látják a város keletkezését.

A helyi és a helyzeti energiák

A település kialakulására, majd későbbi fejlődésére hatást gyakorló tényezőket fejlesztési energiaként veszik számba. Ezeket az energiákat két csoportba sorolják a helyi és a helyzeti energiákra.

„A helyi energiák azok a kedvező adottságok, amelyek a település földrajzi és topográfiai fekvéséből, természeti környezetéből származnak.”⁹ A helyi energia inkább a falvak számára fontosabb, bár a helyi energia táplálja a bányavárosokat, fürdővárosokat, gyógyhelyeket, a nyersanyag-feldolgozó ipart.

⁵ Békési, 2010. 168

⁶ Békési, 2010. 174-175

⁷ Erdei 1974.31-32.

⁸ Erdei 1974.190.

⁹ Tóth Z 1997.163.

A helyi energiák körébe sorolják a letelepülőnek ivóvizet, biztosító folyókat, víznyerő helyeket, az élelmet adó jó minőségű termőföldeket, az állattartást lehetővé tevő jó legelőket, a kitermelhető ásványkincseket (a kő, fa, szén, bauxit), a cserét elősegítő eltérő jellegű gazdálkodási formákat elérhető tájegységek (hegyvidék és síkvidék) találkozási helyeket, az ellenséggel szemben védelmet biztosító hegytetőket.

„A helyzeti energiák a település meglévő infrastruktúráját, társadalmi és műszaki adottságait foglalják magukba.”¹⁰ A helyzeti energiák inkább a városok számára fontosabbak. E körbe sorolják a város intézményrendszerének kiépítettségét, gazdaságának korszerűségét, kulturális tőkéjének színvonalát, a lakói munkakultúráját, a vasút jelenlétét, a lakókönyezeti értékeit és kedvező földrajzi fekvését.

A helyi és a helyzeti energiák szerepe Ajkán

A települést illetve a várost létrehozó energiák nem állandóak. Az idővel egyes tényezők elhalványulnak, hatásukat veszítik, mások átértékelődnek és megerősödnek. Más erők működtek az iparosítás előtti korban, és mások az iparosítás idején, megint mások a posztindusztriális időszakban.

Az iparosítás előtt – a 19. század utolsó harmadáig – a természeti tényezők felszíni viszonyainak volt meghatározó jelentősége. A természeti, táji adottságok körébe a térség mezőgazdasági alkalmassága, a talaj minősége, víznyerési lehetőségek, a szélvédettség, a fagyzug menetesség, az árvízmentesség sorolható. Ajka keletkezése esetében is ezek a tényezők hathattak. A Veszprém-Devecseri árok természetes módon jelölte ki a kelet-nyugat irányú útvonalat, amelynek a kitorcolási pontján (a dombosság és a síkság találkozásánál) épülhetett fel az első település a Templomdomb környékén. A Templomdomb, mint térbeli vonatkoztatási pont megjelölhető helynek¹¹ számíthatott az első település alapítói számára. Az első templom, a régészek állítása szerint, a dombra épült.¹² A szakrális dimenziót kapott domb tövébe települt az ősi Ajka, a Szőlőhegy, a Torna-patak valamint az északra fekvő vizenyős hely közé szorítva. Ajka nem forgalmas utak találkozási pontján települt. A csere nem játszhatott jelentős szerepet a település keletkezésében és életében.

Az iparosítás idején, a 19. század utolsó harmadától a 20. század második harmadáig tartó időszakban a településalakító erők súlya és rangsora átalakult. A természeti tényezők egy másik csoportja, a felszín alatti viszonyok jutottak meghatározó szerephez. A természeti tényezők, ezen belül is a természeti erőforrások, a nyersanyagok felfedezése és kiaknázása, különösen fontos

¹⁰ Tóth Z 1997. 163

¹¹ Meggyesi, 2009. 113

¹² Lásd Magyarország régészeti topográfiája 3. kötet, 21

településképző és -alakító erőnek bizonyult. Az 1860-as években az Ajka határában folyó Csinger-patak völgyében szénre bukkantak. A szén az iparosodás időszakának legfontosabb energia forrásává vált. Megindult a szén kitermelése, ezzel rendelkezésre állt a település fejlődésének, első fontos tényezője. A település fejlődését meghatározó másik fontos tényező az Ajkához közeli települések bauxittelepeinek felfedezése és kifejtésének megkezdése volt. Ajka és szűkebb körzetének hatalmas előnye, hogy az energiát adó szén, és a nyersanyagot jelentő bauxit egymáshoz képest földrajzilag közel helyezkedtek el.

Ajkán a szén, valamint Ajka környékén a bauxit önmagukban nem bizonyultak elégséges városképző erőnek. Az 1865-től 1940-ig eltelt háromnegyed évszázad sem volt elegendő ahhoz, hogy a bányászat várost teremtsen. Ehhez kellett az az iparágak, amelyek a szénre, mint erőforrásra és a bauxitra, mint feldolgozható nyersanyagra épültek. Elindította ugyan a népesség számának növekedését és foglalkozási átstrukturálódását, továbbá a településre vonzott olyan iparágakat, amelyek energiaigényesek voltak, mint például az üvegyár, a téglagyár, a kriptongyár, az áttörés mégsem következett be. További tényezők, városképző erők megjelenésére volt szükség.

A jelentős közlekedési utak találkozási pontja, és a különféle közlekedési módok kapcsolódási pontjai településképző hatással rendelkeztek, további funkciókat is magukhoz vonzottak. Ajka esetében a vasút településfejlesztő hatását kell kiemelni. A vasút az ipari korszak klasszikus szállítási módja volt. Nagy tömegű áru nagy távolságra történő szállítására használták. A szén kitermelésének megindulása összefüggött a vasút és szárnyvonalainak megépítésével, mivel a szén számára szükséges piacokat elérhetővé tette. A vasút helyét a település szerkezetében a természeti-domborzati viszonyok határozták meg. A Déli- és az Északi Bakonyt elválasztó törésvonal természetes módon jelölte ki a nyomvonalát a Torna-patak folyásával párhuzamosan.

Döntő momentumnak az intézményi tényező bizonyult. A város gazdasági alapjai megteremtésének meghatározó időpontja 1940 volt. A szén önmagában nem rendelkezett városképző erővel. A bauxit sem, különben Halimba, Nyirád idővel várossá válhattak volna. A vasút jelenléte szintén nem vezetett várossá váláshoz, pedig 1940-ben már közel 70 éve bonyolított le forgalmat. A döntő momentumnak tehát nem ezek a tényezők bizonyultak külön-külön, hanem az a döntés, amelyik ezeket a tényezőket összefogta és egyetlen vertikumba szervezte. Ez a megállapítás voltaképpen találkozik Tatai Zoltán véleményével, aki szerint „Ajka várossá fejlődésének anyagi-technikai alapjait tulajdonképpen az 1930-as évek elején rakták le. Ekkor született döntés a szénbányászat és a bauxitbányászat jelentős mértékű fejlesztéséről, a 20 ezer tonna kapacitású timföldgyár és 10 ezer tonnás alumíniumkohó, valamint az ezeket kiszolgáló erőmű létesítéséről.”¹³

¹³ Tatai, 1987. 32

1.1 Ajka gazdasági térszerkezete

A vertikumnak két ága épült ki. Az egyik ága a szénre alapozott hőerőmű, a másik ága a bauxitot feldolgozó timföldgyár és alumíniumkohó megépítése. A bauxit timfölddé alakításához nagy mennyiségű gőzre, a timföldből alumíniumot előállító kohó működéséhez, pedig nagy mennyiségű villamos energiára volt szükség. Mindkettőt a hőerőmű állította elő. A döntést 1940. április 12-én hozták meg, amikor az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt (az ajkai bánya tulajdonosa és az erőmű építtetője) valamint a Magyar Bauxit Rt (az ajkai timföldgyár és alumíniumkohó építtetője) szerződést kötött az energiaszolgáltatásra. A vertikum két ága ekkor kapcsolódott össze. A Csinger-patak völgyéből érkező szén és a dél felől érkező bauxit útvonala a vasút vonalán találkozott. A két nyersanyagot felhasználó üzem természetesen települt egymás mellé a két nyersanyag útvonalának találkozási pontjára (1.1 ábra). Erről írt Markos

1.2 ábra: Ajka kistájai

György is: „Az üzemek telephelyét... szerencsésen választották meg Ajkán, azon a ponton, ahol a szénbányák és a bauxitbányák terméke szükségszerűen találkozott... a szállítást is figyelembe véve, a vasúti fővonal mellett jelölték ki az üzemcsoport helyét.”¹⁴

1. 22 Ajka települési és a természeti viszonyai

Ajka és a várost alkotó egykori települések változatos táji környezetbe települtek, ezt igazolja Magyarország kistájainak katasztere.¹⁵ A város közigazgatási területén, a Dunántúli-középhegység nagytájon belül elhelyezkedő Bakonyvidék középtáj Déli-Bakony, Északi-Bakony és Bakonyalja kistájcsoportjai osztoznak. Az egyik kistáj az 5.1.34 számú Devecseri-Bakonyalja, amely Alsócsingert és Padragkutat, a másik az 5.1.44 számú Veszprém-Devecseri árok, amely Ajkát és Ajkarendeket, végül a harmadik az 5.1.51 számú Pápai-Bakonyalja, mely Bakonygyepést foglalja magában (1.2 ábra).

¹⁴ Markos, 1967. 49

¹⁵ Marosi – Somogyi, 1990

A kistáj kataszter alapján a következő megállapítások tehetők a három kistáj-ról. A Devecseri-Bakonyalja és a Pápai-Bakonyalja kistájak adatai kisebb-nagyobb eltérésekkel hasonló jellegzetességeket mutatnak. A kettőt elválasztó Veszprém-Devecseri árok azonban mindkettőtől jelentősen eltér. A szántó és az erdő részaránya lényegesen kisebb az előző kettőhöz képest. A rét és a legelő valamint a belterület részaránya viszont jóval meghaladja a másik kettő kistáj hasonló adatait. A belterület viszonylag magas arányát az magyarázza, hogy e kistáj területén fekszik Ajka, Tósokberénd és Bódé.

Az említett bakonyaljai kistájak között az ásványkincsekben is mutatkozó lényeges különbség. Ajka szempontjából a három kistáj eltérő jellemzői meghatározó szerepet tölthettek be. A Devecseri-Bakonyalján szén és bauxit, a Pápai-Bakonyalján Ajka környékén építőanyag található. Ajka a Devecseri-Bakonyalját és a Pápai-Bakonyalját egymástól elválasztó Veszprém-Devecseri árokban futó Torna-patak partjára települt. A Bakony e törésvonalán alakult ki az a természetes útvonal, amely meghatározta a vasút helyét is. A különböző jellegű tájak találkozási területe városképző hatással bírt.

A település alakja kezdetben a természeti adottságokhoz igazodott. A települést északról egy vízenyős terület, keletről a település szőlőhegye, délről a Torna és a Csinger völgyét elválasztó hegyhát, és nyugatról – a településhez képest excentrikusan elhelyezkedő volta ellenére – a falu központját kijelölő Templomdomb határolja. A települést fél karéjban hegyek koszorúzzák, melyek gyűjtőpontja a Templomdomb. Nyugatról ugyancsak egy vízjárta terület, a mai lakótelepek területe övezte. A Torna-pataktól délre eső, mély fekvésű terület, a mai Bródy gimnázium környéke letelepedésre kevésbé volt alkalmas. A letelepedés határait tehát a természeti adottságok jelölték ki.

Ajka, mint falu a dunántúli aprófalvas településrendszer egyik elemét alkotta. Szemben az Alfölddel, ahol nagy népességszámú, nagyhatárú, tanyás településrendszer alakult ki. A nagy kiterjedésű határ megkövetelte a tanyák létesítését. Dunántúlon azonban kisebb lélekszámú települések jöttek létre, kisebb határral éppen a tagoltabb felszín miatt. A határ legtávolabbi pontját is viszonylag rövid idő alatt elérték. Se hely, se szükség nem volt a tanyára. Majorságok és puszták viszont léteztek, Ajkán is a Pálmajor, a Gizellamajor és a Berénd major. Ezeket azonban nem a paraszti gazdálkodás hívta életre, hanem a nagybirtok. Nem paraszti tulajdonban voltak, hanem nagybirtokosok tulajdonában. Nem a tulajdonos dolgozott rajtuk, hanem a cselédség. A cselédség számára állandó lakásul és munkahelyül szolgáltak. Mindkét említett korabeli településtípustól eltér a harmadik fajta település, a bányászkolónia. A szén kitermeléssel párhuzamosan jöttek létre az aknák és tárók közvetlen közelében. Ahogy a szén kitermelése további mezők feltárássával és a régiók kimerülésével helyet vált, úgy vált helyet a kolónia is, bár jelentős időbeli késedelemmel. A széntermelés megszűnésével a kolóniák is megszűntek (Felsőcsinger), leszámítva azokat a helyeket, ahol a lakásfunkció

tovább élésének a feltételei – némi alakváltozással és a települési funkciók gazdagodásával – megmaradtak (Alsócsinger).

Ajka, mint iparosodó település részévé vált annak a településláncolatnak, amelyik átlósan szelte át az ország területét északkelet-délnyugti irányban. Ezen a tengelyen, a szocializmus éveitől szénenergiára alapozott nehézipari bázis alakult ki. Ipari és bányász települések sora követte egymást.

1.3 A városépítés tartalma

A városépítés körébe tartozik a fejlesztési és a rendezési tervezés és a hozzájuk kapcsolódó megvalósítás. A következők fejezet városépítés szerteágazó feladatai közül – a munka céljához igazodóan – a városfejlesztési és a városrendezési tervezési tevékenység mibenlétével, valamint a két műfaj kapcsolatával foglalkozik.

A tervezési tevékenység mibenlétével Faragó László „*Tervezéselméleti alapvetések*” című tanulmánya foglalkozik. A szerző megállapítása szerint a tervezés szükségességét a városok fejlődésének negatív tapasztalatai váltották ki, és a városfejlődés folyamatai kézbentartásának az igénye szülte. A tervező a múlt elemzéséből, a jelen valós és a jövő tétélezett szükségleteiből kiindulva törekszik felrajzolni egy konszenzusos jövőképet. A tervezés műveletei általában a vizsgálat (diagnóziskészítés, a tendenciák feltárása), a koncepció, a stratégiai program, a cselekvési terv, és az operatív programok készítése. A döntéshozatal, a végrehajtás és a végrehajtás kontrollálása ezen kívül esik. A tervezésnek két fő típusát különböztette meg. Az egyik az elosztó jellegű allokatív tervezés, amelynek célja az egyensúly fenntartás, módszere a funkcionális racionalitás. Fő funkciója a feladatok meghatározása. A döntéshozó szerepében a politikus van, végrehajtása a szakapparátus feladata, ebből eredően bürokratikus. Ide tartozik a rendezési tervezés. A másik típusa az innovatív jellegű, fejlesztés orientált tervezés, amely probléma megoldásra és cselekvésre orientált. Fő funkciója az erőforrások mobilizálása, az eltérő érdekek egyeztetése, mivel érdekek által motivált. Ebbe a körbe tartozik a fejlesztési tervezés. A két tervfajta időtávlátában, típusában, orientáltságában, érdek- és értékviszonyaiban, a tervezés tárgyának változtathatósága között feszültség érzékelhető.¹⁶

A városfejlesztés a település társadalmi és gazdasági viszonyainak alakítása, ellátórendszerének valamint természeti és művi környezetének a fejlesztése. A gazdája a politika, a helyi társadalom. A településfejlesztés feladata a helyi társadalom szükségleteit felmérni és meghatározni, valamint az életkörülmények javítását, szolgáló célkitűzéseket megfogalmazni. A településfejlesztés tervezése az erősegek és gyengeségek valamint a lehetőségek és veszélyek feltárása. A mit és a mikor kérdésére ad választ.

A városra vonatkozó hosszú távú és alapvető célkitűzések tisztázása nél-

¹⁶ Faragó, 1997

kül városrendezéssel megalapozottan foglalkozni nem lehet. „A városrendezési tervezésnek egyik fő feladata a település meglévő szerkezetének, a szerkezet meglévő hiányosságainak, a benne rejlő lehetőségeknek felismerése és javaslattevés a hiányosságok kiküszöbölésével a településszerkezet továbbfejlesztésére.”¹⁷ A városrendezés feladata, hogy a fejlesztési döntések birtokában meghatározza, milyen területi, műszaki-fizikai keretek között mehet az végbe a város fejlesztése. Konkrét fejlesztést végrehajtani a természeti-műszaki körülmények feltárása után lehetséges. A rendezéshez szükséges tisztázni a város területének építésre való alkalmasságát, a beépítés korlátait. A vizsgálatok elvégzése után nyílik mód a fejlesztési dokumentumok és a vizsgálati eredmények ütköztetésével a tervezési program elkészítésére. Széleskörű társadalmi és szakhatósági egyeztetés után készülhet el a rendezési terv. A településrendezés a település térbeli, műszaki-fizikai szerkezetének kialakítása, a területfelhasználás rendjének meghatározása, az infrastruktúra (vonalas és intézményi) hálózat térbeli elhelyezése, a fejlesztések térbeli koordinációja, adottságok feltárása és védelme és ésszerű hasznosítása. A hol és hogyan kérdését válaszolja meg.

A településfejlesztési- és a településrendezési tervezés egymáshoz való viszonyáról – Tompai Géza „Fejlesztés – rendezés” című frappáns munkájára támaszkodva – célszerű néhány szót ejteni. A területfejlesztés társadalmi-gazdasági, a területrendezés műszaki-fizikai-ökológiai szempontú művelet. A fejlesztés időtávja rövidebb, mint a rendezésé. A fejlesztés tárgya inkább egyedi épületek megvalósítása, a rendezésé nehezen, csak hosszabb távon megváltoztatható rendszerek létrehozása. A fejlesztést pénzügyileg, a rendezést műszakilag kell megalapozni. A rendezési terv lényege, hogy meghatározza, milyen adottságok, és korlátok között lehet fejleszteni egy területen. A rendezési tevékenységnek a szabályozás a döntő eleme. Ebből következik, hogy a fejlesztés dinamikus, a rendezés statikus tevékenység.¹⁸

Az előző összevetéshez a következőket tehetem hozzá. A településfejlesztési döntés megelőzi a területrendezési tevékenységet. A városrendezőnek a politika, a helyi társadalom adja meg a megrendelést. Nem az építész feladata meghatározni, hogy a helyi társadalomnak mire van szüksége. Ez a korai szocializmus éveinek a napjainkig ható rutinja. Akkor a központi tervező intézetek közvetítették a központi akaratot a települések irányába. Úgy tűnt, mintha az építész mondaná meg, hogy mit, hová kell telepíteni. Ugyanakkor az építész a társadalom irányító erőinek a foglya volt. Nem szabadulhatott a központi utasítások, a normatívák és mutatószámok béklyójából. Hiába szerepel neve a tervrajzokon, kezét nagyon sokan fogták.

A tervezők, Ajkán a rendezési tervek több fajtájával dolgoztak. A rendezési tervnek - 1940 és 1990 között - két alapvető fajtáját használták. Az egyik az

általános rendezési terv, amely a város szerkezetét, a rendelkezésre álló terület felhasználását, az egyes létesítmények elhelyezését, valamint az ellátó-, közlekedés-, és közműrendszerét határozta meg.

A másik a részletes rendezési terv, amely a város kisebb részeinek, szomszédsági egységeinek beépítésével, konkrétan a telkek nagyságával, beépítésének módjával és mértékével, a telkeken elhelyezhető épületek kialakításával, az út- és térformálás esztétikai kérdéseivel foglalkozott.

Az ötvenes évek elején – különösen a bányász saját háza építési akciók során – a házhelyosztási tervek domináltak. A házhelyrendezési tervek a földreform során kiosztott területek rendezését szolgálják. Az általános rendezési terv feladatát a városkompozíciós tervek szűkítették le az ötvenes évek közepén, Ajkán 1954-ben. „A városkompozíciós tervek műfajukat tekintve közel álltak a részletes rendezési tervekhez, helyük a tervezés jogilag szabályozott rendszerében nem volt rögzítve... Városkompozíciós tervek... készülhettek annak érdekében, hogy bemutassák a kompozíciós összefüggéseket és a térfalak arculatát, illetve magassági viszonyait”¹⁹ A városkompozíciós terv nem volt alkalmas tervfajta, a szerkezeti kérdéseket nem tisztázta. Megelégedett az épületek konfigurációinak a rögzítésével,

Az ötvenes évek második felében tovább egyszerűsödött a tervezés. Megjelent a településvázlat Ajkán 1957-ben, és az egyszerűsített általános rendezési terv, egy évvel később 1958-ban. Az ötvenes években rengeteg rendezési tervet kellett készíteni. Nem volt sem idő, sem kapacitás időigényes vizsgálatok elkészítésére. Az Építésügyi Minisztérium ezért bevezette a község esetében az egyszerűsített rendezési terv készítésének a módszerét. Az egyszerűsítés azt jelentette, hogy csak azokkal a területekkel foglalkoztak, amelyeken a területfelhasználás változása következett be. Ezeket a terveket nem hagyták jóvá általános rendezési tervként a megyei tanácsok, hanem irányelvként fogadták el a községi tanácsok.²⁰

Ajkán a különböző lakótelepek felépítése jellemzően beépítési tervek alapján történt. A beépítési tervek nem tartoznak a rendezési tervek körébe, az Ajka lakótelepeinek felépítése zömmel mégis e tervtípus alapján történt meg. A beépítési tervek a beruházások műszaki dokumentációja. A rendezési tervtől közjogi hatályának hiánya különíti el.

A szocialista város fejlesztését politikai döntések határozták meg. A döntések tartalmilag inkább voltak gazdaságpolitikai, mint társadalompolitikai döntések. Gazdaságfejlesztés történt, aminek kísérő jelensége volt a munkaerő letelepítése, és ellátása. A szocializmus időszakának első fele a szocialista iparosítás által generált hatalmas urbanizációs folyamatként is értelmezhető. A nehézipar politikai alapú fejlesztéséhez szükséges munkaerőt a mezőgazdaság kollektívizálásával felszabaduló falusi népességből verbuválták. A munkaerőt előbb ingázásra kényszerítették, később a munkahely mellett lakást is biztosítottak

¹⁷ Urbanisztika, 1987. 76

¹⁸ Tompai, 1996. 6-7

¹⁹ Körner – Nagy, 2006. 181

²⁰ Perczel, 1973. 115

számára. Az időszak a mennyiségi növekedés, a városodás időszaka volt.

A szocializmus építésének második időszakában jutottak szerephez a városképző erők minőségi tényezői, amelyek által vált a település valóban várossá. E tényezők a város ellátórendszerének kiépítésében, kulturális életének színvonalában, lakói munkakultúrájában, a lakókörnyezet javulásában és a városközpont kiépítésében öltöttek testet. A minőségi tényezők megjelenése vezetett a városiasodáshoz.

Az iparosítás után, a posztindusztriális korszakba érkezve ismét jelentősen átértékelődtek a városalakító tényezők. A rendszerváltás idejére a klasszikus telephely-választási tényezők háttérbe szorultak. A befektetők szempontjai között az infrastruktúrával ellátott, fő közlekedési utakról jól megközelíthető telephelyek, az olcsó, szakképzett munkaerő rendelkezésre állása, a szakképzés helyzete és az önkormányzat támogatási politikája szerepelt. Csökkent a nyersanyag és az energiafüggés. Mára Ajkán a telephelyválasztás természeti tényezői eltűnőben vannak. A gazdaságosan kitermelhető szén elfogyott, a bauxit vagyon kimerülőben, ami megmaradt a képzett munkaerő, a kialakult munkakultúra, a megfelelő oktatási bázis. A város rendelkezik olyan kapacitásokkal, amelyek a termelőtöke számára kedvezőek. A 8. számú főközlekedési út gyorsforgalmi úttá fejlesztése hozhat új lendületet a város fejlődésében.

1.4 A modern városépítés előzményei

A fejezet három részre bontva tárgyalja a modern városépítés előzményeit. A figyelem az építészeti formálás átalakulási, a lakókörnyezeti kultúra szervezésének változása, és a városrendezési elveknek a kialakulási folyamataira irányul. Ezek közül csak azokról lesz szó, amelyek az 1940-es évektől kezdve elérkeztek Ajkára. Természetesen a valóságos folyamatokban nem vált szét az építészeti a lakókörnyezeti kultúra és a városrendezés átalakulása.

A kérdés az, hogy a mai lakótelepeknek, a lakótelepet alkotó épületek formálásának, az épületek egymás közti viszonyát meghatározó szervezési elveknek milyen előzményei vannak. A várostervezők és az építészek a társadalmi, gazdasági és technikai változásokra, milyen válaszokat adtak? Válaszuk megfogalmazása során milyen eszmék, motivációk vezették őket? Mindezek, hogyan vezettek a lakótelepnek, mint műfajnak a megteremtéséhez? Annyi előjáróban elmondható, hogy a modern városépítést meghatározó eszmék zöme nyugaton született.

A modern építészet nem csak a formavilág átalakításával, hanem a lakókörnyezeti kultúra, a beépítési módok és a városrendezés eszköztárát is a tömegtermelés szolgálatába állította. A cél ennek az átállásnak a legfőbb álmításait bemutatni ebben a fejezetben. Az elemzés, természetesen a bőséges szakirodalomra támaszkodik.

1.4.1 A modern építészeti előzmények

A modern építészet kialakulását több tényező egyidejű hatása eredményezte. A hatótényezők egy része reakció volt. Reakció volt az ipari forradalom után keletkezett városok zsúfoltságára, egészségtelen lakásviszonyra, az egymásra káros hatást kiváltó funkciók térbeli keveredésére, ahol a legegyszerűbb közegészségügy és a tűzvédelem követelményei sem voltak biztosítva. A hatótényezők másik része az ipari forradalom eredményeiből eredtek. Az ipari forradalmat elindító találmányok olyan technikai változásokhoz vezettek, amelyek egészen új anyagokat kínáltak az építészek számára. Ugyanakkor még uralkodott az eklektika a történeti formáival. A szerkezet és a forma ellentmondásba került. Az új anyagok (öntöttvas, acél, beton) és a belőlük előállítható szerkezetek (acélváz, vasbeton) egészen más gondolkodásmódot, egészen más formát követeltek. Új funkciók jelentek meg, mint amilyenek a kereskedelmi, közlekedési és ipari épületek. A valóság látása is átalakult a 19. és a 20. század fordulóján. A természettudományos felfedezések átformálták a térről és időről alkotott korabeli felfogást. Korábban az arisztotelészi térszemlélet uralkodott, „az érzeink által közvetlenül adott benyomás, az ennek nyomán kirajzolódó térképzelet, a 'természeti tér' gyakorlatilag a klasszikus fizika terével azonos: önálló létezőként felfogott, háromdimenziós anyag nélküli tiszta kiterjedés”²¹, ahol a térnek a térbe állított tömegek adtak formát. A modern térfelfogásba belépett a negyedik tényező, az idő. A statikus tereket felváltotta a flexibilis térkompozíciók sorozata.

A modern építészet indulását a szakirodalom, az 1888-ban alapított angol Arts and Crafts mozgalomhoz kötötte, melynek mesterei „a géppel termelt áruk megfelelő formáit keresték.”²² Az építészet fejlődésére döntő hatást gyakorolt a holland De Stijl művészcsoporthoz, amelynek fő törekvése az épületek tovább már nem egyszerűsíthető alapformákra bontása, és minden sallang mellőzése.²³ „A De Stijl törekvések a kubizmusból - sőt még messzebbre visszanyúlva Paul Cézanne festészetéből - származtathatók.”²⁴ Cézanne szerint „a természetet a henger, a gömb és a kúp eszközeivel kell értelmezni.”²⁵

„Az építést a funkció, az anyag, a szerkezet felől megközelítő szemlélet... a Bauhausban teljesedett ki és vált a modern építészet alapjává.”²⁶ A Bauhaus a „puritán formavilágával az iparosított építészet esztétikájának megalapozójává vált. A szigorú mértani formák, az alaprajzi raszter rendje és az ebből következő sok azonos elem a szériagyártás lehetőségét teremtették meg.”²⁷

²¹ Szentkirályi, 1980. I. 7

²² Kubinszky, 1978. 26

²³ Bucur, 1995. 112

²⁴ Kubinszky, 1978. 69

²⁵ Read, 1968. 78

²⁶ Bucur, 1995. 112

²⁷ Gilyén, 1982. 42

A második világháború után megindult urbanizációs folyamatokkal együtt járó hatalmas építési szükségletek kielégítése megfelelő eszközt talált az angol inspirációra elindult, formai egyszerűsítésre törekvő holland, és racionális térszervezésre hangolt német tervezési elvekben és módszerekben. Ez az építészeti redukció teremtette meg a tipizálás és az iparosított tömeggyártás lehetőségét, amely aztán az elszemélytelenedéshez és formai egyhangúsághoz vezetett. „A De Stijlnek és a Bauhausnak bizonyos mértékig egyaránt osztoznia kell azon a felelősségen, amely az építészetben világszerte elburjánzott, elcsépelte, kiüresedett geometrizálásért terheli őket, de azon az érdemen is osztoznak, hogy nekik köszönhető a termelés és a formatervezés általános színvonalának emelkedése.”²⁸

A szovjet építészeti és városrendezést azért szükséges érinteni, mivel 1945 után, a hatalom meghatározó mintaként állította a magyar építészek és városrendezők elé. A szovjet építészet 1933 és 1954 közötti időszakát az archaizáló és dekoratív építészeti formák uralták. A korszakra az esztétikai formalizmus nyomta rá a bélyegét. A konstruktívnak nevezett modernista építészeti elitérték. A tömeges építési igény azonban szembe kerül a hagyományos építési móddal és formalizmussal. A tömeges lakásépítés iránti igényt hagyományos módszerekkel nem lehetett kielégíteni. A szocreál nem az eszmei-ideológiai változások, hanem a gazdaságossági kérdések buktatták meg. Egy 1955. évi párthatározat elrendelte a szemléletváltást, a korszerű technikai módszerek alkalmazását, az építőipar iparosítását.²⁹

1956 után életre kapott az újkonstruktívizmus, a szerkezetiség hangsúlyozása³⁰. A modern építészet két fő irányzata a funkcionalizmus és a konstruktívizmus. A funkcionalizmus „a funkció, a használati cél, a rendeltetés... a működés hangsúlyozása, illetve túlhangsúlyozása... A funkcionalizmus gyökerei... a lamarcki fejlődélmélet gondolatrendszeréig nyúlnak vissza... a forma követi a funkciót”³¹ tételéig. Ez az alapgondolata a típusstervezésnek is – tehetem hozzá. A konstruktívizmus a „tartószerkezetek, oszlopok, pillérek, gerendák, falak érzékeltetése, erőteljes anyaghatások, nyers felületkezelés, a tér és tömegformák sajátos felépítettségének kihangsúlyozása e nagyvonalú gondolkodásmód eszközei.”³²

A folyamat végére az építészet készen állt a tömegtermelés kiszolgálására. Létrehozta szerkezeteit, megalkotta formavilágát, leegyszerűsítette tömegeit, lecsupaszította homlokzatait. Miközben szociális munícióval rendelkezett nem vett tudomást a helyről, a hely társadalmáról. Olyan épülettípusokat, és telepítési elveket alakított ki, amelyek bárhol alkalmazhatók voltak.

²⁸ Overy, 1969. 50

²⁹ Kubinszky, 1978.288-296

³⁰ Prakfalvi-Szűcs, 2010.132.

³¹ Kubinszky, 1978. 95

³² Kubinszky, 1978. 152

1.42 A modern lakókörnyezeti kultúra kialakulása

„A hagyományos lakókörnyezeti kultúra fogalma a lakóépületen túl kiterjed a telek használatára, a melléképületekre, az udvar és a kert kialakítására, magába foglalja a kerítést és a kaput, de feltételezi a szomszéd hasonló jellegű kultúráját is.”³³ A lakókörnyezeti kultúra fejlődéstörténetének bemutatása annak a folyamatnak a felvázolására, amelynek során az úti falú szalagtelkes, oldalhatáron álló, hosszházas beépítés eljut a hajlított házas és zárt sorú beépítésen át a körülépített udvaros emeletes többlakásos lakóépületig. Az átalakulás a paraszti telekhasználattól, a polgárosodás felé induló kisvárosi beépítésen át, a városi életformát kiszolgáló többlakásos bérházig terjed. A folyamatot Meggyesi Tamás és munkatársai dolgozták fel részletesen.³⁴ Ez azonban a folyamatnak csak az egyik ága. A második ág azt mutatja be, hogy a besűrűsödött körülépített udvaros beépítés, miként bomlik le előbb csatlakozó udvaros beépítésre majd a keretes, megnyitott keretes, és végül a sávházas beépítésre. A folyamatnak részeként váltja fel az egyedi telket a tömbtelek az úszótelekkel együtt, amely képes volt befogadni a lakótelepekre jellemző beépítési módot.

Ajka és környéke településeire az utcás alaprajzi rendszer a jellemző. „Az utcás falvak keskeny és mély telkeinek jellegzetes elrendezése, az őstermelő életmódból és a telek ökonomikus kihasználásából adódó elrendezése az oldalhatáron álló hosszházas, u.n. fésűs beépítés. A lakóépület... az egytraktusos, háromszatú ház utcára merőleges tetőgerinccel, amit többé-kevésbé zárt sorban követnek a gazdasági jellegű építmények.”³⁵ A típus továbbfejlődésének első lépcsőjében beépítették a tornác utca felőli szakaszát. A következő lépésben az utca felől épületszárnyat építettek. Ez a hajlított ház. Az életmód polgárosodása nyomán az utca oromfal eltűnt. Kialakult a hézagos zárt sorú beépítés. Ajkán, a falu központjában a lakókörnyezeti kultúra, illetve beépítési formák fejlődése a hézagosan zárt sorú, zárt sorú beépítés stádiumáig ért el (1.3 ábra). „A kezdettől fogva városias jellegű telekhasználat nálunk legelterjedtebb beépítési módja a zárt sorú, utcával párhuzamos tetőgerincű emeletes lakóház oldalszárnyal. A továbbfejlődés lehetősége... az udvar fokozatosan körbeépítése.”³⁶

Az urbanizációs folyamatok felgyorsulása, a tömegesen jelentkező lakásépítési igények sürgető kielégítése fordulatot hozott a hagyományos telekrendszer szerkezetében. Szükség volt egy olyan modellre, amely lehetővé tette nagyobb lakásszám egyidejű felépítését. A telektömböt felváltotta a tömbtelek. A kettő között az a különbség, hogy amíg a telektömb két, végükkel összetolt teleksorból áll, addig a tömbtelek egyetlen telekből. Amíg telektömb egy-egy telkére általában egy-egy főépület került, addig a tömbtelekre több főépület is.

³³ Meggyesi, 1986. 3

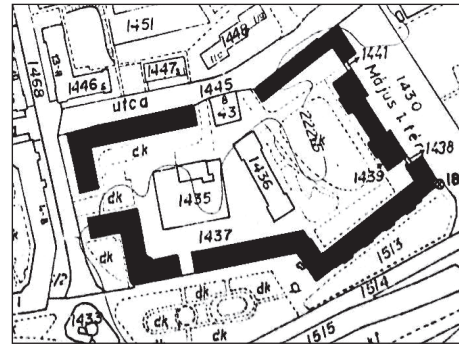
³⁴ Meggyesi, 1986

³⁵ Meggyesi, 1986. 11.

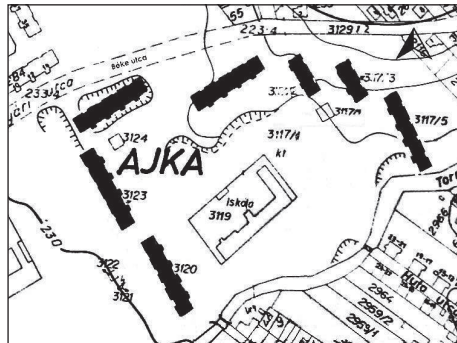
³⁶ Meggyesi, 1986. 12.

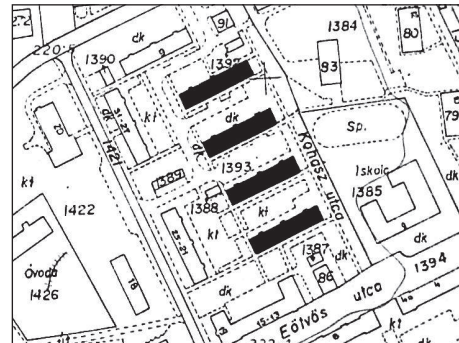
1.3 ábra: Hagyományos lakóköznyezet

1.4 ábra: Megnyitott keretes beépítés

1.5 ábra: Hézagoss keretes beépítés

1.6 ábra: Párhuzamos sávoss beépítés

Az első tömbtelkes keretes beépítés az 1920-as években épült fel az amszterdami déli városrészben, Petrus Berlage tervei szerint.³⁷ „A Bauhaus-ban folyó elméleti munka egyik fontos terméke szintén a keretes beépítés 'dekonstrukciója' volt.”³⁸ „A Berlin-Siemensstadt lakótelepet (1929)... egymással párhuzamos sávok sora jellemzi... a lakótelep építése óta a lakótelepszerű építkezés: több száz vagy több ezer lakásnak néhány épülettípus variálásával való megépítése világszerte elterjedt.”³⁹

Magyarországra a modern építészet beépítési elvei már a két világháború között elérkeztek. Ajka 1945 után épült első lakótelepeinek beépítésére jellemző megoldások, azonban a szocialista realizmus szellemében fogantak. A megnyitott keretes beépítési forma jellemezte a szocialista realizmus teljes időszakát (1.4 ábra). „Az 1950-es évek 'szoc-reálj'-a nálunk kétfajta törekvés jegyében bontakozott ki. Az egyik a szovjet példákat utánzó klasszicizmus és a lakóépületek barokkra jellemző szimmetrikus elrendezése, a másik, pedig egy romantikus tendencia,

³⁷ Meggyesi, 2009.95.

³⁸ Meggyesi, 2009. 99

³⁹ Preisich, 1972. 28

amelyik festői, oldottabb beépítésre törekszik. A modernizmus visszatérése és a paneles építési mód elterjedése óta sokan titkolt nosztalgiával néznek vissza e városrészek azóta kertvárosiasan bezöldült... emberibb léptékű kisvárosias hangulatára.”⁴⁰ Ajkán mindkettőre található példa, sajátos vonásokkal.

Amikor 1954-től ismét be lehetett kapcsolódni a nyugat-európai építészeti fejlődés vonalába, akkor a tömeges lakásépítés korszerű technológiájának kiszolgálása magával hozta a tömbös-keretes hagyomány és a historizálás végleges felszámolását. A modernizmus a Bauhaus szellemében tért vissza. A sávhasas beépítés mellett megjelentek a kockaházak, amelyeket aztán a pontházak váltottak fel. Mindhárom épülettípus tömbtelken került elhelyezésre szabadonálló módon. A beépítés rendszerét általában a kivitelezéshez használt daru pályájának optimális vonalvezetése határozta meg. A tömbtelkek sávhaszakkal keretezett beépítése, a hézagoss keretes beépítés (1.5 ábra) mindvégig megmaradt a lakótelep építés elmaradhatatlan kellékének. A párhuzamos sávoss beépítés az iparosított építészet terméke, Ajkán a blokkos épületek tipikus telepítési formája (1.6 ábra).

A városszövet átalakulása 1990 évvel nem zárult le. Megjelentek a tematikus parkok (ipari parkok, lakóparkok, stb.), és megjelentek a nagy zárt épületkomplexumok is elsősorban a városok periferiáin, szabadon álló, parkolókkal körülvett, integrált a bevásárlóközpontokkal. A városszövet egymással kapcsolatban nem álló különböző jellegű tematikus épületcsoportok halmozására bomlik, kollázst alkotva.⁴¹ A városi szövet átalakulásának e legutóbbi fázisa, amely Ajkán is megjelent, a könyv időhorizontján kívül esik.

1.43 A modern városrendezés kialakulása

A fejezet arra keresi a választ, hogy hogyan jöttek létre a lakótelepek jellegzetességének tekinthető térszervezési elvek, beépítési formák. A lakás és az ellátás egyes szintjei miként szerveződtek lakóterületi egységekbe, a közlekedési formák hogyan differenciálódtak, stb. A városrendezés 20. századi történelme gazdag, ebből a hatalmas anyagból, csupán azokat az elemeket emeljük ki, amelyek meghatározták a lakótelepek szerveződését.

A modern városrendezés kialakulásának a folyamata

Egészen a 19. századig nagyjából-egészéből egyensúly állt fenn a városban folytatott tevékenységek között... Amde a 16. század óta állandóan erősödött az a tendencia, amely a gazdasági tevékenységre összpontosította a figyelmet, s... minden időt és

⁴⁰ Meggyesi, 1985. 72

⁴¹ Meggyesi, 2009.109-110.

erőfeszítést, amely egyéb funkciók teljesítésére irányult, időpocséklásnak tekintett.”⁴² A lakóépületek szintszámai „olyan laksűrűséget tükröztek, amely nem az emberi szükségletnek, hanem az ingatlanáraknak feleltek meg.”⁴³ Az ipari forradalom városainak napfény által nem érintett, sötét és egészségtelen lakásai az ipartelepek tövébe települtek. Hiányoztak a közművek, a szemét a szűk utcákban halmozódott, a légkör ártalmas gázokkal volt telítve.

A városépítés, – hasonlóan sok más tevékenységhez – nem a szabadság és a rend alternatívái közötti választás kényszerével terhes. A városfejlesztés dinamikus tényezőjévé valóban a tőke vált, csak hogy a tőke szabadsága nem lehet korlátlan, mert káoszhoz, válságához vezet. A 19. század, sőt már a 21. század tapasztalatai is számtalan példát mutatnak erre. A városépítés 20. századi története emiatt szól arról a küzdelemről, amely a szabadság és a rend kényes egyensúlya körül zajlott. A küzdelem csak ritka esetekben vezetett sikerhez. „Amszterdam kereskedő negyede azért oly kiváló építészetileg, mert... az egész építészeti együttest a közjó szem előtt tartásával ellenőrizték.”⁴⁴

A spontán városfejlődés által előállt helyzetre kétféle válasz született. Az egyik „vissza a múltba”, ezt képviselte az angol preraffaellisták mozgalma. A mozgalmat esztétikai szempontok, romantikus elképzelések vezérelték. A másik válasz az „előre a jövőbe”, az utópisták válasza. Az ember szükségleteit nem a konkrét emberből vezetik le, hanem egy elvont, fiktív emberfogalomból.⁴⁵ Amíg a „vissza a múltba” hívei az ipari forradalom városa ellen irányították a nyilaikat, addig az „előre a jövőbe” mozgalom képviselői a történelmi város ellen.

Németországban a 20. század elején „a Deutscher Werkbund elsősorban építészeti oldalról alakítja a munkástelepek arculatát.”⁴⁶ A német kertés lakótelepek az 1940-es évek elején Ajka első lakótelepeit létrehozók számára mintául szolgálhattak.

Az Athéni Chartában, 1933-ban manifesztálódott a funkcionális város eszméje, amely a spontánul nőtt város kaotikus viszonyai között kívánt rendet teremteni. A charta sikerének oka, hogy nagyon egyszerű elvet adott a városrendezők kezébe, a funkciók területi szétválasztásának elvét. Az új város tervezésénél négy tényező figyelembevételét ajánlotta, ezek: a lakás, a munka, a pihenés és a közlekedés. Az Athéni Chartában azonban az „ember sokrétű társadalmi tevékenységéből szinte kizárólag az anyagi-biológiai funkciókkal, a 'közvetlenül levezethető' térigénnyel, a tájollással, a benapozással foglalkoznak”⁴⁷ Az a tény, hogy a sok irányzat közül éppen Le Corbusier tanítása, tehát egy szélsőséges urbanista irányzat győzött az 1930-as években, annak volt az eredménye, hogy nézetei a városról egybeestek egy olyan típusú technikai haladással, amely látszólag

⁴² Mumford, 1985. 414

⁴³ Mumford, 1985. 403

⁴⁴ Mumford, 1985. 412

⁴⁵ Meggyesi, 1972.

⁴⁶ Meggyesi, 1985. 39

⁴⁷ Kubinszky, 1978. 96

a legracionálisabban éppen az ő elméletét volt képes kivitelezni.⁴⁸ Az Athéni Charta hiányosságát a városközpont kérdésével 1951-ben igyekeztek pótolni. A Team X. csoport egyik vezetője a holland Bakema a funkcionális területi egységek elvével szembe a funkciók integrálását állította. Az integrálás eszközének a közösségi zónát határozta meg. Az 1953-ban felépült rotterdami Lijnbaan üzletutca ezt az elvet jelenítette meg, a lineáris koncentráció elvével együtt.⁴⁹

„A 20-as évek végére kialakult tehát egy sajátos környezeti műfaj, amit lakótelepnek hívunk. A műfaj kialakulása pontosan nyomon követhető utat jár be. Az út elején az utcára szerveződő kertvárosias sorházak, a végén, pedig az utcától megszabadított, észak-déli hossz tengely mentén tájolt többszintes sávházak állnak. Ez az út... az utcák, és terek teljes eltűnéséhez vezet... A lakótelep magát a városi szövetet oldja fel, hogy helyére egyetlen hatalmas parkot, abba, pedig szabadon álló épületeket helyeznek el.”⁵⁰ A modernizmus durván beavatkozott a történelmi város kialakult szövetébe. Épületei megformálásával és elhelyezésük módjával figyelmen kívül hagyta a környező városrészt telekosztását, és utcarendszerét, épületeinek léptékét és arányait. Hatásának következményei ott láthatók a történelmi városok szétvált szövetében (Győr, Veszprém, stb.)

A 20. század legfontosabb városépítési rendező elvei

„Az 1920-as évek avantgarde mozgalmi felrobbantották a városépítészeti évezredes hagyományait és azokat egészségügyi, és szociális elvekkel helyettesítették. Az utca és a hagyományos tömb száműzése, az épületek kiszakítása a városi szövet kontextusából és a beépítés parttalan szabadsága szükségszerűen terelik a figyelmet az elvesztett rend, a településszerkezet... kérdésére... A figyelem a beépítés formálásáról a településszerkezetre toldott át... megjelenik a város, mint rendszer. E rendszernek azonban sok komponense van, a közlekedéshálózatok szerkezetalkító szerepe, és a szomszédsági egységek rendszere.”⁵¹ Idesorolható még az elválasztott forgalmi rendszer, a lineáris koncentráció elve, az ellátórendszer hierarchiába szervezése, és az összefüggő zöldterületek hálózata.

A motorizáció kiélezte a viszonyt a gyalogosok és a járművek között. A megoldást a gyalogos és gépjárműforgalom hálózatának szétválasztásában, az elválasztott forgalmi rendszer elvének alkalmazásában látták. A városrendezők differenciálták a különböző mozgásformákat a forgalom jellege, intenzitása és iránya (álló-mozgó, átmenő-célforgalom) alapján, továbbá hierarchizálták az úthálózatot (főforgalmi, forgalmi, gyűjtőutak) szerint. Felismerték, hogy ugyanakkor meg kell teremteni a szétválasztott mozgásformák funkcionális kapcsolatát. Az angolszász kertváros mozgalom gyakorlatában kialakult az

⁴⁸ Mezei, 1982.69

⁴⁹ Kubinszky, 1978.123

⁵⁰ Meggyesi, 1985. 49

⁵¹ Meggyesi, 1985. 86

elválasztott forgalmi rendszer alapeleme, amely a gyalogút-hálózatrendszerre fűzte fel a közösségi épületet. Clarence Stein és Henry Wright által 1928-ban tervezett Radburnben (USA) jelent meg először ez a rendszer.⁵²

A szomszédsági egység előzményei „visszanyúlnak az amerikai kolóniák viszonylag zárt társadalmának világába, ahol a 'vasárnapi iskola' a közösség legfontosabb intézménye volt. Az amerikai Clarence A Perry már 1929-ben publikálta... javaslatát a szomszédsági egység szerkezetének kialakításáról.”⁵³ „Perry azzal érvelt, hogy az alapvető szolgáltatásoknak a lakóházak közelében kell elhelyezkedniük.”⁵⁴ „Perry szerint a szomszédsági egységnek egy akkora területnek kell megfelelnie, amekkorán az ott lakó népesség gyerekei éppen egy 1200 férőhelyes általános iskolát meg tudnak tölteni. Ez nagyjából 5000-6000 főnek felel meg... A modell lényege... terület egységen nem szabad forgalmi jellegű utakat átvezetni. Ezáltal biztosított, hogy a gyerekek balesetveszély nélkül jussanak el iskolájukba... A szomszédsági egység központját a terület közepén jelöli ki, ahová azonban az általános iskolát, a templomot, és a közösség céljait, szolgáló épületet helyeztek el egy tér köré csoportosítva.”⁵⁵

A nyugati városépítés 20. századi eredményei 1945 után Magyarországra szovjet közvetítéssel jutottak el. A szomszédsági rendszer elve Ajkán is megjelent az ötvenes évek elején, a település első általános rendezési tervében. A város lakóterületét szomszédsági egységekre osztották. Általában egy-egy szomszédsági egység 20-24 hektáros területére 5000 ember számára szükséges lakást, valamint alapfokú kiszolgáló intézményeket helyeztek el. A többszintes lakóházakból álló tömböket utcák határolják. A lakóépületek közti tömbbelsőbe gyermekintézményeket: óvodákat, bölcsődéket helyeztek el, a lakóépületek földszintjén az utca felől, pedig üzleteket. Ennek az elvnek a megvalósulását láthatjuk a Marton Sándor-lakótelepen, a Petőfi utcában, a Frankel Leó utcában és a Móra Ferenc utcában. „A szocialista realizmus... a korszak stilisztikai tévedései ellenére sem szakított a modern városépítészet alapelveivel: a funkciók területi szétválasztásával, az úthálózat hierarchiájával, a zöldterületi rendszerrel, és a szomszédsági egység eszméjével.”⁵⁶

1.44 A magyar építészeti előzmények

Az előző fejezetek a modern építészet és városrendezés kialakulásának legfontosabb mozzanatait és alapelveit mutatták be. A nemzetközi irányzatok után a 20. századi magyar stílusirányzatokat is érinteni kell, legalább azokat, amelyek Ajkán megjelentek. Az 1940 előtti időszakból néhány példával képviselteti magát a késő barokk, a népi építészet és a neobarokk. A belvárosban késő barokk stílusúak a protestáns templomok, népi épület a múzeum épüle-

⁵² Meggyesi, 1985.80-90

⁵³ Meggyesi, 1985. 94

⁵⁴ Perényi, 1978, 175

⁵⁵ Meggyesi, 1985. 94

⁵⁶ Meggyesi, 1985. 72

te, neobarokk, a római katolikus templom. A negyvenes évek elején a Bauxit-lakótelep első épületeit a magyaros-népi építészet jegyében tervezték. Ajka építészeti arculatát kisebb részben a szocialista realizmus, nagyobb részben az iparosított építéstechnika modernista esztétikája határozta meg.

A második világháború előtti időszak jellegzetes stílusa a neobarokk volt, melynek szerepét, alkotói a Trianon utáni ország békés konszolidációjának kifejezésében látták. A 20. század első felében erőre kaptak a magyar népi kultúra feltárására irányuló törekvések. A zenében Bartók és Kodály, a néprajzban Győrffy és Bátky, a szociográfiában a falukutatók, az építészetben Padányi Gulyás Jenő és társai indultak el a nép helyzetének és kultúrájának a feltárására.⁵⁷ Az akkori fiatal építészek jól látták: „a Bauhaus 'international-functional' stílusától például a magyar vidéken, népünk körében megoldásra váró feladataink során alig remélhetünk megoldást. E stílus hívei szocializmust emlegetnek, de épületeik nem a nép, nem a lakosság széles körei, hanem nagyvárosi gazdag emberek igényeit szolgálták.”⁵⁸ „A modern építészet... elsősorban a városra koncentrált, és nem sokat adott a kisvárosoknak és falvaknak. A fiatal generáción belül akadtak olyan építészek, akik szívükön viselték... a falusiak sorsát... Az 'internacionális' modern építészettel a népi építészet sokféleségét állították szembe, és úgy gondolták, hogy a tájegységenként különböző helyi építőhagyományokra lehetne alapozni az új 'tájfajta' (regionalista) építészetet.”⁵⁹ Ajkán, a műmesteri házakon, a tisztviselő házakon, az erőmű lakótelep épületein jelentek meg e törekvések lenyomatai.

Az 1945 és 1949 közötti korszakban a „háború előtti modern törekvések szinte töretlenül folytatódtak... még a népi vonal is tovább élt egy ideig.”⁶⁰ Magyar Építőművészek Szövetségének első országos kongresszusa 1951 őszén meghirdette a szocialista realista építészetet. Célul tűzte, hogy „a haladó építészet tartalmában legyen szocialista, formájában nemzeti.”⁶¹ Magyarországon a haladó hagyományt a 19. századi reformkor képviselte, amelynek stílusa a klasszicizmus volt.

Az 1950-as évek közepétől a „magyar építészek visszatérhettek a modern eszmékhez.”⁶² A hatvanas évek első felében épült épületek – ennek ellenére - még magukon hordozzák az ötvenes évek gyakorlatát. Az ötvenes években készült tervek alapján elindult kivitelezések elhúzódtak. Átmeneti korszaknak tekinthetjük az ötvenes évek második felétől a hatvanas évek első harmadáig tartó időszakot.

„1957 végén az Építésügyi Minisztérium Lakóépülettervező Vállalata megbízást kapott, hogy foglalkozzék... a kohósalakból előállított blokkos elemekből készülő lakóépületek építésének lehetőségeivel... 1960 februárjában a Lakóépülettervező Vállalat tipustervező irodája Csordás Tibor és Árkai István tervei alapján kiadta a kohóhabsalak középblokkos

⁵⁷ Lásd: Merényi, 1970. 59

⁵⁸ Padányi, 1982. 51

⁵⁹ Ferkai I, 1988. 302

⁶⁰ Ferkai II, 1988. 305

⁶¹ Major, 1983. 137

⁶² Ferkai II, 1988.

lakóépületek első típusterv-sorozatát.”⁶³ „Az 1960-ban elhatározott 15 éves lakásépítési terv... egymillió lakás megépítését irányozta elő... Hagyományos technikával ez a feladat nem teljesíthető. Ezért – házgyárak létesítésével – építőiparunk megkezdte az épületek nagyüzemi módon való előállítását.”⁶⁴ Ajkán két házgyár termékét használták fel. Az egyik a győri, amelynek termékei a hatvanas évek végén, a másik a veszprémi, amelynek elemei a hetvenes években kerültek Ajkára. A kapcsolódó kommunális épületek könnyűszerkezetes vagy vázpaneles rendszerekben készültek. Az építész tevékenysége zömmel a típustervek adaptálásában merült ki.

1.45 Összefoglalás helyett

A modern építészet és városrendezés a modernizáció jegyében született. A modernizáció irányított folyamat, korszerűsítést, a fejlettebb állapotba jutást társítják hozzá. A fejlődés szervesége még a fejlettebb centrum országok esetében sem lényegi eleme a modernizációnak. A modern építészet története nem enged ilyen következtéseket levonni. Nem is beszélve a periféria országairól, ahol az idegen minta követése, a mechanikus adaptáció, a felülről irányítotttság a jellemző, ezért fokozott szerepe van az uralmi, technokrata szempontoknak. A modernitás a modernizáció politikai és gazdasági aspektusa. A modernizmus a modernizációnak megfelelő művészeti, kulturális jelenség. A modernizáció a táj és a helyi adottságok ellenében épít. A „modernitásban megvalósulandó városok mérnöki és technikai problémák témájává válnak: a város lelki valósága fokozatosan a város anyagi valóságának kérdésévé alakulnak át. A szekularizáció nyomán a város óhatatlanul elanyagiasodik... az iparosodás funkciója veszi át a várostervezés vezetését.”⁶⁵ A nagyhatású városteoretikus, Lewis Mumford is élesen bírálta a modernizmust.

A modernizmus a szocreál időszak utáni iparosított technológia termékeiből felépített lakótelepek stílusa. A hangsúly az iparosított jellegen, és az ebből származó merev épületkubusokon, a lecsupaszított homlokzatokon van. A „modernizmus száműzte a tektonikusformákon túlmenő díszítő- és jelzőrendszerek régióként változó, de mindenütt gazdag tárházát.”⁶⁶ A fellépő lakásínséget a tömegtermelés módszerei nélkül nem lehetett volna enyhíteni. Közben elvesztette az emberi teljesség szolgálatát, a szemet-lelket gyönyörködtetni tudás művészetét, ez volt az ára a tömeges szükséglet kielégítésnek. A lakótelepek, az 1960-as és 1970-es években mégis a társadalmi előrelépés, a modernizálódás színterei voltak. Az ezredforduló környékére ez a vonásuk elenyészett. A fejezet végére érve láthatóvá vált, hogy az építészet új formálási elvei, a mikrokozmosz szervezési elvei, és az új városrendezési elvek a lakótelepekben öltöttek testet.

⁶³ Merényi, 1970. 128

⁶⁴ Merényi, 1970. 130-131

⁶⁵ Békési, 2010. 174

⁶⁶ Meggyesi, 1985. 135

2. AJKA ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

2.1 Ajka város építéstörténeti szakaszolásának szempontjai

A város félévszázados építéstörténete nem tekinthető egységes, homogén időszaknak, ezért óhatatlanul felmerül a korszak szakaszolásának az igénye. A munkának többféle aspektusa van, így ipartörténeti, irányításrendszerbeli, városfejlesztési, városrendezési, építéstörténeti, stb. Mindegyik tényezőnek eltérő a fejlődési ritmusa, és más-más szempontok szerint strukturált a történelme. A korszakhatárok ezek miatt nehezen köthetők egy-egy évhez.

Az ajkai ipartörténet kezdetei az 1860-as évekig vezetnek vissza. A természeti adottságoknak meghatározó szerepe volt ebben az időszakban. Az iparfejlődés mégis akkor vehetett lendületet, amikor több tényező együtthatására ennek a feltételei megteremtődtek. A nyersanyagra, az energiára, és a vasútra támaszkodva 1940-ig kellett várni, hogy a 20. század közepe táján, a tulajdonképpeni 19. századi iparszerkezet kialakulhasson. Ajka városépítés történetében az ipar mindvégig jelen volt, két ízben azonban alapvetően meghatározó szerephez jutott. Mindkét esetben egy-egy szerződésre alapozódott a jövő. Az első szerződés 1940-ben született, amikor két tőkéscsoport megállapodott a timföldgyár és alumíniumkohó valamint az erőmű felépítésében. Ajka várossá válásának első, gazdasági feltételei teremtődtek meg ekkor. Ez a magyarázata annak, hogy a könyv ettől az időponttól kezdve foglalkozik Ajka építéstörténetével. A másik jelentős szerződés a magyar-szovjet timföld-alumínium egyezmény 1962-ből. Nem tekinthető azonban a városfejlesztés korszakhatárának, még akkor sem, ha tudjuk, nélküle a városközpont kiépítésének és a város komplexé válásának a feltételei nem, vagy jóval nehezebben teremtődtek volna meg. A gazdaság a későbbiek során is beleszólt a város fejlődésébe, gondoljunk, csak az 1973. évi olajválságra, amelynek hatására, 1976-ra a szocialista iparosítás és városfejlesztés forrásai előbb megcsappanva, majd kimerülve elvezettek a rendszerváltáshoz. Az 1990. évi rendszerváltás időhorizontom másik határa, munkámat vele zárom.

Az ipar- és a városfejlesztés szereplőinek, és a szereplők jogosítványainak változásai újabb korszakolási szempontokhoz juttattak. Az ipar meghatározó szereplői a gyárépítések kezdetekor a tőkés befektetői csoportok voltak. 1945 után a döntési jogosítványok tőlük átkerültek a politikusok jogkörébe. (A tőke csak a rendszerváltás után veszi ismét vissza, tőkeerejével arányos mértékben.) Korszakhatárt az államosítások jelentenek, amely politikai döntés volt.

A városfejlesztés területén, az államosítástól kezdve erőteljes centralizálási folyamat indult el, amely lassan átváltott egy tendenciájában határozott irányvonalú decentralizálási folyamattá. Az ötvenes években minden döntés a politika vagy az állam legfelső szintjein született. A település beruházásairól országos szinten határoztak, a beruházások végrehajtásáról viszont a megyei tanács illetékes szervei gondoskodtak. Újabb korszakhatárt az irányítási rendszer mechanizmusának a reformja hozott, a hatvanas évek végén. A gazdaság által kikényszerített politikai döntés volt ez. A reform érintette a gazdaság és a tanácsok irányítását, valamint szerepkörüket. A városi tanácsok ekkor kapták meg a saját területükön folyó, városépítést szolgáló beruházások ügyében a döntési jogosítványokat.

A település státuszának változása szintén ad szakaszolási lehetőséget. Ajka már községként „szocialista városi” rangra jutott. Az ötvenes évek fejlesztési forrásaiból épp úgy részesült, mint a tényleges szocialista városok. A várossá nyilvánítás az ötvenes évek végén további lehetőségekhez juttatta a települést. A járási székhellyé válás inkább feladatait növelte. A járásszékhellyel a város funkciói bővültek, amelyek újabb építészeti tereket kívántak.

A szocializmus időszakában a fejlesztések az ötéves tervekhez kötődtek. Mi sem lett volna egyszerűbb, mint eszerint szakaszolni történetet, mégsem ezt tettem. Hiányoztak ehhez egyrészt a megfelelő adatok, másrészt nem gazdaságtörténet írására a cél. A népszámlálásokról viszont vannak adatok. Az elemzésekhez fel lesznek használva. A népszámlálás időpontjai azonban nem alkalmasak korszakolásra, ahogy az ötéves tervek egymásutánja sem. A történelem fordulói nem kötődnek adminisztratív időpontokhoz.

A városépítés története maga is kínál szakaszhatárokat. Három tényező emelhető ki, az egyik az építészeti stílusok, a másik az építési mód, a harmadik a városszerkezet változásai. Ajkán a fél évszázad alatt több stílusváltás figyelhető meg. A város építése indult a Bauxit - lakótelep és az erőmű készületi - lakótelepének magyaros stílusú házaival, majd megjelentek a szocialista realizmus produktumai. Mindkettőhöz a hagyományos építési mód kötődik. Jelentős változást hozott a hatvanas években az iparosított építési technológia, előbb a blokkos, majd a paneles építési mód. Velük jelent meg a modernista építészet funkcionista - konstruktivista stílusa. A harmadik jellemző a városszerkezet változásában jelent meg. A kezdeteket jelentő 1865. évtől egészen a hatvanas évekig az egy gyár - egy lakótelep illetve kolónia elv érvényesült. A hatvanas évek közepétől, végétől ez a kapcsolat meglazult. Egyre inkább a tanács hatáskörébe került a városfejlesztés és a városrendezés döntési jogosítványa. Az újabb lakótelepek már nem kötődnek a gyártelepekhez.

Végezetül, ha valamennyi tényezőt együtt mérlegelem, akkor bizonyos kristályosodási pontokat fedezhetek fel. Az első kristályosodási időpont 1949, ekkora befejeződtek az államosítások, minden döntési jogosítványt egy kézbe vontak össze, Magyarországon megfogant a szocreál, népszámlálást tartottak. A második kristályosodási pont 1959. Ekkor válik Ajka várossá, kifulladás a szocreál, ezt köve-

tően megjelenik az iparosított építési technológia első változata a blokkos építési mód, és vele együtt a modernista stílus. A harmadik kristályosodási pont 1968. Változik a gazdaság és az államigazgatás irányítási mechanizmusa. A beruházási jogkörök a városi tanácsokhoz kerülnek. Megjelenik a másik iparosított technológia a panel. Az 1968 és 1990 közötti időszak három kisebb szakaszra bontható. A politikai szempontok mellett megjelennek a gazdaság kényszerítői erői. A városfejlesztés forrásainak alakulása szerint előbb a megtorpanás majd a kifulladás jegyei mutatkoznak meg. Az olajválság hatásának érvényesülése 1976-ban elvezet a városfejlesztés erőforrásainak a visszaeséséhez. Az állami lakásépítés előbb visszaszorul a magán lakásépítéssel szemben, majd 1984 után az állam teljesen kivonul belőle. A korszakot a rendszerváltás zárja. A fentiek együttes mérlegelésének eredményeként a következő korszak határok jelölhetőek ki:

A bányanyitásoktól a gyárépítésekig: 1865–1940
 A gyárépítésekől az államosítások befejezéséig: 1940–1949
 Az államosításoktól a várossá válásig: 1950–1959
 Várossá válástól az irányítási rendszer reformjáig: 1960–1967
 Az irányítási rendszer reformjától a rendszerváltásig: 1968–1990,

a következő alfejezetekre bontva:

- Az irányítási rendszer reformjától az olajválság begyűrűzéséig 1968–1976
- Az olajválságtól az állami lakásépítés leállásáig 1977–1983
- Az állami lakásépítés leállításától a rendszerváltásig 1984–1990

2.2 A városépítés szakaszai

2.2.1 A bányanyitásoktól a gyárépítésekig, 1865–1940

Bár a munka tárgya a mai belváros területén, 1940 és 1990 közötti években lezajlott városépítés, szükséges kitérni az 1940 előtti időszak történéseinek vázlatos áttekintésére. Ahhoz, hogy láthassuk honnan vett lendületet a település fejlesztése, be kell mutatni, hol tartott a település 1940-ben. A népesség, az ipar, a település szerkezete, legfontosabb épületei, az infrastruktúrája, azok a tényezők, amelyekkel a következő sorok foglalkoznak rövidre fogva.

Népesség

A város népességének alakulásával a 3. fejezet foglalkozik részletesebben. Itt csupán a korszak néhány jellemzőjét emelem ki. A népességre vonatkozó adatokat a népszámlálásokból származnak. A településcsatolás után a

népesség településrészenként nincsen kimutatva, ezért ki kell térni a várost alkotó településekre is. Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Ajka 3.322, Bódé 1407, Tósokberénd 703, és Tósok 572 lelket számlált.¹

Az ajkai szénbányászat indulási éve 1865. A település korábbi társadalma, gazdasága és települési viszonyai átalakulásának kezdetei erre az időpontra tehetőek. A bányászat elindulásához legközelebb eső népszámlálás 1869-ben történt. Ekkor Ajkán 893, Tósokberénden 609, Tósokon 496, Bódén 288 lakost számoltak össze.² A két időpont, 1869 és 1941 között a népesség növekedés Ajkán közel négyszeres (3,72), Bódén közel ötszörös (4,88), Tósokberénden és Tósokon 15-15 %-os. Az iparosodás kezdetei tehát nem egyformán érintették a későbbi város tagtelepüléseit. Ajka növelte a népességét – abszolút értelemben – a legnagyobb mértékben. Bódé népesség növekedésének arányai a legnagyobbak. Magyarázata ennek az, hogy ez a település feküdt legközelebb a bányákhoz. A népesség növekedést egyértelműen a korabeli iparosítás hozta magával. A bányák adta munka- és megélhetési lehetőségek, a magasabb bérek vonzották a környező falvak mezőgazdasági népességét.

A lakosság foglalkozás szerinti összetétele 1941 évben Ajkán és Bódén az ipar túlsúlyát mutatja. Mezőgazdaságból élt Ajkán a lakosság 17,5 %-a, és Bódén 11,9 %-a. Iparból Ajkán 72,5 %-a, Bódén 81,1 %-a. Mindkét település – lakosságuk foglalkozási viszonyait tekintve – erősen iparosodott volt. Az iparból élők létszámát az 1940-1941-ben elindult gyárépítkezések és bányanyitások duzzasztották fel. Tósok és Tósokberénd esetében is erőteljes az ipari népesség növekedése, de a mezőgazdaságból élők aránya ekkor még Tósokberénden 51,6 %, Tósokon 55,1 % volt.

Gazdaság

Ajka iparának megteremtése két fő irányból indult, egyrészt az energiavonalon, amely a szénbányákat és az erőművet fűzte fel egy technológiai egységbe, másrészt a nyersanyag vonalon, amely a bauxitbányákat, a timföldgyárat és alumíniumkohót fűzte fel egy másik technológiai egységbe. A két irány 1940-ben találkozott Ajkán az akkor legfontosabb infrastruktúra (a vasút) közvetlen közelében, ott, ahol az energiavonal összekapcsolódott a nyersanyag vonallal. A következőkben a két fő vonalat veszem szemügyre külön-külön.

Ajka legfontosabb ásványkincse a szén volt. Felsőcsingerben feküdt a felszínhez legközelebb a kibúvája. Nem véletlen, hogy itt fedezték fel 1865 táján.³ Itt létesültek az első bányanyitások 1869-ben, megelőzve Várpalotát, ahol 1972-ben és Tatabányát, ahol 1896-ban indult a szénbányászat.⁴ Az Emma és a

¹ Tilhof, 2009. 183

² Tilhof, 2009. 88

³ Kozma, 1991.51

⁴ Kozma, 1996. 15

Krisztina aknákat 1870-ben nyitják meg, a Gyula-táró és az Ödön-táró 1871-ben hajtják ki.⁵ 1900-ban kezdték meg a Köves-árokba, a mai Parkerdő területére telepíteni az Ármin-aknát, melyet 1904-ben helyeztek üzembe.⁶ A szakképzett bányászokat külföldön toborozták cseh, stájer, morva, stb. vidékekről.⁷

Az Ajkai Kőszénbánya Rt. főrésztulajnosává 1935-ben az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt vált. Az Izzó célja az ajkai szénbánya megvétele az volt, hogy újpesti lámpa- és tokodi üveggyárat, valamint tervezett kriptongyárat saját szénrel lássa el.⁸ A kripton előállítás nagy mennyiségű energiát igényelt, ezért esett az Izzó választása Ajkacsingervölgyre. Itt megtalálható volt az energia előállításához szükséges szén, és a villamos energiát előállító kiserőmű. A kriptongyárat 1937. október 25-én avatták fel. A gyárat Enyedi Béla építésmérnök tervezte, az építkezést Antal Dezső építésmérnök irányította.⁹ A kripton termelés fokozódó energia igénye miatt az Egyesült Izzó új erőművet akartak építeni a Csinger-patak völgyében, a szűk völgy azonban erre nem adott lehetőséget.¹⁰ A történet ekkor fordulatot vett. A fordulat ismertetése előtt meg kell ismerni a nyersanyagvonalat.

Balás Jenő kutatásai alapján 1921-ben Halimba és Szóc térségében bauxitot találtak.¹¹ A háborús készülődés idején, az 1930-as évek végén, a világpiacon megnőtt a bauxit iránti kereslet. Az 1937. április 21-én megalakult Magyar Bauxit Rt. megkezdte a bauxit kitermelését Nyirádon, Halimbán, és Szócön.¹² A Magyar Bauxitbánya Rt. úgy döntött, hogy a bauxit feldolgozására nagy kapacitású timföldgyárat és alumíniumkohót létesít. A részvénytársaság a gyárat eredetileg a Nyirádhoz közelebb fekvő Devecserben szándékozott felépíteni. Egy vasút melletti területet szemelt ki erre a célra. A devecseri előjáróság Ajka szempontjából nagy jelentőségű döntést hozott. Nem járult hozzá, hogy a település területén a gyár felépüljön. Ezután fordult a részvénytársaság érdeklődése Ajka felé.

A két vonal ezután kapcsolódott össze Ajkán. A két főszereplő a Magyar Bauxit Rt., valamint az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaság volt. A timföld előállítás és az alumínium kohósítása nagy mennyiségű energiát igényelt, ezért a Bauxit Rt. figyelme egyre inkább az ajkai szénmezők felé fordult.¹³ Az évi 20 ezer tonnás timföldgyár gőzzel és 10 ezer tonnás alumíniumkohó villamos árammal való ellátására évi 240 ezer tonna 4 ezer kcal. fűtőértékű szénre volt szükség. A szükséges energia biztosítása érdekében a Magyar Bauxit Rt és az Egyesült Izzó 1940. április 12-én szerződést

⁵ Tilhof, 2009. 93

⁶ Tilhof, 2009. 119

⁷ Nagy, 2005. 46

⁸ Deák, 2000. 17

⁹ Kozma, 1996. 68-69

¹⁰ Kozma, 1996. 100

¹¹ www.wikipedia.org

¹² Kozma, 1996. 36

¹³ Gay, 1989. 157-158

kötött, amelyben az Izzó vállalta, hogy áramot és gőzt biztosít az évi 20 ezer tonna timföld és 10 ezer tonna alumínium gyártásához. A közeli bauxit és szénvagyon, valamint a tervezett erőmű miatt Ajka alkalmasnak bizonyult a timföldgyár és alumíniumkohó telepítésére.¹⁴ A timföldgyárról szóló két döntés (a devecei és a részvénytársági), tehát meghatározónak bizonyult a falu várossá válási folyamatában. Ajka fejlesztése ekkor lépett ki a szűk Csingervölgyből és vette kezdetét egy olyan folyamat, amelynek az egyik végállomása a várossá válás előbb jogi, majd fizikai értelemben is.

A dualizmus időszakában a gazdaságfejlesztés és a velejáró urbanizációs folyamatok gerjesztői és finanszírozói az ipari befektetők voltak, bár ekkor az urbanizáció és az iparosodás között alig volt még kapcsolat. Az ajkai ipar telepei és körülöttük a kolóniák úgy épültek ki, mintha nem is a település részei lettek volna. A két világháború között az állam is belépett az iparfejlesztők sorába. 1938 elején „egy komplex – az ipar területi elhelyezkedését is befolyásoló – gazdaságfejlesztési tervet dolgoztak ki: ez lett az un. győri program... A felhasználni kívánt egymilliárd pengőből 600 millió kifejezetten a hadsereg fejlesztését célozta. Emiatt a projekt – az adott nemzetközi politikai helyzetben nyilvánvalóan indokolt – 'fegyverkezési' jellegét szokás hangsúlyozni, pedig a beruházási források 40%-át utak, a vasút és az egyéb gazdasági javítására szánták.”¹⁵ Jutott a bányászatra és a kohászatra is.

Infrastruktúra

Az 1870-es évek első felében, az infrastruktúra fejlesztés területén – Ajka jövőjét tekintve – meghatározó események történtek. 1872. augusztusában átadták a Magyar Nyugati Vasút Székesfehérvár-Kis-Czell közötti szakaszát. A vasúti forgalom 1872. október 3-án indult meg ezen a szakaszon.¹⁶ A vasút megépítése serkentő hatással volt a bányászatra. A kitermelt szén számára elérhetővé tette a távolabbi felhasználói helyeket. A bányatulajdonosok a vasútépítési tervek ismeretében már 1872-ben elkezdték előkészíteni az Ajka-Ajkacsingervölgy közötti 6995 méter hosszú vasúti szárnyvonal megépítését.¹⁷ 1879-ben megindult az anyag- és személyszállítás Ajka és Felsőcsinger közötti vasúti szárnyvonalon. A személyforgalom 1960. május 28-án megszűnt.¹⁸ A Köleskepe völgybe telepített bánya kiszolgálására, a csingervölgyi szárnyvonalból leágazó a Jolán aknához vezető 1950 m hosszú keskeny nyomtávú kisvasút 1920-ban készült el. Normál nyomtávú vasúttá 1929-ben építették át.¹⁹

¹⁴ Deák, 2000. 17

¹⁵ Germuska, 2004. 70-71

¹⁶ Tilhof, 2009. 94

¹⁷ Kozma, 1991. 84-85

¹⁸ Tilhof, 2009. 97

¹⁹ Tilhof, 2009. 138

A korabeli ipar szállítási igényeit inkább a vasúti szállítás elégítette ki, és kevésbé a közúti. A közúti teherszállítás mind a fejletlen közút hálózat, mind a megfelelő szállítóeszközök hiánya miatt alárendelt szerepet töltött be az iparosítás kezdetén. Jelentős közúti fejlesztésekre több mint fél évszázadot kellett várni. Az 1930-as években elindult közút fejlesztések Ajka valamint szűkebb és tágabb környezete közti közúti kapcsolatok kedvezőbbé tételét szolgálták. A legfontosabb, a 8-as számú közút azonban elkerülte Ajkát.

Az Ajka-Úrkút-Nagyvázsony közötti út kiépítését 1934-ben kezdték meg.²⁰ Az út településen belüli nyomvonala eltért a mai helyzetétől. A legelső nyomvonal az üveggyár területén haladhatott, majd a vasutat szintben keresztezve kapaszkodott fel és csatlakozott a jelenlegi bencvermi nyomvonalára. Az üveggyár bővítése idején helyezhették át a vasúttól északra eső nyomvonalát az üveggyár keleti határán álló kerítéssel párhuzamos mai helyére. A vasúti felüljáró elkészítése után, az 1960-as években megszüntették a szintbeni vasúti átjarót.

A magyar mezőgazdasági terményfelesleg olasz és német piacokon történő elhelyezése érdekében felmerült egy új nyugati irányú nemzetközi útnak a megépítése. A kormány 1935 novemberében választotta ki a Székesfehérvár-Veszprém-Bakonygyepes-Jánosháza-Rábahídvég közti, 138 km hosszú főközlekedési út nyomvonalát, másik kettő, Ajkát és környékét elkerülő nyomvonal ellenében.²¹ Az új 8. számú főközlekedési út a Veszprém-Rábahídvég közötti szakasza 1936-1937 között építették meg.²²

Az ipar fejlesztése követelte ki a közúti infrastruktúra továbbfejlesztését. Annak érdekében, hogy a megfelelő közúti kapcsolatok teremtdjének az ipar létesítményei és az országos közút hálózat között, sürgetővé vált a Bakonygyepes-Ajka-Bódé-Ajkacsingervölgyi út megépítése. Bornemissza Géza ipari és kereskedelemügyi miniszter a kriptongyárat avató ünnepségen adott ígéretét tett követte, és a műút 1938 nyarára elkészült.²³ A közlekedés hálózatainak fejlesztése mellett meg kell még említeni, hogy Ajkán 1931-ben épült ki a villanyhálózat.²⁴

Településszerkezet

Ajka település keletkezéstörténetével nem foglalkozom, azonban a térképek tanulmányozása egy izgalmas kérdést vetett fel, melyik utca lehetett Ajka első utcája? A település kezdetben valószínűleg egy utcás volt, amely lehetett a Deák Ferenc utca, és lehetett a Petőfi utca a Széchenyi (a mai Béke) utcával együtt. Felvethető azonban egy negyedik utca is, a valamikori báró Eötvös

²⁰ Tilhof, 2009.166

²¹ Lakó, 1988. 9-10

²² Ikits, 1990. 47-48

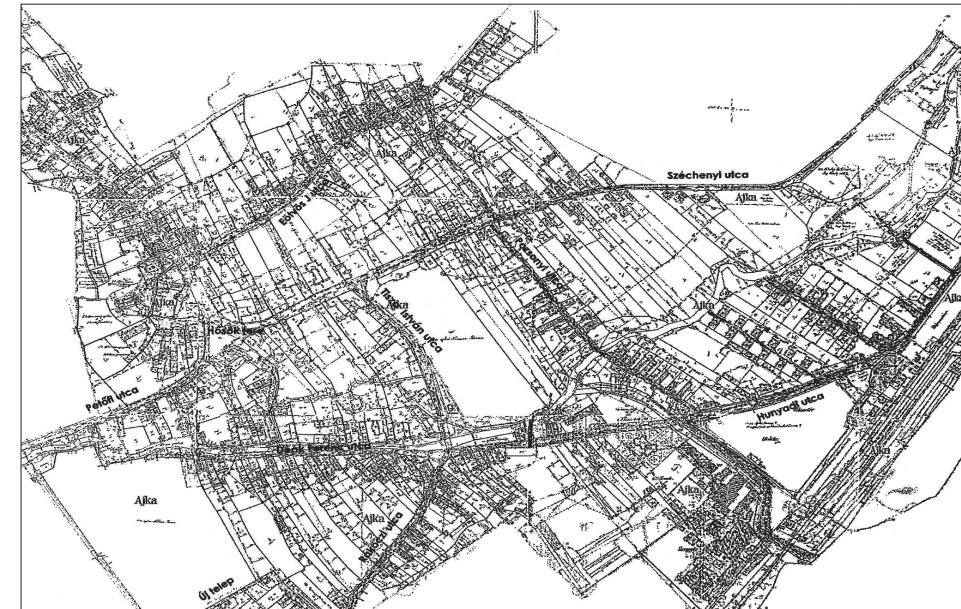
²³ Tilhof, 2009. 176

²⁴ Tilhof, 2009. 161

József (későbbi nevén a Táncsics Mihály) utca. Az utca mellett három sajátossága szól. Az egyik topográfiai: a Torna-patak és a Széles-víz között húzódó vízválasztó nyeregvonalán halad az utca. A másik funkcionális: a Templomdomb és a Szőlőhegy közötti kapcsolatot megteremtése. A harmadik tényező morfológiai jellegű: ugyanis az Eötvös József utcára szervezett telekosztás illetve beépítés érvényesül a Kossuth utca kezdeti szakaszán is. A telekhatárok a Templomdombtól kezdve erre az utcára merőlegesek. Az utca tengelye hozzávetőleg a református és az evangélikus templomokra van tájolva. A Torna-patakhoz képest magasabb szinten, tehát védettebb helyen húzódik. Az 1958. évi nagy árvíz nem ért el ideig. Gyengíti azonban az Eötvös utca elsőbbségét az a körülmény, hogy a Széchenyi és az Eötvös utca közti telkek átmenő jellegűek voltak, melyeken az épületek a Széchenyi utca mentén helyezkedtek el. További kutatások tisztázhatják a falu szerkezeti alakulásának időbeli rendjét.

A település központja természetesen alakult ki a Templomdomb keleti oldalán. Itt találtak a külvilágból érkező utakat, a Berénd és Kislőd között összeköttetést teremtő, nyugat-kelet irányú régi postaút, és az északról, Gyepes felől érkező országút. A településtestet megosztotta a belterületen szeszélyesen kanyargó Torna-patak.

A 19. század utolsó harmadában Ajka településszerkezete osztottá vált. A Csinger-völgyi bányanyitásokkal az anyatelepüléstől független laza településcsoport jött létre a bányák közvetlen szomszédságában. A két településrész jelentősen eltért népességében, foglalkozási szerkezetében, településszerkezetében, beépítési módját és épületei kialakítási módját tekintve. A település, a vasút megépítése után – a településközpontot a vasútállomással összekötő – Hunyadi János utca irányában bővült. A vasútállomást a korabeli település szélére, de a településközponthoz viszonylag közel helyezték el. Közeli telepítették le az üvegyárat 1878-ban, majd annak kolóniáját, 1922 és 1925 között. A vasútállomás és az üvegyár között alakították ki a falu vásártérét. A település központját és a vasútállomást összekötő út forgalma megnövekedett, a környező telkek értéke megnőtt. A vasútállomás forgalmakeltő hatását, ha lassan is, de felismerték. A kevésbé intenzív területfelhasználást jelentő funkciók (mint például a vásártér) fokozatosan kiszorultak az út mellől. A gazdálkodás helyét egyre inkább a kereskedelem vette át. Az utcára merőleges tengelyű gazdálkodó életformát szolgáló épületek között megjelentek az utcával párhuzamos tengelyű, félig zártosuló, a polgárosodás jeleit mutató épületek. A telkek kis méretéből és a késői beépítésből arra lehet következtetni, hogy nem a korábbi hosszáz bővült egy utcai szárnyal, és alakult át hajlított házzá, hanem eleve egy polgárosodottabb háztípus készült el. A polgárházak utca felőli traktusában üzleteket, illetve műhelyeket alakítottak ki. Az utca déli térfalai egységesebb képet mutattak, mint az északi. Az új funkciókat tartalmazó épületek, azonban nem mutattak különösebb építészeti minőséget. Az 1930-as években a település tovább bővült a mai Kinizsi utca első szakaszával. Az itt kialakí-

2.1 ábra: Ajka kataszteri birtokvázlata, 1933

tott telkekre villaszerű épületeket építettek polgári foglalkozású tulajdonosaik.

A településről 1933-ban készült kataszteri birtokvázlat a magyar állami földmérés keretében (2.1 ábra). A település korabeli szerkezetéről e térkép ismeretében tehető megállapítások. Ajka az iparvilágába több utcás, szabálytalan szerkezettel lépett be. A Templomdombra támaszkodva indult - kelet, északkelet felé - a település szerkezeti vázát adó kettő utca, a báró Eötvös József utca, a Széchenyi utca a Petőfi Sándor utcával. A Deák Ferenc utca a Hunyadi utcával sajátos sugaras szerkezetűvé tette a települést. Ezt a három utcát kötötte össze több, az előzőeknél kisebb keresztmetszetű észak-dél irányú köz, a Ré-köz, a Lipót-köz, a Pozsonyi utca és a gróf Tisza István utca. A település eme szerkezeti sajátosságára Bene László figyelt fel éles szemmel.²⁵

A hagyományos parasztporták alkották a település alapszövetét. Ezt az alapszövetet nem tematikus elemek tagolták. A település ilyen elemei voltak a központi térrendszert adó Templomdomb, a Hősök terével, a Nirnsee-uradalom kastélya a kerttel, az uradalom gazdasági központja az istállókkal, az üvegyár szomszédságában a belső majossal, és szérűskerttel a mai szövetkezeti lakótelep északi részén, valamint az üvegyár a kolóniával továbbá a vasútállomás és a közelében a vásártér, amelynek helyén a harmincas években sportpályája létesült.²⁶

²⁵ Bene, 1980. 75

²⁶ Kormanik János közlése, 2012.

A Templomdombnak a kezdetektől fogva szakrális funkciója volt. A protestáns egyházak épületei találtak itt helyet, bokros elrendezésben, a domb rétegvonalaihoz igazodva. A Templomdomb keleti lábánál, a Hősök tere körül világi funkciók települtek. A központi mag, – ahol az igazgatás, az oktatás és az üzleti világ épületei voltak megtalálhatók – az idők folyamán egy összetett utcarendszerré bővült, amely indult a Templomdombtól és elérkezett a vasútállomásig.

Az említett bokros elrendezés nem egyedülálló Ajkán. A Kossuth utca bejárati szakaszán, tőle keletre állt egy a Templomdombnál alacsonyabb domb. Az itt felépült három porta épületei is bokros elrendezést formáltak. A dombot a Kossuth utca északi végén álló hosszú házgyári sávházak elhelyezése érdekében az 1960-as években elhordták.

A telkek és beépítésük

A település eredeti alapszövetét az utcára többé-kevésbé merőleges szalagtelkek adták. Az épületek a telken sorolva helyezkedtek el. Elöl az utca felől, a lakóépület, majd a kamra, az istálló és végül a pajta. Az első udvart követte a gazdasági udvar, majd a veteményes és a gyümölcsös. A szalagtelkek méretei eltérőek voltak, nem utalnak tervezett állapotokra. Ajkán a parasztporták telekszélessége lehetővé tette a főépülettel ellentétes telekhatáron felépíteni a nyári konyhát. Az előkert alkalmazása nem volt általános. Ez a fésűs beépítés a magyar falvak hagyományos beépítési módja. A település központjában az épületek egy részét az utcai fronton bővítették. Az így keletkezett hajlított házak differenciáltabb alaprajzai, vagy fokozottabb lakásigényeket szolgáltak, vagy az utcafronti épületbővítésményben üzleteknek illetve műhelyeknek adtak helyet. A tetőzet gerince az utcára merőleges irányból átváltott utcával párhuzamosra. A beépítés hézagosan zárt sorúvá közfunkciót ellátó néhány épület esetében vált. A polgárosodó funkció polgáriasabb épülettípust kívánt, jellemzően a Hősök tere, Széchenyi István utca, Tisza István utca és a Hunyadi János utca mentén. E három utca teremtett kapcsolatot a település központja és a vasútállomás között.

A település központjában, az utcák találkozásánál sehol sem sikerült megoldani a sarok telkek problémáját. A hosszú szalagtelkeket, az utca menti hosszabb oldalukra merőlegesen, felosztották kisebb telkekre, ami a sarkok környékének a besűrűsödésével járt együtt. Jól nyomon követhető a folyamat a Kossuth utca és az Eötvös utca, valamint a Széchenyi utca és a Tisza István utca találkozásánál. Az ilyen telkek tulajdonosai általában már nem gazdálkodtak, feltehetően polgári foglalkozást űzhettek. A telkek funkcióváltására egyrészt a telkek szélességének csökkenéséből, másrészt az épület szélességének növekedéséből következethetünk.

A Hunyadi utca északi oldalán valamikor igen széles (40-60 m körüli) telkeket parcelláztak. Az így kialakult telkek beépítése változatosra sikeredett.

Egyik ilyen széles telken jött létre a Vörös-köz, a másikon az üvegyár kolóniája. A település belterületén itt jelenhetett meg első ízben a tömbtelek. Egy telekre tizenhárom lakóépületet építtetett fel a gyár a munkásai részére.

Az épületek és építészeti karakterük

Ajka építészeti arculatán 1940-ig három-négy stílus hagyott nyomot. Az egyik inkább a közintézményre jellemző neobarokk, a másik a népi építészet Ajkára jellemző puritánabb változata. A harmadik a mindkettőtől eltérő formajegyeket hordozó kolóniák. Jelen volt a két protestáns templom képviselőjében a késő barokk is.

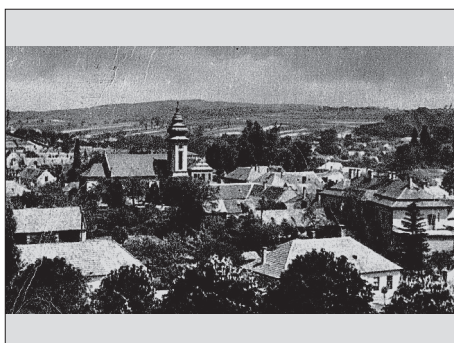
Ajka parasztházairól hiányoztak a Tósokberéndre, Ajkarendekre vagy Magyarpolányra jellemző gyönyörűen formált boltíves oszlopos árkádok. A településen a bakonyi háztípus szerényebb kialakítású produktumaival találkozunk csupán. A bakonyi háztípus egyébként a magyar klasszicista kisnemesi kúria leszármazottja. Az utcai homlokzat kialakítása oromfalas, amelynek lezárása téglából képzett macskalépcsővel történt. Az oromfal síkja a tető síkja fölé nyúlik, viszonylag jelentősen. Ennek magyarázata lehet, hogy a nád- vagy zsúpfedést úgy váltotta fel a hornyolt cserép, hogy az oromfal magassága érintetlen maradt. Az utcai homlokzatot az oromfal alatt kialakított rövid vízvető osztotta ketté. A vízvető alatti homlokzat rész két ablaktengelyes. A vízvető felett egy vagy két, padlásra bevilágítást biztosító kis ablak volt található. Az utca homlokzat nyílásai szerény vakolatkeretet kaptak. Téglaszlopok közötti léckerítéseket építettek. Jellemző, hogy a házak előkertje előtt a kerítés nyitott volt, az udvart azonban magas falazott kerítés zárta az utca felől. Ajkán az 1941. évi népszámláláskor 447 házat vettek számba. Ez a szám másfélszerese az 1920. évi állománynak. Egy lakásban átlag 7 fő lakott. A lakóházak anyaga kő, téglá, cserép az ajkai téglagyárnak köszönhetően.²⁷

Ajka településközpontját mutatja a 2.1 kép. A képen feltűnik jobboldalon a községháza, középtájon a katolikus templom, jobbra mellette a Nirmsee kastély.

A Templomdombon 1783 óta áll a református, és 1787 óta az evangélikus templom (2.2 kép). Mindkét templom felépítését az 1781. évi türelmi rendelet tette lehetővé. Mindkét épület az építése korára jellemző késő barokk stílusjegyeit viseli magán. Az újkori település első iskoláját a református gyülekezet építette 1868-ban a Hősök terére. Az evangélikusok, pedig 1877-ben építették fel saját iskolájukat a Templomdombra. A katolikusok, az egyházak közül utolsóként, csak 1900-ban építettek iskolát, a mai Sávház előtt kiöblösödő területre.²⁸ Ma már egyik iskolaépület sem áll.

²⁷ Giay, 1989. 139

²⁸ Giay, 1989. 115

2.1 kép: Ajka faluközpontja

2.2 kép: Templomdomb

A Templomdomb tövében az Eötvös utca sarkán 1905 óta állt a református paplak. A Kossuth Lajos utcai lakótelep építésekor a hetvenes évek első felében lebontották. Kossuth Lajos 1904-ben kapott Ajkán szobrot, melyet Holló Barnabás alkotott.²⁹ A szobrot eredetileg a Torna-patak, a Kossuth utca és a Petőfi utca találkozásában kialakult térre helyezték el magas posztamensre. 1927-ben a Torna-patak partjáról a község díszterére a Templomdomb oldalán kialakított Hősök tere helyezették át, az 1926-ban emelt első világháborús emlékmű közelébe. Az emlékmű alkotója Somogyi Sándor volt.³⁰

1926. június 1-jén nagyközséggé alakult Ajka.³¹ Szükségessé vált a nagyközség székházának „újbóli építése” (2.3 kép). A kétszintes székház két földszintes épület összeépítéséből jött létre. A neobarokk homlokzatú épület földszintjén volt a hivatal, a főjegyző, az aljegyző, a levante, és a forgalmi adó irodái, valamint a tanácsterem, továbbá egy lakás. Az emeleten két lakást alakítottak ki a főjegyző és a körorvos számára. Az építési vállalkozó, a celldömölki Honig Sámuel, 1929 és 1931 között építette fel az épületet.³² A községháza építésének fejlődéstörténete az egyetlen olyan eseménysor Ajkán, amikor az utcára merőleges irányú főépület összeépült a szomszédos épülettel és az épület közepére került az átjárást biztosító kapu. Az épületet 1975 nyarán lebontották.³³

A Hősök tere déli oldala hosszú ideig nem épült be. A Torna-patak medre eredetileg kiért a térig, északi irányú folyása itt fordult egy hurokkal délre. A meder-rendezés során, a mai Városházakörnyék területén szeszélyesen kanyargó patakot a Deák Ferenc utcai mederbe szorították. A felszabaduló területen helyezték el 1937-ben az Ajka és Vidéke Hitelszövetkezet székházát.³⁴ A földszintes épület

²⁹ Tilhof, 2009. 119-120

³⁰ Tilhof, 2009. 147-148

³¹ Giay, 1989. 133

³² MNL VeML V. 302 Ajka nagyközség iratai 20. csomó

³³ Tilhof, 2009. 281

³⁴ Tilhof, 2009. 173

2.3 kép: Az ajkai községháza

2.4 kép: A Hitelszövetkezet székháza

egyszerű téglány tömege elé, az utca felől portikusz-szerű oromzatos, erőteljes párkánnyal osztott tömeget építettek, három oszlopnyílással (2.4 kép). Az épületbe helyezték el 1953-ban a 300. számú Ipari Szakmunkásképző iskolát. Ajka jellegzetes épületét a városközpont építése idején, 1971 évben lebontották.³⁵

Az ajkai római katolikus templomot (2.5 kép) 1933. augusztus 22-én kezdték építeni és 1934. október 14-én szentelték fel.³⁶ A neobarokk stílusú templom tervezője Fernesz László építész-mérnök, kivitelező a sárvári Zsolnai Mihály volt.³⁷ A templom 30 x 13 m-es egyhajós tömegét egyszerű nyeregtető fedti. A szentély egyenes záródású, arcus triumphalis-szal (diadalívvel) csatlakozik a hajó tömegéhez. Eredetileg két tornyot terveztek megépíteni, de csak egy készült.³⁸ A torony négyszög alakú, barokkos toronysisak zárja. A főhomlokzata háromtengelyes, oromzata kissé ívelt, két oldalt volutás vonalvezetésű. Az oromzati szoborfülkében Jézus alakja látható. A főhomlokzatot főpárkány osztja ketté. A plébániát 1937. november 16.-án avatták fel. Az épületet a rendszerváltás környékén korszerűsítették, ekkor kapta mai, építészetileg igényes alakját, a tapolcai Papp Zoltán építész-mérnök tervei alapján.

A központból kifelé haladva, a Széchenyi és a Tisza István utca kereszteződésében állt Nirnsee Ferenc 1906-ban épült neobarokk kastélya (2.6 kép). A Széchenyi (ma Béke) utcára tájolt kastély földszintes horizontális tömegét három részre tagolták. Mindkét oldalszárnyát a főhomlokzaton négy-tengelyre szerkesztették. A középső épülettömeget a kastélykert felé nagyobb, az utca felé kisebb mértékben kiugratták. A középső tömeget a manzárd tetővel látták el, a két oldalszárnyat egyszerű nyeregtetővel fedték. A középső épülettömeget a párkány feletti felépítménnyel is kihangsúlyozták. A két oromfala a barokkra jellemző volutákat kapott. Az épület előtt gyö-

³⁵ Tilhof, 2009. 119, 270

³⁶ Tilhof, 2009. 165

³⁷ Reitter, 2009. 11-12

³⁸ Reitter, 2009. 50

2.5 kép: A római katolikus templom

2.6 kép: A Nirnsee-kastély és parkja, 1923

nyörű hársfa sor húzódott. A kastély, 1945 után volt kultúrház, iskola, óvoda, könyvtár, majd lebontásáig rendőrség. Az épületet, a lakosság tiltakozása ellenére, 1981 őszén lebontották.³⁹

Az üvegyár a munkásait, hasonlóan a bányákhoz, a gyár közelében telepítette le. Már 1892-ben egy-egy kilenc lakásos egyemeletes házat épített a gyár kapuja mellett a munkások számára. Az otthonhoz jutott 18 család zömmel Csehországból érkezett. Az üvegyár a tisztviselői részére a gyár bejárata elé tisztiházat épített, melyet az ajkai köznyelv üvegyári kastélynak nevezett el (2.7 kép). Az épületbe három tisztviselő családot helyeznek el. Az épület építési idejét 1926-ra teszik a források.⁴⁰ A kétszintes, épület tömegét sarokrizalitok zárják. A sarokrizalitok oromfalasak. A sarokrizalit kéttengelyes, a közrezárt épülettömeg öttengelyes. A sarokrizalit kiülése a földszinten nagyobb. A teljes épületet kontyolt nyeregtető fedí. A tető síkja tagolt, hasonlóan a községháza tetőzetéhez. A két szint között övpárkány tagolta a homlokzatot. Az üvegyári kastély telkét vasalt beton oszlopok közé helyezett áttört felületű, ívelt lezárású vasbeton elemekből készült kerítéssel zárták körbe. Mára az épület elvesztette eredeti jellegét és tetőzetét.

1922-ben kezdték meg az üvegyári kolónia építését, amely 1925-re készült el.⁴¹ A kolóniát az üvegyártól nem messze a Hunyadi utca északi oldalára telepítették (2.8 kép). Az utca és a patak között húzódó 40,00 m széles és középtengelyen mérve 167,50 m hosszú telekre építették fel a kolónia épületeit. A tömbtelken két sorban 6-6 lakóépület helyeztek el, épületenként 2-2 lakással. A két épületsor között húzódó utca szélessége 6,60 m volt. A Hunyadi utcai frontra elhelyeztek egy kétszintes lakóépületet is. A telek körbe kerített volt, az utcáját kapuval zárták. Az épületek tömegarányai és homlokzatainak

³⁹ Tilhof, 2009. 301

⁴⁰ Tilhof, 2009. 105, 148

⁴¹ Tilhof, 2009. 140, 144

2.7 kép: Az üvegyári kastély

2.8 kép: Kolónia

kialakítása tetszetős volt. Azt utca tagolása, illetve ritmusa szintén. Az épületeket kontyolt nyeregtető fedte, hornyolt cserépfedéssel. Az épületek homlokzatait tégl architektúra díszítette. A téglafelületek közötti mezők vakolást kaptak. A vízellátást az utcába elhelyezett két kerek kútról biztosították.

A vasútállomást a vásártértől keletre helyezték el. (2.9 kép) Ajkán 1872-ben megindult a vasúti közlekedés. Az állomás épülete, feltehetően szintén ekkora készülhetett el. (2.10 kép) Magyarországon a vasútvonalak állomásépületei sok hasonlóságot mutattak. „A hasonlatosság a funkcionális követelmények azonosságából fakadt, de a tervezőegységét, a regionális sajátosságokat, a vasúttársaság tőkeerejét, a település nagyságát... mindig tükrözte... A Magyar Királyi Államvasutak megalakulásáig a hazai magánvasutak szinte mind Bécsben készítették épületerveiket.”⁴²

A vasútállomás épülete eredetileg kétszintes, nyeregtető, oromfallal lezárt kis kiüléssel középrizalittal, és vakolt homlokzattal ellátott épület volt. A középrizalitot szintén oromfallal zárták le a vágányok és a település felől is. A vágányok felőli homlokzat négytengelyes volt, ebből kettő jut a rizalitra, egy-egy, pedig a rizalit két oldalára. Az emeleti ablakok tengelyében, a földszinten ajtókat helyeztek el. A két szintet egymástól övpárkányként egy vékony vakolatsáv választotta el. Az ablakok mellvédjének magasságában ez a vakolatsáv megismétlődött. Az emeleti ablakok zsalugáteresek. Az épület két oldalhomlokzatán nyílás nincs. Csupán az oromfalakba építettek be egy-egy körablakot. A korabeli fényképek a tégl architektúra nyomait mutatja a nyíláskeretekben. Ízes, szép épület volt. Az épület középfőfalas, hagyományos szerkezettel és anyagokkal készült. A vendéglő a kis alapterületű állomásépületbe nem fért el, ezért az állomás előtti tér átellenes oldalán épült fel egy különálló resti, amelyet 1914-ben mozival bővítettek.⁴³

⁴² Kubinszky, 1983. 16

⁴³ Tilhof, 2009. 131

2.9 kép: Vásártér

2.10 kép: Vasútállomás

A jogi és intézményi környezet

Ajka településszerkezetét, utcáinak vonalvezetését, telkeinek alakját, épületeinek elhelyezését korabeli térképen vizsgálva láthatóvá válik, hogy alakulásából hiányzott a tervezettség. A spontaneitás mutatkozik meg a telekosztások esetlegességeiből, a beépítés hiányosságából, az egységes térképezés, és utcakép alakítás elmaradásából.

A településtervezés intézményrendszere a korszak végén alakult ki. A városrendezésről és az építésügről 1937-ben alkottak először törvényt, az 1937. évi VI. törvénycikket. Időt állónak bizonyult, egészen 1964-ig hatályban maradt. A törvény a városok számára kötelezővé tette a városfejlesztési terv kimunkálását és az általános rendezési terv készítését, továbbá intézkedett a részletes rendezési tervek kidolgozásáról.

Az általános rendezési tervben kellett kijelölni a település városias kialakításra szánt részét. Meg kellett határozni, hogy e terület egyes részein milyen (zárt sorú, szabadonálló, előkertes vagy más rendszerű) beépítés a kötelező. Ki kellett jelölni a városias kialakításra szánt területek azon részeit is, amelyeken a város utak, közkertek, nagykiterjedésű, környezetterheléssel járó üzemek, gyógy- és üdülőhelyei, sportterületek, egyéb nagyobb közcélú intézmények, és berendezések helyezhetők el. A törvény korszerű volt, megalkotói ismerték és alkalmazták a funkcionális területi egységek rendszerét.

A törvény tisztázta – máig ható érvénnyel - a városfejlesztési terv és a városrendezési terv mibenlétét és a két tervfajta közötti munkamegosztást. Világossá tette az egyes tervfajta feladatát, rendezte a tervek elkészítésének a sorrendjét. A városfejlesztési terv feladata volt meghatározni, hogy milyen intézmény (színház, múzeum, kórház, iskola, laktanya, pályaudvar, stb.) létesítése, bővítése, áthelyezése a kívánatos. Ha ezt eldöntötte, akkor

azok megfelelő helyéről és környékének kiképzéséről már a városrendezés keretében kellett gondoskodni. A fejlesztési terv szükségletekre reagál, meghatározza az építési feladatokat, a rendezési terv, pedig szabályozza a megvalósulás módját. A törvény a terv alapvető céljaként tűzte ki: megállítani a kedvezőtlen városkép alakulási folyamatokat és a jövőre nézve határozott irányt szabni. A közérdek érvényesítése volt a törvény alapvető célja. A rendezési terv készítése során a szomszédos város általános rendezési tervét is figyelembe kellett venni. A törvény (2 §-a) rendelkezett arról is, hogy az általános rendezési terveket hat év alatt el kell készíteni. Csakhogy a háborús helyzet keresztül húzta ezt a törekvést.

A törvény kijelölte az építésügyben eljáró hatóságokat. Nagyközségben, mint amilyen Ajka is volt, első fokon a járási a főszolgabíró, a másodfokon a megyei alispán kapott építésügyi hatásköröket. A törvény a nagyközségek számára nem írta elő a fejlesztési és a rendezési terv készítésének kötelezettségét. Felmerül a kérdés, akkor miért volt szükséges foglalkozni vele? A válasz két irányból is megfogalmazható, egyrészt a nagyközségek fejlesztési és rendezési célú feladatvégzése számára mintát adhatott, másrészt Ajka a törvény hatálya idején vált várossá. A városok számára, pedig kötelezővé váltak előírásai. Van még egy szempont, ugyanis Ajka 1940-ig tartó fejlődése felvet néhány problémát. Ilyen probléma volt az üveggyár községhez közeli telepítése, a vasútállomást a település központtal összekötő Hunyadi utca igénytelen építészeti kialakítása, a saroktelkek körüli zsúfolódások, a haránt irányú utak szűk keresztmetszete. Szakavatott kezek által készített rendezési tervek megléte esetében az említett anomáliákat minden bizonnyal elkerülhették volna.

2.22 A nagy gyárépítkezésektől az államosítások befejezéséig: 1940–1949

Gazdaság

Korábban már foglalkoztam az ipartelepítés természetföldrajzi vonatkozásaival. Ebben a fejezetben az ipartelepítés telephelyelméleti tényezőit veszem szemügyre. „A telephelyelmélet a gazdálkodó egységek térbeli telepítésének és működésének törvényszerűségeivel foglalkozik... „a telephely a gazdasági tevékenység földrajzi helye, a telephelyválasztás ennek a földrajzi helynek a kiválasztása.”⁴⁴

Ajkára az 1940-es évek elején két meghatározó ipari üzemet telepítettek, a timföldgyárat az alumíniumkohóval, valamint a hőerőművet. Az említett üzemek telephelyválasztás szempontjából releváns tényezői a következők.

1. Mindegyik üzem, az energiatermelés, a timföldgyártás, és a kohászat nyersanyagigényes iparág. Esetükben „a nagy tömegű, olcsó nyersanyagok felhasznál-

⁴⁴ Illés, 2007. 21-22

nálása a domináns. A fajlagosan olcsó nyersanyag... ha nagy tömegben és viszonylag kis átalakítással kerül át a késztermék értékébe, akkor nehezen bírta el a hosszú távra szállítás költségeit. Még inkább ez a helyzet, ha a feldolgozás során keletkező sok, további feldolgozásra alkalmatlan hulladék- és salakanyag képződéssel jár együtt (erőműi és kohászati salak, timföldgyári vörösiszap...)⁴⁵ A gyárakat, tehát a nyersanyaglelő helyek közelébe célszerű telepíteni.

2. A timföldgyártás, és az alumíniumkohászat sok energiát igényel. A timföldgyártáshoz nagymennyiségű hőenergiára, az alumíniumkoháshoz jelentős mennyiségű villamos energiára volt szükség. A villamos energia ugyan nagyobb távolságra is szállítható, de ez sok energiavesztéssel jár. Ezért volt célszerű a kohót és az erőműt egymás közelébe telepíteni.

3. Vízigényes iparág a hőerőmű, a hűtés sok vizet kíván. A Bakony földtani szempontból karsztos, ezért bővizű folyók nem alakultak ki a felszínén. Bár a karsztos jelleg azzal az előnnyel járt, hogy a Bakony felszíne alatt jelentős édesvíz készlet jött létre. A Torna- és a Csinger-patakok vízhozama már kezdetben sem volt elegendő, 1941-ben „harc dúlt” az Ajkai Erőmű és a környék vízimalmjai között a Torna- és a Csinger patak vízéért. A malmok féltek, hogy a felépülő üzem „elviszi” tőlük a vizet.⁴⁶ A nagy vízigényű iparágak miatt a városban korán kialakultak vízellátási problémák, mígnem rákényszerültek a regionális források igénybevételére.

4. Szállításiigényes iparág a nyersanyag kitermelő ipar. A szén és a bauxit sok meddő anyagot tartalmaz, ezért nem célszerű messzire szállítani. Más energiagigényes iparágak is a szénbányák közelébe települtek. Így az üvegyártás miközben a vasút is meghatározó volt helyének kiválasztásakor, és ilyen volt a téglagyártás is, amellet, hogy az agyaglelőhely és a vasút közelsége egyaránt fontos tényezők voltak telephelyének kiválasztásakor.

5. Az ipartelepítés során fontos szempont a választott technológiától függő munkaigényesség, illetve a szükséges munkaerő biztosítása. Munkaerőigényes iparág volt a bányászat, és a timföldgyártás a gyár telepítése idején, a korabeli technológiai színvonalon.

Az ajkai nehézipar földrajzi helyének kiválasztása tehát a klasszikus weberi telephelyelmélettel is magyarázható. Weber elmélete szerint a feldolgozás során nagy súlyvesztéseket szenvedő nyersanyagok (mint például a szén, bauxit) lelőhelyei a telephelyválasztás szempontjából meghatározó jellegűek. A technikai fejlődés azonban ezt a „törvényszerűséget” módosította. A „szén meghatározó szerepe a telephelyválasztásban az 1950-60-as évekig valóban megfigyelhető volt hazánkban is, de a villamos távvezeték-rendszerek, majd a csővezeték-rendszerek kiépülésével és a szénhidrogének felhasználásának előretörésével ez mindinkább elhalványult.”⁴⁷

⁴⁵ Zoltán, 1980. 45

⁴⁶ Tilhof, 2009. 186-187

⁴⁷ Zoltán, 1980. 23

Az ajkai ipartelepítés telephely elméleti vonatkozásai után következzen az ipartelepítés kronológiája. Ajka ipara és ezzel a várossá válása fogantatásának időpontja 1940. április 12. A Magyar Bauxitbánya Rt. alumínium előállításához szükséges energia igénye és az Izzó eredetileg kripton előállítást szolgáló erőmű építési törekvése ekkor találkozott. Az új erőmű felépítése közös érdekké vált. Az erőmű megépítéséhez tehát két irányból érkeztek impulzusok. Az egyik irány a kriptongyár energia szükségleteinek biztosítása, a másik irány a fontos hadianyaggá vált alumínium előállítására irányuló terv volt. Mindkét termékhez sok energia kellett.

A timföldgyár és alumíniumkohó területét 1940 januárjában jelölték ki Tósokberénd határában.⁴⁸ A terület a Székesfehérvár – Celldömölk vasútvonal, az Ajka és Csékút közötti földút valamint az Ajkát Tósokberéndtől elválasztó közigazgatási határvonal között feküdt. A gyár területe 41 hektárt foglalt el. Az erőmű építése 1941 nyarán kezdődött, az áramtermelés 1943 májusában indult meg. A kivitelezés csak 1947-ben fejeződött be teljes egészében.⁴⁹ A hőerőmű helyét a timföldgyártól és alumíniumkohótól keletre jelölték ki Ajka határában, a vasút, az Ajka - Bódé településhatár, valamint az Ajka – Tósokberénd településhatár között, a volt Nirnsee- birtok területén.⁵⁰

A timföldgyár és a kohó épületei a technológiai folyamat logikájának megfelelően kerültek egymás mellé. Az alumíniumkohó valamennyi technológiai fázisát egy épülettömbbe helyezték el. A kohó a vasút mellé került, ahogy az öntöde és a raktár is. Az alumíniumkohó építészeti terveit Kamarássy Jenő irodája készítette Sáry Ignác építész és Gyengő Tibor statikus közreműködésével.⁵¹ A timföldgyár és alumíniumkohó építését 1941. februárjában (másoknál márciusában) kezdték el. Az üzemet és a lakótelepet Sorg Antal budapesti építési vállalkozó építette, a kivitelezést Nemező József mérnök irányította. Utolsó egységét 1943. február 5-én helyezték üzembe. Alumíniumot február 23-án csapoltak először a kohóban.⁵² Az ajkai timföldgyár és alumíniumkohó felvevőpiaca „a német export mellett az újonnan alapított hazai hadirepülőgépgyár volt.”⁵³

Az ajkai erőmű építését 1941. április 1-én kezdték meg.⁵⁴ Mások szerint 1941. június 3-án.⁵⁵ Az erőmű tervezője dr. Enyedi Béla építészmérnök, kivitelezője a szombathelyi Andráscai-Müller cég volt.⁵⁶ Mások szerint Aschner Jakab budapesti vállalkozó, aki a padragi vasutat is építette.⁵⁷ A kémény, a hű-

⁴⁸ Tilhof, 2009.180

⁴⁹ Kozma, 1996. 157

⁵⁰ Kozma, 1996.85

⁵¹ Deák, 2000.32

⁵² Tilhof, 2009. 191-192

⁵³ Germuska, 2004. 74

⁵⁴ Tilhof, 2009. 185

⁵⁵ Kozma, 1996. 100-102

⁵⁶ Tilhof, 2009. 186

⁵⁷ Kozma, 1996. 100-102

tótorony, és a kazán kivitelezését Custodis Alfonz végezte. Az épület térfogata: 70.000 m³, szerkezete vasbeton, befoglaló méretei 90 x 70 m. A hőerőmű az áramszolgáltatást 1943. május 13-án kezdte meg az 1. sz. kazán üzembe helyezésével, a működési engedélyt 1943. december 22-én kapta meg.⁵⁸ Az Ajkai Erőmű építése 1947. december 10.-én fejeződött be a harmadik turbina üzembe helyezésével. Az erőmű valamint timföldgyár és alumíniumkohó építését 1942-től az ipari miniszter által kinevezett Petneházy Antalt miniszteri biztos koordinálta.⁵⁹ Az új hőerőmű szénrel történő ellátása szükségessé tette a bányák kapacitásának növelését, illetve új bányák nyitását. A megállapodás alapján az Ajkai Kőszénbánya Rt. hozzákezdett területének kibővítéséhez. Ekkor nyitották meg a Gizella-tározó és vonták működésbe a Jókai Bányát. Megindult továbbá a Padragi bánya területén az aknák mélyítése.⁶⁰

Felmerül a kérdés, hogy Ajka üzemei 1944-ben milyen teljesítményre voltak képesek. A település szénbányáiban 343 000 tonna szenet termeltek ki. A timföldgyár 8.000 tonna timföldet, az alumíniumkohó 3.847 tonna alumíniumot gyártott. A termelés volumene ekkor még nem érte el a tervezett színvonalat. A hőerőmű 1943. év végén 22 ezer kVA teljesítményt nyújtott.⁶¹

Az 1945-ös év jelentős változást hozott Magyarországon életében. A következő évek alatt alaposan megváltoztak a társadalmi, gazdasági és intézményi viszonyok. Mindezek kihatással voltak a település fejlődésére is. A politikai és intézményi szférában centralizációs folyamatok indultak meg, a tulajdonviszonyokat, pedig gyökeresen átrendezték. 1946. április 1-jével az Ajkai Timföldgyárat és Alumíniumkohót magyar-szovjet vegyes vállalattá alakították át, MASZOBAL Rt. néven. E néven működik 1955-ig. Elindultak az államosítások, előbb 1946-ban az ajkai szénbányákat, majd 1948-ban az ajkai timföldgyár és alumíniumkohót, végül az ajkai erőművet, és az üveggyárat vették állami tulajdonba.⁶²

Népesség

A gyárépítkezések sok munkáskezet kívántak. A kínálkozó munkalehetőségek sok embert vonzottak Ajkára és a környező településekre, az ország számos helyéről. A timföldgyár és az erőmű építése miatt nagyon sok az egyedülálló, gyermektelen albérlő - építőmunkás.⁶³ Ezek a körülmények tükröződtek az 1941. évi népszámlálás adataiban. Az 1930. évi népszámláláskor Ajka 2.834 főt számlált. Az 1941. évi népszámlálás idejére majd félezer fővel (488 fővel) nőtt meg a lakosság száma 3.322 főre. A népességszám emelkedés,

⁵⁸ Tilhof, 2009. 192, 195

⁵⁹ Tilhof, 2009. 189, 206

⁶⁰ Kozma, 1996. 85

⁶¹ Kozma, 1996. 104, 113

⁶² Tilhof, 2009. 206-207

⁶³ Tilhof, 2000.66

feltehetően az 1930-as évek legvégén és 1940-ben következhetett be. A népesség 72,54 %-a élt az iparból, és 17,46 %-a mezőgazdaságból, egyéb foglalkozású volt minden tízedek lakos. Az 1949. évi népszámlálás Ajkán 4.448 főt talált, Tósokberénden 910 főt, Tósokon 706 főt és Bódén 1.662 főt számláltak.⁶⁴ Ajka népesség növekedése 33,9 %-os, Tósokberéndé 29,4 %-os, Tósoké 23,4 %-os, Bódéé 18,1 %-os volt 1941 és 1949 között. Ajkán a népesség 13,8 %-a élt mezőgazdaságból, 71,6 %-a iparból, 14,6 %-a élt a kereskedelmi és közlekedési szektor adta foglalkozásokból. Érdekes elmozdulás figyelhető meg az arányszámok vizsgálatakor. Amíg Ajkán 1930-ban a népesség 72,54 %-a élt az iparból, addig 1949-ben – a várakozással ellentétben – „csak” 71,6 %. A mezőgazdasági népesség – a trendnek megfelelően – tovább csökkent, azonban megerősödött a harmadik szektor. A népesség növekedés magával hozta a népességet kiszolgáló tevékenységek arányszámának megnövekedését, 10 %-ról 14,6 %-ra. A gyárépítkezések és az ipar csak a férfi lakosságnak kínált munkát.⁶⁵ A népesség kor és nem szerinti összetétele emiatt eltorzult, a „férfi - nő arány 861:755” volt.⁶⁶ A számok ugyan Tósokberéndre vonatkoznak, de a többi település esetében sem mutathatnak az adatok lényegesen mást.

Lakásépítés

A gyárépítések közel félszáz embert vonzottak Ajkára és a környező településekre. Az iparfejlesztéshez szükséges munkaerő letelepítése lakások építését követelte. A timföldgyár és alumíniumkohó valamint az erőmű építető tulajdonosai a gyárépítésekkel egyidőben megkezdték felépíteni saját készenléti lakótelepeiket.

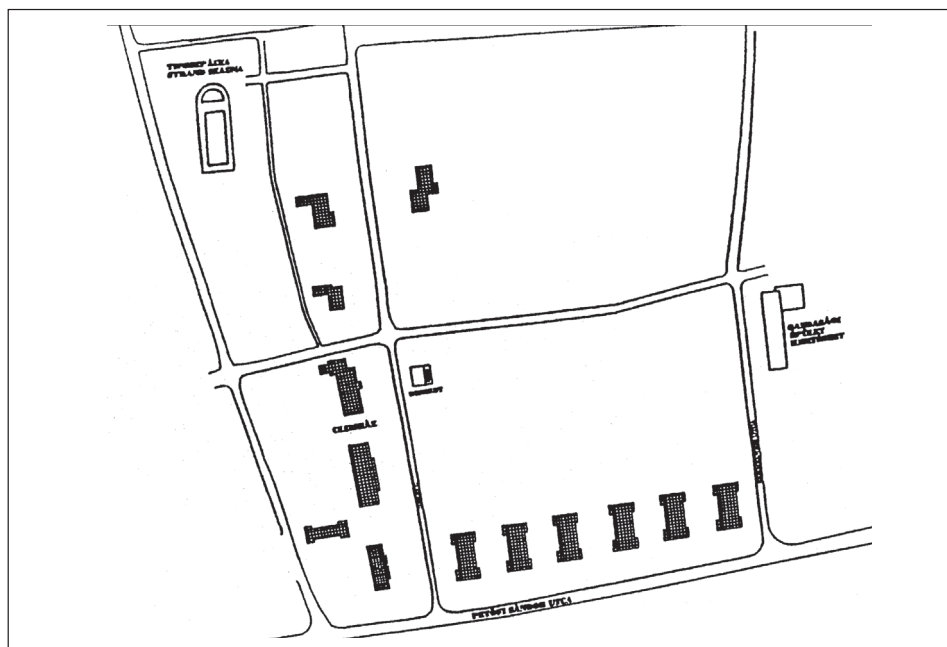
A timföldgyár építetői, a készenléti lakótelepet eredetileg a gyártól dél-nyugatra fekvő csékúti domboldalra tervezték felépíteni. Azonban idejében rájöttek arra, hogy az uralkodó szélirány a gyárak füstgázait a lakótelepre viheti.⁶⁷ A lakótelepet, végül az Ajka – Tósokberéndi úttól északra, a Templomdombtól nyugatra fekvő, mély fekvésű, beépítetlen területen építették fel 1941-1942-ben (2.2 ábra és 2.11 kép). Az ajkai timföldgyár és alumíniumkohó készenléti lakótelepén hat darab négy - négylakásos földszintes ház készült a műmestereknek (2.12 kép), összesen 24 lakással, két emeletes, négy - négylakásos a tisztviselőknek, mérnököknek három földszintes egy-egy lakásos épület a két főmérnöknek és az igazgatónak (2.13 kép). Összesen tehát 11 lakóépületből és 35 lakásból állt a lakótelep A lakótelepen kaszinó (2.14 kép) is épült hogy legyen, hol szórakozni, és pihenni. A kétszintes

⁶⁴ Tilhof, 2009. 209

⁶⁵ Giay, 1989. 191

⁶⁶ Tilhof, 2009. 117

⁶⁷ Tatai, 1988.85-95

2.2 ábra: A Bauxit-lakótelep, 1942

épületet 1941-ben kezdték el felépíteni, az emeleten egy gondnoki lakással, és 11 szállodai szobával, a földszinten klubszobákkal, ebédlővel, táncteremmel, konyhával és könyvtárral. A könyvtárat Szabó Zoltán népi író rendezte be 1943-ban.⁶⁸ 1942. július 16-án adták át a kaszinó épületét.⁶⁹ Az épületet 1964-ben újították fel először, a nagyterem szétnyitható teraszajtóit ablakokra cserélték ki. 1984 új színházteremmel bővítették. Valamennyi felújítás, átalakítás és bővítés rontott az épület építészeti minőségén. A lakótelepen 1942-ben tenispálya és strand is épült. A strandot a nyolcvanas években megszüntették. A lakótelep építésével egy időben elkészültek a közművek és utak is. A lakótelep utakkal, vízművel, csatornával telekkel együtt másfél millió pengőbe került.⁷⁰ A gyár és a lakótelep tervezőjeként a különböző források eltérő neveket említnek. A lakótelep tervezőjeként Tilhof Endre Irsy Lászlót,⁷¹ József Dénes Kamarás Jenőt⁷² nevezi meg. Miskolczy Lászlót a Modern Építészeti Lexikon említi.⁷³ A háború miatt elhúzódott a lakótelep

⁶⁸ Deák, 2000. 202

⁶⁹ Tilhof, 2009.190

⁷⁰ Deák, 2000. 195

⁷¹ Tilhof, 2009. 186

⁷² József, 1991

⁷³ Kubinszky, 1978. 208

2.11 kép: A Bauxit-lakótelep, 1942 körül

2.12 kép: Műmesteri ház

2.13 kép: Szülőotthonná vált főmérnöki ház

2.14 kép: Kaszinó

további bővítése, ezért a szabad földterületet élmezés javítása céljából kertészeti célokra használták. A lakótelep két 20-20 lakásos, pillangótetejű háza – Kormanik János közlése szerint – 1948-ban épült.

Az erőmű készenléti lakótelepének elhelyezésekor, a lakótelep építetője, az Egyesült Izzó követte a korábban kialakult gyakorlatot. A lakótelepet, a tulajdonában lévő bányászkolóniák mintájára, közvetlenül a gyár mellé telepítette. A lakótelep első négy lakóházát az erőműtől délre, annak közvetlen szomszédságában építették fel 1941–1943-ban. A négy lakóépület tizenhét lakást és hat szobát tartalmazott.⁷⁴ Az épületek egyébként Ajka közigazgatási területén épültek fel. A Bauxit lakótelep épületei előbb készülhettek el, mivel mintát jelentettek az erőműi lakótelep építetői számára. A háború megakadályozta a telep tovább építését. A lakótelep építésének folytatására 1946–1947-ben került sor, amikor öt lakóépülettel bővítették a telepet.⁷⁵ Ezek az épületek már Bódé területére kerültek.

⁷⁴ Kozma, 1996. 334

⁷⁵ Kozma, 1996. 235

A lakásépítések a gyárépítésekkel egy időben indultak el, azonban mértékük jelentősen elmaradt a szükségéstől. A lakótelep építkezések nem szüntették meg Ajka és környező települések lakáshiányát, inkább csak az üzemek vezetői állományának lakásgondjait oldották meg. A munkások al-bérletbe kényszerültek. Ajkán 1941-ben 1.180 db lakást számláltak össze. A lakások száma 1949-re, 1.948 darabra nőtt. A két időpont között tehát 768 lakás épült. Az 1949. évi lakásállomány háromnegyed része egy szobás volt. Kétszobás lakás volt minden ötödik. A három és több szobás lakások aránya alacsony volt, nem érte el a 4 %-ot.

Infrastruktúraépítés

Az 1940-es évek csekély infrastruktúrafejlesztése az iparfejlesztést szolgálta. Az ajkai erőmű szénrel való ellátása érdekében megnyitották a Padragi bányát. Az erőmű és a bánya közti szénszállítást vasúton oldották meg. 1941-ben kezdték el megépíteni az 5.720 m hosszú vasútvonalat, mely 1943 tavaszára elkészült. 1941. ősszel elkezdték az Ajka-Tósokberénd-Tósok-Kolontár-Devecser közötti közút kiépítését és „kiegyenesítését.”⁷⁶ Az új gyárak magas arányban foglalkoztattak bejáró dolgozókat. Sokan vasúton ingáztak nap, mint nap lakóhelyük és munkahelyük között. A bejárás megkönnyítését szolgálta a timföldgyár és alumíniumkohó melletti megálló létesítése, amely 1949. év végén készült el.⁷⁷ Ajka és Győr között 1949-ben megépítették a 120 kV-os távvezetékét 1943-ban a timföldgyári lakótelep vízellátását két darab 80 m-es fúrt kút szolgálta. A timföldgyár és alumíniumkohó vízellátását 1943-ban egy darab ásott kútból oldották meg. 1949-től a Padragi bányából érkezett a víz egy 300-as eternitcsövön a timföldgyárba és erőműbe. 1948-ban, a Mester utcában 10 db szövetkezeti lakás épült, részükre egy db kúttal fűrtak.⁷⁸ A timföldgyári lakótelep csatornahálózatát 1940 és 1950 között építették ki. Elkészült a 3.000 lakos szennyvízének befogadására alkalmas szennyvíztisztító telep, biológiai csepegtetőtestes rendszerű volt. A telep hamar túlterheltté vált. Az ajkai vízmű 1948-ban létesült, amelynek telephelyét a Nirnsee-kastély parkjából hasították ki.⁷⁹

Közintézmények

A település egyre növekvő népességének ellátása számára egyre több fajta és egyre nagyobb kapacitású közintézményekre volt szükség. A gyermekintézményeket kezdetben a vállalatok hozták létre, így például az első óvo-

⁷⁶ Tilhof 2009. 186-192

⁷⁷ Tilhof, 2009. 212

⁷⁸ Majercsik, 1981. 7-8

⁷⁹ Giay, 1989. 188

dákat, 1945-ben a bánya, majd 1950-ben az erőmű. 1948-ban elkészült Ajka első harminc ágyas bölcsődéje az üvegyárral szemben.⁸⁰ A telket Hlatky-Schlichter Tamás és Klára adományozta. Az ízes, szép épület ma már nincs meg. Ugyanekkor, szintén Hlatky-Schlichterék adományoztak egy 1.200 négyzetméter nagyságú telket a kastélypark területéből általános iskola építése céljára.⁸¹ Az iskola tervei elkészültek, szocialista realista stílusban. Mind a városkép, mind a kastélypark szempontjából kedvező fordulatot hozott az iskolaépítés elmaradása. Felépült viszont 1949-ben, 3 millió forintból, egy iskola négy tanteremmel az üvegyári sportpálya melletti beépítetlen területen.⁸² Az iskolaépület és a bölcsőde terve hasonló, népies ízű építészeti stílusban készült el.

Településszerkezet

Az iparterületek több helyen is drasztikusan beavatkoztak a városszerkezetébe. Ajka és Tósokberénd területén megjelent a nagyipari üzemi terület, mint újfajta területfelhasználási kategória. A viszonylag sűrű, aprófalvas térség településhálózati szempontból nem kínál optimális elhelyezést a környezetszennyező nagyipar számára. A két nagyüzem Ajka, Bódé és Tósokberénd községek által alkotott háromszög belsejébe került, Bódéhoz közelebb. Bódé fejlődését ez a földrajzi helyzet évtizedekre korlátok közé szorította. Ajka számára az erőműi salak elhelyezése a mai napig, megkerülhetetlen településszerkezeti problémákat okoz. A települést a gyártól egy mély fekvésű, vizenyős terület választotta el. Ezt a területet használták fel az erőműi salak elhelyezésére. Az ipari hulladék-tározók mára a város geometriai középpontjába kerültek. A timföldgyár területe elvágta a közúti kapcsolatot Bódé és Tósokberénd, a Dózsa György utca és a Liszt Ferenc utca között, megakadályozva a mai városon belül egy a központot tehermentesítő körgyűrű kialakítását. Az Ajka és Padrag közti vasút megépítésével megszűnt az Ajka és Cséktűt közötti korábbi közúti kapcsolat, amely addig az erőmű telepe és a készenléti lakótelepe között húzódott. A megszüntetett utat a Bartók Béla út és a Timföldgyári út váltotta ki.

Ajka település területe, építésre való alkalmasság szempontjából, szűkre szabta a lehetőségeket. Északon a mai Városliget vizenyős, nádasokkal, kis tavakkal tarkított területe gátolta a terjeszkedést. Keleten a Szőlőhegy, délen a vasút állta útját a növekedésnek. A Torna-pataktól délre, valamint a Templomdombtól nyugatra eső területek a patak árterét képezték. Mély fekvésű, vizenyős területek voltak. A korabeli község beépítésre közvetlenül alkalmas területtel alig rendelkezett. Előtérbe került a beépítésre viszonylag

⁸⁰ Tilhof, 2009. 208

⁸¹ MNL VeML V. 302 Ajka község iratai 7. kötet

⁸² Tilhof, 2009. 211

könnyen alkalmassá tehető területek előkészítése. A lakótelep építések elvisejték az építésre kiszemelt területek építésre alkalmassá tételének költségeit, illetve az egyes épületek ebből eredő többletköltségeit.

Az 1940-es évek elején, a település területén megjelent egy újszerű morfológiai elem, beépítési mód, a lakótelep. A Bauxit lakótelepet a községtől nyugatra, közvetlenül a település mellé, a gyártól azonban viszonylag távolra jelölték ki. Ellátási szempontból azonban könnyen integrálódott a település szerkezetébe. Az 1940-es évek elején csupán két utcája készült el, egymásra merőleges elrendezésben. A további lakótelep építés terve ismeretlen számomra. Annyi tudható, hogy ha a háború nem jön közbe, akkor továbbépítették volna. Az erőmű készenléti lakótelepe követte a hagyományos ipar- és kolóniatelepítési metódust. A településtől távol, annak szerkezetébe a mai napig nem integrálható helyen, az erőmű tövében építették fel. Ajkacsingervölgyben tovább folytatódott az egy bánya egy kolónia hagyománya. Felsőcsingerben mindentől elzártan építették fel az Élmunkástelep házait, Alsócsingerben és a Jolán-akna közelében épültek újabb kolóniák.

A település több egymástól távol eső területein kezdődtek építkezések. A hatályos építési törvény nem tette kötelezővé az olyan nem városi jogállású települések, mint Ajka számára rendezési terv készítését. A nagy volumenű építkezések miatt azonban szükség lett volna egy településfejlesztési koncepcióra és egy településrendezési tervre. A városépítés intézményi feltételeinek hiánya vezetett oda, hogy a település fejlődésének elindulásakor területileg összehangolatlanok maradtak az építkezések. Nem volt olyan szervezet sem, amelyik összefogja és irányítsa a fejlesztés különböző szereplőinek törekvéseit. Így aztán nem tisztázták, hogy az iparfejlesztés milyen volumenű népességkoncentrációval jár. Nem tisztázták azt sem, hogy az egyre növekvő népesség számára mennyi lakást, milyen közműveket és közintézmény hálózatot szükséges felépíteni. A fejlesztéseket nem koncentrálták, aminek eredményeként Ajkán településszerkezetileg széttagolt településtest jött létre. Közigazgatási intézkedések is hozzájárultak a széttagoltság fokozásához a szomszédos települések Ajkához csatolásával.

A Magyar Bauxitbánya vezetői hamar felfigyeltek az anomáliákra. Már 1948-ban levelet írtak az Építésügyi Minisztériumba, felsorolva kifogásaikat. A levél kapcsán 1948. június 14-én felvett jegyzőkönyvből értesülhetünk az észrevételek tartalmáról.⁸³ A Magyar Bauxitbánya kifogásolta, hogy Ajka fejlesztése nem egy egységes községrendezési terv alapján folyik. Ennek következtében szervesen fejlődik. Egyes területeken az utakat nem a rétegvonalaknak megfelelően vezetik. A község határában öt helyen történt házhelyosztás: a Rókalyuki, a Szerúskerti, Kertészkeri, Ereszvényesi és a Várutai táblákban. Úgy ítélték meg, hogy a Rókalyuki dűlő házhelyek részére nem alkalmas, mi-

⁸³ MNL VeML XXI: 4/b Veszprém megye alispánjának iratai 262 doboz

vel mély fekvésű terület. Hiányolták a létesítendő sporttelep és a lakóterületek megfelelő összekötését. Kifogásolták a kastélypark felparcellázását. A község központjának a felépítésére javasolták. A bánya dolgozói a vasúttól délre fekvő várutai és ereszvényesi tábla részükre való osztását kérték, mivel a két dűlő munkahelyükhöz közelebb esik a többihez képest. E terület beépítésével azonban szükségessé vált egy vasúti felüljáró megépítése. Nincsenek információ a levél sorsáról. A későbbi fejlemények ismeretében megkockáztatható a feltevést, hogy jelentős hatást csupán, a kastélykert beépítésének megakadályozásában váltott ki. A Rókalyuki dűlő, a mai Marton Sándor lakótelep területének felel meg. A területet viszonylag nagy táblákra osztották, ahol rendszertelenül elkezdtek a területen gazdálkodók a családi házaikat felépíteni. Megnyitották a Mester utcát is, amely a Sport utcából nyílt és a nyolcemeletes épülettől északra eső tömb egy részét foglalta el. Az utcában összesen kilenc családi házat építettek fel, a timföldgyár dolgozói számára. Készültek tervek a mai Marton Sándor lakótelep teljes területének házhelyek céljára történő felosztására. Az Építésügyi Minisztériumnak kellett közbeavatkoznia, és leállítania a további családi házas beépítést a későbbi lakótelep területén. Az egyre gyarapodó népesség szám letelepítésére ez az építési forma nem volt alkalmas.⁸⁴

A Szerúskerti tábla a mai Szövetkezeti lakótelep északkeleti részének felel meg. A Nirnsee-birtok szerúskertje volt korábban ez a terület. A Kertészkeri tábla a mai Bródy Imre utca és a Gyár utca közötti terület lehet. Az ereszvényesi és a várutai táblák a Csikólegelő területén fekszenek. Itt, ezen a tagolt felszínű területen a telekosztások során, – az Ady utcát leszámítva – nem voltak tekintettel a terepviszonyokra. Az utcák nyomvonalát a rétegvonalakra merőlegesen vezették. A területet a vasút elvágtá a település testétől, ezért is merült fel a vasúti felüljáró megépítésének a szüksége ideje korán. Beépítése településszerkezeti szempontból nem volt szerencsés.

Beépítési mód és építészeti karakter

A két vállalati lakótelepen kertvárosias beépítés jött létre. A Bauxit lakótelep beépítése eltért a településen kialakult beépítési módjától, azonban az épületek visszafogott tömege és alacsony szintszáma nem hozott drasztikus léptékváltást. Az épületeket a tömbtelken szabadonálló módon helyezték el. A beépítés szerkezetét tekintve egyfajta elővételezése volt a későbbi lakótelepek telekstruktúrájának, ahol az egyes tömbtelkekre elhelyezett lakóépületeket úszótelkek kialakításával különítették el ingatlan-nyilvántartási és esetleg tulajdoni szempontból. A Csikólegelőn épült bányászlakások között megjelent egy újfajta beépítési mód az ikerházas. Ajkán a bányászlakások elhelyezésének tipikus beépítési módjává vált ez a fajta beépítési mód.

⁸⁴ Hegedűs Sándor közlése

A két világháború között - a századfordulós törekvések után - ismét erőre kaptak a magyar népi kultúra feltáráására irányuló törekvések. A népi formák (boltíves tornácok, zsalugáteres ablakok, stb.) megjelentek Ajkán a Bauxit lakótelep műmesteri és tisztviselő házain, valamint az erőmű lakótelep villaszerű, hangulatos lakóépületein. A kor épületei hagyományos építési mód szerint készültek.

A jogi és intézményi környezet

1945 után nagyfokú központosítás ment végbe a közigazgatásban. A helyi tanácsoknak nem volt beleszólásuk a települést érintő fejlesztési döntésekbe. Államosították az építőipart, és 1948-ban felállították az állami tervezőirodákat.⁸⁵ Veres Péter aláírásával megjelent az első Országos Építésügyi Szabályzat, amely beépítési módok közül a zárt sorú-, a keretes, a sávós, a szabadonálló, és fésűs beépítést ismerte. Az épületmagasságot városokban, és kiemelt községekben, három emeletben, többi községben, egy emeletben korlátozta. A lakások minimális alapterülete 40 m² lehetett.⁸⁶ 1945-1950 között a középítkezés nem tartozott a hatósági engedélyezési eljárás körébe.⁸⁷

2.23 Az államosítások befejeződésétől a várossá válásig, 1950–1959

Ajkát érintő településfejlesztési döntések az ötvenes évek elején

Ajka a szocialista iparosítás egyik célpontjává vált, erre predesztinálta az 1940-es évek elején kialakult iparszerkezete. A település iparának nehézipari jellege találkozott a pártállam iparosítási törekvéseivel. Az 1949. évi alkotmány meghatározta az új társadalmi, és gazdasági viszonyokat, a tanácsrendszer bevezetésével átalakította a közigazgatást. A tervgazdaság bevezetése, az erőforrások területi elosztása felvetette egy átfogó szocialista településfejlesztési politika kidolgozásának szükségességét. A feladat végrehajtására hozta létre a kormány 1949-ben a nem hosszú életű Területrendezési Intézetet (TERINT), amely rendezési tervek készítésével valamint ipartelepítéssel, beruházások telepítésével, és helykijelöléssel foglalkozott. A fejlesztések negatív tapasztalatait összegezték, amikor a TERINT szakemberei megállapították, hogy nem szabad a beruházásokat szétszórni, „*decentralizáltan összpontosítanunk kell*”, a beruházások területi elhelyezéséhez országos és regionális tervek szükségesek.⁸⁸

A TERINT 1950. szeptember 5-én dokumentálta a szocialista város- és köz-

⁸⁵ Körner – Nagy, 2006. 175

⁸⁶ Körner – Nagy, 2006. 176

⁸⁷ Réfi Oszkó, 1990. 8

⁸⁸ MNL OL XXVI-A-1, 17 d. 11. kötet 16

séghálózat kialakítását célzó, hosszútávra szóló anyagát. Az egyes településeket a szerint sorolta csoportokba, hogy fejleszthetők-e vagy sem. Az anyag foglalkozott Ajka és környéke településhálózat fejlesztésével is. Ajka és Padrag fejlesztendő, Bódé és Bakonygyepes nem fejlesztendő, Tósok, Tósokberénd, Csékút és Ajkarendek az országos átlagon belül fejlesztendő besorolást kaptak. Ajka és Bódé egyesítését javasolta a dokumentáció,⁸⁹ amely 1950-ben meg is történt. 1953-ban Csékút határából Ajkához csatolnak 550 kh területet 580 lakossal a Jókai bányát és a Kincses Házakat.⁹⁰ A területátcsatolást bányászati és topográfiai szempontokkal indokolták.

A Népgazdasági Tanács 1950-ben elrendelte a rendezési tervek elkészítését, mivel az ipari létesítmények elhelyezése valamiféle tervszerűséget kívánt. A TERINT 1951-ben az ország településeit - a rendezési terv készítés szempontjából - három kategóriába csoportosította. Ajkát az I. osztályba sorolta, azok közé a települések közé, amelyeket átlagon felül kell fejleszteni illetve, ahol nagy ipari beruházásokat kell végrehajtani.⁹¹ Ajka jelentős iparral rendelkezik, ilyen település csupán 18 van – állapította meg a TERINT.⁹² A TERINT 1951-ben 64 első osztályú település fejlesztési tervét dolgozta ki és adta át az Építésügyi Minisztériumnak, amely 24 kiemelt település általános rendezési tervének kidolgozását rendelte el, köztük Ajkát is.⁹³ Az OT elnökének 1951-ben kelt rendelete Ajkát a szocialista városok közé sorolta, annak ellenére, hogy ezzel a státussal nem rendelkezett.⁹⁴ A korszakban Ajkára az alábbi fejlesztési tervek készültek.

1. A Területrendezési Intézet Területrendezési Főosztálya Ajka fejlesztési programját és általános tervét 1951. december 21-én dokumentálta, a Területrendezés általános és elvi kérdései címet viselő dokumentáció Veszprém megyével foglalkozó 20. köteteként.⁹⁵ A fejlesztési program foglalkozott a település akkori helyzetével, a lakosságszámával, közmű- és a közintézmény ellátottságával. Megállapította, hogy a településen az ötvenes évek elején csak a villanyhálózatot építették ki, a lakosság zöme ásott kutak meszes vizét használta. Az úthálózat hiányos, állapota rossz volt. A településen nyolc tanterem állt a tanítás rendelkezésére. Összesen 565 lakházat számoltak össze 1.093 lakással. A tervezők a település fejlesztéséhez 100–125 hektár területet tartottak szükségesnek, amely – megállapításuk szerint – a timföldgyár lakótelepének a szomszédságában rendelkezésre állt.

Ajka általános terve 1951. november 30-án készült el. Ajkát a bakonyi bánya- és iparvidék központjaként jelölte meg a dokumentáció. A tervezők a

⁸⁹ MNL VeML. XXIII. 6.1 Iratok1. doboz Veszprém megyei Tanács Vb Terv és Statisztikai Osztály

⁹⁰ Tilhof, 2009. 220

⁹¹ MNL OL XXVI-A-1, 17 d. 11. kötet

⁹² MNL OL XXVI-A-1, 17 d. 11. kötet 24.

⁹³ Germuska, 2004. 128

⁹⁴ Körner – Nagy, 2006. 162

⁹⁵ Lásd: MNL OL XXVI-D-8-f VÁTI Tervtári iratok (1948-1990) 3. doboz 29. sorszám

lakosságszám 10 év alatti megkétszereződésével számoltak. A jelentős vasúti forgalom miatt a vasútállomás bővítését tervezték. A Kossuth utca nyomvonalát vezették előbb déli, irányba és keresztezték vele a vasutat külön szintben. A régi települést érintetlenül hagyták. Az új lakásépítési területeket a településtől nyugatra jelölték ki. Az ipari területek közelsége miatt Bódé felszámolását indítványozták. Az iparterületet délnyugati irányban javasolták bővíteni.

2. Egy 1952. július 4-én felvett jegyzőkönyv rögzítette Ajkára tervezett 1953. évi beruházások felsorolását.⁹⁶ A jegyzőkönyvet Ligeti Aurél tervfőmérnök vette fel. Tartalmazta a pályaudvar bővítését, rakodók építését, az úrkúti út megépítését, a gyárak és a település közötti út építését, amely utóbbi akkor már folyamatban volt, vizes makadám burkolatú utak, és murvázott járdák építését. Szóba kerültek a vízellátási gondok, amelyet a vízbázis szűkössége okozott. Úgy ítélték meg, hogy a timföldgyár lakótelepén lévő kaszinó a város számára kultúrházként nem elegendő, ezért előirányoztak egy 600 fős központi kultúrház építését. Felvetődött egy 10 ágyas szülészeti, 10 ágyas sebészeti, és 10 ágyas belgyógyászati kapacitással rendelkező kórház megépítése is.

3. „*Ajka regionális összefüggések vizsgálata*” című munkát az ÉM Városépítési Tervező Vállalat munkatársai Dr. Serédi Lajos, és Rivasz László készítették el 1957 decemberében.⁹⁷ A dokumentáció egy regionális egységbe sorolta Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Csékút, Halimba, Padrag, Tósokberénd, Úrkút, és Városlőd településeket. A tanulmány előre vetítette a későbbi területszervezési döntéseket. A községek közül csupán Halimba, Úrkút, és Városlőd településeket nem csatolták a későbbiek folyamán Ajkához.

4. A korszak vezetői érzékelték a tervszerűség hiányát ezért kísérletet tettek a fejlesztési és rendezési tevékenységek megalapozásra. Ezt a célt szolgálta egy 1959. évben elkészített tanulmány, amely Ajka község 15 évre szóló távlati fejlesztéséről szólt. A tanulmány a település fejlődésének egyik fontos korszakhatárán született. Ajka 1959-ben kapott városi rangot, a tanulmány elkészítése csak néhány hónappal előzte meg ezt a közigazgatási aktust.

A tanulmány elkészítésének előzménye, hogy a kormány foglalkozott Ajka fejlesztését kísérő problémákkal. Megállapította, hogy a község korszerű kiépítése elmaradt az ipartelepek rohamos fejlődése mögött. Czottner Sándor nehézipari miniszter (!), ezért elrendelte Ajka távlati fejlesztése beruházási igényeinek a felmérését. Megbízták az Alumíniumipari Tervező Intézetet (ALUTERV), hogy készítsen el egy előzetes tanulmányt. Meghatározták a tervezők számára a kiindulási adatokat. A terv időtárvonalát 10-15 évben jelölték meg. Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó 1959. június 19-ére összehívott egy értekezletet a fejlesztési igények fel-

tárása és összehangolása céljából. Látható, a település fejlesztését nem a község politikai képviselője, nem is a megyei tanács, hanem a település legnagyobb ipari vállalata koordinálta. A megbízást sem a terület- és településfejlesztésben érdekelt miniszter adta, hanem az egyik gazdasági tárca irányítója. Mindez az iparfejlesztés abszolút dominanciáját dokumentálja a korszakban.

Az ALUTERV 1959. július 1-jére elkészítette Ajka község 15 évre szóló távlati fejlesztési tervét.⁹⁸ A tanulmány foglalkozott a település adottságaival, fejlesztési igényeivel, a terv ellátottsággal és megfogalmazott javaslatokat is.

Ajkát és Tósokberéndet a tervezők már a közigazgatási döntés előtt együtt kezelték. Adottságként rögzítették, hogy a két település együttese hosszan elnyújtott településtest alkot. A többszintes épületekből álló lakótelepekkel szemben Ajka településmagja földszintes épületekből állt. Szennyvízcsatornát csak a két lakótelepen építették meg. Az 1600 főre tervezett szennyvíztisztító telep ekkora túlterheltté vált. A vízellátást a Szélesvízre telepített víznyerő kutakból oldották meg. Az anyag rögzítette a két település 1959. évre jellemző adatait. 19 ezer fő népességet és, 5.202 lakást számoltak össze. Általános iskolai oktatás tanterem 32, a középfokú oktatás 15 tanteremben folyt. Az óvodai férőhelyek száma 243 volt. Az egészségügyi intézmények között a szakorvosi rendelőt, a szülőotthont és a 2 állásos mentőállomást vették számba. A tanács, a rendőrség, a posta, a tűzoltóság, a gyógyszertár elavult épületekben kaptak helyet. A településen – leszámítva a timföldgyár lakótelepét – hiányoztak a korszerű utak. A Gyár utca és a Marton Sándor lakótelep utjai még csak ekkor épültek.

A fejlesztési igények meghatározásakor az ipar létszámgigényéből indultak ki. Számba vették a legnagyobb foglalkoztatókat és meghatározták ezeknek a 15 éves távlatban várható létszám igényeit. A tanulmány készítés idején, 1959-ben összesen 6.780 fő dolgozott a nyolc legnagyobb üzemben. A 15 év alatt ez a létszám, a tervezők szerint 8.226 főre emelkedik. A várható létszámnövekedés tehát 1446 főre kalkuláltak. A dolgozók lakhely szerinti megoszlása szerint helyben vagy közel lakott 3.346 fő, bejárt 3.434 fő, tehát valamivel több, mint a dolgozók fele (50,6 %). A lakásigényt egyrészt a bejárók felének feltételezett beköltözéséből, (ami 1.150 lakás építését igényelte), másrészt az ipartelepek létszámbővüléséből (ami 480 lakást igényelt), harmadrészt a közigazgatás és a szolgáltatás létszám növekedéséből (eredő további 250 lakással) kalkuláltak. A szanalás miatt 1.150 lakást, a természetes szaporulat miatt 250 lakást, a Bauxitbánya dolgozó lakásigényének kielégítéséhez 100 lakást tartottak szükségesnek építeni. Összesen tehát 3.380 lakás építését tervezték Ajkán az elkövetkező

⁹⁶ MNL VeML XV. 18c 90 d. TrF 1655

⁹⁷ MNL OL XXVI-D-8-f 76. doboz Ajka vegyes dokumentáció 1952-1963. 517. sorszám

⁹⁸ MNL VeML XV. 18 c Tervrajzgyűjtemény Trf 2537. 173 doboz ALUTERV Tanulmány Ajka község távlati fejlesztéséhez, 15 évre címmel

15 évben. A tervezők a fejlesztések utáni települési lélekszámot 1970-re, Ajkára és Tósokberéndre együttesen 27.960 főben határozták meg.

A következő lépésben, a tanulmány készítői meghatározták a közintézmények fejlesztési szükségleteit. A 27.960 lakos számára 62 tanteremre volt szükség. Miután volt már 47 darab, további 15 tanterem építésével számoltak. Hasonlóképpen határozták meg a bölcsődei és az óvodai férőhelyek bővítését is. Szükségesnek tartották a városközpontban egy kultúrház, és könyvtár építését. Előirányoztak egy 250 ágyas kórház, továbbá igazgatási (tanács, rendőrség, posta, tűzoltóság), és kereskedelmi (szálloda, üzletek, piac) létesítmények építését is. Számoltak még új temető létesítésével, ravatalozóval együtt. A település nagyszámú fürdőszoba nélküli lakására tekintettel egy tisztasági fürdő építését is előirányozták.

A közművek fejlesztésével is foglalkoztak. A közvilágítás, az ivóvíz- és szennyvízhálózat bővítését, valamint egy 10.000 fő kapacitású tisztítótelep építését tartották szükségesnek. Számoltak azzal, hogy az erőmű lehetőséget ad az emeletes épületek távfűtésére. Az utak burkolását, a járdahálózat kiépítését, az autóbussz állomás megépítését tartották kívánatosnak. Előirányozták a Torna-patak szabályozását, mélyítését, és burkolását, a település mocsaras részeinek a víztelenítését. Fásítást javasoltak a Torna-patak két oldalára, a 120 kV-os távvezeték alá, valamint az ipartelepek, zagyterek, és téglagyári agyaglelőhely köré. Az északi szél megfogása érdekében 100 m széles erdő-sáv telepítését javasolták a Széles-víz mentén.

A tervezők, az általuk javasolt fejlesztések összes költségét – akkori áron – 742 millió Ft-ra taksálták. Látható, a tervezők szinte minden olyan fejlesztési igényt megfogalmaztak, amelyek némi módosításokkal, a későbbi időszakokban megvalósultak. Ajka csapda helyzetbe került a legtöbb hozzá hasonlóan iparosodó községhez hasonlóan. Az iparfejlesztés által kiváltott városfejlesztéshez hiányoztak a forrásai. Fejlesztési forrásokhoz azonban jobbára a városi jogállású települések jutottak. Ajkát azonban nem nyilvánították várossá, mert nem volt elég fejlett. Ahhoz viszont, hogy fejletté válhasson fejlesztési forrásokra volt szüksége, azt meg csak városként kaphatja meg. Róka fogta csuka helyzet. Annak érdekében, hogy a városfejlesztés lemaradása ne veszélyeztesse az iparfejlesztési tervek teljesítését, megelőlegezték a városi címet. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanács 1959. november 1. napjával. Tósokberéndet egyesítette Ajkával, és az egyesített községet Ajka néven várossá nyilvánította.⁹⁹

Gazdaság

A szocialista iparosítás első szakaszát az 1948–1953 közötti évekre teszi a szakirodalom. „Az első szakasz, az 1950-es évek, az állami tulajdonú, és az ál-

⁹⁹ Tilhof, 2009. 243

lam által vezérelt gazdaság megteremtésének, az erőltetett iparosításnak az időszaka. Az 1950-es évek iparosítása alapjában a 19. század végének szerkezetét erőltette, a hagyományos nehézipar és az energiagazdaság kibővítésével, az ipar földrajzi elhelyezkedésében is a hagyományos; nyersanyagra, szállítási vonalakra és energiára való település érvényesült... kialakult egy bányászati – energetikai – nehézipari tengely az Északi- és a Dunántúli Középhegység vonalában.”¹⁰⁰ Ennek a tengelynek a végpontján helyezkedett el Ajka, ahol az 1940-es évek első felében megteremtett nehézipar és energetikai ipar bővítése történt meg az államosítást követően.

„A szocialista rendszerben a fejlesztéspolitikák szigorú hierarchiába tagozódtak a következők szerint: 1. a kommunista ideológia és a mindenkor katonapolitikai helyzet határozta meg a gazdaságpolitikát; 2. a gazdaságpolitikai prioritások szabták meg az iparosítás tempóját és struktúráját, azaz a gyakorlati iparpolitikát; 3. az iparpolitika szabott irányt, a terület- és településfejlesztési politikának.”¹⁰¹ Az iparosítást egyrészt a területi egyenlőtlenségek felszámolása, másrészt a közelinek hitt háborúra való felkészült célba vevő ipari-katonai potenciál kiépítése, harmad sorban a társadalom átalakítása, a tömeges városi munkásosztály létrehozásának az igénye motiválta. „A politikai vezetés... állandóan új és új kívánságokkal állt elő, amivel lényegében lehetlenné tette a tervezőmunkát. Ez volt az oka a városfejlesztési és városrendezési tervek állandó módosításainak.” Kizárólag az ipari kapacitások kiépítését szem előtt tartó gazdaságpolitika nem számolt a járulékos költségekkel, a lakosság ellátását szolgáló infrastruktúra kiépítésével. A tervezőszervek 1,15 milliárd forint elmaradást számoltak össze.¹⁰²

Az ajkai nagyüzemek, a timföldgyár és alumíniumkohó valamint az erőmű termelése, az 1943. évi üzembe helyezések után, 1950-re érték el, sőt meg is haladták a tervezett termelési értékeket.¹⁰³ A timföldgyár 21 ezer tonna timföldet, az alumíniumkohó 11 ezer tonna alumíniumot termelt. A szocialista iparosítás első szakasza Ajkán 1950-ben kezdődött a szénbányászat, az erőműi és a timföldgyári kapacitások bővítésével. A timföldgyár termelés kapacitását 1950-ben kezdték el növelni és 1958 évre 20 ezer tonnáról 60 ezer tonnára emelték. Az ipari kapacitások folyamatos növelése követelte ki az energiatermelés növelését. A szocialista ipar számára a szén volt az elsődleges energiahordozó, ezért a szénbányászat fejlesztése elsőrendű céllá vált.

1953-ra az erőltetett iparosítás kifulladt. Ipari építkezéseket állítottak le, fejlesztéseket halasztottak el. „Nagy Imre programja súlyos csapást mért a hazai szocialista városok fejlesztésére, mert 1953 második felétől éppen a nehézipari beruházások radikális csökkentésével felszabaduló forrásokat csoportosították át a mezőgazdaság, a könnyű- és élelmiszeripar fejlesztésére.”¹⁰⁴ Az ajkai fejlesztéseket a döntés

¹⁰⁰ Enyedi, 1996. 13.

¹⁰¹ Germuska, 2002. 49-50

¹⁰² Germuska, 2002. 51, 52

¹⁰³ Deák, 2000. 262, 38

¹⁰⁴ Germuska, 2004. 144

felemás módon érintette. Az iparosítás lendülete érzékelhetően nem tört meg. Az 1953 előtt tervbe vett fejlesztések közül csupán néhányat befolyásolt negatíván az irányváltás. A szénosztályozó jelenlegi helyét 1950-ben kijelölték, a vizenyős területet lecsapolták, de a további előkészületi munkákat 1952-ben leállították, csak 1958-ban indul újra az építése. 1953-ban tervezték a timföldgyár újabb bővítését, azonban ekkor nem valósult meg. Ugyanakkor továbbra is jelentős fejlesztési döntések és források érkeztek Ajkára. Az Országos Tervhivatal 1953-ban Ajkára 110,6 millió forintot, ebből 10,6 millió forintot kommunális építkezésekre szánt.¹⁰⁵ 1953-ban elindult az alumíniumkohó rekonstrukciója, aminek keretében a kapacitását 15 ezer t/év értékre emelték. A rekonstrukciós munkákat 1960-ra fejezték be.¹⁰⁶

A timföldgyártás és az alumíniumkohászat kapacitásának növelése kiváltotta az energiatermelés kapacitása növelésének a szükségességét. 1953-ban született döntés az erőmű nagybővítéséről. Ki kellett elégíteni a timföldgyár hőigényén kívül az ajkai lakások és közintézmények hőigényét is. Az ehhez szükséges fűtőturbinát beépítették. A város távfűtését 1959. év végére tervezték, de csak egy évtized múlva valósult meg. A minisztertanács 1954. január 14-én arról határozott, hogy Ajkán új erőművet kell építeni, a régi további bővítése helyett.¹⁰⁷ 1956-ban módosították az 1954. évi határozatot. Döntés született az OVIT állomás építéséről, a készenléti lakótelep 24 lakással történő bővítéséről. Előirányozták az ipari víznek Tapolcafőről történő beszerzését.¹⁰⁸

A szénigény több mint a duplájára nőtt. 580 ezer tonna/évről 1.240 tonna/évre. A központi szénosztályozó, az új erőművel együtt, 1960-ban épült fel, ahová a szenet a bányákból drótkötélpályákon szállították. Az erőműtől hat darab távvezeték építettek, ezek közül kettőt az Ajkai OVIT állomáshoz, egyet-egyet Győr, Inota, Söjtör, és Szombathely irányába.¹⁰⁹ Az erőmű kivitelezője, a 31-es számú Állami Építőipari Vállalat volt. *„Az építkezések 1956-ban kezdődtek, 1961. szeptember 15-én minden turbó-gépcsoport üzembe helyezésére sor került. Az erőmű teljesítménye 160 MW-ra növekedett.”*¹¹⁰ Az új erőművet a régi-től keletre, a településhez közelebb telepítették. *„A Vörösmarty Kálmán tervei alapján megépített Ajkai Erőmű 40 m magas géptermének struktúrája – a nagy ipari csarnoképítés addigi gyakorlatával szemben – már vasbetonnal egyesített acélváz. Ez tette lehetővé, hogy... a gépcarnok homlokzatát úgyszólván teljes egészében üvegfüllettel lehetett kiképezni.”*¹¹¹ Az erőmű jelentősen megnövekedett szénigénye miatt a szénbányászat fejlesztése illetve rekonstrukciója kiemelt szerepet kapott.

¹⁰⁵ Germuska, 2004. 118

¹⁰⁶ Deák, 2000. 75

¹⁰⁷ Kozma, 1991. 104

¹⁰⁸ Kozma, 1996. 194

¹⁰⁹ Kozma, 1996. 224

¹¹⁰ Giay, 1989. 192

¹¹¹ Merényi, 1970. 159

*„1958-ig a bányászattal összefüggő beruházásokra 65,8 millió Ft-ot fordítanak. Ennek több mint a felét gépesítésre szánták. Ebből az összegből építették meg a kultúrházat... a vágáriskolát... Tósokon fel építettek 17 db BSH¹¹² - lakóházat és 133 ikerházat.”*¹¹³

A nehézipar fejlesztése nem hagyta érintetlenül a többi iparágat sem. Az üvegyárban jelentős fejlesztések történtek az ötvenes években. 1951-ben az üveghuta alacsony épületét és a faszervezetű épületeket vasbeton vázas magas épületekre cserélték. Megépítették a 40 m magas kéményt. 1955-ben bővítették a huta épületét, 1957-ben új csiszolócsarnok és csomagoló részleg épült.¹¹⁴ A Veszprém megyei Sütőipari Tröszt beruházásában 1956. május 12-én kenyérgyár építésébe fogtak Ajkán. A kenyérgyár felépítésére két tervdokumentációt készített az ÉM Győri Tervező Iroda. Az első tervet Rusznyák Miklós készítette 1954-ben, a beruházás költségét 3 millió Ft-ra kalkulálta. A következő évben, 1955-ben újabb terv készült Lakatos Kálmán munkájaként, aki a költségeket 8,5 millió Ft-ra állította be. Az első tervet vagy nem fogadhatták el, vagy jelentős változás állt be a tervezési programban. A tervezési programot egyébként az Élelmiszeripari Minisztérium Sütő és Tésztaipari Igazgatósága adta ki. A tervező állítása szerint a gyár az általános rendezési terv által meghatározott helyre, a mai helyére került, a Bartók Béla utca, és a csingervölgyi vasút által határolt területre. A gyárat 15 vagon/nap kapacitásra tervezték. Az épület vázas szerkezetű, homlokzata nyerstégla modorban készült mezőtúri burkolótegglával. Az irodahelység ablak keretei valamint a lisztstáló torony párkányzata kemény mészkő felhasználásával készült.¹¹⁵ A gyárat 1958. június 13-án avatták fel, a Pápa és környéke Sütőipari Vállalat üzemeként. A beruházás ténylegesen 11, 5 millió Ft-ba került.¹¹⁶

Népesség

Az ipar nagy ütemű fejlesztése hatalmas népességkoncentrációval járt. Ajka népessége az 1949 évi népszámlálás szerint 4.448 fő, Bódéé 1.662 fő volt. 1950. szeptember 6-án Ajkát és Bódét egyesítették Ajka néven, ugyanekkor egyesült Tósok és Tósokberénd is Tósokberénd néven Ajka és Bódé népessége – az 1949. évi adatok szerint – együtt 6.110 főt számlált, Tósoké és Tósokberéndé pedig 1.616 főt. Az 1960-as népszámlálás szerint Ajka népessége bő egy évtized alatt 15.365 főre nőtt. Ebben a számban már benne volt az 1959-ben Ajkához csatolt Tósokberénd lélekszáma is. A négy település 1949. évi együttes lélekszáma (7.726 fő)gyarapodott bő egy évtized alatt közel a kétszeresére. Ajka vándorlási nyeresége 7.639 fő volt. A városfejlesztésnek – nem számítva

¹¹² Helyesen Tósokberénden, BSH a bányász sajtóháza kifejezés rövidítése

¹¹³ Giay, 1989. 192

¹¹⁴ Barta, 1978. 56

¹¹⁵ MNL VeML XV. 18c. 89 d. Trf 1644

¹¹⁶ Tilhof, 2009. 233

a korábbi lemaradást – ennyi ember letelepítéséről és ellátásáról kellett volna gondoskodnia, rövid idő alatt.

Ajkán az aktív keresők száma 1949-ben 3.376 főt számlált, 1960-ban 7.434 főt. A növekedés több mint kétszeres (2,20). A keresők megoszlása érdekes képet mutat. A nagy iparfejlesztések ellenére 1949-től 1960-ra az iparban dolgozók aránya a 71,90 %-ról 1960-ra 58,4 %-ra esett vissza. Miközben az ipari dolgozók létszáma 179 %-kal nőtt, a mezőgazdaságból élők részaránya, pedig az 1949-es 16,4 %-ról 1960-ra 6,50 %-ra esett vissza. Mi a magyarázata a meglepő visszaesésnek? A magyarázat a hatalmas beruházásokban rejlik. Amíg 1949-ben, az építőiparban dolgozók létszáma az egy százalékot sem érte el az összes keresők állományán belül, addig 1960-ra 14 %-ra ugrott. Nem csak az építőiparban dolgozók aránya ugrott meg. Az anyagi és nem anyagi szolgáltatásból élők aránya is jelentősen változott. A kezdeti 10,8 %-ról, 21,1 %-ra nőtt az időszak végére. A megnövekedett népesség egyre magasabb arányban igényelte a szolgáltatásokat, ami az itt dolgozók számának illetve arányának növekedésével járt. A hatalmas arányú népesség növekedés sem volt elég a gyárak létszám igényeinek a kielégítésére. 1960-ban a vidékről bejáró dolgozók aránya 53,6 %-ra nőtt. A település tehát a dolgozóknak több mint a felét nem volt képes befogadni. Ajka népesség számának növekedése tehát egyrészt migrációból, másrészt adminisztratív intézkedésekből eredt. Az adminisztratív intézkedés az időszak elején és végén növelte a település lélekszámát.

Településrendezés

A településrendezés az a tevékenység, amelyben megfogalmazódnak a település leendő műszaki-fizikai keretei. A fejezetben megkíséreltem feltárni a korszak települést érintő településrendezési tervezési tevékenységét. Nem bizonyult egyszerű feladatnak, Szétszórt és hiányos cserépdarabokból kellett rekonstruálni a korszakot. További kutatások újabb eredményei kiegészíthetik és korrigálhatják az eddig feltárt ismereteket.

Ajka területén az ötvenes évek elején, több helyen is jelentős beruházásokra került sor. Folyamatosan fejlesztették a nagyipari üzemeket, és elindították a nagy lakásépítési programokat. Ekkor bővítették a Bauxit, akkori néven MASZOBAL-lakótelepet és kezdték el építeni a kezdetben Új telep, majd Erőmű, végül, 1956 után Marton Sándor névvel illetett lakótelepet. A harmadik nagy lakásépítési akciót a bányász saájtház építési akció jelentette. A bányász-házak építésére a település különböző területeit jelölték ki. Az ötvenes évek második felében épült fel a bányász-lakótelep Tósokberénden. Az erőmű készenléti (Kandó Kálmán) lakótelep építésének további üteme 1956-ban készült el. A település területét érintő lakásépítési beruházások vázlatos áttekintése láthatóvá teszi azt az építési volument, amely a település szerkezetét, területének felhasználási módját, építészeti karakterét lényeges módon befolyásolta.

A település területén folyó fejlesztések térbeli összehangolásának a rendezési terv az eszköze. A rendezési tervezés és a beruházási programok beépítési terveinek a készítése a lakótelep építések esetében összecsúsztott. A beépítési tervek egyre inkább kiszorították, illetve felváltották – az állami forrásból megvalósuló lakásépítések esetében – a részletes rendezési terveket. A két műfajban született terveket, ezért együtt tárgyalom, bár ismert, a rendezési terv közjogi tartalommal bír, szabályozási szerepet betöltő műfaj, a beépítési terv, pedig kötelező közjogi tartalommal nem rendelkező, építés beruházást kiszolgáló, tervi műfaj. A két tervfajta eltérő súlya ellenére, a bennük megjelenő műszaki tartalom a fontos, mivel ez a műszaki tartalom volt kihatással Ajka műszaki-fizikai kereteinek alakulására.

1. Az ajkai helytörténeti irodalomban nem található nyoma annak, hogy Ajka első általános rendezési terve már 1951-ben elkészült. Két momentum azonban arra utalt, hogy az első általános rendezési tervet ekkortájt készíthették el. Az ötvenes évek első felében készült részletes rendezési tervek ugyanis a község egyes területeivel, mint szomszédsági egységekkel foglalkoztak. A másik momentum, ami egy korai általános rendezési terv meglétét jelezte a TERINT Területrendezési Intézet Területrendezési Főosztálya által készített, és 1951. december 21-én dokumentált anyag egy mondattöredéke volt. A dokumentum címét nem jelölték meg, feltehetően a Területrendezés általános és elvi kérdései címet viselhette. A dokumentum szó szerint így ír: „*elkészült a városrendezési terv Ajkára*”.¹¹⁷ A terv végül előkerült a Magyar Országos Levéltár óbudai egységében, néhány munkarésze a Veszprém Megyei Levéltárban is megtalálható.¹¹⁸

A település első általános rendezési tervét a Városépítési Tervező Iroda, az általa 1950-ben készített vizsgálatokra és a Területrendezési Intézet Területrendezési Főosztálya által 1951. december 21-én dokumentált Ajka fejlesztési programra és általános tervre építhette.¹¹⁹

1.1 A Városépítési Tervező Iroda által 1950-ben elkészített „*Ajka vizsgálatok mellékletei*” című anyag az első rendezési tervi dokumentáció, amely Ajkával foglalkozik.¹²⁰ A városrendezési vizsgálat a település szerkezetéről megállapította, hogy az észak-dél irányú út és a kelet-nyugat irányú vasút négy részre osztotta a település területét. Rögzítette, hogy önálló egységek mégsem alakultak ki, mivel az egyes lakóegységek nem voltak akkorak, hogy egy-egy közintézményt fenntartsanak.

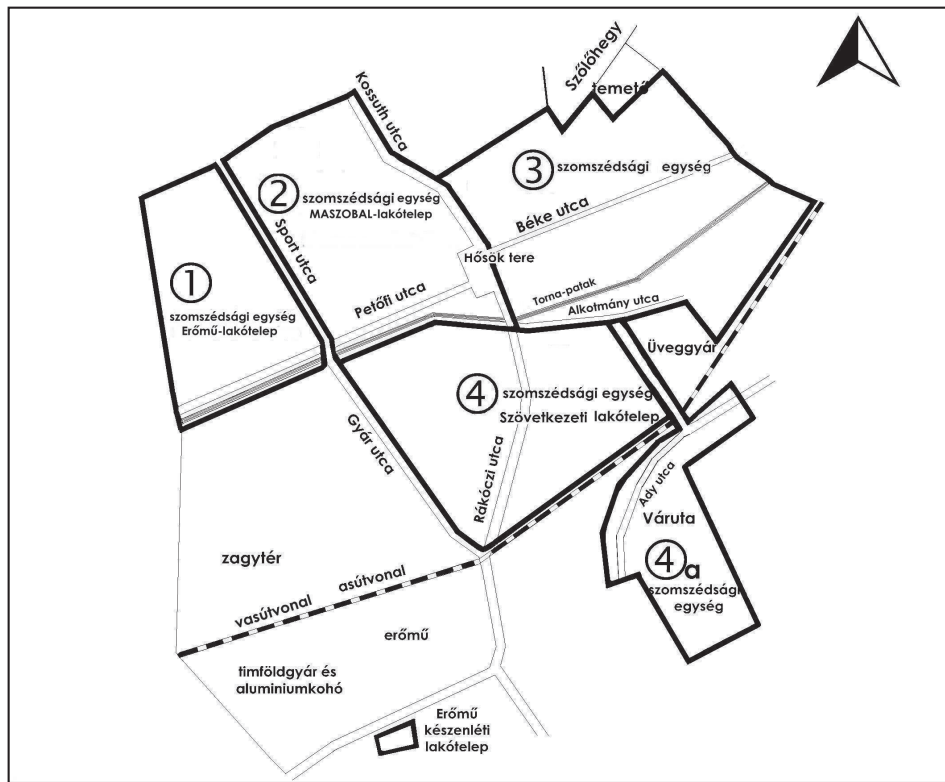
1.2 „*Ajka általános rendezési terve*” 1951 decemberében készült el a

¹¹⁷ MNL OL XXVI-A-1, 17 d. 11. kötet 37. Külön köszönet illeti Demetrovics László levéltárost, amiért fáradságos munkával hozzáférhetővé tette számomra a tervdokumentációt.

¹¹⁸ VeML XXIII. 703. Ajka Községi Tanács VB iratai 39. csomó 4.a

¹¹⁹ Lásd 2.23 fejezet Fejlesztés 1. pontját

¹²⁰ MNL OL XXVI-D-8-f Ajka vegyes dokumentáció 1952-64 77. doboz

2.3 ábra: Ajka szomszédsági egységei az 1951. évi rendezési terv szerint

Városépítési Tervező Iroda által, Morbitzer Andor tervező munkájaként.¹²¹ A tervet az Országos Városrendezési és Házhely-kijelölő Bizottság 0-3/4 1951 számú jóváhagyási jegyzőkönyve alapján történt módosítások után véglegítették.¹²² A 2.3 ábra csupán a szomszédsági egységek lehatárolását mutatja be. A település lakosság száma a tervkészítés idejére elérte a nyolcezer főt. A tervezők további ötezer fős szaporulattal számoltak. A tényleges népességszám 1960-ban 15 ezer főre nőtt. Tehát kétezer fővel meghaladta a tervezett. A terv tervezési területe Ajka és Bódé belterületére és belterületbe vonandó területekre terjedt ki. A rendezési terv a településre - az általános tervre támaszkodva - új forgalmi hálózatot alakított ki. Átmenő forgalmi út szerepe volt Kossuth utcának és a Rákóczi utcának, helyi forgalmi út szerepe a Petőfi utcának. A legjelentősebb forgalmi csomópont a Petőfi utca és a Kossuth utca kereszteződésében alakult ki. A két forgalmas út keresztező-

¹²¹ Forrás: MNL OL XXVI-D-8-f Ajka vegyes dokumentáció 1952-64 77. doboz

¹²² A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.

dése a település főterét is kijelölte. A Kossuth utcát déli irányban továbbvezették és rácsatlakoztatták a Rákóczi utcára. A továbbvezetett Kossuth utcáról - az általános tervnek megfelelően - leágaztattak egy új utcát, melyet az üveggyár nyugati határa mellett a vasút felett átvezetve, elágazott Úrkút és Csékút irányába. Az Úrkút és a Csékút irányába menő utak nyomvonalát a Váralja utca nyomvonalán vezették tovább Úrkút felé, illetve az Ady utca nyomvonalán a Bartók Béla utcáig. A csékúti út akkor még a Kandó Kálmán-lakótelep és az erőmű között vitt el. A vasúti felüljáró tehát már az első általános rendezési tervben megjelent.

Egy rendezési terv értékét az mutatja meg, hogy elképzeléseiből mi valósult meg, szabályozási előírásai milyen erővel érvényesültek. Az 1951. évi tervben a későbbi úthálózat egyes elemei ugyan már megjelentek, azonban a tényleges nyomvonalak jelentős módosításokon, fejlődési folyamaton mentek át a megvalósításig. Konceptcionális értékű módosítást szenvedett a Kossuth utca, mivel szerepe idővel leértékelődött, holott kezdetben még a település fő ütőereinek számított. A tervezőket racionális megfontolás vezette akkor, amikor déli irányú továbbvezetését és a Rákóczi utcára való csatlakozását javasolták. A községet érő forgalom, amely zömmel északi irányból érkezett és az ipartelepek felé tartott, a Kossuth utcát és a Rákóczi utcát vette igénybe. Igen ám, a két utca közvetlen kapcsolata hiányzott, több éles kanyart tartalmazó, szűk belső utcák kötötték össze ezeket. A tervezőkben természetes módon merült fel a gondolat, hogy a két utca közvetlen kapcsolatát megteremtsék. A vasút a települést ketté metszette, az északi és déli oldala közötti közúti kapcsolatot megnehezítve. A vasúti felüljáró szükségessége hamar felmerült. Az első terv javaslata olyan sikeres volt, hogy a tervben megjelölt helyén valósult meg. Amikor a bakonygyepesi út új nyomvonala a római katolikus templom és a kastély között megjelent, jelentősen módosult a Kossuth utca szerepe, leértékelődött és szükségtelemmé vált déli irányú továbbvezetése. A városközpont magja is elmozdult délkeleti irányban. A Kossuth utca továbbvezetését későbbi tervek elvetették. A Váruta dűlőben a bányász-sajátházépítés számára akkor már (1949-ben) kijelölték az építési területet, és a telekosztásokat végrehajtották. Az építkezések megindultak. Azzal, hogy a terv a meglévő Ady utca nyomvonalán vitte tovább a csékúti utat, igazodott a kialakult állapothoz. A későbbi tervek avatkoztak bele durván a terület telekosztásába, gyogyíthatatlan sebet okozva a terület beépítésében.

A területfelhasználási terv kijelölte a lakóterületeket. A terv a mai terjedelmében mutatja a timföldgyár lakótelepét, holott akkor még a beépítése alig haladhatta meg az 1942. évi állapotokat. Ez a terv jelölte ki az Erőmű-lakótelep (a későbbi Marton Sándor-lakótelep) helyét, a timföldgyár lakótelepétől nyugatra. A tervben megjelent a Szőlőhegy, mint lakóterület, a Domb utca környéke, a Gyár utca környéke, a Szövetkezeti lakótelep, valamint a Váruta. Az Ereszvényes dűlő területére javasolta a község új temetőjét elhelyezni. A terv a leendő városrészek

helyét véglegesen kijelölte. Szinte csak az Ereszvényes dűlő felhasználása változott később jelentősen. Nagyobb zöldterület hozott a sportpálya, a mai nevén Kossuth park, a Kaszinó előtti park, a vasút és a Torna-patak mentén, valamint a Gimnáziumtól és MTH iskolától keletre eső vizenyős területre.

Az első általános rendezési terv a település területét szomszédsági egységekre osztotta. A felosztás külön kezelte a két nagy lakótelepet, valamint az ősközséget. Közöttük a határvonalat a Sport utca és a Kossuth utca képezte. Határvonalat képezett a Torna-patak is. A felosztás sorszámozása nem követte a település egyes részeinek keletkezés történetét. Nem az ősközség kapta az 1. sorszámot. A kialakított egységekből arra következtethetünk, hogy a lehatárolás a különféle építési akciókhoz, az eltérő finanszírozási forrásokhoz és a különböző beruházókhoz köthetők.

Az 1. szomszédsági egységnek az akkor Erömű-lakótelepnek, később Marton Sándor lakótelepnek nevezett egységet jelölték. A 21 hektáros területén, 4.000 lakos terveztek letelepíteni. A lakótelep az államigazgatás (a Veszprém Megyei Tanács) beruházásában épült, telepszerű többszintes formában. A lakótelep határait a Petőfi utca és az Ifjúság utca, valamint Ajka és Tósokberénd községek közötti határ és a Sport utca adta.

A 2. szomszédsági egységet a timföldgyár lakótelepe képezte. Területe 24,3 ha, tervezett népességszáma 3.600 lakos. A lakótelep beruházója az ipari vállalat volt. Szintén telepszerű, többszintes formában valósult meg. A szomszédsági egységet a Petőfi utca és az Ifjúság utca, valamint a Sport utca és a Kossuth utca, illetve a Templomdomb határolta.

A 3. szomszédsági egység területe gyakorlatilag a régi Ajka földszintes beépítésű területével egyezett meg, amely kiegészült a Babucska dűlővel, mai Domb utca környékével. Az egység területe tehát a Kossuth utcától a Fiastyúk utcáig, illetve a Tánacsics utcától az Alkotmány utcáig terjedt. A területet az egyedi telkes földszintes családirházas beépítés jellemezte.¹²³ Területe 58,5 ha, tervezett népességszáma 2350 lakos.

A 4. szomszédsági egység két részből állt a Szövetkezeti lakótelep területéből, valamint a Csikólegelő területéből. Az utóbbit látták el a 4/a jellel.¹²⁴ Az egység területe a Gyár utcától keletre és a Torna-patak valamint a vasút közötti területre terjedt. A két területen eltért egymástól a finanszírozás és a beruházás formája. A Szövetkezeti lakótelepen önerős csoportos lakásépítő-szövetkezeti formában épültek fel a lakóházak, a Csikólegelőn a bányavállalat szervezésében. Mindkét helyen alacsony szintszámú lakóépületek épültek. A 4. szomszédsági egység területe 43,7 ha, tervezett népességszáma 4.370 fő. A 4/a területe 24,8 ha, tervezett népesség száma 1.000 fő. Kijelöltek még egy 5. szomszédsági egység is, Bódé területét, amelynek teljes területét építési tilalom

alá javasolták helyezni. Az egység területe 39,1 ha, népességszáma 1.750 fő.

A szomszédsági egységek területei a laksűrűség tekintetében is különböztek. Az 1. és a 2. szomszédsági egység laksűrűsége volt a legmagasabb 150-150 lakos/ha, a 4. szomszédsági egység laksűrűsége 100 lakos/ha, a 3. és a 4/a szomszédsági egység laksűrűsége, pedig 50-50 lakos/ha. A szomszédsági egységek összes területe 212,4 hektárra, népességszáma összesen 17.220 főre adódott.

A tervezők a Móra Ferenc utcában, a Semmelweis utcában, a Hősök terén (a község központjában), a Rákóczi utcában, és a vasútállomás környékén terveztek elhelyezni közintézményeket. A tervezett közműhálózatnak a villamos energia hálózat, a vízvezeték rendszer valamint a szennyvízcsatornahálózat volt a része. Szennyvízcsatornázást csak az 1. 2. és a 4. szomszédsági egység területére terveztek. A vízellátást az erömű kútjáról biztosították. A főnyomócső hálózatot négyfelé ágaztatva tervezték ellátni a lakótelepet, a városközpontot, a délkeleti lakóterületet, és a könnyűipari telepeket. A tervezők az általános rendezési terve „végrehajtásának” a költségvetését is elkészítették. E szerint a lakás-, közmű- közintézmény-, és útépités valamint a kisajátítás teljes költségét összesen 327 millió Ft-ban állapították meg. Ajka első általános rendezési tervét nem hagyták jóvá.¹²⁵

2 „Ajka község rendezési terve” címen 1951. augusztus 10.-én dokumentált a Városépítési Tervező Vállalat egy tervét.¹²⁶ A Morbitzer Andor által készített tervdokumentációból a „Tervvizsgálatok” című munkarész, valamint egy „Lakótelep részletes rendezési tervlap” lelhető fel. A dokumentációt vizsgálva vált nyilvánvalóvá, hogy a terv címével ellentétben az Erömű (későbbi nevén, Marton Sándor) lakótelep első részletes rendezési terve. A tervezési területet – „új telep” elnevezéssel – a Sport utca, Petőfi utca, Kosztolányi utca, és Ifjúság utca határolta. A terv megelőzte a község első általános rendezési tervét, amely 1951 decemberében készült el.

A Tervvizsgálatok munkarész a Petőfi utcát még az eredeti, a jelenlegitől északra húzódó nyomvonalán ábrázolta. A lakótelep leendő területét négy darab észak-dél és egy darab kelet-nyugat irányú utcátáblákra osztotta. A kelet-nyugat irányú utcát, a keleti szakaszán két házszegélyezte, ez az utca volt a valamikori Mester utca. Az utca összesen kilenc családi házában kívül a területen elsősorban további tíz épület állt. A terület táblái gazdálkodók tulajdonában kertművelés alatt álltak.

A talajvizsgálat fúrási adatai szerint a terület talaja sárga agyag, amelynek a határfeszültségére alacsony (1,3 kg/cm²), a talajvízszintje viszont magas (0,75 -1,00 m) értéket mutatott. A lakótelep építése 1951 nyarán még nem indulhatott el, egy 1951. június 1.-én kelt felmérési rajz szerint.¹²⁷

¹²⁵ Germuska, 2004. 128

¹²⁶ MNL VeML XXIII. 703. Ajka Községi Tanács VB iratai 39. csomóban található. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

¹²⁷ MNL VeML XV. 18.c TrF 1656 90. d

¹²³ MNL VeML XV. 18. c. Tervrajzgyűjtemény Trf 1741 99. doboz

¹²⁴ MNL VeML XXIII. 703 Ajka Községi Tanács VB iratai 40. csomó

A lakótelep részletes rendezési tervében, a tervező, a tervezési terület keleti és déli sávjában meander-szerűen kigyózó keretes beépítést tervezett. A nyugati részére egyenlőtlen szárú U alakú tömbök kerültek, egymással szembe fordítva. A területet északon hat darab kockaház zárta. A tervezési terület közepére egy általános iskolát telepítettek, valamint ettől északra egy kultúrházat és pártházat egy épülettömbben. Az iskola észak-déli tengelyel elhelyezett épülettömegét közepén, kelet felé kiugró középrizalit tagolta. A középrizalit tengelyére vezették rá a lakótelep egyetlen feltáró útját, a Sport utcáról lecsatlakoztatva. Az impozánsra tervezett utat mindkét oldalon szimmetrikusan elhelyezett épülettömbök kísérték. A terület belsejében jelentős nagyságú zöldterület adódott a határoló utakat kísérő keretes beépítés miatt. A gyerekek zöme az iskolát közutak keresztezése nélkül közelíthette meg.

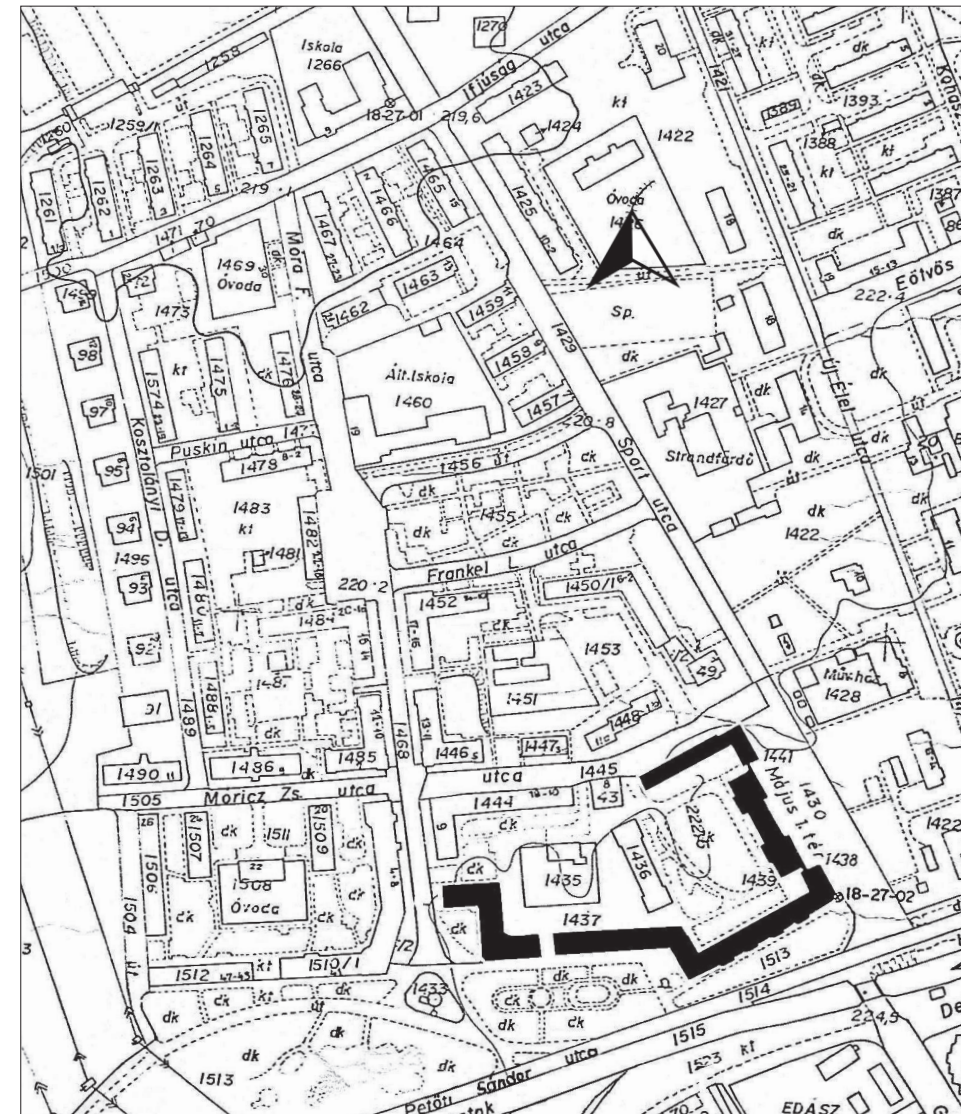
Valamennyi épületet kontyolt magas tetővel, háromszintesre terveztek. Az épületek funkciójára, a bennük elhelyezésre tervezett lakások számára, nagyságára, az esetleges földszinti üzletek alapterületére, rendeltetésére vonatkozóan adatot nem tartalmazott a megismert levéltári anyag. A terv a korabeli uralkodó szocreál városrendezési elvek zömét felvonultatja. A lakótelepet egy szomszédsági egységbe, az általános iskola köré szervezték. A beépítés keretes illetve megnyitott keretes. A tengelyes szimmetria alkalmazása több helyen is megjelent. A terv a Mester utca léteiről nem vett tudomást. A lakótelep üzleteinek a timföldgyár lakótelepének igényeit is ki kellett volna szolgálni. A tervből csupán a Május 1 téri épületegyüttes valósult meg a Mórincz Zsigmond utcai és a Petőfi Sándor utcai szárnyakkal (2.4 ábra). A rendezési tervet az Építésügyi Minisztérium 1951. október 22-én jóváhagyta. A területen az építkezés 1951-ben kezdődött meg, a tósokberéndi út (Petőfi Sándor utca) mellett.

3. A következő rendezési terv 1952-ből való. A terv egy lapja fellelhető a Veszprém Megyei Levéltárban „Ajka-MASZOBAL 1952. évi beépítési terve” elnevezéssel. Elkészítésének időpontja 1952. szeptember 7. A dokumentációt az ÉM Városépítési Tervező Vállalat készítette, a tervező neve olvashatatlan.¹²⁸

A terv a Petőfi utca, a Sport utca, az Ifjúság utca valamint a Kossuth utca északi szakasza és a Semmelweis utca által határolt területtel foglalkozik. A lakótelep beépítése 1941-ben elkezdődött. Elkészült 11 lakóépület és a Kaszinó, a telep déli és nyugati szélén. Az 1952. évi terv elkészítésekor az említett 12 épületen kívül már állt, a Kaszinóval szemben, vele szimmetrikusan elhelyezett két lapos tetejű 20-20 lakásos épület. A terv a lakótelep területét hét-nyolc eltérő méretű tömbre osztotta. Az Új élet utcát kivezette az Ifjúság utcáig, a mai állapotának megfelelően.

A tervező a Semmelweis utcát szintén kivezette egyenesen az Ifjúság utcáig. A Semmelweis utca és a Kossuth utca közti keskeny sávban F+2 szintes

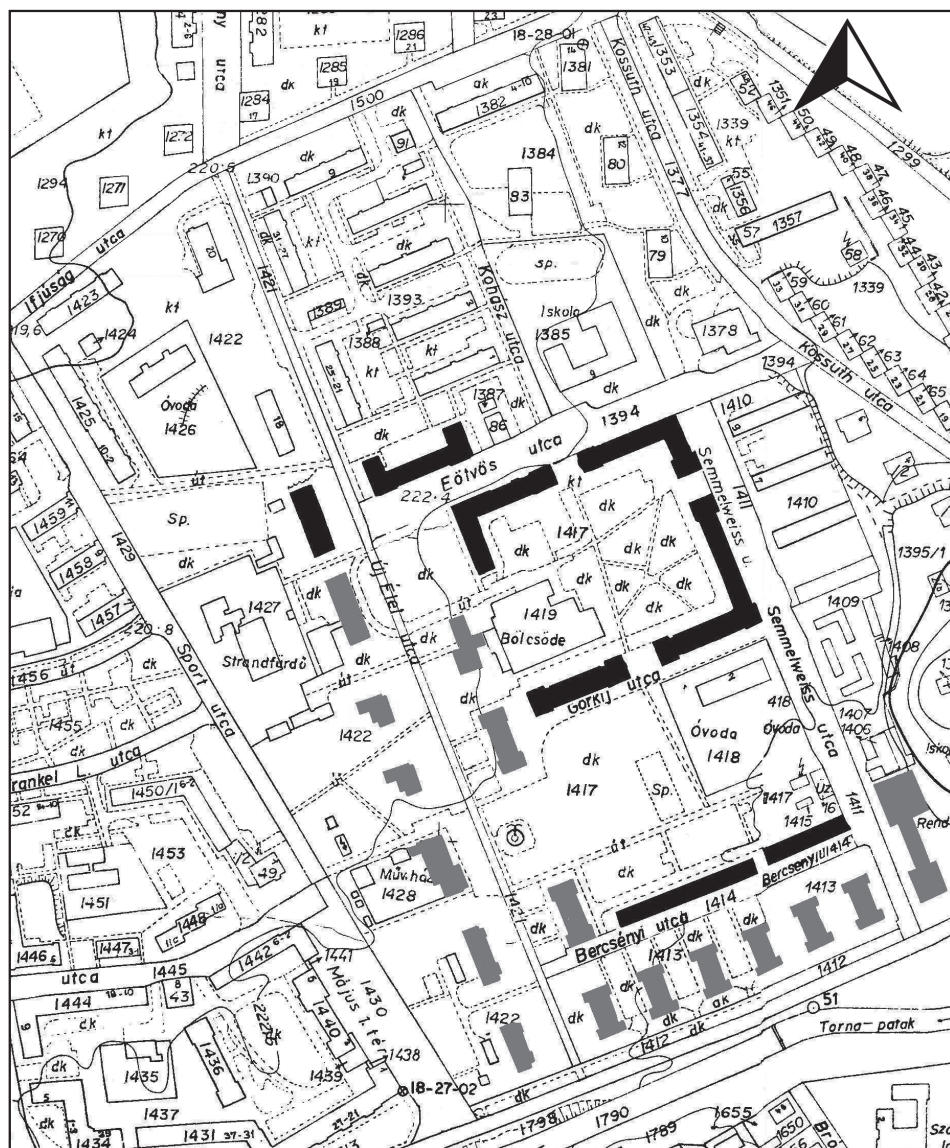
¹²⁸ MNL VeML XV. 18. c TrF 1656. 90. doboz) (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.

2.4. ábra: Az 1951. évi rendezési terv alapján, a Május 1. tér környékén elkészült épületek (A terv szerint elkészült épületeket fekete szín jelöli)

három észak-déli tengelyű sávházat terveztek elhelyezni. A Templomdomb lábához egy iskolaépület került volna. A két szélső, keskeny területsáv közti területet négy kelet-nyugat irányú utcával öt tömbre osztották.

Az első tömb területén, az 1942-ben elkészült műmesteri házak álltak. A következő tömbbe 1952. évben a Bercsényi utcai két sávház került, összesen 48 lakással. A harmadik tömb a Kaszinó előtti Semmelweis utcáig terjedő széles park

2.5. ábra: Az Ajka - MASZOBAL-lakótelepen az 1952. évi beépítési terv alapján elkészült épületek (A korábban elkészült épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

területe. A terv magyarázatot ad a park pazarló méreteire. A tervezők a park nyugati részére a Kaszinó épületével szemben városi igényeknek megfelelő kapacitású kultúrházat helyeztek el. A terv szerint a kultúrházat 1952-ben kellett volna felépíteni. Nem történt meg. A negyedik tömbbe kerültek 1952-ben a mai is látható F+2 emeletes keretes házak. Az Eötvös utcáig nagyjából a terv szerint

valósult meg a kivitelezés 1952 és 1958 között. Az Eötvös utca és az Ifjúság utcai tömböt egy észak-dél irányú utcával kettéosztották. A két tömb területére keretes elrendezéssel helyezték el a kelet-nyugati tengelyű sarokszekciós épületeket és az észak-dél tengelyű sávházakat. A terület beépítése a tervtől eltérően valósult meg. Csupán az Új élet utca és az Eötvös utca sarkán álló sarokszekciós épület készült el. A nyugati, keskeny területsáv tervezett beépítése csak részben felel meg a mai állapotnak. A keleti sávban csak a rendelőintézet épülete készült el, amely a terv készítése idején kivitelezés alatt állt. Építését 1951-ben kezdték el, és 1953-ban fejezték be. A terv a közintézményeket illetően szűkszavú, annak ellenére, hogy két városi szintű intézménynek, (a kultúrháznak és a rendelőintézetnek) is helyet biztosított. Két tömb belsejébe a szomszédsági egységek elvéhez igazodva elhelyeztek egy óvodát és egy bölcsődét.

Megjelent egy iskolaépület kontúrja is, amelyet szakmunkásképzésre szántak. A lakótelepen összesen 663 lakást terveztek, elhelyeztek, amelyből 60 darab egy szobás, 573 darab két szobás, és 30 darab 3 szobás. A 2.5 ábra a terv alapján elhelyezett épületeket mutatja.

4. A településközponttal, részletes rendezési tervi szinten, csak a két lakótelep terveinek elkészítése után foglalkoztak. „Ajka városközpont részletes rendezési terve 1952-1953” címmel ellátott dokumentáció 1952. december 20.-án készült el.¹²⁹ A tervet a Városépítési Tervező Vállalat készítette, tervezője Morbitzer Andor volt. A következő utcákkal határolhatjuk körbe a tervezésbe bevont területet: Kossuth utca, Táncsics utca, József Attila utca, Alkotmány utca, Rákóczi utca, Zöldfa utca, Fürst Sándor utca, Bródy Imre utca, Petőfi utca (a rendelőintézetig), és a Templomdomb. A tervezési terület 27,7 hektárra terjedt ki.

A tervdokumentáció két fő részből áll, egy vizsgálati és egy tervi munkarészből. A vizsgálati munkarész ház- és lakásvizsgálattal, utak forgalmi vizsgálatával, vízügyi és talajvizsgálattal, valamint a közműhálózattal foglalkozott. A ház- és lakásvizsgálat fenntartandónak minősítette a két templomdombi templomot, az evangélikus paplakot és tanítói házat, a Béke étterem épületét, és a katolikus iskola épületét, Lehetőleg fenntartandónak minősítette a katolikus templomot, a Nirnsee-kastélyt, a kiskastélyt, a tanácsházat, stb. Feltétlenül fenntartandó minősítést kapott az üveggyári kastély, stb. A vizsgálati „eredményeket” látva nem nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy a tervezőket és megrendelőiket az épületek minősítése során mennyire vezették ideológiai vagy szakmai szempontok. A vízügyi- és talajvizsgálatok a magas talajvíz miatt kevés pincét találtak a településen. Az átnézeti helyszínrajzon, feltűntették a csikólegelői házhelyosztásokat, a Lenin út nyomvonalával együtt.

A részletes rendezési terv a város központjának területét a Hősök tere körül jelölte ki. A tervezők a régi, kevés értéket képviselő házak túlnyomó többsé-

¹²⁹ MNL VeML XXIII. 703. Ajka Községi Tanács VB iratai 39. csomó 4.b. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

gét elbontásra ítélték, hogy helyet adjanak az új városközpontnak. A vizsgálati munkarészek megállapításai után meglepetésként hatott, hogy nyolc épület (a három templom, az evangélikus paplak és a tanítói lak, a tanácsház, a Nirnsee-kastély, és az üveggyári kastély) kivételével mindent lebontásra ítélte a tervező. A városközpont rendezési terve, a lebontással felszabadított terület szerkezetébe, több új elemet hozott. Ebben a tervben jelent meg először a bakonygyepesi úti áttörés, amelyet továbbvezetett – az 1951. évi általános rendezési tervnek megfelelő útszakaszon – a Csikólegelőre, a tervezett vasúti felüljárón keresztül. A javaslat megvalósult. A Kossuth utca egyenes továbbvezetését déli irányba ennek ellenére megtartották. A következő fontos új úthálózati elem a Fürst Sándor utca kivezetése a Rákóczi utcára, a mainál kedvezőbb műszaki paraméterekkel. Ez az elképzelés nem valósult meg.

A terv, az „új szocialista város” főterét a Kossuth utca és a Petőfi utca kereszteződésében jelölte ki. A kialakult súlyponton tehát nem változtattak.

A tervező az utak kereszteződése által alkotott negyedekbe helyezte el a fontos városi szintű intézményeket. Az északnyugati negyedbe, a Templomdomb lábánál – a mai három kockaház helyére – a tanácsház, mellette egy irodaház és végül a rendelőintézet került. A délnyugati negyedben egy 30 szobás szálloda étteremmel, valamint a mozi talált helyet. A délkeleti negyedben a kultúrház épült volna fel. Az északkeleti negyedet egy keretes beépítésű, a tanácsházat is magába foglaló lakóépülettömb telepítették, amely a katolikus templomot nyugatról és északról karolta át. A kereskedelem önálló épületei (áruház) még hiányoztak a palettáról. A terv arra vonatkozóan, hogy az épületek földszintjén üzleteket terveztek-e nem ad felvilágosítást.

A terv szerint a Templomdombot háromszintes épületek zárták el a központi tértől. Mintha el akarták volna kerülni, hogy a klerikális szellem rácsorogjon a zsenge szocialista hajtásokra, növekedésüket veszélyeztetve. A városközpont funkcionális szerkezete közel sem annyira differenciált, mint a mai. A már említett városi szintű intézmények mellett a gimnázium jelent meg a tervben, jelenlegi helyétől délebbre, továbbá két lakótömb belsejében egy-egy gyermekintézmény. A lakóépületeket öt lakótömbbe szervezve telepítették a megnyitott keretes beépítési módnak megfelelően. A Torna-pataktól délre fekvő háromszög alakú, jelentős nagyságú területre nem terveztek beépítést. A mély fekvésű, vízjárta területet nem tartották beépítésre alkalmasnak. A „kultúrpark”-ként való hasznosítására tettek javaslatot.

A városközpont épületeit egységesen háromszintesre és magas tetővel ellátva tervezték. Meglepő, hogy a szocreál kánonjával szemben, és annak ellenére, hogy városközpont volt a tervezés tárgya a reprezentativitásra való törekvés visszafogottan minősíthető. A szimmetria, mint komponálási elv csak a lakótömbök szerkezetének kialakításában volt tetten érhető. A beépítés koncepciózusságától a tervezett épületek építészeti minősége elmaradt.

Az unalomig ismételt szocreál épületek, azonban tervi szinten zártabb, városiasabb beépítést eredményeztek.

A Rákóczi utca déli oldalán háromszintes kockaházakkal zárták le a városközpontot, melyek laza elhelyezése lehetővé tette a szomszédos szövetkezeti lakótelepre és a mögötte lévő dombra való rálátást. A tervezési terület peremén alkalmazott kockaházak a korszak kedvelt megoldásai közé tartoztak. Ajkán, több helyen is alkalmazták.

A keleti oldalon a Nirnsee-kastélytól majdnem a patakig sávházak sorakoztak volna, kastélypark területét jelentősen csonkítva. A laksűrűség 200 fő/ha értéket ért el. A tervhez készült hozzávetőleges költségelőirányzat szerint a tervbe vett munkák 175 millió Ft-ba kerültek volna akkori áron.

A terv a tervezési területen kívül eső településrészek kapcsolatával nem foglalkozott se szerkezeti, se városképi szempontból. Ezzel mintegy hagyományt teremtettek Ajkán. A későbbi korok tervezői és döntéshozói sem figyeltek eléggé a tervezési területen túli kapcsolatokra. A Városrendezési Bizottság 1952. október 28-án minősítette a tervet. Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint a bírálók kérték, hogy a középiskola kapcsolódjék a parkhoz, és a beépítés igazodjék az utcavezetéshez. A tervet – a bírálati szempontok figyelembevételével – átdolgozták.

5. A település következő általános rendezési terve „Ajka kompozíciós terve” elnevezéssel 1954. évben készült.¹³⁰ A tervet az ÉM Lakóépülettervező Vállalat tervezői Károlyi Antal és Arányi István készítették. A tervezőt az Építésügyi Minisztérium 7. Tervezési Igazgatóság, az 1954. február 26-án kelt levelében jelölte ki a terv elkészítésére. A tervező, a tervezési szereződést a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságával kellett, hogy megkösse. A szocreál szellemben készült kompozíciós terv kiterjedt az 1, 2, 3, és 4 szomszédos egységek területére. Az összesen 135 ha nagyságú tervezési terület a Kosztolányi utcától a Fiastyúk utcáig valamint az Ifjúság utcától a vasút vonaláig terjedt. Szerepelt a tervlapon a Domb utca környéke és a Szövetkezeti lakótelep, ezekkel azonban a terv nem foglalkozott.

A tervezők célul tűzték ki, hogy „a szocialista kisváros dunántúli táji jellegét biztosítsák.” A városszerkezet szempontjából meghatározó megoldásokat az 1952–1953. évi városközpont részletes rendezési tervéből vették át. Megtartották - az új bakonygyepesi útvonal mellett - a Kossuth utca továbbvezetését déli irányban. A vasúti felüljáróra vezető út építése a terv készítése idején már folyamatban volt. A tovább vezetett Kossuth utca, Rákóczi utca és Rózsa utca közös csomópontjából új utat terveztek az üveggyár mellett a vasútállomásig. Az új úthálózati elem szerepének, feltehetően az ipartelepek és a vasútállomás közti közúti kapcsolat javítását szánták. Nem valósult meg.

¹³⁰ MNL OL XXVI-D-8-f 75. doboz 509 sorszám, és a MOL XXVI-D-8-f VÁTI tervtári iratok 310. alatti dokumentáció (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

A Béke utcát átvezették a Torna-patakon tengelyét a vasútállomás főhomlokzatára irányozva. A későbbi tervek ezt a szerkezeti elemet megtartották. Az út mellé a MÁV 120 lakást tervezett felépíteni, amely nem valósult meg. A tervezők új utat hoztak a Torna-patakkal párhuzamosan, attól északra a mai Csingeri úttól a Téglagyári utcáig. A belváros szerkezete ezekkel az úthálózati elemekkel hálós jelleget kapott.

A tervezők, a település központját, a korábbi terveknek megfelelő helyen jelölték ki. A város központjának súlypontja változatlanul a Kossuth utca és a Petőfi utca csomópontjában maradt. Valamennyi fontosabb közintézményt a főtér köré telepítették. Ide került volna a tanácsház, a művelődési ház, a szálloda, üzletek, stb. A főtér körül csoportosuló épületek földszintjét árkádosra tervezték. A Templomdomb templomait egy törtvonalú sávházzal igyekeztek a látványból kitakarni. A gimnázium épületét a patak déli oldalára, a tervi szinten továbbvezetett Kossuth utca új Torna-pataki hídjához közelébe telepítették.

A település központjának, valamint az 1. és 2. szomszédsági egységeinek az alapszövetét a tömbtelkes, utcához igazodó zárt, keretes beépítés adta. A Nirnsee- kastélyt megtartotta kertjével együtt. Az eredeti verzió a kastélykert nyugati oldalának a beépítését tervezte, a központ lezárásaképpen. A tervszűri bírálatára tekintettek el ettől a tervezők. Szintén a zsűri hatására került a központhoz közelebb - a mai művelődési házzal átellenben, a Torna-patak partjára - a gimnázium épülete, amely végül mégis csak az eredetileg tervezett helyén épült fel.

A városkompozíciós tervben a timföldgyár lakótelepe, (akkori nevén MASZOBAL-lakótelep) az 1952-ben készült beépítési terv tartalmával azonos módon szerepelt. Az Erőmű-lakótelep beépítése azonban jelentősen változott a korábbi, 1951-ben készült terv tartalmához képest. Feltehető, hogy 1951 és 1954 között módosíthatták a lakótelep rendezési tervét. Ez a terv azonban nem került elő. Az első tervben szereplő nagytömbös szerkezet helyett, több utcával 10-11 tömbre tagolta a lakótelep területét. A lakótelep így kialakított úthálózati szerkezete, némi eltéréssel megfelel a mainak.

Ez a terv foglalkozott először a városközponttól keletre eső területtel, amely a 3. szomszédsági egység része volt. A bakonygyepesi úttól keletre fekvő terület épületeinek jó részét megtartotta, a Kossuth utca házait sem tervezte lebontani. A Nirnsee-kastély parkját többszintes épületekkel határolta körbe, mintegy elválasztva a megmaradó családi házas területtől. A tervezők a vasútállomás előtti térre többszintes beépítést terveztek. Az Alkotmány utcát a zárt térfalakkal kialakított térre az épületsorban kialakított áthajtón keresztül vezették be. A különböző jellegű beépítési módok egymás mellettségének városképi következményeivel nem számolt a terv.

A tervezők város kontúrját (sziluettjét) azonban megkomponálták, figyelemmel voltak arra a négy irányra, amelyből a város, a felé közeledő előtt megjelenik. Határozott kontúrok kialakítására törekedtek. Az F+2 átlag

szintszámú épülettömbből kiemelkedő tornyos tanácsházával, a kultúrpalotával, a szállodával, és az irodaház tömegével jelezték a településközpont helyét. A település megfelelő pontjaira magasabb szintszámú épületeket helyeztek el városképi hangsúlyt képezve. Így a Sport utca indításánál egy F+4 emeletes épületet, valamint a település északi bevezetésénél, a Kossuth utca mellé, egy magasabb épületet helyeztek el.

A Váruta vasút közeli házsorainak látványát városképileg kedvezőnek minősítették a tervezők. A területet mégsem kívánták tovább fejleszteni, mivel a város szerkezetébe nem látták integrálhatónak. Az erőmű és a Torna-patak közti területet salak lerakás céljára jelölte ki a korábban elkészült általános terv. Javasolták, hogy e helyett családi házépítés céljára használják fel a területet. Összefüggő zöldterület kialakítására törekedtek a patakparti sétány, a kastélykert, a Templomdomb, és a kaszinó előtti park felhasználásával.

A kompozíciós tervhez szanalási terv is készült, Wossala György munkájaként. Az akkor 60-70 éves lakóépületek zömmel egyszobás lakásokat foglaltak magukban. Az épületek 70 %-a vályogból, 10 %-a kőből, és 20 %-a téglából készült. A tervben szereplő átépítések végrehajtásához 178 lakóépület lebontását tervezték. A bontás költségét 8 millió Ft-ra becsülték. 3.574 darab új lakás építését tervezték, amelyből, 656 már állt.

A városkompozíciós terv helyszíni tárgyalása 1954. szeptember 22-én zajlott le Ajkán. A tárgyalásról készült jegyzőkönyv szerint az egyeztetésen résztvettek a megyei, a járási és a községi tanács, valamint a település legfontosabb üzemeinek a képviselői. Megállapították, hogy Ajkán kevés az építésre alkalmas terület. A tervet a LAKOTERV tervvéleményező bizottsága 1954. október 4-én dicsérettel elfogadta.

Az eddigi tervekhez képest ez a terv közelítette meg leginkább a rendezési tervekkel szemben támasztott követelményeket, de még mindig nem elégítette ki azokat. A terv nem foglalkozik a település teljes területével. A területfelhasználási és az övezeti rendszer kialakítása elmaradt. A lakásszámmal, a beépítési szabályokkal, a közlekedési és közműrendszerrel foglalkozó munkarészek hiányoznak. Ahogy hiányzik a vizsgálati munkarész és a tervezési program is. Nem tudjuk, hogy ezek eredetileg sem készültek el, vagy csak a levéltári anyag hiányos. A tervet a szabályozási tartalom hiánya a beépítési tervekkel rokonítja. A terv kizárólag az új beépítésű területek épület konfigurációit tartalmazza, jelentősen építve a korábban - az 1. és 2. szomszédsági egységek és a városközpont területére - készült részletes rendezési tervekre.

6. Az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtárában, 290. nyilvántartási számon található egy terv, amely „Ajka 1. szomszédsági egység beépítési terve” címet viseli. A terven 1945. évi VI. hó dátum szerepel. A tervet készítő tervező vállalat 1945-ben még nem létezett, a tervi tartalom megegyezik az 1954-ben elkészült városkompozíciós tervnek a két szomszédsági egységre vonatkozó tartalmával. A munka tehát nem készülhetett 1945-ben. Minden

bizonyról elírásról van szó, a két utolsó számjegyet valószínűleg felcserélték, így válhatott 1954-ből 1945. A terv címe nem fedti a terv tartalmát. Ugyanis nem egy szomszédsági egység van rajta, hanem kettő, az Erőmű-lakótelep és a MASZOBAL-lakótelep. A terv az ÉM. Lakóépülettervező Vállalat munkája, készítői Károlyi Antal és Arányi István voltak.

A 42 hektáros tervezési terület határa a Kosztolányi utcától a Semmelweis utcáig, valamint a Petőfi utcától az Ifjúság utcáig terjed. A terv az épületek lakásszámáról és szintmagasságáról nem közöl adatokat. Az épületek funkciójáról sem igazít el. A tervezés idején, a MASZOBAL-lakótelepen már álltak a műmesteri házak, a tisztviselők és a mérnökök házai, a vezetők házai, és a kaszinó, a két lepketetejű ház, a keretes beépítésű házak a Gorkij köz és az Eötvös köz között továbbá a volt Pálma presszó épülete, valamint két munkásszálló. Az Erőmű-lakótelepen elkészültek a Május 1 téri épületek, a Móricz Zsigmond utcai és a Petőfi utcai szárnyakkal, valamint a Z alakú épület a Petőfi utca és a Móra Ferenc utcai sarkán.

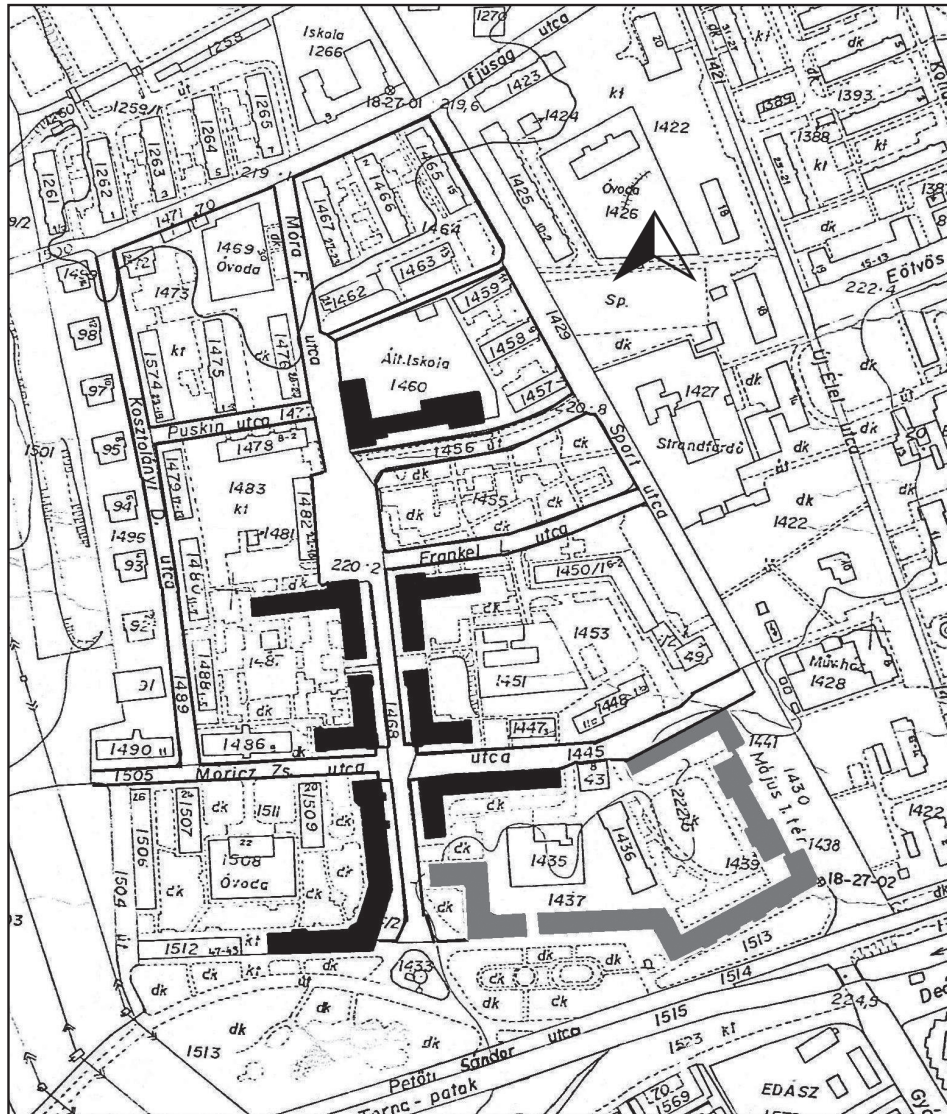
A terv a két szomszédsági egységet szerkezetileg egy egységként kezelte. Az egy egységként kezelés megnyilvánul egyrészt a két lakótelep úthálózatának összehangolásában, másrészt a tömbtelkes felosztásban, harmadrészt az alkalmazott épülettípusok hasonlóságában. Az 1954. évi terv minden vonatkozásban követte a korra jellemző szocialista realista kánont. A fő szerkezeti elem a két lakótelep közös határvonalán vezetett Sport utca. Az utca töretlen összeköttetést teremt a Petőfi utca és az Ifjúsági utca között. A Sport utcától keletre és nyugatra eső területeken megjelent egy-egy észak-dél irányú ugyancsak végig menő utca az Új élet utca és a Móra Ferenc utca. A MASZOBAL-lakótelepet a széles épületközökkel, de keskeny útszélességgel létrehozott Új élet utca osztja fel két egyenlőtlen részre. Az utca mindkét oldalán az épületeket jelentős mélységű előkertekkel helyezték el. A lakótelep fő utcája lehetne, azonban szűk műszaki paramétereinél fogva nem képes betölteni ezt a szerepet. Az egyenes vonalvezetésű utcát szép fasor kíséri, sétányszerűen kialakítva. A fasor a korzó szerepét azonban szintén nem képes betölteni, a hiányzó attrakciók miatt. A lakóépületek csak keskeny utcákon, közökön keresztül közelíthetők meg. A telep útjai az átmenő forgalom számára alkalmatlanok. Az itt lakók szempontjából ez a kialakítás előnyösnek mondható. A Móra Ferenc utca az Erőmű-lakótelep súlyvonalán halad, jól feltárva a lakótelep belső részeit. Az Erőmű-lakótelep három ma is létező utcáját, a Frankel Leó utcát, a Kossuth iskola előtti utcát és az iskolától északra kialakított utcát törés nélkül átvezették a Sport utcán és rácsatlakoztatták az Új élet utcára. Sajnálatos módon egyik összekötés sem valósult meg.

A két lakótelep szerkezeti összehangolása megnyilvánult a be nem épített területeik tömbszerű felosztásában is. A tömbök meglehetősen zártak, csak a nagyobbakat nyitották fel néhány helyen. Az épületek zöme sarokszekciós. A nagyobb tömbök hosszoldalára telepítettek néhány sávházat. Valamennyi

épület nyeregvetős. Az épületek szintszámára nem találunk információt, de valószínűsíthető, hogy a lakóépületek háromszintesek. A gyermekintézmények szintszáma alacsonyabb, egy-két szintesek lehetnek. Három tömbbelsőben jelent meg egy-egy óvoda vagy bölcsőde. Különálló épületben helyezték el az általános iskolát és a kultúrházat. Kereskedelmi egységek Május 1. tér valamint a Kossuth iskola előtti tér körüli épületekben kerültek elhelyezésre. Az Erőmű-lakótelep közintézményeire hárult a timföldgyár lakótelepének az ellátása is. A rendezési tervek a két területet szomszédsági egységnek nevezik. Az angolszász eredetű fogalom alapfokú ellátó egységet jelent. A fogalom definíciójának az Erőmű-lakótelep megfelelt, a MASZOBAL-lakótelep azonban nem. A következőkben az egyes lakótelepeket veszem szemügyre.

A MASZOBAL-lakótelep területét ortogonális rendszerben osztották fel különböző nagyságú tömbökre. A terv a Sport utca keleti oldalát is beépíteni tervezte a Május 1 tértől az Ifjúság utcáig. Az utca keleti térfalának kialakítása azonban elmaradt. Városiasabb, kiegyensúlyozottabb és szebb utcaképet eredményezett volna, ha a terv megvalósul. A Május 1 tér térhatását is teljesebbé tette volna. A MASZOBAL-lakótelep déli része már 1942-re elkészült, kertvárosias jelleggel, szabadonálló épületekkel, magyaros építészeti karakterrel. A telep szerkezete emiatt nem egységes. Elválík egymástól az 1940-es évek elején épült épületek egymás mellé sorolt rendjétől, az 1950-es évek szocreáljára jellemző tömbös, megnyitott keretes beépítés. A 40-es évek egy és kétszintes beépítését az 50-es években felváltotta a háromszintes beépítés. A telep beépítése a Bercsényi köz és az Eötvös köz között rendkívül pazarló. Hatalmas területek maradtak szabadon. Bár a kaszinó előtti parkba eredetileg egy városi szintű igényeket kielégítő művelődési házat terveztek elhelyezni, nem valósult meg. Helyette több ütemben csipegettek le egy-egy területet gyógyszertár, óvoda, stb. számára. A megvalósult eredmény gyengébb lett a tervezettnél. A Gorkij utca felől a keretes beépítés – szocreál volta ellenére kellemes utcaképet nyújt, az épületek timpanonszerű kialakítású ismétlődő oromzatainak ritmusával, változatos tömeg – és tetőformálásával. Az épületek timpanonjának háromszögében megjelenő szalagos koszorú rokonságot mutat a rendelőintézet timpanonjában megjelenő díszítéssel. Az Eötvös köztől északra az Ifjúság utcáig tartó területet három tömb foglalta volna el. Megnyitott keretes beépítéssel, magastetős házakkal. A tömböt három törtvonalúan vezetett utca osztotta volna három kisebb tömbre. Nem valósult meg.

Az Erőmű-lakótelep tömbjeinek alakja változatos, az utcák vonalvezetése szépen ívelt. Az ívelt utcavezetés a lakótelep trapéz alakjából következik. A lakótelep kialakításán visszatükröződtek a szomszédsági egység szerkesztési elvei. A telep központi részén üzleteket és intézményeket koncentráló teret alakítottak ki. A tér nyugati térfalának terv szerinti konfigurációja megegyezik a Május 1. tér nyugati térfalának a konfigurációjával. Az iskola elé a parkba egy zárt belső udvaros épület került. Nem épült meg. A tőle

2.6.ábra: Az 1952–1954. évi rendezési tervek alapján a Móra F. utca környékén elkészült épületek (A korábbi tervek elkészült épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

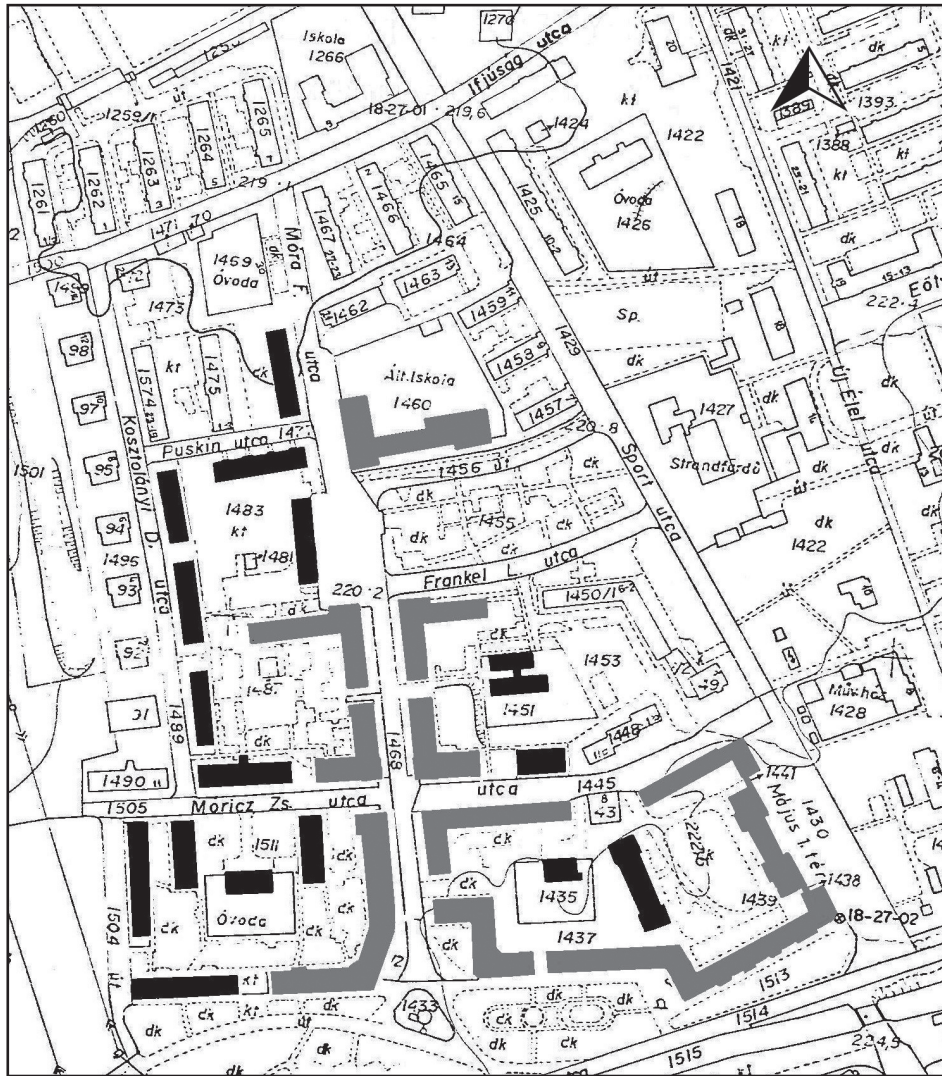
keletre tervezett park szerves egységet alkotott a MASZOBAL-lakótelep strandjával illetve az azt övező zöldterülettel. A tömbtelkekre megnyitott keretes beépítést terveztek. Két tömb belsejében egy-egy gyermekintézményt helyeztek el. Az egyik intézmény bölcsőde, a másik óvoda. Mindkettő megvalósult. Az iskolától északra eső tömbök nem e terv szerint épültek be. A Kosztolányi utca keleti oldalának a beépítése megnyitott keretes. Az ut-

cára merőleges épületek sarokszekciói közé tervezett, utcával párhuzamos sávházakat visszahúzták. Az utca nyugati oldalára kockaházak kerültek. Lehetővé téve a nyugatra eső zöldterülettel való szervezettebb kapcsolatot. Az utcát enyhe ívelése kellemessé teszi. A lakótelep déli, Petőfi utcai beépítése változatos építési vonalat követ. A beépítési vonal elszakad a Petőfi Sándor utca mai nyomvonalától. Ennek oka az, hogy a lakótelep építésének a kezdetén a Torna-patak rendezését még nem végezték el, és ezzel összefüggésben a Petőfi utca nyomvonalának a vezetését sem egyenesítették ki. A Május 1 térről induló épületszárny egy rövid szárú Z alakot vesz fel. A Móra Ferenc utca indítása egy aszimmetrikusan formált térről történt.

Az Erőmű-lakótelep tervén megfigyelhető a szocreálra jellemző tengelyes szerkesztés és szimmetria alkalmazása. A központi tér és a Május 1. tér, valamint a Kosztolányi utca komponált tömbjei mutatnak erre példát. Tengelyes szerkesztés és a szimmetria alkalmazásának szép példája a Móra Ferenc utca megkomponálása, amely meg is valósult. Szerencsére, mert a város talán legjobb utcája lett. Az utca, különösen a Mórícz Zsigmond utca és a Frankel Leó közötti szakaszának mindkét oldalát szimmetrikusan elhelyezett és formált háromszintes, magastetős épületekkel kísérték. Még a loggiákat illetve erkélyeket is azonos módon alakították ki a szemközti épületeken. Az utcának egyértelmű irányt adtak. Az utca tengelye a Kossuth iskola főhomlokzatára vezették. A tervet szemlélve szembeötlő, hogy a tervezők alkalmazták a kötelező kánont (a szimmetriát, stb.), de ahol csak lehetett, enyhítették. Elkerülték a Móra Ferenc utca indításánál, a főtér kialakításnál, a tömbök formálásánál. Ezáltal egy fajta dinamikát vittek a lakótelep kialakításába. A terv létrehozta a lakótelep szerkezetét, és utcahálózatát, amely a későbbiek során alig módosult. A Móra Ferenc utca első szakaszának felépítése, és a Kossuth iskola telepítése e terv szerint történt meg. A szomszédsági egység szerkezetét is e terv alakította ki (2.6 ábra).

Az 1. szomszédsági egység terve 1954 júniusában készült el. A terv így egy időben születhetett a városkompozíciós tervvel, sőt meg is előzte azt három hónappal. A lakótelep beépítése a városkompozíciós tervben meg egyezik e terv tartalmával. A kérdés az, hogy az 1954. évben készült terv módosította-e az 1951. évi rendezési tervet, vagy már korábban, 1952 és 1954 között készült egy rendezési terv? Az utóbbit valószínűsíthető. Egyébként az Építészeti Tanács Titkárságának 1954. július 21-én kelt levele szerint a Tanács az 1. szomszédsági egység módosított beépítési tervét kikötésekkel jóváhagyta.¹³¹ A kikötések között szerepelt: az egyes tömbök tervét úgy kell ütemezni, hogy azok a beépítés folyamán önmagukban is építészeti egységet alkossanak, a „CS” típusú lakásokat az utcakép szempontjából ne a súlyponti helyre telepítsék.

¹³¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 20 és 36

2.7. ábra: Az 1956. évi rendezési terv alapján elhelyezett épületek, az 1. szomszédsági egységben (A korábbi tervek szerinti épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

7. Az építészeti gondolkodás változását mutatja „Ajka 1. szomszédsági egység módosított beépítési terve”, amely 1956. június 1-jén készült el.¹³² A tervet Károlyi, Korompay, Pirk építészek készítették. Tartalmi változtatás látványosan nem sok, azonban ami megjelent a tervben mégis jelentős, felbomlott

¹³² MNL VeML XV. 18.c TrF 1954 90. doboz. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

a szocreál zárt tömbös beépítése. A Mórnicz Zsigmond utca, Móra Ferenc utca és Petőfi utca és a távvezetékek által határolt tömbben a sarokszekciós épületeket sávházakkal váltották fel. Ekkora megtörtént a szocreál eltelése, és indult a modernizmus, amely a tömbtelkek beépítési módjában és az épületformák változásában jelentkezett legelőször. Ebben a tömbben a keretes beépítés tovább élt, de már nem sarokszekciós házakkal. A Móra Ferenc utcai oldalon megmaradt még a sarokszekció, feltehetően folyamatban lévő építkezésről volt szó.

8. A beépítési tervek módosításai 1956 közepe után követhetlenné váltak. Az 1. szomszédsági egységre az előbbivel azonos időpontban, 1956. június 1-jén, de más tervezővel újabb módosított beépítési terv készült „Ajka 1. szomszédsági egység módosított beépítési terve” címmel. A tervet az EM Lakóépülettervező Vállalatnál Borostyánkői László készítette.¹³³ A terv újabb jelentős változást jelez a korábbi évek építészeti felfogásában. A sávházak alkalmazása néhány tömböt leszámítva általánossá vált. A terv szerint a lakótelepen 917+20 lakás számára biztosítottak helyet. A Mester utcát megtartotta a tervező. A Kossuth iskola előtti parkban nem lakóházat, hanem eszpresszót helyeztek el. Az északi oldal beépítése sűrűbb, szintszáma magasabb. A kezdeti keretes beépítés az északkeleti tömbben párhuzamos sávossá vált. A terv szerint helyezték el a Mórnicz Zsigmond utca és Puskin utca, valamint a Kosztolányi utca és Móra Ferenc utca közötti tömb házai, továbbá a tömbbelsőék épületeit is (2.7 ábra).

9. A település városkompozíciós tervét 1954-ben dokumentálták. Két év múlva, 1956-ban, ismét általános rendezési terv készítésébe fogtak a Városépítési Tervező Vállalat tervezői Morbitzer Andor vezetésével. A vizsgálati munkarész „Ajka általános tervvizsgálatok” címmel 1956 áprilisában elkészült.¹³⁴ A tervkészítésre a megbízást az Építésügyi Minisztérium 7. Tervezési Igazgatóság adta ki. A dokumentáció három fő részből állt, a vizsgálatokból, a terviratokból és a tervmelléletekből.

A terv készítésének időpontjában már álltak a Domb utca környéki bányászházak, a Szövetkezeti lakótelep, a Rákóczi utca, Gyár utca és a Tornapatak közötti tömb házai, kivéve a gimnázium és a szakmunkásképző épületét. Álltak a Babits utca házai is. Az Erőmű-lakótelep Május 1 téri és Petőfi utca felőli sávja elkészült. A MASZOBAL-lakótelep beépült az Eötvös utcáig, a volt Palma presszó épületével együtt, az Eötvös és Semmelweis utcai saroképület azonban hiányzott.

A vizsgálatok kiterjedtek a szűkebb környezet vizsgálatára titkos minősítéssel, valamint a természeti adottságok, az épületek, a területfelhasználás vizsgálatára. Az épületvizsgálat munkarész nagyszámú rossz állapotú épületről ad hírt.

¹³³ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény TrF 1654 (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

¹³⁴ MNL VeML XXIII: 703 Ajka Községi Tanács VB iratai 39. csomó 4. c, valamint a MNL OL XXVI-D-8-f VÁTI Tervtári iratok, Ajka vegyes dokumentáció (1952-1964) 76. doboz

Az épületek majd kétötöde (39%-a) emeletes. Vívezetékekkel ellátottak voltak a csikólegelői bányászházak, és a Szövetkezeti lakótelep házai. A MASZOBAL és az Erőmű-lakótelepeket szennyvízcsatornával is ellátták. A vizsgálat számba vette az oktatási intézményeket is, a 17 általános iskolai tanteremben 1.254 gyerek, hat gimnáziumi tanteremben 292, a három MTH tanteremben 216 diák tanult. A területfelhasználási mérleg szerint az 535,75 ha vizsgált terület 28 %-a lakóterület, 8 %- iparterület, közel fele (49 %-a) mezőgazdasági terület (262,72 ha) volt. Ezen a területen összesen 10.297 fő élt, ebből belterületen 7.242 fő, külterületen 2.655 fő. A gazdálkodó életforma és az ennek megfelelő falusias beépítés jellemezte a község központját. A település második súlyponti területe a timföldgyári és erőműi (a későbbi Marton Sándor) lakótelep többszintes, a Szövetkezeti lakótelep földszintes, szabadonálló épületekkel épült be. A szénosztályozó és a kenyérgyár helyét kijelölte a terv.

A tervezők megvizsgálták a település egyes területeinek beépítésre való alkalmasságát. Ajkán kevés építésre alkalmas területet találtak, ezért Tósokberénd felé tájékoztak. A tervezők szerint lakásépítés céljára a vasúttól délre eső terület nem jöhet számításba, mivel a településtől elszakadt. A megállapítás településszerkezeti szempontból szakszerű és megalapozott. Később, a hatvanas években készült tervek is tovább éltetik ezt a helyes minősítést. A gyakorlat azonban minduntalan felülírta. A Csikólegelő beépítése a nehézipari miniszter kijelölése alapján már az ötvenes évek elején elindult, annak ellenére, hogy megközelítése körülményes volt. A terv új építési területeket egyrészt a községközpont szanálásával javasolt teremteni, másrészt a település északi és nyugati még be nem épített területeinek a felhasználásával. Ajka és Tósokberénd között találtak alkalmas mezőgazdasági művelési területet lakásépítés céljára. Néhány év múlva itt hozták létre a tósokberéndi bányászlakótelepet.

A tervezés folytatásáról és tartalmáról nem rendelkezem információval. A következő általános rendezési terv, az Ajka - Tósokberénd településvázlata 1957. december 13-án készült el. A két tervfázis között több mint másfél év telt el. Nem zárhatjuk ki, hogy ezzel a vizsgálattal alapozták meg a településvázlatot.

10. „Ajka-Tósokberénd községek településvázlatát” a Városépítési Tervező Vállalatnál Morbitzer Andor tervező készítette 1956-ban.¹³⁵ A dokumentáció két fő részből áll, tervezési programból és településvázlatból. A terv, az akkor még két önálló község területét együtt kezelte

10.1 A tervezési program foglalkozott mindkét település fekvésével, természeti viszonyaival, népességével, iparával és a 10 évre szóló lakásigényeivel. A lakásigényeket a háztartások számának előre becsülésével határozta meg. A háztartások számát a természetes szaporulat (1.000 fő, illetve 250 háztartás), az üzembővítések létszámigénye (1.318 fő, illetve 880 háztartás), a meglévő lakáshiány és avulás (2.242 háztartás), valamint az ingázók (700 háztartás) száma

¹³⁵ Forrás: MNL OL XXVI-D-8-f VÁTI Tervtári iratok 1953-1964 78. doboz

alapján kalkulálta. 4072 háztartás részére kellett volna 10 éves távlatban lakást építeni. Ezt a számot a tervező irreálisnak minősítette, úgy ítélte meg, hogy a közművek, a közintézmények, utak építése nem tudná követni ezt a „túlzott méretű” lakásépítési tempót. Ezért egyszerűen megfelezte az egzakt számítások eredményét, és csupán 2036 lakás építését vette célba. A terv a 2.036 lakást 620 többszintes épületben helyezte el. Ez a lakásszám valósult meg egyébként a terv időtávjában, 1970-ig. A tervezők a várható népesség számot túlbecsülték. Ajka népessége Tósokberénddel együtt 1960-ban 15 ezer főt számlált. A terv a lakosság számát 1970-re, a két településre együttesen 26 ezer főre kalkulálta, ezzel szemben csupán 20 ezer főre nőtt a lakosság. 20 év távlatában 36 ezer főt vártak, ehelyett ténylegesen alig érte el a 30 ezer főt a népességszám.

A házhelyek iránti igények kielégítésére az 1. számú fejlesztési területnek jelölt Ajka és a 2. számú fejlesztési területnek jelölt Tósokberénd területét egyaránt számításba vették. A többszintes épületek számára a Bauxit¹³⁶ és az Erőmű-lakótelepek még be nem épített részét jelölték ki. Az ajkai Szőlőhegyet a magánlakás-építés számára szemelték ki. A tervezők a két település közintézményeinek kapacitását a szűknek találták. Például a néhány tantermes, apró iskolaépületek szétszórtan helyezkedtek el a településben. Két kultúrházat javasoltak felépíteni, az egyiket a városközpontban, a másikat Tósokberénd tervezett alközpontjában. A tervezők visszafogottan kezelték a közintézmény fejlesztést, ahogy a lakásszükségletek kielégítését is. A község jó részének vízellátását közutakról tervezték. A régi, csupán 1.500 fő szennyvizének kezelésére alkalmas tisztítómű helyett egy új, 25 ezer fő ellátására alkalma szennyvíztisztító telep építését javasolták. Számoltak a Torna-patak szabályozásával és a Petőfi utca korrekciójával az Erőmű-lakótelep déli peremén. Ajka forgalmi helyzetét kedvezőtlennek, úthálózatát a forgalom lebonyolítására alkalmatlannak ítélték, ezért átvették a városközpontra 1952-1953. években készült részletes rendezési tervben először megjelent településszerkezet javító elemeket. A tervezés idején a bakonygyepesi út áttörés munkái már elkezdődtek, a feltöltési munkák folytak. Ennek ellenére a Kossuth utca déli tovább vezetésével még mindig számoltak. Amint elkészült a bakonygyepesi út az új nyomvonalon, a vasúti felüljáróval együtt, ez a megoldás háttérbeszorult, majd kikerült a tervek közül.

10.2 A településvázlat három lakásépítési területet jelölt ki. A Tósokberéndtől északra fekvő mezőgazdasági területet, az ajkai Szőlőhegy egy részét, és a Bauxit-lakóteleptől északra eső területet. Szanálást csak a városközpont területén irányzott elő, minimális mértékben. A település területét a beépítés szintszáma, és a beépítés jellege alapján tagolta magas, alacsony és falusias beépítésű tömbökre. Magas beépítésű tömbként határolta le a Bauxit-lakótelepet, az Erőmű-lakótelepet, a Városközpontot, amelyet a Tánacsics utca, a Lenin út és a Torna-patak

¹³⁶ A MASZOBAL 1955-ben megszűnt (Tilhof, 2009, 224), ezért a lakótelep neve ettől kezdve Bauxit-lakótelep.

övezett. Ide sorolta még Tósokberénd északnyugati beépítésre kijelölt területét, amely ebben a tervben jelent meg legelőször. Beépítése ennek ellenére csak a 90-es években indult meg. Alacsony beépítésű, és falusias beépítésű tömbbe a települések fentiekén kívüli területei tartoztak, így Tósokberénd délnyugati része, Pálma utca környéke, a Szőlőhegy, stb. A városközpontot a Hősök tere köré telepítette, a korábbi terveknek megfelelően. A terv a szükséges közintézményeket arányosan osztotta el a tervezési területen. Szomszédsági egységenként telepített általános iskolát, óvodát, és bölcsődét, Hasonló oktatási intézmények kerültek a Szőlőhegyre, Tósokberéndre (a református templom környékére, és a Bányásztelep nyugati szélére). A 4/a szomszédsági egység számára nem terveztek külön alközpontot. A Petőfi utca tehermentesítésére, valamint az északnyugati településrész feltárására a város északi peremén gyűjtőút megépítését irányozták elő a tervbe. A gyűjtőút nyomvonalán építették ki évekkel később az Ifjúság utcát, amelyet tervi szinten összekötöttek a Széchenyi utcával, és a bakonygyepesi úttal. Javasolták az Ajka - Devecser országút Tósokberénden áthaladó szakaszát korrigálni, a két derékszögű kanyar levágásával. A javaslat megvalósult.

A terv bírálata megtalálható volt a levéltári példány mellett. Sajnos sem a bíráló neve, sem a bírálat dátuma nem szerepelt az iraton. A bíráló a meglévő és a tervezett beépítés között a valósághoz mérten eltéréseket talált, továbbá kifogásolta a terv gyenge rajzi kidolgozását. Mindegyik kifogás jogos volt. Ugyanakkor a bíráló megdicsérte a tervezőt, mivel a tervezés alapos előkészítéssel készült, a feladatokra teljes megoldást adott, és az egyeztetéseket elvégezte. Az elismerés is jogos volt. A terv készítője a város mai szerkezetét szinte készre állította össze.

10.3 A bírálat hatására a településvázlatot a tervező átdolgozta. Az Ajka - Tósokberénd községek módosított településvázlata 1958 áprilisára elkészült. A tervező továbbra is Morbitzrer Andor volt.¹³⁷ Morbitzrer a tervezési programot kiegészítette a meglévő strand bővítésével, a városközpontba helyezett mozival, a kastélyparkba telepített kórházzal. Akkor úgy vélték, hogy a kórháznak a városközpont közel kell lennie. A terv a közintézmény hálózattal alaposabban foglalkozott, több óvodát és bölcsődét javasolt elhelyezni. A városi kultúrházat a kaszinó előtti parkba telepítette. Üzletházat telepített a kórház mai területére, és egy irodaházat a városközpontba. Az Ajka-Tósokberénd átdolgozott településvázlata építési tilalmat javasolt Bódé teljes területére, a Váruta és az Ereszvényes dűlő északi részére, valamint a régi Ajka területére. A javított településvázlaton található kézírásos záradék a következőt tartalmazta: „A pirossal jelzett változtatásokkal egyetértünk. Ajka, 1958. március 13.” Az ajkai községi tanács vezetői tehát egyetértettek a javított településvázlat tartalmával.

¹³⁷ Forrás: az előzőn túlmenően a MNL OL XXVI-D-8-f VÁTI Tervtári iratok 77. doboz 3387

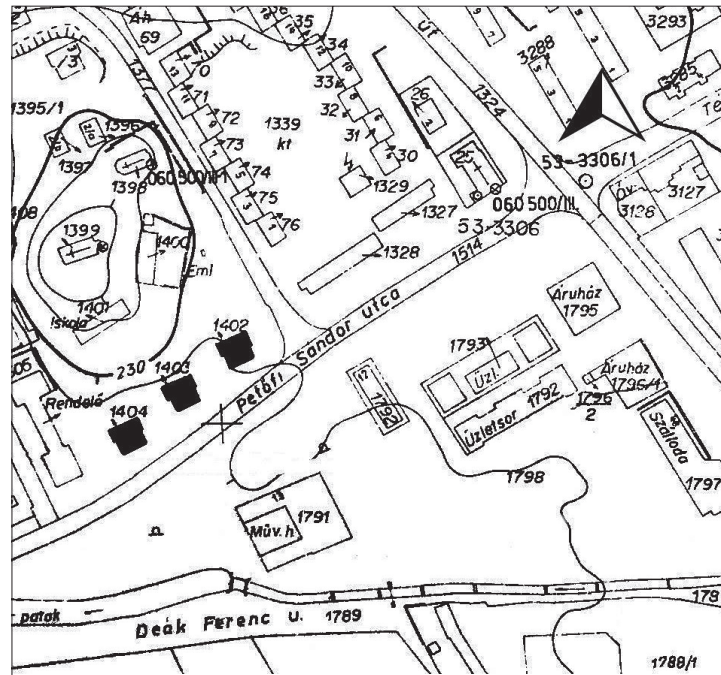
Karai Antal a Városépítési Tervező Vállalt építésze, az 1965. évi általános rendezési tervének készítője a tervhez tartozó műleírásban ismerteti, hogy 1957-ben Morbitzrer Andor a Városépítési Tervező Vállalat tervezője készített egy településvázlatot, hiányosságai miatt nem hagyta jóvá és elrendelte átdolgozását. Az átdolgozást a Városépítési Tervező Vállalat 1958-ban elkészítette. A VÁTI tervezője által Egyszerűsített Általános Rendezési Tervként (EÁRT) említett tervet sem hagyták jóvá, melynek okára még visszatértek. A jóváhagyás elmaradása ellenére a fejlesztések a terv figyelembevételével történtek. A város rohamos növekedése hamar kinőtte a terv előírásait.

11. Ajka városközpont részletes rendezési terve 1958. július 21-én készült el a Városépítési Tervező Vállalat, illetve Csillag József munkájaként.¹³⁸

Tervezési terület a bakonygyepesi út új nyomvonalától a Bródy Imre utcáig valamint a Rákóczi utcától a Táncsics utcáig terjedt. A tervező a városközpont szerkezetét tömbökből építette fel. A tömbök beépítésének utcához igazodó zártsága – a korábbi tervekhez képest – a kockaházak és sávházak alkalmazásával oldódott. A központot – az előző terveknek megfelelően – a Petőfi utca és Kossuth utca csomópontja körül alakította ki. Ide telepítette a csomóponttól délnyugatra az irodaházat, a szállodát, a mozi és kissé távolabb egy büfé épületét. Megjelent egy új épülettípus is ezen a területen, az áruház. A délkeleti negyedbe üzleteket, bölcsődét és óvodát, valamint sávházak viszonylag zárt, és kockaházak lazább sorát helyezte el a tervező. Az épületek szintszáma a Petőfi utcától a Torna-patakig fokozatosan emelkedett, F+1 emeletről F+3 emeletre. A Torna-patakot F+3 emeletes kockaházak kísérték a központ déli lezárásaként. A csomópont északkeleti szegletében a régi községházat megtartotta, a községháza épületébe helyezte el a postát. A Kossuth utca és Táncsics utcai saroktelekre került a tűzoltóság épülete. A csomópont északnyugati negyedét a Templomdomb töltötte ki. Ebben az időben már feladták azt az ideológiai töltőtű törekvést, hogy a Templomdomb egyházi épületeit takarni kell. A rendelőintézetet kívül három kockaházat helyezett el a Petőfi utca mellé, a domb tövébe. A tervből mindössze e három épület valósult meg a későbbiek során. (2.8 ábra)

Kossuth utcát ez a terv is továbbvezette déli irányban a Rákóczi utcáig. A városközpont területét a tovább vezetett út mentén kibővítették a Torna-paktól délre. A terület nyugati részére, a mai helyére telepítették a gimnázium és az MTH iskola épületét. A két oktatási intézmény a tervben szereplő helyükön valósultak meg. A két épület telkétől keletre eső részt a Torna-patak és a Fürst Sándor utca között szabadon hagyták. A melyfekvésű, vízenyős területre parkot terveztek. A Rákóczi utca, a Deák Ferenc utca és a Kossuth utca tovább vezetett nyomvonala közé eső tömb keretes beépítést

¹³⁸ MNL OL XXVI-D-8-f 76. doboz Ajka vegyes dokumentáció 1952-1963. 498. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

2.8 ábra: Az 1958.évi rendezési terv alapján elhelyezett épületek a városközpontban
(A terv szerint elkészült épületeket fekete szín jelöli)

kapott F+1 emeletes kockaházból. A Rákóczi utca és a vasúti felüljáró közti saroktelekre egy autóbusz végállomást helyezett el a tervező. A kórház – a terv szerint – a kastélyparkban kapott helyet. A tervezési területen 340 lakást terveztek elhelyezni, ennek érdekében 34 lakás szanálásával számoltak.

A község vezetői és a tervezők egy 1958. március 26-án kelt jegyzőkönyv szerint megegyeztek Ajka városközpont területének kiterjedésében, és a szükséges közintézmények típusaiban. A hosszú lista arról árulkodik, hogy a település ugyancsak híján volt a közintézményeknek. Hiányzott egy megfelelő kapacitású gimnázium, és szakmunkásképző iskola, továbbá pántház, irodaház, mozi, szálloda, városháza, fürdő, tűzoltóság, kórház, általános iskola, óvoda, bölcsőde, áruház, stb.

A község vezetői és a tervezők közötti megállapodás ellenére történt egy esemény, amely magyarázatot ad az Ajka-Tósokberénd településvázlat sorsának alakulására. A Községi Tanács mellett működő Építési Albizottság 1958. november 31-i ülésén tárgyalta Ajka városközpont részletes rendezési tervét és az Ajka-Tósokberénd községek településvázlatát (egyszerűsített általános rendezési tervét). Az ülésen jelen voltak a városi pártbizottság, a Veszprém Megyei Tanács VB Építés, Közlekedési Osztálya, a Hazafias Népfront, az erőmű, az üvegyár, és a timföldgyár képviselői illetve szakemberei, valamint a községi tanács

képviselőiben Gombkötő István a tanács vb. elnökhelyettese. A helyi szakemberek nem értették egyet a városközpont tervezett helyével. Kifogásolták, hogy a városközpontnak sem a Bauxit-, sem a Marton Sándor-lakóteleppel nincs szerves kapcsolata, csupán egyetlen út kapcsolta össze a központot a lakótelepekkel. Az új központot szanálás-mentes helyre javasolták telepíteni, közelebb az iparterülethez. A Bauxit-, és a Marton Sándor-lakóteleptől északra eső területet tartották alkalmasnak erre a célra. A régi Ajka területére elrendelt építési tilalom feloldását javasolták a központ új helyre telepítésével.

A Veszprém Megyei Tanács VB Építés, Közlekedési Osztálya, Nagy Ernő osztályvezető aláírásával 1958. december 11-én levelet küldött az Építésügyi Minisztériumhoz. A levél tartalmazta, hogy Ajkán a Községi Tanács VB Operatív Bizottságának ülésén, 1958. október 25-én ismertették a városközpont 1958-ban készült tervét. A szakemberek a városközpont részletes rendezési tervét, és az Ajka-Tósokberénd községek általános rendezési tervét nem javasolták „kivitelezésre”. Kifogásolták, hogy a jelentős tervet nem egyeztetették a helyi szakemberekkel. Az Építésügyi Minisztérium a Veszprém Megyei Tanács VB Építés, Közlekedési Osztályához küldött válaszelevelében kifejtette, hogy a terv tisztázta a városközpont kialakításának a szempontjait, amely lényegesen jobb, mint az eddig elkészült tervek bármelyike. Elismerte, hogy a terv jelentős mértékű bontással jár, amely a megvalósítását megnehezítette. Az emiatt megemelkedett nagyobb lakásszám elhelyezése érdekében indítványozta a lakóépületek szintszámának egy szinttel történő megemelését. A „civil kurázszi” a városközpont helyét egy időre bizonytalaná tette, de nem tudta meggátolni, hogy a városközpont ne az eredetileg kiszemelt helyen épüljön fel. A helyi szakemberek észrevételei nélkülöztek a távlatosságot, és nem foglalkoztak a település morfológiai ellentmondásaival. Elfogadták, sőt konzerválták volna az elmaradott földszintes falu és a korszerűbb többszintes lakótelepek egymás mellettiségét.

Az ötvenes évek fejlesztéspolitikájára az iparfejlesztés dominanciája volt a jellemző. A településfejlesztés nem volt képes megfelelően kezelni az ipar által gerjesztett urbanizációs folyamatokat. A lakásépítés az iparfejlesztés része volt még akkor is, ha a lakásépítés egy része már államigazgatási beruházásban valósult meg. Az állam volt az iparfejlesztő, és a településfejlesztő. A döntéshozó, az építető, tervező, kivitelező, finanszírozó szerepben egyaránt az állam volt megtalálható. A fejlesztési döntéseket a központi politika határozta meg. A korszak fejlesztési és rendezési tevékenységére a folyamatos módosítások voltak a jellemzők. A tervek rendezési és fejlesztési tartalma egyre inkább összemosódott, a részletes rendezési tervek egyre inkább beépítési tervvé váltak. A fejlesztési, beruházási jellegű tervfeladatokhoz készített beépítési tervek információs szempontból gazdagodtak. Az épületek funkcióira, kapacitására, szintszámára, és építőanyagára nézve egyre több adatot tartalmaztak.

Ajka iparfejlesztése nem maradhatott hatás nélkül a település szerkezetére, beépítési viszonyaira nézve. Jelentős településszerkezeti hatásai voltak az új erőműnek, mivel közelebb került a településhez, a bányák és a szénosztályozó közti drótkötélpályáknak, mivel lakóterületek felett húzódtak. A villamos távvezetékeknek települést tagoló hatása máig érződik. Az üveggyárat egyre inkább körbefonták a lakóterületek, súlyos környezetvédelmi problémát okozva. Hiába készült olyan rendezési terv, amelyik meg kívánta gátolni a szélirányba eső Csikólegelő beépítését. A kenyérgyár nehézipari környezetbe telepítését is elhibázták. A település egészére és környezetére kiterjedő alaposan átgondolt általános rendezési terv sokat segíthetett volna az ésszerű településszerkezet kialakításában. Az áttekintett tervek átfogó településszerkezeti problémákkal teljes körűen nem foglalkoztak. Nem is kaptak ehhez ösztönzést. A voluntarizmus korában a politikai döntéshozók a tervekben inkább akadályozó tényezőt láttak, mint sem a hosszú távú megoldások eszközeit.

Lakásépítés

A bányák felfutása és a nagy gyárépítések hatalmas népességkoncentrációval jártak. A szükségletekhez képest amúgy is lemaradt lakásépítés és az egyre fokozódó szükségletek között a feszültség tovább nőtt. Az ötvenes évek elején a központi szervek Ajkára összesen 1.238 lakást terveztek felépíteni, ebből az ipartelepítési terv alapján 488 lakás, az általános lakáshelyzet javítására 750 lakást.¹³⁹ A lakásfejlesztési tervek tehát nemcsak az iparfejlesztés lélekszám növelő hatásaival számoltak, hanem gondoltak azokra is, akik áldatlan lakáskörülmények között éltek. Megkísérelték az általános lakásínség enyhítését. A laksűrűség ennek ellenére nagyon magas volt, minden szobára 4 fő jutott. Ajka község belterülete gyakorlatilag kitöltötte a beépítésre közvetlenül alkalmas területét. Korábban már érintettük, hogy a dombok karéjába illeszkedő települést északról és nyugatról vizenyős területek övezték. A családi házas területek, elkezdtek felkúszni a domboldalakra. A többszintes telepszerű lakásépítés számára nem maradt más hely, mint a községtől nyugatra fekvő viszonylag sík, de vízjárta terület. A tömeges és szervezett lakásépítés elbírta a terület alkalmassá tételének (a patakrendezésnek és az alagcsövezésnek) a költségeit.

A jövevények lakáshoz jutását a település több helyén, többféle módon kísérelték meg megoldani. A település több részén kezdtek egy időben lakások építésébe. A lakásépítések zöme szervezett keretek között zajlott. A „földközeli” munkát végző bányászok inkább kertés földszintes családi házat kívántak

¹³⁹ TERINT OTH Területrendezés általános és elvi kérdései, 109 oldal, forrás: MOL XXVI – A -1 1950-53. 17. doboz 11. kötet

munkahelyeik közelében. A település több pontján is elindultak, illetve folytatódottak a bányász sajtóház (BSH) építési akciók. A Váruta, és az Ereszvényes dűlőkben, Bódén, a Domb utca környékén, a Kölestető dűlő területén, majd a Tósokberéndi Rozsföldön és Kenderdűlőben épültek családi- vagy ikerházak a bányászok részére. Szövetkezeti lakótelepen szövetkezeti konstrukcióban szabadonálló családi házak épültek, elsősorban nem bányászok részére.

A hatalmas lakásínség megszüntetése nem volt lehetséges kizárólag családi házak építésével. Egyre inkább előtérbe került a beépítés intenzitásának, illetve a laksűrűségnek a növelése. Az egységnyi lakóterületen nagyobb lélekszám elhelyezése miatt szükség volt a többszintes telepszerű lakásépítésre. Ajkán ez időben két lakótelepen folytak egymással párhuzamosan vállalati, illetve állami lakásépítések, a timföldgyár lakótelepén és az Erőmű-lakótelepen. A vállalati lakótelepeken épített munkásszállások segítségével kísérelték meg áthidalni a szükséges munkáskezek és a hiányzó lakások közti különbségeket. Munkásszállók épültek a timföldgyár lakótelepén, az erőmű készenléti lakótelepén, stb. A mai kórház területén felépültek a Tánacsics-telep barakk lakóépületei. Ajka nagy építkezéseinek hiány volt a munkáskezekből, ezért jelentős számban irányítottak rabokat az ajkai építkezésekre. Így épült 1951-ben a Csatlóstelep az ajkai építkezéseken dolgozó rabok számára szállásként,¹⁴⁰ és 1955-ben a BV fegyőrök részére 11 darab ikerház kétféle típus-terv alapján a Gyár utca elején.¹⁴¹

A továbbiakban a bányász sajtóház építési akciókkal, a Bauxit-lakóteleppel, az Erőmű-lakóteleppel (amelyet 1956 után egy helybéli munkásorról, Marton Sándorról neveztek el), és a Szövetkezeti lakóteleppel foglalkozom.

1. Az alacsony szintszámú lakótelepek

1.1 Bányász sajtóház-építések

Az ország vezetése a nehézipar termelésének megkétszerezését irányozta elő 1949 és 1954 közti időszakban. A szükséges munkaerőt a mezőgazdaság kollektivizálásával, és a nők munkába állításával próbálták meg biztosítani. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt az azonnali lakáshoz jutás ígéretével csábították ipari munkavállalásra.¹⁴² Az iparosítás, és a felfokozott ipari termelés energia igényét a szénbányák bővítésével és újabbak feltárásokkal kívánták kielégíteni. A szénbányászat munkaerő szükségletének biztosítása érdekében a Népgazdasági Tanács 1952. május 8-án, a 173/1952. számú határozatával elindította a bányász - sajtóház építési akciót. Országos szinten 2.938 lakás építését

¹⁴⁰ Tilhof, 2009. 216

¹⁴¹ VeML XXIII. 233a. 15 d.

¹⁴² Lásd: Körner – Nagy, 2006. 158

vették tervbe, amelyből Ajka is részesült. 1952-ben 20, 1953-ban 30 lakás építésére kapott lehetőséget. A bányászok ingyen jutottak 250-300 négyszögöl nagyságú örökhasznátú telekhez, valamint 2 %-os kamatra adott hosszújárátú (20 évre) kölcsönhöz. A hitelt, az állam, a bányavállalaton keresztül nyújtotta. A bányavállalat jelölte ki az akcióban résztvevőket. A területet a bányavállalat előterjesztésére a helyi tanács jelölte ki. Követelményként szabta a határozat, hogy a kijelölt terület olyan távolságra legyen, hogy a dolgozó a munkahelyét gyalog vagy helyi közlekedési eszközzel elérhesse. A lakásépítéshez az illetékes minisztérium títusterveket biztosított.¹⁴³ Az épületek földszintes ikerházak voltak. A lakások két szoba, konyha, mosdófülke helyiségeket tartalmaztak. A lakásépítésekhez villamos energiát, ásott kutat biztosítottak, de kiépített utat nem. Csak a legegyszerűbb közintézmény szükséglet kielégítését célozták meg. Az intézkedés jelentős migrációt indított el, amelynek Ajka volt az egyik célpontja. A Nehézipari Minisztérium a bányászlakás-építés területének kiválasztásakor 19. századi telepítési elveket alkalmazott. A cél az volt, hogy a lakás a bánya közelében legyen.¹⁴⁴ A lakóterületek kijelölésekor településszerkezeti szempontok alig kaptak figyelmet. A települési és a megyei tanácsok számára az ötvenes évek elején semmiféle beleszólást sem biztosítottak, az ötvenes évek vége felé a formális véleményezés már helyett kapott. Meglepetést az okozott, hogyha helyi társadalom véleménye érdemi volt, és eltért a központi szándékoktól.

A Városépítési Tervező Vállalat kapta a feladatot, hogy Ajkán tárja fel az akció lebonyolításához szóba jöhető területeket. Patz Béla tervező 1952. július 7-ére készült el az „Ajka-Csékút Bányász-sajátház építkezés” című dokumentációval.¹⁴⁵ A tervező, a munkája során a Váruta dűlő, a Kölestető dűlő, a Viktorteleg környéke, és a bódéi Sáfránydomb alkalmaságát vizsgálta meg. A Váruta dűlőben a házhelyosztás már 1949-ben megtörtént, 70 parcellát kiosztottak a bányászoknak. A Kölestető dűlőt 50 házhely kialakítására találták alkalmasnak, bár közmű nem volt a területen. Viktorteleg környékén csak 4-5 házhely volt kialakítható. A Sáfránydomb dűlő az erőmű és Bódé között helyezkedett el, a gyárak közelében. A levegő szennyezettsége miatt, beépítésre nem találták alkalmasnak,

„Ajka - Csékút Bányász-sajátház építkezés telephely dokumentáció” címmel 1952. december 3-án elkészült egy újabb dokumentáció ugyancsak Városépítési Tervező Vállalatnál Patz Béla tervező munkájaként.¹⁴⁶ Az 1952. november 13-i helykijelölési szemlén négy helyszínt vizsgáltak meg. A Babucsá dűlő területét, a Pál major melletti Csuhsukúti dűlőt. Ez utóbbi dűlő a felsőcsingeri bányákhoz viszonylag közel, a községtől viszont távol 2,5-3,0 km-re feküdt. A terület beépítése különálló települést hozott volna létre, emiatt elvetették.

¹⁴³ MNL OL XXVI-D-8-f 75. doboz 551

¹⁴⁴ Lásd: Körner - Nagy, 2006 164

¹⁴⁵ MNL OL XXVI-D-8-f 75. doboz 551 sorszám

¹⁴⁶ MNL OL XXVI-D-8-f 75. doboz 508 sorszám

Megvizsgálták még a Csikólegelőt, amelyet két részre osztottak. Az egyik része bányász-sajátház akció 1952. évi programjának akcióterülete volt, a másik része építési tilalom alatt állt, mivel e helyre jelölték ki a község új temetőjét. A tervező a területet beépítésre alkalmasnak találta, ezért a temető számára más helyet javasolt. A negyedik területet, a Bódé -Cigánydombot, szintén elvetették. Alkalmas területnek kizárólag a Babucsá dűlőt minősítették.

I. A Váruta dűlő (Csikólegelő) beépítése már a negyvenes évek végén elindult. A bányászok a bányákhoz közelebb fekvő csikólegelői területen kértek lakásépítési lehetőséget. Az 1951. évi általános rendezési terv Ajka IV/a szomszédsági egység néven határozta le ezt a területet. Az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság 1951. november 26-án közölte, hogy a terület alatt szénvagyon van, emiatt állami lakásépítéshez nem tartotta alkalmasnak a területet. Szóvá tette, hogy a területet a vasút elvágtá településtől. A felsorolt indokok ellenére, a bizottság nem zárta ki a terület földszintes lakóépületekkel történő beépítését. A területre 1952-ben a Városépítési Tervező Vállalat tervezője Patz Béla készített házhelyrendezési tervet.¹⁴⁷

A nehézipari miniszter az 506.369/1953 számú véghatározatában, – a Váruta dűlő 1952. évi BSH program által még szabadon hagyott területén – 30 darab új telket jelölt ki. A dűlőben, ezzel együtt a telkek száma 114 darabra nőtt. A Morbitzer Andor által 1953-ban készített házhelyrendezési tervben megjelent a Váruta területét kettévágó, a kialakult telekosztásokra ügyet sem vető Ajka - Csékút közti új közút nyomvonala, amely később, az ötvenes évek végén megvalósult (2.9 ábra).

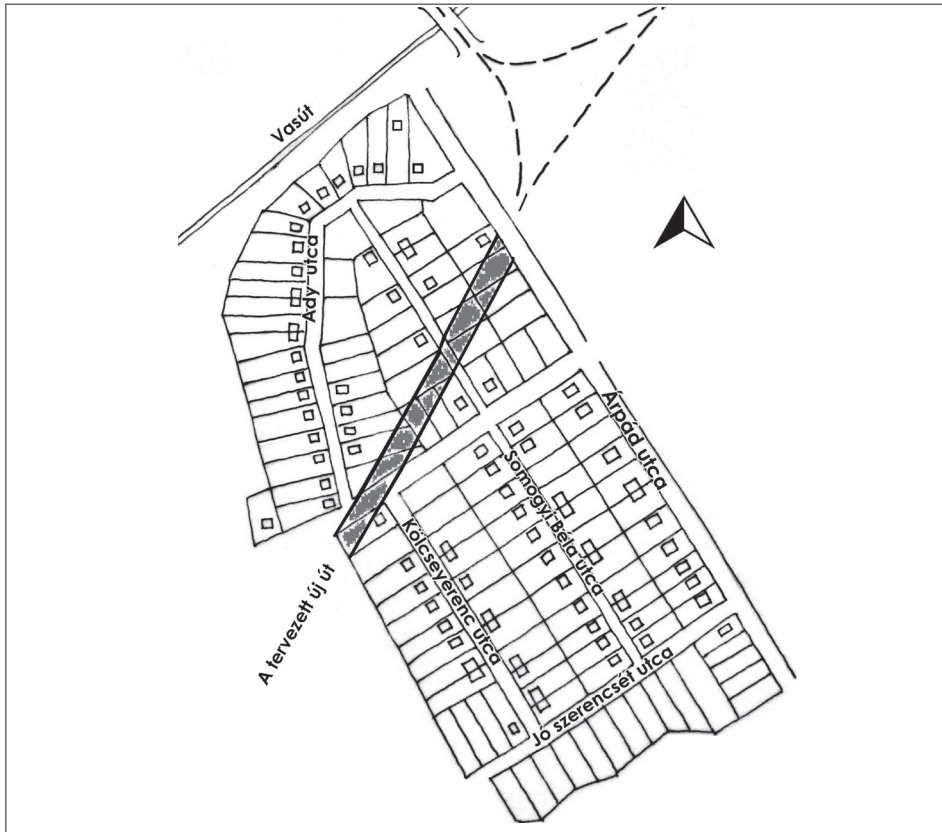
II. A Népgazdasági Tanács az 1952. május 8-án kelt 173/1952 számú határozatában, – a szénbányászat lakás szükségletének rendezésére hivatkozva – elrendelte Ajkán 70 db lakás létesítését. A helykijelölési eljárás során – feltehetően Patz Béla vizsgálataira támaszkodva – a Babucsá dűlőben a temető, a Sallai utca és a Béke utca közti területet jelölték ki a lakások felépítésére. A területen az utcák vonalvezetése a rétegvonalakhoz igazodott. A telkek területe 250–300 négyszögöl, szélességük 20 m. A beépítés földszintes. A területen 39 épületben összesen 74 lakást terveztek felépíteni. A 35 darab ikerház nyeregtes oromfalas épület, további 4 lakás szabadonálló egyalakásos sátozott épületben került elhelyezésre. A házhelyrendezési tervet az ÉM Városépítési Tervező Vállalatnál Peregi Tamás készítette 1953. évben.¹⁴⁸

A 2.10 ábra megvalósult állapotot mutatja be az eredeti tervezési terület határvonalának megjelölésével.

A Fiastyúk utcában, a keleti oldalán 1954. évben 17 darab telket alakítottak ki egy sorban. A házhelyrendezés tervezését szintén az ÉM Városépítési

¹⁴⁷ MNL VeML XXIII. 703 Ajka Községi Tanács VB iratai 40. csomó

¹⁴⁸ MNL VeML XV. 18. c Tervrajzgyűjtemény Trf 1741 99. doboz (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

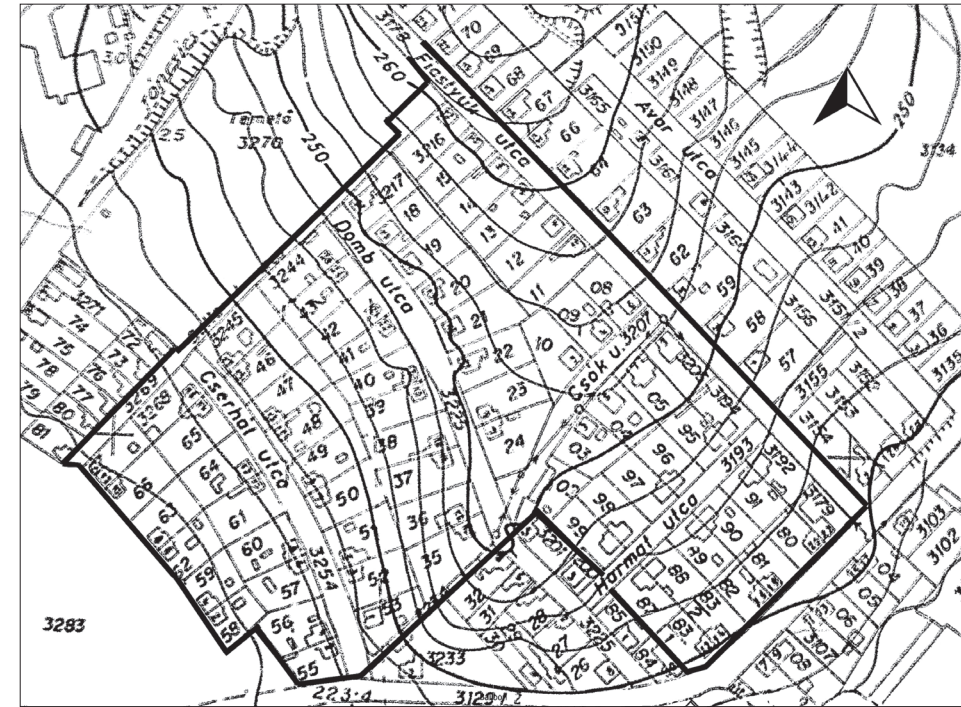
2.9 ábra: A vartai házhelyosztás az új út nyomvonalával, 1953

Tervező Vállalat, Budapest (VÁTERV) végezte 1954. január 22-én.¹⁴⁹ Az építés 1957. augusztus 1-jén kezdődött. A lakóépületek szabadon álló, zsalugáteres, sátozott kivitelben készültek el 1958-ban, a MNOT – 254m jelű típussterv felhasználásával. Az adaptáló tervező, a Veszprém megyei Tatarozó Tervező, a kivitelező, a Veszprém megyei Tatarozó és Építő Vállalat volt.

A terület némi változtatással az eredeti terv szerint épült be. A 35 ikerház helyett csak 28 készült. A 4 családi ház helyett viszont 19 épült fel. A lakásszám így 75 darabra adódott.

III. A tósokberéndi bányászlakótelep létesítése a település legnagyobb bányász saját háza építési akciója volt. A létesítés előzményeiről a következők mondhatók el. „A bányászok közel hathetes sztrájkja idején széles nyilvánosságot kaptak a bányavidékek és ipari központok lakóinak élet- és lakáskörülményei... A Kádár-kormány ezért... kénytelen volt hathatós lépéseket tenni az iparvidékek le-

¹⁴⁹ MNL VeML XV. 18 c. Tervrajzgyűjtemény Trf 1743 99. doboz

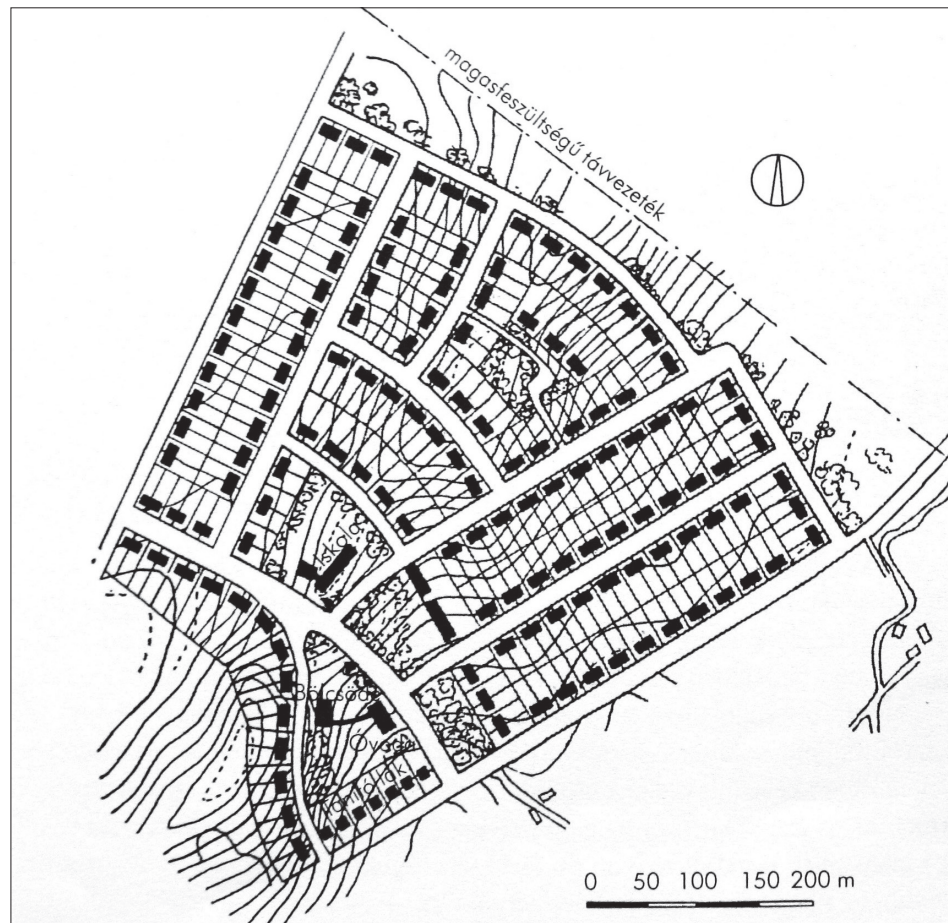
2.10 ábra: A Babucsá dűlő beépítése az 1953. évi terv alapján (A vastag fekete vonal az eredeti tervezési területet határolja)

csendesítésére. Így került sor jelentős béremelésre, 1957-től 'tízezer bányászlakás' akció megindítására.”¹⁵⁰ „A politikai érdekek mellett megjelentek a termelési érdekek is. „A bányák dolgozóinak közel fele... nem helyben lakik... Az ingázás nemcsak a dolgozónak szempontjából volt előnytelen. A dolgozó munkaerejét nagymértékben csökkenti a(z)... utazás. Emellett... falusi lakóhelyén háztáji gazdasággal is rendelkezik, ami szintén igénybe veszi munkaerejét... Az üzem szempontjából... azért hátrányos, mert a bányász csak csökkent munkaerővel dolgozik... a szállítás költségeinek jelentékeny részét a vállalat fedezi... A falusi környezetből ipari munkára áttérő dolgozók a városban is szívesebben laktak saját kertes családi házában, mint bérházakban.”¹⁵¹

A kormányprogramban megjelölt 10 ezer bányászlakásból „Ajka-Tósokberénd” 300 lakást kapott az ajkai bányák dolgozóinak számára. A tervezett építkezések számára, eredetileg az Ereszvényes (a Csikólegelőn), a Dohányos (Felsőcsingrertől délre eső terület), és a Csuhoskúti tábla (Pálmajor felé vezető úttól délre fekvő terület) szemelték ki. Az említett területeken 200 lakást terveztek felépíteni. Valamennyi terület a bányákhoz viszonylag közel (1,5 km-re)

¹⁵⁰ Germuska, 2004. 146

¹⁵¹ Markos, 1967. 34-35

2.11 ábra: A tóskberendi bányász lakótelep részletes rendezési terve, 1957

esett, ahonnan a munkába járás gyalog is megoldható volt. Végül az Ajka-Tóskberénd között fekvő Rozsföld és Kenderdülő területén épült fel a 300 lakás.¹⁵² A bányásztelep tette lehetővé, hogy Ajka és Tóskberénd közti beépítetlen terület jelentősen csökkenjen, bár az úr ezzel még közel sem tűnt el teljes mértékben. A terület kijelölése településszerkezeti szempontból kedvező döntésnek bizonyult. Az eredetileg beépítésre tervezett területek tovább fokozták volna Ajka településszerkezetének szétesését. „Ajka-Tóskberénd” községben létesítendő bányásztelep helykijelölési dokumentációja 1957. február 27-én készült el.¹⁵³ A tervező az ÉM Városépítési Tervező Vállalatnál Bozai József

¹⁵² MNL VeML XXIII. 703 Ajka Községi Tanács VB iratai 40. csomó k. köteg

¹⁵³ MNL VeML XXIII. 703 Ajka Községi Tanács VB iratai 40. csomó k. köteg

volt, aki később a városi művelődési központ épületének terveit is készítette. A VÁTERV 1957-ben dokumentálta a tóskberendi bányász lakótelep részletes rendezési tervét, amelyet a Veszprém megyei Tanács VB hagyott jóvá (2.11 ábra). A terv a területre előirányzott 300 lakást melléképületekkel, keretekkel, utakkal, közművekkel (vízzel, villannyal) 35,5 millió Ft értékben, általános iskolát 8 tanteremmel, bölcsődét, óvodát, orvosi rendelőt, üzletházat 4,6 millió Ft értékben. A teljes előirányzat tehát 40 millió Ft volt.

A kijelölt terület földrészletei magántulajdonban álltak, ezért azokat ki kellett sajátítani. Az eredeti előirányzat szerint 300 lakás épült volna fel. A bányásztelep beépítési terve azonban csak 137 ikerházat és 24 szabadonálló családi házat, összesen tehát 298 lakást helyezett el a területen. A 298 lakással szemben végül 265 épült fel, ebből 248 lakás 124 ikerházban és 17 szabadonálló családi házban. Nem épült fel a Liliom utca nyugati oldalán 13 ikerház és a Vörös Hadsereg útja mentén 7 családi ház.

A teleklábas, egységes méretű telkekből álló telektömbök alkalmazása következtében a lakótelep szerkezete - legyezőt formázó alakja ellenére - voltaképpen hálós rendszerűvé vált. A rétegvonalakra ültetett hosszú, egyenes utcákat a rétegvonalakra merőlegesen vezetett útszakaszok íves kialakításával igyekeztek oldani. A telep ennek ellenére kissé unalmasnak hat. A telep nyugati részén, a Liliom utca mentén alközpontot terveztek kialakítani. Az alközpont közintézményeinek a tervei elkészültek. Az üzletházat, amelyben népbolt, tejbolt, zöldség-gyümölcs, vendéglő, italbolt került volna elhelyezésre, az ÉM Városépítési Tervező Vállalat tervezője, Bozai József tervezte.¹⁵⁴ A földszintes, 1.526 m² alapterületű épület nem készült el. Nem készült el az ÉM Általános Épülettervező Vállalat tervezőjének, Baruzs Bernát 50 fh-es óvodája sem.¹⁵⁵ Később felépült egy óvoda a területen, de más tervének a felhasználásával. A nyolc tanteremes iskolát ÉM Általános Épülettervező Vállalatnál Hegyi Lajos tervezte tornateremmel együtt.¹⁵⁶ Nem készült el, az alközpont azóta sem kapott iskolát.

A bányász lakóépületek hagyományos teherhordó-téglafalás szerkezettel, és magas tetővel készültek. Az épületek jó arányúak, azonban olyan mennyiségben sorolták ezeket egymás után, hogy az utcák unalmassá váltak. A lakások jó alaprajz-szervezést mutattak. A lakástípusok száma csekély, csak néhány típust alkalmaztak. A lakások kétszobásak voltak. Minden lakáshoz épült fürdő és WC, továbbá tartozott hozzá egy 200-250 négyszög öles telek sertés- és baromfiól. A kivitelező a Vas megyei Építőipari Vállalat, és a 4. számú Mélyépítő Vállalat volt. A kivitelezést 1957. március 9-én kezdték. 204 ikerház kivitelezését 1957. december 2-án fejezték be.¹⁵⁷

¹⁵⁴ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1737

¹⁵⁵ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1738

¹⁵⁶ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1739

¹⁵⁷ Tilhof, 2009. 229, 231

A bányásztelep szennyvízcsatornázását megtervezték, de csak a közintézmények (iskola, óvoda, üzletek) számára. A hozzátartozó kistisztító berendezés (kétszintes ülepítővel) a Vörös Hadsereg útja déli oldalán 300–400 személy részére alkalmas kapacitással elkészült.

A Közép-dunántúli Szénbányászati Tröszt 1957. október 3-án újabb megbízást adott az ÉM Városépítési Tervező Vállalt részére. A megbízás a bányásztelep 100 lakással történő bővítését célozta. A tervezési terület a Pálma utca, a Fekete István utca, a Széchenyi utca és a távvezetékek által határolt 13 hektár nagyságú terület volt. A bányásztelep bővítésének részletes rendezési terve 1958. március 15-én elkészült, de megvalósítása elmaradt.¹⁵⁸ Helyén részben családi házas, részben sorházas beépítéssel munkáslakás-építési akciók valósultak meg, zömmel magánereiből, a hatvanas és a hetvenes években.

1.2 Szövetkezeti lakótelep építése

Az ötvenes évek elején nemcsak állami pénzforrásokból épültek lakások. A lakásínség enyhítése céljából bevonták a lakossági pénzeket is. A sajátérs lakásépítés egyik formája a szövetkezeti lakásépítés volt. Az OTP kapott szerepet a finanszírozásban. Ajkán a Rákóczi utca és a vasút közti területet jelölték ki erre a célra. Az 1951. évi általános rendezési terv a 4. szomszédsági egységbe sorolta ezt a területet, amelynek egy részén korábban a Nirnsee-birtok szérűskertje volt. A lakótelep házhelyosztási tervét a Győri Tervező Iroda Soproni Fiókjának neves építészmérnöke Winkler Oszkár készítette.¹⁵⁹ A lakóépületek títustervei a Mezőgazdasági Épület és Településtervező Iroda tervezőjének, Rácz Györgynek a munkái.¹⁶⁰ A 2.12 ábra megvalósult állapotot mutatja be az eredeti tervezési terület határvonalának megjelölésével.

A lakótelepen a tervek szerint összesen 75 telket osztottak ki. A vasút felől egy teleksort alakítottak ki, a fennmaradó részen teleklábas telektömbökbe szervezték a telkeket négy, észak-dél irányú utcával határolva a tömböket. A község központja felé egységes utcásor zárta a telepet. A telep mellett húzódik a Rákóczi utca, amely a település központja és a gyártelep között teremtett kapcsolatot. Az utca kiemelt jelentősége ellenére sem szervezték rá a lakótelepet. A telepen 1951 évben 45 szabadonálló, földszintes családi házat építettek fel, 1952. évben a tervezett 30 darabban szemben 28 darabot. Összesen 73 lakás épült fel. A lakások kétszobásak voltak, fürdőszobával és az épülettel egybeépített fáskamrával, alapterületük meghaladta az 50 m²-t. Egy lakóépület felépítése 45 ezer Ft-ba került.¹⁶¹

A szövetkezeti lakásépítések 1953 és 1954 években tovább folytatódtak. Az OTP tervei 1953-ban 19 db, 1954 évre 30 db lakás építését irányozták elő.

¹⁵⁸ MNL VeML XV. 18c Tervrajzgyűjtemény Trf 1734 98. doboz

¹⁵⁹ A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.

¹⁶⁰ MNL VeML XV. 18c Tervrajzgyűjtemény Trf 1731 98 doboz

¹⁶¹ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1731 98 doboz

2.12 ábra: A Szövetkezeti lakótelep beépítése az 1951-1952.évi terv alapján
(A vastag fekete vonal az eredeti tervezési területet határolja)

A 49 lakást a lakótelep szomszédságában három helyen tervezték felépíteni. Az egyik terület a Rákóczi utca és a telep között szabadon maradt sáv, a másik a Zalka Máté utcától északra feküdt, a harmadik, pedig a mai Bródy utca, a Fürst Sándor utca és a Torna-patak által határolt terület volt, ahol ma a középiskolák állnak. A helyi tanácsi vezetők kérték, hogy az újabb szövetkezeti lakásépítési ütem területe ne különüljön el a községtől, és csatlakozzon a már elkészült szövetkezeti lakóházakhoz. A 49 db szövetkezeti lakóház telephely-dokumentációját 1952. szept. 25-re az ÉM Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat, Tímár Márton nevű tervezője készítette el.¹⁶² Külön közintézményt nem tartottak szükségesnek felépíteni a településközpont közelsége miatt. A Veszprém Megyei Tanács VB VIII. Építési Osztálya 1953. február 4-én kijelölte a területet lakásépítés céljára, majd alig egy hónap múltán, 1953. március 2-án megváltoztatta korábbi döntését. A Bródy Imre utca, a Fürst Sándor utca és a Torna-patak közti területre - a mai középiskolák helyére - a tervezett lakásépítést nem engedélyezte. A Zalka Máté utcától északra eső területtel ugyanez történt. A területet ugyanis az 1952. december 20-án

¹⁶² MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény. Fénymásolt tervrajzok Trf 1646

elkészült városközpont részletes rendezési terve a városközpont-hoz csatolta. Csupán a Rákóczi utca délkeleti oldalára tervezett hét lakóépület készült el. A történet kellőképpen illusztrálja, hogy sem a helyi, de még a megyei szervek sem voltak mindig figyelemmel az elkészült rendezési tervekre.

A szövetkezeti lakásépítések nem álltak le a Rákóczi utca és a vasút közötti terület beépítésével. A következő ütem területét a Gyár utca és a Madách utca valamint a Deák Ferenc és a Fürst Sándor utca között jelölték ki. A mély fekvésű terület víztelenítéséről gondoskodni kellett, melyet alagsövezéssel oldottak meg. Ezzel a területtel a város eddig elkészült rendezési tervei nem foglalkoztak. 1954. évben a Gyár utca és a gimnázium tervezett helye között négy teleksort alakítottak ki, összesen 41 családi ház elhelyezésére.¹⁶³ A földszintes épületeket nyeregteretivel fedték, fedélszékük síkbeli rácsos köracél szerkezettel készült.

Az első szövetkezeti lakóépületeket tulajdonosaik 1951-től kezdve vehették birtokba. A lakótelep mindkét részének szennyvíz elvezetése még 1963-ban is megoldatlan volt, annak ellenére, hogy a szennyvíz-csatornázási tervek időben elkészültek.¹⁶⁴

2. Többszintes lakótelepek.

2.1 Bauxit-lakótelepi lakásépítések

A lakótelep a köznyelvben a Bauxit-lakótelep nevet kapta. Azt ötvenes évek első felében használták – a magyar-szovjet közös vállalat neve után – a MASZOBAL-lakótelep elnevezést. A közös vállalat 1955. évi megszűnése után, a hivatalos iratokban megjelent a Timföldgyári lakótelep elnevezés is. A rendezési tervek készítői 2. szomszédsági egységként kezelték.

Sajnos a lakótelep beépítési folyamatairól kevés konkrét adat található. Az egyes épületek tervezőiről, és kivitelezőiről, a lakásszámokról, és a lakásösszetételről, a tervezés és az építés évről, számtalan helyről származó, egymásnak sokszor ellentmondó, nehezen összeilleszthető információ bukkant fel. A Bauxit-lakótelepen a negyvenes évek végén az 1942 évben felépített 11 lakóépület és a kaszinó állt. A lakótelep bővítése a timföldgyár 1950-ben indult kapacitás növeléséhez kapcsolódott. Az alumíniumkohó első rekonstrukcióját is 1953-1955 között hajtották végre. A lakótelep lakásépítései vállalati beruházásban valósultak meg. A meglévő lakótelep első bővítését a MASZOBÁL végezte el, megszűnése után, pedig a jogutód, az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó.

A lakótelepre 1952. szeptember 7-ére készített beépítési tervet az ÉM Városépítési Tervező Vállalat. A terv szerint összesen 663 lakás épült volna

¹⁶³ MNL VeML XXIII. 233a Devecser JTVB Város- és Községgazdálkodási Osztályának iratai 1954-1956 15. doboz

¹⁶⁴ VTVB Építés - Közlekedési Csoportjának 1963. október 15-én kelt levelének tanúsága szerint

fel a telepen, amely a mai Ifjúság utca és a Bercsényi köz valamint a Sport utca és a Kossuth utca közti területet töltötte ki. A tömbtelkekre szocreál szellemben, utcához igazodóan helyezték el, megnyitott keretes beépítéssel a lakóépületeket. Feltehetően, e terv alapján készített beruházási dokumentációt a LAKÓTERV, melyet az OT 1952. december 17-én hagyott jóvá. A jóváhagyó határozatban 633 lakás, óvoda, bölcsőde, kultúrház, és közművek építése szerepelt, 55 millió Ft összeggel.¹⁶⁵

A lakásépítések 1951-ben indultak, 1957-ig 271 vállalati bérlakás, valamint két 104 férőhelyes munkásszálló készült el.¹⁶⁶ Az ötvenes években épült 271 lakás az Új Élet utca, a Semmelweis utca valamint a Bercsényi köz és Eötvös utca közti tömbön épült fel. 1957 és 1961 között újabb 40 lakással bővült a telep a Semmelweis utca és az Eötvös utca sarkán. A keretes beépítés ezzel a 40 lakásos épülettel vált teljessé. Valamennyi épület hagyományos építési módban, a szocialista realizmus jegyében készült. A Kaszinóval szembeni két pillangó tetejű épület 20-20 lakást tartalmaz. A Bercsényi köz két kontyolt magastetős, F+II. szintes, öt és háromszekciós, kétfogatú épülete összesen 48 lakást foglaltak magukban. A keretes beépítés négy épülete szintén magastetős és F+II szintes. A Semmelweis utcai és a Gorkij közli épületek végszekciósak. A kétszintes végszekciókat keresztbe állították az épület főtengelyéhez képest. A fő épülettömeghez nyaktag imitációval kapcsolták. A nyaktagot visszaugratott homlokzatsíkjukkal és kőburkolatukkal különítették el az egyszerű homlokzatvakolattal ellátott épületszárnyaktól. A végszekciókat oromfalakkal zárták le. Az oromfalakat a rendelőintézet timpanonjaival rokon füzérekkel díszítették. Az épületek lábazatai és a bejáratok hangszúlyozó kapuzatok vörös homokkőből készültek.

Az Eötvös utcától északra készült még egy épület ebben az időszakban. Magányosan áll a következő korszak épületei előtt. Az eredeti rendezési terv szerint az Eötvös utcától északra fekvő terület is tömbszerűen, keretes beépítéssel épült volna be, a szocreálra jellemző épülettípusokkal. Az elsőként elkészült épületet azonban nem követte további. Mire a timföldgyár II. ütemének beruházása és ennek keretében a további lakásépítés folytatódott volna paradigmaváltás zajlott le az építészetben és az építésztechnológiában. De ez már a következő fejezet tárgya lesz.

2.2 Erőmű-lakótelepi lakásépítések

A lakótelep elnevezését illetően található némi bizonytalanság a helytörténeti irodalomban. A lakótelep első rendezési tervében újtelep elnevezés szerepelt. Nevezték központi lakótelepnek, Erőmű-lakótelepnek egy levél-

¹⁶⁵ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 2537. 173 doboz

¹⁶⁶ Deák, 2000. 196

tári anyagban¹⁶⁷ majd később Marton Sándor-lakótelepnek. A rendezési tervek készítő tervezők rendre 1. szomszédsági egység névvel illették. Az elnevezés bizonytalanságát fokozza, hogy az erőműnek volt már egy készenléti lakótelepe, a Kandó Kálmán-lakótelep. Ugyanakkor a Marton Sándor-lakótelepen nem csak az erőmű dolgozói kaptak lakást, hanem például az üvegyáré is. A lakótelepen, a városi lakásépítkezésekből 1953-tól csupán 210–270 erőműi dolgozó jutott lakáshoz. A 270 darab erőműi szolgálati lakás építését az erőműépítéssel egyidejűleg kezdték felépíteni.¹⁶⁸ A lakótelep az ötvenes évek közepéig Erőmű-lakótelep, majd 1956 után Marton Sándor-lakótelep néven szerepel az anyagban.

Az Erőmű-lakótelep több ütemben történt beépítése jellemzően államigazgatási beruházásban valósult meg. A beruházások lebonyolítói a hatvanas évek végéig, az irányítási rendszer reformjáig, a Veszprém Megyei Tanács illetve szervei voltak. A lakótelep helyeként természetesen kínálkozott a MASZOBAL-lakóteleptől nyugatra, Ajkát Tósokberénddel összekötő úttól északra fekvő Rókalyukdűlő. Kezdetben családi házak építésre szemelték ki a területet. Feltehetően a negyvenes évek második felében indultak a házhelyosztások, a Mester utca kilenc családi házzal beépült. A Területrendezési Intézet 1950. november 17-én kelt és a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságához címzett levele arról tájékoztató, hogy az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság 1950. november 6-án kelt határozatában 94 lakás elhelyezésére a MASZOBAL-lakótelephez a tósokberéni út mentén közvetlenül, nyugati irányban csatlakozó területet kijelölte.¹⁶⁹ A lakótelep helyének kiválasztását a következő tényezővel indokolták. Ajka község a bakonyi bánya- és iparterületek egyik szervező központja. A terület az északnyugati szélirány szempontjából kedvezően fekszik, és főútvonal mentén található. A dolgozók közlekedése a munkahelyre egyszerű. A lakótelep lakásai a MASZOBAL-lakótelepen lévő vízhálózatról elláthatók. A lakótelep beépítésére 1951-ben készült el az első rendezési terv. A terv alapján épült fel a Május 1 téri szimmetrikus elrendezésű lakóépület csoport. Az 1950. évi kijelölő határozatban említett 94 lakás ebben az épületcsoportban valósulhatott meg. Az itt felépített F+II szintes épületek földszintjén létesített üzleteknek a MASZOBAL-lakótelep lakóit is ki kellett szolgálniuk.¹⁷⁰

Az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság az 1951. július 31-i ülésén döntött arról, hogy Ajkán az 1952. évi lakásépítési keretben 200 állami és 200 szövetkezeti lakást kell felépíteni. A 400 lakást a MASZOBAL-lakótelephez nyugati és északi irányban csatlakozó Rókalyuk és a Szekérhídi dűlő területein tervezték elhelyezni. A terület szorosan kapcsolódott az 1951- évi

¹⁶⁷ MNL VeML XV. 18.c 91 D. TrF 1662

¹⁶⁸ Kozma, 1996. 235-236

¹⁶⁹ MNL VeML XXIII. 6.1 Iratok 1.doboz

¹⁷⁰ MNL VeML XV. 18.c 91 D. TrF 1662

2.15 kép: Ajka, 1. szomszédsági egység első építési ütemének épületei

építkezésekhez, azokkal egy együttest alkotott.¹⁷¹ A szövetkezeti lakások azonban nem itt épültek fel, hanem minden bizonnyal a mai Szövetkezeti lakótelepen illetve a Gyár utca melletti területen. A 200 állami lakás kivitelezése a Május 1 tér és Móra Ferenc utca, valamint a Petőfi utca és Móricz Zsigmond utca közti tömbben valósult meg. A tömb beépítésekor csak a Május 1. téri épületcsoport esetében követték az első 1951. évi rendezési tervet. A tömb további részének beépítése, amely a 200 lakás elhelyezésére szolgált, egy módosított rendezési terv alapján történt meg. A lakásszám, a megvalósulás során változhatott, mivel a tömbben 283 lakás található, a terv szerinti 294 darabbal szemben. A tömb beépítése megfelel a mai állapotának, beépítése 1951-ben indulhatott el, a Petőfi utcai két épülete 1953-ra készülhetett el.¹⁷² A tömb teljes beépítése 1955-ben, illetve 1962-ben fejeződött be a bisztró épületével és a tömbbelsőbe helyezett épülettel (2.15 kép).

Ajka 1953-1954 évi komplex beruházás I. címmel a Városépítési Tervező Vállalat 1953. március 25-én dokumentált egy anyagot.¹⁷³ Ligeti Aurél létesítmény főmérnök az összesítő műleírásban Ajka jóváhagyott általános rendezési tervére hivatkozott, amely meghatározta az I szomszédsági egység

¹⁷¹ MNL VeML XV. 18.c 90 d. TrF 1656

¹⁷² MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény TrF 1956 90. doboz

¹⁷³ MNL VeML XV. 18.c 90 d. TrF 1655

beépítési paramétereit. A szomszédsági egység méretét 19,2 ha volt, ebből 1951-1952. években beépült 5,5 ha. Mivel ez a méret a Petőfi utca és a Móricz Zsigmond utca között fekvő két tömbnek felel meg, a beépítés még nem lehetett teljes, inkább folyamatban lévő építkezésekről lehetett szó. A Móricz Zsigmond utcai 44 férőhelyes óvodát is csak 1956. évben adták át.¹⁷⁴ A tervezők 1951 évben 92 db, 1952 évben szintén 92 db, 1953 évben 138 darab lakás építését ütemezték. Az így adódó 322 db lakásból 238 db az első tömbben épülhetett fel, a fennmaradó 88 db, pedig a Móra Ferenc utca elején, a nyugati oldalon a törtvonalú, bástyaszerű csuklóponttal kialakított épületben. A terv 1953-1954 között további 850 darab lakás felépítésével számolt. A telep lakosság számát 5.200 főben, lakásszámát 1.172 darabban határozták meg. A nettó laksűrűséget 426 fő/ha, a bruttó laksűrűség: 270 fő/ha értékben állapította meg. A fejlesztési dokumentáció a telep utjainak a hosszát 3.550 méterben határozta meg. Az általa gyenge teherbírásúnak minősült. A beépítés eredetileg a szomszédos, Tósokberéndhez tartozó dombra is felkúszott volna, de a nagy földmunkák miatt lemondtak róla. Az épületeket rusztikus kőlabazatokkal és kapuzatokkal javasolták kiképezni. Már ekkor, 1954-ben szóba került a többszintes lakótelepi lakások távfűtéssel való ellátása. A MASZOBAL saját távfűtést tervezett a lakótelepére. Nem valósul meg, ezért a tervezők kályhafűtéssel számoltak.

Az 1. szomszédsági egység tervfeladatát 1955. június 24-én módosították. A módosítást nem a Városépítési Tervező Vállalat végezte el, hanem az ÉM Lakóépülettervező Vállalat, személy szerint Borostyánkői László és Fábrián István építészmérnökök.¹⁷⁵ Az „Erőmű-lakótelep területén” 1951 és 1952 évi jóváhagyott tervfeladatokban foglalt, és részben már felépült lakóépületeken kívül további 1.061 lakásra, és kereskedelmi létesítményekre vonatkozott ez a dokumentáció. A kereskedelmi létesítmények körében megjelent az élelmiszerbolt, a húsbolt, a háztartási bolt, a cukrászda, a vendéglő, a papírbolt, a virágüzlet; a kisipari létesítmények körében a patyolat, és a fodrász; egészségügyi intézmények között az orvosi rendelő, és a gyógyszertár; az oktatás intézményei körében egy 8 tantermes általános iskola, egy óvoda, és egy bölcsőde. Meghatározták a lakásszámot és a szobaszám szerinti lakásösszetételt. A lakásösszetételben megjelent a csökkent értékű lakás. A tervfeladat szerint a lakótelepen 196 db egy szobás, 742 db két szobás, 17 db kettő és félszobás, 63 db háromszobás, és 144 db „CS” lakás épül fel. A kétszobás lakások aránya közelítette a lakásállomány kétharmadát. Terveztek még egy kétszintes 154 m² alapterületű műterem lakást kiállítási csarnokkal. A műterem lakás a mai bisztró épületének a helyén épült volna fel. Nem valósult meg. A csökkentett komfortú lakásokat

¹⁷⁴ MNL VeML XXIII. 233a 18 d.

¹⁷⁵ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény TrF 1654

a Móra Ferenc utca, a Móricz Zsigmond utca és a Petőfi utca által határolt tömbben, valamint a Móra Ferenc és a Móricz Zsigmond utca délkeleti sarkán álló L alakú épületben helyezték el. A „CS” lakások megjelenése összefüggött az ország gazdasági helyzetének 1953. évben történt megtorpanásával. Beruházásokat állítottak le, és a folyamatban lévő beruházások költségeinek csökkentését rendelték el. Így kerültek a költségesnek tartott fürdőszobák helyére a mosdófülkék kézmosóval.

A LAKÓTERV tervvéleményező bizottsága, egy 1955. július 4-én kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint, kifogásolta, hogy a lakótelep valamennyi épületét a magas talajvíz miatt ellenlemezés szigeteléssel látták el. Az épületenkénti műszaki megoldást költségesnek tartották. Javasolták, készüljön egy olyan tanulmány, amely tisztázza, hogy melyik megoldás a gazdaságosabb, az ellenlemezés vagy az alagcsöves.¹⁷⁶ A LAKÓTERV részéről, Borostyánkői László építészmérnök és Hőnig Nándor tervezők, 1956-ban foglalkoztak a magas talajvíz elleni védekezés lehetőségeivel. Három megoldást vizsgáltak meg: a Torna-patak szabályozását, a terület alagcsövezését, és az épületenkénti teknőszigetelés alkalmazását a pinceszinteken. A tervezők, végül az alagcsövezést javasolták, amely megvalósult. A Torna-patakot később, a hatvanas években szabályozták. Az „Erőmű-lakótelep”, illetve 1. szomszédsági egység tervfeladatát 1956. február 17-én hagyta jóvá az Országos Építésügyi Hivatal. A lakás beruházásra 28 millió Ft, a mélyépítési létesítmények kivitelezésére 29 millió Ft összeget biztosítottak.

A várossá nyilvánítás idejére, 1959-re az Erőmű-lakótelepen, (akkor már Marton Sándor-lakótelepen) elkészültek a két déli tömb épületei, valamint a tőlük északra fekvő két tömb Móra Ferenc és Móricz Zsigmond utcai saroképületei, a tőlük jobbra és balra eső egy-egy sávházzal. A további építkezések már a várossá válás időszakára esnek. A lakótelep elkészült részei a szocialista realista városépítés klasszikus jegyeit viseli. Szervező elvként a szomszédsági egység rendszerét alkalmazták, a területek tömbökre tagolták, azokon megnyitott keretes beépítést alkalmaztak. A keleti tömbre sarokszekciós épületek kerültek, a nyugati tömbben megjelentek már a sávházak is, de még szocreál köntösben. Valamennyi épület hagyományos építési móddal készült.

Az ötvenes évek lakótelepeinek jellegzetességei az alábbiak szerint foglalkozhatók össze. „A politikai vezetés döntött... a lakásépítés célterületeiről, a lakásösszetételről, lakásnagyságról és az alkalmazott építési módról, a tényleges lakossági igényeket nem vették figyelembe.”¹⁷⁷ Az ötvenes évek településrendezési gyakorlata mindezek ellenére ismert – a szocreál kötelező kánonja mellett – a korszerű elveket is. Alkalmazták – a modern városépítés által

¹⁷⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 18

¹⁷⁷ Körner – Nagy, 2006. 165

kifejlesztett megoldási módok közül – a funkcionális területi egységek elvét, a különböző közlekedési formák differenciálását. Még a lineáris koncentráció elve is megjelent az által, hogy egy-egy utcaszakaszra összpontosították a különféle üzleteket, és szolgáltatásokat. A lakótelepek alapvető szervezési elve a szomszédsági egységek elve volt. Az alapfokú közintézményeket gyalogos távolságra helyezték el, az autóforgalomtól mentes tömbbelsőbe. A lakótelepek területe általában 20 hektár körüliek voltak. A község területén kialakított négy szomszédsági egység közül szigorúan véve csak az Erőmű-lakótelep elégítette ki a szomszédsági egység kritériumait, a MASZOBAL-lakótelep nem, mivel intézményrendszere hiányos volt. A régi Ajka területét magában foglaló szomszédsági egység inkább tervezés technikai egység volt, mint modern szomszédsági egység. A Szövetkezeti lakótelep és a csikólegelői beépítés a szomszédsági egység egyetlen elvét sem elégítette ki.

„A szocreál lakótelepek makroszerkezetének két jellegzetes változata alakult ki. Az egyik merev, hangsúlyosan szimmetrikus kompozíciós rendszerű: a 'palotahomlokzatok' között hosszú egyenes út vezet a település hangsúlyos részére... a másik fajtát... a törtvonalú utcák, aszimmetrikus terek, és oldottabb beépítés jellemzi.”¹⁷⁸

Ajkán mindkét változat megjelent, a település két klasszikusan szocreál lakótelepén. Azonban érdekes kettőség fedezhető fel a kétféle stílus ajkai alkalmazásában. Amíg az Erőmű-lakótelep utcahálózatát oldottabb, lágyabb nyomvonalvezetés jellemzi, addig épületei egy részét a szigorúbb szimmetrikus rendbe szervezték a Május 1. tér és a Móra Ferenc utca mentén. Ugyanakkor a MASZOBAL-lakótelep utcahálózata merev, ortogonális rendben szerkesztett, miközben épületei elhelyezésének kompozíciós rendjéből hiányzik a szimmetria. Amennyiben a városközpont átépítése az ötvenes években készült rendezési terv szerint történt volna meg, akkor arra a lágyabb útvonalvezetés lenne a jellemző. A hatvanas évek elején elvetették az addig uralkodó keretes beépítést, helyébe a párhuzamos sávós beépítés lépett. Meg kell jegyezni, hogy a korszakra a nagy mennyiségű tervmódosítás volt a jellemző, szinte nyomon követhetetlen a folyamat. Úgy tűnik, hogy a beépítési terveket folyamatosan igazították az aktuális elképzelésekhez.

Az ötvenes évek ajkai lakótelepei emberi léptékű méreteikkel tűntek ki. A szocreál zárt utcaképet kívánt, ezt a keretes beépítés alkalmazásával érte el. A sarokszekció alkalmazása tette lehetővé a keretes beépítést. A sarokszekció a lakás alaprajzai kialakítását körülményessé tette, ugyanakkor védett belső udvarok kialakulását biztosította. A lakóépületek szintszámának háromban való maximalizálása, és az épülteknek a befejezettség érzetét nyújtó, magastetős kialakítása hangulatos kisvárosias karaktert kölcsönözött a lakótelepeknek. A kisvárosias lépték megfelel a város nagyságrendjének. A főbb utakra tájolt épületek földszintjén különféle üzleteket és szolgál-

¹⁷⁸ Körner – Nagy, 2006.200

tató létesítményeket helyeztek el. Az ellátás javításán túl, ezáltal valamiféle attraktivitást nyújtottak a gyalogosok számára.

A lakások alapterülete kicsi volt. Funkcióik egy része – részben ideológiai megfontolásokból – kiszorult. A közszolgáltatás létesítményei, melyek a kiszorult funkciók ellátását a háztartásoktól átvehette volna, késve vagy egyáltalán nem épültek meg. A szolgáltatások díjai sem épültek be a keresetekbe. A korszak jellemző középületei a rendelőintézetek, a bölcsődék, az óvodák, az általános iskolák és a kultúrházak. A rendelkezésre álló erőforrások szűkössége és a feladatok hatalmas volumene közti ellentmondást a szükséglet-kielégítés redukálásával kísérelték meg áthidalni. Ennek eredménye a fürdőszobák felváltása mosdókkal, a zsákszobák megjelenése, a kis homlokzati nyílások alkalmazása, a szegényes homlokzatképzés. A kis nyílásméret alkalmazása az épületek hosszófalaz szerkezeti rendszereiből is következett.

A szocreál „korszak kereteit 1948-49-től körülbelül az 1950-60-as évek fordulójáig húzhatjuk meg” - idézte Prakfalvi és Szücs alkotópáros a szocreálról szóló könyvükben Aradi Nóra művészettörténészt.¹⁷⁹ Az említett korszakhatárok Ajka esetében nagyjából megegyeznek a művészettörténet álláspontjával. Az első szocreál épületek a MASZOBAL- és az Erőmű-lakótelepen jelentek meg az ötvenes évek legelején. Az elkezdett beruházások miatt még a hatvanas évek elején is épültek szocreál ihletésű épületek az Erőmű-lakótelepen. Munkám szakaszhatárait tekintve az államosítástól a várossá nyilvánításig terjedő időszak joggal tekinthető a városrendezés és az építészeti formálás terén szocialista realistanak. 1955. novemberében a szovjet központi szervek elítélték a díszítéseket és a gazdaságosságra hívta fel a figyelmet.¹⁸⁰ „1958 évbe kormányhatározat jelent meg a műszaki tervezésről és tipizálásról, amely... megkövetelte a títustervek és a nagyipari technológiák bevezetését.”¹⁸¹

Infrastruktúraépítés

1. Ivóvízellátás

A település különböző pontjain folyó lakásépítéseket nem követte megfelelő ütemben a lakások ellátásához szükséges közműhálózatok kiépítése. Ajkán és Bódén 1949-ben úgy épültek fel, és vették használatba bányászlakásokat, hogy nem építettek meg hozzájuk az ivóvízvezetékeket. Az ivóvízellátásra a provizórikus megoldások voltak a jellemzők. A Veszprém Megyei Tanács és az illetékes minisztérium közös beruházásában, 1951. júniusban a 4. számú Mélyépítő Vállalat megkezdte Ajkán a 6 km hosszú gerincvezeték és egy

¹⁷⁹ Prakfalvi-Szücs, 2010. 9

¹⁸⁰ Körner – Nagy, 2006. 76

¹⁸¹ Ferkai, 2005. 56.

300 m³-es medence építését. A próbaüzem 1954. május 1-jével kezdődött, de ekkor még hiányzott az elosztó vezeték. 1953-ban a megyei tanács beruházásában elkészültek a Petőfi utca első állami lakásai. Az ivóvízellátásuk 1961-ig az eróműből kihozott vezetéken keresztül történt. A lakótelep elosztó vezetéke 1961-ben épült meg. Ajka és Csingervölgy közötti ivóvízvezeték 1956-ban készült el, amely megoldotta Alsó- és Felsőcsinger valamint a Jókai bánya vízellátását. A vezetéket kiépítették Ajkáig 1.200 lakás ellátására.¹⁸² Az ajkai hőerőmű megnövekedett vízigénye helyi vízforrásokból nem volt fedezhető. Az óránként 20 ezer m³ vízszükségletet Tapolcafőről terveztek biztosítani. A 25 km hosszú vezeték építését 1956-ban megkezdték.¹⁸³

2. Szennyvízkezelés

A Bauxit-lakótelep szennyvizeinek kezelésére az 1940-es években elkészült a csatornahálózat és egy kis szennyvíztisztító mű a Széles-víz partján. A Bauxit-lakótelep főcsatornájára rákötötték az Erómű-lakótelep lakóházait is. Az eredetileg a timföldgyári lakótelepet kiszolgáló, 1600 főre méretezett szennyvíztisztító telep kapacitása elégtelennek bizonyult. A főgyűjtőt a Sport utcában vezették a Széles patak melletti szennyvíztisztítóig. A lakótelepek főgyűjtője egyesített rendszerű, átmérője 30 cm volt. A lakásokban keletkezett szennyvízen kívül a strandfürdő elhasznált vizét valamint a csapadékvizet is a tisztítóra szállította.

A MASZOBAL-lakótelep, és az Erómű-lakótelep szennyvizeinek együttes kezelésére egy központi szennyvíztisztító telep építését vették tervbe. A telep helykijelölésére 1954-ben készített dokumentációt az ÉM Közmuérvező Iroda Budapest tervezője Tasfi László mérnök. A telep kapacitását az akkori 10 ezer fős lakos szám, és a várható 15 ezer fős lakosság növekedés alapján 25 ezer fő figyelembevételével határozták meg. A biológiai csepegtetőteszt telep két ütemben tervezték megvalósítani. Az első ütemet 10 ezer fős kapacitásra tervezték, amelynek bekerülési költsége 1.746 ezer Ft volt. A második ütemben emelkedett a kapacitás 25 ezer főre, amelynek a bekerülés költségét 3.713 ezer Ft-ra kalkulálták. Az új szennyvíztisztító telep helyét a régítől nyugatra, a mai helyére jelölték ki.¹⁸⁴ A szennyvíztisztító telep helykijelölését két éves késedelemmel követte a telep első ütemének a kiviteli terve. A Mélyépítő Tervező Vállalat mérnöke, Verébfalvy Béla 1956 októberére készítette el a kiviteli tervdokumentációt, az ÉM Lakóépülettervező Vállalat megbízása alapján.¹⁸⁵ A tisztított szennyvíz befogadója a Széles-víz. A patak alacsony kisvízi hozamára tekintettel teljes biológiai tisztítást tartottak indokoltnak. Az első ütem napi vízmennyisége (a házi szennyvíz és a talajvíz

¹⁸² Majercsik, 1981. 9-10

¹⁸³ Tilhof, 2009. 225

¹⁸⁴ MNI VeML XV. 18.c Trf 1653 90 d.

¹⁸⁵ A terv lelőhelye az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára

együtt) 1.830 m³/nap, a második ütemé 5.070 m³/nap értékre adódott. Magas infiltrációs aránnyal (20-25 %-kal) számoltak. Elválasztó rendszerű, gravitációs, beton csatornát terveztek. A telep 1964-re készült el.

3. Közlekedés

Az ötvenes években néhány jelentősnek mondható infrastrukturális beruházást hajtottak végre Ajkán, illetve környékén. A beruházások az iparfejlesztést szolgálták. A bauxitnak a kitermelőhelytől a feldolgozó üzemig történő szállítását oldotta meg az Ajka és Halimba közötti vasút megépítése. A vasútépítés 1952. évben indult, és 1954-re készült el. A vasútállomást bővíteni kellett a bejárók nagy aránya folytán megnövekedett személyforgalom miatt. Új várótermek épültek 1958-ban¹⁸⁶, a kor igénytelen építészeti felfogásában.

A település úthálózta nem volt képes megfelelő módon kiszolgálni az ipar által keltett forgalmat. Megoldatlan volt a vasút által kettévágott település két része – az északi lakóterület és a déli iparterület – közötti közúti kapcsolat. A település két része közötti kapcsolatot biztosító Rákóczi utcai szintbeli átvezetés nem jelentett megoldást. A vasúti forgalom sűrűsége miatt gyakran zárta le sorompó a közúti forgalom előtt az átjárást. A Csikólegelő fokozatosan beépült bányászházakkal. A településrész és a településközpont közti kapcsolat körülményesen volt megoldva az Arany János utcai átjárón keresztül. A településen átvezető belső utak több töréssel tarkított nyomvonal vezetése és műszaki paramétereinek szűkössége miatt radikális megoldáshoz folyamodtak a döntéshozók és a tervezők. A Bakonygyepes irányából érkező utat a Kossuth utcáról áthelyezték tőle keletre, a katolikus templom szomszédságába. A megoldás néhány ház - köztük Fekete István író házának - a lebontásával járt. Az új út szükségessé tette a Torna-patakon újabb híd építését, valamint a vasúti felüljáró megépítését. A vasúti felüljáró 1960-ban készült el. A felüljáró háromnyílású, bordás gerendakeret szerkezettel épült meg. Az üveggyár és a Szövetkezeti lakótelep közötti Tüzép-telep területén vezették át az új út, Torna-pataktól délre eső szakaszát.

A település elnyújtott szerkezete, valamint a lakótelepek és az üzemek között megnövekedett távolságok a gyalogos munkába járást egyre növekvő tömegek számára tette lehetetlenné. Szükségessé vált a tömegközlekedés megszervezése. A helyi közlekedés az ajkai vasútállomás és Alsócsinger között 1959. szeptember 9-én indult meg.¹⁸⁷

4. Patakszabályozás

A Torna-patak rendezetlen folyása a település területén rendszeres árvízveszélyt jelentett. A mély fekvésű területeket vizenyőse tette, megnehezít-

¹⁸⁶ Tilhof, 2009.234

¹⁸⁷ Tilhof, 2009. 241

ve illetve megdrágítva beépítésüket. A patak szabályozásának szükségessé többször is felmerült, így a Szövetkezeti lakótelep második ütemének helyki-jelölése során, az Erőmű-lakótelep építése idején, stb. Folytak patakrendezési munkák 1955-ben, és 1958-ban is.

Közüintézmények

Ajka népessége - az ötvenes években - a község egyesítésekkel és a vándorlási nyereséggel duplájára nőtt. A négy település – Ajka és Bódé valamint Tósok és Tósokberénd - együttes lélekszáma 1949-ben 7.726 fő volt. Ez a népesség-szám gyarapodott bő egy évtized alatt, – az 1960. évi népszámlálás szerint – 15.365 főre. A városfejlesztés számára - nem számítva a korábbi lemaradást – 7.639 fő letelepítése és ellátása jelentkező feladatként. A jelentősebb közin-tézmény fejlesztések a következők voltak.

1. Az 1949. évi intézményi állomány nem volt képes kielégíteni a lakos-sági szükségleteket. A nők munkába állítása megnövelte a gyermekintézmé-nyek iránti igényeket, óvodákra volt szükség. A Móricz Zsigmond utcában, Tyroler Endre által 1954-ben adaptált tervek alapján, 1955-ben megkezdtek egy 100 fős óvoda építését. Az épület bekerülési költsége 859 ezer Ft volt.¹⁸⁸ Az óvoda 1956-ban elkészült, de két évig iskolaként használták.¹⁸⁹ 1955. év elején átadták az erőmű 25 fős üzemi óvodáját. 1958 őszén működni kezdett Ajka második, 44 férőhelyes bölcsődéje a Móricz Zsigmond utcában.¹⁹⁰

2. A nagyarányú népességnövekedéssel képtelen volt a lépést tartani az iskolaépítés. Ajka első korszerű iskolája az üvegyári sportpálya mellett épült fel, a József Attila utca közelében. A négy tantermes általános isko-lát 1949-ben kezdte el építeni a Veszprémi Magasépítési Nemzeti Vállalt, 1950. július hónapra elkészültek vele. Már akkor látható volt, hogy további iskolafejlesztésre lesz szükség.¹⁹¹ Sok-sok provizórius megoldással kísér-leteztek a nagy tanulói létszám elhelyezése érdekében. Nyitottak tanter-meket valamikori kocsmában a Torna-patak partján, fenntartották a volt felekezeti iskolák egy-két tantermes épületeit, használtak óvodát iskolai célokra. E sorok írója gyermekkorában végigjárta valamennyi típusát az említett ideiglenes megoldásoknak. A következő iskolaépítés a Kossuth Lajos általános iskola felépítése volt. A 16 tantermes iskola kivitelezését 1954-ben kezdték el, első nyolc tanterme 1958 májusára, a második 8 tan-terme 1959. januárjára készült el.¹⁹²

¹⁸⁸ Lásd: MNL VeML XXIII. 233a Devecser JTVB Város- és Községgazdálkodási Osztályának iratai 1954-1956 15. doboz

¹⁸⁹ Gay, 1989. 199

¹⁹⁰ Tilhof, 2009. 233

¹⁹¹ MNL VeML XXIII. 6.1 Iratok 1.és 2 doboz

¹⁹² Tilhof, 2009. 235

3. A bányák és az ipari üzemek szakmunkás utánpótlását voltak hívat-va kielégíteni a szakmunkásképzés újonnan alapított intézetei. A szakmun-kásképzést a Munkaerő Tartalék Hivatala (az MTH) irányította. Az ajkai bá-nyásziskola és tanulóotthon helyét 1950-ben Alsócsingerben jelölték ki. A vá-járiskola kétemeletes 364 férőhelyes diákothona 1951-ben készült el 16 millió Ft-ból, az egy emeletes iskolaépület, pedig 1952-ben.¹⁹³

4. A középiskolai oktatás Ajkán 1953. szeptember 1-jén indult a volt kato-likus iskola két tantermében.¹⁹⁴ A gimnázium számára azonban új, megfelelő kapacitású épületre volt szükség. A 12 tantermes épület terveit 1955-ben ké-szítette Középpülettervező Vállalatnál Vas Zoltán.¹⁹⁵ 1961. szeptember 9-én fe-jezték be a gimnázium és a hozzátartozó 40 férőhelyes kollégium építését.¹⁹⁶

5. A művelődési házakat, a korszakra jellemző módon az iparvállalatok-hoz kötötték. Ezért állhatott elő az a kedvezőtlen helyzet, hogy az erőmű nagy befogadóképességű művelődési házat nem a település központjában helyezték el, hanem a periférikus helyzetű Kandó Kálmán-lakótelep mel-lett, az erőmű tövében. Történt ez annak ellenére, hogy a MASZOBAL-lakótelep 1952. évben készült beépítési terve a városi igényeket kielégítő kapacitású kultúrház helyét a lakótelepen kijelölte. A művelődési ház a 1953-ban épült fel három millió Ft-ból, szocreál stílusban. Kultúrház épült 1953-ban Ajkacsingervölgyben is. Építési engedélyét 1952-ben adták ki.¹⁹⁷ Az épület 1954. december 19-ére elkészült, 1244 ezer Ft bekerülési költség-ből¹⁹⁸, szintén szocreál stílusban. Az épület jellegzetes építészeti motívuma a timpanonnal koronázott oszlopos portikusz.

6. Az egészségügyi ellátás fejlesztése is elindult. Az egészségügy „állami intézményének széles körű kiterjesztésével párhuzamosan számos rendelőintézet épült.”¹⁹⁹, így Ajkán is. A rendelőintézetet 1951. évben kezdték el felépíte-ni. Az építése 850 ezer Ft-ba, a felszerelése, pedig 360 ezer Ft-ba került.²⁰⁰ Az építési engedélyét 1952-ben adták ki,²⁰¹és 1953. október 5-én avatták fel. A rendelés 1954. április 11-én indult.²⁰² A rendelőintézet a város talán leg-markánsabb szocreál épülete.

¹⁹³ Tilhof, 2009. 215

¹⁹⁴ Tilhof, 2009. 219

¹⁹⁵ MNL VeML XXIII. 233 a Devecseri JTVB Város- és Községgazdálkodási Osztály iratai 1954-1956 17 doboz

¹⁹⁶ Tilhof, 2009. 250

¹⁹⁷ MNL VeML XXIII. 232/c 9. doboz

¹⁹⁸ Tilhof, 2009. 219,221

¹⁹⁹ Merényi, 1970. 123

²⁰⁰ MNL VeML XXIII. 6.1 2. doboz Vm Tanács VB Terv- és Statisztikai Osztály iratai

²⁰¹ MNL VeML XXIII. 232/c 8. doboz

²⁰² Tilhof, 2009. 219

7. A pénzintézetek is megjelentek az ötvenes években Ajkán. 1957-ben az OTP, majd 1958-ban az MNB nyitott fiókot az Eötvös utcában.²⁰³ A postahivatal a Táncsics utcából a volt katolikus iskola épületébe költözött 1959-ben. Az 1900-ban épített épületet 1979-ben az új postaépült birtokba vétele után lebontották. A várossá nyilvánítás időszakában megkezdődött Ajka üzlethálózatának a fejlesztése is. Az új üzletek a Marton Sándor-lakótelep lakóépületeinek a földszintjén kaptak helyet.

A jogi és az intézményi környezet

A településfejlesztés és – rendezés kereteit a jogszabályok jelölik ki. Meghatározzák a feladatokat, azok elvégzésének a módját, valamint kijelölik a feladat ellátásban illetékes szervezeteket. A mondanivaló szempontjából a jogalkotásnak két területe emelhető ki, az egyik az államigazgatási szervek feladat- és hatáskörét, a másik a rendezési tevékenységet érinti.

Az 1949. évi új alkotmány a hatalom egységének az elvére építette fel az állam szervezetrendszerét. Az 1950. évi első tanácstörvény célrendszerében szerepel, hogy az új államszervezet célja közelebb vinni az ügyintézészt a dolgozó tömegekhez. Ennek azonban ellent mond, hogy a törvény ugyanakkor megszüntette a települések önkormányzatiságát. A tanácsok feladatává tették többek között, a tervszerűség biztosítását az állami élet minden vonatkozásában, valamint a helyi gazdasági terv és költségvetés jóváhagyását. Eszközöket azonban nem adtak a feladatok ellátásához. A törvény definiálta a tanácsi szféra különböző szintjeit, így a megyei tanácsi, a járási tanácsi, a városi tanácsi, és a községi tanácsi szinteket. A járás fennhatósága alá rendelték minden várost és községet. A helyi tanács végrehajtó bizottsága felelősséggel tartozott a helyi tanácsnak és a felettes végrehajtó bizottságnak. Annak ellenére, hogy különböző tanácsi szinteket hoztak létre, az egyes szintek eltérő feladatait nem definiálták. A „*tanácsok gyakorlatilag a központi szakigazgatási szervek végrehajtó részlegeivé válnak*”. A „*minisztériumok hozzájárulása nélkül semmit sem tehettek*.”²⁰⁴ A központi szervek az aprólékos feladat- és keretleltetés módszerét alkalmazták.

Az 1951. évi 1. számú törvényerejű rendelet szabályozta a város- és községrendezést. Rendezési tervet a községek szocialista fejlődésének előmozdítására, és a népgazdasági beruházások tervszerű elhelyezésének biztosítására kellett elkészíteni. Ajkára 1965-ig csupán egy-két olyan rendezési tervvel készült, amely ipartelepítéssel foglalkozott. Előírták, hogy a községek területét felhasználni, ott műszaki létesítményt elhelyezni csak a rendezési tervben meghatározott módon lehet. A város- és községrendezési terv tervezési

²⁰³ Tilhof, 2009. 230-242

²⁰⁴ Bély, 1984. 236-237

programból, és műszaki tervekből állt. A tervezési programokban a helyi szempontok nem jelentek meg, a népgazdasági terv végrehajtását szolgálták. A törvényerejű rendelet előírta, hogy a városokat és a községeket a város- és községrendezés szempontjából osztályokba kell sorolni. Az I. osztályú város és község a népgazdaság szempontjából nagyjelentőségűek, a II. osztályúak jelentősek, a III. osztályúak egyebek. A települések osztályba sorolását a Népgazdasági Tanács végezte el. A 166/8/1951 NT számú határozat melléklete sorolta fel az egyes osztályokba tartozó településeket. Veszprém megyében I. osztályba Ajka, Keszthely, Pápa, Várpalota, Veszprém, és Zirc települések kerültek. A rangsorolás célja a beruházási források koncentrálása volt. Csak az első osztályba sorolt településekbe jutott az I. ötéves terv beruházásaiból.

A rendezési terveket tervezési program alapján kellett elkészíteni. A tervezési program vizsgálatok alapján készült. Az Országos Tervhivatal állapította meg a települést érintő fejlesztési feladatokat. A község tervezési programját (távlati fejlesztési tervét) a Területrendezési Intézet készítette el. A megyei tanács végrehajtó bizottsága az elkészített tervezési programot megtárgyalta, és jóváhagyásra az Országos Tervhivatal elé terjesztette, amelyet a Népgazdasági Tanács, illetve a Minisztertanács hagyott jóvá. Az Országos Tervhivatal elnöke rendelte el az általános rendezési terv elkészítését. A tervezést az ÉM által kijelölt tervezőiroda végezte el. Az elkészült tervet a megyei tanács egyeztetette, és a minisztertanács jóváhagyta.

A részletes rendezési tervet annak a beruházásnak a tervezése kapcsán kellett elkészíteni, amelynek telepítése szükségessé tette a terv kidolgozását. Ez esetben is az ÉM jelölte ki a tervezőt, de a megyei tanács végrehajtó bizottsága hagyta jóvá a tervet. Látható, az eljárás során a települési érdekek és törekvések megjelenésének nem biztosították az intézményes kereteit.

A Területrendezési Intézet Területrendezési Főosztálya 1951. december 21-én dokumentálta a „*Területrendezés általános és elvi kérdései*” címet viselő munkáját²⁰⁵, amely az országos területrendezési terv volt. A tanulmány értékelte a területfejlesztés és a településrendezés korabeli helyzetét, és kísérletet tett a problémák orvoslására. A gondok között sorolta fel a statisztikai felmérések, a szakkáderek, az ipar és a városfejlesztés közötti összhang hiányát, hogy a tanácsok nem gazdáik saját területüknek, hogy a területrendezés módszertanilag kidolgozatlan, a feladatok elhatárolása tisztázatlan. A tanulmány készítői összefoglalták a településrendezési munka addigi tapasztalatait. Megállapították, hogy a meglévő lakások egészségtelenek, az utak települési átkelési szakaszai megoldatlanok, a vasútvonalak elhelyezkedése rossz, a közművek kiépítetlenek, a területgazdálkodás átgondolatlan (a központokban kicsi a laksűrűség), hiányoznak a közintézmények és a véderdők, a belterületeket ipari üzemek terhelik. Az anyag 33. kötete az

²⁰⁵ MNL OL XXVI – A -1 17. doboz 11. kötet

„Összefoglaló kiértékelés és javaslatok” figyelemre méltó megállapításokat tartalmazott a fejlesztéspolitikára nézve. Szóvá tették azt a fejlesztés gyakorlatát, amely szerint először az ipari üzemeket építik meg, majd ezt követően a lakásokat. A különböző szociális, kulturális, stb. létesítmények, pedig csak ezek után következnek. Megállapították, hogy ez a gyakorlat a gazdaságosság rovására megy. Egész házsorokat épültek fel üzletek, óvoda, és iskola, valamint utak, vízvezetékek nélkül. A megállapítások minden bizonnyal az ajkai tapasztalatokra is alapozódtak.

„A TERINT 1951-ben elkészítette az országos ipartelepítési tervet, majd az 1953-1954. évben létesítendő üzemek telepítési tervét is. Egyik terv sem került jóváhagyásra.”²⁰⁶ A hatalmi központ nem tűrte a rá nézve is kötelező terveket, inkább nem hagyta jóvá azokat. A minisztertanács 1952-ben a TERINT-et megszüntette, helyébe az Országos Városrendezési és Házhely-kijelölő Bizottság lépett. A bizottság „előkészítés nélkül, hirtelen kapkodva, és hatalmi szóval, határozta el a különböző beruházások helyét, nem törődve az előzőleg elkészült regionális és városrendezési tervekkel sem” – idézi a neves szakembert, Perczel Károlyt, a Körner – Nagy szerzőpáros.²⁰⁷

1953 nyarán - miután láthatóvá vált, hogy az aprólékos feladat- és keretlembontás módszere nem járható út, revízió alá vették a nehézipar-centrikus gazdaságpolitikát. A gazdaságirányítás decentralizálási tendenciájával többé-kevésbé párhuzamosan a tanácsi önállóság kérdése is napirendre került. Az 1954. évi második tanácstörvény kiemelte a városokat a járási tanácsok alól. 1956-tal megszüntették a minisztériumoknak a tanácsok irányába gyakorolt tervjóváahagyási jogkörét. A megyék 'középirányító szervekként' funkcionáltak. A megyéknek erre a szerepére azért tartottak igényt, mert egyrészt a központi szervek képtelenek voltak minden egyes település, minden egyes beruházásának figyelemmel kísérésére, másrészt a megyék elvonó és újraelosztó szerepe nélkül a helyi bevételek felhasználása elaprózódott volna, harmadrészt a községi tanácsok felkészületlenek voltak feladataik ellátására. A kibővült tanácsi hatáskör tehát a megyei tanácsokat érintette leginkább.²⁰⁸

Az 1951 évi 1. sz. törvényerejű rendeletet felváltó 1955. évi 36. számú törvényerejű rendelet előírta, hogy a város vagy község tanácsának végrehajtó bizottsága köteles a város illetve község fejlesztésének irányelveit elkészíteni. A jóváhagyott irányelvek a községi általános rendezési tervek jóváhagyásáig a helykijelölések valamint a községrendezéssel kapcsolatos kérdések eldöntéséhez alapul szolgáltak. Ilyen Ajkára készült irányelvek nem kerültek elő. Feltehetően nem készültek, az ALUTERV 1963-ban készült anyaga sem tett

²⁰⁶ Körner – Nagy, 2006. 177

²⁰⁷ Körner – Nagy, 2006. 177

²⁰⁸ Bélley, 1984. 240-241

róluk említést. Egy központosított rendszerben egy ilyen szabály nem hozta önálló döntési helyzetbe a települési tanácsokat.

A törvényerejű rendelet szerinti rendezési programot a tanács vb készítette el, a tervező szerv közreműködésével, a fejlesztési irányelvek, és a regionális összefüggések alapján. Elkészítéséhez az Országos Tervhivatal bocsátotta rendelkezésre a regionális vizsgálat eredményeit, a távlati (gazdasági) fejlesztési tervet, és a szakmai tervek településre vonatkozó részeit. A programot, jóváhagyás előtt a központi szervekkel egyeztetették és a községi tanács vb. előterjesztésére a megyei tanács hagyta jóvá.

Az általános rendezési terv feladata és rendeltetése nem változott. A tanács vb. készítette el, a jóváhagyott program alapján, és a megyei tanács végrehajtó bizottsága hagyta jóvá az érdekelt szervekkel történt egyeztetés után. A tervező szervet az Építésügyi Minisztérium jelölte ki. A részletes rendezési terv a község egy-egy összefüggő területének a beépítési módját, közintézmények elhelyezését, stb. határozta meg. A tervet a helyi tanács végrehajtó bizottsága készítette el, melyet szintén a megyei tanács végrehajtó bizottsága hagyott jóvá.

A településen belüli fejlesztések koordinációja az 1950-es évek elején megoldatlan volt. Hiányoztak ehhez a település tanácsának a ténylegesen jogosítványai, és személyi állományának felkészültsége is. Feladatává a gazdasági ágak szempontjainak az érvényesítését tették, és nem a település, és a lakosság szempontjainak a képviselését. A minisztériumok döntöttek mindenről, anélkül, hogy a településeket megkérdezték, vagy értesítették volna. Úgy tűnt, hogy „ebben az időszakban minden városjelleget, beleértve az építészeti koncepciót is a tervezőknek kellett eldönteniük, szemben a korábbi módszerrel, amikor a tervező a hatóságtól kapott szabályozási teroben minden városrendezés jellegű kérdésben döntést kapott.”²⁰⁹ Valóban, úgy tűnt, mintha a tervező mondta volna meg, hogy mit lehet, vagy kell építeni egy településen. Holott a tervező nem volt döntési pozícióban, szerepe a transzmisszióra korlátozódott. A központi akaratot közvetítette az általa készített terveken keresztül.

A beruházások lebonyolításának rendszere csak több év hibás gyakorlata után alakult ki. A beruházások előkészítésének három szakasza intézményesült: a tervezés, a jóváhagyás, és a hatósági engedélyezés. Az építési műszaki dokumentációk tartalmát szovjet mintára határozták meg. Tervrajzokból, terviratokból és tervmelléletekből álltak. Az 10.550/1951 OT számú rendeletben intézkedtek a beruházás megkezdéséhez szükséges tervfajtákról. A tervfajták közé a jóváhagyott tervfeladatok, a jóváhagyott műszaki tervek, a kiárazott részletes költségvetések és az organizációs tervek, valamint a kiviteli tervek tartoztak. 1952-re a műszaki tervezés három üteme alakult ki: az első ütemet a beruházási cél, a másodikat a műszaki

²⁰⁹ Valentiny, 1973. 27

terv, a harmadikat a kiviteli tervek alkották.²¹⁰ Tisztázták a tervek elfogadásának a rendjét is. A tervfeladatot az OT elnökletével működő bizottság hagyta jóvá. A jóváhagyás után kezdhette meg a tervező a műszaki tervek és költségvetés elkészítését. A műszaki tervet a beruházás irányító hatósága fogadta el. Ezután készülhetett el a kiviteli terv.²¹¹

A sok negatív tapasztalat után a Gazdasági Bizottság 5/1953 (VI. 25.) határozatában előírta, hogy engedély és programjóváhagyás előtt a beruházás nem indulhat meg. Az intézkedés már önmagában jelezte, hogy beruházások indultak meg műszaki tervek és hatósági engedélyek nélkül.²¹² A beruházási igény többszörösen haladta meg a kivitelezői kapacitást, a tervező intézetek képtelennek bizonyultak a pontos és teljes tervszolgáltatásra.²¹³

Hatalmas volumenű beruházások zajlottak az országban, amelynek fedezetét a nagyarányú redisztribúcióval sem tudták előteremteni. Ajkán is szinte mindenütt építkeztek, miközben a beruházások számtalan feltétele hiányzott. Megtörtént, hogy a dolgozók a személyszállító eszközök hiánya miatt nem tudtak megjelenni munkahelyükön, aztán mikor megjelentek, mégsem tudtak dolgozni, mert elfogyott az építőanyag.²¹⁴

A beruházásokban mutatkozó lemaradásokat a központi szervek is érzékelték. A Belügyminisztérium 1951 tavaszán levelet küldött a megyei tanácsoknak a lemaradások felszámolása céljából. A lemaradások okát abban látták, hogy a felső szervek nem vonták be az alsóbb fokú államigazgatási szerveket az ellenőrzésbe. Elrendelték a havonkénti jelentéstételt a beruházások helyzetéről, mintha ezzel szervezetlenségeket, az építőanyag és a munkaerő hiányát pótolni lehetett volna. A lemaradás megszüntetését rendszertől kérdésként kezelték. A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága II. Terv és Statisztikai Osztálya Ajkán is tájékozódott a beruházások állásáról. Az osztály, a Belügyminisztériumba 1951. június 9-én elküldött jelentésében leírta, hogy a VIZMŰ által végzett beruházásról a helyi tanács semmit sem tud, holott a község vízellátásáról volt szó! A település területén folyó bevizmentesítési munkákról sem tudott a helyi tanács.²¹⁵ Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a település területén összehangolás nélkül folytak a munkák. A település tanácsát az egyes ágazatok semmiről sem tájékoztatták. Így eleve képtelen volt megfelelni bármilyen összehangolási feladatnak.

²¹⁰ Réfi Oszkó, 1990. 47-49

²¹¹ Réfi Oszkó, 1990. 51

²¹² Réfi Oszkó, 1990. 8

²¹³ Réfi Oszkó, 1990. 48

²¹⁴ Lásd: Béke tér rendezését 1956-ban, Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára

²¹⁵ Lásd: MNL VeML XXIII.6.1. Iratok 1.doboz

2.24 A várossá nyilvánítástól az irányítási rendszer reformjáig, 1959–1967

Fejlesztési tervek és intézkedések

Ajka tervszerű fejlesztése iránti igény, előbb 1948-ban, majd 1959-ben műszaki szakemberek, mérnökök részéről merült fel. Iparfejlesztés és ehhez kapcsolódó lakásépítés folyt ebben az időszakban. Az állítást igazolja, hogy a nehézipari miniszter utasítására készült 1959-ben Ajkára fejlesztési koncepciót megalapozó tanulmány.

A várossá válás a városfejlesztés új dimenzióinak a megjelenésével, a település regionális szerepkörének a bővülésével járt. A közintézmények kapacitását nem volt elégséges a városlakókra méretezni. Figyelembe kellett venni a középfokú körzet lakosságának a középfokú intézményekkel szemben jelentkező elvárásait is. Ismerni kellett az ellátó körzet nagyságát és népességszámát, nemcsak a jelenre, hanem a belátható jövőre (a tervezés távlatára) nézve is. Az említett kérdésekre a regionális tervezés adhatott megalapozott választ.

Az iparfejlesztéshez kapcsolódóan történt néhány olyan esemény, amely felvillantotta a tudatos városfejlesztés lehetőségét. A várossá nyilvánítás környékén létrehoztak egy tárcaközi bizottságot a városfejlesztés koordinálására. A bizottság 1960. március 31-i ülésén határozatba foglalta, hogy a városfejlesztési terv elkészítése során a tervező vegye figyelembe, Ajka perspektivikusan járási székhelyé válik.⁶⁷ Az ALUTERV két tanulmányt készített – a hatvanas évek elején – az iparfejlesztésről és ennek városfejlesztési hatásairól. Magas rangú állami vezetők bevonásával 1963-ban megtárgyalták a városfejlesztés problémáit, és ismét létrehozták a városfejlesztést koordináló tárcaközi bizottságot.

A város fejlődését még egy fontos esemény befolyásolta. A hagyományos módon folytatott lakásépítés képtelen volt kielégíteni a felduzzadt lakásigényeket. A központi szervek ezért az építőipar technológiai színvonalának az emeléséről döntöttek és meghirdették az első 15 éves lakásépítési programot. A programnak részese volt a város is. A következőkben a városra ebben a periódusban készült fejlesztési tervekről és intézkedésekről lesz szó.

1. Ajka-Veszprém-Várpalota regionális tervtanulmány 1962. december 10-én készült el a Városépítési Tervező Vállalat keretében Dr. Bihaly Tamás, Tomcsányi Marianna és társaik munkájaként.⁶⁸ A megbízást az Építésügyi Minisztérium adta ki a tervező vállalat számára. A tervtanulmány elkészítésének a célja az ipar létszám szükségletének kielégítése volt! Ajka népességszámát, az anyag 1980-ra 30.840 főre irányozta elő, amit az 1980-as tényadatok visszaigazoltak. A város népessége ekkora 29.656 főre nőtt, a különbség

⁶⁷ Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára 5.

⁶⁸ MNL OL XXVI-D-8-f 106. doboz

elnyesző. A tervezők az összes lakásszükségletet 6.900 lakásban állapították meg. Ezt a lakásszámot a 70-es évek közepére érte el a város. A tervtanulmány összeállítói, a négy évvel korábban elkészült egyszerűsített általános rendezési tervet (a településvázlatot) elavultnak minősítették.

2. Ajkát 1959. év végén nyilvánították várossá. A városi státustól a város vezetői sokat vártak, azonban a várakozásaik nem teljesültek. A várossá nyilvánítás segítséget jelentett ugyan a település számára, de nem oldotta meg az 1947 és 1959 közötti rohamos iparfejlesztés következtében keletkezett lemaradásokat. A problémákkal szembesülve az MSZMP Ajka Városi Bizottsága az országos és a megyei párt és állami szervek segítségét kérte. A megyei párt és tanács együttes végrehajtó bizottsági együttes ülésen tárgyalta meg az ajkaiak „*Ajka várossá alakulása és az ezzel kapcsolatban jelentkező problémákról*” címmel összeállított jelentését.⁶⁹ A jelentést Bölcskei Imre, a városi tanács vb elnöke, és Rieger Rezső a városi pártbizottság első titkára készítette. Ajkán az Erőmű Kultúrotthonban 1963. május 29-én tartott ülésre meghívták a város-, illetve iparfejlesztésben érintett tárcák vezetőit.

A jelentés összefoglalta az iparfejlesztés eredményeit. Az üvegyár termelése 1959 és 1963 között megkétszereződött, az erőműé megháromszorozódott, a bányák 1962-ben hétszer annyit termeltek, mint 1947-ben. A timföldtermelés 50 ezer tonnával, az alumíniumtermelés 7 ezer tonnával emelkedett. 1962-ben letelepült a székesfehérvári Villamosági Televízió és Rádiókészülékek Gyára (VTRGY) részlege, a kenyérgyár, stb. A dolgozók városi összlétszáma 2.500 főről 13.000 főre nőtt. A rohamos iparfejlesztést azonban nem követte a város fejlesztése. Minden tárca egymástól függetlenül fejlesztett. A lakásfejlesztést nem sikerült összhangba hozni az iparfejlesztéssel együtt járó létszámemelkedéssel – állapították meg helyesen. Ajkán 100 lakásra 448 fő jutott, miközben országosan 230 fő. A járulékos beruházások megvalósítása megfelelő összhang nélkül történt. Legsürgősebb feladatnak az iskolahálózat fejlesztését, és egy többszakú technikum építését nevezték meg. (Annak ellenére, hogy Ajka kiemelt iparváros volt, a szakképzés sokáig megmaradt a szakmunkásképzés szintjén.) Hiányolták a megfelelő könyvtárat és kultúrházat. Az utak és a járdák kiépítése elmaradt. A kereskedelem, a vendéglátás és a közétkeztetés színvonala képtelen az igények kielégítésére. A jelentés készítői megfogalmazták javaslataikat. Kérték, hogy a várossá alakulást követően felállított, de jogkör hiányában feloszlott tárcaközi bizottság álljon fel újból, és legyen felruházva megfelelő jogkörrel. Szorgalmazták az összhang megteremtését a lakásépítés, a közművesítés, az útépítés és a kommunális létesítmények építése között.

Az ülést Bakos István az MSZMP Veszprém Megyei Bizottságának első titkára vezette le. Jelezte, hogy a magyar–szovjet timföld-alumínium

⁶⁹ MNLVeML XXXV. 1. 56. doboz Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottság Archívum 1963. évi

egyezmény értelmében Ajkán épül fel Európa legnagyobb timföldgyára. Letelepítésükhöz megfelelő mennyiségű lakásra, üzletre, és utakra lesz szükség. Kijelentette, hogy a város falusias jellegű maradt, nincs rendezési terve!

Az ülésen résztvevők közül Kossa István közlekedés és postaügyi miniszter kifogásolta, hogy a város szétszórt településekből áll. Dr. Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter hozzátette, hogy a tárcák egyenkénti kezdeményezései miatt nem tudott egységes város kialakulni. Ennek igazolásaként említette meg, hogy a kultúrotthonok elszórtan épültek, miközben nincs egy központi, amely a városi szintű igényeket kielégítené. Pap János belügyminiszter szerint fel kell számolni azt a gyakorlatot, hogy minden üzem külön lakótelepet és külön kultúrotthont épít. Szabó János építésügyi miniszterhelyettes meglepetést kelthetett a helyi vezetők körében, azzal a kijelentésével, hogy a városnak van rendezési terve, amelyet 1960-ban hagytak jóvá. Perczel Károly, az Építésügyi Minisztérium főosztályvezetője hozzátette, hogy a városközpont részletes rendezési terve is elkészült. Az 1960-ban elfogadott általános rendezési terv 33 ezer fős várossal számolt. A terv alapján állította, hogy a város képes befogadni az új timföldgyár 2.500 fős növekményét. Felhívta a figyelmet arra az ellentmondásra, hogy miközben a külső szomszédsági egységek épülnek, a városközpontban nem történik semmi. Kőből József az Országos Tervhivatal főosztályvezetője közölte, hogy az új kórház, a szálloda, a víz- és szennyvízcsatorna építésre 10 millió Ft rendelkezésre áll. Nehezményezte, hogy a Torna-patak rendezésére és a távfűtésre elkülönített pénzt a város nem használta fel. Borsos László belkereskedelmi miniszterhelyettes megerősítette, hogy a bolthálózat az igényekhez képest elmaradott.

Az ülés végén a két végrehajtó bizottság a 333/1963 számú együttes határozatában megállapította, hogy a város általános fejlődése különösen kommunális, egészségügyi és kulturális területen nem tart lépést a városi nagyüzemek fejlődésével. A fejlesztések összehangolására szükségesnek tartották egy Tárcaközi Bizottság létrehozását. Az ülés résztvevői jól látták a problémákat és az okokat is helyesen nevezték meg. Ugyanakkor a város- és iparfejlesztésben érdekelt helyi, megyei és központi szervezetek vezetői nem tudták, hogy a város rendelkezik a városfejlesztés területi koordinációjára hivatott jóváhagyott általános rendezési tervvel. Nem tudták, hogy elkészült, nem tudták, hogy elfogadták és nem tudták azt sem, hogy használni kell.

A tárcaközi bizottság, Szekér Gyula, a nehézipari miniszter első helyettese vezetésével 1963. december 20-án megalakult. Az ülésen sorra vették a fejlesztési igényeket, így a lakásépítést, és a különféle (oktatási, egészségügyi és kulturális) közintézmények építésének az igényét. Döntött arról, hogy 1965-ig új általános rendezési tervet kell készíteni.

3. Ajka város fejlesztése szempontjából meghatározó esemény történt 1962. november 15-én, ekkor kötötték meg a magyar–szovjet timföld-alumínium egyezményt. A szerződés alapján Magyarország timföldet szállít a

Szovjetunióknak, és cserében alumíniumot kap vissza. Az egyezmény a timföldgyártási kapacitás jelentős fejlesztésével járt. A meglévő timföldgyár bővítésén kívül új 480 ezer tonna éves kapacitású timföldgyár építése is szükségessé vált. Az új gyár helyét az OT a 690/1963. VIII. 30. számú határozatával a régi timföldgyár szomszédságában jelölte ki.

A Nehézipari Minisztérium 1964. március 25-én meghatározta a 2. számú timföldgyár beruházási célját. Előírta, hogy meg kell oldani a meglévő timföldgyárral való kapcsolódást, az erőművel való gőz és villamos áram kooperációt. A vízigényt a bauxitbánya mélyműveléséből kiemelt vízével tervezte kielégíteni. Rendelkezett a bauxit beszállításáról, és a timföld elszállításáról. Előírta, hogy foglalkozni kell a városfejlesztési, a közlekedési, és hírközlési, valamint káder utánpótlási kérdésekkel is.

A beruházási cél alapján az Alumíniumipari Tervező Intézet 1964 novemberére elkészítette a 2. számú Ajkai Timföldgyár kapcsolódó és járulékos beruházásairól szóló tanulmányát. A munkát Dr. Pintér Tihamér létesítmény főmérnök irányította.⁷⁰ A munka két fő részből állt, az egyik a 2. számú timföldgyár beruházásával, a másik a beruházásnak a városra kifejtett hatásaival és az ebből eredő városfejlesztési szükségletekkel foglalkozott.

Ajka város fejlesztésével foglalkozó fejezet a timföldgyár szemszögéből vizsgálta a fejlesztési szükségleteket. Az új gyár létszámát 1.820 főre kalkulálta, melynek 53 %-át bejárónak becsülte. Az építő és a szerelő létszám elhelyezésére 320 lakás felépítését irányozta elő. Ezen kívül további 730 lakás kellett a gyári dolgozók elhelyezésére. A III. ötéves tervben 425 db, a IV. ötéves terv 305 db lakás építése vált szükségessé a tanácsi lakáskeret terhére. Úgy számoltak, hogy a bejárók aránya a lakásfejlesztések hatására az 53 %-ról 30 %-ra fog csökkenni. A timföldgyári lakótelepen a beruházás kezdetekor 340 lakás volt, 268 fős legényszálló, további 36 fős végleges legényszálló. Az 1. számú timföldgyár bővítése keretében 80 lakás, és 100 fős legényszálló, a 2. számú új timföldgyár építés keretében 320 lakáson túl további 100 fős legényszálló építését vették tervbe. A lakásokhoz kapcsolódó oktatási, egészségügyi, kereskedelmi, szolgáltatási létesítmények költségeit az ipari keret terhére állították be. Szükségessé vált egy-egy általános iskola, óvoda, bölcsőde, gyógyszertár és körzeti orvosi rendelő felépítése. A bejáró dolgozók létszámának növekedésére tekintettel, foglalkoztak a járműpark fejlesztésével, továbbá új autóbusz pályaudvar építésével. A pályaudvar beruházását 3 millió Ft-ra becsülték, ebből a gyár 400 ezer Ft-ot vállalt. Kitért a tanulmány a hírközlés, a közúthálózat fejlesztésére is. Ekkor született döntés a lórintei tározó létesítéséről. A tó kettős célt szolgált egyrészt árvíz elleni védelmet, másrészt az ajkai üzemek számára tartalékvíz biztosítását. A város ipari víz igénye a hatvanas évek közepén 2.550 m³ volt óránként. A lórintei tározóba ezt a bányavíz mennyiséget tervezték

⁷⁰ Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 231

bevezetni. A város, abban az időben percnként 10 m³ ivóvíz mennyiséget használt fel. A tapolcafői vízforrás – a fenyőfői bauxitbányák víz elvonó hatása miatt – időközben elapadt, ezért az izamajori vízaknából pótolták a szükséges vizet. A víz Ajkára juttatásához 22 km hosszú 400 mm átmérőjű acél nyomócsővezetékterveztek, 15 millió Ft kivitelezési költséggel.

„1964-től a tanácsok beleszólási jogot kapnak a területüket érintő ipartelepítési, iparfejlesztési döntésekbe.”⁷¹ A gyár beruházói ezért tárgyalást kezdeményeztek a városi tanács vezetőivel a szükséges munkaerő és családtagjaik elhelyezéséről, valamint ellátásáról. 1964. november 10-én megállapodás született 730 db lakás biztosításáról a tanácsi keret terhére, továbbá egy 8 tantermes általános iskola, egy 75 férőhelyes óvoda, egy 50 férőhelyes bölcsőde, gyógyszertár, körzeti orvosi rendelő, kereskedelmi és szolgáltatási létesítmények felépítéséről. A gyár a kultúrházának elhelyezését a gyár főbejáratához, a padragi úthoz csatlakozóan tervezte. Az elhelyezés ellen az Építésügyi Minisztérium szót emelt, ezért került a város központjába.⁷² Megvalósítása tanácsi keret terhére történt, amelyhez a gyár is hozzájárult. Felmerült egy 4 x 40 fős vegyipari technikum felépítésének a javaslata is, amely nem valósult meg. Az új timföldgyár építése meghatározó módon befolyásolta a város további fejlesztését.

Az egyezmény megbontotta az ajkai bauxit vertikum, a timföldgyártás és alumíniumkohászat arányait. Ugyanakkor látni kell, az egyezmény nélkül a város nem juthatott volna hozzá azokhoz a pénzforrásokhoz, amelyek felhasználásával végül is városias formát kapott, és kiépülhetett a központja. Számptalan közintézmény és infrastrukturális elem e nélkül nem vagy csak késve épült volna meg. Az egyezmény súlyát jelezte, hogy a központi szervek egy magas rangú politikust „delegáltak” Ajkára országgyűlési képviselőnek, mintegy közvetlen felügyelet alá vonva az egyezmény végrehajtását.

4. A hatvanas évek elejére az infrastruktúra fejlesztés elmaradása már az iparfejlesztés gátjává vált. 1963-64-ben a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének hiánya szállítási csődöt idézett elő. Az egészségügy egyre kevésbé volt képes ellátni a növekvő betegforgalmat. Új kórházakat kellett építeni. A politikai vezetés kénytelen volt meghirdetni a 15 éves lakásépítési programot.⁷³ „Az iparosítás és a termelés centralizációja nyomán a termelés regionális szerkezete és az ország településszerkezete között egyre mélyebb szakadék támadt, amit a dolgozók utaztatásával hidalták át.”⁷⁴ Miközben az ingázás feltételei mostohák, az úthálózat kiépítetlen volt.

Az első 15 éves lakásépítési program keretében 1961 és 1975 között egy millió lakás felépítését hirdették meg. A tervidőszak első harmadában az álla-

⁷¹ Bély, 1984. 239

⁷² Hegedűs Sándor közlése, 2012

⁷³ Bély, 1984. 229

⁷⁴ Major, 1984. 121

mi építőipar bevezette a blokkos lakásépítési technológiát.⁷⁵ A központi döntések értelmében a lakóházakat 4-5 szintes formában, csak típusterv alapján volt szabad építeni. Szanálás-mentes, közműekkel és közlekedési utakkal ellátott építési területek kijelölését szorgalmazták. A rendezési terveket hozzá kellett igazítani az új elvárásokhoz.⁷⁶ Ebben az időszakban a lakásfejlesztés még az iparfejlesztés vonzata volt, bár már mutatkoztak a függetlenedés jelei. A városfejlesztésben és -rendezésben a döntés joga a megyei tanácsot illette. A város beruházásainál a megyei tanács szervei látták el a megrendelő, a beruházó szerepét. A finanszírozás különféle csatornákon keresztül történt, bár a forrás minden esetben az állami költségvetés volt.

Ajka város fejlesztésében a „rövid” hatvanas évek vége jelentős változásokhoz vezetett. A városfejlesztés szervezési kereteit a lakótelep építések adták a kapcsolódó (ellátó létesítmény) és járulékos (közmű jellegű építmény) beruházásokkal együtt. A lakásépítés szabad területei elfogytak, illetve a még meglévők nem voltak hozzáférhetőek. A város urbanisztikailag egyre inkább kettészakadt, az elavult falusias „belvárosra” és a korszerűbb, városiasabb „külvárosra.” A népességszámban megnövekedett, és regionális szerepkörhöz jutó város központjának kiépítése nem várhatott tovább. A fejlesztési döntéseket megkönnyítette a város 1965-ben elkészült általános rendezési terve, amely kijelölte a szükséges beruházások területét, a város központjával együtt. A város regionális szerepkörének tisztázása lehetővé tette közintézményeinek méretezését. A városfejlesztés minőségileg új stádiumának anyagi forrásait – nemzetközi szerződéssel politikailag is hangsúlyossá tett – 2. számú timföldgyár beruházása hozta magával. A figyelem ezek után természetesen fordult „belváros” rekonstrukciója, és a városközpont kiépítése felé.

A város megújításával összefüggésben többféle fogalom van használatban. Célszerűnek mutatkozik a fogalmak tartalmának a tisztázása. Az adott terület funkciójának és a formájának megmaradása vagy változása szerint négy módja van a megújításnak. Az első a renoválás, amely eredeti formában és eredeti funkcióval történő megújítást jelent. A második a rehabilitáció, amely új formában, de eredeti funkcióval történő megújítást hordoz. A harmadik a revitalizáció, amely az eredeti forma új funkcióval történő megújítása. Végül a negyedik a rekonstrukció, amely új formában és új funkcióval történő (bontásos) megújítást jelent.⁷⁷ A régi Ajka belső területén ez utóbbi történt. A város rekonstrukciója akkor válik szükségessé, amikor káros áthatással járó funkciók keverednek (MÉH telep, istálló a város központjában, a könyvtár szomszédságában), a lakásállomány elavult, a közintézmény-hálózat fejletlen és hiányos, a közművesítés foka alacsony, az üres beépíthető területek elfogytak, a terület fek-

véséből eredő potenciál kihasználatlan. A városrekonstrukció célja korszerű lakókörülmények létrehozása, és a hiányzó funkciók számára terület biztosítása. A rekonstrukció céljai között szerepel még az adott terület terhelésének, zsúfoltságának csökkentése. A laksűrűség csökkentése Ajkán nem volt meghatározó, mivel földszintes beépítésű avult városrészek felszámolásáról volt szó. A cél a városias, többszintes beépítés, nagyobb számú lakosság elhelyezése, valamint a központi területek beépítési intenzitásának a növelése volt.

Ajka régi központi magja egy letűnt gazdálkodási rend, egy másfajta életmód szolgálatában született. Mire a városépítés elérte a régi hagyományos módon beépült, falusias településmagot, a régi gazdálkodásnak már csak nyomai maradtak. A háztáji gazdálkodás csupán kiegészítő tevékenységként funkcionált. A lakosság zöme az iparban kereste meg a kenyerét. A korábbi életforma természetesen átalakult. Ennek ellenére a sanálás nem volt mentes konfliktusoktól. A város rekonstrukciója csak fokozatosan, sok kompromisszum árán történhetett meg. A régi falusias településmagot – a rendszerváltás idejére – hat épület kivételével lebontották. A hat épület közül három templom, kettő paplak, és egy iskola. A fokozatos átépítés miatt a belváros főbb úthálózati rendszere szinte érintetlen maradt. Megmaradt a Kossuth utca, a Petőfi utca, a Béke utca, a Lenin út, a Deák Ferenc utca, az Alkotmány utca és a Rákóczi utca részben módosult nyomvonalon, de eltűnt a Táncsics utca, a Sallai utca és a Vörös köz. A rekonstrukció végrehajtása, a blokkos építési mód rövid uralma után megjelent, magas fokon iparosított új technológia, a paneles építési mód alkalmazásával ment végbe.

Gazdaság

A hatvanas években Ajka iparszerkezetében továbbra is a nehézipar dominált. A második timföldgyár megépítésével megbomlott a korábbi iparszerkezet belső egyensúlya. Amíg az ötvenes években a szerves fejlődés politikai-intézményi feltételei, addig a hatvanas években a gazdasági feltételei szűntek meg. Ugyanakkor a diverzifikáció jelei mutatkoztak az évtized második felében, ami lehetővé tette a női munkaerő foglalkoztatását. A folyamatok az egyes iparágak hatvanas évekbeli alakulásával szemléltethetők.

1. A szénbányászat fejlődése a hatvanas évek közepéig szinte töretlen. A növekedés üteme az évtized közepétől azonban jelentősen lecsökkent. A növekedés ütemének visszaesését egyrészt más energiaforrások megjelenése, másrészt a szén minőségének a csökkenése okozta. Ennek ellenére az ajkai szénmedence termelésének a csúcára, az évtized végére ért el, 1970-ben 1.956 ezer tonna szenet bányásztak ki. A bányászok létszáma az 1960-as években érte el a legmagasabb értéket, 1964-ben 4.797 fő dolgozott az iparágban. A termelés és a létszámadatok ütemkülönbségében egyébként a technológiai fejlesztés hatása mutatkozik meg.

⁷⁵ Körner-Nagy, 2002. 144

⁷⁶ Körner - Nagy, 2006. 267

⁷⁷ Nagy B, 2005. 60

2. A központi szénosztályozó építése már az ötvenes években elindult, 1960 novemberében végeztek a kivitelezésével. A bekerülési költsége 147 millió Ft volt. A szénosztályozó a bányákból drótkötélpályákon fogadta a szenet, és előkészítés után szállítószalaggal továbbította az erőmű számára. A létesítmény generáltervezője a Bányászati Tervező Intézet főtervezője Balogh Gábor volt. A kötélpályák tervei az Út- és Vasúttervező Vállalatnál készültek, Sidlovics József főtervező irányításával. A kivitelezést a Vas megyei Állami Építőipari Vállalat végezte. A drótkötélpályán a szénszállítás november 8-án indult meg. A négy kötélpálya naponta összesen 600 vagon szenet szállított.⁷⁸ A kötélpályás szénszállítás miatt a vasúti teherforgalom lecsökkent.⁷⁹

3. Az Ajkai II. számú Erőmű építése szintén az ötvenes évek teljesítménye, csupán befejezése esett a hatvanas évek elejére. Az új erőmű első gépegyége 1960. november 16-án kezdte meg az áramtermelést.⁸⁰ A beruházás teljes befejezés 1962. október 5-én történt meg.⁸¹ Az új erőmű felépítése egy milliárd forintba került. Belépésével, a villamos energiatermelés 1960 és 1965 között megháromszorozódott, elérte a 1.066 ezer MWh értéket. A létszám is ekkor járt a csúcson, 829 főt foglalkoztattak az erőműben. Ezt követően, mind a termelés, mind a létszám visszaesett, ugyanakkor megnövekedett az értékesített gőz mennyisége. Az erőmű salakját az 1960-as évekig a közeli zagytéren helyezték el, ezt követően Tósokberéndtől nyugatra nyitottak új zagytér.⁸²

4. A timföldgyár második bővítése 1958-ban elindul, és 1965-ben befejeződött. A gyár kapacitása ezzel 60 ezer tonnáról 80 ezer tonnára nőtt. A bővítés tovább folytatódott, a kapacitást 1965 és 1968 között 130 ezer tonnára növelték.⁸³ A tervező az ALUTERV, a kivitelező, pedig a 22. számú Állami Építőipari Vállalat volt. Az 1965 és 1968 között lezajlott bővítés részeként készült el a Bauxit lakótelepen a 100 fős munkásszálló, a műszaki szálló, a 2 darab 40 lakásos épület, és egy 60 fős bölcsőde.⁸⁴

Az új timföldgyár Ajka térségbe történő telepítését a nyersanyag valamint a gőz- és villamos energiaforrás közelsége indokolta. A 2. számú timföldgyár tervezését az Alumíniumipari Tervező és Kutató Intézet, kivitelezését az EM 22. számú Állami Építőipari Vállalat, a technológiai szerelését Gyár- és Gépszerelő Vállalt, stb. végezte. A kivitelezés 1967-ben indult. A termelés 1972. évre érte el a 240 ezer tonna/év kapacitást. A teljes üzembe helyezés 1974-ben történt meg. Az egyedi nagyberuházás 2,3 milliárd Ft-ba került.

⁷⁸ Kozma, 1991. 274-275, 279

⁷⁹ Tilhof, 2009. 247

⁸⁰ Tilhof, 2009. 247

⁸¹ Tilhof, 2009. 252

⁸² Kozma, 1996. 137

⁸³ Deák, 2000. 38

⁸⁴ Deák, 2000. 169

Időközben 1969-re befejezték a kohó második rekonstrukcióját, a termelés 20 ezer tonna/év értékre emelkedett, 1970-ben alumínium formaöntvény gyártás vette kezdetét, 1968-1971 között végrehajtották a régi timföldgyár kapacitásának 145 ezer tonnára emelését.⁸⁵

5. Ajkán a nehézipar nagyszámú férfi munkaerőt foglalkoztatott, a nők számára kevés munkahelyet biztosított. A városban élő nagyszámú szabad és szakképzetlen munkaerő foglalkoztatását sokáig nem sikerült megoldani. Olyan iparágat kerestek, amelyik letelepítése lekötí a szakképzetlenek, és a nők munkaerőjét, valamint technológiája részre bontható. Ilyen iparág az elektronikai alkatrészgyártás volt, melynek telepítési tényezői Ajkán rendelkezésre álltak. Az erőmű beruházás Gyár utcai felvonulási épületei átalakítással képesek voltak a gyártási folyamatok befogadására. A terület a település szerkezetébe illeszkedett, közúti és közmű kapcsolatai biztosítva voltak. Az alkatrészgyártás nem minősült környezetszennyező iparnak, ezért mintegy egy puffer terület szerepét tölthette be a nehézipar környezetszennyező területei és a város lakóterületei között. A székesfehérvári VTRGY beruházásában kialakított gyáregységben 1962. augusztus 15-én kezdődött meg a termelés.⁸⁶ Az elektromos készülékek alkatrészének a gyártása 150 munkásnővel indult el.⁸⁷ Az üzem fénykorában 2.770-2.800 dolgozót foglalkoztatott. A gyár bővítésére nem volt lehetőség. Azonban a barakképületek fokozatos lebontása lehetővé tette - a hatvanas években - korszerű gyártócsarnokok felépítését. A harmadik gyártócsarnok felépítése már a hetvenes évek teljesítménye volt. A gyártócsarnokok építészeti kialakítása az utcakép minőségi javulását is eredményezte.

6. Az 1.190 dolgozót foglalkoztató üvegyár 1959-ben megkezdett és 60 millió Ft-ba került rekonstrukciója 1962. december 30-án befejeződött.⁸⁸ Megépült a generátor telep, a raktár, a műhely, a csiszoló, a kétemeletes irodaház, a 300 fős konyha, az étterem, a fürdő, és az öltöző. A rekonstrukció eredményeként a gyár termelése 58 millió Ft/év értékre nőtt.⁸⁹

7. Az ipar diverzifikációjának keretében 1967. augusztus 5-én dobozgyár kezdte meg a működését. A 300 fő női munkaerőt foglalkoztató üzem, a Jolán telepi régi barakkalakásból alakították ki. 1968. szeptember 1-jén bőrdíszmű üzem hoztak létre Ajkacsingervölgyben, egy legényszállóból átalakított épületben, 50 főt foglalkoztattak itt. 1967. december 20-án, a Csatlós telepen, a Győri Vagon- és Gépgyár 80 főt foglalkoztató üzeme kezdte meg a működését. A hatvanas években kialakították - a vásártér helyén - a város északi iparterületét, ahol a környezetkímélő iparok, és a szolgáltató szervezetek kaptak telephelyet.⁹⁰

⁸⁵ Deák, 2000. 38

⁸⁶ Tilhof, 2009. 252

⁸⁷ Közép-Dunántúli Napló, 1962. aug. 19. szám 4.

⁸⁸ Tilhof, 2009. 252

⁸⁹ Barta, 1968. 56

⁹⁰ Tilhof, 2009. 261-264

Az ÉPFU 1967-ben, a Vasipari Szolgáltató 1971-ben települt meg itt.⁹¹ 1968. május 1-jén a közületi szolgáltató kezdte meg a működését. Nem csak új iparágak települtek le, hanem megszűnt egy régi ajkai iparág a téglagyártás. A téglagyár, mivel elfogyott a megfelelő minőségű agyag a 1960-as években bezárt.

Ajkán 1951 és 1970 között összesen 1.562 millió Ft-ot fordítottak ipari beruházásra, ez az összeg a 11 szocialista városra jutó 41.502 millió Ft 3,8 %-a.⁹²

Népesség

Ajka népessége a várossá válás idejére, a Tósokberénddel történt egyesítéssel és a migrációs nyereséggel együtt 15.365 főre emelkedett. A lélekszám 1970 - ig további közel ötezer fővel nőtt 20.263 főre. A hatvanas évek növekedési ütemének indexe (132) alatta maradt az ötvenes évek növekedési ütemének (345), sőt visszaesett a negyvenes évek növekedési ütemére (134). Amíg a település lakosságának növekménye az ötvenes években 10.917 fő volt, addig a hatvanas években ez a szám „csupán” 4.898 fő. A városfejlesztést érő újabb nyomás csökkent ugyan, de az elmaradás mértéke olyan nagy volt, hogy a beruházási volumen fokozása elkerülhetetlenné vált. A hatvanas évek jelentős beruházásokkal teltek el az iparfejlesztésben is és a városfejlesztésben is.

Ajka aktív keresőinek gazdasági ágak szerinti megoszlása a hatvanas években kisebb elmozdulásokkal járt az ötvenes évekhez képest. Az iparban és az anyagi szolgáltatások terén dolgozók aránya növekedett. Az iparban 58,4 %-ról 63,2 %-ra, az anyagi szolgáltatásokban 8,0 %-ról 9,9 %-ra nőtt, az építőiparban viszont 14,0 %-ról 11,4 %-ra apadt. A hatvanas évek építőiparral szemben támasztott követelményei nőttek, ugyanakkor az építőiparban foglalkoztatottak a létszámaránya csökkent. Ebben az építőiparnak az iparosított, magasabb termelékenységet lehetővé tevő építési módra történt átállása mutatkozott meg. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya természetesen csökkent tovább. A meglepő a nem anyagi szolgáltatások néhány százalékos visszaesése. A városi funkciók ellátásának a gyengülését jelentette az 1,7 %-os csökkenés.

A hatvanas évek eleje a bejárók magas arányát mutatta. A dolgozók több mint fele (53,6 %-a) lakott Ajkán kívül. Ha minden bejárót le akartak volna telepíteni, akkor 3.678 fő számára szükséges lakás építése vált volna szükségessé. 1970-re a bejárók arányát közel tíz százalékkal csökkentették, 1970-ben a dolgozóknak már „csak” 43,3 %-a volt bejáró.

Az ötvenes évek végéig a település korösszetétele fiatal volt. Az 1960-tól kezdve azonban elindult egy lassú korosodási folyamat. A legerőteljesebb elmozdulás a 15–49 éves és a 60 év feletti korosztályokban jelentkezett.

⁹¹ MNL VeML XV. 18c 234 d. Trf 3127

⁹² Germuska, 2004. 150-153

Amíg a fiatalabbak 3,1 %-kal csökkentették részarányukat, addig a legidősebbek 2,1 %-kal növelték.

Településrendezés

A korszak, a rendezési tervekészítés szempontjából két fázisra bontható. Az első szakasz, az 1965 előtti, folytatta az ötvenes évek gyakorlatát. Készültek ugyan általános rendezési tervek, de ezek inkább összefoglalták az egyes szomszédsági egységek terveit, mintsem alapot adtak volna a részletesebb terveknek. A részletes rendezési terveket felváltották a beépítési tervek. Az 1965-tel kezdődő második szakasz jellemzője, hogy a részletes rendezési terveket az általános rendezési tervre alapozva készítették el.

1 „Ajka városközpont, 1. és 2. szomszédsági egység részletes rendezési tervét” 1960. december elején dokumentálta a Városépítési Tervező Intézet. Készítői Csillag József és Juhász Jenőné voltak.⁹³

Az Építésügyi Minisztérium 1960. február 20-án kiadott megbízása alapján készült a terv. A tervezőt az ÉM 1960. december 12-én kelt levelében jelölte ki a tervezési feladat elvégzésére, amikor már elkészült a terv! A rendezési terv tervezési területének a határát keleten az új bakonygyepesi (a később Tanácsköztársaságról elnevezett) út, délen a Torna-patak, nyugaton a távvezeték hálózat, északon a vízügyi szakvélemény által beépíthetőnek jelzett terület határa, hozzávetőleg a mai Ifjúság utca vonala alkotta. Tervező feladatul kapta az 1. és 2. szomszédsági egység részletes rendezési tervének a 15 éves lakásfejlesztési programhoz való igazítását, valamint a városközpont területével való foglalkozást.

A 15 éves lakásfejlesztési program keretében, a tervezési területen 2.180 lakás felépítését tervezték, ezen belül a II. ötéves terv (1961-1965) időszakában 768 lakást, ebből 1965-ben 280 középblokkos építési móddal.

A II. ötéves terv során felépülő lakásokat kályhafűtéssel tervezték, mivel a távfűtés megvalósítása ebben a tervidőszakban még nem volt várható. A városközpontot eredeti helyén, a korábbi rendezési terveknek megfelelően, a Hősök tere környékén alakították ki. A városközpontban kellett elhelyezni az egész várost kiszolgáló igazgatási, művelődési, oktatási és kereskedelmi létesítményeket. A 15 éves lakásfejlesztési program alapján körülbelül 10-11 ezer fő elhelyezéséről kellett gondoskodni. A lakosságot kiszolgáló közintézmények, és közellátó intézmények kapacitását a tervezett lakosság szám alapján kellett meghatározni.

A tervezők egyik célja a rendezési terv elkészítésével az volt, hogy kiváltsák az 1. és 2. szomszédsági egységek területére készült beépítési terveket. Korábban az építkezések mindkét területen beépítési tervek alapján folytak. A tervekészí-

⁹³ Forrás: MNL OL XXVI-D-8-f 311. A VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1797 103. doboz. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető)

tők másik célként a korszerű városrendezési elvek érvényesítését tűzték ki. A korábbi szocreál tömbös keretes beépítési módhoz képest az 1. szomszédsági egységre 1956. évben készített beépítési terv paradigmaváltást hozott. A tervben már akkor megjelentek a sávházak, a zárt sarkos, keretes beépítések helyén. Az épületek építészeti megformálása azonban még magán viselte a szocreál nyomait. A valódi stílusváltást a hatvanas évek hozták el, amikor megjelent az új, iparosított blokkos építési mód, és vele együtt a modernizmus stílusa.

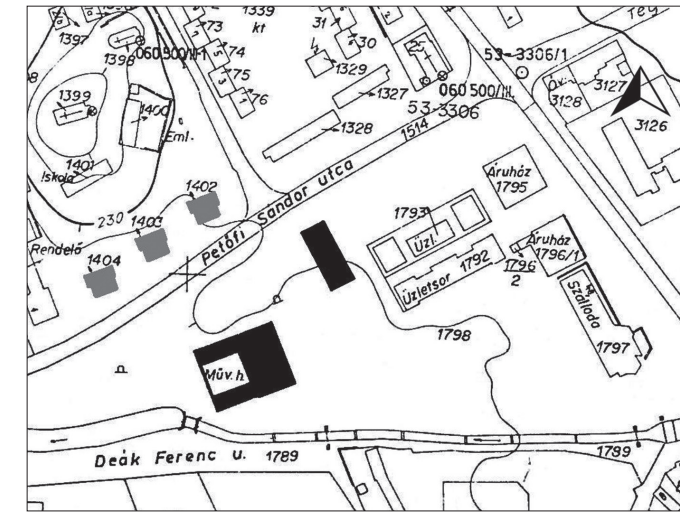
Az 1961. évi módosítás célja volt továbbá, emelni a lakótelep laksűrűségét. Az F+2 emeletes beépítést – az alközpont körüli épületeknél – az F+3 emeletesre váltották fel. A rendezési terv a tervezett lakóépületek szintszámát a fűtési mód függvényében határozta meg. A távfűtés csak 1965-től volt várható. Az 1. szomszédsági egység területére azonban az 1961-1965 közötti időszakra is terveztek lakásépítést. A lakóépületek szintszámát, ezért itt a kályhafűtésnek megfelelő F+3 emeletszámra korlátozták. A 2. szomszédsági egységben lakásépítés 1965 után volt várható, ezért távfűtést feltételezve alkalmazhatták az F+4 emeletmagasságot. A Kossuth utca és a bakonygyepesi út közti területre földszintes és kétszintes lakóépületeket terveztek iker- illetve sorházas beépítési móddal. Szakmailag nehezen magyarázható az alacsony szintű beépítés választása, éppen szanálásos területen. Pár év múlva felül is bíralták ezt az elképzelést. Néhány helyen részben városképi indokok alapján, részben a csökkentett színvonalú háztartást igénylők kielégítésére F+8 emeletes közepmagas házakat terveztek. Felépítésükre az utolsó ütemben került volna sor. A városközpont és környékére összesen 1.317 lakás felépítését irányozták elő.⁹⁴

A városközpont területén biztosítottak helyet városi szintű ellátás intézményeinek. A rendőrség, a tűzoltóság, a posta, a kultúrház, a mozi épületei, továbbá egy-egy irodaház, üzletház, szálloda, étterem, áruház és bölcsőde felépítésével számoltak. Az 1. szomszédsági egység területére óvodát és bölcsődét, a 2. szomszédsági egység területén általános iskolát, szakmunkásképzőt, óvodát, és bölcsődét, tehát alapfokú intézményeket terveztek elhelyezni. A templomdombi evangélikus iskola és paplak épületeit lebontásra ítélték. A domb nyugati lábánál biztosítottak helyet az új szakmunkásképző iskola számára. A városi tanács régi épületét lakóházzá javasolták átalakítani. Az új irodaház méretezésénél a járási intézmények igényeit is figyelembe vették.

Az 1. szomszédsági egység – még szabad területeinek – beépítését a II. ötéves terv (1961-1965) végére tervezték. A további építési ütemeket a szanálás-mentes területek felől, fokozatosan a város központja felé haladva ütemezték, így a szanálások a 15 éves lakásépítési program végére maradtak.

Új út nyitását javasolták a Kossuth utca és a 2. szomszédsági egység között, egy korábbi gyalogút helyén. A Tánacsics utca nyomvonalát - a Kossuth utca és a bakonygyepesi út között - megtartották. A terv változatlanul átvette

⁹⁴ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1797 103. doboz)

2.13 ábra: Az 1960-ban készült rendezési terv alapján elhelyezett épületek a városközpontban (A korábbi tervek szerinti épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

a városközpontra készült korábbi rendezési tervek javaslatát: a Kossuth utca déli irányú továbbvezetését a Rákóczi utcáig. Tették ezt annak ellenére, hogy a bakonygyepesi út meghatározó szerepe már érvényesült. Kétségtelen, a Kossuth utca és a Rákóczi utca közvetlen összekötése a városközpont területének egyenletesebb feltárását biztosította volna, megvalósulása esetén.

A rendezési terv közlekedési fejezetét Jankovich Lajos tervező készítette, amelyhez felhasználta az 1957. május 29-30-án végre hajtott forgalom számlálás adatait. A legnagyobb forgalmat a Kossuth utca bonyolította le, összesen 1.919 jármű halad rajta egy nap alatt. A második nagy forgalmú út a Rákóczi utca volt, 1.483 napi járműforgalommal. A Gyár utcában 590, a Petőfi utcában, pedig csupán 33 jármű áthaladását regisztrálták. A jármű típusok közül a legnagyobb részarányt a tehergépkocsik képviselték, utánuk a motorkerékpárok következtek. Elsősorban teherforgalom terhelte a Kossuth utcát és a Rákóczi utcát. A forgalom zöme a gyártelepekre irányult, településen kívüli feladó helyekről. A közlekedéstervező azzal, hogy az 1957. évi forgalomszámlásra épített, figyelmen kívül hagyta a bakonygyepesi út forgalom átrendező szerepét.

A rendezési tervet a vállalati műszaki tervtanács 1960. november 11-én bírálta. Szakmai észrevételei – a távfűtés esetén az épületek szintszámának öt szintre emelése, az üzlethálózat arányosabb kialakítása – mellett ideológiai töltetű észrevétel is elhangzott: „A tervező fontolja meg a templomnak a főtérről ... való takarását”. A tervező jelentette, hogy „megtörtént.” (A korábban, 1958. évben készült tervben nem volt követelmény a Templomdomb takarása!) A rendezési tervet a Veszprém Megyei Tanács VB 1961. július 26-án 708/1961 szám alatt jóváhagyta. (A 2.13 ábra a terv alapján elhelyezett épületeket emeli ki.)

2. „Ajka, 1. szomszédsági egység 1.110 lakás beruházási programja”⁹⁵ 1962. szeptember 29-ére készült el. A dokumentáció tartalmaz egy beépítési tervet a Marton Sándor lakótelepről. A terv az előbbi részletes rendezési terv tartalmára világít rá.

A beépítési tervnek szinte teljes egészében megfelel a lakótelep mai állapota. Csupán az Ifjúság utcától északra eső területsáv beépítése változott. A sávházak száma a tervellentétben nem négy, hanem öt. A Veres Pálné Általános Iskola helyén két 26-26 lakásos sávházat terveztek felépíteni. E tervben jelent meg először magassági hangsúlyként a Sport u. 1. számú nyolcemeletes épület.

A beépítési tervet az ÉM Lakóépülettervező Vállalat tervezője, Tyroler Endre készítette. A tervező, a beruházás ismertetése fejezetben utalt a Veszprém Megyei Tanács VB által 1961. július 16-án jóváhagyott módosított részletes rendezési tervre. A beruházás beépítési terve és az 1961-es részletes rendezési terv Marton Sándor lakótelepre vonatkozó része a városrendezési tartalomban megegyezik. A 2.14 ábra a terv alapján elhelyezett épületeket mutatja be.

3. „Ajka 2. szomszédsági egység beépítési terve” szintén 1962-ből való. A 2.15 ábra a beépítési terv szerint elhelyezett épületeket mutatja be.

Feltehető, hogy ez a terv is az 1961-ben jóváhagyott részletes rendezési terv alapján készülhetett. Néhány helyen módosult csupán, koncepciója azonban változatlan maradt. A tervet az ÉM Lakóépülettervező Vállalatnál Ligeti Gizella, Tyroler Endre és Károlyi Antal készítette. 1962. december 18-án dokumentálták.⁹⁶

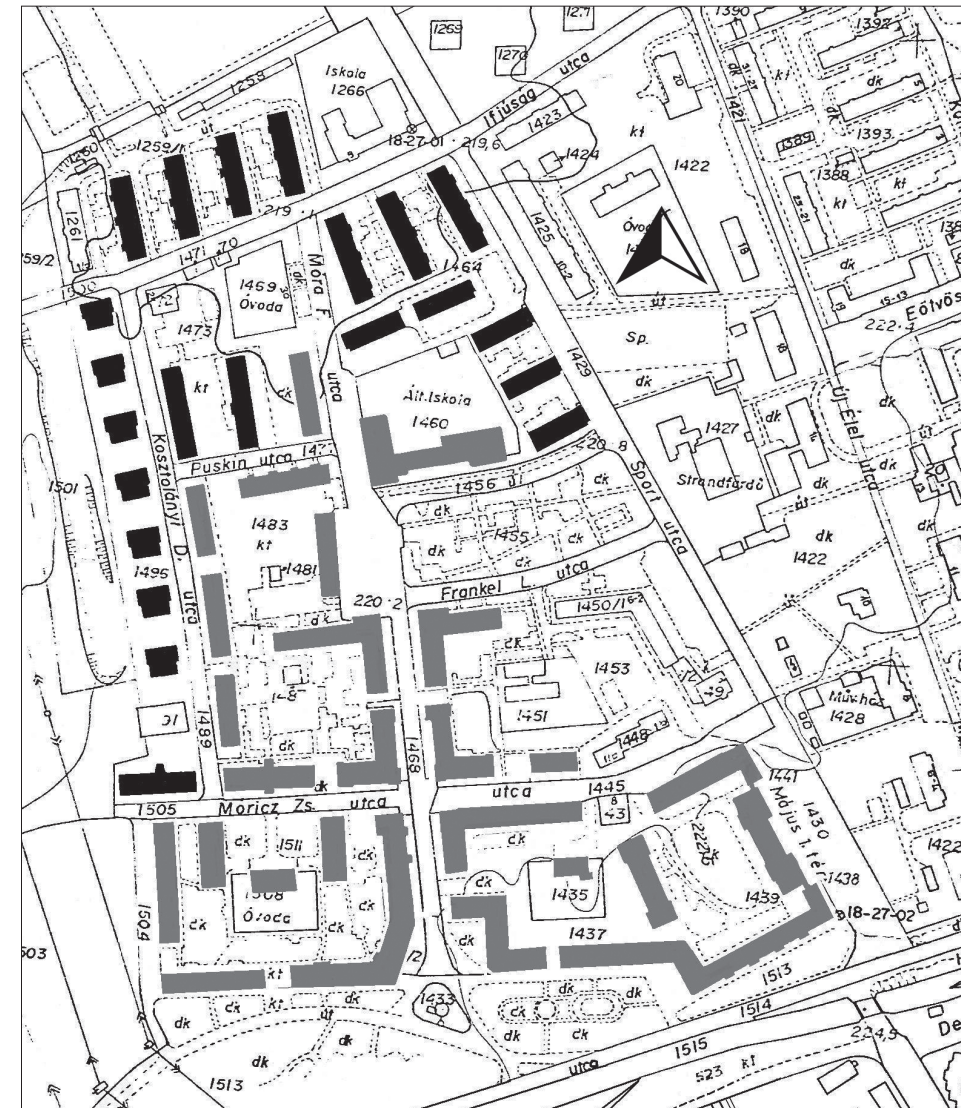
A tervezési terület határát a Petőfi utca, a Sport utca, az Ifjúság utca és a Kossuth utca alkotta. A lakótelep, tervben megjelenő szerkezete – néhány kivétellel – gyakorlatilag megfelel a mai állapotának. Közúti kapcsolatai azonban valamivel tisztábbak a mainál. A Kohász utcát kikötötték az Ifjúság utcára, a Kossuth utcát – a Templomdomb északi oldala mentén vezetett úttal – összekötötték a Gorkij utcával.

A tervkészítés idején már álltak az épületek a Petőfi utca, a Sport utca, az Eötvös utca és a Semmelweis utca által határolt tömbökben. Építés alatt álltak a timföldgyár bővítés keretébe tartozó épületek, a két 40 lakásos blokkos lakóépület az Új Élet utca északkeleti végén, valamint egy munkásszálló és egy bölcsőde. A bölcsőde helye eredetileg az Eötvös utca és a Gorkij utca közötti tömb belső centruma volt, később ezt kihúzták a szülőotthon mellé. A Kohász utca tervben szereplő beépítése megfelel a mai állapotának.

Az új épületek elhelyezése még követi az utca vonalát, de már nem az utcára tájoltak. A lakóépületek zöme F+4 szintes 36 lakásos sávház, és néhány 20 lakásos kockaház. A közintézmények közül három üzletházát telepítettek a területre. Az egyik a Gorkij utcába a ma is álló óvoda helyére, a másik a

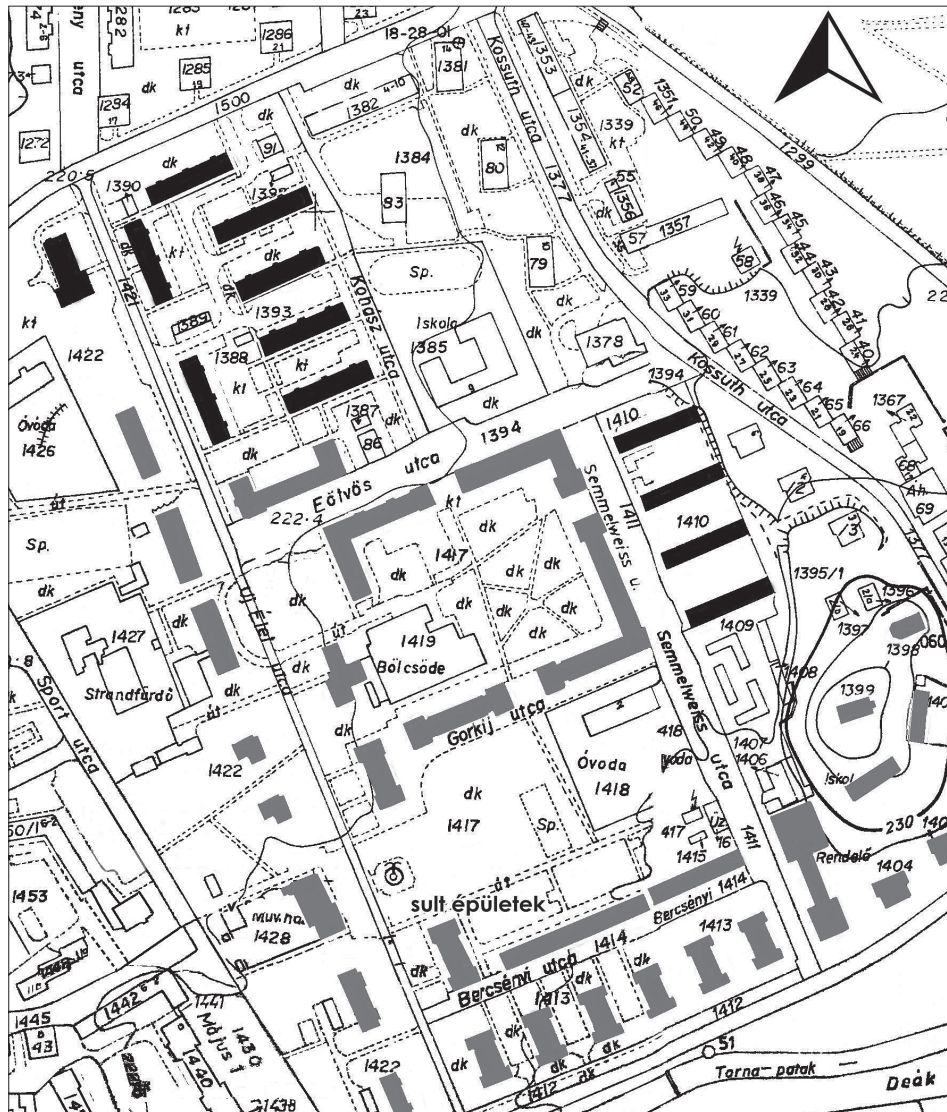
⁹⁵ Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára 206. nyilvántartási szám. (A terv másolata a szerzői jogi engedélyek hiányában nem közölhető.)

⁹⁶ Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára (A terv másolata a szerzői jogi engedélyek hiányában nem közölhető)

2.14 ábra: Az 1962. évi beépítési terv szerint elhelyezett épületek az 1. szomszédsági egységben (A korábbi tervek szerinti épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

Kossuth utca, az Eötvös utca és a Semmelweis utca csomópontja közelébe került, a harmadik a Kohász utca és az Ifjúság utca sarkára. Egy 16 tantermes általános iskola számára is biztosított helyet a terv az Eötvös utcába, a mai helyére. MTH iskola került volna a Templomdomb tövébe, a mai Semmelweis utcai garázsok helyére. Városképi hangsúlyt egy F+8 emeletes épülettel képeztek az Eötvös utca, Kossuth utca és Semmelweis utca torkolatában.

2.15 ábra: Az 1962. évi beépítési terv alapján elhelyezett épületek a 2. szomszédsági egységben (A korábbi tervek szerinti épületeket szürke, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

4. Ajka első valóban teljes értékű általános rendezési tervét 1964. évben kezdte elkészíteni a Városépítési Tervező Vállalat. A tervekészítést fejlesztési programmal alapozták meg. Az általános rendezési tervvel egy időben készült a városközpont részletes rendezési terve, és a déli iparterület részletes rendezési terve. Mindhárom tervet az említett tervező vállalat készítette. A város iparának fejlesztése 1963-ban újabb lendületet vett. Az impulzust

az új timföldgyár Ajkán történő felépítéséről szóló döntés adta (690/1963 VII. 30. OT határozat). A döntést követően megjelent a településrendezési aktivitás a városban. Az Ajkai Tárcaközi Bizottság 1963. december 20-án hozott határozatot új ÁRT készítéséről, amellyel 1980-ig kívánták meghatározni a város fejlődését. Az ÉM Településfejlesztési Főosztály 1964 évben adott megbízást a VÁTERV-nek új ÁRT elkészítésére.

4.1 Az általános rendezési terv fejlesztési programját 1965 májusára Tomcsányi Marianna tervező állította össze.⁹⁷ A rendezési terv programjának rendeltetése, egyrészt a regionális összefüggések tisztázása, másrészt a gazdasági, műszaki, társadalmi célkitűzések meghatározása volt. A programot az Ajka Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága készítette el, és hagyta jóvá, miután egyeztetette az Országos Tervhivatallal, és az Építésügyi Minisztériummal.

A város a székesfehérvári régióban alrégióközpont szerepet kapott. Alrégiójának területét a devecseri, a sümegi és a veszprémi járás egy részéből, összesen 50 településből állították össze. Ajka, a régió területéhez képest excentrikusan helyezkedett el. A város kiemelkedő területszervező szerepét az iparban betöltött helyzete határozta meg. A tervekészítők a város növekedését meghatározó tényezők közül a barnaszénttelepeket, a közeli bauxit és mangánérc bányákat, valamint az ezekre telepített erőművet, timföldgyárat és alumíniumkohót emelték ki. Népességét 1980. évre statisztikai módszerrel számolva 19.440 főben állapították meg, azonban az iparterület további létszám szükséglete alapján 30.000 fővel számoltak. Meg kell jegyezni, hogy a népességszám előre jelzés pontos volt. A város népessége a népszámlálási adatok szerint 1980. évre 29.656 főre emelkedett. Ajka lakosság száma gyorsabb ütemben növekedett, mint a körzetében lévő településekben felszabaduló munkaerő felesleg, ezért az ország más részeiből is fogadott betelepülőket. A város körzetközponti szerepköre ez időben szinte csak a munkaerő foglalkoztatására terjedt ki. Igazgatási, egészségügyi, kulturális, oktatási szerepköre még nem alakult ki. Hiányoznak az ellátásukhoz szükséges intézményi feltételek.

A tervezők felmérték a város lakáshelyzetét. 1960-ban 3.422 db lakást vettek számba a 2.038 db lakóépületben, az egy és kétszobás lakások túlsúlyával. Villany majd minden lakásban volt, vezetékes vízzel csak a lakásállomány fele rendelkezett, vízöblítéses WC-vel még annyi sem. A lakóépületek 93,3%-a földszintes volt. Egy lakásra 4,5 lakó jutott. A rendezési terv távlatában (1960-1980 között) az építendő lakások számát - 4 fő/lakás értékkel számolva - 4.938 darabban határozták meg.

A tervezők a városközpont jelenlegi helyén történő fejlesztését javasolták továbbra is. Ezzel eldőlt, az a vita, ami a város közvéleményét jó ideje foglalkoztatta, hogy hol épüljön ki a város központja. Több helyszín is szóba került ezt megelőzően: a várostól északra fekvő beépítetlen terület, a Marton Sándor

⁹⁷ MNL VeML XXXVI. 2

lakótelep alközpontja, és a régi központ területe.⁹⁸ A város területének felhasználására jelentős, bár megkésett indítványt tettek a tervezők. Lakóterületet a vasúttól északra, iparterületet a vasúttól délre javasoltak kialakítani. A Csikólegelő (Váruta és Ereszvényes dűlők) további beépítését nem szorgalmazták, amivel a városi tanács nem értett egyet. Célként határozták meg a lakó és az ipari terület közötti jó kapcsolat biztosítását. A város északi irányú korlátozott fejlesztésével számoltak, az itt található belvizes terület miatt. Családiházias beépítésre a Szőlőhegyet, többszintes lakásépítésre a lakótelepek beépítetlen részeit, és a tervezett központtól a vasútállomásig terjedő beépített területet jelölték ki.

A program a város közintézmény ellátottságát elégtelennek minősítette. A középületek elhelyezése szétszórta, rendeltetésüknek meg nem felelő épületekben történt, alapterületük elmaradt a szükségeshez képest. A közigazgatás intézményeit egy épületbe, a rendőrséget, és a tűzoltóság külön épületekbe javasolta elhelyezni. A posta, az igazságügy és pénzügy részére is helyet biztosítottak. A kórház itt jelent meg először 555 ágygal, helyét a Szőlőhegyen jelölték ki. A program a szétszórta üzemi kultúrházak miatt előirányzott egy új városi szintű művelődési házat. Javaslatot tett a könyvtár megfelelő elhelyezésére. Az oktatási intézmények körében további 725 óvodai férőhelyet, és 95 általános iskolai tantermet, önálló zeneiskolát irányzott elő. Felsőfokú ipari technikum, és kereskedelmi szakiskola telepítését javasolta. (1966. szeptember 15-ére eldőlt, hogy Ajkán felsőfokú technikum nem fog épülni. Itt egyébként, a villamos-, és a színesfémipar, valamint a bányászat számára képeztek volna szakembereket.) A kereskedelmi létesítmények közül áruházat, vásárcsarnokot, szolgáltatóházat, szállodat terveztek a városközpontban elhelyezni. A zöldterületek eloszlását egyenetlennek találták. Először találkozunk azzal a javaslattal, ami szerint a Korányi utca, a Széles-víz és a bakonygyepesi út által határolt területen városligetet kell kialakítani. Az ötlet Hullám Istvántól, a szénosztályozó vezetőjétől származik.⁹⁹

Ajkán a tervezett iparfejlesztéshez szükséges víz nem állt rendelkezésre. Az ellátást regionális rendszerről, és víztározók építésével javasolták megoldani. Az elektromos energiát az országos hálózatról, illetve az erőműből biztosították. Ugyancsak az erőmű biztosította az ipar gőzzel, valamint a lakosság távhővel és melegvízzel való ellátását. A távfűtés és melegvíz rendszerének tervezése ekkor már folyamatban volt.

A programtervezetről tartott tárgyaláson a helyi párt és tanácsi vezetők felvették a Jolán telep felszámolását, továbbá Padragkút és Bakonygyepesi Ajkához csatolását. A terv programját az Ajka Városi Tanács VB 1965-ben jóváhagyta.

4.2 Ajka város általános rendezési tervét 1965-ben, a fejlesztési program alapján Karai Antal és munkatársai készítették, a Városépítési Tervező Vállalatnál.¹⁰⁰

⁹⁸ Hegedűs Sándor közlése, 2012

⁹⁹ Hegedűs Sándor közlése, 2012

¹⁰⁰ MNL VeML XXXVI. 2

Az Építésügyi Minisztérium adta a megbízást a terv elkészítésére. A város az 1957-1958-ban készített rendezési tervet 1963-ra területileg is és metodikailag is kinövelte. Az egyszerűsített általános rendezési tervvel szemben a szakmai követelmények kisebbek voltak. Egy dinamikusan fejlődő város fejlesztése viszont sokkal összetettebb, sokkal több szakág együttműködését és összehangolását követelte meg. Az új általános rendezési terv éppen ezeket kívánta szolgálni. A tervezők céljai között szerepelt a város terület-felhasználásának, szerkezeti tagolásának, a főbb létesítményeknek az elhelyezése, Metodikai újdonságnak számított, hogy a városszerkezeti összefüggéseket tisztázó általános rendezési tervvel megalapozottá válnak a részletes rendezési tervek, és házhelyrendezési tervek. A tervvel 1980-ig kívánták meghatározni a város fejlődését.

A tervezők a várostest tömörítésére törekedtek. A város lakóterületét a vasúttól északra koncentrálták, az ipari területet, pedig délre egy tömbben helyezték el. A vasúttól délre csak az erőmű, a várutai, az alsócsingeri és a viktortelepi lakóterületeket tartották meg, tervi szinten. A várutai foghíj telkek beépítését nem zárták ki. A bódéi területre viszont építési tilalmat javasoltak elrendelni. A külterületi lakott helyekről (Felsőcsingerből, Ármin-aknáról, Jókai Bányától és az Élmunkás telepről) összesen 270 lakásból a belterületbe javasolták a lakókat áttelepíteni. A terv 35 ezer fő számára biztosított területet. A város sohasem érte el a 35 ezres népesség számot, ezért az 1965. évi ÁRT szabta területi kereteit nem kellett később sem jelentős mértékben átlépni. A tervkészítés idején 4.376 lakást számoltak össze. A lakásállományból megtartottak 3.253 db-ot, bontásra ítélték 853 db-ot, valamint felépíteni terveztek 5.077 db-ot, A III. ötéves tervben (1965–69) 1.514 lakást, a IV. ötéves tervben (1970–74) 2.000 lakást, az V. ötéves tervben (1975–79) 1.820 lakást terveztek felépíteni. A lakások zömét emeletes, többalakos épületekben helyezték el, de családi ház építés számára is biztosítottak építési területet. A tervezett lakóterület 248,8 hektárról 263, 3 hektárra nőtt. A nettó laksűrűséget a hektáronkénti 64 főről 116 főre emelték.

A 30 ezres lakosság elhelyezésére nyolc lakóközteret határoltak le. Mindegyikre nézve meghatározták az elhelyezhető népességszámot, a beépítési módot, és a közművesítés mértékét. Az I. számú lakóközteret Tósokberénd alkotta, ahol 5.330 fő volt elhelyezhető családi házakban, ikerházakban, és társasházakban. A lakóközter területén két alközpont kialakításával számoltak. A Vörös Hadsereg útja déli oldalára kétszintes társasházak építését javasolták. A II. számú lakóközter a Marton Sándor lakótelep területével egyezett meg, ahol 5.730 főt helyeztek el II-IV emeletes lakóépületekben, teljes közművesítéssel. A III. számú lakóközteret a Bauxit lakótelep alkotta, kiterjesztve a bakonygyepesi útig, ahol 6860 fő elhelyezésével számoltak, a Bercsényi közben földszintes, a többi területen II-IV emeletes épületekben, teljes közművesítéssel. A terület északi részére 10 emeletes épületeket terveztek elhelyezni. A területen valóban felépült négy 10 emeletes épület. A IV. számú lakóközter a Szőlőhegyvel volt azonos, ahol 1.050 fő számára biztosítottak helyet, családi házakban, ikerhá-

zakban, és sorházakban. Az V. számú lakóközvet a vasútállomástól a kórházig, a városközponttól a Babucsáig került kijelölésre, ahol 6.060 főt helyeztek el. A terület beépítését vegyesre tervezték családi házakkal, ikerházakkal és II–IX emeletes épületekkel, a VÁTERV 1965-ben készített részletes rendezési terve alapján. A VI. számú körzet a városközponttól a vasútig, a Gyár utcától az Üvegyárig terjedt, ahol 2.080 fő részére biztosítottak elhelyezést. A terület nagy részét a városközpont foglalta el. A városközpont és a vasútállomás közti terület szanálásával számoltak. Vegyes beépítést terveztek, a meglévő családi házak, és ikerházak mellé a városközpont és a piactér közötti területre 10 emeletes épületekkel. A VII. számú lakóközvet a várutai volt 1.000 fős lakos számmal, családi házas, ikerházas beépítéssel. A VIII. számú lakóközvet négy alkörzetre tagolódott. Alsócsinger, Vikortelep, és az erőmű készenléti lakótelepének fejlesztésével nem számoltak. A terv, a körzetben 1.270 lakost érintett. Az 1.160 lakosú Bódé területére építési tilalom elrendelését indítványozták.

A déli iparterületre javasolják az összes ipari létesítmény elhelyezését azal, hogy az üvegyár a helyén maradhat, mivel a tervek szerint átáll a kevésbé környezetszennyező gáztüzelésre. A 2. számú timföldgyárat a régi gyártól délre eső területre telepítették. A szénosztályozótól délre helyezték el a mangánérc dúsító üzemét, amelynek megvalósítása elmaradt. A közúti közlekedéssel kapcsolatos üzemek (az AKÖV, az autószerviz, és az ÉPFU) a vásártér helyére kerültek. Az ipari területek nagysága összesen 282,8 ha, ebből a déli iparterület 250 hektárral, az északi (vásártéri) 6,3 hektárral, az üvegyár és téglagyár együttesen 6,8 hektárral részesült. Az új vörösiszapteret a várostól nyugatra, és a vasúttól délre jelölték ki, 255 hektáron. A termőföld védelme érdekében javasolták a zagyterek magasságának növelését 8 m-ről, 15 m-re.

A közintézmények közül a regionális (mai szóval kistérségi, illetve járási), és városi szerepkörű közintézmények a városközpontban, az alsó fokú közintézmények a lakóközvetek központjaiba kerültek elhelyezésre. Az 550 ágyas kórház számára 8 hektáros területet biztosítottak a Szőlőhegyen, a Tánacsics telep helyén. Kezdett kirajzolódni a városközpont oktatási övezetének a helye a gimnázium környékén. Technikumot, ipari tanuló iskolát, zeneiskolát, kollégiumot terveztek erre a területre. A városi jellegű közintézmények közül a tisztasági fürdőt a Bauxit lakótelepi strand területén, a sportkombinátot 15 ha-on a Sport utca végén helyezték el. Az új központi temető helyéül a vasútállomástól délre fekvő Síkos dombot szemelték ki. Az egyeztetések eredményeként került a mai helyére, az OVIT állomás mellé. A piacot megtartották a Zalka Máté utcában. Lakóközvetenként gondoskodtak bölcsőde, óvoda, általános iskola és kereskedelmi egységek elhelyezéséről. A többszintes lakóterületek tömbjeinek a belsejébe garázsokat helyeztek el.

Az általános rendezési terv közlekedési fejezetét Sigray Béla készítette. Az autóbussz pályaudvart a vasútállomással szemben helyezte el, a sok átszálló utasra tekintettel, az átszállás megkönnyítése érdekében. A város észak-déli

főtengelyét az országos közúti hálózatba bekapcsoló bakonygyepesi és Lenin út adta. A városközpontban keresztelte ezt az utat -a város kelet-nyugat irányú tengelye- a Petőfi Sándor utca és a Béke utca. A városban egy körutat javasoltak kialakítani, a vasútállomástól az Alkotmány utca, a Deák Ferenc utca, a Petőfi utca, a Vörös Hadsereg utca, a Dobó Katica utca, a Kun Béla utca, és a bakonygyepesi útig meghosszabbított Széchenyi utca nyomvonalán. A terv kijelölte a Kórház utca helyét. A kórház és a vasútállomás közé forgalmi utat hozott. A körút ezzel a szakasszal vált volna teljessé. A gyalogos közlekedést igyekeztek a járműforgalomtól elválasztani. Kiemelten kezelték a kórház és a vasútállomás, valamint a vasútállomás és városközpont közti kapcsolatot.

Az általános rendezési terv egyeztetése a város képviselőivel 1965. május 21-én történt meg. A közegészségügyi szakhatóság és a város vezetői között vita alakult ki a tervben javasolt építési tilalmak miatt. A város részéről a bódéi építési tilalmat a Dózsa György utcára szűkítették volna. A KÖJÁLL azonban a helyszíni légszennyezési vizsgálatainak eredményeire hivatkozva Bódé teljes területén szükségesnek tartotta elrendelni az építési tilalmat. Döntöttek továbbá az üvegyári kolónia lebontásáról. Az 1965. évi általános rendezési terv jelentősen hozzájárult Ajka fejlesztésének teljesebbé, és a várostest tömörebbé tételéhez. A terv előirányzatai nem valósultak meg maradéktalanul, de meghatározta a város mai szerkezetének legalapvetőbb elemeit, és területének máig érvényes felhasználását. A tervszerű fejlesztés biztosítása érdekében meghatározta az egyes létesítmények nagyságát és helyét. Az elfogadott általános rendezési terv megnyitotta az utat a szabályozottabb és koordináltabb városfejlesztés előtt. Módot adott arra, hogy az egyes területek rendezett beépítése érdekében olyan részletes rendezési tervek készüljenek, amelyek tervezési területeiket illeszteni tudták a város szerkezetébe. Az új ÁRT alapján készültek részletes rendezési tervek a városközpontra, a déli iparterületre, a Szőlőhegyre, a Városligetre és Tósokberéndre. Az Ajka Városi Tanács VB, az 1966. július 8-i ülésén, a 63/1966 számú határozatában ajánlotta a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az ÁRT elfogadását. A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1967. március 8-án a 71/1967 MTVB határozatával Ajka ÁRT I. ütemét módosításokkal jóváhagyta.¹⁰¹

5. „Ajka városközpont részletes rendezési terve” a város általános rendezési tervével párhuzamosan készült az ÉM Városépítési Tervezési Vállaltnál. Tervezője Vinkovits István volt.¹⁰² A tervezési területet az Ifjúság utca, a Kohász utca, a Semmelweis utca, a Bródy Imre utca, a Fürst Sándor utca, a Zalka Máté utca, a Lenin út, az Alkotmány utca, a Malom köz, a Béke utca, a Tűzoltó utca, a Kórház utca, és a bakonygyepesi út határolta. A tervezési terület jelentősen meghaladta a szűken vett városközpont területét.

¹⁰¹ Meg kell jegyezni, hogy kutatások során nem került elő információ az ÁRT II. ütemének mibenlétéről.

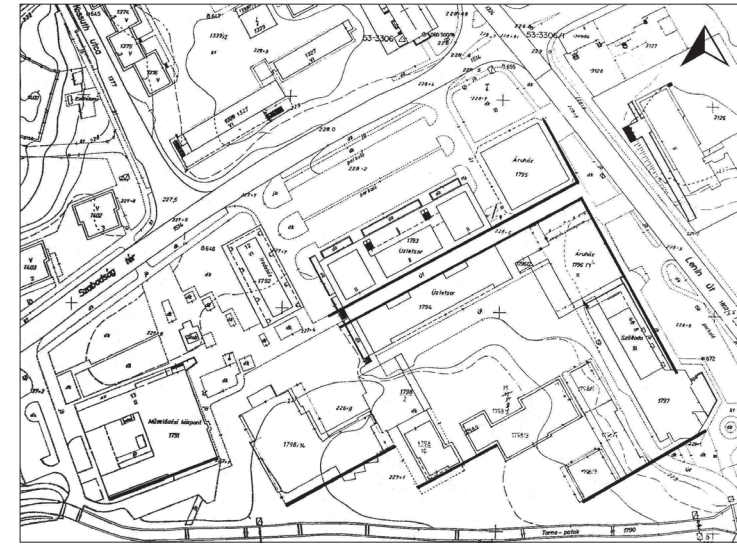
¹⁰² MNL VeML XXXVI. 2 (A terv másolata a szerzői jogi engedélyek hiányában nem közölhető.)

A programjavaslat 1965 júniusában készült el. A III. ötéves terv lakásépítési programja szerint a területen 1.500 db lakást kellett elhelyezni, amelyből 1.320 lakás blokkos, F+4 emeletes, 180 db lakás 10 szintes hagyományos épületben terveztek megépíteni. Szomszédsági egységek kialakítása, és azok teljes ellátásának a megoldására törekedett a tervező. A város két forgalmi útja három szomszédsági egység kialakítását eredményezte. A három egység közös metszéspontja természetesen jelölte ki a város új központját. Az új városközpont magját jelentő háromszög alakú területet a Torna-patak, a Petőfi utca és a Bajcsy Zsilinszky utca (mai nevén Csingeri utca) határolta. Ettől délre, a Torna-patakon túl oktatási intézmények területe egészítette ki a központot.

A részletes rendezési terv tulajdonképpen a régi Ajka területét dolgozta fel. Az ősközség területén, a templomok, az evangélikus paplak és iskolaépület kivételével minden más épület lebontását előirányozta. A terv a régi községstruktúrára, és a meglévő utakra figyelemmel volt. A gyalogos és járműforgalmat csak a központban választotta el. A városközpont mai alapszerkezetét és részben az épületek konfigurációját ez a terv határozta meg (2.16 ábra). Bár egyes épületek funkciói változtak, illetve az egyes funkciókat szolgáló épületek máshová kerültek. A városközpont szerkezeti felosztásának fő elve az igazgatási és az üzleti övezet elválasztása volt, egy közöttük elhelyezett gyalogos sétáló utcával. Tehát a terv jelölte ki a mai Sétáló utca helyét. A Sétáló utcától délre eső területen kereskedelmi övezetet hozott létre – a megvalósult megoldásnak megfelelően egy parkolást szolgáló – belső udvar köré csoportosított épületekből. Az udvar köré egy központi áruházat és egy ABC áruházat, továbbá ellátó és szolgáltató létesítményeket telepített. A tanács háztól délre került a szálloda, amely a belső udvart nyugat felől zárta le. A Sétáló utcától északra igazgatási övezetet hozott létre. Egy épülettömbbe helyezte el a bíróságot, a rendőrséget, a postát, a pénzügyintézeteket, stb. Az épülettömből északra a Petőfi utcáig egy nagy parkoló felületet alakított ki. A beépítési vonalak a Petőfi utcával és a Lenin utcával párhuzamosak, ebből eredően a Torna-patak felől fogazott kialakítást kapott a beépítés. A városközpont megvalósult épületeinek elhelyezése követte a terv beépítési vonalait.

A terv, a városközponttól délre, a Torna-patak és a Fürst Sándor utca, valamint a Rákóczi utca és a Bródy Imre utca közötti területen összpontosította a város középfokú oktatási intézményeit. Korábban itt épült fel a gimnázium épülete is. A mai Bánki Donát szakközépiskola helyén egy 16 tantermes általános iskolát, attól keletre egy szakmunkásképző intézetet helyezett el. A Deák utca és a Rákóczi utca sarkán – a mai rendőrség helyén – épült volna fel egy diákszálló. A Fürst Sándor utcába – a mai Vörösmarty általános iskola helyére – egy négy tantermes technikumot képzelt el. A Deák Ferenc utca, a Rákóczi utca és a Zalka Máté utca által határolt tömbbe öt darab F+10 emeletes épületet tervezett.

A tervező a Torna-patak és az Alkotmány utca közötti területen a városközpont közelében F+4 emeletes 40 lakásos sávházakat, a vasútállomáshoz közelebb F+2 emeletes kockaházakat telepített. A vasútállomás mellé, tőle észak-

2.16 ábra: Az 1965-ben készült városközpont rendezési terve megvalósult fő szabályozási elemei (A terv fő szabályozási elemeit vastag fekete vonal jelöli)

keletre helyezte el a 12 állásos autóbussz állomást. A vasútállomás és a kórház között kijelölte a gyalogos útvonal nyomvonalát. A Béke utca és a Torna-patak között meghagyta a mai Hild parknak megfelelő zöldterületet, parkként. A városközpont felé a városrészt a Béke utcától a Torna-patakig tartó, törtvonalú, F+4 emeletes épületfallal zárta le. A Kórház utca mellé öt F+10 emeletes pontházat helyezett el. A tízeletemes épületsortól délre eső területen az utcához igazodó, a városközpont felől sávházakból, és kockaházakból álló beépítést alkalmazott. Valamennyi épület F+4 emeletes. A tervezett beépítésből csupán annyi valósult meg, hogy a Kórház utca mellé tízeletemes épületek kerültek.

A Kossuth utca és a bakonygyepesi út közötti területen az Eötvös utca vonalától délre a két határoló utat kísérő F+4 emeletes 40 lakásos sávházak kettős sora jelent meg. Az Eötvös utca vonalától északra eső területen, az épületek konfigurációja megegyezik a megvalósulttal. Egy-egy az utcával párhuzamosan és arra merőlegesen telepített F+4 emeletes sávház került ide. A beépítés kiegészült egy F+15 emeletes magasházzal. A tervező a Kossuth utca és a Kohász utca közti területet, a Semmelweis utca egyenes északi irányú továbbvezetésével megosztotta. A keleti területre a tervező 4 darab F+10 emeletes pontházat, valamint egy ABC áruházat helyezett el. A nyugati területre intézményeket telepítettek, egy általános iskolát, egy óvodát és egy bölcsődét. Az Ifjúság utca északi oldalán három darab F+10 emeletes épület kapott helyet. A tervből csupán négy tízeletemes épület épült fel, eltérő konfigurációban és az ABC áruház. A Semmelweis utca és a Kossuth utca közötti tömb terv szerinti beépítése megegyezik a megvalósulttal. Ez a terv határozta meg

az Eötvös utca keleti végének végleges nyomvonalát. Kijelölte a fő gyalogosirányokat a város legfontosabb célpontjai között, így a lakóterület és a városközpont, az ipari terület és a városközpont, az ipari terület és a lakóterület, a vasútállomás és a kórház, valamint a vasútállomás és a városközpont között.

A tervező törekedett a 8-as út felőli várossziluet megkomponálása. A terv szerinti megoldás a városkaput emelte ki, az Ifjúság utca és a Kossuth utca környékén elhelyezett hét darab F+10 emeletes épülettel, továbbá a Kórház utca mentén elhelyezett öt darab F+10 emeletes épülettel. Közöttük fő hangsúlyként, összekötő elemnek a bakonygyepesi út mellé elhelyezett F+15 emeletes épületet szánta a városrendező. A tízemeletes épületek a bakonygyepesi út környékén csoportosultak. A tervező érezte a városszerkezet – ebből eredő – morfológia egyensúlyvesztését, és ebben a városközpont alárendelődését, ezért a központtól délre újabb öt darab F+10 emeletes épülettel kísérte meg az egyensúly kialakítását. A városközpont magjába nem került sem közép-magas-, sem magasépület. A tervező ezt azzal indokolta, hogy a központba nem került olyan funkció, amely nagyobb szintszámú épületet kívánt volna.

A lakóegységek kialakításánál alig fedezhető fel a tömbös-keretes beépítés szerkesztési elveinek az alkalmazása. Az épületeket azonban igyekeztek utcára szervezni. A F+4 emeletes lakóépületeket blokkos, a F+10 emeletes épületeket eredetileg hagyományos építési móddal tervezték. Később, a Győri Házgyár háromfogatú, illetve négyfogatú átmenő lépcsőházas épületeivel tervezték elhelyezni.

Az Ajka Városi Tanács az 1965. augusztus 30-i ülésén a 38/1965 tanácshatározattal elfogadta a városközpont részletes rendezési tervét, és az 1/1965 tanácsrendelettel megalkotta a városrendezési előírásokat.¹⁰³

6. „Ajka déli iparterület részletes rendezési tervé”-nek programja 1965. április 29-ére készült el, amelyet az egyeztetések után 1965. július hónapban átdolgoztak.¹⁰⁴ Az Ajkai Tárcaközi Bizottság az 1963. december 20-án tartott ülésén döntött arról, hogy a tervet a város általános rendezési tervével együtt 1965. július 15-ig el kell készíteni. Az ÉM Városépítési Tervező Vállalat tervezője, Ilonczay Nándor, az Alumíniumipari Tervező Intézet megbízásából állította össze a tervet. Az ÉM 1964. február 12-én jelölte ki a Városépítési Tervező Vállalatot a részletes rendezési tervi terv elkészítésére.

A terv elkészítését az új 2. számú timföldgyár építése tette szükségessé. A tervező feladatul kapta, hogy a város déli iparterületét rendezze, a fejlesztendő iparterületek számára biztosítson terület, és tegyen javaslatot a 2. számú timföldgyár bejáratának elhelyezésére. A minisztériumok közti egyeztetések eredményeként nem szorítkozhatott a részletes rendezési terv a tim-

¹⁰³ MNL VeML XXIII. Tanácsok 501 1965 I kötet

¹⁰⁴ MNL VeML XV. 18.c Trf 1943 (A terv másolata a szerzői jogi engedélyek hiányában nem közölhető)

földgyár fejlesztési kérdéseire, a város teljes déli iparterületének rendezését kellett szolgálnia. A terv készítése során biztosítani kellett az összhangot a város készülő általános rendezési tervével. A tervezési területet a Budapest-Szombathely vasútvonal, a Gyár utca, a Torna-patak, az ipari hulladéklerakók, a padragkúti településhatár, Bódé lakóterületének határa és a Lenin út csikólegelői szakasza határolta. A tervezési terület nagysága 350 ha volt.

A tervező – a készülő általános rendezési tervvel összhangban – arra törekedett, hogy az ipartelepüket a Székesfehérvár-Szombathely vasúti fővonalától délre helyezze el. Az optimális településszerkezet kialakítását azonban akadályozta az üvegyár beékelődése a lakóterületbe, valamint a déli iparterületen korábban kialakult összefüggés nélküli lakóterületek létrejötte. A terv a déli lakóterület elsorvasztását javasolta, az északi lakóterületre, pedig nem tervezett ipart elhelyezni.

A tervezés során számba vették a keresők számát iparáganként, a távlati munkaerő szükséglettel együtt. Az összes kereső száma 5.000 fő volt, a távlati munkaerő igényt 8.000 fővel számolták, ennek 30 %-át bejárónak vették, így 5.600 fő részére számoltak lakást építeni. A lakásszükséglet 3.800–4.500 lakás mennyiségre adódott, amelyet csökkentett a város akkori lakásállománya. Számba vették a déli iparterületen elhelyezkedő üzemeket, és azokat öt kategóriába sorolták. A kategóriák az alábbiak voltak: a helyben maradó és fejleszthető üzemek, a helyben maradó, de nem fejleszthető, a távlatban kitelepítendő, azonnal kitelepítendő, valamint az újonnan telepítendő üzemek. A program részletesen foglalkozik minden egyes üzemmel, működésük feltételeivel, bővítési lehetőségeikkel, fejlesztési programjaikkal. Ezek közül azokra érdemes kitérni, amelyeknél a várossal való kapcsolat a meghatározó.

Helyben maradó és fejleszthető üzemek és telephelyek:

A timföldgyár és alumíniumkohó, amelytől délre fekvő területre jelölték ki a 2. számú timföldgyár helyét.

A Központi Szénosztályozó, amelyhez a szén három kötélpályán érkezett (Padragkútról, Jókai Bányáról és Felsőcsingerből). Szükségessé vált egy negyedik építése is Alsócsingerből.

A Villamossági Televízió- és Rádiógyár, amelyet felvonulási barakkokban helyeztek el. Ezek helyén korszerű csarnoképületek építését javasolták. Északi irányban volt lehetőség bővíteni, amelyhez nyolc lakóépületet le kellett bontani.

Helyben maradó, nem fejleszthető üzemek és telephelyek:

Az erőmű, amely helyhiány miatt nem volt fejleszthető. Környezetére káros hatást gyakorolt. Naponta 4.000 tonna szenet égettek el benne. A szénosztályozóból szállítószalagon jutott el a szén az üzembe. Az energiatermeléshez szükséges víz Tapolcafőrről érkezett. A termelt energia egyharmad részét az alumíniumkohó használta fel. A timföldgyár naponta 1.000 tonna gőzt is

kapott az erőműtől. A 2. számú timföldgyár energia szükségleteinek kielégítése az erőműi kapacitások növelését igényelte.

A II. ötéves terv során épült kenyérgyár elhelyezése átgondolatlanul történt, az erőmű és az alumíniumkohó közelébe. A szél ráhordta az erőmű és az alumíniumkohó füstgázát.

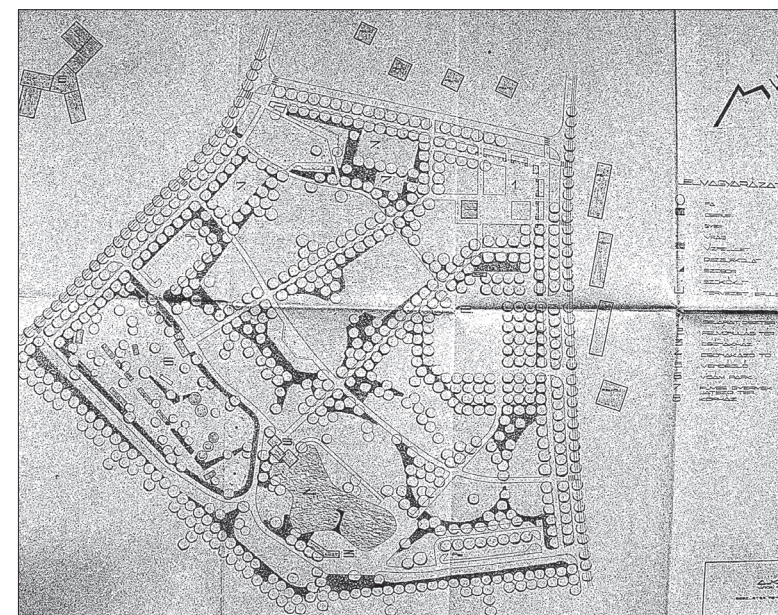
A MÉH Vállalat, a terv készítés idején, a Béke utcában működtetett egy telephelyet. A MÉH-telep városközponti elhelyezkedését sem városképi, sem területfelhasználási szempontok nem indokolták. Kitelepítését javasolták.

A történeti hűség megkívánja két olyan új üzem megemlítését, amelyek nem valósultak meg. Az egyik egy mosoda volt, amelynek a helyét a Zagytéren jelölték ki, a garázsok helyén. A másik egy mangánérc dúsító üzem volt. Az Országos Érc- és Ásványbányászati Vállalat az erőmű közelében, annak füstgázait felhasználva tervezett ércdúsító üzem létesíteni az Erőmű zagytéren. Az Országos Közegészségügyi Intézet a zagytéri elhelyezéssel nem értett egyet, mivel a védőtávolságok nem voltak tarthatók. A korszakra jellemző vita bontakozott ki az 1965. május 11-én tartott egyeztető tárgyaláson. A városi pártbizottság képviselője a magánérc dúsító zagytéri elhelyezése mellett kardoskodott, annak ellenére, hogy a védőtávolságok nem voltak tarthatók, sem más üzemektől, sem a lakóterülettől. Az ércdúsító zagytéri megépítéséhez népgazdasági érdek fűződik, mondta, és követelte a többi üzem kitelepítését. A KÖJALL képviselője erre így replikált: a lakosság védelme éppoly fontos, mint a népgazdaság érdeke. A politika végül meghajolt a szakmai érvek hatására. A dúsítót, a tervben a déli iparterületre, a szénosztályozó melletti területre telepítették.

A déli iparterület és az északi lakóterület közötti kapcsolatot két út biztosította. Az egyik a Rákóczi utca, amelybe a szintbeli vasúti átjáró előtt csatlakozott a Gyár utca. Az út három vágányt keresztezett, melyet gyakran zárt le sorompó. A vasúti szintbeli kereszteződés külön szintűvé az erőműbe szén szállító szalaghíd miatt nem volt átépíthető. Aluljáró építését, pedig a terepviszonyok nem engedték. A másik útvonal a Lenin út (a mai Csingeri út), amely külön szintben keresztezte a vasutat.

A déli iparterület gyárainak összes vízigénye ekkor összesen 83.670 m³/nap ipari víz volt. A hatalmas vízigény csak regionális rendszer révén volt kielégíthető. Az ipari szennyvizek kezelését az ipartelepeken belül javasolta a tervező megoldani. A program a felszíni vizek elvezetésével is foglalkozott. A város vízgyűjtő területe két befogadóhoz tartozott, a Széles-vízhez és a Torna-patakhoz. Az iparterületet a domboldalokról lezúduló csapadék vizektől övárokkal tervezte megvédeni. A terv hiányossága, hogy nem javasolt véderdőt sem az iparterület és Bódé, sem az iparterület és a Csikólegelő közé.

7. A Szőlőhegy részletes rendezési tervét 1965. évben készítette a Városépítési Tervező Vállalat. A területen korábban – a nevének megfelelően – az ajkai gazdák szőlőingatlanai feküdtek. A magánérs lakásépítés

2.17 ábra: Ajka városi park részletes rendezési terve, 1966

számára biztosítottak itt építési lehetőséget. A lakóterületet, úthálózatát a rétegvonalakhoz igazodva alakították ki. Megközelítését a Korányi utcáról induló szerpentinszerűen vezetett út és a Tánacsics utca biztosította. A terület magjában egy alközpontot alakítottak ki, néhány alapfokú intézménnyel. (Idővel az alközpont kialakítását feladták, területét családi házzal beépítették.) A terület alközpontját építészeti hangsúlyokkal is kiemelték. Az alközpont két oldalára sorházakat telepítettek. A kórház felől, a központot feltárási úton mentén négylakásos társasházakat terveztek. Az alközponton kívüli részekre egyedi telkes családiházak beépítést írtak elő. A beépítés szintmagassága F+1. A rendezési tervben 150 házhelyet alakítottak ki, 1.050 fő elhelyezése céljából. A Szőlőhegy beépítése a hatvanas évek végén elindult, és a hetvenes években zömmel befejeződött.

8. Az „Ajka városi park részletes rendezési terve” 1966 szeptemberére készült el.¹⁰⁵ Szántó Eszter, a Veszprém megyei Tanács Tervező Vállalat tervezője készítette. A tervezést az Ajka Városi Tanács VB Építés -Közlekedési Osztálya rendelte meg 1966. március 31-én. (2.17 ábra)

A tervezési területet a mai Kórház utca, a bakonygyepesi út, és a Korányi utca, határolta. Az 162.300 m² nagyságú terület északi határa hozzávetőleg az Ifjúság utca vonaláig terjedt. A tervező a területen három fő funkciót helye-

¹⁰⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára

zett el: a tömegmegmozdulások, a szórakoztatás és a gyermekfoglalkoztatás létesítményeit. A tervező a park fő szerkezeti rendszerét a Kórház utca és a bakonygyepesi utca csomópontjából indított szögfelezőre szervezte. A park kapuja a két utca által alkotott sarokra került, a tervező innen indított két utat, az egyiket a vidámpark bejáratához, a másikat a csónakázó tóhoz, és a park-vendéglőhöz. A parkot gyűrű irányú sétálásra szolgáló mellékutakkal osztotta kisebb szektorokra. A reprezentatív funkciók a városhoz közelebbi területre kerültek, a szórakoztatás létesítményei, pedig a legtávolabbi helyekre. A két fő funkció közti teret sétálásra, pihenésre tette alkalmassá. A parkolókat a vidámpark és csónakázó közelébe telepítette. A bejárati térre képzőművészeti alkotást, a kórház előtti térre díszes ivó kutat kis medencével, a park központi részén, pedig szökőkutat képzelte el a tervező. Széles főutak mellé az utakat árnyékban tartó és kihangsúlyozó fasorok, a park belsejébe lazább facsoportok kerültek. A cserjék térelhatárolást szolgáltak játszótereknél, valamint zaj- és porvédelmi célokat a vidám parknál. A rendezési terv tisztázta a liget funkcióit, és azok térbeli elhelyezését. A különféle funkciókat jól tagolva helyezte el. A terv részleteiben nem, de koncepcióját tekintve megvalósult. Időközben, sajnos több, egymástól idegen funkció is megjelent a liget területén.

Lakásépítés

„A lakások építési üteme a 60-as években a megyeszékhelyeken és az ipari városokban volt a legmagasabb. Ez az ütem mintegy háromszorosan haladta meg az országos átlagot Kazincbarcikán és Leninvárosban, több mint kétszeresen Ajkán.”¹⁰⁶ Az ajkai lakások laksűrűsége - ennek ellenére - 1962-ben messze meghaladta a megyei átlagot, sőt a hasonló városok értékeit is. Miközben Ajkán a laksűrűség 449 fő/100 lakás értéket jelzett, addig a megyei átlag 376 fő/100 lakás, a várpalotai 409 fő/100 lakás értéket mutatott. Egy főre jutó lakóterület nagyon alacsony, 5,50 m² volt. A lemaradás okát, a városi tanács illetékesei az állami erőből épített csökkentett értékű ún. „CS” lakások magas (70 %-os) arányával magyarázták. A „CS” lakások esetében nem csak a kis alapterület, hanem a fürdőköd hiánya volt a visszatérő panaszok oka. A „CS”-lakásokban 1963.-ban 9.345 fő lakott.¹⁰⁷ A lakásállomány túlnyomó részét a kisebb lakások tették ki: 41 %-a egyszobás, 55 %-a kétszobás volt, csupán 4 %-a volt 3 vagy több szobás lakás.¹⁰⁸ A számok egyértelműen igazolták, hogy a városban jelentősen elmaradt a lakásépítés. A hatvanas években, kapcsolódva az első 15 éves lakásépítési programhoz, intenzív lakásépítésbe kellett fogni. A városban az állami lakásépítés mellett a

¹⁰⁶ Zoltán, 1979. 160

¹⁰⁷ MNL VeML XXIII. Tanácsok 501, 1964-1965 Tanácsülési jegyzőkönyvek

¹⁰⁸ Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, Adatszolgáltatás Ajka regionális tervének elkészítéséhez 1963. X. 14. Dr. Kassai Ferenc

magánérs lakásépítés feltételeit is igyekeztek megteremteni. Szőlőhegy kisajátítása 150 db házhely kialakítását tette lehetővé. Szorgalmazták az OTP öröklakások építését is.

A következőkben a város hatvanas évekbeli lakásépítési tevékenysége lakótelepenként kísérem nyomon. A városképi vagy városszerkezeti szempontból fontosabb épületeket bemutatása a tervezés időrendi sorrendjét követi.

I. A Marton Sándor-lakótelepen, az 1. szomszédsági egység területén a lakásépítések a várossá nyilvánítás után is folytatódtak. A megbízói feladatokat a Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztály látta el, a lakóépületek tervezését ÉM Lakóépülettervező Vállalat, a kivitelezést, pedig a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalt végezte. A Torna-patak medrét rendezték, a lakótelep területet alagcsövezték, így a talajvíz szintje jelentősen csökkent. A területen földutak voltak csupán. A tervek zöme a hatvanas évek legelején elkészült. Az 1968 évi tervezések a lakótelep foghíjainak a beépítését célozták. Az épületek kivitelezésének befejezéséről csak néhány esetben sikerült információhoz jutni. A hiányzó adatok pótlása további kutatást kíván.

1. Az ÉM Község- és Városrendezési Főosztályon 1959. október 28-án történt egyeztetés során felmerült, hogy a lakótelepen a laksűrűséget emelni kell, ezért a lakóépületeket F+2 emeletes helyett F+3 emeletesekre kellett tervezni. A Móra Ferenc utca és a Frankel Leó utca sarkain álló XVII. és a XLVII jelű épületeknek, a lakótelep alközpontja felé néző szekcióit, ezért tervezték F+3 emeletesre. Ugyanezen épületek Móra Ferenc utcai szekciói F+2 emeletes magassága maradhatott az utcában kialakult beépítés miatt. Felmerült, hogy a továbbiakban a lakóépületeket magas tető helyett lapos tetővel kell fedni. A koncepcióváltás miatt az ÉM a XVII. és a XLVII. jelű épületek tervezése egy időre leállt. Végül mindkét épület az eredeti elképzelések szerint valósult meg, egyedi tervek alapján. Egyedi épület tervezését abban az időben az Építésügyi Minisztériummal engedélyeztetni kellett. Az ÉM az engedélyt 1959. október 26-án megadta. Szerepet játszott a felmentés megadásában, hogy a két saroképület - a Móra Ferenc utca és a Frankel Leó utca sarkain - városképileg kiemelt jelentőséget hordozott (2.16 kép).

1.1 A Frankel Leó utca 16-20, és Móra F utca 14-16. házszámokat viselő saroképület kiviteli tervdokumentációját Tyroler Endre 1959. december 10-re készítette el.¹⁰⁹ Az egyedi tervezésű épület kivitelezését 1960. április 23-án kezdték meg, és 1962. őszén fejezheték be, ugyanis november 1-jén megnyílt az épületben létesített könyvesbolt.¹¹⁰ Az épület L alakú saroképület, a Móra Ferenc utcai szárnya két emeletes, a Frankel Leó utcai három emeletes. A hat szekciós, 60 lakásos épület földszintjén üzletekkel, gyógyszertárral, körze-

¹⁰⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 18

¹¹⁰ Tilhof, 2009. 251, 252

2.16 kép: Frankel Leó utcai lakóépületek

ti orvosi rendelővel, könyvesbolttal épült. Minisztériumi szinten határozták meg, hogy az épületben elhelyezhető üzletek körét. A lakások 20 %-a „Cs”-lakás, 22 %-a egy szoba és hálókülcs, 58 %-a kétszobás. Költségvetésének főösszesítője 9.210 ezer Ft-ról szólt. Az épületet víznyomás elleni szigeteléssel, hagyományos építési móddal, középfőfalas rendszerben, fa és SRK fedélszékkel, hornyolt cseréppel borított kontyolt nyeregtetővel tervezték. A 3 emeletes sarokszekció földszintjét a tér felől kemény mészkőlapokkal burkolták. A déli és a keleti homlokzatát erkélyekkel tagolták. Az épület a Móra Ferenc utca másik oldalán álló saroképülettel együtt az 1. szomszédsági egység alközpontjából induló Móra Ferenc utca kapuzatát és a tér lehatároló funkcióját tölti be. A sarokszekciók árkádjai városias hangulatot keltenek.

1.2 A Frankel Leó utca 10-14, és a Móra Ferenc utca 15-17. házszámok alatti saroképület kivitelezési tervdokumentációja 1960. február 15-én készült el.¹¹¹ Tervezője szintén Tyroler Endre volt. A beruházási program és a kivitelezési tervdokumentáció elkészítésére az Ajkai Üveggyár adott megbízást. A gyár, ugyanis 20 %-kal tervezte növelni a termelési kapacitását, ami a dolgozói létszám 150 fővel történő emelésével járt. A létszámemelés távolabbi településekről toboroztak munkaerővel lehetett megoldani. A meglévő dolgozók közül többnek a jogos lakásigénye nem volt kielégítve.

¹¹¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 98 és 47

Az építést 1959–1961 évekre tervezték. A Veszprém Megyei Tanács a területet feltételekkel adta oda az üveggyár számára: vagy közművesítés hozzájárulást fizet, vagy a tervben szereplő üzletek kivitelezését finanszírozza. Az üveggyár az üzletek építését vállalta, mivel az olcsóbbnak találta. Az épület 47 lakást és üzleteket foglalt magában. A kivitelezési terv 1960. február 15-ére készült el. Az épület 5 szekciós, 2 és 3 emeletes, hagyományos építésmódra tervezett, kontyolt magastetős, hosszfőfalas rendszerű. Az üzletek szintjén vasbeton pillérekkel biztosítottak elégséges teret az eltérő funkcióknak. A fahiány miatt a tetőszerkezet síkbeli rácsos köracél tartókból (SRK) készült, hornyolt cserép tetőfedéssel. A homlokzatát monolit erkélyek tagolják. A Frankel Leó utcai homlokzat a földszinten kemény mészkő burkolatot kapott. Homlokzat többi részét kőporos, kapart színes vakolattal látták el. A lakásokba kályhafűtést, az üzletekbe központi fűtést terveztek. Gondot okozott a szennyvíz elvezetése. A lakótelep szennyvízcsatornáját a Sport utcai főgyűjtőre átemelő közbeiktatásával kötötték rá, az átemelő kapacitása azonban elégtelen volt.

Az épületben 8 db 30,9-33,9 m² alapterületű „Cs”- lakás, 10 db 41,3 m² alapterületű másfél szobás lakás, és 7 db 48,0-48,9 m² alapterületű két szobás lakás található. A Frankel Leó utcai szárny földszintjén cipőbolt, rövidárubolt, konfekcióbolt, és fodrászat számára alakítottak ki helyiségeket. A Belkereskedelmi Minisztériummal az üzletek programját aprólékosan egyeztetni kellett, például azt is, hogy az épületben hová kerüljön a dohánybolt. A kivitelezés összköltségét 7.612 ezer Ft-ra kalkulálták.

2. A Móróc Zsigmond utca 8. szám alatti lakóépület kivitelezési tervdokumentációja 1961. február 6.-ra készült el. Terveit Tyroler Endre adaptálta.¹¹² A Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztály az 1959. december 18.-án kelt megrendelésében eredetileg hat emeletes, lapos tetős, szintenként háromlakásos lakóépületet szándékozott, az F+2 emeletes környezetben felépíteni. Az ÉM Község- és Városrendezési Osztálya utasítására tervezte az építész az épületet F+3 emeletesre.

Az épület egy szekciós, négyfogató, 3 emeletes, 12 lakásos, lapostetős kockaház, a földszintjén tejbolttal, tejbüfével, és tejüzemmel. A 12 lakásból 3 kétszobás és 9 egy szobás étkezős. Az egy szobás étkezős lakás alaprajza ellentmondásos. Az egy szobás lakás két férőhelyes, két fő számára külön étkezőt kialakítani felesleges. Az épület hagyományos szerkezetekkel, hosszfőfalas rendszerben készült, kavicsolt lemezfedéssel, kőporos dörzsölt homlokzatvakolattal. Homlokzatát erkélyek tagolják. Kályhafűtést terveztek. Kivitelezését 1961 II. negyedév és 1962 II. negyedév közötti időszakra ütemezték.

¹¹² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 32

Az épület helyének a beépítését nem siették el. Eredetileg, még az ötvenes években, egy műterem lakást terveztek ide. Majd a hatvanas években felmerült kétféle vásárcsarnok – egy centrális majd egy horizontális elrendezésű – felépítésének a gondolata. Mindegyiket megtervezték, azonban egyik sem valósult meg. A Móricz Zsigmond utcának és a lakótömbnek egyaránt városképi szempontból érzékeny pontja ez. Az utca nyomvonala itt törik meg, és itt nyílik meg a keretes beépítés. A két horizontális jellegű lakóépület között kellemes cezúrát jelent a kockaház tömege. A magas-tetők közötti lapos tető feltűnése éppen ezért nem zavaró, ehhez azonban hozzájárul a kockaház egy-egy nagyobb szintszáma is. Az ÉM döntése helyes volt. A terület nem bírta volna el a F+6 emeletes épület beiktatását. Disszonáns konkurenciáját jelentené az utca elején felépült, jól elhelyezett nyolcemeletes épületnek.

3. A Móra Ferenc utca 18-22. szám alatt található épület építési engedélyezési dokumentációját 1961. májusára készítette el Ligeti Gizella adaptáló tervező.¹¹³ A tervező a MOT.I. 1-135/60 jelű tervet alkalmazta a helyszínre, a földszint egyedi tervezésével. Az épület 3 szekciós, 3 fogatú, F+3 emeletes, 27 lakásos sávház, a földszinten üzletekkel. A lakások közül 18 db 52,3 m² alapterületű két szobás, 9 db 44,13 m² alapterületű 1,5 szobás. A földszinten 180 m²-en önkiszolgáló élelmiszerboltot, 150 m²-en vegyesiparcikk boltot, 75 m²-en húsboltot, és 30 m²-en dohányboltot valamint az Állami Biztosító fiókját alakították ki. Az épület hagyományos építési móddal, SRK fedélszékkal, kontyolt nyeregteretűvel, hornyolt cserépfedéssel fedve, kőporos dörzsölve homlokzatvakolattal készült. A földszint, a főhomlokzaton és a két oldalhomlokzaton kemény mészkő burkolatot kapott. Az erkély részben tömör mellvéddel, részben ráccsal készült. A fűtés vaskályhával oldották meg. Az épület bekerülési költségét 5.393 ezer Ft-ra kalkulálták. Építését a kivitelezők 1963-ban fejezték be.¹¹⁴

4. A hatvanas évek elején a lakótelep továbbépítésére több beruházási program is készült. Készült olyan program, amely a lakótelepen már meglévő épületeket is számba vette, készült olyan, amely csak az adott tervidőszak aktuális lakásépítésével foglalkozott és készült olyan is, amely áthúzódott a következő tervidőszakra.

4.1 A Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya beruházásában épülő 1.696 lakás, valamint kapcsolódó és járulékos beruházásainak beruházási programját, az ÉM Lakóépülettervező Vállalat 1961. június 15-re elkészítette.¹¹⁵ A lakótelep beruházást az ajkai iparvidék nagyarányú fejlesztésével indokolták. A munkaerő szükségletet csak betelepítéssel lehetett megoldani, ezért elengedhetlenné vált nagy számú lakás építése. A művelődési, egészségügyi,

kereskedelmi és egyéb kapcsolódó beruházások létesítését nemcsak a lakótelep, hanem az egész város ellátása is indokolta. Akkor még úgy tervezték, hogy a Marton Sándor-lakótelepen alakítják ki a város központját. Ajka közvéleménye is ezt támogatta, az 1957–1958 években készült rendezési terveket övező viták is ezt igazolják.

A beruházás keretében 1.696 lakás, egy 100 férőhelyes óvoda, kettő 40 férőhelyes bölcsőde, egy körzeti orvosi rendelő, kereskedelmi és helyi ipari szolgáltató egységek, összesen 1.557 m² üzlettel, teljes közművesítés, út és járda, egy 16 tantermes általános iskola felépítést tervezték. A beruházás összegét 294 millió Ft-ra kalkulálták. Mindebből, 1960. december 31-ig elkészült 577 lakás, egy 40 férőhelyes bölcsőde, egy 100 fős óvoda, és egy 16 tantermes általános iskola. Meghatározták a kereskedelmi egységek fajtáit és szükséges alapterületeit. Tervezték tejboltot, húsboltot, méteráru boltot, konfekció üzletet, gyógyszeráruháza, könyvesboltot, papírboltot, italboltot, stb. Ezek közül megépült a húsbolt és a méteráru bolt, valamint az italbolt, összesen 430 m² alapterülettel. A megépítésre váró helyipari szolgáltató egységek között szerepelt fodrász, cipész, patyolat, háztartási gépjavító, összesen 551 m² alapterülettel. Elkészült a tervezés idejére 286 m² alapterületű szolgáltató egység. Külön igényként jelentkezett egy OTP fiók, egy TOTO-LOTTÓ és Állami Biztosító fiók létesítése. A kereskedelmi és szolgáltató egységek összetétele egyértelműen városias jellegre utalt. Az üzleteket a hagyományos építési móddal felépített épületek földszintjén helyezték el. Valamennyi lakóépületet, 1959-ben készült tervtervek alapján építették fel.

A kivitelezést szakaszolták: az első ütemben 1963. december 31-ig 969 lakást, a második ütemben 1965. december 31-ig 422 lakást, 1965 után 305 lakást terveztek felépíteni, összesen tehát 1.696 lakást. A beruházási programot a Veszprém Megyei Tanács VB 1961. június 14-én tartott ülésén 574/1961 számú határozatában jóváhagyta. A korra jellemző adalék, hogy beruházást érintő tárgyalásokról készült jegyzőkönyvekben a helyi tanács képviselőinek neve nem található.

4.2 Ajka 554 lakás tervfeladatát az ÉM Lakóépülettervező Vállalat tervezője Tyroler Endre 1961. szeptember 25-ére készítette el.¹¹⁶ A tervfeladat az 1962. és 1965. évek közötti lakásépítést készítette elő. A tervező összegezte a lakótelepen - a várossá válás évétől kezdve - végbement lakásépítések fő adatait. A lakótelepen 1959 előtt már felépült 577 lakás, 1961-ig elkészült 138 lakás, ezen belül a Frankel Leó utca 16-20. szám alatti 60 lakásos épület, a Puskin utca 2-6. szám alatti 31 lakásos épület, és a Frankel Leó utca 10-14. szám alatti 47 lakásos épület. 1962-63. években összesen 299 lakás átadását tervezték. Ezek között szerepelt a Május 1. tér 9-11. házszám alatti 33 lakásos lakóépületet, a Móricz u 8. szám alatti 12 lakásos épület, a Móricz u 11.

¹¹³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 27

¹¹⁴ Tilhof, 2009.253

¹¹⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 64

¹¹⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára és VeML XV. 18.c 91 d. Trf 1665

szám alatti 24 lakásos lakóépület, a Móra Ferenc utca 18-22. szám alatti 27 lakásos lakóépületet. Szerepelt továbbá a Kosztolányi utca 1-5. szám alatti 24 lakásos lakóépületet, a Kosztolányi utca 7-11. szám alatti 35 lakásos lakóépületet, a Kosztolányi utca 13-17. szám alatti 24 lakásos lakóépületet, és a Sport u 7-13, és Móra u 21. szám alatt lakóépületek összesen 120 lakással. Valamennyi épület hagyományos építési móddal tervezték.

Az 554 lakás tervfeladata szerint felépítésre tervezték 1962.-ben a Kosztolányi u 19-23. és a Puskin u 1-3. szám alatti lakóépületeket összesen 96 lakással. Az 1963. évi tervek között szerepelt a Kosztolányi u 2 – 14. szám alatti lakóépületek, összesen 126 lakással. Az 1964. évre ütemezték az Ifjúság u 1-7. szám alatti lakóépületeket, összesen 160 lakással. Végül 1965-ben szándékoztak megépíteni az Ifjúság u 2, Sport u 15, és Móra u 23-27. számok alatti lakóépületeket összesen 120 lakással. Tervezték még lakóépületeket az Ifjúság és a Sport utcai saroktelekre is, de nem valósultak meg. Helyükre került a Veres Pálné általános iskola épülete. Az épületek az 1. szomszédsági egység területére jóváhagyott RRT szerint kerülnek elhelyezésre.

Az 1962. évben megvalósításra tervezett két lakóépület hagyományos építési móddal, és nyeregtetővel, a többi épület kohósalak vagy vibrált téglák középblokk szerkezettel, valamint lapos tetővel készült el. A hagyományos szerkezetű épületek szintmagassága F+3, a blokkos épületeké F+4. A Kosztolányi utca nyugati oldalára került lakóépületek négyfogatú kockaházak, a többi három- vagy négyfogatú sávház. Valamennyi épület az 1960 és 1961. években készült típustervek alapján épült fel. A 18 épületnél négyféle típustervet alkalmaztak. Az 554 lakás átlag alapterülete 46,51 m² volt. A lakásállományból 150 db egyszobás, 41,2 m² alapterülettel, 48 másfél szobás 51,4 m² átlag alapterülettel, 332 lakás kétszobás 51 m² körüli alapterülettel készült el, 24 lakás kettő és félszobás.

A tervfeladatot, elkészítése után egy hónappal, 1961. október 27-én felülbírálták. Akkor döntöttek arról, hogy nem építik meg a Veres Pálné iskola helyére tervezett két lakóépület épületet. További módosítást jelentett, hogy a Kosztolányi utcai és Puskin utcai épületek lakásaiban az eredetileg tervezett mosdófülkék helyett fürdőkádás helyiségeket alakítottak ki.

4.3 Az Ajka, 1. szomszédsági egység 1.110 lakás beruházási programját 1962. szeptember 29-re készítette el Tyroler Endre.¹¹⁷ A program elkészítésére a megbízást 1962. február 20-án adta a Veszprém Megyei Tanács Vb Tervosztály az ÉM Lakóépülettervező Vállalat részére. A programban – a Veszprém Megyei Tanács VB által 1961. július 16-án jóváhagyott módosított részletes rendezési terv alapján – a II. ötéves tervidőszakban (1961-1965) felépülő 840 lakás, valamint a kapcsolódó és járulékos beruházások szerepeltek.

¹¹⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 206

Az eddig ismertetett három lakásépítési program mindegyike az 1. szomszédsági egység beépítésére készült. Az 1.696 lakásos program lakásszámai között ott vannak az 1960 előtt elkészült lakások adatai is (577 db). Az 554 lakásos program, pedig az előző részprogramja, amely csupán az 1962 és 1965 években felépítésre tervezett lakásokkal foglalkozik. Az 1.110 lakásos program, abban különbözött az 1.696 lakásos programtól, hogy nem vette számba az 1960 előtt elkészült lakásokat. További eltérés az 1964-1966 években megvalósításra tervezett lakások mennyisége mutatott. A program ismertette a felépült, és építésre váró épületeket. Valamennyi épületet hagyományos szerkezettel tervezték.

A blokkos építési mód az 1964. évben felépítésre tervezett lakóépületeknél jelent meg először. (Ám továbbra is épültek hagyományos szerkezetű épületek.) 1964. évben szándékozták felépíteni a Kosztolányi utca 2-14. házszám alatt hét kockaházat. Ezeket az épületek már F+4 szintesre és kohóhabsalak blokk (vagy vibrált téglablokk) szerkezettel tervezték. Az 1964. év végéig 200 lakás felépítését tervezték. Az Ifjúság utca, Móra Ferenc utca és Sport utca közötti szakaszán épült, fel típussterv felhasználásával, három 3 szekciós, 4 fogatú, 3 emeletes sávház. Egy-egy épületbe 20 db 1 szobás, 19 db 2 szobás, összesen: 39 db lakást helyeztek el. Blokkos építési móddal épületek fel. Az épületek a MOT.I. 1-156/61 jelű típussterv felhasználásával készültek. A IV. emeletet elhagyták. Meglepő a módosítás, mivel előzőleg az ÉM írta elő a szintszám növelését, illetve a beépítés sűrítését.

1965. évre összesen 203 db lakás megépítését irányozták elő. Az 1966. évben megvalósításra tervezett 270 lakásból az Ifjúság utcában felépült 4 db egyenként 40 lakásos sávház. A négyemeletes, MOT.I. 1-154/60 típusú, 3 szekciós, 3 fogatú, 4 emelete épület 3 db 1 szobás, 37 db 2 szobás lakást tartalmaz, az épületeket kohóhabsalak blokkból tervezték felépíteni. A tervezett lakásszámot az iskola telepítése miatt nem tudták teljesíteni.

A Móra Ferenc utca 24-28. szám alatti épület már 1962-ben állt. Eredetileg 36 lakásos lakóépületnek készült, de az építőiparnak szüksége volt építésvezetésre és munkásszállóra, ezért nem lakóépületként üzemeltették. Később sem alakították vissza lakóépületnek. Egyébként 3 szekciós, 4 fogatú, F+2 emeletes sávház, hagyományos szerkezettel.

Az 1961 és 1966 évekre tervezett lakások összes mennyisége tehát 1.110 lakás. Az átlagos lakás alapterület: 47,2 m², az egy lakásra jutó szoba szám: 1,65 db volt. A lakásberuházáshoz kapcsolódott egy 40 férőhelyes bölcsőde, egy 75 férőhelyes óvoda, egy 8 tantermes általános iskola, továbbá egy orvosi rendelő és egy gyógyszertár. A II. ötéves tervidőszakra 1.550 m² kereskedelmi létesítmény megépítését tervezték. A beépítési tervben már nem szerepel az általános iskola előtti parkba tervezett vendéglátó egység.

A beruházási program költségelirányzatában az 1.110 lakásra 150.522 ezer Ft-ot, a kapcsolódó létesítményekre (közintézményekre) 9.530 ezer Ft-ot,

üzlethelyiségre 5.847 ezer Ft-ot, a járulékos létesítményekre 22.800 ezer Ft-ot, a tervezésre 9.592 ezer Ft-ot kalkuláltak. Az 1961 és 1966 közötti beruházás teljes költsége 189.169 ezer Ft-ra adódott.

A tervfeladatot a Veszprém Megyei Tanács VB 1961. december 1-jén 1.135/1961 számú határozatában jóváhagyta. A II. ötéves terv alatt (1961-65) az 1.110 lakásból felépítésre terveztek 840 lakást. A fennmaradó 270 db lakás átadása áthúzódott a következő tervidőszakra. Az épületek tervezéséhez 12-féle títustervet alkalmaztak. Soknak tűnik, ugyanakkor előnye, hogy növelte a lakótelep változatosságát.

A korra jellemző újabb adalékok. Egy 1962. szeptember 3-án kelt jegyzőkönyv szerint a kivitelező kérte a lakásszám megemelését, ugyanis e nélkül nem tudná gépeit kihasználni, és dolgozóit foglalkoztatni. LAKÓTERV 1962. szeptember 25-én közölte, hogy a Veszprémi kohóhabsalak - blokk gyártó üzem nem épült meg, ezért a zalaegerszegi vibrált téglablokkal kell kivitelezni az épületeket.

5. A Marton Sándor-lakótelep folyamatos beépítésének hosszú időn keresztül akadályát képezte a Mester utcai kilenc családi ház. Az épületek lebontása a lakótelep utolsó szakaszának előkészítési idejére, 1964. évre maradt.¹¹⁸ A családi házak helyére egy középmagas lakóház és egy hozzá csatlakozó F+3 emeletes lakóépület került.¹¹⁹

A Sport utca 1. szám alatt található F+8 emeletes épület terveit Tyroler Endre adaptálta 1964 májusában. A megbízó változatlanul a Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya volt. Az épületet a Vas megyei ÁÉV építette. Az épület egyszekciós, négyfogatú, 32 lakásos pontház. Hagyományos vázas szerkezettel épült, a monolit vb pillérek közti B 30 falazóblokkal, lapos tetővel. Az épületben 16 db 54,77 m²-es kétszobás és 16 db 59,06 m²-es 2,5 szobás lakást helyeztek el. A földszinten eredetileg (1962-ben) cukrász üzemet terveztek elhelyezni, végül az OTP fiókja került ide. Ajka első liftes háza 1967. március 15-én készült el. Az épületben kialakított OTP fiókot 1967. november 18-án adták át.¹²⁰

Az F+8 emeletes épülethez egy földszintes nyaktaggal kapcsolódik az F+3 emeletes, hagyományos szerkezetű, kontyolt magastetős, hornyolt cserépfedésű épület. Az épület Frankel Leó utcai szárnyát az utca beépítési vonalába, a Sport utcai szárnyát a Sport utcával párhuzamosan helyezték el, így adódott az épület terpesztett V alakja. Az ötszekciós lakóház kétszekciós szárnya a Frankel Leó utca 10-14 szám alatti épület háromfogatú szekciójának ismételt felhasználásával épült meg. A sarokszekciója egyedi tervezésű. A kétszekciós szárny títusterv alapján épült meg. Az épület földszintjén üzletek találhatóak, vasbeton pillérekkel tették lehe-

¹¹⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 226

¹¹⁹ MNL VeML XV. 18.c 30. doboz, TrF VÁÉV – 0072, és az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 206 sorszám

¹²⁰ Tilhof, 2009. 260-262

tővé a nagyobb terek kialakítását. A homlokzatot a földszinten mattcsiszolt kemény mészkő burkolattal látták el. Az épületben 12 db 1,0 szobás, 18 db 1,5 szobás, és 24 db 2,0 szobás, összesen 54 db lakás található. Az épület földszintjét teljes egészében üzletek foglalják el. Az összesen 1.180 m² területen 12 üzlet, és a 203 m² területen 3 szolgáltató helyiség foglal helyet. Az eredetileg elhelyezett üzletek profilja a következő volt. A Frankel utcai szárnyban: sport-játék, kenyér, virág, illatszer bolt, és Gelka-Tv szerviz. A Sport utcai szárnyban patyolat, divatáru, vas-edény, háztartási, népművészeti, optikai, és üveg-porcelán. A Marton Sándor-lakótelep beépítése ezzel gyakorlatilag befejeződött, csupán néhány épület foghíjszerű beépítése maradt a következő időszakokra.

II. Bauxit-lakótelep, a 2. szomszédsági egység területén a lakásépítések a timföldgyári beruházások ritmusát követték.

1. A timföldgyár bővítés II. ütem keretében megvalósuló épületek elhelyezésére 1962. december 18-án született beépítési terv. A tervet az ÉM Lakóépülettervező Vállalatnál Ligeti Gizella és társai készítették.¹²¹ A beépítési terv tartalmazta a timföldgyár bővítés keretében megvalósuló Új élet utca 27-31. és 21-23. házszerű, két darab 40 lakásos lakóépületet, valamint az Új élet utca 20. szám alatti 100 fős munkásszállót. Az épületek típustervét Ligeti Gizella, az ÉM Lakóépülettervező Vállalat építésze adaptálta, 1964-ben.¹²² A megbízó Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, a kivitelező a 22. számú ÁÉV volt. A kivitelezés befejezését 1965 augusztusára tervezték.

A beruházás részeként építették fel a 60 férőhelyes bölcsődét az Új élet utcában. Valamennyi épületet títusterv felhasználásával kiviteleztek. A beépítési terv tartalmazta a 2. számú timföldgyár beruházása keretében felépítésre tervezett 312 lakás telepítését is. Amíg a Kohász utcai öt épület e beépítési tervet követte, a Semmelweis utca négy épület elhelyezése annyiban módosult, hogy azokat észak felé eltolták annyira, hogy az első épület homloksíkja a keretes épület homloksíkjába kerüljön. E csekély módosítással is sokat javult a beépítés minősége.

2. A 312 lakás beruházási programja 1965. szeptember 18-án készült el.¹²³ A gyárépítés idején, átmenetileg munkásszállás célját szolgáló, típus lakóépületek tervezésével az ÉM Lakó és Kommunális Épületeket Tervező Vállalatot bízta meg a generáltervező. A beruházó az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, a kivitelező az ÉM 22. számú Állami Építőipari Vállalat volt. A lakóépületek közül az öt 40 lakásos épületből álló csoportot a Kohász utcában, a négy 28 lakásos csoportot - egy sportpálya helyén - a Semmelweis

¹²¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

¹²² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 109

¹²³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 315

utcában építették fel. Valamennyi épületet kelet-nyugati tengelyű elhelyezéssel telepítették. A sávházakat pince nélkül, távfűtéssel, középblokkos, hársáncfalas rendszerrel, lapos tetővel, F+4 emelettel készítették el.

A szűken vett Bauxit-lakótelep beépítése ezekkel az épületekkel befejeződött. Történtek még lakásépítések, így az Új élet utcában – a földszintes épületek helyén – két panelszerkezetű lakházat, a Petőfi utcai műmesteri házak helyén, pedig három panelépületet emeletek. Eredetileg a lakótelephez tartozott a Sport utca, Ifjúság utca és Óvoda utca által határolt tömb is. Ide egy épületet leszámítva nem az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó épített lakóépületeket. Ugyanígy az Ifjúság utca, a Kossuth utca, Kohász utca és Eötvös utca által határolt tömbben sem. A következő fejezetben lesz ezekről szó. Az első két szomszédsági egység beépítése két-három évtizedet vett igénybe.

III. A III. ötéves (1966–1970) tervi lakásépítés számára a terület kiválasztás dokumentációját 1962. október 23-ra készítette el a Városépítési Tervező Vállalat.¹²⁴ A tervezői munkákban részt vett a VÁTERV tervezője, Kotsis Lajos mellett, a MÉLYÉPTERV részéről Kiss Miklós, az Építésgazdasági és Szervezési Intézet részéről Suszánzky Károly. A helykijelölési eljárásba bevonták a megyei tanácsi szakigazgatási szervek mellett, a városi tanács szakembereit is. A VÁROSTERV 1960-ben készített részletes rendezési terve alapján foglalkoztak a lakásépítési területek kijelölésével.

A dokumentáció a III. ötéves terv során nyolc területi egységen összesen 1.850 lakás elhelyezésével számolt. A tervezők lakásépítés számára kijelölték a 2. szomszédsági egység északi részét 560 lakás, a Kossuth utca és a Semmelweis utca közti tömböt 340 lakás, a Kossuth utca és a bakonygyepesi út közti területet 330 lakás, a Tánacsics utca és a Hősök tere közti tömböt 210 lakás, a Hősök tere, és a Torna-patak közti tömböt 410 lakás elhelyezésére. A kijelölt területen összesen 85 lakást, egy kisebb iskolaépületet és egy éttermet kellett lebontani. A szanálási arány 5 % volt. Az épületeket F+4 emeletre tervezték. A dokumentáció a lakások kiszolgálásához szükséges közintézményekkel is foglalkozott. A Bauxit-lakótelep északi részére egy óvodát és egy általános iskolát, a Kossuth utca és a Bakonygyepesi út közti tömbbe üzleteket, a városközpontban bölcsődét és kultúrházat javasolt elhelyezni. Lakások közül állami erőből 1.700 lakást, magánerebből 150 lakást terveztek megépíteni. A dokumentáció kitekintett a IV. ötéves tervi (1971–1975) lakásépítés lehetséges területére is, erre a célra a Béke utca és a vasút közti elavult városrészt szemelték ki. A szanálási arány itt magas volt. Az erőmű és a város közötti nagy (1,5 km-es) távolság miatt, a távfűtés távvezetékét, korábban az alacsony lakásszám mellett nem volt gazdaságos kiépíteni. Az 1.850 lakásszám már érdemessé tette a távfűtés megvalósítását.

¹²⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

IV. A Kossuth utcai lakótelep területe – a település első rendezési terve szerint – a 3. szomszédsági egység része volt. A későbbi, elsősorban részletes rendezési tervek a városközpont területéhez sorolták. Célszerű azonban a szorosán vett városközponttól elkülönítve, önálló lakótelepként foglalkozni vele. Ezt indokolja lakóterületi jellege, lakásszámának volumene, stb. Ahogy elfogytak a beépítetlen területek, úgy fordult a figyelem a város beépített, ősi része felé. A város két központi fekvésű lakótelepének északi határa és a Széles-víz között maradt beépítetlen, mezőgazdasági művelés alatt álló terület. Ez a terület – kedvező, várostest melletti fekvése, és az infrastruktúra közelsége miatt – kínálta magát a következő lakásépítés területéül. A Földművelésügyi Minisztérium azonban – termőföld védelmi szempontból – elzárkózott belterületbe vonása és a beépítése ellen.¹²⁵ Nem maradt más, mint a régi Ajka földszintes beépítésű területeinek fokozatos szanálása, és átépítése.

Az „Ajka 1.359 lakás beruházási programja”-t 1966 májusában dokumentálta az ÉM Lakó és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat.¹²⁶ Az építés-tervező Tyroler Endre, a statikus tervező Spányi Balázs volt. A megbízó feladatát a Veszprém Megyei Tanács VB Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálya látta el. A tervezés 1967 előtt történt, azonban a kivitelezések túlnyomó többsége az 1968. évtől kezdődő időszak produktuma. A lakásépítés területét az Ifjúság utca, a bakonygyepesi út, a Petőfi utca, a Semmelweis utca és a Kohász utca határolta. A terület nagysága 10 ha. A beépítési terv, a területre 1965-ben elkészített részletes rendezési terv koncepcióját vitte tovább. Eltérés, különösen a Kossuth utca északi végére telepített épületek elhelyezésében mutatkozott. A tervezési területen belül három kisebb és egy nagyobb területi egységet lehet lehatárolni.

A Petőfi utca, a Kossuth utca és a Semmelweis utca közötti területen – a program keretén belül – hat darab F+4 emeletes, lapos tetős, 20 lakásos, kohósalak-blokk kockaházat helyeztek el. Ezek közül három a Petőfi utcában, további három a Kossuth utcában felépült, títusterv alapján. A kivitelezést 1967-1968 évekre ütemezték. A további három tömb lakóépületeit - először a II. és III. számú Házépítő Kombinát, majd a Győri Házgyár termékeiből tervezték felépíteni, ötféle títusterv alapján. Valamennyi épületet szerelősínttel, és lapos tetővel tervezték.

Az Ifjúság utca, a Kossuth utca, az Eötvös utca és a Kohász utca által határolt tömbbe egy 6 szekciós, F+9 emeletes, 172 lakásos sávházat telepítettek. Nem valósult meg. Tervezték továbbá, ugyancsak ide, három F+10 emeletes, egy szekciós, 80 lakásos pontházat is. Ezek az épületek 1969. és

¹²⁵ Hegedűs Sándor közlése, 2012

¹²⁶ MNL VeML XV. TrF 1725 97. doboz. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a beépítési terv másolata nem közzétehető.)

1970. években elkészültek. E tömbbe biztosítottak helyet egy 100 férőhelyes óvoda és egy 60 férőhelyes bölcsőde, valamint egy 12 tantermes általános iskola, és egy ABC áruház számára. A közintézmények közül csak az iskola és az ABC áruház épült meg. A terület többi részét a negyedik F+10 emeletes épület foglalta el.

A következő tömb a Kossuth utca és a bakonygyepesi út által határolt terület északi része. Ide kettő darab 3 szekciós, F+IV emeletes, 43-43 lakásos sávház került. Megvalósításukat 1969 és 1970 közti évekre ütemezték. Elkészültek, akárcsak a 13 jelű épület, amely szintén F+4 emeletes, négyszekciós, Kossuth utcára merőlegesen elhelyezett, 58 lakásos sávház. A tömbbe terveztek felépíteni egy egyszekciós, F+15 emeletes lakóépületet is. Nem valósult meg.

A Kossuth utca, a bakonygyepesi út és a Hősök tere közti tömbbe F+4 emeletes három- illetve négyszekciós, 43 illetve 58 lakásos sávházak kerültek volna. Ezek sem valósultak meg. Ki kell emelni a lakótelepet a városközpont felé lezáró épületet, amely nem szerepelt a panelszerkezetű házak listáján. A városközponti kapcsolata miatt reprezentatív kialakítású épületnek szánták. Egyedi terv alapján szándékozták felépíteni, földszintjén árkádokkal, átjárókkal és üzlethelyiségekkel. Az üzlethelyiségekben tipikusan városközpontokra jellemző profilokat terveztek elhelyezni, így óra-ékszer, OFOTÉRT, virág, édesség, dohány, ajándék, bőrdíszmú boltot.

Valamennyi lakást teljes közműellátással: távfűtéssel és melegvíz ellátással, propán-bután gáztűzhellyel, valamint beépített konyhával, fürdőszobával és WC-vel tervezték. Az 1.359 db lakás 1 %-a (12 db) 2 férőhelyes, 38 %-a (512 db) 3 férőhelyes, 49 %-a (669 db) 4 férőhelyes, 12 %-a (166 db) 5 férőhelyes lett volna, ha a telep az eredeti tervek szerint megvalósul. A lakások alapterületei 34,84 m² és 67,49 m² között mozogtak.

Az 1.359 lakás közintézmény szükségletének meghatározásakor figyelemmel voltak a timföldgyári lakásépítésekre is. Volt már szó az általános iskolai, az óvodai és a bölcsődei kapacitások növeléséről. A kereskedelmi létesítmények kapacitását is, egyrészt az 1.359 db lakás, másrészt a timföldgyári lakások száma után határozták meg. Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó részt vállalt a közintézmények megvalósításának a finanszírozásában. Tanácsi beruházás keretében 1.359 db lakás, 1.665 m² kereskedelmi, és 476 m² szolgáltatási alapterületet, a timföldgyári beruházás keretében 441 db lakás, 540 m² kereskedelmi, és 154 m² szolgáltatási alapterület létesítése merült fel. Összesen tehát 2.205 m² kereskedelmi, és 630 m² szolgáltatási alapterületet kellett megépíteni. Még emellett a beruházási volumen mellett is 235 m² kereskedelmi, és 315 m² szolgáltatási hiány mutatkozott. A Kossuth utcai tömbbelső déli részébe egy ABC áruház, 300 fős étterem, 50 fős cukrászda, és 800 adagos konyha komplexum került volna. Nem épültek meg. Külön értéke a programnak, hogy képzőművészeti alkotások elhelyezésével is számolt. Erre a célra a beruházási program össz-

költségének 1,2 %-át szándékoztak fordítani. Az összesen 7 alkotás helyét megjelölték. Jellemzően a sávházak tagolatlan bütői elé tervezték a szobrok elhelyezését. A teljes beruházásra 294 millió Ft, a szanálásra 22 millió Ft összeget kalkuláltak.

A beépítési tervről illetve az alapjául szolgáló részletes rendezési tervről meg kell állapítani, hogy kevésbé volt tekintettel a terület domborzati viszonyaira. A Templomdomb valamikor nem állt magányosan. Egy kisebb domb állt tőle északra, hozzávetőleg 200–300 m-re. A Templomdomb tengerszint feletti magassága 239 m, a kisebb dombé 230 m volt. A merev házgyári technológia, a hosszú sávházaival nem tűrte a terep egyenetlenségeit, ezért ezt a dombot egyszerűen eltüntették. A domb helyén ma a Kossuth utcára merőleges hosszú sávház áll, az ABC áruházzal átellenben.

A lakás beruházási program a városközpontra az 1965. évben készült részletes rendezési tervre alapozva készült. A beépítési terv - az első ütemeit leszámítva - nem valósult meg. Megépültek a Petőfi utcai és a Kossuth utcai blokkos kockaházak, valamint a Kossuth utca végi panelépületek: a három F+10 emeletes és a két hosszú sávház. Ajkára a paneles építési mód ezekkel az épületekkel köszöntött be. Nem a legszebb arcát mutatta. Az épülettömegek a város kisvárosias léptékéhez képest eltúlzott, nagyvárosias arányokat hordoztak. A városközpont és a Templomdomb közé elhelyezett, F+4 emeletes blokkos kockaházak nem nyújtottak igényes megoldást. A kockaházak egyetlen előnye, hogy a Templomdombot nem takarták el a városközpont felől. Értéke a tervnek, hogy a Kohász utca menti területsávba koncentrálták a közintézményeket. A koncepció nem valósult meg maradéktalanul. Ennek hiánya akkor vált különösen érzékelhetővé, amikor az Ifjúság utcai lakótelep is elkészült.

A Hősök tere épületeinek bontása 1967. augusztus 2-án, a Kossuth utcai családi házak kisajátítása, pedig 1967. szeptember 24-én indult meg.¹²⁷ A lakótelep épületeinek kivitelezését a VÁÉV, beruházását a Veszprém Megyei Beruházási Iroda végezte.

A lakóházépítések a hatvanas évek közepéig szanálás-mentes területeken folytak. A II. ötéves tervben a városközpontot és környékét tervezték kiépíteni, mivel egyrészt a városközpont épületei elavultak, másrészt a lakótelepekkel szemben a város központját elhanyagolni tovább már nem lehetett. Ellentét állt fenn a városközpont falusias, leromlott jellegű és a lakótelepek városiasabb, korszerűbb, többszintes beépítése között. Harmadrészt a város nem terjeszkedhetett korlátlanul a mezőgazdasági rendeltetésű területek felé. Volt egy negyedik szempont is, fogyóban voltak a belső lakóterületeken a beépítésre alkalmas szabad területek.

¹²⁷ Tilhof, 2009. 261

V. Az időszakban a város más területein is folytak kisebb-nagyobb lakásépítések. Az erőmű készenléti lakótelepén 1961-ben az Ajka II. Erőmű építésével egy időben felépült további hat lakóépület 24 lakással.¹²⁸ A KDT Szénbányászati Tröszt a Kriptontelepen egy 22 lakásos épület építésébe fogott 1963-ban.¹²⁹ Alsócsingerben öt lakóépületben 40 egyszobás–másfél-szobás összkomfortos lakásokkal épült 1961 és 1965-ben.¹³⁰ A magánérs lakásépítés két formája volt jelent ebben az időszakban, a városban, az egyik az egyedi telkes családi ház építés, a másik a társasház lakásépítés. A családház építés területe elsősorban a Csikólegelő és a Szőlőhegy volt. A négylakásos társasházak a Vörös Hadsereg útján jelentek meg 1967-1968 években. Az épületek F+2 emeletes, 4 lakásos, lapos tetős, hagyományos szerkezetű kialakítást kaptak. A KISZ védnöksége alatt épültek. Megkezdődött a nyomorúságos életkörülményeket hordozó telepek felszámolása. 1966-ban megszüntették a Tánacsics telepet, a Csatlós telep 23 épületét, a Jókai telep 95 földszintes sorházban lévő lakását.¹³¹

Az 1960-as évtized, az épített lakások mennyiségében és minőségében alapvető változásokat hozott. Az épületek korszerű technológiával épültek, jobban felszerelt, valamivel nagyobb alapterületű lakásokat tartalmaztak. Amíg, az országos tapasztalatok szerint a lakótelep építések a városcentrumokhoz képest egyre inkább kifelé tolódtak, addig Ajkán elindult a lakótelep építkezéseknek a városközpont felé tolódása.

Az 1960-as évek lakótelepeinek beépítése – a technológiaváltás következtében – meglehetősen sematikus képet mutatott. A beépítést a blokkos rendszerű sávházak, és kockaházak mechanikus ismétlése, és sűrű elhelyezése jellemezte, mind a Marton Sándor-, mind a Bauxit-lakótelepen. A párhuzamos sávházak építés alkalmatlannak bizonyult városias környezet létrehozására. Hiányoznak a városias hangulatú, intim jellegű utcák és terek. A korábban épült lakóépületekhez képest az egy szinttel magasabb épülethasábokból, és kockákból álló beépítés, városrendezési szempontból, színvonalában elmaradt az előző időszak városépítési produktumaitól. A hatvanas évek váltása törést hozott mindkét lakótelep beépítési módjában és utcaképében. A megnyitott keretes, városias beépítést, a sávost, és pontszerű beépítéssel váltották fel. Végbe ment a szakítás a hagyományos keretes beépítésű utcás-tömbös városias szövetrel. A váltás egyik lakótelep esetében sem hozott minőségileg jobbat, sem a beépítésben, sem az építészeti arculatban. „A blokkos és paneles épületek homlokzati megoldásai a technológiából adódó kötöttségek és a normák közé szorított tervezés miatt egysíkúak voltak...

¹²⁸ Kozma, 1996. 335

¹²⁹ MNL VeML XXIII. 507 1. doboz 9542

¹³⁰ Kozma, 1991. 356

¹³¹ Giay, 1989. 212

„a homlokzatok tagolására kevés lehetőség volt.”¹³² A változatosságot – a blokkos épületek azonosítására lehetőséget adó – homlokzati színmezők eredményeztek. A színmezők a homlokzaton a födémelek magasságában és az ablakok mellvédjein jelentkeznek. A szerény homlokzati tagolást a vertikálisan összefogott beugró loggiák, és a lépcsőházak kiugró keretei jelentették. A földszinten alárendelt helyiségek csoportja, egyszínűség, és szürkeség uralkodott. A blokkokból készült épületek földszintje szerkezetileg alkalmatlan volt kereskedelmi létesítmények befogadására.

A hatvanas években jelent meg az első modernkori magassági hangsúly Ajka városképében. Magassági hangsúlyok már korábban is léteztek és még ma is gazdagítják Ajka városképét, ezek a templomtornyok. A modernizmusban a magassági hangsúlyok szerepe leegyszerűsödött arra, hogy a lakótelepek egy-egy kitüntetett pontját hangsúlyozzák, illetve megtörjék a beépítés egyhangúságát. Kiemelt hely lehet egy intézményközpont vagy egy forgalmi csomópont. A Sport utcai F+8 emeletes lakóház két lakótelep közös csuklópontján áll, ezzel mintegy összekapcsolja a Bauxit-lakótelep kulturális központját a Marton Sándor-lakótelep kereskedelmi központjával, ugyanakkor egyszerre ad mindkét lakótelepnek városképi hangsúlyt. Látszólag egy lakótelep határán áll, amit erősített évtizeden át a Bauxit-lakótelepet enklávéba záró magas jegenyefák hosszú sora. Ahogy a jegenyefákat kivágták úgy vált egyértelművé a közép-magas ház kitűnő elhelyezése. A ház a két azonos léptékű és kialakítású épületekből álló lakótelepet vizuálisan összekapcsolja. Három irányból fókuszálja a gyalogos forgalmat, még ha a gyalogos úthálózat műszaki kialakítása ezt a szerepet nem is szolgálja. A Május 1 tér, a Sport utca és a Kaszinó felőli üzleti és gyalogos forgalom gyűjtőpontja az épület. Az épület nem a két lakótelep geometriai középpontjában áll, hanem attól dél-felé, a két lakótelep közös észak-dél irányú súlyvonalán elmozdítva. A beépítés egyensúlyát mégsem bontotta meg, sőt dinamikussá tette.

Infrastruktúraépítés

1. Ivóvízellátás

Ajka vízi közműveit a Veszprém megyei Víz és Csatornamű Vállalat 1960. október 1-jétől vette át a Városgazdálkodási Vállalattól üzemeltetésre. A Széles-víz mellé telepített kutak 2.800 l/perc vízhozammal rendelkeztek, a szükséges 4.500 l/perchez képest. 1961 után komoly gondok jelentkeztek Ajka vízellátásában. A város magasabb területein vízhiány alakult ki. A lakóépületek első emeletén sem nem tudtak már vizet biztosítani.¹³³ A város

¹³² Körner–Nagy, 2006. 330

¹³³ Majercsik, 1981. 11-15

lakói a kutak vizének magas szulfát és nitrát tartalma miatt panaszkodtak.¹³⁴ Szükségessé vált egy átfogó program elkészítése.

1.1 Ajka város vízellátásának beruházási programja, 1962 decemberében készült el.¹³⁵ A programot az ÉM Mélyépítési Tervező Vállalat tervezője, Póta Béla állította össze. A beruházói feladatokat a Veszprém Megyei Tanács VB látta el. A beruházás teljes költségelőirányzata elérte a 13 millió Ft-ot. Az üzembe helyezést 1965. december 31-ére tervezték. A beruházással az 1962. évi 4.213 m³/nap kapacitást, 1980-ra 9000 m³/nap mennyiségre kívánták emelni. A nyári csúcspotyogasztás 1962-ben elérte az 5.500 m³/nap mennyiséget, hánynként 1.300 m³/nap mutatkozott. A város nagy volumenű építése elégtelen vízellátás mellett folyt.

A program feltárta a vízellátás akkori helyzetét. A vízkivétel a Széles-víz völgyében lévő 5 db kútból történt. Két rendszer üzemelt, az egyik a kisnyomású ajkai, a másik a nagynyomású csingervölgyi. Az előző rendszer egy 300 m³-es magaslati tározó medencével, a másik két 250 m³-es, és egy 60 m³-es medencével rendelkezett. Hat nyomás övezet, négy átemelő telep, öt szolgálati medence, és három terepszintű tározó volt része a rendszernek.

A város lakosságának 22 %-át (4.100 főt) közkefolyóról látták el. Félkomfortos lakásban lakott a népesség 36 % -a (6.700 fő), összkomfortban a 42 %-a (2.854 fő). A lakosság vízfogyasztását 1960 m³/nap értékre becsülték. A városban vízmérő órákat, csak a Városgazdálkodási Vállalat kezelésében lévő épületekbe szereltek fel. A közintézmények összesen 244 m³/nap, a közellátó üzemek (vendéglők és boltok) 13 m³/nap vizet fogyasztottak.

A néhány üzem vízfogyasztását abból a szempontból célszerű részletezni, hogy láthatóvá váljon a termékeik előállításához szükséges víz mennyisége. A téglagyár naponta 38 ezer db kisméretű téglát állított elő, ehhez 37 m³/nap vizet használt fel. A kenyérgyár naponta közel 30 m³ vizet fogyasztott, a 20 q kenyér, a 35 ezer db pékáru elkészítéséhez. A vasútállomás 250 fős személyzete, és 1.500 fős utasforgalma naponta közel 33 m³ vizet fogyasztott el. A mozdonyok 320 m³/nap vízmennyiséget igényeltek, melyet a Torna-patakból emeltek ki. Az üveggyár 1.000 fő dolgozója naponta 26 tonna üvegarut állítottak elő, amelyhez felhasználtak 33-34 m³ vizet. Az erőmű két vízhálózattal ivóvíz- és iparivíz-hálózattal rendelkezett. A 149 m³/nap ivóvizet a városi hálózatról, a 20.100 m³/nap, hűtésre használt ipari víz igényét Tapolcafőről, a Torna-patakból, és a Padragi bányából elégítette ki. A timföldgyár ivóvíz igénye 173,50 m³/nap, ipari vízigénye 10.400 m³/nap mennyiséget tett ki. Ebből 8.000 m³ vizet a Csinger-patakból emeltek ki, ezt tervezték kiváltani az Ármin-akna vizével. Az ipari vizet timföldgyártásra, alumíniumgyártásra, és zagyolásra használták fel. 1962-ben öt

kivitelező vállalat dolgozott Ajkán: a 22. számú Állami Építőipari Vállalat, az Erőmű Beruházó Vállalat, a Veszprém megyei ÁÉV, a Vas Megyei ÁÉV, és a Betonútépítő Vállalat. Összes vízigényük 224 m³ volt naponta. A bányák naponta 210 m³ vizet használtak fel. A város vízfelhasználása pazarló volt. A lakosság vízfogyasztását nem mérték, ezért bőségesen öntözték a kerteket. Az iparban nem használták ki a víz visszaforgatásának a lehetőségét. A tervező szerint a tapolcafői vízbeszerzést a vízfelhasználás racionalizálásával megszüntethették volna.

A város távlati vízigényét napi 9.000 m³-re kalkulálta a tervező. Számításai szerint, ezt a vízmennyiséget a Széles-víz mellé telepített kutak képesek voltak biztosítani, mivel vízhozamuk elérte a 10.500 m³/nap mennyiséget. A kitermelt víz tisztítás nélkül volt alkalmas ivásra. A kutak nyugalmi vízszintje 1959. és 1962 között, tehát 3 év alatt 2-2,5 m-rel csökkent.

A csőhálózat két nyomás-rendszerből állt. Az egyik, a csingervölgyi, amelynek 200-as átmérőjű acélvezetékéről látták el a vasútállomást és az üveggyárat. A tervező javasolta a két üzemet erről lekapcsolni és az ajkai csőhálózatra kötni, mivel olcsóbb megoldást jelentett. A másik, az ajkai rendszer 200-as azbesztcement főnyomó vezetéke a Korányi utcában haladt a Tánacsics utcáig, ott kétfelé ágazott. Az egyik vezeték a Tánacsics utcában felért a 300 m³-es tárolóhoz. A másik fővezeték a Béke utcán, a Hősök terén, és a Petőfi utcán, haladt a Gyár utcáig. Erről ágaztak le az elosztó vezetékek. A tervező javasolta, hogy második főnyomó vezeték is építsenek ki, a vízműtől kiindulva, a Széles-víz mellett vezetve. A második főnyomó vezeték megépítése lehetővé tenné a városi körvezeték kiépítését. A 250 mm átmérőjű csővezeték a bakonygyepesi út, az Ifjúság utca, a Kosztolányi utca, a Petőfi utca, a Gyár utca, a Rákóczi utca, és a Hunyadi utca érintésével vezetnék a vasútig. A vasút alatt átvezetve vinnék az Árpád utcai tervezett medencéig. A vezeték további része, az Alkotmány utcát, a Tűzoltó utcát és a Tánacsics utcákat érintve, zárta a körvezetékét. A korabeli 300 m³-es medence nem volt elég a távlati vízigények kielégítésére. Két darab egyenként 1.000 m³-es medence építése vált szükségessé. A tervező, a medencét az Árpád utca 275 m-es tengerszint feletti magasságban lévő déli végén javasolta elhelyezni.

1.2 A tapolcafői távvezeték 1960-ra elkészült, azonban a bauxitbányászattal járó karsztvíz süllyedés miatt a tapolcaifői forrás elapadt, ezért helyette a nyirádi víz beszerzését vették tervbe.¹³⁶

¹³⁴ MNL VeML XXIII. Tanácsok 501

¹³⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 202

¹³⁶ Kozma, 1996. 274

2. Szennyvízelvezetés és -tisztítás

Ajka szennyvíz csatornázása több ütemben épült ki. Az 1940-es években Bauxit-lakótelepet kiszolgáló Sport utcai főgyűjtő épült meg, majd az 1950-es években az Erőmű-lakótelepet is kiszolgáló új Sport utcai főgyűjtő. A két lakótelep szennyvizét tisztítás után a Széles-vízbe vezették be, a csapadékvízzel együtt. A telep 1964-ben megszűnt. A Széles-víz mellé 15 ezer lakos-egyenérték kapacitású szennyvíztisztító telepet épített fel a Mélyépítő Vállalat 1962 és 1964 között. Sok csapadékvíz kerül a rendszerbe az infiltráció miatt. Hiába bővült tehát a telep és korszerűsödött a technológia. Az infiltrációból származó talajvíz, a csapadékvíz és a nem házi jellegű ipari szennyvizek továbbra is a telepre kerültek, rontva a tisztítás hatásfokát.

A hálózatot 1963 után kibővítették a vasútállomásig és a kórházig. A hálózat gerincét képezte a központi szennyvíztisztító telepről kiinduló főgyűjtő csatorna. A csatorna végig haladt a Sport utcán, keresztezte a Tornapatakot. A Madách, Zrínyi, Rákóczi, Zalka és Alkotmány utcákon haladva érte el a vasútállomásnál a tetőpontját. Útközben felvette az érintett városrészek és lakótelepek mellékgyűjtőinek szennyvizét. A mellékgyűjtők közül ki kell emelni fontossága miatt a főgyűjtőből, a Sport utca déli végén kiágazó, a Béke utcán és a Táncsics utcán a kórházig vezetett csatornát. A szőlőhegyi lakótelepet is kiszolgálta. A csatorna elválasztó rendszerben épült ki, a korábbi egyesített rendszerű helyett.

A lakótelepeken belül a szennyvízcsatornák ötletszerűen épültek meg. Ugyanabban az utcában, különböző időben, több csatornát is fektettek. A Bauxit-lakótelepen a tetővizet a szennyvízcsatornára kötötték. Az üzemekekből kikerült házi szennyvizek veszélyes anyagokat tartalmaztak.¹³⁷ A Marton Sándor-lakótelep csatornáit szűk keresztmetszetűnek bizonyultak. A családiházak területén szennyvíz kezelése hosszú ideig megoldatlan maradt. Megoldatlan volt a csatornázás a Szövetkezeti lakótelepen is. A Gyár utca környékén a szennyvíz nem volt elszikkasztható a magas talajvíz miatt.¹³⁸

3. Távfűtés

A város magas beépítésű területeinek távfűtéssel való ellátása régóta napirenden szerepelt. Az erőmű reális lehetőséget biztosított a szolgáltatás kiépítése. Különböző programokban, és rendezési tervekben már korábban megfogalmazódtak az igények és javaslatok. A város távfűtésének tervezése 1961. július 27-én kezdődött meg.¹³⁹ A MÉLYÉPÍTÉSTERV ekkor elkészített egy beruházást előkészítő tanulmányt.

¹³⁷ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 3124. 233 doboz

¹³⁸ MNL VeML XXIII. Tanácsok 501

¹³⁹ Tilhof, 2009. 249

3.1 Ajka város távfűtésére 1964 márciusában elkészült egy terv a Mélyépítési Tervező Vállalt által. A tervet Vági György készítette.¹⁴⁰ A beruházás összköltségét 13.661 ezer Ft-ra kalkulálta a tervező. A kivitelezés indítását 1966. április 15-ére a befejezését 1967. december 29-ére ütemezték. A távfűtéssel a városközpontot és a lakótelepeket tervezeték ellátni.

3.2 Ajka város távfűtésének nyomvonalterve 1965. március 16-án készült el az ÉM Mélyépítési Tervező Vállalat munkájaként.¹⁴¹ A terv a hálózatot négy lépcsőben javasolta kiépíteni.

A kivitelezés első lépcsőjét az 1967/68 fűtési idényre tervezték megvalósítani az 1. szomszédsági egységben. Az itt épülő I/1 gerincvezetékre fűzték fel a Frankel Leó utcai, a Puskin utcai, a Kosztolányi utcai, az Ifjúság utcai lakóépületeket, valamint a lakótelep gyermekintézményeit (bölcsődét, óvodát, általános iskolákat). Az első lépcső része volt a 2. szomszédsági egységben az I/2. gerincvezeték kiépítése, amelyről az Új élet utca és az Eötvös utca házait látták el. A II. gerincvezetékéről látták el a művelődési központot, a rendelőintézetet, és a gimnáziumot. Az első lépcső összesen: 7.930.000 kcal/h teljesítményt volt képes nyújtani.

A második lépcső befejezését az 1968/69 fűtési idényre ütemezték. Ebben a lépcsőben csak a 2. szomszédsági egység (a Bauxit-lakótelep) lakóépületeit és bölcsődéjét tervezték bekötni. A második lépcső összesen 2.480.000 kcal/h hőenergiát adott le.

A harmadik lépcsőt az 1969 és 1971 közötti években tervezték megvalósítani. A timföldgyári lakótelep II. lépcsőben be nem kötött épületei, továbbá a városközpont néhány épülete (a párt- és tanácsház, az MTH iskola, stb.) rákötését tervezték. A harmadik lépcső teljesítménye összesen 4.350.000 kcal/h volt.

A negyedik lépcső 1971 és 1972 között valósult meg, összesen 1.140.000 kcal/h teljesítménnyel. A rendszer tervezett összteljesítménye 15.900.000 kcal/h volt. Az ERŐTERV készítette 1965-ben az erőműi hőközpont kiviteli terveit. A terv szerint az erőműi hőközpont 130/80 C fokos rendszerben 12 Gcal/h hőt szolgáltatott, forró víz energiahordozóval. A megbízói feladatot, a Bauxit-lakótelepi rendszert illetően az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, a rendszer további részét illetően a tanácsi szervek látták el. A kivitelezést a VÁÉV végezte. A városban először, 1967-ben a Bauxit-lakótelepen váltotta fel a távfűtés a hagyományos tüzelést.¹⁴²

4. Útépítés

A hatvanas évek a város közlekedési helyzetében az alábbi változásokat hozta. 1960. május 29-jén megszűnt a személyszállítás az Ajka-Felsőcsinger,

¹⁴⁰ MNL VeML XV 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1797 103. doboz

¹⁴¹ MNL VeML XV. 18.c 122 d. TrF – VÁÉV – 0220, 655

¹⁴² Deák, 2000. 197

Ajka-Jókai bánya, és Ajka- Halimba vasútvonalakon.¹⁴³ Járdáépítésbe kezdtek 1960. július 1-jén a város legfontosabb gyalogos irányában. A lakótelepeket és a gyártelepet összekötő Gyár utcában, a városközpontot a gyárteleppel összekötő Rákóczi utcában, valamint a lakótelepeket és a városközpontot összekötő Bauxit-lakótelepen.¹⁴⁴ Az Ajka-Devecser közti közutat 1961. évben korszerűsítették. Ennek során az út tósokberéndi szakaszát új nyomvonalra terelve „kiegyenesítették”. A vasúti felüljárót a rávezető úttal együtt 1960-ban helyezték forgalomba.

5. Patakszabályozás, hídépítések

A várost a Torna-patak rendezetlen mederviszonyok között szelte át. A meder elfajulása és feliszapolódása miatt az árvízveszély folyamatosan fennállt. Az alacsony fekvésű területek hosszú ideig víz alatt álltak, megnehezítve előbb a megművelésüket, majd drágábbá téve beépítésüket. A feliszapolódott meder megemelte a talajvíz szintjét. Az 1. szomszédsági egység épületeit kezdetben egyedi megoldásokkal (ellenlemez szigetelési mód) védtek a talajvíz ellen, majd alagcsövezéssel tették valamivel gazdaságosabbá a védekezést. A város legveszélyeztetettebb része a Deák Ferenc utca volt. A kiöntés gyakorisága itt volt a legnagyobb, 10 évenként 2-3 alkalommal. 1959. július 20-21-én a Torna-patak vízgyűjtő területén történt felhőszakadás következtében a patak kilépett a medréről és elöntötte Ajka mélyebben fekvő utcáit, hozzávetőleg száz házba behatolt. A Torna-patak ajkai szakaszára a MÉLYÉPTErv már 1952. augusztus havában készített tervet.¹⁴⁵ A Torna-patak rendezésére több alkalommal került sor, de csak a hatvanas évek munkái rendezték a viszonyokat véglegesen.

5.1 A Torna-patak ajkai szakasza rendezésének beruházási programja 1962 decemberében, a terve 1963 novemberében készült el Zsámboki Lajos felelős tervező által, az ÉM Mélyépítési Tervező Vállalatnál.¹⁴⁶ A munkát két szakaszra bontották. Az első szakasz a Tósokberénd és Ajka közös határától a Művelődési Központig tartott, a második, pedig a Városi Művelődési Központ épülete melletti hídtól a Lenin úti hídig. A fokozott árvízvédelmi biztonságra tekintettel, 100 évenként egyszer előforduló maximális árvizekre tervezték a medermunkákat. A patak medrét kiegyenesítették a Marton Sándor-lakótelep előtti szakaszán. Ma is jól kitapintható a korábbi meder nyomvonala. A tósokberéndi út (a Petőfi utcának, a Marton Sándor-lakótelep déli térfala előtt húzódó) nyomvonala eredetileg a mai élelmiszer áruháza északról kerülő régi út nyomvonalán haladt. A Marton Sándor-lakótelep déli térfalát ezért törték meg a tervezők.

¹⁴³ Tilhof, 2009.246

¹⁴⁴ Forrás az időpont tekintetében Tilhof, 2009. 246

¹⁴⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, Torna-patak hídjai, 1964

¹⁴⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

Az út új nyomvonala a patak vonalát követte. A szabályozott mederhossz 1.422 m, ebből 1.100 m, a városközpont és Tósokberénd között betonlap burkolatot kapott. A meder a városközpontban 300 m hosszban támfalas rendszerű. A támfalak egymástól 5,0 m-re épültek. A 30x30x450 cm cölöpök mögé helyezett 300x100x15 cm-es bordás vasbeton pallók támasztják meg a földet. A cölöpöket 3,0 m-ként verték le. A cölöpöket fenn 30x45 cm-es helyszínen készült vasbeton koszorú fogja össze, ebbe helyezték el az 1,0 m magas korlátot. Minden harmadik egymással szemközti cölöp-párt összefogtak egy 20x20 cm keresztmetszetű gerendával. A meder betonlap burkolatot kapott. A beruházás összköltségét 6.400 ezer Ft-ra kalkulálták, amelyet teljes egészében állami költségvetési juttatásból fedeztek. A Torna-patak belterületi szakaszának mederburkolása 1963. március 15-én megkezdődött.¹⁴⁷ Befejezését 1965-re tervezték.

5.2 Hidak a Torna-patakon. Az üveggyári kolónia hídja fahíd volt. A József Attila utcai híd 1963-ban épült. A Lenin út hídja 1960-ban készült el. Az úgynevezett Nagy híd, amely a Hotel mögé vezet, Ajka régi hídja. A Városi Művelődési Központ melletti híd a Torna-patak rendezés során épült a hatvanas évek közepén. A híd szerkezete zárt vasbeton lemezkeret (kerethíd), szabad nyílása 5,0 m, szélessége 7,0 m. Tervét a MÉLYÉPTErv tervezője Zsámboki Lajos készítette. A megbízói feladatokat a Középdunántúli Vízügyi Igazgatóság látta el.¹⁴⁸ A Gyár utcai híd terve szintén 1964. évben készült az Út- és Vasúttervező Vállalatnál. A terveket Stróbl László készítette. A szakági főmérnök az a Sávoly Pál volt, aki a budapesti Erzsébet hidat tervezte. A megbízó a Középdunántúli Vízügyi Igazgatóság volt. A híd 9 m széles pályával, kétoldalt 1,5-1,5 m széles járdával készült. A híd szabad nyílása 10,0 m. A hídfők súlytámfal rendszerűek, anyaguk vasbeton. A felszerkezet kéttámaszú takaréköreges monolit vasbeton lemez.¹⁴⁹

Közintézmények

Ajkán közintézmény hálózatának fejlesztése jelentősen elmaradt a szükségletektől. A város regionális szerepkörének ellátásához szükséges funkciók befogadásának feltételei hiányoztak. A város központja nem épült ki. A gyermekintézmények, iskolák kapacitása elégtelen volt. Jelentős fejlesztésekbe kellett kezdeni az elmaradás csökkentése céljából. A következőkben ezekről lesz szó.

1. Az ajkai járási kórház tervezése 1962-ben elindult, és végig kísérte a kivitelezés teljes időszakát az 1972. évi befejezésig. A kórház épületének terveit

¹⁴⁷ Tilhof, 2009. 253

¹⁴⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

¹⁴⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 15

a Budapesti Műszaki Egyetem Középülettervezési Tanszékén Rimmer János, Komondy Zoltán és Krizke György építészek készítették. A szerkeszettervezők a BME Szilárdságtani és Tartószerkezeti Tanszék mérnökei Körösi Tibor, Rozgonyi Miklós, Fendle István, Gimesy Mária, és Dr. Rusznák György voltak. A beruházói feladatokat a Veszprém megyei Beruházási Vállalat, a kivitelezést Horváth Jenő főépítésvezető irányításával, az ÉVM. Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat végezte el.

A kórház helyszínénél a Szőlőhegy déli lejtőjére telepített Tánicsics telepet jelölték ki. A telek jól megközelíthető bármilyen irányból. A betegfelvételi és látogató bejáratotól elkülönítették a gazdasági bejárat, kihasználva a saroktelek pozícióból adódó előnyöket. A hét emeletes épületben 555 ágyat helyeztek el. A tervezők az épület funkcionális helyiségcsoportjait, a háromszárnyú épülettömbbe szervezték. A központi magra 120 fokos szögben illesztették az épületszárnyak. A központi magba foglalták a vertikális szállítás és közlekedés tereit. A központi mag egyenlőszárnyú háromszög oldala mentén indították az ápolási egységeket a három szárny irányába. Az épület monolit vasbeton vázszerkezettel, részben előregyártott vasbeton födémekkel készült. A homlokzatot faszerkezetű függönyfalként kialakított, anyagában színezett, üveg mellvéd-burkolattal látták el. A szárnyak végeihez egy-egy vasbeton szerkezetű melléklépcsőt csatlakoztattak.¹⁵⁰

Az ajkai kórház esetében, a kiinduló elképzelés szerint az orosházi megoldást, vagy annak hatvani változatát kellett volna a helyszínre alkalmazni. Az ajkai helyszín lejtős terepével és tájolásával azonban ellenállt az adaptálásnak. A tervezők, nagy harcok árán végül a tartalomban azonos, de kialakításában eltérő, a helyszíni adottságokhoz nagyszerűen alkalmazkodó koncepciót javasoltak. A terv a T-alakból Y alakot formált, és a központi részlegek egy részét a hotelblokk alá betolva egy tömör, a terephez illeszkedő megoldást hozott. Az épület hasznos alapterülete 12.744 m², beépített térfogata 70.229 m³. A beruházás összköltsége 145 millió Ft volt. A kórházat 1972 augusztusában nyitották meg.¹⁵¹

2. A Frankel Leó utcai 40 férőhelyes bölcsőde tervei 1962. február 26-án készültek el.¹⁵² Az épületet títusterv alapján építették fel, amelyet ÉM Lakóépülettervező Vállalat tervezője, Tyroler Endre adaptált. Az építtetője a Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya, a kivitelezője ÉM VÁÉV, a költségvetés végösszege 1.686 ezer Ft volt. Az épület földszintes két egymással párhuzamosan elhelyezett szárnyból és a két szárnyat összekötő folyosóból állították össze. Az északi szárnyba a gazdasági helyiségeket, a déli szárnyba a foglalkoztatókat helyezték el. A bölcsőde hagyományos

¹⁵⁰ KGY, 1974. 5-8.) (KGY monogram mögött feltehetően a kórház egyik tervezőjének, Krizke Györgynek a neve rejtőzik.)

¹⁵¹ F. Rados, 1974. 8-13

¹⁵² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 35

szerkezetekkel, hullámpalafedéssel, kőporos dörzsölt homlokzatvakolattal, és központi fűtés készült el.

3. A Móra F utca és az Ifjúság utca saroktelkén épült fel egy 75 fős óvoda. Az építési engedélyezési tervdokumentációja 1962. március 10-én készült el.¹⁵³ Az épület títusterv alapján épült fel, a terveket az ÉM Lakóépülettervező Vállalat tervezője Thürmer Rezsóné adaptálta. Felépítése egymillió Ft-ba került. A megbízó a Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya, a kivitelező a VÁÉV volt. Az épület alapincízetlen, földszintes, magastetős, oromfalas épület, a 75 férőhelyes óvodán kívül egy lakást is magában foglalt. Hagyományos szerkezetekkel, köracél fedélszékekkel, hornyolt cserépfedéssel és kőporos kapart vakolat, valamint cserépkályhafűtéssel készült. Az óvodát 1964. március 1-jén adták át rendeltetésének.¹⁵⁴

4. A népességnövekedés dinamikáját nem követte a város iskola hálózatának a fejlesztése. A város iskoláiban a 2.623 tanuló 69 tanulócsoportha 39 tanteremben tanult. Az igények és a kapacitások közti eltérést kétműszakos oktatási renddel oldották meg. A délután tanuló csoportok száma 30 volt. Az ajkai üzemeket tovább bővítették, ami további 3.000 dolgozó munkába állítását igényelte. A dolgozók és családjaik letelepítése a tanulólétszám növekedésével járt. További iskolákat kellett építeni.

A Veres Pálné általános iskola az Ifjúság utca és a Sport utcai saroktelken épült fel 1966-ban, az Ajka 1 szomszédsági egység 1.110 lakásos lakótelep módosított beruházási programjának a keretében.¹⁵⁵ A Kossuth iskola már a hatvanas évek elején képtelen volt befogadni a felduzzadt gyermeklétszámot. A LAKÓTERV eredetileg ezt, a 16 tantermes iskolát bővítette volna 8 tanteremmel. A bővítést emeletráépítéssel tervezték megoldani. Műszakilag azonban ez nem volt lehetséges. A tanterem bővítést végül egy új iskola felépítésével realizálták, az eredetileg felépítésre tervezett 2 db 26-26 lakásos épületek helyén. A két iskola településszerkezetileg indokolatlanul közel került egymáshoz, miközben a tanulók egy részének nagy utat kellett megtenni, hogy elérje iskoláját. A Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya látta el a megbízói feladatokat. A tervező, Tyroler Endre az iskolát a MOT.I. 3-29/60 jelű títusterv adaptálásával tervezze meg. Az épület 8 tantermet, 9x18 m-es tornatermet, főzőkonyhát, 3 db műhelytermet, és 1 szolgálati lakást tartalmazott. A szabadonálló épület három szárnya fogadta magába a tantermi, tornatermi és konyhai funkciókat. Hagyományos szerkezetekkel, F+1 szinttel, lapos tetővel, homlokzati nemesvakolattal és központi fűtéssel készült.¹⁵⁶ Az iskola kivitelezése 1966. szeptember 1-jén

¹⁵³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 48

¹⁵⁴ Tilhof, 2009. 255

¹⁵⁵ Giay, 1989. 234

¹⁵⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 123

befejeződött, bekerülési költsége 5,5 millió Ft volt.¹⁵⁷

5. A timföldgyár bővítés II. ütemének részeként építették fel 1966-ban, a Bauxit-lakótelepen, a szülőotthon mögött a 60 fős bölcsődét. Beruházója az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, adaptáló tervezője az ÉM Lakóépülettervező Vállalat építészmérnöke Ligeti Gizella, kivitelezője az ÉM 22. számú ÁÉV volt. Az épület építési engedélyezési dokumentációja 1964 áprilisában készült el.¹⁵⁸ Az épület földszintes, téglapillér vázszerkezettel, hullámpalafedéssel és helyi központi fűtéssel készült. A végfalak vegyes falazatok. A téglá hátfalhoz a terméskő burkolatot egyidejűleg falazták, ürömi lapos kövek felhasználásával. Bekerülési költségét 2,5 millió Ft-ra kalkulálták.

6. A tósokberéndi bányász lakótelep részletes rendezési terve 1957-ben készült. A VÁTERV tervezői a lakótelep alközpontját, a lakótelephez képest excentrikus helyen, annak nyugati szélén jelölték ki. A telep központját, a terv szerint, egy iskola, egy óvoda, és egy üzletház alkotta. A közintézmények közül a kis ABC áruház épült meg. A terven szuprenettnak nevezett épület engedélyezési terve, 1964 nyarán készült el.¹⁵⁹ A tervet Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat tervezője Dr. Horváth Györgyné készítette. Építtetője az Ajka Városi Tanács, kivitelezője, pedig az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat volt. Az épület hagyományos szerkezettel épült, az üzlettér lefedése vasbeton lemez, a burkolata klinker téglá. A kivitelezés 1967. december 1.-én indult, és 1969. augusztus 4.-én nyitották meg.¹⁶⁰ A 421 m² alapterületű épület közel másfél millió Ft-ba került. Az ABC áruházzal egy új típusú épület jelent meg Ajkán. Eddig valamennyi üzlet lakóépületek földszintjére került a hagyományos városépítési megoldásoknak megfelelően. A szuprenett volt az első olyan kereskedelmi épület Ajkán, amelyet önálló épületben helyeztek el.

7. Az iskolaépítéseket viták övezték, amelyet az alábbi eset illusztrál. A mai Bánki Donát Szakközépiskola helyére eredetileg egy 16 tantermes általános iskolát terveztek felépíteni. Az általános iskola beruházási programja 1965 tavaszán elkészült.¹⁶¹ Az iskola helyének kijelölése és kapacitásának meghatározása során a megyei tanács és a városi tanács illetékesei között vita támadt. A megbízói szerepet ellátó Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya adott megbízást 1964. május 8-án a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalatnak az iskola tervének elkészítésére. Az Ajka Városi Tanács a 16 tantermes iskolával szemben két 8 tantermes iskola felépítését javasolta. Az egyik 8 tantermes iskola helyét a gimnázium és a Torna-patak

között képzelte el. A városi kertészet használta a területet, amelyre nem készült részletes rendezési terv – állították az „illetékesek”. Készült terv, több is. Az első tervben, amelyet 1953-ban dokumentáltak az iskola helyén kultúrpark szerepelt. A másik tervben, amelyet 1958-ban tettek asztalra, szerepelt iskola ezen a helyen, egy szakmunkásképző. Az 1965-ben készült városközpont részletes rendezési terve általános iskolát tartalmazott. A másik iskolát a Bányásztelepen tervezte felépíteni, annak alközpontjában. A bányásztelep gyerekei a tósokberéndi iskolába jártak, emiatt naponta 2,5 km-t kellett gyalogolniuk. A vitát a Megyei Tanács VB Tervosztály azzal zárta le, hogy két iskola többbe kerül, egyébként is az Országos Tervhivatal csak egy iskola megépítésére adott engedélyt. Jellemző a fellettes szervek normatívákban és pénzügyi keretekben való gondolkodása. A problémákkal szembesülő városi tanács a valóságos szükségletekhez igyekezett igazodni. Végül a javaslatok egyike sem realizálódott.

8. Az ajkai 12 tantermes MüM iskola és tornaterem megépítésére a beruházási célt a Munkaügyi Minisztérium adta ki 1966 januárjában. A város iparának szakember utánpótlását akkor két ipari tanuló intézet látta el, az Ajka I. 300. számú és Ajka III. 301. számú MüM Ipari Tanuló Intézet. A 300-as iskola kettő normál és négy szükség tanteremből állt. Az épület nem iskola céljára épült, korábban a Hitelszövetkezet székháza volt, amelyet a városközpont átépítése miatt le kellett bontani.

Az új iskolaépület helyét a gimnázium és a Torna-patak közötti területen jelölték ki. Bár az 1965. évi részletes rendezési terv általános iskola építése számára tartotta fenn a területet. A területre készült talajmechanikai szakvélemény szerint a terület talajának határfeszültsége alacsony, 1,5–2,0 kg/cm² volt. (A talaj alacsony terhelhetőség miatt készült a gimnázium részben cölöpalapozással.) A kedvezőtlen adottságokhoz tartozott még, hogy víz járta a környezetet. A terület víztelenítését a Torna-patak, akkor folyamatban lévő, rendezésével, medrének mélyítésével és burkolásával megoldották. A terület úthálózati rendszere ekkor még alakult ki. A Torna-pataktól délre, a patakkal párhuzamosan egy gyűjtő utat terveztek, amelynek feladatául a lakóutcák összefogását szánták. Ebből alakult ki a mai Deák utca iskolák menti szakasza.

A MüM iskola beruházási programját 1966 novemberében az ÉM Lakó és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat tervezői, Balogh István és Tunkel János készítették. Az épületet a patakkal párhuzamosan helyezték el. Az iskolaszárnyak három oldalról körülépített belső udvart karolnak át, a negyedik oldalt a tornaterem zárta le. Az iskolát F+2 emeletesre, szintenként 6-6, összesen 12 tanteremmel, téglavázás hagyományos szerkezettel, lapos tetővel, kavicsolt lemezfedéssel tervezték. A beruházási programban fehér, kapart, nemes vakolat szerepelt. Az iskola kivitelezési tervdoku-

¹⁵⁷ Tilhof, 2009. 259

¹⁵⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 106

¹⁵⁹ MNL VeML XXIII. 504.b. 2. doboz

¹⁶⁰ Tilhof, 2009. 262-265

¹⁶¹ MNL VeML XV. 18.c. 13. doboz Trf – TÉB – 0063 636

mentációja 1966. év végén készült el.¹⁶² Az épület kivitelezése a 8 millió Ft-os költség-előirányzatával szemben, 10 millió Ft-ba került. A 300. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet épületét 1970. december 22-én átadták. 1991-től Bánki Donát Szakközépiskola és Szakmunkásképző Iskola néven működött tovább.¹⁶³

9. A város közintézmény hálózatában új intézménytípusok jelentek meg a hatvanas években. Az Állami Biztosító 1963. január 1-én fiókot nyitott a Petőfi utcában. 1964. április 18-án IBUSZ iroda nyílt az Alkotmány utcában. 1965. december 2-án bútorbolt kezdte meg a működését az Eötvös utcában. A 100 éves ajkai szénbányászatot szabadtéri Bányászati Múzeum felavatásával ünnepelték 1965. augusztus 6-án.¹⁶⁴

Városközpont

A városközpont helye, véglegesen a hatvanas évek közepére tisztázódott. Annak ellenére, hogy a településrendezési tervek folyamatosan a régi Ajka központját jelölték ki a város központjának, több helyszín is foglalkoztatta a város közvéleményét. A település műszaki szakemberei az ötvenes évek második felében a lakótelepek súlyponti részén javasolták a városközpont kialakítását. Elképzelésüket erősítette az a körülmény, hogy a meglévő központ elavult állapota miatt, a Marton Sándor-lakótelep alközpontja jórészt átvette a városközpont szerepét.

A régi Ajka rekonstrukciójának elindítása eldöntötte a városközpont helyét. A régi Ajka központjára a város természetes gravitációs pontjára esett a választás, amely a Templomdomb délkeleti lábánál jött létre, a Hősök tere körül. A templomok mellett itt épült fel a községháza, egy vendéglő, és a falu első iskolája. A községre készült első rendezési tervek is a Hősök tere környékén képzelték el a városisodó falu centrumát. A korabeli tervek a központ épületeit a Kossuth utca déli irányú - Rákóczi utcáig futó – tovább vezetésével kialakuló tengelyre fűzték fel. A javaslat megfogalmazásában valószínűleg szerepet játszott, hogy a tervezők a Kossuth utcának – a város belső forgalmának lebonyolításában – továbbra is nagy szerepet tulajdonítottak, a bakonygyepesi új út átkelési szakasza mellett. Az új út szerepét inkább az átmenő és az ipari forgalom lebonyolításában látták. A városközponti részletes rendezési tervek, ezért tartalmazhatták továbbra is a Kossuth utca déli továbbvezetését. A városközpont új épületeinek elhelyezéséhez a területet fel kellett szabadítani, a régi és elavult épületek kisajátításával és lebontásával. A mai központ magja azonban nem a Hősök tere körül alakult

¹⁶² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 277

¹⁶³ Tilhof, 2009. 269

¹⁶⁴ Tilhof, 2009. 252-258

ki, hanem attól délkeleti irányba eltolva. A központi mag fő tengelye a korábbi észak-déli irányról kelet-nyugatira váltott.

1. A városban több kultúrház is működött. Minden gyár megépítette a maga kultúrházát a maga lakótelepe mellé. A város egészségét kiszolgáló megfelelő kapacitású, a városi szintű rendezvényeket befogadni képes művelődési központ azonban nem épült. A Erőmű Vasas Kultúrotthon kapacitása talán megfelelt volna, azonban a város lakótelepeitől nagy távolságra telepítették. A bauxit-lakótelepi Kaszinó megfelelő helyen volt, kapacitása viszont elégtelennek bizonyult. A városra készült rendezési tervek egyike a Kaszinó előtti parkba tervezte elhelyezni a városi szintű kultúrházat. A 2. számú timföldgyár beruházásának keretében szintén terveztek felépíteni egy művelődési házat, az új gyár bejáratához, a padragkúti út mellé. Az Építésügyi Minisztérium területi főépítésze, Kisléghy Nagy István érveinek hatására ettől azonban elálltak. Ezután került a városközpontba a művelődési központ, és épült fel, részben timföldgyári pénzek felhasználásával.¹⁶⁵

A művelődési ház beruházási programtervének elkészítésére a megbízást, a létesítmény beruházója, a Veszprém megyei Tanács Tervosztálya adta ki a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat részére. A tervező feladatul kapta egy városi művelődési ház megtervezését 600 férőhelyes nagyteremmel, 200 m²-es színpaddal, 40 m²-es zenekari árokkal, vetítógépházzal, 200-250 m² területű táncteremmel, klubhelyiséggel, és egy 180 m² alapterületű könyvtárral. Az épület helyiségeinek alapterületét összesen 1.587 m²-ben határozták meg. A programtervet Bozai József 1964. január 13-ára elkészítette.¹⁶⁶ Az 1960-ban, a városközpontra készített részletes rendezési terv meghatározta a művelődési ház helyét. Az épület elhelyezéséhez le kellett bontani öt lakóépületet és az MTH két tantermét. Az épület jól megközelíthető helyre került, elegendő térrel a bejárata előtt. Hármasképp kellett szolgálni színház-mozi, művelődési házi és könyvtári funkciót. A színházi rész egy szintes tömegéhez – egy belső udvart közre fogó elrendezéssel – kapcsolódott a többi funkciót befogadó kétszintes épülettömeg. Az épület egésze egységes zárt tömeg, belső udvarát a földszinten nyugat felé kinyitották.

A tervezők remekül ráéreztek arra, hogy a művelődési ház körül létrejövő tér csuklópontja az épület északnyugati sarokpontja. A tér kitüntetett pontját, a sarokpontot ki kellett emelni, meg kellett jelölni. Erre a célra, méltó megoldásként egy szoborcsoport odahelyezése kínálkozott. Hasonlóan a firenzei Piazza della Signorián a Palazzo Vecchio sarkán álló Neptun kúthoz. A szoborcsoport elhelyezése a tervtől eltérően valósult meg. Elvált a művelődési ház épülettömegétől, és mondanivalóját

¹⁶⁵ Hegedűs Sándor közlése, 2012

¹⁶⁶ MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 1748 99. doboz

tekintve sem igazodott az épület funkciójához. Témája túl komor volt. Az idők folyamán elhelyezték innen. Az épület tömeg- és homlokzatképzése egységes, és nyugodt. A zárt tömeg bizonyos ünnepélyességet kölcsönöz. Az északi homlokzat az épület főhomlokzata, amelynek síkja elé kiugrik a táncterem erkélye. Az erkély egyben a bejárat szerves kompozíciós eleme is. Az erkély mellvéd fala tömör, mázas terrakotta lapokból álló burkolatot kapott. A homlokzat egyéb felületeit natúr színű nemes vakolatot látták el. A lábazat 8 cm-rel visszaugratott, fekete műkővel burkolt, függőlegesen rovátkolt felület.

Az épület kivitelezési tervei 1965-ben készültek el. A Torna-patak régi medre miatt kútalapozást kellett alkalmazni. Az építmény vegyes szerkezetű: a funkcionális igényekhez igazodó téglafalas és vasbeton vázas függőleges szerkezeti elemekkel, előregyártott vb gerendás illetve monolit sűrű bordás födém szerkezettel készült. A nézőtér fölé 21,5 m fesztávolságú ráccstartó szerkezet került, amelyre kőszivacs pallókat, és lemezfedést helyeztek. A nézőtér feletti álmennyezetet nyersbeton rabclemezekből alakították ki. Az előcsarnokban, a bejáratlal szemközti falfelületet Csohány Kálmán mázas kompozíciója díszíti.¹⁶⁷ Az épület koordinátái kibillentek a városközpont koordináta rendszeréből. Ennek oka a Városi Művelődési Központ területének kisajátítása idején megmaradt sertésöl volt. Az épület kivitelezését el kellett kezdeni, sertésöl lakója azonban nem volt még vágás érett. Az ólat elbontani, ezért még nem lehetett, inkább az épületet fordították el kissé¹⁶⁸. Az épület kivitelezése 1966 szeptemberében megkezdődött, 1969-ben pedig befejeződött. A VÁÉV 14 millió Ft-os költségen építette fel.¹⁶⁹

2. A városközpont következő új épülete a párt- és tanácsház volt. Az épület helyét szintén a Városépítési Tervező Vállalat által 1960-ban a városközpontra elkészített részletes rendezési terv jelölte ki. A rendezési tervben F+5 emeletes épület szerepelt. A tanács és pártház kiviteli tervdokumentációját a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat tervezője Ruttkay Gyula készítette el 1966. december 28-ra.¹⁷⁰ Az épület szerkezetét Bán Tivadar tervezte.

Az épületet észak-déli irányú hossz tengellyel helyezték el. A bejárat előterét mindkét oldalról megközelíthetően tervezték meg, abból a megfontolásból, hogy a majdan kiépülő városközpont gyalogos forgalma mindkét oldalon egyenértékű lesz. A várakozás nem teljesült. Az épület a városi és járási tanács, valamint a párt szervek irodáit foglalja magában. A különböző funkciók az épületben vertikálisan rendeződnek el. A földszinten közös előcsarnok és kiszolgáló helyiségek, az I-II. emeleten a pártbizottság, a KISZ és

¹⁶⁷ Bozai, 1973, 220-224

¹⁶⁸ Hegedűs Sándor közlése, 2012

¹⁶⁹ Bozai, 1973, 220

¹⁷⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 262

a munkásörtség irodái, a III - V. emeleten a városi és járási tanácsi helyiségek, míg a VI. emeleten közös tanácsterem, házasságkötő terem, büfé, konyha és étterem kaptak helyet. A párt és a tanácsi szervek szintjei elkülönített lépcsőkön voltak megközelíthetők.¹⁷¹

Az épület hat emeletes, lapos tetős, monolit vasbeton vázas szerkezetű, alápincézett. A magas talajvíz miatt vasbeton köpenyes kútalapozás készült. A váz kitöltő falait 20 cm vastag gázsilikát kézblokkból készítették. A födémek E jelű előrefeszített vb gerendák közti béléstest szerkezetek. A földszinti szabadonálló pillérek betonfelületei nyersen maradtak. A földszinti határoló falak vörös, az emeleti parapett falfelületek és az attika téglavörös kerámia lapburkolattal készültek. A kivitelezést 1967-1971 között a Veszprém Megyei Állami Építőipari vállalat végezte. Az építés költsége 13 millió Ft volt. A kivitelezés 1968. május 11-én megkezdődött és 1971. május 1.-én fejeződött be.¹⁷²

A jó arányokkal rendelkező irodaház „legfőbb érdeme, hogy a funkció megfelelő kielégítése mellett ötletes egyéni formaalakításával megadja a tér, és az egész városközpont, és ennek keretében az egész település alaphangját. A hétszintes épület nyolc hatalmas, logikusan és formailag tetszetősen alakított vasbeton pilléren áll, melyek a tanácsház fogalmához illő árkaodos földszintet szegélyezik az észak-itáliai broletto¹⁷³, modernbe átvitt hangulatát sejtetik... Az épület külső képében az első emeleti szoknyaszerű vasbetonfríz önkényesen formált, de az épület homlokzatába jól illő formalizmus. Szerepe, hogy a földszinti támaszok és az irodahelyiségek által kívánt, sűrű, rászterszerű ablakosztással jellemzett felületek között megfelelő átmenetet biztosítson, s az épületet kiemelje.”¹⁷⁴ Térbe belépő domináns épület. A magyarországi hagyományoktól nem áll távol a térbe állított városháza. Találkozhatunk vele Brassóban és Lőcsén is.

3. Ajka város kereskedelmi ellátásáról három forrás szolgált információval: az ABC áruház (Zenit) 1967. március 25-én elkészült beruházási programja, az iparcikk áruház (Horizont) 1967. június 9-én elkészült beruházási programja,¹⁷⁵ valamint a Kossuth utcai ABC áruház és bútorraktár 1968. február 27-én elkészült beruházási programja.¹⁷⁶

A hatvanas évek második felének kereskedelmi ellátási helyzetét a következőkkel lehet jellemezni. Ajkán 1 km²-re kilenc élelmiszerbolt, és egy boltra 442 lakos jutott. A városban összesen 46 élelmiszerbolt működött, ebből 39 nem volt megfelelő helyen. Kis alapterületű üzletek a választék hiánya miatt kihasználatlanok maradtak. A hét nagy alapterületű, jól tele-

¹⁷¹ Ruttkay, 1973/1, 213-215

¹⁷² Tilhof, 2009. 263-270

¹⁷³ A broletto a középkori városházák Lombardiában szokásos elnevezése

¹⁷⁴ Kubinszky, 1975. 62-63

¹⁷⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 283

¹⁷⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 328

pített üzlet viszont zsúfolttá vált. A háromszorosát bonyolították le a megengedettnek forgalomnak. A 2.092 m² összterületű élelmiszerboltok 67 millió Ft-os forgalmat teljesítettek. A város 11 ruházati boltja, 921 m² összes alapterületen 31 millió Ft-os, a kilenc vegyesiparcikk boltja, 1.560 m²-en 47 millió Ft-os forgalmat ért el. Az ajkai ruházati boltok leterheltsége jóval alacsonyabb volt az országos átlagnál, annak csupán háromnegyed részét érték el. Az iparcikkboltok leterheltsége viszont jelentősen meghaladta az országos átlagot, 128,1 %-on állt. Az ajkai boltok a 2.527 m² eladó területen évente, összesen 145 millió Ft forgalmat bonyolítottak le, az országos átlagnál zsúfoltabb körülmények között.

Az 1965. évi adatok tükrében az egy főre jutó vásárlás még szemléletesebb képet nyújt a korabeli viszonyokról. Ajkán az egy főre jutó élelmiszervásárlás 3.288 Ft, az országos átlag ehhez képest 4.208 Ft, Veszprém megye városainak átlaga 4.161 Ft értéket mutatott. Az iparcikk kereskedelem egy főre eső éves forgalma Ajkán 3.827 Ft, az országos átlag 4.151 Ft, a megye városainak átlaga 6.669 Ft volt. Az ajkai forgalom a megye városai átlagának csak 57 %-át érte el. Az összes kereskedelmi forgalom Ajkán az országos átlag 85 %-án, a megye városinak átlagához képest 66 %-án állt. A vásárlóerő Ajkán 204 millió Ft volt, ezzel szemben a forgalom csupán 145 millió Ft. A számok elképesztő elmaradást mutatnak. A városlakók vásárlóerejének több mint egynegyede, 59 millió Ft áramlott ki Ajkáról. A forgalom 1960. évben 93 millió Ft volt, 1965. évben már 145 millió Ft. A növekedés üteme 156 %, a megyei átlag kétszerese. A város kereskedelmi hálózatának fejlesztése nem tudott lépést tartani a lakosság és szükségleteik gyorsütemű növekedésével. A város ezzel a hálózattal képtelen volt betölteni kereskedelmi központ szerepét. A városba 209 autóbusz járat, és 16 személyvonat hozta-vitte a 4.930 fő bejárót, a potenciális vásárlókat. Ajka kereskedelmi hálózatának fejlesztése tehát elengedhetlenné vált.

Látható, hogy a nagyarányú iparfejlesztést nem követte az ellátórendszer megfelelő ütemű és mértékű fejlesztése. A hatvanas évek iparfejlesztése - a 2 timföldgyár beruházása, a VTRGY ajkai gyárának a letelepítése - mellett elindult az intézmény hálózat ugrásszerű bővítése a kórház építésével, stb. Az ajkai fejlesztések súlyát és volumenét jól kifejezi, hogy a Veszprém Megyei Tanács a beruházási lehetőségeinek a 27 %-át Ajkára fordította!

A városközpont építése eddig, a Városépítési Tervező Vállalt által 1960-ban készült részletes rendezési terve alapján történt. A kereskedelmi létesítmények elhelyezésekor már más koncepció érvényesült. Új részletes rendezési tervre volt szükség. A Városépítési Tervező Vállalat 1965-ben készítette el az új tervet, amelyben feladták a Kossuth utca déli irányú tovább vezetését, és ezzel a városközpont fő észak- déli tengelyre fűzését is. A Városközpont mai szerkezete ebben a tervben alakult ki, a Sétáló utcával, mint a központ fő gyalogos tengelyével.

Az ajkai kereskedelmi hálózat minőségi fejlesztésének előkészítése 1966. évben elindult. A fejlesztések súlypontja a városközpontra helyeződött. A régi központ épületeinek szanálásával lehetett a városközpont új épületeit elhelyezni. Ez több szervezet együttműködésével vezetett eredményre. A Devecseri Földműves Szövetkezet vállalta a szanálás, a SZÖVOSZ pedig a kivitelezés költségeit. A beruházói feladatok a városi tanácsra hárultak. A kereskedelem fejlesztése a két áruház, az iparcikk áruház és az ABC áruház beruházásával indult. Az 1967. február 8-ára elkészült beruházási cél szerint, a tervbe vett fejlesztések megvalósítása után a hálózat alapterülete a 4.672 m²-ről 6.962 m²-re, közel másfélszeresére nő. A forgalom növekedését 145 millió Ft-ról 257 millió Ft-ra tervezték.

3.1 Az iparcikk áruház (Horizont) beruházási programját, a Szövetkezetek Országos Szövetsége 1967. június 9-re állította össze.¹⁷⁷ A beruházói feladatokat az Ajka Városi Tanács VB, az üzemeltetői feladatokat a Devecser és Vidéke Körzeti FMSZ látta el. A programkészítők szükségesnek látták 1.050 m² eladóteret, 620 m² raktárteret és 370 m² egyéb, összesen 2.040 m² területet biztosítani az áruházban. A mezőtúri áruház terveinek adaptálásával tervezték az áruházat megvalósítani. Az épület kivitelezési költségelőirányzatát 9 millió Ft-ban határozták meg. A kivitelezés befejezését 1968. december 1-jére tervezték, azonban jóval később, 1970. augusztus 3-án nyílt meg.¹⁷⁸

Az iparcikk áruház terveit 1967. június 10-ére a Földműves Szövetkezeti Országos Kivitelező és Tervező Vállalatnál Kovách István készítette el.¹⁷⁹ „Az áruház a városközpont egyik legfontosabb pontján, a forgalmi utak kereszteződése mentén áll: míg a tanácsház az együttes fókusz, az áruház látvány szempontjából a fogadóépület. A többitől eltérő áruház architektúrájával felel meg ennek a kulcsfontosságú szerepnek, letompított sarkaival, enyhén befelé dülő párkányfrizével kissé feloldja azt a túl merev derékszögű rendszert, melyben az együttes valamennyi épülete – a művelődési ház kivételével – feszesen áll. Az ajkai városközpont legkönnyedebb hatású eleme ez az áruház.”¹⁸⁰ A vásárlók számára a Lenin út felől, az árufeltöltés számára a nyugati oldalra tervezték bejáratot. Mindkét szintre üzlettér és raktár, valamint kiszolgáló helyiségek kerültek. A kellő megvilágítás biztosítása érdekében szalagablakokat alkalmaztak. A függőleges teherhordó szerkezet monolit vasbeton pillérvázzal, 10x10 m-es kiosztásban épült. A vízszintes teherhordó szerkezet monolit vasbeton gombafödém, melyet az álmennyezet eltakar. A térelválasztó falak B 30-as falazótégglából készültek. A homlokzat a földszinten nagyrészt üvegfelületet, az emeleten előregyártott műkö burkolatot kapott, fehér színben. A földszinti pillérek fekete műkö burkolatot kapnak. Az áruház bejárata eredetileg a fő

¹⁷⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 283

¹⁷⁸ Tilhof, 2009. 269

¹⁷⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 288

¹⁸⁰ Kubinszky, 1975. 63

forgalmi iránnyal átellenes oldalra került, ezt idővel korrigálták, és áthelyezték a Sétáló utcára.

Az épület tömegalakításában felfedezhető némi ellentmondásosság a földszint nyílt üvegfa és az emelet zárt műkö burkolata között. Az ember természetes stabilitásra, biztonságra törekvése nyilvánul meg abban a látásmódban, amely szerint az épületeken, a nehezebbnek tűnő anyagokat, inkább az alsóbb szintek homlokzatain viseli el, mint a felsőkön. Ennek ellenére az iparcikk áruház tömegét mégis kiegyensúlyozottnak, stabilnak érezzük. Ebben szerepet játszik az emeleti tömb sarkainak a megnyitása, a szalagablakok sora, és a műkö burkolat függőleges hornyolása. Hasonló építészettörténeti előzménnyel találkozhatunk a velencei Dózse-palota homlokzat-, illetve tömegformálásában is.¹⁸¹

3.2 Az ajka városközponti ABC áruház (Zenit), beruházási programját 1967. március 25-re készítette el a Földműves Szövetkezeti Országos Kivitelező és Tervező Vállalat tervezője, Petrilla Péter.¹⁸² Az épület beruházója a Devecser és Vidéke Körzeti FMSZ, kivitelezője a Bányászati Építő Vállalat volt. Kivitelezést 1967. augusztus 15. és 1968. augusztus 15. között tervezték végrehajtani. Az épületet, a városközpontra elkészült rendezési tervhez igazodva helyezték el. Költségelőirányzatát 2.980 ezer Ft-re kalkulálták.

Az egyedi tervezésű épület hasznos alapterülete 682 m². A Sétáló utca és a Bajcsy-Zsilinszky utcai sarokra került a főbejárat, a nyugati oldalra, pedig a gazdasági bejárat. Az iparcikk áruház felőli oldalon árkádot képeztek ki, és a szomszédos, tőle nyugatra elhelyezett üzletházzal, nyaktaggal kapcsolták össze. A nyaktagot, a Sétáló utca felől, képzőművészei alkotással (sgraffito falképpel) díszítették. Az ABC áruház északi oldalán, a Sétáló utca felől bisztrót alakítottak ki, amely azóta megszűnt. „Az ABC-áruház az egész együtteshez méltatlan primitív főhomlokzattal áll a várost átszelő forgalom mentén. De oldalhomlokzata vékony oszlopokra támaszkodó előtetőjével finoman vezeti be azt az üzlet-utcát, amely... a városközpont egyik architektonikus ékesége.”¹⁸³ Az ABC azóta elvesztette egyetlen ékét a karcsú oszlopokra támaszkodó előtetőt. Az épület tulajdonosa beépítette. Az oldalhomlokzatot „egyenrangúvá” tette a főhomlokzattal. Az iparcikk áruház, és ABC áruház alapkövetétele 1967. december 1-jén történt. 1969. augusztus 18-án nyitották meg, a neve 1986-tól Zenit.¹⁸⁴

¹⁸¹ Lásd: Pogány, 1976. 119

¹⁸² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 283

¹⁸³ Kubinszky, 1975. 63

¹⁸⁴ Tilhof, 2009. 262, 266

A jogi és az intézményi környezet változása

A hatvanas évek fontos változásokat hoztak az intézményi szférában. Jelentős hatáskörök kerültek mind a gazdaság, mind a közigazgatás szervezeteihez.

1. A hatvanas évek közepén elfogadták az építésügyről szóló 1964. évi III. törvényt. A törvény 2. §-a a város és községek rendezését az építésügyi igazgatás körébe utalta. A városépítés ezzel elvesztette eddig meglévő, bár csak elvileg létező, önálló státusát. A törvény a különféle rendezési tervek hierarchikus rendszerét megtartotta (4-6. §). A hierarchia csúcsára (a kialakult gyakorlatot követve) a regionális rendezési tervek kerültek, amelyek feladata az ország területének megfelelő felhasználása, a településhálózat ésszerű rendszerének kialakítása, a főbb építmények térbeli és magvalósításának időbeni összehangolásának biztosítása volt. A rendezési programot a település fejlesztése, a rendezési terv elkészítése, sőt az építési hatósági engedély megadása során figyelembe lehetett venni (5. §). Ez a kitétel azt sugallta, hogy az építéssel nem várták meg a rendezési terv elkészítését és jóváhagyását. A 6. § szerint a települések tervszerű fejlesztése céljából általános rendezési tervet, valamint – a szükségletnek megfelelően, fokozatosan – részletes rendezési tervet kellett készíteni. A népgazdasági tervek készítése során a rendezési tervek előírásainak figyelembe vételét írta elő a 7. §. Mintha fordult volna a hangsúly, eddig ugyanis a rendezési terv készítése során kellett figyelembe venni a népgazdasági tervet. A törvény 1965. január 1. napján lépett hatályba, ezzel egyúttal hatályát veszítette az 1937. évi VI. törvény, az 1955. évi 36. törvényerejű rendelet, stb. Az új törvény sok szabályozási elemet átvett az 1937. évi törvényből. A törvényben meghatározott feladatoknak nincs címzettje, nem rendezi, hogy ki készítteti és fogadja el a rendezési tervet.

A 30/1964 (XII. 2.) Kormány rendelet, amely az építésügyről szóló 1964. évi III. törvény végrehajtásáról szólt pótolta a törvény hiányosságait. A kormányrendelet, a 3. §-a a városrendezési program megállapítását a városi tanács vb hatáskörébe adta. A 4 § szerint az általános rendezési terv elkészítését a városi tanács vb határozhatta el, de a jóváhagyását még nem bízták rá. Ez a hatáskör, az 5. § szerint a járási jogú város esetében továbbra is a megyei tanácsot illette meg. A jelentős részletes rendezési terveket a városi tanács fogadhatta el.

2. A szocialista hatalomgyakorlás gazdasági eszköze a magas fokú redisztribúció volt. A történelem során a területi igazgatás és gazdálkodás két fő típusa alakult ki a redisztributív és a tranzaktív rendszer. A mai rendszerek többé-kevésbé egy harmadik típust képviselnek, a vegyes gazdaságot, ahol a két rendszer együtt él. A redisztribúció az anyagi javaknak és szolgáltatásoknak a termelési egységekből egy elosztási-hatalmi központ felé történő áramlását, és a centralizált erőforrások köz-

ponti elosztását jelenti. A tranzaktív rendszerben a piac elosztó szerepe dominál. A redisztribúció együtt járt a döntési jogkörök erőteljes centralizálásával. Ha figyelmesen kísértük végig az eddigi folyamatokat, például a megbízók alanyának a változását, akkor tendenciájában óvatos decentralizálási folyamat figyelhető meg. Az 1945-1955 évek közötti erőteljes központosítást decentralizáció követte. 1968-tól jelentős változás zajlott le a gazdaság és az államigazgatás irányításában. A változások lényege mind a gazdaság, mind az államigazgatás szereplői önállóságának a növelésére irányultak.¹⁸⁵

Az új gazdasági mechanizmus kodifikációja megtörtént, ám az államigazgatásé 1971-ig, a harmadik tanácstörvény elfogadásáig váratott magára. Nem törvény, hanem a 2025/1967 (V. 28.) kormány határozat intézkedett a tanácsi tervezés és költségvetés új rendjéről. Eszerint az állami forrásból folyó beruházások lebonyolítása a megyei tanácsoktól lekerült a városi tanácsokhoz. A feladat átadás 1968. február 22-én megtörtént, január 1-i hatállyal. A megyei tanács a beruházások lebonyolítását átadta a városi tanácsoknak. A városi tanács látta el ezt követően, többek között az 1.047 lakásos célcsoportos, a kórház célcsoportos, a város távfűtése, és a művelődési ház építetetői feladatait. Ezek után a lakásfinanszírozás OTP-n keresztül, a többi beruházás finanszírozása Magyar Beruházási Bank Veszprémi fiókján keresztül történt.¹⁸⁶

Az alsóbb fokú tanácsoknál az ügyvitel nem lehetett zökkenőmentes, bár nem kizárt, hogy a felsőbb tanács hiányolta a beleszólás jogát. A Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztály 1968. október 7-én levelet küldött az Ajka Városi Tanács VB-hez a beruházások koordinálása tárgyában. A Tervosztály szerint az alsóbb fokú tanácsok koordinációs munkája nem érte el a megfelelő színvonalat. Ennek okát a felkészültségben, és a létszám hiányában látta. További problémát látott abban, hogy az egyedi nagyberuházások előkészítésébe az érdekelt szervek nem vonják be a települési tanácsokat. Így, azok későn értesülnek arról, hogy milyen kapcsolódó beruházások terhelik őket. A megyei tanács kiadta az utasítást, a megyei tanács vb szervezeteit be kell vonni a beruházások lebonyolításába.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Szegő, 1974

¹⁸⁶ MNL VeML XXIII. Tanácsok 504.b. Magyar Beruházási Bank levele Ajka Városi Tanács VB-hez 1968. február 22.

¹⁸⁷ Forrás: uo.

2.25 Az irányítási rendszer reformtól a rendszerváltásig, 1968–1990

A hatvanas években magalapozott elrugaskodás a hetvenes évek első felében kiteljesedést hozott a város építésében. A fellendülés azonban nem volt hosszú életű. Az 1973. évi olajválság 1976-tól éreztette a hatásait a város fejlesztésében. Az állami pénzforrások egyre szűkültek, mígnem 1984-re el is fogytak. A több mint két évtizedes időszakot az 1976. és az 1984. év három részre bontotta. A korszak tárgyalása – ennek megfelelően – három alfejezetre bontva következik.

2.251 Az irányítási rendszer reformtól az olajválság begyűrzéséig, 1968-1976

Gazdaság

Ajka iparában és a város fejlesztésében meghatározó timföldgyártás kapacitásának jelentős arányú fejlesztésével telik el az 1968 és 1974 közötti időszak. Az 1. számú timföldgyártás kapacitása 1971. évben évi 145 ezer tonnára bővült.¹⁸⁸ A beruházás 353 millió Ft-ba került. 1973. január 20-án befejeződött az új, 240 ezer t/év kapacitású timföldgyár utolsó egységének a szerelése, az új timföldgyárat még ebben az évben üzembe helyezték. A gyár teljes üzembe helyezése 1974-ben történt meg. Az alumíniumkohó termelése, a fejlesztések eredményeként elérte az évenkénti 22 ezer tonna szintet.¹⁸⁹ A hetvenes évek első felében a város többi iparága is fejlődött, illetve korszerűsödött. 1974. október 18-án felavatták a Videoton 3.200 m²-es, 800 munkahelyes szerelőcsarnokát.¹⁹⁰ Az üvegyár termelése 1968. évben ugrott meg jelentős mértékben, közel másfélszeresére. Az 1967. évi 74 millió Ft-os termelési érték 108 millió Ft-ra nőtt. Ez az érték 1976-ra megduplázódott, elérte a 204 millió Ft-ot.¹⁹¹ Az üvegyárban 700 m² alapterületű huta és csiszoló csarnokot építettek. A kivitelezést 1975. március 1-jén fejezték be. Minden bizonnyal szerepet játszott a termelés látványos felfutásában a gyár termelő berendezéseinél történt fűtési mód váltás. A földgázvezeték 1972. évben elérte Ajkát. Ezzel lehetővé vált az ajkai iparban a fűtés korszerűsítése és automatizálása. Az első gázvezetékek, 1972-ben a timföldgyár és az üvegyár felé épültek ki.¹⁹² Az üvegyár gázellátásának terveit a Közép-dunántúli Gázszolgáltató és Szerelő Vállalat készítette el. A NA 150 nagyközényomású földgázvezeték tervezője Hegyi Miklós volt.¹⁹³ Az üvegyár 2.500 m³ gázt használt fel óránként.

¹⁸⁸ Deák, 2000. 38

¹⁸⁹ Deák, 2000. 253

¹⁹⁰ Tilhof, 2009. 275, 278

¹⁹¹ Barta, 1978. 130

¹⁹² Tilhof, 2009. 274

¹⁹³ MNL VeML XV.18.c 234 d. Trf 3130

Népesség

Ajka népesség gyarapodásának üteme a hatvanas években kissé lefékeződött. A város lakosságának a növekedése, újabb lendületet a 2. számú timföldgyár, és a kórház belépésével, a járási szervezetek átköltözésével, és az ellátó rendszer bővülésével vett. A hetvenes évekbeli lakosságnövekmény (9.393 fő) duplája volt a hatvanas évek növekményének (4.898 fő). Az időszakban a város termelőágazatainak fejlesztése az átlagnál gyorsabb volt. A városban foglalkoztatott munkaerő 1970 és 1975 között 3.000 fővel emelkedett. Ennek csupán 25 %-át fedezte a város természetes szaporodása. Az MSZMP Ajka Városi Bizottsága 1969. július 28-án foglalkozott az iparmedence munkaerőmozgásával. Megállapították, hogy a munkaerő kereslet és kínálat egyensúlya nem valósult meg. A munkaerő kínálat elmaradt a kereslettől. A férfi munkaerő kínálat kimerült. A nehéz munkahelyekről (mint, amilyen például a huta) elvándorolnak, sokan íróasztal után vágnak. Nem kedveltek a többműszakos munkahelyek.¹⁹⁴ 1974-ben, néhány szakmában még mindig magas volt a munkaerőhiány. Az üzemek további 2.138 főt tudtak volna még alkalmazni.¹⁹⁵

Fejlesztés

Az időszak fejlesztési tevékenységének mozgatórugóját ragadta meg Kopeczky Lajos, amikor az 1969-ben Ajkáról készült filmjének címet adott: „A szerződésre épült város” Ajka fejlődésének a magyar – szovjet timföld – alumínium egyezmény teremtette meg, inkább a politikai, mint a gazdasági alapjait. A magas politikai szintről folyamatosan figyelemmel kísért egyezmény hozta létre a városközpont kiépítésének, és a további lakásépítéseknek a feltételeit, valamint a város szolgáltatási színvonalának a jelentős emelését. A városközpont kiépítése és a 2. számú timföldgyár felépítése időben szinte egybeesik. A hetvenes évek közepén azonban a lendület megtorpant. A város fejlődését jellemző mutatók többsége, különösen a növekedés üteme a hetvenes években megtörik. A hetvenes évek közepére tehetjük a fordulópontot. Ezért is tekintő – a dolgozat szempontjából – az 1976. év korszak határának. A jelenség oka közismert, az 1973. évi első olajárrobbanás hatásait az évtized közepéig volt képes a gazdaságpolitika némileg ellensúlyozni. A szocialista városok helyzetében ekkor fordulat állt be. „1975-től megfigyelhető a város csoport privilegizált helyzetének fokozatos elvesztése: beruházási részesedésük 1980-ra a nyolc évvel előbbinek a felére esett vissza.”¹⁹⁶

Ajka 1968-ban morfológiailag továbbra is kettős képet mutatott. Álltak az új lakótelepek emeletes házaikkal, a Templomdombtól nyugatra, és állt

¹⁹⁴ MNL VeML XXIII. 504.b 1. doboz

¹⁹⁵ Tilhof, 2009. 279

¹⁹⁶ Germuska, 2004. 164

még a régi falusias Ajka, a földszintes épületeivel, a paraszti életmód nyomáival, a Templomdombtól keletre. Kialakulatlan volt a városközpont. A város igényeinek nem felelt meg, sem a Móra Ferenc utcai alközpont, sem a hagyományos központ hiányos intézmény hálózata. Egy 1968. június 18-án tartott tanácskozáson az egyik résztvevő fogalmazta meg a dilemmát és a választ is. „Várost építsünk-e vagy lakótelepet, mely a városi berendezkedés elemeivel is rendelkezik? Várost akarunk... Mielőbb alakítsuk ki a város központját, s legyen ott minden! Üzletek, ahol nézelődhet fiatal és öreg, étterem és preszszó, kultúrház és mozi, szolgáltató épület és igazgatási-társadalmi intézmények tömbje. Minden, ami embereket vonz, közösségi érzést ébreszt.”¹⁹⁷ A láttelep pontos, a kérdés megfogalmazása máig érvényes dilemmát feszegetett. Várost építsünk vagy lakótelepet? A közvélekedés már akkor sem azonosította a lakótelepet a várossal, a régi földszintes Ajkát, pedig nyilvánvalóan nem. Ugyanakkor némi illúzió is vegyült a válaszba. A városközpont kialakításától várta a hiányzó városi élmény pótlását, ahol lehet nézelődni, ahol attrakciók vannak, ahol közösségben érzi magát a város lakója. A városfejlesztés egyik aktuális programja, a városközpont kiépítése, mindemellett adva volt.

A városfejlesztés másik programjává a régi Ajka elavulttá vált épületállományának a lebontása, és a helyén újabb lakótelepek létrehozása vált. A régi Ajka épületállománya, leszámítva a késő barokk templomokat nem képviselt kiemelkedő értéket. A paraszti gazdálkodás nem hozhatott létre történelmi városközpontot. Az a tehetős polgárság műve volt a történelemben. A régi épületállomány említésre méltó részét képezte a templomdombi evangélikus épületegyüttes, valamint a neobarokk községháza, katolikus templom és a Nirnsee- kastély. Az ötvenes évek első rendezési tervei mind a községházát, mind a kastélyt megőrzésre javasolták. A hagyományos építési móddal készült, történeti stílusjegyeket alkalmazó szocreál épületek között feltűnés nélkül maradhattak volna, illeszkedési problémák nélkül. Mire a régi Ajka átépítése elkezdődött már messze magunk mögött hagytuk a rugalmasabb hagyományos építési módot. Az új technika: a paneles építési mód merevsége, másfajta, ipari ihletésű esztétikája nem fért meg a hagyományossal. Könnyörtelenül el is takarította az útjából a községházát és a kastélyt.

A korabeli Ajkán a lakásépítés, a lakás igénylők hatalmas serege miatt sürgető feladattá vált. Egy lakásra 4,7 fő jutott még mindig. Az iparszerű technológia lehetővé tette a nagy tömegű lakásépítést. A panel a hatvanas évek végén jelent meg Ajkán. A hetvenes évek lakásépítési volumene kiemelkedik a többi időszakhoz képest. Annak ellenére épült ebben az évtizedben a legtöbb lakás, hogy már az évtized második felében megkezdődött az állami lakásépítés visszaszorulása. A szervezett magánlakás építés pótolta az állami lakásépítés visszaszorulásából keletkezett hiányt.

¹⁹⁷ Kőszegfalvi, 1968

A IV. ötéves tervben (1971–1975) lakásberuházásokra koncentráltak, a többi ágazatban csak kisebb fejlesztésekkel számoltak. A város ötéves tervében 565,8 millió Ft fejlesztést terveztek, amelynek 75 %-át állami hozzájárulásból fedezték. A célcsoportos beruházások a fejlesztési alap 90 %-át képezték.¹⁹⁸ Nem csak a lakásépítésben mutatkozott lemaradás, hanem az intézményhálózat fejlesztésében is. 1970-ben, 1.039 fő bölcsődés korúval szemben 179 bölcsődei férőhelyet számláltak össze. Az 1.200 fő óvodáskorúval szemben csak 600 óvodai férőhely állt rendelkezésre. A 2.827 általános iskolai tanulót csak 54 tanteremben tudták elhelyezni, miközben 94 tanulócsoporthoz volt.¹⁹⁹ 1976. évben a bölcsődés korúak száma már 1.400 főre emelkedett, miközben a bölcsődei férőhely szám változatlanul 179. Az óvodás korúak száma 1.450 főre nőtt, az óvodai férőhely szám megduplázódott, 1.204 férőhelyre. Az általános iskolás tanulók száma 3.202 főre, a tanterem szám 88 db-ra emelkedett, bár a tanulócsoporthoz száma is szaporodott, 119-re.²⁰⁰ A bölcsődei ellátottság – a számokat tekintve – romlott, ezt azonban a kormányzati szociálpolitikai intézkedések, a gyűjtés bevezetése kompenzálta. Az időszakban az óvodai férőhelyfejlesztés behozott valamit a lemaradásból, mivel az 1970. évi 2 fő/férőhely érték, 1976-ra 1,2 fő/férőhely értékre csökkent. Mivel az óvodáskorúak 70-75 %-a tartott igényt óvodai ellátásra, ezért az 1,2 fő/férőhely érték az igény kielégítés teljességét jelentette. Amíg az általános iskolák estében, 1970. évben egy tanteremre 1,74 tanulócsoporthoz jutott, addig 1976. évre ez az érték 1,35-re csökkent. A tanteremfejlesztés csupán a lemaradásokat mérsékelte. A művelődési ház belépése sok problémát megoldott, de gond maradt a könyvtár és a zeneiskola elhelyezése.

Az időszak fejleménye, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1971-ben Ajkára helyezte át a járási hivatal székhelyét. A bíróság, és az ügyészség átköltözése csak 1978 közepén történhetett meg.

Az ötödik ötéves tervi program előkészítése ebben az időszakban történt.²⁰¹ A VÁTI 1973. évben állította össze az 1975-1980. közötti évek lakásépítési tervszámait, és a jelölte ki a lakásépítés területeit. Lakásépítés céljára a város öt területe jött számításba.

A Városközpont és környéke, amelynek 13,5 ha nagyságú területén 1.773 db lakást terveztek felépíteni korszerű technológiával. Az átlagos családnagyságot 3,12 főben, az ellátandó népességet (1981. évre) 5.540 főben határozták meg. A program teljesítéséhez 143 db lakást kellett lebontani. A területet a Kossuth utca, a Petőfi utca, a Rózsa utca, a Zalka Máté utca, a József Attila utca, Tűzoltó utca és a Táncsics utca határolta.

¹⁹⁸ Előterjesztés Ajka város 1971-75 évi középtávú és az 1971. évi operatív városfejlesztési terve, 1971. V. 18, Forrás: Polgármesteri hivatal tervtára

¹⁹⁹ Tilhof, 2009. 269

²⁰⁰ Tilhof, 2009. 282

²⁰¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

Az Ifjúság utcától északra fekvő 10,5 ha nagyságú területen szintén korszerű technológiával tervezett 1.000 db lakás elhelyezésével számoltak. A terület ellátandó népességét (1981. évre) 3.120 főben határozták meg. A szanálás-mentes területet a Bakonygyepesi út, Ifjúság utca, Sport utca és a Széles-víz határolta.

A Pálma utcai 18,9 hektáros területen építhető lakások száma 404 db volt. Az ellátandó népességet (1981. évre) 1.260 főben határozták meg. A területet a Pálma utca, az Újvilág utca és a Széchenyi utca határolta. Szintén szanálás-mentes terület volt.

A Korányi utca 1,5 hektáros, beépítetlen területsávjában 32 db lakást terveztek felépíteni. Az ellátandó népességet (1981. évre) 100 főre tervezték.

A program foglalkozott még a vízellátással, a szennyvízelvezetéssel és a csapadékvíz elvezetéssel. Az összesen 44,5 ha területen 3.209 db lakást terveztek felépíteni, ebből 1–5 szintig 2.425 db, 6–11 szintig 380 db lakást. 404 db lakás szintszámát nem határozták meg. A 3.209 db lakásból panelos építési móddal 2.390 db, egyéb módon 819 db lakást szándékoztak felépíteni. Lebontásra jelöltek ki 143 db lakást.

Településrendezés

A korszak városépítési tevékenysége egyre inkább a régi Ajka területére koncentrált. Napirendre került a terület rekonstrukciója, a központ kiépítése, a telepszerű többszintes lakások elhelyezése érdekében. A magánlakás építés számára szükséges területek előkészítését szolgálta Tósokberénd egyes részei részletes rendezési tervének elkészítése. A tömeges többszintes lakásépítések területeinek a beépítését a lakás-beruházási programok beépítési tervei határozták meg. Az ismétlések elkerülése érdekében ez a fejezet együtt tárgyalja a beépítési terveket és a lakásépítési programokat.

1 Az ajkai városközpont folyamatos változások közepette vette fel a mai alakját. A művelődési ház és a tanácsolóház még Csillag József és Juhász Jenőné 1960-ban készült részletes rendezési terve szerint került elhelyezésre. A városközpont két újabb épületét, az iparcikk áruházat és az ABC áruházat az 1965. évi részletes rendezési terv által kijelölt építési határok közé helyezték el, bár alaprajzuk és tömegük kialakítása eltért a tervben szereplő megoldástól. A két áruház kivitelezése megkezdődött, sőt már tervezték a szolgáltatóházat is, mire döntés született a városközpont részletes rendezési tervének az aktualizálására. Az új rendezési terv elkészítésére a megbízást a Veszprém megyei Tanács Tervező Vállalat (VMTTV) kapta. A vállalat tervezője, Ruttkay Gyula 1968. februárban elkészítette „Ajka városközpont rendezési tervjavaslat”-át.²⁰² A tervjavaslat a VÁTERV által 1965-ben készített részletes rendezési terven alapult. A központ építészeti és funkcionális tagolása, a gyalogos és járműfor-

²⁰² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára

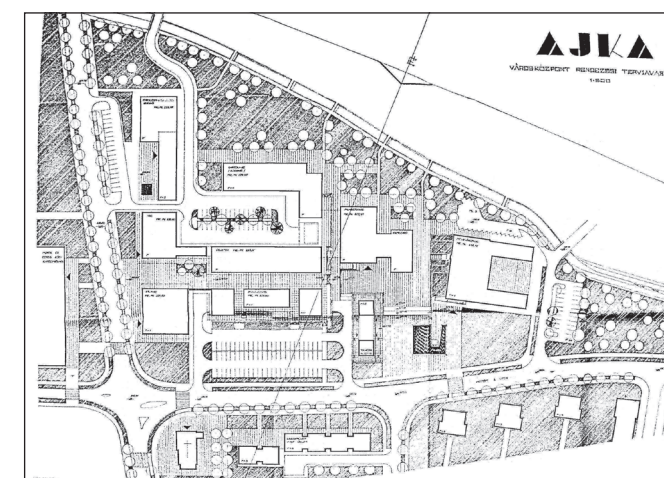
galom rendje, a korábbi tervvel összhangban került kialakításra. A központ kereskedelmi – szolgáltatási része az 1965. évi részletes rendezési tervhez képest átrendeződött. A változást a szanalási lehetőségek alakulása és az újabb építési igények jelentkezése magyarázta (2.18 ábra).

A tervező megtartotta a központ fő szerkezeti elemét jelentő kelet - nyugat irányú, a Lenin úttól a művelődési házig futó gyalogos üzletutcát. A Tornapatak mellett 25-30 m széles zöldterületet alakított ki, megtartva a korábbi terv fogazott beépítési vonalát. Rögzítette a szolgáltatóház, az iparcikk áruház és az ABC áruház, valamint a szálloda-étterem helyét, a megvalósulásuknak megfelelően. A tervező a városközpont fennmaradt területére, konkrét beruházási program nélkül egy 6-7 szintes garzonházat javasolt elhelyezni. Megjegyzem, a mai központ tömegeloszlása kedvezőbb, és kiegyensúlyozottabb lenne, ha Ruttkay Gyula eredeti javaslata megvalósul. Ma földszintes épületek foglalják el az értékes helyet, lerontva a központ épületeinek tömegeloszlását, és területének kihasználását. A rendezési terv készítője a garzonház mellé egy földszintes filmszínház-eszpresszó épületet javasolt telepíteni, amely szintén nem valósult meg. A terv a Petőfi utca északi oldalára az úttal párhuzamosan egyedi tervezésű lakóépületet tervezett. A megbontott tömegű épület nyugati szárnya F+4, a templom felőli szárnya, jó érzékkel F+3 emeletszámmal épült volna. A sávház végül hatszintes lett, a templom felé négy szintre csökkenve. Az áruházzal szemben a Lenin út keleti oldalán postaépületet ábrázolt a terv. A posta bejáratát a Sétálóutca tengelyébe helyezte el a tervező, sajnos, nem így valósult meg. A rendezési terv javaslatai rendre átgondoltabbak voltak a megvalósultakhoz képest.

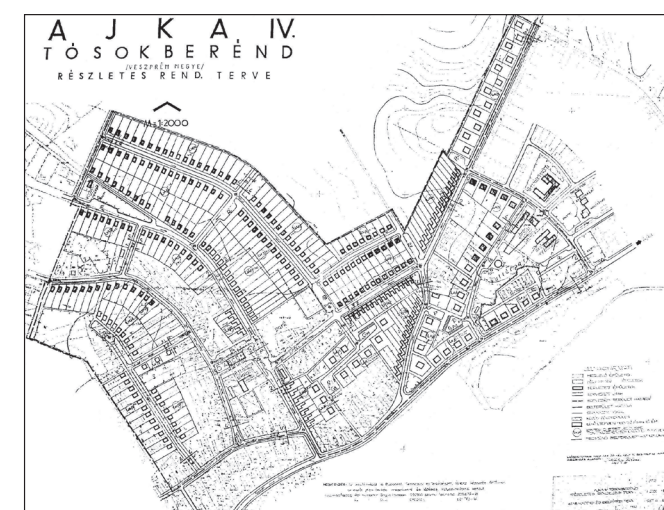
2. Az 1965. évben elkészült általános rendezési terv lehetővé tette a város új építési területeire, illetve átépítésre szánt területeire részletes rendezési tervek készítését. A magánlakás építés számára szükséges területek biztosítása miatt vált szükségessé Tósokberénd részletes rendezési tervének elkészítése. Tósokberénd adott helyet az újszerű beépítési módoknak, a társasháznak, és a sorháznak. „Ajka IV Tósokberénd részletes rendezési terve” 1968. január 31-ére elkészült.²⁰³ Az ÉM 1966-ban jelölte ki a terv elkészítésére a Veszprém megyei Tanács Tervező Vállalatot. Tkálics Ferenc, a terv készítője nem foglalkozott a városrész teljes területével. A 67 hektáros tervezési területnek nem volt része a Bányásztelep, a Damjanich utca, és a Vörös Hadsereg útja alatti terület, valamint a Dobó Katica utcai vegyesbolttól északnyugatra eső terület (2.19 ábra).

A terv felelevenítette az 1957-ben készült Ajka – Tósokberénd településvázlatban először megjelent javaslatot a Dobó Katica utcától északkeletre és a Kun Béla utcától északnyugatra fekvő terület beépítésére. Az 1957. évi tervvel ellentétben ez a terv 180 db családi házas telket alakított ki. A Dobó Katica utca, Kun Béla utca és Széchenyi utca által határolt tömbbelsőbe 4-6

²⁰³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára

2.18 ábra: Ajka városközpont rendezési tervjavaslat, 1968

2.19 ábra: Ajka IV. Tósokberénd részletes rendezési terve, 1968

lakásos F+1, illetve F+2 emeletes társasházakat helyezett el. Hasonló társasházi telkek kialakítására adott lehetőséget a Vörös Hadsereg út, a Liliom utca és a Széchenyi utca által határolt tömbben, valamint a Széchenyi utca bányásztelepi szakaszán. A tervben megjelent egy Ajkán előzmény nélküli új beépítési forma, az átriumházas, amely nem honosodott meg. A Széchenyi utca északi és a mai Juhar sor déli oldala mentén tervezték felépíteni ezeket az épületeket, részben szabad területen, részben a meglévő oldalhatáron álló beépítést váltották volna fel vele.

A tervező építészeti jól oldotta meg a Vörös Hadsereg útja északi oldalának térfal képzését. A tervezett beépítés megvalósításával a Bányásztelep és Tósokberénd kapcsolata városképileg kedvezőbben alakult volna. A két településrész megfelelő összeillesztése az óta is várat magára. A rendezési terv a homokbánya területének feltárását szerkezetileg tisztábban, városképileg egységesebben oldotta meg a megvalósultnál.

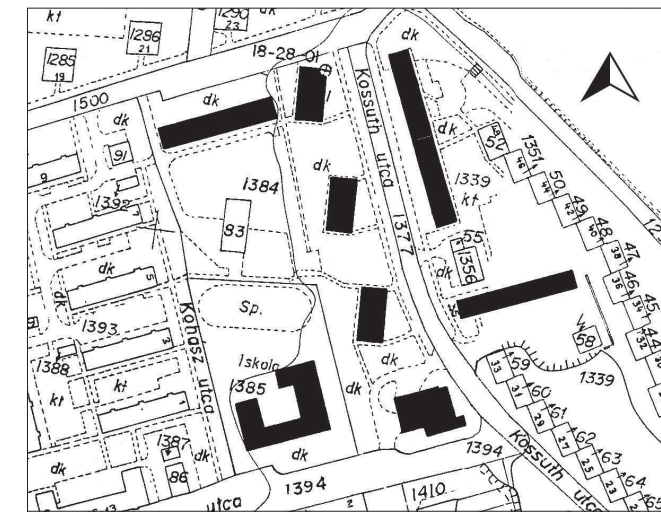
Tósokberénd központja a római katolikus templom környékéről eltoltott a református templom környékére, Beréndről Tósokra. A változás oka a helyhiányban keresendő. A rendezési terv a református templom környékére javasolta a közintézmények (ABC áruház, étterem, szolgáltatóház, posta, gyógyszertár, és 8 tantermes iskola) elhelyezését.

A terület keleti részén, a Bányásztelep peremén egy alközpontot tartalmazott a terv. Az alközpont egy 8 tantermes általános iskolából, egy tűzoltólaktanyából, egy 75 férőhelyes óvodából, egy 40 férőhelyes bölcsődéből, valamint egy szolgáltatóházból, egy kisvendéglőből, és egy ABC áruházból állt. A Liliom utcába tervezett központ a bányásztelep és az új társasház terület igényeit volt hivatva kiszolgálni. A tervezett alközpontok minden igyekezet ellenére sem alakultak ki. A tűzoltólaktanya felépült, amelynek eredeti helye, a korábbi rendezési tervek szerint a városközpont volt, lévén városi szintű közintézmény. A laktanya helyére eredetileg egy 8 tantermes általános iskolát terveztek. Annak ellenére nem valósult meg, hogy a város oktatási vezetése folyamatosan napi renden tartotta megépítését. A helyi lakosság igénye ellenében a felső szervek akarata érvényesült. Felépítése végképp elmaradt. Az ABC kisáruház elkészült, üzemelt is egy ideig, majd bezárták.

A régi és az új terület morfológiailag eltér egymástól. A régi településrészen földszintes családi házak épültek, az új településrészen (a régi község és a bányásztelep között) inkább többszintes társasházakat telepítettek. A településrész úthálózata, ha a terv szerint valósul meg, a mainál működőképesebb, lenne. A Dobó Katica utca és a Bajcsy Zsilinszky utca közötti közvetlen közúti kapcsolat megteremtése, valamint a Kun Bála utca egyenes továbbvezetése keleti irányban jobb megoldást eredményezett volna.

3. A paneles építési mód Ajkán a Kossuth utca északi környékén vette kezdetét, a hatvanas évek végén. Az „Ajka 436 lakás és kapcsolódó létesítmények beruházás” beépítési terve 1969. szeptember 15-én készült el. Az ÉM Győri Tervező Vállalat készítette.²⁰⁴ A beruházó az Ajka Városi Tanács, a kivitelező az ÉM Győri Állami Építőipari Vállalat és az I. sz. Tanácsai Építőipari Vállalat, a beruházás lebonyolítója a Veszprém megyei Beruházási Vállalat volt. A költségek 132 millió ezer Ft-ot tettek ki. A beruházás célja a III. ötéves terv (1966–1970) időszakára ütemezett lakásépítés megvalósítása, a Győri Házépítő Kombinát lakóépületeinek a felhasználásával. (2.20 ábra). Magas fokú közművesítéssel,

²⁰⁴ MNL VeML XV. 18.c233 doboz Trf3122. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közzelhető.)

2.20 ábra: A 436 lakás 1969.évi beépítési terve szerint megvalósult épületek (A terv szerint elkészült épületeket fekete szín jelöli)

távfűtéssel, használati melegvízzel látták el a lakásokat. A főzést propán-bután gázpalackkal biztosították. A beruházás kapcsolódott a timföldgyári 716 lakásos programhoz. A kivitelezés tervezett kezdése 1967, és a tervezett befejezése 1970. év volt. A beépítési terv része volt a két darab A típusú 4 szekciós, F+4 emeletes, szerelőszintes 56 lakásos sávház, két darab bütüjükkel egymás mellé illesztett B típusú 3 szekciós F+4 emeletes, szerelőszintes, 42 lakásos sávház, továbbá három darab D típusú középfolyosós, 80 lakásos, F+ 10 emeletes, szerelőszintes pontház. A beépítési terv tartalmazott egy 8 tantermes általános iskolát, amely a MOT.I. 3-29/64 típusú terv szerint épült fel, és egy egyedi tervezésű 477 m² alapterületű, földszintes ABC áruházat. A beruházás a beépítési terv szerint valósult meg. (Lásd 2.17 és 2.18 képeket.)

4. Az Ajka városközpont közvetlen szomszédságában fekvő Kossuth utcai terület beépítésére korábban is születtek rendezési tervek. Az első tervezője viszonylag alacsony intenzitású beépítést tervezett, a második magasabb intenzitással telepítette épületeit. Ez utóbbit a LAKÓTERV készítette, 1.359 lakás elhelyezése céljából. A terület beépítése, az utca északi részén, az utóbbi alapján elkezdődött. Az itt megjelent házigyári épületek tömegükben idegen léptéket hoztak a városba. A városközpont közelsége igényesebb beépítést kívánt. A megfelelő megoldás kiválasztása céljából a beruházók 1969. évben pályázatot írtak ki. A tervezési területet a Petőfi utca, a Kossuth utca, a Tanácsköztársaság út határolta. Hozzá tartozott még a Tanácsköztársaság út keleti oldala, a Béke utca és a mai Kórház utca között. A Veszprém Megyei Beruházási Vállalat – a Városi Tanács megbízása alapján – a beruházási program készítésére, 1969. május 23-án pályázati felhívást küldött ki az ÉM LAKÓTERV, a Veszprém megyei

2.17 kép: Az első házgyári épületek

2.18 kép: Az első házgyári épületek sziluettje, 1970

Tanácsi Tervező, és a Győri Tervező Vállalatnak. A felkért tervezőintézetek között nem találtam a PÉCSITERV nevét, holott, ők is nyújtottak be pályázatot. Sajnos a teljes pályázati dokumentációt nem sikerült felkutatni. A négy pályamunka azonban az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtárában megtalálható. A következőkben ezek ismertetésére és értékelésére kerül sor. A dolgozat egyik célja ezzel az, hogy a pályamunkákon keresztül láthatóvá váljanak a városközponthoz szorosan csatlakozó terület beépítésének lehetséges alternatívái. A másik célja, hogy feltáruljon: milyen út vezetett a megvalósult beépítéshez.

Mind a négy tervdokumentáción „Ajkai városközpont 1.100 lakás beruházási programja” elnevezés szerepelt. Valamennyi munka a tervezés előzményeként leírta, hogy az I. és a II. ötéves tervben a lakásépítések szanálás-mentes területen folytak. A szűkebb központ kialakítását a III. ötéves terv (1966–1970) időszakára ütemezték. A tágabb városközpont rekonstrukcióját, pedig a IV. ötéves terv (1971–1975) során kívánták felgyorsítani, az 1.100 lakás megépítésével. A két részből álló tervezési terület közül a Kossuth utca mentén 800 lakást, a Tanácsköztársaság út keleti oldalán 300 lakást terveztek elhelyezni. A Tanácsköztársaság úttól nyugatra eső terület beépítési módját meghatározta a kötelezően előírt házgyári technológia, a terület alakja, felszíni adottságai és tájolása.

A pályázóktól színvonalas munkát vártak, mivel a tervezett beépítéssel „új városközpont” jön létre. A tervezőknek a korábban már megépült épületekre figyelemmel kellett lenni, azokat szerkezetileg és városképileg integrálni kellett az új beépítéshez. A Kossuth utca végi két hosszú sávház (a Kossuth utca 35, 37-47), valamint a Csokonai utcai három sávház (Csokonai utca 1-17) ugyanis állt már illetve építés alatt volt. A beruházás része volt még egy 75 férőhelyes óvoda, egy 12 tantermes általános iskola, egy körzeti orvosi rendelő, 900 m² üzlettér és egy gyógyszertár. A közintézményeket a tervezési területen kívül tervezték felépíteni, így az általános iskolát a gimnázium mellett, a 75 férőhelyes óvodát, pedig a Bauxit-lakótelepen. A kereskedelmi létesítményeket a városközpontban és a lakóépületek földszint-

jén helyezték el. A lakóépületeket a Győri Házgyár termékeivel tervezték felépíteni. A beruházás összes költsége 307 millió Ft, az üzembe helyezést 1975. december 31.-re tervezték.

4.1 A Lakó és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat (LAKÓTERV) beépítési tervét 1969 szeptemberében Károlyi István készítette.²⁰⁵ A pályázó két változatot készített a terület beépítésére. Mindkét változatban a Tanácsköztársaság út mentén „autós léptékkal” dolgozott, az autó gyorsabb mozgásához szabott beépítést tartott indokoltnak, a középmagas illetve magas házak alkalmazásával. Törekedett a gyalogos és a gépjármű forgalom szétválasztása. A terület kelet-nyugati irányú lejtését kihasználva teraszokat és a teraszok alá garázsokat tervezett.

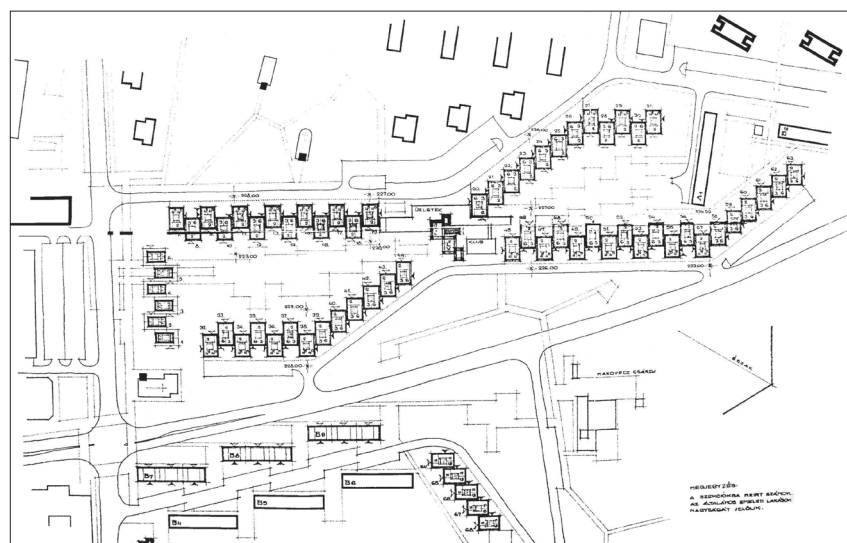
A tervező a Tanácsköztársaság út és a Kossuth utca közti területsávban háromszor ismétlődő hét épületből álló épületcsoportot alakított ki. Egy-egy épületcsoport egy kelet - nyugati tengelyű F+4 emeletes sávházból valamint a keleti végéhez illesztett három 6, 10 és 18 emeletes crescendószerűen fokozódó magasságú pontház bokorból állt. A bokrok között egy kelet-nyugat hossz tengelyű 9 emeletes sávház található. A Kossuth utca mentén az utcával párhuzamosan 4 emeletes sávházakat helyeztek el. A városközpont felől a beépítést egy 8 emeletes épületekből álló épületcsoport zárja le. A Tanácsköztársaság út keleti oldalára három hosszú 4 emeletes sávházat telepített. A beépítés ritmusa valóban igazodott az autós léptékhez. A „B” változat az előzőtől annyiban különbözik, hogy a fokozatosan növekvő magasságú épületcsoportok helyére egy-egy 18 emeletes épület került volna. A tervezett beépítéssel 1.060 lakást lehetett volna elhelyezni. A tervező nem érzekelte a város jellegét és léptékét. A város léptéke nem bírta volna el a 18 emeletes pontházakat és a hosszú sávházakat. A beruházás nem e terv szerint valósult meg.

4.2 A Győri Tervező Vállalat beruházási programját a hozzátartozó beépítési tervvel együtt Foltányi Miklós készítette 1969. szeptember végén, két változatban.²⁰⁶ Az ismertetés csak az arra a változatra terjed ki, amelyik némi módosítással, de megvalósult (2.21 ábra és 2.19 kép).

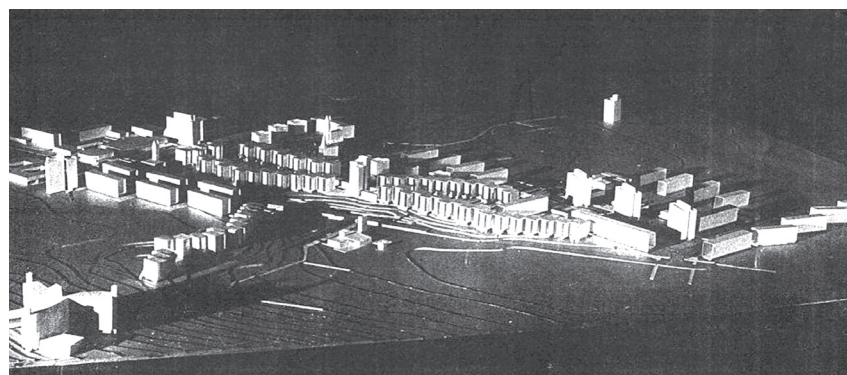
A tervező jól látta meg a feladat lényegét, hogy a frekventált terület beépítése a város karakterét döntően befolyásolja. Jól látta, hogy az akkor gyártott házgyári típusokkal (hosszú sávházakkal, magas pontházakkal) nem szabad az 1.100 lakásos programot megvalósítani. A beépítési terv alapelemeként, ennek megfelelően, egyszekciós épületeket használt. Az egyes szekciókat fél épület-szélességnyi eltolással helyezte egymás mellé. A tervező, városképi hangsúlyt két helyen hozott létre, az egyiket a Béke

²⁰⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 467 (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

²⁰⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 468

2.21. ábra: A városközpont 1100 lakásos beruházási programjának beépítési terv, 1969

2.19.kép: Ajka, városközpont 1100 lakás tervpályázat, modellfotó, 1969

utca és a Csokonai utca csomópontjában, amelyet a városközpont lezárásának szánt, a másikat az új beépítési egység fókuszpontjában, amely egybeesik az északnyugat-délkeleti és az északkelet-délnyugati gyalogostengely keresztezési pontjával. A terv a beépítést vizuálisan összefogó középmagas épületpárt az eredeti terep jellegzetes pontjára, a nyeregpontra helyezte el. A középmagas épületeket egyedi tervek alapján tervezte felépíteni.

A Tanácsköztársaság út és a Csokonai utca közötti három épületet tervezőik lábakra állították, valamint körbefutó előtetővel látták el. A városba érkezés szempontjából döntő jelentőségű a Kórház utca melletti beépítés, ezért kialakítását a Tanácsköztársaság út menti beépítéssel összhangban

oldották meg egészen a kórházig. A városliget, a Tanácsköztársaság út és a Kórház utca által határolt sarkára egy vendéglátó egység elhelyezését javasolták, amelyet építészeti karakterére utalva Makovecz csárdának neveztek el. Sajnos nem épült meg, kellemes kontrasztot képezhetett volna a házgyári épületekkel. A pontházak földszintjére üzleteket javasoltak elhelyezni. A GYŐRITERV beépítési terve alapján, a tervezési területen összesen 1.008 db lakás volt elhelyezhető.

4.3 A Pécsi Tervező Vállalat (PÉCSTERV) pályamunkáját Szigetvári János tervező készítette 1969. október 1-jére.²⁰⁷ A pályázat szintén két változatot tartalmazott. Ismét csak az egyikről lesz szó. A tervező célja a városközponthoz szervesen csatlakozó gyalogos bevásárló centrum kialakítása volt. A többi pályamunkától eltérően, a Kossuth utcai beépítést nem rekesztette el a központtól, egy kelet-nyugat tengelyű sávház közbe iktatásával. A tervező a tervezési terület déli és északi végén F+10 emeletes pontházakból álló épületcsoportokat helyezett el. A két épületcsoport közötti felezőpontba egy F+16 emeletes magasház került. Az orvosi rendelő és a gyógyszertár az F+16 emeletes épülethez kapcsolódott. A pályamunka 900 m² alapterületű kereskedelmi létesítményt, és 1.010 lakást tartalmazott. A beruházási összköltségét 293 millió Ft-ra kalkulálták. A pályázó, a Győri Házgyár „A” jelű kétszekciós és középmagas lakóház típusaiból javasolta az épületeket kivitelezni. A magasházat öntöttfalas szerkezetekkel tervezték egyedi terv alapján. A pályamunkák közül a gyalogos és a közúti közlekedés elválasztása ebben a tervben valósult meg a legkövetkezőzetesebben. Az F+16 emeletes épületet a városközponttal, gyalogúttal kötötte össze. A tervezett beépítés nagyvárosias léptéke – megvalósítás esetében – a 30 ezres város arányait szétfeszítette volna. Ugyanakkor vitathatatlanként egyes javaslatainak az értékei, különösen a beépítés városközpont irányában való megnyitása. A megoldás „veszélye” ugyanakkor az, hogy a pontház csoportok a tényleges városközpontot vizuálisan alárendelték volna. Nem mutatott kedvező képet, hogy valamennyi épület a városközpont felé bütös végével fordult.

4.4 A Veszprém megyei Tanács Tervező Vállalat pályamunkáját Ruttkay Gyula készítette 1969. október 3-ára.²⁰⁸

A lakóépületek elhelyezésénél alapvető szempont volt a lakások jó tájolása, valamint az épületek gyalogos és jármű forgalmi megközelítésének átgondolt kialakítása. A tervező, a területen élők magas száma (4.000 fő) miatt intenzív forgalommal számolt a városközpont és a terület között. Az épületeket a terület két határoló útja mellé telepítette. A városközpont felé, egy hosszú sávházzal zárta le a beépítést, amelynek földszintjére üzletek, rendelő, gyógyszertár, az emeleti szintekre lakások kerültek. A sávházat

²⁰⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 468. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

²⁰⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal 469, illetve VeML XV. 18.c TrF – TÉB – 0085 18-19 doboz, 1227

egyedi tervek alapján javasolta felépíteni, monolit vb vázas szerkezettel. Az észak-dél tengelyű sávházakat a házgyári technológia által megengedett mértékben elcsúsztatott szekciók sorolásával tervezte meg. A megbontott épületformával tette lehetővé a lejtős terephez való alkalmazkodást. A sávházak a GYHK F+4 épület típusának szekcióiból tevődött össze. A szekciók 15 lakást tartalmaztak, a szerelősínten garázsokkal. A Tanácsköztársaság úttól keletre eső területen elhelyezett öt darab F+10 emeletes pontház az utcával párhuzamos sort alkotott. Hasonló négy darab épület került volna a Tanácsköztársaság úttól nyugatra a tervezési terület északi részére. A pontházak a GYHK „D” jelű 60 lakásos épületei. A pályamű szerint az összes lakásszám 1.085 db, az átlagos lakásalap terület 50,19 m², az összköltség 308 millió Ft volt. A tervező törekedett a házgyári technológiából adódó monotonitás elkerülésére. Ezt a célt többféle kontraszt alkalmazásával érte el. A tervező, a sávházak és pontházak párosítása, az F+4 és F+10 emeletszámú épületsorok váltott telepítése révén elkerülte, hogy az autós vagy a gyalogos szakadékszerű utcában haladjon. Az épületek homlokzati kialakításában megjelenő horizontalitás, amely jól ellensúlyozza a magasházak vertikálisitását. Ezek a megoldások komoly erényei a tervnek.

A pályázatot a GYŐRITERV nyerte meg. A lakótelep az általuk készített beépítési terv némi módosításával épült fel.

5. Ajka és Tósokberénd között az ötvenes évek végén felépített Bányászlakótelep nem oldotta meg a két településrész fizikai kapcsolatát. A telep mindkét városrésztől tekintélyes nagyságú beépítetlen terület választotta el. Érthető tehát, hogy az 1965. évi általános rendezési terv a Pálma utcától keletre fekvő terület beépítésére javaslatot tett. A terület beépítését a távlatokban képzelte el, mivel tartalékterületként jelölte. 1969. évben az általános rendezési tervek elfogadása és módosítása a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak a hatáskörébe tartozott. Mivel a városban a magánlakás építés számára nem volt elegendő mennyiségű építési telkek, a városi tanács kezdeményezte a tartalékterület alacsony (családi házas és társasház) beépítésű területté változtatását. A Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága a 167/1969 számú határozatában, 1969 márciusában engedélyezte a beépítési mód változását.

A részletes rendezési terv elkészítésére az Ajka Városi Tanács VB Építési és Közlekedési Osztálya adott megbízást 1969. év elején a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalatnak. Az „Ajka tósoki bányásztelep és a Marton S lakótelep közötti terület házhelyrendezési és beépítési terve” címet viselő munkát Tkálics Ferenc 1969. október 6-ára elkészítette.²⁰⁹ A tervező feladatul a 14,5 hektáros terület két ütemben történő beépítésének a megoldását kapta. A terület déli

²⁰⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, valamint MNL VeML XV. 18.c 12 doboz TrF – TEB – 0060. 1221

részén, az első ütemben szabadonálló családház és sorház lakótömb kialakítása, a terület északi részén, a második ütemben panelos, blokkos négyzetes épületek, 8 tantermes általános iskola, 100 férőhelyes óvoda, és üzlet-ház elhelyezése volt a feladat.

A tervezés idején, 1969. évben Ajkát Tósokberénddel egyetlen út kötötte össze, a Petőfi utca illetve a Vörös Hadsereg útja. A tervezési terület beépítésével a Pálma utca és a Vörös Hadsereg út csomópontja túlterhelté vált, az új lakóterület forgalma, pedig bizonyos irányokba nagy kerülőkre kényszerült volna. A tervező két összekötő úttal oldotta meg a problémát. Az egyik összekötő út a Móríc Zsigmond úttal kapcsolatot biztosító Fekete István út, a másik az Ifjúság utcával kapcsolatot teremtő – mai nevén – Újvilág utca volt.

Az első ütem területét a Fekete István utca, a Pálma utca, a Kisfaludy Károly utca és a távvezetékek határolták. A tervező a Pálma utcáról nyíló zsákutcák mentén csoportosította az új házhelyeket. Itt 26 családház, 12 láncház és 5 hatlakásos társasház telket alakítottak ki, összesen 68 lakás elhelyezésére. A családi házak a terv szerint épültek fel, a hatlakásos társasházak közül csak kettő, a láncházak helyett hagyományos négylakásos társasházak, két társasház helyén, pedig egy sorház épült, megbontva a város felőli térfal egységét.

A második ütem területére, amely a Pálma utca, a Széchenyi utca és a Kisfaludy utca által határolt, két beépítési javaslatot adott a tervező. Az „A” változat szerint a Pálma utca mentén kétszintes láncházak folytatásában keresztirányú elrendezéssel 4 db F+2 szintes, 12 lakásos blokkos sávház, 150 férőhelyes óvoda, 8-12 tantermes általános iskola, ABC és szolgáltatóház, valamint 3 db F+10 emeletes 60 lakásos házgyári épület, a Széchenyi utcától északra 7 darab hatlakásos társasház épült volna. Az iskolától délre, a családház övezet lezárásaként kétszintes sorházak, keleti oldalán, pedig 2 db hatlakásos társasház épül. A tervező a területen 377 db lakást helyezett el. Ebből családi házban 35, láncházban 18, sorházban 18, társasházban 78, sávházban 48, és pontházban 180 darab lakás talált helyet. (2.22 ábra).

A „B” változatban a 3 db pontház a Pálma utca mellé került, a Széchenyi utca mellé 3 db F+4 emeletes sávház. Ennél a változatnál összesen 458 lakást helyeztek el a tervezési területen.

A tervezési terület második ütemére 1970 májusában készült egy harmadik változat is.²¹⁰ Tkálics Ferenc által. A mai Kisfaludy Károly utcától északnyugatra eső területet négy területsávra osztotta a bányász-lakótelepi csatlakozó utcák meghosszabbításával. Az első sávba részben F+2 emeletes hatlakásos társasházak, részben F+3 emeletes, 24 lakásos, blokkos sávházak, a másodikba közintézmények, a harmadikba öt darab, F+3 emeletes, 24 lakásos, blokkos sávházak, a negyedikbe, a Széchenyi utca északnyugati oldalára, pedig F+2 emeletes hatlakásos társasházak kerültek. A közintézmények

²¹⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 495

sora kiegészült egy 60 férőhelyes bölcsődével. A területen összesen 368 lakást lehetett a terv szerint elhelyezni. A tervezett beépítésből mind összesen a Mikszáth Kálmán utcai két hatlakásos társasház épült meg.

A második ütem területére készült három rendezési tervi változat egyike sem realizálódott. A hetvenes évek elején a telepszerű, többszintes, lakásépítő szövetkezetek által megvalósuló lakásépítés, a kedvező kölcsön feltételek miatt, népszerűvé vált. Az építetők nyomásának engedve, a hetvenes évek első felében, a területen lehetővé tették a sorházak építését. A terület beépítése részben, e sorok írója által, a városi tanács dolgozójaként, készített beépítési vázlat alapján történt. A megvalósult állapotot a 2.23 ábra mutatja.

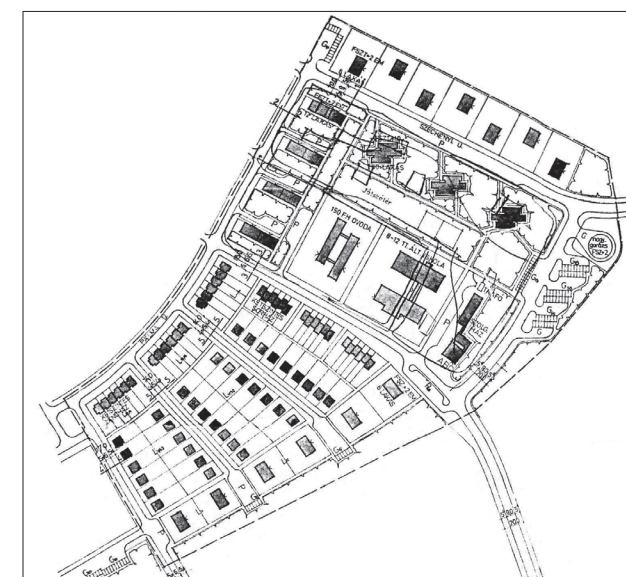
6. Az 1965. évi általános rendezési terv az egyes lakóközterek alközpontjának a kiépítését tartotta szükségesnek. A város egyes részeinek az ellátása szegényes volt, ezért az alközpontok hálózatának kialakítása sürgetővé vált. Ajka II. Bódé alközpont beépítési tervét 1969. december 10-ére készítette el a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat városrendezője, Tkálics Ferenc.²¹¹ A beépítési terv, az alközpont helyét a Bartók utca mentén a Dózsa utcától a Köztársaság utcáig terjedő területen jelölte ki. A tervezési területen, a Bartók utcától nyugatra régi majorsági épületek álltak, keletre, pedig a Nirnsee-kastély és lakóházak. Az alközpont tervezett létesítményei az úttól nyugatra ABC áruház, zöldségbolt, MSZMP iroda, könyvtár, szolgáltatóház és posta, bisztró és egy 8 tantermes általános iskola. Az úttól keletre orvosi rendelő, 75 férőhelyes óvoda, 4 db F+1 emeletes, 4 lakásos lakóépület. A Köztársaság utca mentén 4 db 2 lakásos családi ház, és 5 lakásos F+1 emeletes sorház. A létesítmények közül csak a szolgáltatóház valósult meg a postával és élelmiszerbolttal.

7. A Béke utcai lakótelep részévé vált a Csokonai utcai 234 lakásos beépítés hat épülete. Az utca beépítésére 1968. évben elkészült egy program, az Ajka 168 lakás beruházási javaslata, amelyet a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál Ruttkay Gyula készített. Az 1970. évi programot a Győri Tervező Vállalatnál (GYŐRITERV) Foltányi Miklós a telepítés tervezője, és Szalay Győző az épületek tervezője állította össze. A 234 lakásos beruházási program épületei voltak a városközpont közvetlen szomszédságában az első házgyári házak.²¹²

A Csokonai utcai három épület F+4 emeletes, 3 szekciós, kisloggiás, a Tanácsköztársaság út melletti három épület szintén F+4 emeletes, és nagyloggiás kialakítású. A városközpont közelsége miatt - az akkor már a Tanácsköztársaság út néven szereplő - bakonygyepesi út felőli épületek földszintjeit lábakra állították, előtetővel, és nagy loggiás főhomlokzattal látták el, az igényesebb megjelenés érdekében. Sajnos, az épületek a városközpont felé

²¹¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 494

²¹² Forrás: VeML XV. 18.c 234 d. TrF 3125

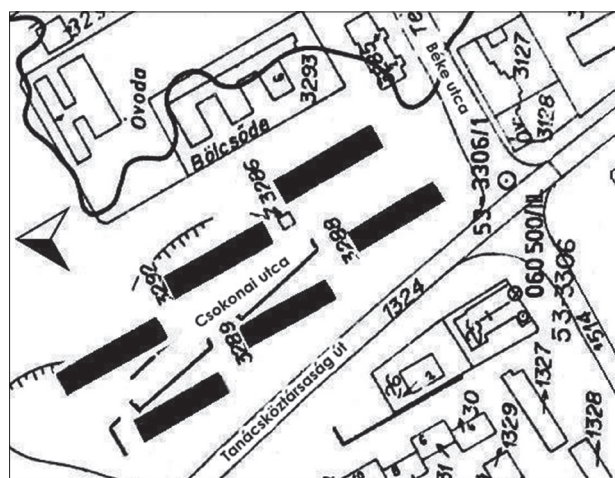
2.22 ábra: Ajka Pálma utca menti terület részletes rendezési terve, „A” változat, 1969

2.23 ábra: Ajka Pálma utca menti terület helyszínrajza

bütüjükkel néznek. Az épületeket egy, a Béke utcára nyitott lakóútra szervezték. A Csokonai utcai épületek 42 lakásosak, a Tanácsköztársaság úti épületek 36 lakásosak. A beruházási összköltség: 78 millió Ft volt. A Tanácsköztársaság út menti épületek 1972-ben készültek el.(2.24 ábra).

8. Ajka fejlődése 1965 és 1970 között, az 1965 -ben elkészített és jóváhagyott általános rendezési terv szerint történt. Öt év alatt azonban olyan vál-

2.24.ábra: Az 1970. évi 234 lakásos beruházási program beépítési terve szerint elkészült épületek (A terv szerint elkészült épületeket fekete szín jelöli)

tozások mentek végbe, amelyek indokolták a terv egyes részleteinek a módosítását. Az „Ajka ÁRT módosítás szakvéleménye” címet viselő anyagot – az 1965. évi ÁRT készítője – Karai Antal állította össze 1970 júliusában.²¹³

Karai Antal az üvegyár és az Alkotmány utca közötti területre közintézmények elhelyezését javasolta, tekintettel a városközpont és a vasútállomás közötti nagy gyalogos forgalomra. Lakóterület kialakítását nem tartotta itt kedvezőnek az üvegyár és a vasútállomás közelsége, valamint a vasútállomás és a városközpont közötti nagy forgalom környezeti hatásai miatt.

A módosítás legfontosabb céljaként fogalmazták meg a városközpont kiterjesztését a Lenin út keleti oldalára. A József Attila utcáig kiterjesztett területre helyezték át a vasútállomás szomszédságába tervezett autóbusz pályaudvart, és itt biztosítottak helyet a posta számára is. Az autóbusz pályaudvar áthelyezését azzal indokolták, hogy legyen minél közelebb a központhoz. A módosítás kétségeket ébreszt. Az autóbusz pályaudvar, egyrészt felesleges forgalommal terhelte meg a városközpontot, másrészt a két közlekedési módnak, a vasútinak és a közútinak az elszakítása megnehezítette a különböző közlekedési formák közti váltást. A vasútállomás nincs messze a központtól, ezért az autóbusz pályaudvar áthelyezése a központba nem járt jelentős többlet nyereséggel.

A terv gázfogadó állomás elhelyezésére is javaslatot tett. A Bakonygyepes – Ajka összekötő út közelébe, a Széles-víztől északra, a mai helyére jelölte ki. A tervmódosítás érintette még a sportterületet és a városligetet, mind-

²¹³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

kettő területét kiterjesztette a Széles-vízig. Az Ármin-akna környékét üdülő jellegű területté nyilvánította. Az új temetőt a vasútállomás feletti dombon javasolta elhelyezni.

Az Ajka városi tanács 1970. október 20-án a 20/1970 számú határozatában foglalt állást az ÁRT módosításáról. Mivel ekkor még a megyei tanács végrehajtó bizottságának a hatáskörébe tartozott a városok általános rendezési terveinek elfogadása, és módosítása, ezért a Város tanács Végrehajtó Bizottsága 1970. október 30-án kezdeményezte, az ÁRT módosítását, a Veszprém megyei Tanács Végrehajtó Bizottságánál. Az 1967. évben elfogadott tervet a Megyei Tanács VB 1971. február 4-én a 15/1971. számú határozatával módosította, azzal a kikötéssel, hogy a városi víztározó helyét a Csikólegelön kell kijelölni, valamint a Kórház és az Alkotmány utca között közvetlen közúti kapcsolatot kell teremteni.²¹⁴ Ez az útóta sem valósult meg! Az ÁRT módosítása zömmel az előző időszak alatt bekövetkezett változásoknak, a tervbe való utólagos beépítést szolgálta.

9. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján a város közoktatási intézményei sem kapacitásuk, sem összetételük tekintetében változatlanul nem feleltek meg a város igényeinek. A hiányzó kapacitások számára területet kellett biztosítani. A városközpontra a Városépítési Tervező Vállalat 1965. évben készített részletes rendezési tervet, amely a városközpont területét kiterjesztette a Torna-pataktól délre eső – a Fürst Sándor utca és a Bródy Imre utca által határolt – területre. A terv a területet oktatási intézmények elhelyezésére jelölte ki. Az általános iskolai tanterem hiány mérséklése céljából a városi tanács tervbe vette egy új, 16 tantermes iskola felépítését, az említett területen. Itt kívántak elhelyezni egy 16 tantermes zeneiskolát, és egy 120 fős kollégiumot is.

A Győri Tervező Vállalat tervezője, Foltányi Miklós 1970 novemberére elkészítette a „Rákóczi utca és környéke beépítési terv”-et.²¹⁵ A beépítési terv programja bővült az 1965. évi részletes rendezési tervhez képest. Az oktatási létesítményeken kívül még egy 300 fős munkásszállót is el kellett helyezni. A beépítési terv a Torna-patak, a Bródy Imre utca, a Fürst Sándor utca, a Rózsa utca, a Zalka Máté utca által határolt tömb beépítésével foglalkozott. A terület utcahálózatát úgy alakította ki, hogy három eltérő funkciójú területi egységet határolódjon le. A Fürst Sándor utcát egyenesen kivezette a Rákóczi utcára. A Fürst Sándor utcától északra eső 4,22 hektáros részre további oktatási intézményeket telepített a tervező, a meglévő szakmunkásképző iskola, gimnázium, és műhelyépület mellé. A Fürst Sándor utcára fűzve helyezte el a 120 fős kollégium, a 16 tantermes általános iskola, és a szintén 16 tantermes zeneiskola épületeit. A négy iskola és kollégium mintegy

²¹⁴ Hegedűs Sándor közlése, 2012

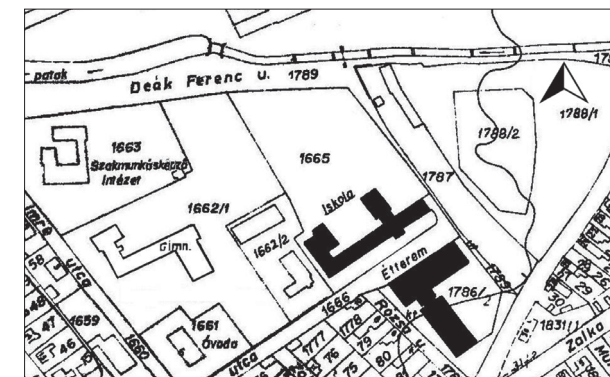
²¹⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 489

2.000 diákjának összevont sportterület kialakítását javasolta. A Fürst Sándor utca, a Rózsa utca és a Rákóczi utca által határolt 0,38 hektáros tömbbe került a 300 fős munkásszálló és étterem épületegyüttes. A Rákóczi utca és a Zalka Máté utca által határolt tömbbe kétszer kettő pontházat és 11 szekciós sávházat terveztek elhelyezni. A gyalogos megközelítést két fő gyalogútról biztosították. Az egyik egy északnyugat - délkeleti tengely a művelődési háztól a munkásszállóig, a másik egy északkelet - délnyugati tengely a városközpont felől vezették a tervezett kollégiumig.

A beépítési terv tiszta övezeti rendszer kialakítására törekedett. Tartalmában azonban egy jelentős koncepcionális hibát rejt magában. Azzal, hogy a tervező az oktatási létesítményeket a Fürst Sándor utcára fűzte fel, elvette annak lehetőségét, hogy a Deák utca a városközpont magjának a déli térfalát alkothassa, igényes kialakítású több szintes épületek, viszonylag zárt sorával. A terv szerinti megoldással az oktatási tömb „hátsó udvarával” fordult a városközpont magja felé. A Fürst Sándor utca egyenes kivezetése a Rákóczi utcára kedvezőbb nyomvonalvezetést adott, azonban a Rákóczi utca kicsatlakozása túl közel került volna a Rákóczi utca és Deák Ferenc utcai csomópontához. A Rózsa utca és a Zalka Máté utca kicsatlakozásait a Rákóczi utcára egy pontba kellett volna összehúzni. A városközponttal való gyalogos forgalmat viszont a tervezők jól oldották meg, bár a hídépítési javaslatukkal túlságosan drágává tették. A beépítési terv szerint csak azok az épületek valósultak meg (a 16 tantermes iskola, valamint az étterem és a munkásszálló épülete), amelyek miatt a beépítési tervet el kellett készíteni (2.25 ábra).

10. A Béke utca környékének rendezésével már korábban is foglalkoztak. Ennek eredményeként épültek fel a Csokonai utcai 234 lakásos tömb épületei. A teljes terület szerkezeti összefüggéseit és beépítési jellemzőit azonban ez idáig még nem tisztázták. Az első beépítési terv, amelyik erre kísérletet tett 1971. január 27-ére készült el a Győri Tervező Vállalatnál, Foltányi Miklós munkájaként.²¹⁶ A tervezési területet a Tanácsköztársaság útja, a Kórház utca, a Tűzoltó utca, a Béke utca, a Torna-patak és a Lenin út határolta. A terület három részre tagolódott. Az egyes részeket a terület súlyvonalán haladó Béke utca, valamint az autóbusz pályaudvart és a posta épületét tartalmazó tömböt, a keleti lakóterülettől elválasztó József Attila utca határolta el egymástól. A tervben, a Kórház utca mentén a Kossuth utcai beépítés lépcsős illetve fogazott jellege folytatódott tovább. A Csokonai utcai beépítést adottságként kezelte, amely két okból sem mutatott szerencsés megoldást. A Csokonai utcai sávházak – mint már említettük – bütüikkel fordulnak a városközpont felé. A Tanácsköztársaság úti három sávház pedig utak közé szorult.

²¹⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

2.25 ábra: Rákóczi utca és környéke 1970. évi beépítési terve szerint elhelyezett épületek (A terv szerint elkészült épületeket fekete szín jelöli)

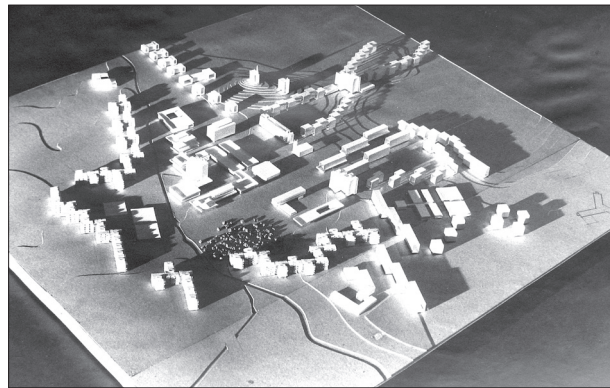
11. Sűrűn követték egymást a városközpont környékére készült beépítési tervek. A Kossuth utcai lakótelep beépítését egy tervpályázat keretében tisztázták. A városközpont magterülete szerkezeti rendszerének kialakítása során a Városépítési Tervező Vállalat által 1965-ben készített részletes rendezési tervet követték. A városközpontot keletről és délről ölelő terület egyes részeire külön-külön 1970 és 1971. években készültek már beépítési tervek. Az 1972. júniusban a Győri Tervező Vállalat illetve Foltányi Miklós által elkészített „Ajka városközpont környékének beépítési tervjavaslata”²¹⁷ összevontan foglalkozott a két területtel, a Béke utca környékével, és a Rákóczi utca környékével.

A városközpont környékének beépítése nem e tanulmányterv alapján történt, a később készült tervek számára sem szolgált mintául, pedig rendezési elvei erre érdemesítették. Koncepcionális értékei miatt érdemes a bemutatásra (2.20 kép).

A tervezőt elsősorban a városközpont magját övező térfalak megformálása foglalkoztatta. A háromszög alakú városközpont északnyugati térfala kialakult. A térfal építészeti hiányosságait a természeti elemek (a Templomdomb, az út menti fasorok) kedvezően pótolták. A városközpont akkor még hiányzó keleti és déli térfalát egységes beépítési rendszerrel, azonos építési technológiával javasolta kiképezni. Arra törekedett, hogy a városközpont változatos, de heterogén építészeti együttese a városközpont környékének tagolt, áttekinthető és biztos tájékozódást nyújtó beépítése által – megfelelő kontrasztot kapjon.

A tervben városközpont körüli térfalat észak-dél hossz tengelyű lakóépületek alkották. A Béke utca és a Kórház utca közötti terület beépítést úgy alakították, hogy a kórház és a városközpont között közvetlen vizuális kapcsolat és egyértelmű gyalogos útvonal alakulhasson ki. A Rákóczi utcának az előző beépítési tervben szereplő közepmagas lakóépületeit elhagyták. A rendőrség belsőudvaros, kétszintes épületét a tanácsoló háztól délre javasolták elhelyezni.

²¹⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 566

2.20 kép: Ajka városközpont környékének beépítési tanulmánytervének modellfotója, 1972

A középmagas házak terv szerinti elhelyezése átgondoltan történt. A Kossuth utcai pontház és a városközponti középmagas garzonház, valamint a Béke utcai pontház és a Templomdombi evangélikus templom tornya kijelölte a terv szerinti városközpont széleit. A városközpont magját egységes F+4 emeletes lakóépületekből álló térfalakkal zárta le. A Kórház utca mellé a Tanácsköztársaság úti beépítéshez hasonló szekciónként eltolt épületsort terveztek. A beépítés szépen követte a rétegvonalakat, a terepalakulatot.

A Tanácsköztársaság út és a Kossuth utca közti beépítés – a Győri Házgyári Kombinát termékeiből – már folyamatban volt. A Tanácsköztársaság út és a Tűzoltó utca közti terület épületeit a Veszprémi Házgyár termékeiből tervezték megvalósítani, az 1976-1980 közötti időszakban. A Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út között 847 lakást, a Béke utca környékére – a meglévő Csokonai utcai 234 lakás mellett – további 809 lakást, a Rákóczi utca környékére 544 lakást, a Torna-patak és az Alkotmány utca közötti területre 500 lakást terveztek elhelyezni. Összesen 2.934 db lakást telepítettek a tervezési területre.

A beépítési terv közlekedési munkarészét Somfai András általános mérnök készítette. A külső forgalmi kapcsolatok vizsgálata során a tervező feltárta, hogy a Bakonyon átkelő kelet-nyugat irányú útvonal ősi vonala egykor a Devecser-Ajka-Városlőd vonalon, a Torna-patak mellett vezetett. A vasút nyomvonalát követte ezt a vonalat, míg a mai 8-as főútvonal elkerülte a szűk völgyet. A városközpont forgalmi kapcsolatait a Tanácsköztársaság út, a Petőfi utca, a Béke utca, a Deák Ferenc utca, a Rákóczi utca és az Alkotmány utca biztosította. A Petőfi Sándor utca nyugatról érkező teherforgalmát a Gyár utca levette. A Béke utca gyűjtő út szerepe az autóbussz pályaudvar megépítésével megerősödött. A Deák Ferenc utca a városközpont tehermentesítésében jutott szerephez. A Rákóczi utca – az egykori padragi országút – a Lenin út és a vasúti felüljáró megépítésével elvesztette jelentőségét.

12. Az Ifjúság utca északi oldalának a beépítését egy időben blokkolta a Földművelésügyi Minisztérium termőföld védelmi szempontból.²¹⁸ A város beépítésre alkalmas területeinek a hiánya azonban egyre feszítőbbé vált. 1962. évben készült a III. ötéves tervi lakásépítés területeinek a kiválasztásához egy anyag, amely már számolt az Ifjúság utca melletti területsáv beépítésével. Az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága a Győri Tervező Vállalatot bízta meg a beépítési terv elkészítésével. Lang János építésztervező az 1972. áprilisban elkészült tervben az Ifjúság utca mentén egy sorban 12 darab 20 lakásos kockaházat helyezett el.²¹⁹ Az Ifjúság utca keleti végén a kockaházak bokrot alkotnak. Az F+4 emeletes kockaházak kellemes és nyugodt ritmusa jól ellenpontoszza az utca átellenes oldalán sorakozó sávházak merevebb tömegeit. Az egymás után sorakozó házak között a tervező két helyen biztosított útsatlakozást, lehetővé téve a belső területek feltárását. A területsáv beépítése 1972. évben megkezdődött. A Sport utca melletti 12. épület a HM beruházásában épült fel. Az F+4 emeletes 20-20 lakásos harántfalas rendszerű (4,20 m) nagyblokkos szerkezetű épületek jelentős feltöltésre kerültek. Az épületeket Lang János tervének megfelelően helyezték el (2.26 ábra).

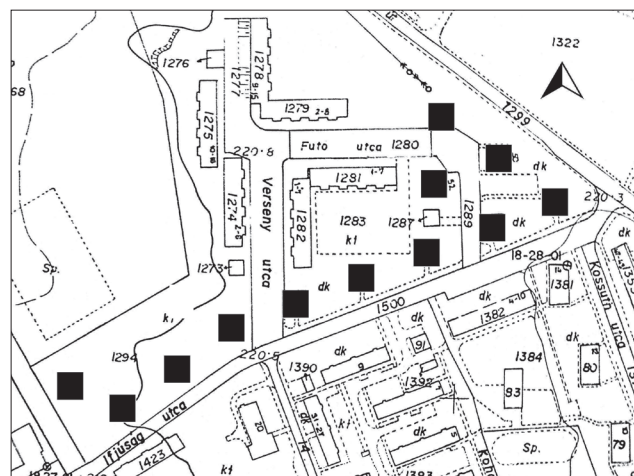
13. Az Ifjúság utca, a Sport utca és az Óvoda utca által határolt terület eredetileg a Bauxit-lakótelephez tartozott. Az állami tulajdonú, 1,67 hektáros terület beépítésével eredetileg nem számoltak, közlekedési park céljára tartották fenn. Városképi és közművesítési szempontból azonban célszerűbbnek mutatkozott ide lakóépületeket telepíteni. A terület beépítésének beruházási programtervét 1972. augusztus 10-ére készítette el a Győri Tervező Vállalat tervezője, Lang János építész.²²⁰ A tervezési területre utcavonalakhoz igazodó hézagos keretes beépítést terveztek. A déli oldal beépítésére nem tettek javaslatot. A területen egy darab háromszekciós 41 lakásos, és 6 db kétszekciós, 28 lakásos, összesen hét darab F+3 emeletes lakóépület helyeztek el, egy trafó épülettel együtt. A lakóépületeket eredetileg a MOT.I. 1-156/61 jelű kohóhabsalak nagyblokkos típusú terv alapján tervezték felépíteni, azonban a kivitelező a blokk helyett hagyományos téglafalás szerkezetet kért. A blokkos épületekre jellemző kedvezőtlen földszinti homlokzati megjelenést, néhány lakás földszintre helyezésével megszüntették. A blokkos szerkezetű épületek homlokzataira jellemző, színmezőkre osztást elhagyták, amely eltérő karaktert adott az épületeknek.

A beruházási program eredetileg 209 lakás felépítésével számolt. A háromszekciós épületben 18 garzon, 2 egy szobás, és 19 kétszobás lakást terveztek. A kétszekciós épületekbe, pedig 14 egyszobás, 12 kétszobás, és 2 há-

²¹⁸ Hegedűs Sándor közlése, 2012

²¹⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 608

²²⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 561

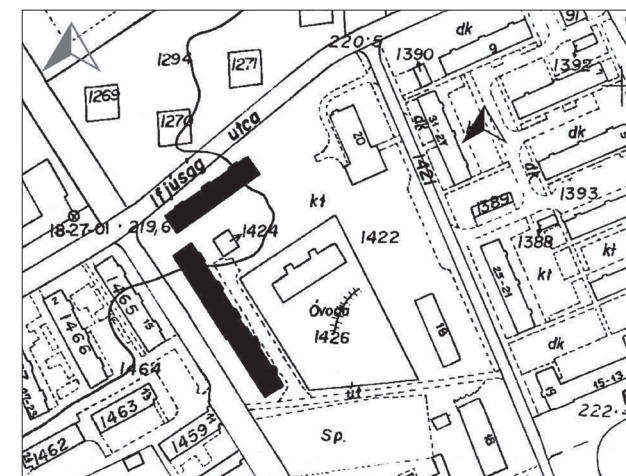

2.26 ábra: Az Ifjúság utca északi oldalának beépítése, az 1972-1975. között készült tervek alapján (A tervek alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

romszobás lakást. A lakások alapterülete 27,50 m² és 75,87 m² között mozgott. A beruházó az Ajka Városi Tanács, a kivitelező az Ajkai Városgazdálkodási Vállalt volt. A kivitelezés tervezett kezdési időpontját 1972, befejezését 1975. évre ütemezték. A beruházás összköltségét 48 millió Ft-ra kalkulálták. A tervezett beruházásból csupán Sport utca menti két épület és a trafó valósult meg. Az Ifjúság utcai egyik kétszekciós épület helyére egy háromszekciós blokk épület került (2.27 ábra). A többi épület nem valósult meg. A Sport utca mellé leálló sávokat terveztek, ezek sem készültek el.

14. Ajka új általános rendezési tervének tervezési munkáit, 1974. évben indították el. Az „Ajka általános rendezési terv, módosító javaslat” címet viselő munkát az ÉM Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) tervezői, Karai Antal és Tomcsányi Marianna vezetésével készítették.²²¹ A tervekészítés viszonylag sok időt emésztett fel. 1974-ben feltárták a nagytávlatú fejlesztési lehetőségeket, és összeállították az első területfelhasználási tervet. A következő tervfázis 1976-ból való, ekkor készítették el az „Ajka körzet területrendezési koncepcióját”-t, amely lehatárolta a város középfokú vonzaskörzetét. A vonzaskörzet nagyságának tisztázása elengedhetetlen volt a város középfokú intézményrendszere kapacitásának a meghatározásához. A terv horizontja, ezek szerint, 1974 és 1976 között csupán a városra terjedt ki. A tervekészítés során találhatták szembe magukat a tervezők azzal a problémával, hogy az intézményrendszert nem korlátozhatják csak a város lakosságának ellátására. A tervezés 1976-tól a város teljes vonzaskörzetét bevonta a vizsgálat körébe. A tervezési program változása megmutatko-

²²¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, és VeML XXXVI. 2.

2.27 ábra: Az Ifjúság utcai és Sport utcai területen az 1972. évi terv alapján elhelyezett épületek (A tervek alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

zott a városközpont területének, általában az intézményrendszer fokozatos bővítésében.²²²

„Ajka ÁRT nagytávlatú fejlesztési lehetősége” munkarész, amely 1974-ben készült, tervbe vette a Tósokberéndtől északra eső terület beépítését, valamint az új temető és Ajkarendek közti szántóterületen egy új városrész felépítését. Kijelölte a városrészek alközpontjait a Bányásztelepen a Liliom utcában, Tósokberénden a Dobó Katica utca és a Kun Bála utca csomópontjának a környékén, Bódén a Bartók Béla utca és a Dózsa György utca csomópontjában. A városközpont területét még nem a mai kiterjedésében ábrázolta.

A területfelhasználási terv első változatát 1974. decemberben adták ki. A terv kijelölte a város fő szerkezeti elemeit, meghatározta a területfelhasználási egységeket, és a területi fejlődés fő irányait. A település vázát a két fő forgalmi út a Vörös Hadsereg út és a Petőfi utca valamint a Tanácsköztársaság út és a Lenin út által alkotott tengelykereszt határozta meg. A forgalmi utak rendszere kiegészült a vasútállomásra vezető Alkotmány utcával valamint az Ajkarendekkel kapcsolatot teremtő Kórház utcával és Korányi utcával. A tengelykeresztben belül fekvő területeket gyűjtő utakkal tárták fel. A legfontosabb gyűjtő utak az ipartelepek felé vezető Gyár utca és Rákóczi utca, a magas beépítésű területeket feltáró Sport utca és Ifjúság utca, és a tósokberéndi városrészt a bakonygyepesi úttal összekötő Széchenyi utca. A városközpont a magas és az alacsony intenzitással beépített területek határán feküdt. Délről egy alacsony intenzitással beépített földszintes épületekből álló családirházas terület kapcsolódott hozzá.

²²² A tervezés folyamán bekövetkezett változások okainak pontos feltárása további kutatásokat kíván.

A terv kialakította a város alközpont rendszerét. A lakóterületeket a beépítés intenzitása szerint sorolta magas, közepes, és alacsony kategóriákba. A lakóterületek intenzitás szerinti kategóriákba sorolása 1978-ig többször változott. A terv az iparterületeket nem bűzös, nem zavaró hatású és bűzös, zavaró hatású területek szerint minősítette. Felsőcsingert, Ármin-aknát, Jókai Bányát a hozzákapcsolódó (lakó)épületekkel együtt kizárták a belterületből.

Az „*Ajka körzet területrendezési koncepciója*”-ra támaszkodva készült el 1976-ban az új területfelhasználási terv. A lakóterületek beépítés intenzitás szerinti besorolását kisebb mértékben megváltoztatva növelte a magas intenzitású területek arányát. Bővítette az intézményterületeket, így a városközpont területét, amelyet a Petőfi utca, a Lenin út, a Rákóczi utca, a Fürst Sándor utca, és a Bródy Imre utca által határolt le. A Deák Ferenc utca és a Zalka Máté utca közötti terület még nem vált a városközpont részévé.

A területfelhasználási terv 1978 decemberében vált véglegessé. A városközpont területe tovább nőtt, kiegészült a Zalka Máté utca és a Deák Ferenc utca közötti területtel. A városközpont, tehát ebben a tervben nyerte el mai, végleges alakját. A terv intézményterületet hozott az Alkotmány utcában, a Liliom utcában, a Dobó Katica utca és Kun Béla utca csomópontjának a környékén, valamint Bódén, a Bartók Béla utcában. Az autóbussz pályaudvar 1970-ben meghatározott városközponti helye nem változott. Véglegessé váltak a lakóterületek intenzitás szerinti besorolásai. A terv szerint magas intenzitású lakóterületet jelölt a mai Béke utcai lakótelep területére az Alkotmány utcaig, a Marton Sándor-lakótelepre, a Bauxit-lakótelepre, az Újvárosra, és a Tósokberénd területén kijelölt északnyugati városrésze, valamint a Fáy András lakótelepre. Ez utóbbi lakótelep területe az 1976. évi változathoz képest csökkent. Korábban az Ifjúság utca, Sport utca, Széles-víz, és a Tanácsköztársaság út által határolt teljes terület lakóterületként szerepelt a tervben. 1978-ban, a sportpályák számára lehasítottak belőle jelentős területet. Közepes intenzitású lakóterület a Korányi utca melletti társasházi sáv, a Palma utcától keletre eső terület, a Széchenyi utca, az északnyugati városrész egy része, a Vörös Hadsereg útja, a Deák Ferenc utcának a Bródy utca és a Gyár utca közötti szakasza, valamint a Bródy utca. Alacsony intenzitású lakóterület a város többi része. A végleges területfelhasználási tervben a város úthálózata lényegesen nem változott az 1974. évi tervhez képest.

15. Az 1974-ben elindult általános rendezési terv készítése során merült fel a város vonzáskörzete feltárásának az igénye. A munka, - amelyre előzőleg már hivatkoztunk - az „*Ajka körzet területrendezési koncepciója*” címmel 1976 novemberében elkészült, az Ajka Városi Tanács megbízásából. A koncepció a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkája volt. Felelős tervezője Csorba Zoltánné volt, a térszerkezettel és a területfelhasználással Koszoru Lajos foglalkozott.²²³

²²³ Forrás: MN OL XXVI-D-8-f 158. doboz

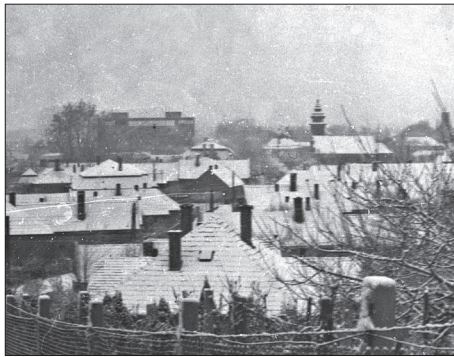
A koncepció két időtávval számolt: a 15 éves 1990. évre, és a 30 éves 2010. évre vonatkozott. A tervezők a távlati népességszámot 1980-ra 31 ezer főben, 1990-ben 37 ezer főben, 2010-re 41 ezer főben irányozták elő. Ezzel szemben a tényadatok 1980-ban 29 ezer főt, 1990-ben 34 ezer főt, és 2010-ben 29 ezer főt mutattak. Az elmaradás időről-időre 2 ezer, 3 ezer, és 12 ezer fő. A tervezők a fejlődés trendjét ugyan degresszívnek tételezték, azonban annak mértékét optimistán ítélték meg.

A munka Ajka vonzáskörzetét a természeti viszonyok, a történelmi hagyományok, a munkaerővonzás, a termelési kapcsolatok, az intézményi ellátás és a hálózati infrastruktúra területi összefüggései alapján határolta le. Feltárta továbbá a területnek a megye, a tervezési-gazdasági körzet életében betöltött szerepét, valamint kidolgozta az ágazati fejlesztési lehetőségeket, és alternatívákat. Megalapozta Ajka és környéke főbb szerkezeti, területfejlesztési irányelveit, továbbá az új általános rendezési terv célkitűzéseit.

A vizsgálat eredményeként Ajka teljes vonzáskörzetébe 47, ezen belül a szűkebb körzetébe 9 települést soroltak. Ajkarendek és Bakonygyepes Ajkához csatolását, és a három település közötti mezőgazdasági művelésű területen egy új városrész felépítését irányozták elő, ahol 15 ezer fő elhelyezésével számoltak. A területrendezési koncepció megállapításai jelentős mértékben meghatározták az 1974. évben indult általános rendezési terv tartalmát. A koncepció javaslataiból a két település Ajkához csatolása megvalósult. Az adminisztratív intézkedés eléje ment a reálfolyamatoknak. A várt népesség növekedés ugyanis nem következett be, így a két település Ajkához csatolása alap nélkül maradt. Az Ajka és Ajkarendek közti új városépítése természetesen elmaradt. Helyette Ajka és Bakonygyepes között alakítottak ki egy terjedelmes ipari parkot.

16. Ajka város lakásépítési tervének megvalósulása érdekében szükségesé vált a városközpont közvetlen környezetének a rekonstrukciója, amelynek része volt a Tanácsköztársaság, illetve Lenin úttól keletre fekvő, földszintes, elavult épületállománnyal rendelkező terület szanálása (2.21 – 2.22 képek), és házgyári lakóépületekkel való beépítése.

A Béke utca és környékének rekonstrukciója a hetvenes évek elején indult, a 234 lakásos program megvalósításával. A városközpont 1.100 lakásos program részeként háromszáz lakás elhelyezését tervezték a Béke utca és a Kórház utca közti területre. A GYŐRITERV a Kossuth utcai lakótelep szellemében képzelte el a terület beépítést, illetve átépítését. Nem valósult meg. 1971. évben újabb beépítési terv született a területre, majd 1972-ben a városközpont környékének egészére készült beépítési terv foglalkozott ismét a területtel. A hetvenes évek közepére újra napirendre került a terület átépítése, az V. ötéves terv (1976–1980) keretében épülő lakások elhelyezése céljából. Ennek keretében készítették el a Béke utca környékének beépítési tervét. A teljes területen összesen 1.534 db lakás elhelyezését tervezték.

2.21 kép: Béke utcai házak

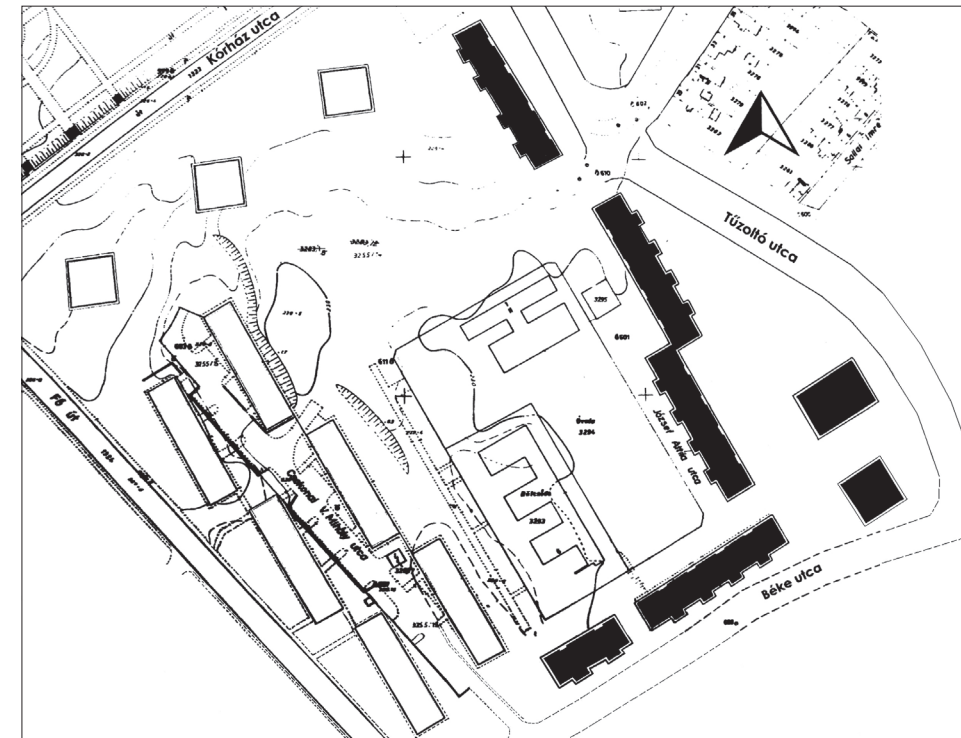

2.22 kép: A Béke utca eredeti képe

16.1 „Ajka Béke utcai beépítés” beépítési tervét 1975. április 23-ra készítette el a Győri Tervező Vállalat tervezője, Rosta János.²²⁴ A beépítési terv tervezési területét a Tanácsköztársaság út, Kórház utca, Tűzoltó utca, Béke utca, Alkotmány utca, József Attila utca határolta. A Béke utcát - felelevenítve az 1954-ben készült városkompozíciós terv javaslatát - új közúti híd tervbe vételével kivezették a vasútállomásig. A tervezési területet három tömbre bontotta a tervező. Az 1. tömb a Béke utca és a Torna-patak közé eső terület, a 2. tömb a Kórház utca és a Béke utca közé eső terület, a 3. tömb a Torna-patak és az Alkotmány utca közé eső terület volt. A tervező az 1. és a 3. területrészt beépítését egy egységként kezelte. A két területrészt peremére sávházak kerültek. A lakóépületeket a határoló utak mentén, illetve közelében helyezte el. Az így keletkezett tömbbelsőkre gyermekintézmények kerültek. A tervező a tervezési terület három pontját, városképi szempontból kiemelten kezelte. Mindhárom pontot, sajátos módon, a beépítés peremén jelölte ki. Az egyiket a Béke utca és a Tűzoltó utca sarkára, a másikat a vasútállomás előtti teresedésre helyezte el. A harmadikat tulajdonképpen a tervezési területen kívülre, a vasúti felüljáróhoz vezető út és az Alkotmány utca sarkára telepítette. E pontokban egy-egy iker pontházat javasolt felépíteni.

A Veszprémi Házgyár „A” típusú, szabadabb alaprajzi formálást lehetővé tevő, 4,80 x 4,80 x 2,80 raszterben szerkesztett, kétszekciós, F+4 emeletes, 28 lakásos lakóépületeiből állt a beépítés. Az épületek lakásainak szobaszáma és alapterülete differenciált volt. Az egyszobás lakások alapterülete 31,83 m², a háromszobásoké, pedig 74,37 m² között mozogtak. Az épületek homlokzatait takarékosági okokból lecsupaszították, a loggiák helyett francia erkélyeket alkalmaztak. A városközpont közelsége nem indokolta ezt a megoldást. A beépítési terület összes lakásszáma a következőképpen alakult. Az első tömbben 392, a második tömbben 536, a harmadik tömbben 312 lakást terve-

²²⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 615 (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

2.28 ábra: A Béke utca környéke 1975.évi beépítési terve alapján elhelyezett épületek (A terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

zetek felépíteni. A program részeként kezelték az Alkotmány utca és Lenin utca sarkára telepített középmagas lakóépületet, amelyben 60 lakást helyeztek el. Összesen 1.300 darab új lakás felépítését tervezték a területen, amelyen álltak már a Csokonai utcai házgyári épületek, 234 lakással. Ezekkel együtt a lakásszám 1.534 darabra nőtt. A beépítési terv alapján a 2. tömb Tűzoltó utcai és Béke utcai épületei készültek el. A terv szerint helyezték el a Béke utca és Tűzoltó utca, valamint az Alkotmány utca és Lenin út sarkán álló pontházakat. A gyermekintézmények tömbökön belüli elhelyezése is a beépítési terv elképzeléseit tükrözi. Rosta János eredeti beépítési terve szerint a Béke utca 2. ütem területén elhelyezett épületeket a 2.28 ábra mutatja be.

16.2 „Ajka Béke úti beépítés I. ütemének beruházási programja”-t 1975. június 28-ára készítette el a Győri Tervező Vállalat építészervezője, Rosta János.²²⁵ A megbízást a Veszprém megyei Beruházási Vállalat 1974 nyarán adta ki a tervező számára. A beruházó az Ajka Városi Tanács volt. A megvalósítást 1976 második negyedéve és 1979 negyedéve közé tervezték.

²²⁵ Forrás: MNL VeML XV.18.c.236.d. TRF 3133.

A beépítési terv tartalma megegyezik az 1975. április 23. dátummal ellátott beépítési terv 1. tömbre vonatkozó részletével. Az I. ütem keretében a Béke utca, a Torna-patak, és a József Attila utca által határolt területre 392 db lakást terveztek felépíteni. A tömb területén lévő épületeket lebontották, egyetlen épületként megmaradt a 8 tantermes általános iskola. A terület rekonstrukciója a posta és a MÁVAUT pályaudvar kivitelezésével akkor már megkezdődött. A közművek teljes felújításra szorultak, a lakásszám növekedés miatt. Kapcsolódó beruházásként terveztek felépíteni egy 100 férőhelyes óvodát, és bővíteni egy 8 tantermes általános iskolát. A kereskedelem és a szolgáltatás iránti igénytel a városközpont közelsége miatt nem számoltak.

A lakóépületek a Veszprémi házgyár termékei. A LAKÓTERV által tervezett „A” típusú 5 lakószintes, kétszecsziós, 28 lakásos épületek fogadószintje nagytáblás zsaluzattal készült, monolit vb kivitelben. Háromféle lakást helyeztek el az épületekben. A 392 lakás közül 56 darab egy szobás, 266 darab kétszobás és 70 darab 3,5 szobás. A lakásokat beépített szekrényvel, beépített konyhabútorral, és távfűtéssel látták el. A meglévő 8 tantermes iskola bővítését 16 tanteremmel új iskolaszárny építésével irányozták elő. A meglévő L alakú épülethez csatlakozott az új szárny, amely a Béke utca felől lezárta a beépítés belső terét. Az iskola terve F+2 emeletes szárnya zsidongóra kétoldalt felűzött tantermekkel, és 12x24 m-es tornateremmel készül. A bővítmény szerkezetét a GYTV-GYÁÉV által kialakított többcélú vb vázzal és hőszigetelt homlokzati elemekkel tervezték. A 100 férőhelyes óvoda az iskolától keletre kapott helyet, a patak felé eső játszókerttel.

A terv szerint a gyalogút az iskola előtti kettévált, és a kórház, illetve a városközpont felé ágazott el. A Béke utcát a Torna-patak felett létesítendő hídon át, a vasútállomás előtti tere tervezték csatlakoztatni. A híd a mai napig sem valósult meg, holott a forgalom ésszerű szervezése megkívánná a megépítését. Bekerülési költsége akkor 800 ezer Ft-ot tett ki. A városközpont és a vasútállomás között a fő forgalmi kapcsolat biztosítását a Béke utcának szánták. Az utca keresztmetszetét ezért 2x3,5 m széles forgalmi sávval, és 2x2,5 m széles leálló nyommal tervezték meg. A lakásépítésre 142 millió Ft-ot, kapcsolódó beruházásokra (közintézményekre) 37 millió Ft-ot, járulékos beruházásokra (út- és közműépítésre), pedig 80 millió Ft-ot irányoztak elő.

A beépítési tervet a 2. számú Városrendezési és Építészeti Tervtanács 1974. évben bírálta. A 33/1974 (XI. 12) számon kiadott véleményében kevésbé tördelt beépítést, valamint a központ és a tervezési terület között jobb gyalogos megközelítést javasolt kialakítani. A Tervtanács 1975. évben ismét foglalkozott a beépítési tervvel. A 16/1975 (V. 13) számú véleményében a Kórház és a vasútállomás közti gyalogosforgalom méretéhez igazodó gyalogutat kért megtervezni.

16.3 A Béke utca és a Torna-patak közötti terület beépítése az 1976. július 30-án elkészült „Ajka Béke úti beépítés I. ütem beépítési és beruházási programterve”

alapján valósult meg.²²⁶ A tervet a Győri Tervező Vállalat tervezője, Kiss Jenő készítette. A beruházó az Ajka Városi Tanács VB Tervosztály, a kivitelező a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat volt. A finanszírozást a célcsoportos keret terhére történt.

Az 1975. évben készült beépítési tervet több kritika érte. A tervező és a VÁÉV közti 1976. július 5-én történt egyeztetés során a kivitelező közölte, hogy nem vállalja a kétszecsziós épületek kivitelezését, mivel a bútüfalak többletöltsége a MGN fölé emelné a lakások átlagköltségét. A lakásépítési programot ezért négyszecsziós épületek alkalmazásával kérte átdolgozni. A beépítési terv készítője, 1976. július 30-án a Veszprémi Házgyár típusterveit kidolgozó LAKÓTERV-vel is egyeztetette. A LAKÓTERV kifogásolta, hogy a beépítési tervben egymásra merőlegesen álló épületek összeépítve szerepelnek. Úgy ítélte meg, hogy a merőleges összeépítés az átlátás veszélyét hordozza magában. A kritikák hatására átdolgozták a beépítési tervet. Végül a hét lakóépület közül kettő kétszecsziósként, és öt négyszecsziósként épült meg.

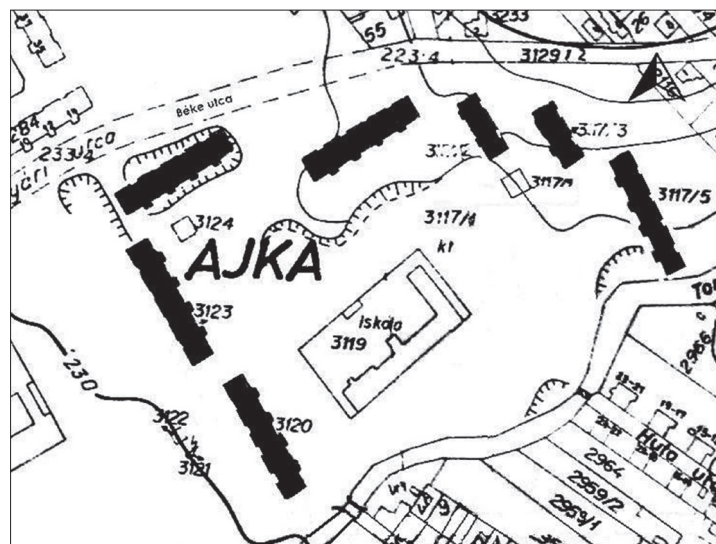
A lakóterület szerkezetét a határoló utcák vonalához többé-kevésbé igazított keretszerű beépítés, és a tömbbelsőbe elhelyezett óvoda, és általános iskola adja.

A tervező a gyermekintézményeket gyalogutakra fűzte fel. A gyalogút hálózat kapcsolatot teremtett a vasútállomás és a városközpont, valamint a kórház és a vasútállomás között. Az iskola főbejáratának fórumszerű kialakítása, a gyalogos útvonal kereszteződésében, a tervező fő városépítési törekvése volt (2.29 ábra).

A lakóépületek telepítésével, és magassági mozgatásával igyekeztek követni a domborzati viszonyokat, ez a törekvés azonban nem járt sikerrel, mivel - a jelentős szintkülönbségek ellenére - hosszú, négyszecsziós típusházakat kellett alkalmazni a kivitelező követelése és a tervtanács véleménye miatt. A Béke utca felső szakaszán 2,0 m-es bevágás készült, ami 31 ezer m³ föld megmozgatásával járt. A nagy szintkülönbség miatt két épületet mégis csak kétszecsziós változatban építettek fel, a magasabb költségvonzat ellenére. A terepviszonyok miatt ez utóbbi épülettípus alkalmazásával elkerülhetők volna a jelentős földmozgatás. A terepbevágás szinte lehetetlenné tette a Téglagyári út megfelelő csatlakozását a Béke utcára. Erre a problémára az ÉVM tervtanácsa sem figyelt fel. A terület beépítésének kezelése szemléletesen illusztrálja a beépítési tervekből összeálló városszerkezet óhatatlan hibáit. A beépítési tervek jól láthatóan igazolják azt a megállapítást, hogy a tervezési területek határai egyúttal a városépítési gondolkodás határait is jelentették.

Az 5 lakószintes sávházak a veszprémi házgyár termékei. Az 5,4 hektáros tömbön 360 lakást helyeztek el, aminek érdekében 40 db lakást kellett szanalni. A 360 lakás közül 60 darab egyszobás, 240 darab kétszobás, és ugyancsak 60 darab háromszobás lakás volt. A meglévő 8 tantermes isko-

²²⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

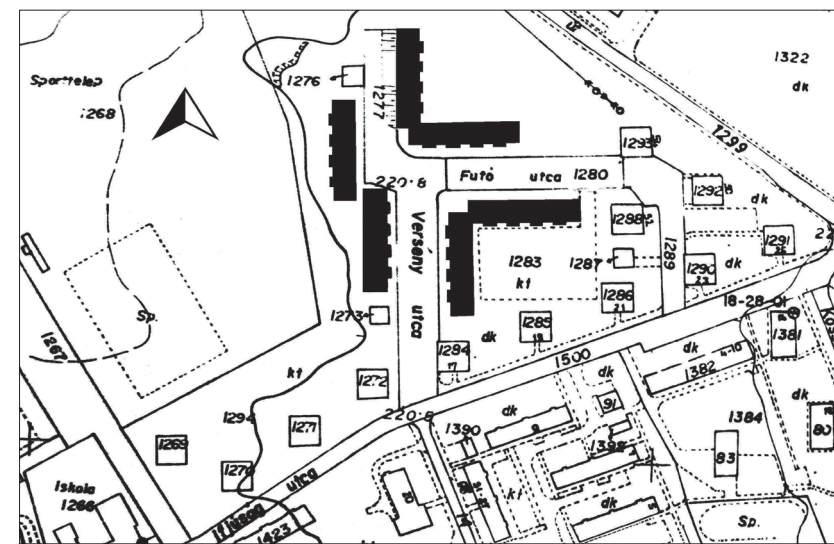
2.29 ábra: A Béke utcai I. ütem beépítési terve szerint elhelyezett épületek
(A tervek alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

la bővítésére Lang János készített tervet. Az óvoda 100 férőhelyes, hagyományos építéstechnológiával, a Veszprém megyei Tanácsai Tervező Vállalat tervezésében készült. A közintézmények kapacitását nemcsak a lakótelep, hanem a szomszédos családiházak területek szükségleteinek a figyelembevételével határozták meg. Az összesen 231 millió Ft-os beruházásból a lakóépületek 143 millió Ft-ba, a kapcsolódó közintézmények 29 millió Ft-ba, a járulékos munkák 54 millió Ft-ba kerültek.

17. Az Ifjúság utca északi oldalának a beépítése 1972. évben elindult. Az évtized közepére már felépítették 12 darab 20 lakásos lakóépületet. Az Ifjúság utca és a Széles-víz, valamint a Sport utca és a Tanácsköztársaság út közti teljes területet eredetileg lakások építésére tartották fenn. Időközben, a terület egy részét az Ajkai Bányász Sportklub számára átengedték sportpályák létesítése céljából. A fennmaradt területre a Győri Tervező Vállalat építész, Illés Attila tervező készített beépítési tervet, „Ajka Ifjúság úti 360 lakásos lakótelep beépítési terv” címmel, melyet 1975. augusztus 18-án dokumentált.²²⁷ A kivitelezést a VÁÉV végezte. A lakótelep építése nem tanácsai beruházásban valósult meg. Az építés kezdetét 1976, befejezését 1977. júliusára tervezték.

A 6,3 ha nagyságú építési területet az Ifjúság utcáról két ponton csatlakoztatott hurok út által tárták fel. Eredetileg 12 darab kétszekciós 30 lakásos

²²⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára 608, illetve VeML XV. 18.c 236 d. TrF 3134

2.30. ábra: Az Ifjúság utcai lakótelep 1975. évi beépítési terve szerint elhelyezett épületek
(A tervek alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

épületeket helyeztek el – négy csoportba szervezve – egy a hurokútból alakított tengelykereszt körül. Feltehetően, ismét költségtakarékossági okokból készültek a kétszekciós épületek helyett négyszekciós épületek. Így hat darab egyenként 60 lakást tartalmazó, 3 fogatú épület került a tengelykeresztbe. A lakóépületek közül 2-2 részben fedésben, egymásra merőlegesen került elhelyezésre (2.30 ábra). Az épületek aÉM Lakó és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat építésztervezői Spiró Éva, és Szecsődi Sándor, valamint Dr. Gilyén Nándor statikus által tervezett, és a Veszprémi Házgyár által gyártott „A” típusú lakóházak. Az épületek „hivatalosan” F+4 emeletek, azonban a kiemelt fogadósínt miatt inkább F+5 emeletesek. A 360 lakásból 60 db egyszobás, 240 db kétszobás és 60 db háromszobás. A lakások beépített szekrénnel, beépített konyhabútorral és fürdőszobával felszereltek. A lakások alapterületei 31,55 m² és 76,17 m² között mozognak. A három épületcsoport erkély elemei, faszerkezetei és bejárati ajtóit eltérő színezést kapott. A három alapszint választotta ki a tervező. A délkeleti csoport sárga, a nyugati csoport vörös, és az északi kék színt kapott.

A 199 millió Ft-os költség előirányzatból az alapberuházás 143 millió Ft-ot, a kapcsolódó beruházás csupán 1 millió Ft-ot és a járulékos beruházás 45 millió Ft-ot tett ki. A lakótelep tervezett lakosság száma alapján a területről hiányzott 4 általános iskolai tanterem, és 3600 m² kereskedelmi alapterület. Az ÁRT az Ifjúság utcát gyűjtőútnak minősítette. A lakótelep építéssel azonban indokoltá vált forgalmi út rangra emelése, mivel a Petőfi utcától északnyugatra eső területek elérése – északi irányból – az Ifjúság utcán át rövidebbé vált.

Lakásépítés

A városban folyó lakásépítések tárgyalását megnehezíti, hogy a városszerkezeti és városépítészeti kérdéseket tisztázó rendezési terveket beépítési tervekkel helyettesítették. A beépítési tervek a lakótelepek építéséhez kapcsolódtak, nem volt feladatuk városrendezési összefüggések tisztázása. Miután az elemzés számára mégiscsak külön kell venni az egyes tematikus területeket, ezért célszerű az egymással összefüggő témákat elkülöníteni. A lakásépítés adatai megjelentek az előző rendezési tervekről szóló fejezetben is, miközben a lakásépítést ez a fejezet tárgyalja. A következőkben lakótelepenként kerülnek bemutatásra a fontosabb lakásépítési történések.

A jelentős volumenű lakásépítések ellenére, változatlanul nem sikerült Ajkán lépést tartani a szükségletekkel. „1968-ban több mint 1200 lakásigényt tartottak nyilván, s évente legfeljebb egy tizedüket elégíthetik ki.”²²⁸ A lakások mennyiségi elmaradása mellett minőségi problémák is jelentkeztek. A hetvenes évek elején a lakásállomány 38 %-a egyszobás volt, ezért célul tűzték ki a lakások szobaszámának a növelését 2,2 szoba/lakás értékre. Az új lakások alapterületét is növelni kívánták. 52-53 m²/lakás átlag alapterülettel számoltak, az 1971–1975. közötti időszakban, azonban ezekből a lakásokból hiányzott a kamra és szűk volt a konyha. Az időszakban összesen 2.260 db lakást terveztek építeni, ebből 1.300 db lakást a tanácsi fejlesztési alapból, amelynek 90 %-át paneles technológiával irányozták elő. Az állami lakásépítések tervezett területei a Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út közötti területsáv, a Gyár utca és Deák utcai saroktelek volt. Összesen 960 db családi ház és társasház felépítésével számoltak, ebből az OTP 250 darabot vállalt felépíteni az Ifjúsági utca északi oldalán, továbbá a Deák Ferenc utcában és a Palma utcában.²²⁹ A magánszervezésű lakásépítés elősegítése érdekében a Széchenyi utcában 72 db, a Palma utca mellett 296 db, a Korányi utcában 32 db lakás, lakásépítő szövetkezeti formában történő felépítéséhez biztosítottak területet.²³⁰ Az időszakban, az építés mellett bontottak is, 1976-ban lebontották Felsőcsinger utolsó házait is.²³¹ Felsőcsinger 1870 és 1976 között 106 évet élt.

1. Marton Sándor-lakótelep

1.1 A lakótelep az előző időszakban beépült. Néhány területe, azonban szabadon maradt, így a Kosztolányi utca elején és végén, továbbá a Móricz Zsigmond utca első szakaszán, és még ide sorolhatjuk az Ifjúság utcai sávház

²²⁸ Gera, 2009. 38

²²⁹ Előterjesztés Ajka város 1971-75 évi középtávú és az 1971. évi operatív városfejlesztési terve, 1971. V. 18. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

²³⁰ Tájékoztató jelentés a VTVB 1973. XII. 18. ülésére, Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

²³¹ Kozma, 1991. 348

sor újabb épülettel való kiegészítését is. A Kosztolányi utca és az Ifjúság utca sarkán, szabadon maradt „saroktelket” 1968-ban, és 1970-ben is be akarták építeni, hol tanácsi, hol OTP beruházásban. Végül 1976 után beépült egy kórhosálak blokkos kockaházzal. Hosszú idő után beépítették az utca déli végén – felvonulási célok miatt – szabadon maradt terület is. Az ide tervezett épület terve megegyezett a Kosztolányi utca meglévő kockaházainak a tervével. Nem épült meg, pedig jobban illeszkedett volna a kialakult beépítéshez, mint a helyén később felépített házgyári sávház. A Móricz utca 1/A, 1/B, 1/C szám alatti 24 lakásos épület terveit 1970. július havában készítette az OTP Veszprém megyei Igazgatósága megbízásából a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál Tkálics Ferenc tervező.²³² Kivitelezője a VÁÉV volt. A kórhosálak nagyblokk szerkezetű épületet 1972. évben adták át.

1.2 A Marton Sándor lakótelepen, jellemzően a Móra Ferenc utca, a Petőfi utca, a távvezetékek és a Móricz Zsigmond utca által határolt tömbben, az 50-es évek közepén a lakóépületben lévő lakásokat fürdőszoba nélkül építették. Ezeket nevezték „CS” lakásoknak. A tisztálkodást függönnyel lezárható fürdőkben elhelyezett mosdóval biztosították. A lakótelepen összesen 200 „CS” lakást építettek. Az állami tulajdonú épületeket kezelő Ajka Városgazdálkodási Vállalat 1970. évben elkezdte a csökkentett értékű lakások korszerűsítését. A korszerűsítési terveket a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat tervezője, Csörgei János készítette. A korszerűsítéssel érintett lakóépületek az alábbiak voltak: a Petőfi utca 41-47 házszámú, amelynek terve 1970. augusztus 4-én²³³ a Móra utca 2-8 házszámú épület, amelynek a terve 1970. szeptember 26-án²³⁴ és a Móricz utca 20, 24, 26. szám alatti épülete, amelyek korszerűsítési terve 1971. november havában készült el.²³⁵ A fürdőszobákat az előszoba és kamra, részben a konyha rovására alakították ki. A fürdőbe került az addig külön helyiségben lévő WC.

2. Kossuth utcai lakótelep

A lakásinség felszámolása, és a különélő családok újraegyesítése érdekében született döntés a 15 éves lakásépítési program elindításáról. A program egymillió lakás felépítését vette célba, 1960. és 1975. között. A felépíteni szándékozott nagymennyiségű lakás kivitelezését hagyományos építési móddal nem lehetett végrehajtani, ezért szükségszerűen került előtérbe az építőipari technológia korszerűsítése, iparosítása. Ezt a célt szolgálta előbb a blokkos építési mód, majd a nagyobb termelékenységre képes paneles építési mód bevezetése. „Legkorábban Franciaország kezdte meg a nagyelemes... építési technológia kidolgozását. 1949-ben elindított 'Camus-rendszere' világhírű lett (ez a rendszer 2,6 m-es magas faltáblák, és max. 6,5 m széles födémek gyártására volt alkalmas, a födémpanel

²³² Forrás: VeML XV. 18.c TrF – VÁÉV – 0071 30. doboz 1306

²³³ Forrás: VeML XV. 18.c TrF – TÉB – 0078 15 doboz 1271

²³⁴ Forrás: VeML XV. 18.c 15. doboz TrF – TÉB – 0076 1270

²³⁵ Forrás: VeML XV. 18.c TrF – TÉB – 0079 15. doboz 1433

szélessége nagyszámú alaprajzi variáció kialakítását tette lehetővé... A Camus-rendszer alapproblémája, hogy a külső falaknak is teherhordó szerepük van, ezért megnyitási lehetőségei korlátozottak, ami könnyen a telepek uniformizált megjelenéséhez vezet. A dán Larsen-Nielsen nagyeleemes rendszerénél „a külső falaknak nincs teherhordó szerepük, ezért a házak homlokzatai nagy szabadságfokkal tervezhetők.”²³⁶ A paneles építési mód jellegzetessége az előregyártott homlokzati elemek raszterben mutatkozó fugái.

A paneles épületek szerkezete dobozrendszerű. A harántfalak és a hosszfalak is teherhordók, a födémekek ezekre támaszkodnak. A doboz rendszer érvényesül a loggiák és a lépcsőházi ablakok kialakításánál is. Az épületeket raszter rendszerben tervezték, 3,60 m és 2,70 m tengelytávolságú harántfal-közökkel és 5,40 m tengelytávolságú hosszfal-közökkel. A külső falak hőszigetelt sandwich rendszerűek, és 25 cm vastagok. Rétegei 10 cm vastag belső teherhordó vasbeton réteg, 10 cm vastag salakgyapot hőszigetelő réteg, és 5 cm vastag külső védőréteg. A fürdőszobát és WC-t tartalmazó térelem 4 cm vastag oldallapokkal csoportszaluban, a fedél és padlólemez sablonban készültek. Az ablakok egyesített szárnyú szerkezettel, fából készültek. A homlokzatképzés kőzúzalékos mosott felület. Valamennyi panelépület lapos tetős.

A francia Camus rendszer szovjet változatát átvevő Győri Házgyári Kombinát a hatvanas-hetvenes évek fordulóján kezdte meg a termelést, a szintén szovjet típusú Veszprémi Házgyár pedig 1976-ban. A paneles építési mód ajkai megjelenését a korabeli úthálózat műszaki állapota kis híján megghiúsította. Az Ajka- Győr közötti közút teherbírását gyengének vélték. Félő volt, hogy a nagyteherbírású (14-16 Mp) vontatott panelszállító járművek (trélerek), emiatt nem fogják tudni Ajkára szállítani a paneleket. A próbaút azonban sikeresnek bizonyult, és megkezdődhetett a szállítás.²³⁷ Ajkán az első házgyári épületeket a Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út közötti területen kezdték el felépíteni 1969. évben.²³⁸ Első példányaiban, a hosszú sávházakkal, és a magas pontházakkal – a 436 lakásos program keretében – a paneles építési mód nem a legszébb formájában jelent meg Ajkán. Teljesen új lépték- és arányrendszer honosodott meg. Szerencsére a döntéshozók észlelték a léptékváltás drasztikusságát. A Kossuth utcai lakótelep beépítését, egy tervpályázat közbeiktatásával igazították az ajkai léptékeknek inkább megfelelő változatra.

2.1 A III. ötéves terv (1966–70) lakásépítési programjának része volt az „Ajka 436 lakás és kapcsolódó létesítmények beruházás”. A programon belül 2 db „A” jelű 56 lakásos, 2 db „B” jelű 42 lakásos és 3 db „D” jelű 80 lakásos házgyári épületet húztak fel (Lásd 2.20 ábrát).

A 436 lakás 1971. évben kiegészült egy negyedik 80 lakásos, F+10 emeletes középmagas lakóházzal a Kohász utcában.

²³⁶ Körner – Nagy, 2006. 83-85

²³⁷ Hegedűs Sándor közlése, 2011

²³⁸ Tilhof, 2009. 265

Az 56 lakásos épület terveit 1968. évben adaptálta a Győri Tervező Vállalat tervezője, Nits Gyula.²³⁹ Az épület helye Ajka Kossuth u 35. A kivitelező az ÉM Győr megyei ÁÉV volt. Az „A” típusú 4 szekciós, 3 fogatú, F+4 emeletes (öt lakószintes), szerelősíntes sávházat kelet-nyugat irányú hossz tengellyel helyezték el. Az épületben 8 db 35,33 m² alapterületű 1,5 szobás, 8 db 47,25 m² alapterületű 2,0 szobás, 28 db 53,41 m² alapterületű 2,0, és 12 db 6 fh 65,36 m² alapterületű 3,0 szobás lakás. Az első házgyári épület, amely felépült Ajkán.²⁴⁰

A három darab „D” típusú 10 lakószintes, 80 lakásos pontház terveit szintén 1968. évben adaptálta Nits Gyula.²⁴¹ Az épület helye Ajka Kossuth u 10-14. A kivitelező az ÉM Győr megyei ÁÉV volt. A pontház középfolysós rendszerű, szintenként 8 db 1 szoba és étkezőfülkés (1,5 szobás) lakásokkal, amelyek alapterülete 34,34 m². A három középmagas ház telepítése észak-dél hossz tengellyel történt.

A D4 jelű épület terveit 1971 júniusában Guáth István a Veszprém Megyei Beruházási Vállalat tervezője adaptálta.²⁴² Az F+10 emeletes épület a szomszédos Ifjúság utcai sávházától eredetileg 28,5 m-re került volna. A közeli épület lakóinak tiltakozására növelték a távolságot 40,0 m-re. Az egyenlőtlen süllyedésre érzékeny épület miatt felülbordás lemezalapot készítettek. A talaj határfeszültségét 2,2 kp/cm² értékre mérték.

A „B” típusú épületek 42 lakásos, szerelősíntes, F+4 szintes, 3 szekciós, 3 fogatú, panel szerkezetű sávházak. Egy-egy épületben 4 db 3 férőhelyes, 34,84 m², 23 db 4 férőhelyes, 45,05 m², 9 db 4 férőhelyes, 49,12 m², 6 db 5 férőhelyes, 61,34 m², és 1 db 6 férőhelyes, 67,49 m² alapterületű lakás található.²⁴³ A „B” típusú épületből kettő épült a Kossuth utca keleti végén, egymás után sorolva. A megoldás kedvezőtlenül hosszú sávházat eredményezett.

2.2 „Ajka városközpont 847 lakás beruházási program terve” 1970 augusztusában készült el a Győri Tervező Vállalatnál. A terveket Foltányi Miklós, és Szalai Győző készítette.²⁴⁴ A beruházási program összköltségét 312 millió Ft-ra kalkulálták. A beruházói feladatokat az Ajka Városi Tanács látta el. A GYŐRITERV 1969-ben részt vett az Ajka városközponti 1000 lakásra meghirdetett zártkörű tervpályázaton. A pályázat eredményeként kapott megbízást a Veszprém Megyei Beruházási Vállaltól a Tanácsköztársaság és a Kossuth utca közti területre, valamint a Kórház utca melletti sávra a beruházási program elkészítésére. A terv kidolgozója az 1969. évi pályázati megoldás koncepciójához igazodott. (2.31 ábra) A lakásberuházás magvalósítását három szakaszra bontották.

²³⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 419

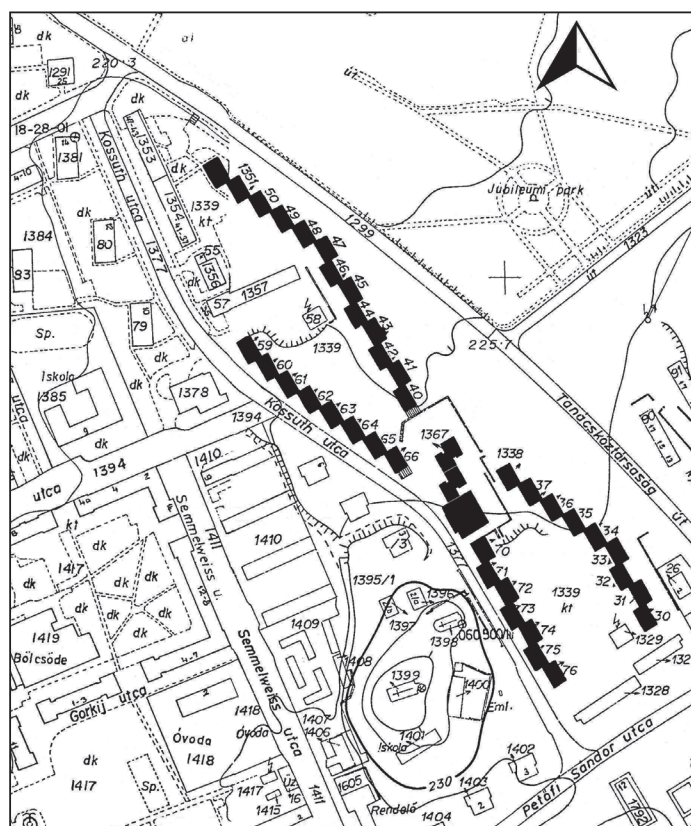
²⁴⁰ Hegedűs Sándor közlése, 2011

²⁴¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 389

²⁴² Forrás: VeML XV. 18.c 31 doboz Trf – VÁÉV – 0074 1478

²⁴³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 232

²⁴⁴ Forrás: VeML XV. 18.c 234 d. TrF 3129

2.31 ábra: Az 1969. évi pályamunka alapján elhelyezett épületek a Kossuth utcai lakótelepen (A terv alapján elhelyezett épületeket fekete szín jelöli)

Az 1. szakaszban, 1971–1972 évi kivitelezéssel, a Kossuth utca északi részére telepítve 12 szekcióból állították össze a fogazott sávház sort, amelyben 168 lakás kapott helyet. A sávház végül 13 szekcióból állt össze, 186 lakással. A Tanácsköztársaság út felőli sor 8 szekcióból állt a tervben és ennyi is valósult meg. A lakásszám 120 db volt. Ebbe a szakaszba tartozott a 80 lakásos középmagas ház is, amely megvalósult. A szakaszban felépítésre tervezett 368 lakás helyett megvalósult 386 lakás.

A 2. szakaszban, 1972–1973 évi kivitelezéssel a Kossuth utca déli részén a tervezett 9 szekció helyett csak 7 épült fel, így 135 lakás helyett csak 101 lakás valósult meg. A városközpont felőli 6 szekciós 48 lakásos épület megvalósítása elmaradt. Helyére került Ruttkay Gyula sávháza. A Tanácsköztársaság út déli részén 9 szekciós sávházat terveztek, ez megvalósult 128 lakással. Az eredetileg tervezett 309 lakás helyett elkészült tehát 229 darab.

A 3. szakaszban, 1973–1974 évi kivitelezéssel a Kórház utcában terveztek szintén fogazottan egymás mellé sorolt szekciókból álló két sávházat, összesen 170 lakással. Nem valósultak meg. Helyükre került a Kórház utcai három F+10 emeletes pontház.

A 847 lakásos program lakásszáma a sűrű módosítások hatására 847 lakásszámról 615 darabra csökkent. Megjegyezzük, nem arról van szó, hogy a lakáskülönbözet megépítése elmaradt, hanem arról, hogy más megoldással valósultak meg. A beruházás teljes költségelőirányzata 313 millió Ft-ra rúgott, ebből szanalásra, terület előkészítésre 10 millió Ft-ot, lakásépítésre 244 millió Ft-ot, kapcsolódó létesítményekre (iskolára, óvodára, orvosi rendelőre, üzletekre, stb.) 17 millió Ft-ot, járulékos beruházásokra (közmű-, és útépitésre, tereprendezésre, parkosításra) 42 millió Ft-ot szántak. A munkák kivitelezésének befejezését 1975. december 31-ére tervezték.

2.21 A 847 lakásos beruházás I. szakaszában megvalósításra tervezett épületeinek építési engedélyezési terve 1971 márciusában készült el. A tervet a Győri Tervező Vállalat tervezője Foltányi Miklós készítette.²⁴⁵ Az egyszekciós épületelemekből álló két sávházat a Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út közötti terület északi részére telepítették. A két törtvonalú sávház a GYHK által kidolgozott MOT.II. 58-173/69F jelű szabadonálló egyszekciós F+4 (valójában F+5) emeletes épületek sorolásával, házgyári szerkezetekkel épültek fel. Az épületek homlokzatain megjelenő loggia térelemeket városképi szempontok figyelembevételével helyezték el. A szerelősíntekre garázsok kerültek. Kétféle épülettípust alkalmaztak a lépcsőházak elhelyezkedéséhez igazodva. A szekciók kétoldali megközelítését vagy a földszinti alaprajz, vagy csak a szerelő szintű alaprajz módosításával biztosították. Eszerint nevezték az egyes szekciókat „F” vagy „SZ” jelűnek. Az „F” jelű szekcióknál az átjáró jellegű lépcsőház miatt az első lakószinten három helyett csak kettő lakás épült, így a szekcióban lévő lakások száma 14 db. Az „SZ” jelű szekcióban a lépcsőház elhelyezkedése nem érinti az első lakószintet, ezért itt 15 lakás található. Az „F” jelű szekciókban 8 db 4 férőhelyes, 54,37 m²-es lakás, 4 db 4 férőhelyes, 48,60 m²-es lakás, 1 db 6 férőhelyes, 67,76 m²-es lakás, és 1 db 6 férőhelyes, 72,48 m²-es lakás található, összesen tehát 14 db. Az „SZ” jelű szekciókban 10 db 4 férőhelyes 54,37 m²-es, és 5 db 4 férőhelyes, 48,60 m²-es, tehát összesen 15 lakás található. Az összes lakásszám 306 darab. A 306 db lakás építését 1971. augusztus 13-án kezdték meg.²⁴⁶

2.22 A 847 lakásos beruházás II. szakaszának tervei 1972 júliusára készültek el. A beépítési tervet Foltányi Miklós, az épületek terveit L. Nyíri Vera készítette.²⁴⁷ A Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út közötti terület

²⁴⁵ Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 505.

²⁴⁶ Tilhof, 2009. 271

²⁴⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 562

déli részére telepítették a II. szakasz két törtvonalú, F+5 emeletes sávházát. A Tanácsköztársaság úthoz közeli épületsor kilenc elemből áll. A Kossuth utcai épületsor eredetileg kilenc eleme – feltehetően a Piroska áruház elhelyezhetősége miatt – előbb nyolc elemre, majd Ruttkay Gyula tervezte sávház helyigénye miatt, hét szekcióra csökkent. A GYHK által kidolgozott MOT. 58-173/69F jelű egyszekciós, F+4 szintes (valójában F+5 szintes) épületek sorolásával, házgyári szerkezetekkel került megépítésre. A telepítési javaslatból adódóan itt is kétfajta szekció változatot dolgoztak ki. Az F és SZ jelű szekciókban elhelyezett lakásszámok megegyeznek az I. szakasz adataival. Az eredetileg tervezett 244 db lakással szemben 229 db épült meg. A szerelősínteken 68 db garázst helyeztek el.

2.23 A 847 lakás II. üteméhez tartozó KM1 jelű 80 lakásos ikerépület terveit a Győri Tervező Vállalat tervezői, Lang János és Szalay Győző készítették 1974 májusában.²⁴⁸ Az épület helye Ajka Kossuth utca 17 és Fő út 22. A középmagas házat eredetileg hagyományos szerkezettel tervezték felépíteni. A 847 lakásos program I. üteme megvalósult, a II. ütem és a középmagas ház építése azonban elhúzódott. A Győri Házgyár időközben lezajlott első rekonstrukciója során olyan új típusterveket is kidolgoztak, amelyek lehetővé tették az eredetileg hagyományos szerkezetű, középmagas épület házgyári elemekből való felépítését. A GYHK I. 58-8/73 jelű típusterv szerint a középmagas ház F+10 emeletes, 40 lakásos, négyfogatú panelszerkezetű épület. Az épület hossz tengelyét 90 fokkal elfordították az ABC áruház elhelyezése miatt. Az épület monolit vasbeton szerkezetű fogadósíntjén gyalogos átjárót létesítettek, amelyen keresztül vezették a Kossuth utcáról a kórház felé irányuló gyalogosforgalmat. A párkány magasság: 33 m. A lakások 1 és 2 x 0,5 szobások, 54,90 m² átlag alapterületűek. A nappali szobák loggiások. Az épület-pár összesen 80 lakásában összesen mintegy 320 személy található. A 2.23 – 2.26 képeken követhető nyomon a Kossuth utcai lakótelep felépítése az eredeti állapottól a terület előkészítésén keresztül a megvalósulásig.

3. Ifjúság utcai lakótelep

Az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága az Ifjúság utcai északi oldalán 20 lakásos lakóépületeket épített 1972 után, a Győri Tervező Vállalat tervei alapján. Az épületek F+4 emeletes, kohóhabsalak nagyblokkos, harántfalas rendszerű (4,20 m) kockaházak. A 20 lakás közül 2 db 1 szoba és étkezőfülkés, 46,77 m²-es, 2 db 1,5 szoba és étkezőfülkés, 54,70 m²-es, 8 db 1,5 szoba és étkezőfülkés, 56,2 m²-es, és 8 db 1 szoba és két félszobás, 63,92 m²-es. A várossá válás huszadik esztendejében, 1979-ben a takarékosági világnapon avatták fel az OTP beruházásában épített Fáy András lakótelepet.²⁴⁹

²⁴⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 593

²⁴⁹ Gáspár-Giay

2.23 kép:Táncsics utca

2.24 kép:A Kossuth utcai terület előkészítve

2.25 kép:A Kossuth utcai lakótelep

2.26 kép: Kossuth utcai lakótelep belső képe

4. Béke utcai lakótelep

A GYŐRITERV a városközponttól északkelet-keletre eső lakótelepre három magassági hangsúlyt tervezett. Ezek egyike a Lenin út és az Alkotmány utca által határolt, szanálás után felszabadult telekre került. A P2 jelű középmagas pontház beruházási programját az ÉM Lakó és Kommunális épületeket Tervező Vállalatnál Takács Edit adaptáló tervező készítette 1976-ban.²⁵⁰ A 65 lakásos F+10 (valójában F+11) emeletes, a Veszprémi házgyár elemeiből készült. Az épület mellé eredetileg egy különálló leányépülete is terveztek, benne egy 300 m² gyógyszerterárral és 500 m² műszaki bolttal. Ez utóbbiak nem valósultak meg. Az épület résalapozással készült. A 65 lakás közül 1 db 5 férőhelyes, 64,82 m²-es, 43 db 4 férőhelyes, 54,35 m²-es, 21 db 3 férőhelyes, 41,93 m²-es. Az épületet az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága beruházta 26 millió Ft bekerülési költséggel. 1978. tavaszán készült el.²⁵¹

²⁵⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 633

²⁵¹ Tilhof, 2009, 289

5. További lakásépítések

A Bródy utcában négy darab négylakásos társasház épült a Mezőgazdasági Beruházási Vállalat Veszprém megyei Kirendeltségének tervezője, Megyeri József által 1968. évben készített terv alapján.²⁵² A hagyományos, egyemeletes lakóépületeknek a városközpont oktatási övezetét városképileg lezáró szerepe van. A beruházójuk az OTP volt.

A Deák Ferenc utcai 78 lakásos lakóház beruházási programját 1970 nyárára készítette el a Veszprém Megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál, az ajkai származású Kovács Elemér építésztervező.²⁵³ Az épület kialakításával szemben követelményként fogalmazták meg, hogy a Deveser felől érkezők számára olyan térfalat képezzen az útvonal mellett, amely városképileg megfelelő szintű bevezetést jelent a városközpont felé. Az épületet Péntes Kálmán kovácműhelye és további hat lakóingatlan kisajátításával nyert területen helyezték el. A lakóház tervei 1971 márciusában készültek el.²⁵⁴ A 78 lakás és a földszinti 6 irodacsoport három lépcsőházzal közelíthető meg. A 78 másfél-szobás lakásból 65 darab 52,24 m²- 53,55 m², a 13 darab 43,82 m² alapterületű. Az épület hagyományos szerkezetű, harántfalas, függőfolyosós, és lapos tetős. Homlokzatát mezőtúri téglával burkolták, attika falai és virágtartó elemei nyersbeton felülettel készültek. A fűrészfogas elrendezésű, tagolt tömegű épület F+2, két végén és a középső részén F+3 emeletes. A 20 millió összköltségű épület kivitelezője az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat, és az 1. számú Tanácsi Építőipari Vállalat volt. A kivitelezést 1971. évre ütemezték.

Az Ajkai Üvegyár dolgozói számára 16 lakásos épületeket építettek a Bányászteleptől nyugatra, a Szegfű utcában. Az épületek terveit a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat készítette. A MOT.I. 1-149/60a számú típus-tervet adaptálta a tervező a helyszínre. A beruházó az OTP Veszprém megyei Igazgatósága, a kivitelező az I. számú Tanácsi Építőipari Vállalat volt. A hagyományos szerkezetű, lapos tetős, F+3 emeletes kockaházak szintenként 4 db összesen 16 db 2 szobás, 53,38 m² alapterületű lakást tartalmaznak.²⁵⁵ A környék legmagasabb pontjára, földszintes illetve egyemeletes épületek környezetében négyszintes épületeket telepíteni nem szerencsés megoldás. Enyhítené a telepítés kritikáját, ha a Liliom utcába tervezett alközpont elkészült volna. A magasabb szintszámú épületek morfológiailag jeleznék az alközpont helyét.

Az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága az eredeti elképzelések szerint nyolc darab hatlakásos társasházat tervezett felépíteni a Fekete István, a Kisfaludy Károly és Mikszáth Kálmán utcákban. Az F+2 emeletes, lapos tetős, hagyományos szerkezetű, 6 lakásos társasházak terveit a Veszprém Megyei

²⁵² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 354

²⁵³ Forrás: VeML XV. 18.c 234 d. Trf 3128

²⁵⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 524

²⁵⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 556

Tanácsi Tervező Vállalat tervezője, Tkálics Ferenc készítette el 1972. elején.²⁵⁶ A tervezett nyolc társasházból a Fekete István utcában egy, a Kisfaludy utcában szintén egy, és a Mikszáth Kálmán utcában kettő épült fel.

A Rákóczi utcai 300 fős munkásszállás, valamint 500 adagos konyha, és 250 fős étterem beruházása klasszikus értelemben nem lakásépítés mégis ebbe a fejezetbe tartozik, mivel a munkásszálló mégiscsak „lakóépület”. Az épületkomplexum terveit Szalai Istvánné a Győri Tervező Vállalat tervezője készítette a hetvenes évek elején.²⁵⁷ Építtetője és kivitelezője a VÁÉV volt. A szálló észak-déli hossz tengelyű, ötraktusos, F+3 emelet magas, lapos tetős panelépület. Homlokzata fehér mosott kőzúzalékos kivitelben készült. A földszinten egy gondnoki lakás és két építésvezetőség kapott helyet. Az emeleti szinteken, a munkásszállóban, 276 fő részére 69 szobát alakítottak ki. A korabeli elképzelések szerint az épület végleges funkciója diákszálló lett volna. A konyha-étterem pillérvázazs földszintes épület. Az épületkomplexum átadás-átvételi eljárása 1972. december 14-én volt, kivitelezése 17 millió Ft-ba került.

A Kossuth utcai rekonstrukció érintette a Táncsics utca és a Kossuth utca saroktelkén álló református parókiát, valamint a Templomdomb déli lejtőjén álló evangélikus paplakot. Pótlásukra a Templomdomb északnyugati oldalán emeltek két különálló földszintes épületet. A két parókia terveit L. Nyíri Vera a Győri Tervező Vállalat építésze készítette 1973. évben.²⁵⁸

Közintézmények

A város dinamikus népesség növekedésével továbbra is képtelen volt lépést tartani közintézmény hálózatának a fejlesztése. A jelentős elmaradás a közoktatás, és a kereskedelmi ellátás területén mutatkozott meg. A hatvanas években megindult erőteljes fejlesztések hatására már nemcsak a primer szükségletek kielégítését tűzték ki célul, hanem olyan szolgáltatások megteremtését is, amelyek a városi színvonal elérése felé mutattak. A következőkben ezekről lesz szó.

1. A korabeli értékelések szerint a város kereskedelmi hálózata korszerűtlen, áruellátása gyenge volt. Az elaprózódott üzletek a forgalom 43 %-át tudták csak lebonyolítani. A döntéshozók törekedtek egyrészt a vásárlóerő megkötésére, a másrészt a lakossági szükségletek fokozottabb kielégítésére. A program teljesítése ABC áruházak megépítésével járt.

A Kossuth utcai ABC áruház és bútorraktár beruházási programja 1968. elején készült el a Veszprém Megyei Tanácsi Tervező Vállalat által, Gózon Imre munkájaként.²⁵⁹ Az épület beruházását az Ajka Városi Tanács VB

²⁵⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 563

²⁵⁷ MNL VeML XV. 18.c Trf – VÁÉV -0162 106. doboz 1456

²⁵⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 578

²⁵⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 328

Tervosztály végezte. A terep szintkülönbségét kihasználva az épület felső szintjén az ABC, az alsó szintjén bútorraktár kapott helyet. A beépített terület 954 m². Az épületet az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat kivitelezte, 3 millió Ft ellenében.²⁶⁰ Az áruházat 1971. kora tavaszán nyitották meg.

További ABC áruházak épültek 1974. évben, az Alkotmány utcában 380 m² alapterülettel, az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat kivitelezésében. 1976. évben, szintén a Kossuth utcában (a Piroska ABC) 550 m² alapterülettel. Élelmiszer boltok nyíltak (150 m² alapterülettel) a peremkerületekben, így Bódén, és a Szőlőhegyen. A fejlesztésekkel a boltok összes alapterülete 2 ezer m²-rel nőtt.²⁶¹

2. Az óvodai férőhelyek száma 1970. december 31-re hatszázra nőtt. További 300 férőhelyet kellett létesíteni ahhoz, hogy elérjék a megfelelő ellátási szintet jelentő 900 férőhely számot.²⁶² Az óvodai férőhelyekben mutakozó lemaradást csak a város üzemének anyagi hozzájárulásával lehetett csökkenteni. A Videoton, az Üveggyár és a Szénbányák összefogásával épült 125 férőhelyes 6. számú óvodát a Bródy utcában 1971. tavaszán nyitották meg. 1971. nyarán megkezdtek a Timföldgyár által átadott pénzeszközökből, a Gorkij utcában, a 225 férőhelyes 8. számú óvoda építését. 1972. őszén megnyílt a 7. számú óvoda a gimnáziumtól elcsípett telken. 1975. őszén átadták a 238 férőhelyes 9. számú óvodát a Sport utcában. 1975. végén megnyitották a 114 férőhelyes 10. számú óvodát a Bányásztelepen.²⁶³ Öt év alatt több mint duplájára nőtt a város óvodáinak a kapacitása.

3. Jelentős lemaradás mutatkozott a közoktatás intézményi feltételeinek a megteremtésében. A tanterem építés sem volt képes lépést tartani a lakosságszám növekedésével. Ebben az időszakban két általános iskola épült, az egyik az Eötvös utcában, a másik a Fürst Sándor utcában. Végleges elhelyezést kapott a zeneiskola.

Az Eötvös Lóránd Általános Iskolában 1970. szeptember 1.-én kezdték meg a tanítást.²⁶⁴ A 8 tantermes iskolaépület tervpusterv (MOT.I. 3-29/60) alapján készült. Finanszírozása a 2. számú timföldgyár beruházási keretéből történt. A Vörösmarty Mihály általános iskola beruházási programja 1970. végén készült el a Győri Tervező Vállalatnál, Lőrincz Józsefné építészervező, és Foltányi Miklós városrendező munkájaként.²⁶⁵ Az iskola a városközponthoz tartozó oktatási övezet területén épült fel. Az épület három részre tagolták, az F+3 emeletes tantermi szárnyra, az F+1 emeletes nyugati és keleti szárnyra.

²⁶⁰ Gózon, 1973. 265

²⁶¹ Forrás: VeML XV. 20. a Kéziratok dolgozatok, 136

²⁶² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára: Előterjesztés Ajka város 1971-75 évi középtávú és az 1971. évi operatív városfejlesztési terve, 1971. V. 18.

²⁶³ Tilhof, 2009. 270-285

²⁶⁴ Tilhof, 2009. 270

²⁶⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 489

A kétraktusos iskolai szárny a MOT. I. 56-4/63 számú tervpusterv, a tornaterem egyedi terv alapján épült fel. Az iskola szerkezete kohósalak nagyblokkos, a tornaterem monolit vasbeton oszlopokkal és acél rácsos tartószerkezettel készült. A beruházásra 24 millió Ft-ot irányoztak elő. Az iskola 1975. szeptember 1-jére készült el.²⁶⁶ A város zeneiskolája számára a Városligetben találtak helyet. A 13 tantermes, FORFA elemekből épített iskolát 1976-ban kezdték el építeni és 1977. nyarán adták át.²⁶⁷

4. A város számára két fontos létesítmény beruházásának előkészítése történt meg a hetvenes évek első felében. Mindkét épület a városi, sőt a kistérségi ellátás színvonalának növekedését jelezte.

Az Ajka AFIT gépkocsi karbantartó állomás beruházási programja 1971 nyarán készült el a Győri Tervező Vállalat tervezője, Horváth Andor munkájaként.²⁶⁸ Beruházója és üzemeltetője az AFIT 15. számú Autójavító Vállalat volt. Az állomás helyét a Tanácsköztársaság út mellett fekvő, valamikori vásártér területén jelölték ki. A főépület 36x36 m alapterületű, földszintes, acélszerkezetű, 6x18 m-es pillérállással szerelt épület. Helyiségei ügyfélfogadó, vizsgáló, javítócsarnok, műhelyek. A munkafelvező és felsőmosó épülete nyaktaggal kapcsolódik a főépülethez, amely 12x 18 m alapterületű, 6x12 pillérállású acélszerkezetű épület. A karbantartó állomás 1974. július 31-én kezdte meg a működését.²⁶⁹

Az Ajka új postaépület programszintű vázlattevével a Posta Tervező Intézet, Nagy Csaba építészervezője 1972. május 25-re készült el.²⁷⁰ A beruházói feladatokat a Soproni Postaigazgatóság látta el. A kis kapacitású, régi postaépület – a IV ötéves tervi lakásépítési program során – szanalásra kerül. Az épület telepítését befolyásolta, hogy a Nirnsee-kastély, melyben akkor a rendőrség működött, még állt. A posta épületét, ezért az eredetileg tervezett helyéhez képest délfelé, a mai helyére „tolták el”. A forgalmi épület párkánymagassága 8,9 m, a műszaki épületé 12,45 m. A felvevőhelyekből 8, a telefonközpontban 3000 állomás létesült. Az épület szerkezete vasbeton vázas, 7,20 x 4,50 m pillérállásokkal, B 30 blokktegla kitöltő falakkal. A posta épületét 1979 áprilisában átadták, 27 millió Ft-ba került. A távbeszélőközpont 1979. novemberében kezdte meg a működését.²⁷¹

5. Az 555 ágyas kórházat ebben az időszakban, 1972. november 1-én avatták fel.²⁷² Az épület beruházásáról már esett szó. Elkészítése jelentős változást hozott a város és kistérsége egészségügyi ellátásában. Az épület

²⁶⁶ Tilhof, 2009. 281

²⁶⁷ Tilhof, 2009. 285

²⁶⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 531

²⁶⁹ Tilhof, 2009. 278

²⁷⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 548

²⁷¹ Tilhof, 2009. 292, 294

²⁷² Tilhof, 2009. 275

építészeti értékei is kiemelkedők. A kórház építészeti értékeit méltassák a kortárs építészet kritika jelentős alakjának, Kubinszky Mihálynak a szavai: „A kórház kétségtelen a város legimpozánsabb építészeti eleme, több ennél, a kortárs magyar építészet egyik szép alkotása. Helyzete is előnyös: domboldalon áll, abba tökéletesen beépült... A kórházépület látványát nagyvonalú nyugalom jellemzi. Ezt egyszerű tömegkompozícióval, a sima főpárkánnyal – melynek lezáró vonalába semmilyen tetőfelépítmény nem kontárkodik bele – s a háttér természetes zöldjétől finom árnyalattal elütő, zöld színezéssel, mely a mellvédburkolatból adódik, éri el. Az előcsarnok és a könyvtár tömbje finom ékszerként lazítja fel a raszteres homlokzattextúrát, a három épületág végén kialakított lépcsőházak rendező jelentőségűek... A rávezető út jól mérlegelt hosszúsága olyan tökéletes építészeti bevezetést, fokozatos felnagyítást biztosít az érkezőnek, amit, a kórházat látogatók és betegek félő, hogy alig tudnak méltányolni.”²⁷³

6. A város ez időszakban jelentős zöldterületi jellegű létesítményekkel gazdagodott. Az új temető ravatalozójának a terveit Kovács Elemér, a Veszprém Megyei Tanácsi Tervező Vállalat tervezője készítette 1971. évben. A kivitelezését az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat végezte. Az építés költsége meghaladta a másfél millió forintot. A ravatalozó helyét a területen végighúzó dombgerinc határozta meg. A tervező az épületet funkcionálisan két részre osztotta, ravatalozótérre, és kiszolgáló részre. A funkcionális tagolás az épület tömegformálásában is megjelent. A ravatalozó monolit vasbeton szerkezettel készült. A főbejárat előtti burkolt előteret a terv szerint vb oszlopokra függesztett könnyű tetőszerkezettel fedte le a tervező.²⁷⁴ Nem készült el. Az új köztemető kialakítását és a ravatalozó építését 1971 őszén kezdték meg, és 1974. január 1-jén fejezték be.

Az Ajkai Alumínium Sportkör 431 m² alapterületű emeletes klubháza és öltözője 1973. elején elkészült. 1973. május 1-jén átadták a parkerdőt. 1974. őszén felavatták MHSZ 16 állásos lőterét. 1974. tavaszán megkezdték a 40 hektáros városliget kialakítását, melyet 1975 augusztusában adtak át vendéglővel, stranddal, és csónakázó tóval.²⁷⁵

Városközpont

A városközpont kiépítése a hatvanas évek közepén indult. Sorra épültek fel a központ reprezentatív épületei: a művelődési ház, a tanácsház, és a két áruház. Az 1968–1976 közötti időszakban a szálloda, a szolgáltatóház, a földszintes üzletház megvalósítása indult el. Folyamatosan visszatérő téma volt a bíróság épületének az elhelyezése, különösen a város járási székhelyé válása idején. A korszak városközpontot gazdagító épületei a következők:

²⁷³ Kubinszky, 1975. 64

²⁷⁴ Kovács E, 1973. 267

²⁷⁵ Tilhof, 2009. 276-281

1. A város nem rendelkezett idegenforgalmi szállásférőhellyel, miközben idegenforgalma a megelőző öt évben 31 %-kal emelkedett. A hotel felépítésével ezt a hiányosságot igyekeztek pótolni. A szálloda és vendéglátó egység beruházási programját 1968 októberében készítette el Ruttkay Gyula, a Veszprém Megyei Tanácsi Tervező Vállalat építésze.²⁷⁶ Az épület helyét a Horizont és a Zenit áruházak sorában jelölték ki. Az épület beruházója az Ajka Városi Tanács és a Veszprém Megyei Vendéglátó Vállalat volt. A 80 ágyas szálloda, 150 személyes étterem, bisztró, eszpresszó, és borozó beruházási költségeire 10 millió Ft-ot irányoztak elő. Az épület kivitelezési tervei 1969. évben készültek. A kivitelezés 1971-ben indult és 1974-ben fejeződött be. A kivitelezést a VÁÉV végezte. Az épületkomplexum három, a funkciók által meghatározott tömegből áll. A F+2 emeletes, hasábszerű szállodai tömegből, az éttermet és bisztrót magában foglaló földszintes, sokszögű sejtekből összeálló lepényből, és a konyhaüzemet tartalmazó földszintes, lapos tetős épületrészből. „Az épület szerkezete vegyes. A hotel-szárny monolit földszinti váz felett UNIVÁZ szerkezetű. Az étterem és a bisztró szerkezete monolit vb, illetve acélszerkezet. A kiviteli tervek szerint az épület földszinti falai klinkertégla burkolatot, a hotel tömbfalai fehér kőanyagmozaik burkolatot kapnak.”²⁷⁷ Végül kőporos vakolattal készült el. A 11 millió Ft-ba került szállodát és részeit 1974. augusztus 18-án adták át.²⁷⁸ A szállodai funkciót az „épület szerény, a kortárs építészet megszokott elemeivel mutatja... a szállodai szobák ritmusát (szintenként tizenkettőt), földszinten, pedig az alaprajzilag sorráfűzött eszpresszó – recepció - étterem helyiségek külön bejáratait. Ruttkay... az éttermet nem lepényalakú csatlakozó tömbbe, hanem három egymásba fonódó sokszög alaprajzú centrális pavilonba foglalta. Ezzel nem csak kellemes feloldást, de egyúttal elegáns befejezést biztosított az itt végződő városközpontnak.”²⁷⁹

2. A szolgáltatóház és üzletház terveit Ruttkay Gyula építész és Bán Tivadar statikus készítette, a Veszprém Megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál, 1968 és 1971 között.²⁸⁰ A kivitelezést a VÁÉV végezte 1970. évi indulással, és 1972. évi befejezéssel. A Szolgáltatóház építési költsége nem érte el 10 millió Ftot, az üzletházé meghaladta a 4 millió Ft-ot. A két épületet keletnyugati hossz tengelyre szervezték és a város fő gyalogos utcáját, a Sétáló utcát fogja közre. Az F+1 emeletes „Szolgáltatóház vegyes funkciójú épület, 1972. évben került átadásra. A tervezés során kereskedelmi, szolgáltató és iroda jellegű egységek egy épületben való elhelyezését kellett megoldani... A szolgáltatóház a felsorolt funkciók kielégítése mellett a városközpont egyik fő szervező eleme is. Nagyméretű fedett külső közlekedőtere a gyalogos forgalom sűrűsödési

²⁷⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

²⁷⁷ Ruttkay, 1973/3. 219

²⁷⁸ Tilhof, 2009. 279

²⁷⁹ Kubinszky, 1975. 64

²⁸⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 454, valamint VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 3123 233 doboz

felületei, az épület térbeli elrendezése megfelelő kapcsolatot biztosít az északi oldalon elhelyezkedő autóparkoló, valamint a déli oldalon húzódó üzletutca között. A szolgáltatóház monolit vasbeton szerkezetű. A földszint feletti födém kis fesztávolságú, sűrűn alátámasztott szerkezetű. A tetőfödém nagy fesztávolságú, ritkán alátámasztott vb gerendarács szerkezetű. Ezzel a megoldással biztosítható volt a különféle funkciók egységes építészeti megfogalmazása... Az épület külső megjelenésében nyers felületű vb szerkezet dominál, amelyet a parapettfalak kőanyagmozaik burkolatú mezői bontanak meg.²⁸¹ Az épület építészeti értékeit így méltatta a szakíró: „A szolgáltatóház... fedett gyalogosövezetei, galériája... nagyvonalú koncepciója, nyers vasbetonfelületei, hangsúlyozott lépcsőfeljárói, átjárói, s főként az utcát is fedő... kazettás vasbetonfödeme formai tekintetben támasztják alá a reprezentatív célkitűzést Ez a sajátos hangvételű épület, amolyan „mini-Chandigar“-ra emlékeztet. Kétségtelen nagyon figyelemreméltó: a tanácsház mellett Ajkából képileg ez csinál várost.”²⁸² A szolgáltatóházban az üzletek 1972 tavaszán nyíltak meg.²⁸³ Az épületet az idők folyamán különféle átalakítások érték. Az átalakítások alig mutatnak igényességet, és a város központjának egyik vársoképíleg fontos épülete iránti kellő alázatot.

Az üzletház a szolgáltatóházzal párhuzamosan elhelyezkedő, azzal megegyező hosszúságú, földszintes épülettömeg. A gyalogos út felé az eladótér sorakoznak, az üzletház alaprajzi törései az üzletutca kedvezőbb térhatását szolgálják. „Az üzletház árufeltöltése az épület mögött, a déli oldalon elhelyezkedő kiszolgáló út felől történik. Az épületben 12 különböző kereskedelmi egységet helyeztek el, amelyek között ruházati bolt, illatszer, hangszer, papír-írószer bolt, csemege, óra-ékszer üzlet és Idegenforgalmi Hivatal szerepel.” A függőleges teherhordó szerkezet 30 cm vastag blokktéglafal harántfalak valamint vb és acél pillérek. A vízszintes teherhordó szerkezet körüreges födémpanelek és monolit vasbeton lemez-födém. Az épületet nyugodt vonalú, konzolosan túlnyúló tetőfödém zárja. „Az épület külső megjelenésében a portálok üvegfelülete mellett a klinkerburkolatú parapettfal, valamint a fehér műkő burkolatú attikafal dominál.”²⁸⁴ Az üzletház és az ABC áruházat egy nyaktag köti össze. A két épület között, a belső parkoló felé, gyalogos átjáró készült. A reklám feliratok, üzletnevezések egységes dobozszerű neon világítótestekből készültek.

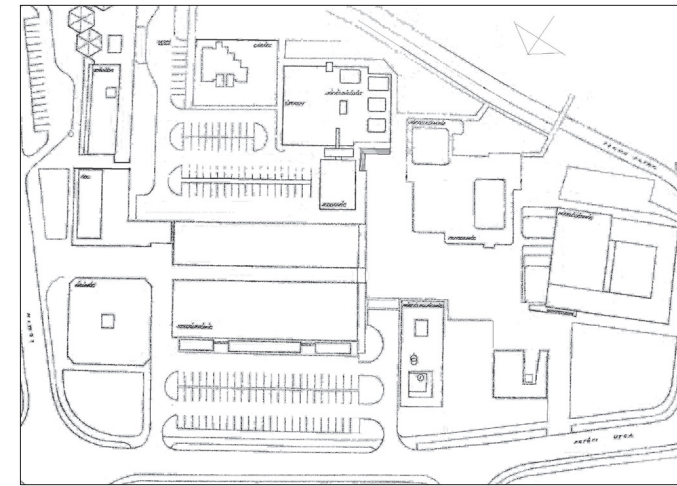
3. A város járási székhelyé válásával együtt járt az igazságügyi szervek és a járási feladatokat ellátó társadalmi szervek Ajkára költözése. Felmerült az igény egy második irodaház felépítésére a városközpontban. Az irodaház mellett egy filmszínház és könyvtár telepítését is meg kellett oldani. A beruházói feladatokat az Ajka Városi Tanács látta el a program- illetve a tervekészítés során. A bíróság-irodaház beruházási programját a Veszprém megyei

²⁸¹ Ruttkay, 1973/2. 217-218

²⁸² Kubinszky, 1975. 63

²⁸³ Tilhof, 2009. 274

²⁸⁴ Ruttkay, 1973/2. 219

2.32 ábra: A tervezett járásbíróház - irodaház helyszínrajza, 1970.

Tanácsi Tervező Vállalat tervezője Ruttkay Gyula készítette el 1970 őszen.²⁸⁵ Az épület nem valósult meg, ahogy a filmszínház és könyvtár épülete sem. Ennek ellenére bemutatom a bíróság beruházási programjának legfontosabb tartalmi elemeit, annak tanulságai miatt. (2.32 ábra)

A tervek szerint a bíróság –irodaház épületben kapott volna helyet a járásbíróház, a járási ügyészség, az ügyvédi munkaközösség, a különféle társadalmi szervek, továbbá egy utazási iroda, és a gázszolgáltató irodái. Az épület hasznos alapterülete 1.350 m², költségelőirányzata 9 millió Ft volt. A tervező a többfunkciós épület egyes funkcióit önálló építészeti egységenként alakította ki. Az irodaház ennek megfelelően épület két tömegből áll. Az F+2 emeletes tömeg a járásbíróházat, az F+1 szintes tömeg a társadalmi szervek helyiségeit tartalmazta. A hagyományos szerkezetű épületet monolit vasbeton pillérvázzal, monolit vasbeton lemez-födémrel tervezték. A homlokzatok, a bírósági tömbnél klinkertégla, az irodatömbnél fehér műkő burkolatot kaptak.

A tervező a bíróság – irodaház épületet az üzletházak, és a Torna-patak közé helyezte el. Tőle nyugatra, a könyvtár és mozi épületet, tőle keletre egy középmagas (8-12 szintes) épületet javasolta elhelyezni. A pontház szerepének a városképi hangsúlyképzést, és a területen elhelyezett épületek tömegviszonyainak kiegyenlítését szánta. A tervező jól látta meg a városközpont tömegeinek elhelyezési módjában rejlő egyensúlytalanságokat. A tervezett irodaház szintszáma a központ jelentőségének inkább megfelelt, mint a ma látható földszintes épületek sora. Csak sajnálni lehet,

²⁸⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 482

hogyan nem a két-, háromszintes, tipikusan központképző funkciókat hordozó irodaház valósult meg, a középmagas épülettel együtt, úgy ahogy azt Ruttkay Gyula elképzelte.

4. A Szabadság téri sávház beruházási programja 1974. évben készült a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál, Ruttkay Gyula munkájaként.²⁸⁶ A sávház kivitelezési tervei 1975. évben készültek el.²⁸⁷ Az egyedi tervezésű épületet a régi posta és a tanácsház helyére telepítették. Városképi szerepe jelentős. A városközpont északi térfalát képezi a katolikus templommal együtt. Lezárja a városközpont felől a Kossuth utcai lakótelepet. A GYÓRITERV 1969. évi pályamunkája, amely alapján épült a szoroson vett Kossuth utcai lakótelep, nem vont ilyen határozott cezúrát a központ és a lakótelep közé. A GYÓRITERV által ide képzelte épület funkciójának megfelelő szerényebb tömege nem konkurált sem a templom, sem a városháza tömegével. Ruttkay Gyula az által készített pályázati munkájában maga is visszafogottabb tömegű épületet képzelte ide. A megvalósult sávház - önmagában nézve - jó arányú, szép épület. Tömegének volumene azonban feszegeti környezetének teherbíró képességét. Az erőteljesen hangsúlyozott horizontális motívumai (mellvédfalai) pedig határozott kontrasztot képeznek a környezet inkább vertikális motívumaival (a lakóépületek loggiasoraival, a tanácsháza homlokzati bordáival) szemben. A tervező törekedett az épület tömeghatását mind az alaprajz megtörésével, mind a szintszámok változtatásával csökkenteni. Az épület tömegét a meglévő és még egy ideig maradó posta épülete miatt meg kellett bontani. A tervező a két részre bontott tömegű épület keleti szárnyát visszahúzta annyira, hogy a postát ne kelljen lebontani. A szintszámot a templom felől fokozatosan csökkentette hatról négyre. Az épület jelentős tömeget képvisel, térfogata 23 ezer m³. Az F+5 emeletes sávházban összesen 55 db 2 szobás, és 2 db 3 szobás kapott helyet. A nyugati épületszárny alsó két szintjén egy 830 m²-es bútorbolt, 215 m²-es tisztító, és 189 m²-es cipőbolt, valamint a 193 m²-es presszó helyett egy gyógyszertár kapott helyet az épületben. A sávház előregyártott vasbeton harántváz és födémpaneles szerkezetű épület. A váz kitöltő és térelhatároló külső falak 30 cm vastag blokkteglából készültek. A homlokzatképzés előregyártott felülkezelte műkő, illetve vasbeton elemekkel történt a loggiák mentén. Az épület bekerülési költsége a programtervhez képest 31 millió Ft-ról 44 millió Ft-ra nőtt. A sávház építését 1976 szeptemberében kezdték meg.²⁸⁸ A lakásokat részátadás során vették át 1983 nyarán. A részátadáson részt vett az OTP Veszprém megyei Igazgatósága, mint építtető és a Lakásszövetkezet. Az épület teljes átadása 1984 januárjában történt.

²⁸⁶ Forrás: VeML XV. 18.c 234 d. Trf 3131

²⁸⁷ Forrás: Veml XV.18.c. 21. doboz TrF – TÉB – 0097, Ajka maradék anyag

²⁸⁸ Tilhof, 2009. 285

Infrastruktúraépítés

A városban a hatvanas évek második és a hetvenes évek első felében jelentős volumenű fejlesztések ment végbe. A szerteágazó és több ágazatot érintő fejlesztések megalapozására és koordinálására több tanulmányt készített a városgazdai szerepére egyre inkább rátaláló városi tanács. A város ivóvíz ellátásával egy 1964. évben készült tanulmány foglalkozott. A város általános rendezési terve 1965. évben készült el. A tervben kidolgozott fejlesztési elgondolások helytállóknak bizonyultak. Elkészült 1967. évben a város kereskedelmi és vendéglátó hálózatának fejlesztésével foglalkozó tanulmány, 1969-ben pedig a város szennyvíz csatornázási tanulmányterve. 1970. évben sor került a város közlekedésfejlesztési koncepciójának a kidolgozására. Kidolgozás alatt állt ekkor a IV. ötéves terv (1971–1975) általános fejlesztési koncepciója is.

Az ivóvízhálózat kiépítésével nem tartott lépést a szennyvízcsatorna hálózat kiépítése. A közműöllő ebből eredően tágra nyílt. Amíg a lakosság 88,8 %-a lakott vízvezeték területen, addig csupán 35,3 %-a élt szennyvíz vezetékkel ellátott területen. A szennyvíztisztító telep ennek ellenére folyamatosan kapacitás gondokkal küzdött. 1968-ban minőségi változás következett be a belváros lakásainak fűtésében. Elkészült a távfűtés rendszere és elkezdődött a lakótelepi lakásokban az új fűtési módra való áttérés. 1971-ben érkezett a földgáz is Ajkára. Felhasználója először az ipar volt, majd csak a nyolcvanas–kilencvenes években vált a családiházak és társasházak területének lakásai fűtésének energiaforrásává. A következőkben a különböző infrastruktúra ágazatok fejlesztései követhetők nyomon.

1. Ivóvíz ellátás

A város ivóvíz vezetékének hossza az 1965. évi 25.300 m-ről 1970-re 66.650 m-re, 1975-re 88.440 m-re nőtt. A növekedés látványos, egy évtized alatt közel három és félszeres. A vízhálózatra kötött lakások számában is jelentős a javulás. 1965. évben 3.926, 1970. évben 4.518, 1975. évben 6.378 lakást kötöttek a közüzemi vízhálózatra.²⁸⁹ A növekedés tíz év alatt több mint másfélszeres. 1972. évben elkészült a 2x2.000 m³-es víztározó a Csikólegelőn, és az 1.700 m hosszú városi vezeték, így megindulhatott a nyirádi víz szolgáltatása Ajkán.²⁹⁰ Ennek következtében 1970 és 1975 között az ajkán termelt víz mennyisége 7,7 millió m³-ről 3 millió m³-re, 38 %-ára esik vissza.

²⁸⁹ Majercsik, 1981.23

²⁹⁰ Majercsik, 1981.18

2. Szennyvízelvezetés, és –tisztítás

A város szennyvíz-csatornázási tanulmányterve 1969. december 20-ra készült el. A tervet a Vízügyi Tervező Vállalat (VIZITERV) készítette, felelős tervezője Kérey Hugó okleveles mérnök volt.²⁹¹

A városban a legrégebbi csatornák a Bauxit lakótelepen épültek az 1940-es években, majd hosszú szünet után az Erőmű lakótelepen csatornáztak az 1950-es években. 1963 után a hálózatot kiépítették a vasútállomásig, majd a kórházig. A fő csatornák tervezője a MÉLYÉPTERV volt. 1963–1964-ben elkészült 15 ezer főre az új központi szennyvíztisztító telep. A város további növekedésével azonban a szennyvíztisztító telep 1969-ben túlterheltté vált. A központi szennyvíztisztító telepet 1974-ben kezdték el bővíteni. A kivitelezést végző DUVIÉP 1981-re készült el vele. A telep 25 ezer lakos egyenértékre, illetve 6.000 m³/nap szennyvíz mennyiségre épült. A próbaüzem alatt derült ki, hogy csak 5.500 m³-t tud fogadni.²⁹²

A város területe csatornázás szempontjából kedvező esésviszonyokkal rendelkezik. A város területének fő vízgyűjtője a város központján keresztül folyó Torna-patak. A másik vízgyűjtő a Széles-víz. A két patak közötti vízválasztó vonal olyan alacsony, hogy annak keresztezése a főgyűjtő megépítésekor végrehajtható volt a Sport utca vonalán. A tisztított szennyvíz befogadója a Széles-víz, mivel a Torna-patak végig lakott területen folyik. A szennyvízcsatorna hossza 1969. évben 22 km volt. A tósokberéni bányász lakótelep szennyvizének kezelésére 1.300 m hosszú csatornahálózat, és egy önálló szennyvíztisztító telep - a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Iroda tervei alapján - 1969-ben készült el. Az 190 m³/nap szennyvíz mennyiséget tisztító telep tisztított szennyvizét a Torna-patak fogadta be. Telepítéskor a védőtávolságot nem tartották be. Csingervölgyben is működött – elég rossz a hatásfokkal – egy 320 m³/nap kapacitású, önálló telep. A tisztított szennyvizének befogadója a Csinger-patak volt.

A csapadékvíz és a szennyvíz elvezetését 1973-ig nem választották külön. A betoncsövek kötése szakszerűtlenül készültek, a talajvíz a kötéseknel beömlött. A Bauxit lakótelep csatornáit a Timföldgyár kezelte. Az üzemekben – a létszám adatok alapján – 282 m³/nap házi szennyvíz kellett volna keletkezni. Ezzel szemben a mért szennyvíz kibocsátás 3.150 m³/nap mennyiséget mutatott. Az ipari üzemek nem csak házi szennyvizet, hanem ipari eredetű szennyvizet is beleeresztették a csatornába, veszélyeztetve a szennyvíztisztító telep működését.

A tervező többféle javaslattal élt. Javaslata a csatornahálózat felújítását, az ipari üzemek bekötéseinek a felülvizsgálatát, a kisebb szennyvíztisztító telepek megszüntetését, és a teljes hálózat átadását a Veszprém megyei Víz- és Csatornamű Vállalatnak. A fejlesztés alapelveként megfogalmazta,

²⁹¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 511-512, és MNL VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 3124 233 doboz

²⁹² Majercsik, 1981. 27

hogy a közművesítéssel meg kell előzni a lakásépítést, és ipartelepítést. Ez az elv a maig érvényes területfejlesztési követelmény. A tervező a város akkori területével foglalkozott. A belváros meglévő és tervezett lakótelepeinek, valamint a városközpontnak a csatornázását a meglévő hálózat bővítésével oldotta meg. A tósokberéni bányásztelepre a terepviszonyok miatt részben gravitációs és részben nyomócsöves rendszert javasolt. A Csikólegelőt a Lenin út és a Gyár utca felé 4 km hosszú vezetékkel kötötte a főgyűjtőre. A csingervölgyi és a bódéi szennyvizet a városi hálózatra javasolta kötni, ami egy 2,110 km hosszú szennyvízcsatorna megépítésével járt volna a Bartók utcán és a Gyár utcán keresztül. A hálózatfejlesztést elválasztó rendszerű csatornázással, és 30 cm átmérőjű betoncsatornával tervezte.

3. Távfűtés

Ajkán 1968. február 5-én megindult a távfűtés.²⁹³ A Bauxit lakótelep, a Sport utca, az Ifjúság utca, és a Kossuth utca lakásai, valamint a városközpont közintézményei részesültek belőle. A lakások több mint egynegyedét (26 %-át) érintette az átállítás.

A távfűtési rendszer kapacitása már 1976. évre elégtelennek bizonyult. A távfűtési rendszert üzemeltető Városgazdálkodási Vállalat 1976 nyarán jelezte, hogy az indítóközpont és a főgerincvezeték teljesítőképessége 1978-ban kimerül. A város hőigénye 1976-ban 28 Gcal/h, 1977-ben 32,5 Gcal/h, és 1978-ban 36,5 Gcal/h lesz várhatóan. Az erőmű indító központjának a hőteljesítménye, a korábban végrehajtott bővítéssel 1976-ban 32 Gcal/h nőtt. A fő gerincvezeték 2x300 NA mérete nem teszi lehetővé a 32 Gcal/h hőteljesítménynek a városba való bevezetését és elosztását. Szükségessé vált tehát a gerincvezeték felbővítése. A felbővítés beruházási programját a Győri Tervező Vállalat tervezői Hadnagy Erika, és Galló György 1976 decemberére készítette el.²⁹⁴ A város 1975. évi általános rendezési terve Tósokberénd távhőellátását is előirányozta. A településrész 1920 lakásának kielégítésére, az erőműn belül, újabb hőközpontot kellett volna kiépíteni, ezért ezzel a továbbiakban nem foglalkoztak. A város hőellátását a következőképpen látták megoldhatónak. Egy új, NA 400-as átmérőjű előremenő ág kiépítését javasolták. A meglévő 2 db NA 300-as vezetékot pedig visszatérő vezetékként tervezték használni. A 15 millió Ft-os beruházást 1977-ben tervezték kezdeni, és 1978-ban bejezni. A kivitelezést a Közületi Szolgáltató Üzem és DUVIÉP végezte.

4. Közlekedés

4.1 Az autóbusz pályaudvar helyét az 1965. évi általános rendezési terv a vasútállomás környékére telepítette. A rendezési tervet 1970. évben módosították,

²⁹³ Tilhof, 2009. 262

²⁹⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 640

ennek eredményeként az autóbusz pályaudvar helyét a városközpont közvetlen közelébe jelölték ki. Az utasforgalom nagysága naponta elérte a 10 ezer főt. A járatok a vasútállomás előtti szűk térről indultak és ide is érkeztek. Naponta 156 járat fordult meg a téren. Egyidejűleg maximum 11 járat tartozdott itt. Az irányító személyzet és az utas közönség számára hiányoztak a megfelelő számú és színvonalú helyiségek. A közúti személyközlekedés mostoha körülményei indokolták az új autóbusz pályaudvar megépítését. Az Ajka Városi Tanács VB Tervcsoportja, az Út- és Vasúttervező Vállalatnál megrendelte az autóbusz pályaudvar beruházási programját. A program 1969 októberében készült el Nyíri Mária építészmérnök munkájaként.²⁹⁵ A tervező az autóbusz pályaudvar elhelyezésére két alternatívát javasolt. Az egyik szerint a Béke utcára csatlakozott egy észak-dél tengelyű pályaudvar, a másik szerint a Lenin útra kelet-nyugat tengellyel. Az utóbbi megoldás esetén a pályaudvar közvetlenül csatlakozott volna a forgalmas Lenin útra, ezért elvetették. Építézetileg azonban ezt a változatot tartották kedvezőbbnek, mivel a Lenin út mellé egy kétszintes üvegezett forgalmi épület került volna.

Az autóbusz pályaudvar beruházására 1970 májusában újabb program készült szintén az Út- és Vasúttervező Vállalatnál, Blancz Tamás úttervező és Nyíri Mária építésztervező munkájaként.²⁹⁶ A programterv továbbra is két változatot tartalmazott. Az úttervező, a forgalmi szempontok miatt a Lenin útra történő közvetlen csatlakozást továbbra sem javasolta. Az autóbusz pályaudvar helyszínrajzi kialakítása mindkét változatnál hasonló volt. Középperonos elrendezésű, egyik oldalon 15 fűrészfogas beállással, a másik oldalon 15 pakolóállással. Az épületek a piskóta alakú középső részbe kerültek. A Lenin úti változat esetében a felvételi épület a Lenin útra nézett, földszintjén várócsarnokkal és büfével, az emeleten kalauz-tartózkodókkal. A programterv szerint a perontető mindkét oldalon végigfutott. Városképi szempontból az építésztervező továbbra is a Lenin úti variánst javasolta. Az építész és az úttervező véleménye tehát eltért, sajátos szakmai szempontjaik okán. A beruházás költségét az első variációnál 7,9 millió Ft-ra, a második variációnál 8,3 millió Ft-ra becsülték a tervezők. A szanalás, a közművesítés, és a mélyépítés költségeit az Ajka városi Tanács, a magasépítés költségeit a 15 számú Autóközlekedési Vállalat vállalta magára.

4.2 A jelentős ipartelepítésből, a járási intézmények Ajkára helyezéséből, a folyamatban lévő kereskedelmi beruházások üzembe helyezéséből és a kórház belépéséből eredő szívóhatás a város közlekedési viszonyait alapvetően meghatározta. A fejlesztési ütem felgyorsulása mögött a központi szervek által is figyelemmel kísért 2. számú timföldgyár beruházása állt. A város vezetői fel kívántak készülni arra a helyzetre, amikor a járási székhely áthelyezésével Ajka a távolsági járatok csomópontjává válik. A körültekintő felkészülés közle-

kedésfejlesztési terv kidolgozását tette szükségessé. Az Ajka Városi Tanács VB Építés, Közlekedési Osztálya 1969. augusztus 1-jén adott megbízást az Út- és Vasúttervező Vállalatnak a város általános közlekedésfejlesztési tervének az elkészítésére. A tervezők feladatul kapták a város és a városkörnyéke úthálózata fejlesztési javaslatának a kidolgozását, valamint a helyi és a távolsági tömegközlekedés gondjainak a megoldását. „Ajka város közlekedésfejlesztési terve” 1970 decemberében készült el. A munkát Heisz Győző, Sylvester Ádámné, és Szálka Miklós tervezők végezték el.²⁹⁷ A terv három fő részre – a regionális, és a városi közlekedésre, valamint a tömegközlekedésre – tagolódott. A tervezők a város közlekedésfejlesztési tervét forgalomszámlálással alapozták meg.

A regionális közlekedés fejezetben foglalkoztak az állami utakkal, a vasúthálózattal, a távolsági autóbusz hálózattal. Az állam kezelte a Bakonygyepes-Úrkút, az Ajka-Padragkút-Pula, az Ajka-Devecser összekötő utakat, az Ajka-csingervölgyi bekötőutat és az ajkai vasútállomáshoz vezető utat. A 8. számú főközlekedési út elkerülte a várost, tőle 4,6 km-re húzódott. Ajkán halad keresztül a Budapest-Székesfehérvár-Celldömök-Szombathely vasúti fővonal. A távolsági autóbusz-hálózatban 163 járatpár közlekedett naponta Ajka és viszonylataiban. Ebből Ajka-Padragkút-Nyirád 54, Ajka-Magyarpolány 27, Ajka-Városlőd 18, Ajka-Devecser-Somlóvásárhely 16, Ajka-Úrkút 14 járatpár által volt érintve. Ajkára 4.765 fő járt naponta dolgozni vagy tanulni, ebből vasúton 1.514 fő, távolsági autóbuszon 2.867 fő, más módon 384 fő. A távolsági autóbusz forgalom nagyon erős volt Padragra, gyengébb a 8. számú főközlekedési út irányában, továbbá Devecser és Úrkút felé. A napi ingázó forgalom erős volt Magyarpolány, Devecser, és Padrag felől, Úrkút felől viszont gyenge. Ajkán egy vasútállomás és két megállóhely működött, a gyártelepi és a tósokberéni megállóhely. A szénosztályozó Alsócsinger közti vasútvonalon napi 3 járatpár közlekedett. Nem volt kihasználva, ezért a tervezők a szénzállítást közútra javasolták terelni (végül kötélpályára került). Ugyanakkor a bauxitszállítást vasútra terelték. A járási székhely áthelyezése miatt javasolták, hogy a távolsági járatok térjenek be Ajkára. A kórház üzembe helyezésével a látogatási időben (különösen vasárnap) 200 – 300 fő vidéki látogatóval számoltak. A járási székhely áthelyezésével 100 fő többlet utast vettek számításba. A forgalmi terhelést tekintve a városon átmenő Tanácsköztársaság – padragkúti út és a Vörös Hadsereg útja – Petőfi utca forgalma volt a legerősebb, ezeknél valamivel kisebb a Gyár utcáé. Jelentős forgalmat bonyolított le a szénbányákhoz vezető Bartók Béla utca is.

A városi közlekedés vizsgálatához a várost 13 körzetre osztották. Megnézték az egyes körzetek népességének, munkahelyeinek, középiskoláinak a számát. Megszámolták az egyes körzetek közötti személyforgalmat. Úgy találták, hogy a legtöbben, 3.496 fő a vasútállomásra, 3.335 fő a

²⁹⁵ Forrás: VeML XV. 18.c Tervrajzgyűjtemény Trf 3121 233 doboz

²⁹⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 530

²⁹⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 509

timföldgyárba, és az eröműbe utazott. A Móra Ferenc utcát is sok utas vette célba, ami érthető, mivel a Móra Ferenc utca középső szakasza – a boltjai révén – több funkciót átvett az akkori városközponttól. A napi járműutazások száma 8.413 egységjármű volt, ebből vidéki 4.219. A körzetek közül Tósokberénd, a Móra Ferenc utca környéke és a Vasútállomás idézte elő a legnagyobb személygépkocsi forgalmat. A kerékpár forgalom csekély volt. A városi gépjármű állományából 553 db volt a személygépkocsi, 352 db a motorkerékpár, 12 db az autóbusz és 64 db a tehergépkocsi. Az autóbusz hálózat terhelése erős volt Tósokberénd felől a Gyár utcai csomópontban, a Gyár utcában Bódé, illetve Alsócsinger irányában, követve a bányászok munkába járásának fő irányát.

Anaponta közlekedő 10.436 utasból a legtöbb utas, 3.300 fő a Vasútállomás-Tósokberénd viszonylatban utazott, ők tették ki az utazások 31,6 %-át. 2.393 utas közlekedett a Vasútállomás-Alsócsinger vonalon, az utazások 22,8 %-a jelentkezett itt. A legforgalmasabb megállóhely a napi 1.484 felszállóval, a Vasútállomás volt, az

Alsócsinger 875 felszállóval, a Keravill (Móra Ferenc utca) 852 felszállóval és a Május 1. tér 824 felszállóval követte. A városi körzetek szintjén a Móra Ferenc utcában 2.737 felszálló utast, Alsócsingerben 1.884 utast, a Vasútállomáson 1.713 utast számláltak. A helyben lakó 13.734 fő dolgozó közül autóbusszal 3.018 fő, gyalog 4.889 fő ment munkába. Vidéki 4.765 dolgozó volt. A tehergépkocsi forgalomból a Timföldgyár, a Vasútállomás, és a Móra Ferenc utca környéke részesedett a legnagyobb arányban.

A városi úthálózatban belül főforgalmi útszerpettektől bea Bakonygyepes-Úrkút-Tótvázsony összekötő út városi szakasza, az Ajka-Padragkút-Pula összekötő út, valamint az Ajka-Devecser összekötő út. Forgalmi út szerepe volt az Ajka-Alsócsinger bekötőútnak, az Ajka-Vasútállomáshoz vezető útnak és a Gyár utcának. A legfontosabb gyűjtőutak közé tartozott a Móra Ferenc utca, a Sport utca, a Semmelweis utca, a Kossuth utca, a Korányi utca, a Rákóczi utca, és a Béke utca. A korabeli városi úthálózatból még hiányzott az Ifjúság utca és a Kórház utca. Abban az időben az utaknak csupán 30,2 %-a kapott szilárd burkolatot.

A város tömegközlekedési viszonyait a település elnyújtott szerkezete, a lakóhely és munkahely területi elhelyezkedése jelentősen befolyásolta. A tömegközlekedési hálózat két fő tengelyre épült. Az egyik a kelet-nyugati, amelyet a Dobó Katica utca, a Vörös Hadsereg útja, a Deák Ferenc utca, és az Alkotmány utca alkotott. A másik az észak-déli tengely, amelyet a Gyár utca, a Bartók utca alkotott, felfűzve a Jókai bányát, Alsócsingert és Felsőcsingert. A tervezők a város helyi járatú autóbusz hálózatát megfelelőnek találták. A Vasútállomás-Alsócsinger, a Keravill-Alsócsinger, és a Tósokberénd-Vasútállomás viszonylatok járatai szállították az utasok közel kétharmadát. Ez a három járat alkotta a város tömegközlekedésének

a gerincét. A település ellátottsága térben és időben jó, a viszonylatok vonalvezetése és járatsűrűsége megfelelő minősítést kapott. A járatvonalak jól behálózták a várost. A legfrekvenciáltabb városrész a belváros (30 %) volt, utána következett a déli iparterület (közel 30 %). A legterheltebb szakasznak a 2 x 2.370 fő/nap igénybevétel miatt a Bartók utcát találták. A hálózatot mindemellett egyenletesen leterheltek értékelték. A tömegközlekedés fejlesztési javaslatok megfogalmazásakor figyeltek arra, hogy a belváros laksűrűsége a rekonstrukcióval megnövekszik. Számoltak azzal, hogy a kórház és a 2. számú timföldgyár belépésével megnövekszik a lakosság és a munkahelyek száma, amely további forgalmat és hálózatbővítést fog generálni. A lakóterület északi irányú terjeszkedése (a Szőlőhegy beépülése, stb.) egy újabb északi vonal üzembe helyezését hozhatja magával.

A jogi és az intézményi környezet

Az irányítási rendszer látens decentralizálási folyamatai a 60-as években egyre inkább láthatóvá váltak. A gazdaságban, a vállalatok - az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus révén - bizonyos mértékű önállóságot kaptak. Főleg az operatív döntéseket bízták a gazdálkodó szervekre. Ezt követte a tanácsok önállóságának a növelése, amely az új tanács törvényben kapott jogi kereteket. *„A gazdaságirányítás 1968. évi reformja – legalábbis deklarált koncepciója szerint - a tervutasítások kötelező rendszerének megszüntetésével lényegében véve meg akarta szabadítani a közigazgatást piachelyettesítő szerepétől, a gazdaságirányító és gazdálkodói funkciók szétválasztásával szabályozott piaci mechanizmust szándékoztak létrehozni. Ez a konstrukció feltételezi, hogy a gazdaság irányításának utasításos joga helyére a norma személytelenségén és általánosságán alapuló jogfelfogás lép, amely mind a közigazgatási szervek, mind a gazdálkodó egységek tevékenységét a törvények uralma alá helyezi. A reform részeként a helyi és területi tanácsokat is ki szándékoznak vonni a központi szervek direkt irányítása alól... Az 1971. évi új tanács törvény valami ilyesfajta elképzelés jegyében születik.”*²⁹⁸ Az 1971. évi III. tanács törvény deklarálta a tanácsok önkormányzati jellegét, ugyanakkor a fejlesztések területén továbbra is fennmaradt a hierarchikus rendszer. A települési tanácsok önállósága korlátozottan érvényesült. *„Bár az új tanács törvény a lakossági vagy fogyasztói infrastruktúrák (lakás, egészségügy, oktatás, stb.) működtetését és fenntartását szinte teljes egészében a tanácsok hatáskörébe utalja... valójában a fogyasztói infrastruktúrák fejlesztési forrásairól továbbra is a központi szervek döntenek. A finanszírozási rendszer kifejezetten arra kényszeríti a tanácsokat, hogy a központi támogatásoktól várják fejlesztési igényeik kielégítését..., kijárásos elemek, informális kapcsolatok gyakran*

²⁹⁸ Bély, 1984. 243

*perdöntő szerephez jutnak.*²⁹⁹ A tanácsok deklarált önkormányzati jellegének tehát ellent mondott a pénzügyi szabályozás. A megyei tanácsok valóban nagyfokú szabadságot kaptak a megyei források újraelosztásában, de a települések saját forrásainak körét szűkre szabták. Megmaradt a települések nagyfokú függése a felsőbb szintektől. Tulajdonképpen a hiány osztották le: ahogy fogytak az állam erőforrásai, úgy növekedett a települési tanácsok önállósága. Látható lesz, hogy ennek hatására 1972 után hogyan esett vissza Ajkán az állami lakásépítés, és 1983 után miként kerül dominanciába a magán lakásépítés. A fejlesztési alap forrásai 1968–1970-től a saját források, és a megosztott források helyben maradó része, felsőbb tanácsi hozzájárulás, bankhitel, állami hozzájárulás (célcsoportos beruházásra, és egyéb állami hozzájárulás), átvett pénzeszközök (vállalatoktól, szövetkezetektől, stb.) társadalmi munka, helyi anyag voltak.³⁰⁰ Felsőbb tanácsi hozzájárulás fedezete a tanácsok megosztott bevételeiből származott, amelyeket a megyei tanácsok részben vagy egészben elvonnak a települési tanácsoktól, hogy aztán a települések között újra elosszák. *„Veszprém megye IV. ötéves pénzügyi fejlesztési tervét (1971–1975 években) az jellemezte, hogy a megyei tanács minden elvonható fejlesztési forrást elvont, majd egyedi ad hoc döntésekkel újra elosztotta azokat. Itt tehát a megosztott, de helyben maradó források kategóriája egyszerűen eltűnt, a felsőbb tanácsi hozzájárulások fedezetévé vált.”*³⁰¹ Az újraelosztás a megye megyeszékhelyén kívüli városokat érte a leghátrányosabban, amíg ezek az erős iparral rendelkező városok 43 %-kal járultak hozzá az elosztható felsőbb támogatás fedezetéhez, annak csupán 18 %-át kapták vissza.³⁰² Figyelemre méltó, hogy az erőforrások szűkülésének idején kapott szerepet a fejlesztésekben a területi szempont. Az 1007/1971 (III. 16.) Kormányhatározat, amely az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióról (MK, 1971. 17. sz.) szólt, az addig egyeduralkodó ágazati és ideológiai aspektusok mellé a területi szempontot is beemelte. Az 1971. évben elfogadott tanácstörvény területgazda szerepet szánt a települési és a megyei tanácsoknak. A tanácsot népképviselői -önkormányzati és államigazgatási szervként definiálta, feladatkörébe a lakosság érdekek képviselőjét, a központi célkitűzések megvalósítását, a település fejlesztését és a lakosság helyi szükségleteinek kielégítését adta. A harmadik tanácstörvényben jelent meg először, hogy a település tanácsának hatásköre elfogadni a település általános rendezési tervét. Jelentős változásnak minősíthető ez az intézkedés.

²⁹⁹ Bély, 1984. 250-252

³⁰⁰ Vági, 1982. 49

³⁰¹ Vági, 1982. 97

³⁰² Vági, 1982. 100

2.252. Az olajválság begyűrzésétől az állami lakásépítés leállításáig, 1977–1983

Fejlesztések

A magyar ipar struktúrája 1975–1987 között lényegében változatlan maradt; a bányászat, a kohászat, és a vegyipar változatlan súlyt képviselt.³⁰³ A hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján tovább folyt a nehézipar fejlesztése. A fejlesztések azonban kiléptek az extenzív korszakból, és az intenzifikálásra került a hangsúly. Az alumíniumkohó kapacitását 1977. évben – a harmadik rekonstrukciója keretében – évenkénti 22 ezer tonnára emelték.³⁰⁴ 1978. januárjában megkezdték a hatezer m²-es APC formaöntőde építését, amely 1981 augusztusában megkezdte a termelést.³⁰⁵ 1979. évben újabb kapacitásbővítés indult a timföldgyárban, amely 1980. év végén befejeződött. Az intenzifikálás eredményeként 80 ezer tonnával több timföldet gyártottak évente, mint korábban.³⁰⁶ A város területfelhasználását és szerkezetét jelentősen befolyásolta az ipari hulladékok lerakására szolgáló területek elhelyezkedése és nagysága. 1980-ig kilenc vörösiszap-tározó épült a timföldgyár indulása óta.³⁰⁷ 1978. évben ötezer m² csarnokkal és szociális helyiségekkel bővült a Videoton. 1980–1986 között az erőmű rekonstrukciója keretében elektrofiltereket szereltek fel az egyes kazánokra.³⁰⁸ A beruházás eredményeként jelentősen javult a város levegőjének a minősége. 1981. február 7-én befejezte működését a felsőcsingeri Kossuthakna, amelyből 36 év alatt (1945-től) 13 millió tonna szenet termeltek ki.³⁰⁹ A korszak iparfejlesztései – a csökkenő ütemű létszám igények miatt – már nem jártak az urbanizáció további fokozásával. Elkezdődhetett a városfejlesztés restanciáinak csökkentése. Csakhogy a szocialista városok 1975-től elvesztették privilégiumaikat.³¹⁰ A városépítés statisztikai feldolgozásával foglalkozó 3. fejezet adatai, táblázatai és grafikonjai a változást hűen leképezik. Szinte nincs olyan mutatója a város életének, amely ne jelezné ezt a kedvezőtlen fordulatot. Ajka város fejlesztése 1983-ban korszakhatárhoz érkezett. Megszűnt az állami forrásból való lakásépítés.

³⁰³ Germuska, 2004. 163

³⁰⁴ Deák, 2000. 78

³⁰⁵ Tilhof, 2009. 289-301

³⁰⁶ Tilhof, 2009. 299

³⁰⁷ Deák, 2000. 175

³⁰⁸ Kozma, 1996. 250

³⁰⁹ Tilhof, 2009. 299

³¹⁰ Germuska, 2004 164

Népesség

A nyolcvanas években a népesség növekedése mérséklődött. A város lakossága 10 év alatt 4.176 fővel nőtt. A keresők gazdasági ágak szerinti megoszlása az iparban foglalkoztatottak lassú csökkenését, a nem anyagi szolgáltatásban dolgozók növekedését mutatja. Az építőiparban dolgozók aránya tovább csökkent, követve a beruházások beszűkülését. A helyben dolgozók aránya az 1980. évi kétharmadról, 1990-ra a foglalkoztatottak háromnegyedére nőtt. A korcsoportok szerinti összetétel tendenciájában fokozatosan kedvezőtlenre váltott. A fiatalabb korosztályok lélekszáma egyre csökkent, az idősebbekké pedig egyre nőtt.

Településrendezés

Ajkán, a lakótelep építésekhez, a hatvanas évek elejétől nem készültek részletes rendezési tervek, csak beépítési tervek. Részletes rendezési tervek, – a városközpontot, a déli iparterületet és a városligetet leszámítva – a magánérős területek beépítésének szabályozására születtek. „Az 1976 előtt elfogadott beruházási programok esetében nem volt részletes rendezési tervekészítési kötelezettség.” „A jelentősebb lakásberuházások technológiához és típustervekhez történő pontosabb alkalmazkodását kívánta elősegíteni ... a beruházási programhoz tartozó beépítési terv bevezetése 1976-ban.”³¹¹ A beépítési terveknek nem volt – közjogi értelemben vett – szabályozási funkciója. A tervezésbe a kivitelező meghatározó módon beleszólt, emiatt több előnytelen tervmódosítás történt. A beruházót a városkép alakítási szempontok kevésbé motiválták, arra törekedett, hogy a magas szanálási arányszámok miatt a lehető legtöbb lakást helyezzen el az adott területen. Ajkán az összes középmagas ház, még a Sport utcai nyolcemeletes is szanálási területen építették fel. A Sport utcai nyolcemeletes épület telepítését még városképi szempontok határozták meg. A hatvanas évek végétől felépített középmagas épületek esetében már a szanálási arány javítása lépett előtérbe. A városképi megfontolások, a telepítés indoklása során, az érvrendszer részei voltak, de csupán a beépítési tervek tervezési területeire szorítkozva.

Egy építészekből és városrendezőkből álló nemzetközi mozgalom, a „TEAM 10 csoport tevékenységének nyomán a 60-as évek korszerűnek tekintett városépítészeti elvei módosított formákban, a magyar várostervezésben is megjelentek. A változtatásokra azért volt szükség, hogy érvényesülni tudjanak az állami lakásépítésben uralkodóvá vált nagypaneles technológia követelményei és a kivitelező vállalatok szempontjai. A középmagas épületek uralkodóvá válása révén meg-

³¹¹ Körner – Nagy, 2006. 283

növekedtek a telepek lakásszámai.”³¹² Megjelent a különböző mozgásformák elválasztásának az elve. A lakótelep súlyvonalába helyezett gyalogutakra fűzték fel az alapfokú intézményeket. Az új elvek Ajkára is utat találtak. A középmagas pontházak elszaporodtak, az önálló gyalogutak a beépítési tervek részévé váltak, azonban kialakításuk kissé visszafogottá sikeredtek.

1. A város területi szervező és igazgatási szerepe, – különösen a járási székhely Ajkára helyezésével – megerősödött. Az ipari üzemek munkaerő igénye egyértelművé tette a város – járási méreteket meghaladó – foglalkoztatási szerepét. A kereskedelmi hálózat kiépítése, a kórház belépése, a művelődési központ működése, pedig a járási méreteknél megfelelő kereskedelmi, kulturális és egészségügyi funkciók betöltésére tették alkalmassá. A szakmunkásképző iskolák és a gimnázium folytán a város kezdett oktatási központ szerepet is betölteni. A hetvenes évek közepére tehát tisztázódott Ajka központi szerepköre, és az ezt szolgáló közintézmények köre. Az 1965. évi általános rendezési terv 1971. évi módosítása még visszafogott területi fejlődést tételezett fel. Jobbára a bejárók letelepítésével foglalkozott.

Az új közintézmények és dolgozóinak letelepítése helyet követelt. A rendezési tervek feladata az ebből származó igényeknek megfelelő területek biztosítása volt. Az új szükségletek befogadása miatt szükségessé vált egy új általános rendezési terv elkészítése. (A tervvel már foglalkozott az előző fejezet. A tervezési munkálatok erre az időszakra is átnyúltak, ezért röviden vissza kell térni rá.)

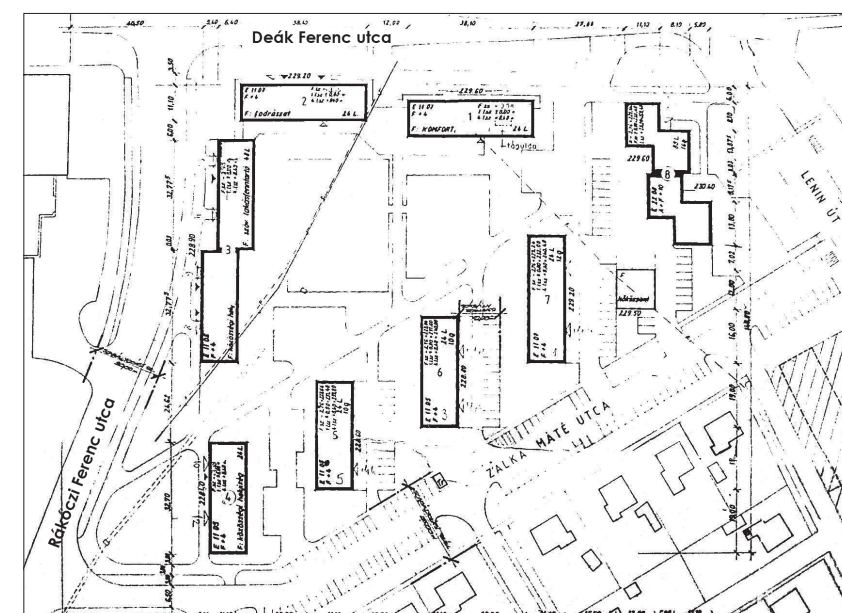
Ajka város új általános rendezési tervét 1974. évben kezdték elkészíteni. A tervezési munkák 1978. évben fejeződtek be. A felelős tervezője Karai Antal, a VÁTI városrendezője volt. Az 1965. évi terv is az ő irányításával készült el. Amíg a korábbi tervek visszafogottak voltak a város területi fejlesztését illetően, addig ez a terv, túlzó előirányzatokat tartalmazott. A város magas beépítésű területét szinte megduplázta egy új városrész kijelölésével Ajka, Bakonygyepes és Ajkarendek között. A két utóbbi települést a tervkészítés idején csatolták a városhoz, ezért a terv ezzel a két új városrészrel is foglalkozott. Az 1974-ben indított tervet 1978-ban átdolgozták. Az átdolgozással, a terv területfelhasználási kategóriái cizelláltabbak lettek, nem voltak annyira elnagyoltak, mint ahogyan az 1974-es tervben. A tósokberéndi a magas intenzitással beépíthető lakóterület helyett közepes intenzitással beépíthető lakóterületet jelölt ki. Az Ifjúság utcától északra eső területet, a Sport utcától a Fő utcáig és a Széles-vízig – a korábbi elképzelésekkel szemben – megosztotta a magas intenzitású lakóterület és a sportterület között. Az alközpontok területét pontosabban határolta le.

³¹² Körner – Nagy, 2006. 295-304

Az új általános rendezési tervet 1979. január 31-én fogadta el a városi tanács.³¹³ Az ajkai körzet területrendezési koncepciója 1974. évben javaslatot tett Ajkarendek és Bakonygyepes Ajkához csatolására, amely 1977. évben megtörtént. A város eddigi fejlődése többé-kevésbé felszámolta a széteső településszerkezetet. Az említett közigazgatási döntéssel azonban, a város-tervezők ismét egy széteső településszerkezettel találták szemben magukat. Az új általános rendezési terv ennek megszüntetésére, a két település területének integrálását egy új városrész létrehozásával, illetve közbeiktatásával igyekezett megoldani. Hiába való törekvésnek bizonyult. A város a hetvenes évek végén elérte területi fejlődésének határait. Új város építésére sem igény, sem anyagi forrás nem volt már, felépítése így aztán elmaradt. Helyette a rendszerváltás után egy másik nagy igény lépett elő, az ipari park nagy területen történő kiépítésének az igénye.

2. A magánérs lakásépítés területei erre az időszakra elfogytak. A magánlakás építés számára, az Ajkához csatolt Bakonygyepesen a 8. számú főközlekedési út és a Csigere-patak között fekvő területet jelölték ki. Az „Ajka-Bakonygyepes bekötőút melletti terület beépítési tervdokumentációját”-t 1981 tavaszára készítette el az Északdunántúli Tervező Intézet Veszprémi Irodájában Pottyondy Péter építésztervező.³¹⁴ A 18 hektáros mezőgazdasági művelésű területre hagyományos és korszerű csoportos házak számára alakított ki telkeket, melyekre összesen 270 db lakást helyezett el. A tervező a bekötőút mellé egy sorban sorházakat telepített. Ugyancsak sorházakkal zárta le a beépítést kelet felől is. A két sorházas sor közötti belső területet családi házak számára tartotta fenn. A területre négyféle épülettípust javasolt. Földszint + tetőtér beépítésű, hagyományos technológiával épülő sorház típust, földszint + tetőtér beépítésű panelos technológiával épülő sorház típust, valamint egy kisebb és egy nagyobb alapterületű, földszint + tetőtér beépítésű, oldalhátáron álló családi ház típust. Az 50 darab sorházas lakást a VÁÉV panelos technológiával tervezte kivitelezni. A településrész lakosság száma 1.030 fővel nőtt a terület tervezett beépítésével. Bakonygyepes lélekszáma az utolsó népszámlálás idején, 1970. évben 476 volt. A tervezett fejlesztéssel a település területe hozzávetőleg megduplázódott, lélekszáma, pedig megháromszorozódott. Egy önálló település intézmény- és infrastruktúrárendszerre ekkora terhelésnövekedést nem bírt volna el. A területen az első telkeket 1984. június havában alakították ki.³¹⁵

3. A Béke utca környéki lakás-beruházási program magába foglalta – a Kórház utca és a Torna-patak közti területen felépült lakótelepen kívül – az Alkotmány utcai és a Deák Ferenc utcai lakóterületet is. A „Béke utca

2.33 ábra: Ajka Béke utca III. ütem beépítési terve, 1982

III. ütem” része volt ez utóbbi terület. A lakóterület beépítési tervét 1980 februárjában készítette el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodájában Dr. Horváth Györgyné.³¹⁶ A beépítési terv a Deák Ferenc utca, a Rákóczi utca, a Zalka Máté utca és a Lenin út közti területre óvodát, vásárcsarnokot és ABC áruházat telepített. A beépítési terv elképzelései nem valósultak meg. A városközpontot dél-délkelet felől lezáró építészeti térfalat ezekkel az épületekkel nem lehetett volna kialakítani.

A Béke utca III. üteméhez tartozó Rákóczi utca beépítésére 1981–1982. évben újabb terv készült. (2.33 ábra) A tervet az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodájában Török Jenő állította össze.³¹⁷ A tervező a szanálással felszabadított terület beépítésére a veszprémi házgyár típusait alkalmazta. A megközelítőleg háromszög alakú területen, a nyolc darab sávházat és a két darab összeépített pontházat helyezte el. A lakóterület beépítése vegyes, északi és nyugati oldalán többé-kevésbé utcához igazodó, a déli oldalon párhuzamos sávok beépítést alkalmaztak. A pontházak a városközpont kapujának a szerepét töltik be F+10, (helyesebben F+11) emeletes magasságukkal. Az F+4 emeletes sávházak a Rákóczi utcával és a Deák utcával hozzávetőleg párhuzamosak. A két utca mentén elhelyezett

³¹³ Tilhof, 2009. 291

³¹⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 714

³¹⁵ Tilhof, 2009. 309

³¹⁶ Forrás: MNL VeML XV. 18.c 21. doboz TrF – TÉB – 0097 902, Ajka maradék anyag

³¹⁷ Forrás: MNL VeML XV. 18.c TRF – TÉB – 0092 19. doboz 2740

épületek földszintjére üzletek, irodák kerültek. A belső udvar jó részét parkoló foglalja el. Az összes lakásszám 280 db.

4. Az „Alkotmány utcai lakótelep” a Béke utcai lakótelep részeként, annak 3. tömbjeként indult 1975-ben. Az 1975. évi területrendezési koncepciók a Béke utcai lakótelep szerves részeként komponálták meg a beépítését. Az 1983. évi dokumentációk Alkotmány utcai lakótelepként említik. Az 1983-ban napvilágot látott beépítési elképzelések ezt a szervezést feloldották. A módosítás nem vált előnyére a terület beépítésének. A korábbi koncepciót a vásárcsarnok elhelyezése borította fel. A tervezők a csarnokot eredetileg a Deák Ferenc utca, a Rákóczi utca és a Zalka Máté utca által határolt tömbbe helyezték el.

Az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján 1982 júliusában készítettek beépítési tanulmánytervet a területre. Miután a beépítési tervet nem sikerült fellelni, a rendezési kérdések az „Ajka Alkotmány utcai lakótelep 1,2,3,4 jelű épületek kiviteli terve” dokumentáció anyaga alapján tárgyalhatók.³¹⁸ A kiviteli tervet 1983. január elejére készítette el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján Dr Horváth Györgyné. A dokumentációhoz tartozó helyszínrajzon, a terület nyugati részén, a Torna-patak partján négy darab, F+4 emeletes kockaház sorakozott egymás után, követe a patak íveléseit. A kockaházak sora és az Alkotmány utca közé ékelve telepítették a vásárcsarnokot. Az épület jellege, funkciója, közvetlen környezetének használati módja alapvetően eltér a környező lakófunkciótól. Az ilyen, nem tematikus épülettípusok a rendszerváltás után jelentek meg nagyobb arányban. A nagyterületű parkológyűrűvel körülvett bevásárlóközpontok jellemzően a városok szélére kerültek, ahol nem bontották meg a városok belső szövetét. A csarnok nagy forgalmat gerjesztő funkciójánál fogva feszegeti a terület terhelhetőségének a határait, számtalan konfliktust okozva a szomszédos terület lakófunkciójával.

A tervező a terület keleti részére a veszprémi házgyár termékeiből választott egyszekciós lakóépületeket helyezett el, részbe zárt sorú, zárt sarkos elrendezéssel. A lakóépületek a Béke utca mindkét oldalát szegélyezik. A tervező a Béke utcát - a Torna-patakon tervezett új hídon átvezetve - csatlakoztatta az Alkotmány utcára. Városképi szempontból és a hagyományok iránti tiszteletből talán megoldható lett volna az utca tengelyét a Vasútállomás főépülete tér felőli homlokzatának tengelyére vezetni. Az épületek elrendezése a Vasútállomás előtti tér felől kapuszerű megoldást mutatott, ami megfelelő fogadtatást biztosított volna a városba érkezők számára. A Veszprém Megyei Tanács mellett működő Területrendezési és Építészeti Albizottság az 1982. november 1-jei ülésén azonban éppen ezt a megoldást kifogásolta. A terv átdolgozása során a tervezők feladták ezt az üzenet értékű megoldást.

³¹⁸ MNL VeML XV. 18,c TrF-VÁÉV- 0095 50. doboz 2755 csomó, illetve Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 728

A TEAB joggal kifogásolta viszont azt, hogy a tervezők nem oldották meg a városközponttal való gyalogos kapcsolatot. A piac közlekedési forgalmát sem tudták úgy megszervezni, hogy a gyalogos és teherforgalmi főirányok ne keresztezzék egymást. A problémát azóta sem sikerült megoldani. A bírálók harmadik kifogásának eleget tettek, az épületek bütöire nyílászárók kerültek.

5. A Bányáslakótelep és Tósokberénd ősközség közötti roncsolt terület rendezése és hasznosítása újra és újra felmerült. A területre korábban készült rendezési tervek általában közintézmények elhelyezése céljára tartották fenn. A tervezett alközpont azonban nem, illetve csak részleteiben valósult meg. A magánérs lakásépítés számára szükséges építési területek feltárása során merült fel az a gondolat, hogy a roncsolt terület beépítése többszintes épületek elhelyezésével gazdaságos lehet. Az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján Skorka Márta építésztervező készített 1983 nyarán tervet az „Ajka Liliom utcai beépítés tanulmányterve” címmel.³¹⁹ Kétféle beépítési terv készült. Az első verzióban sorházakat és társasházakat helyeztek el a területen. A második verzióban a VÁÉV házgyári típusépületeinek elhelyezésére adott javaslatot. A lakóépületeket a terület déli határára tervezett feltáró út mellé telepítették. Mindegyik terv F+4 emeletes lakóépületek elhelyezését javasolta. A 168 illetve 185 lakás volt felépíthető a területen. Bár egyik verzió sem valósult meg, ám elindult a terület funkcióváltása.

Lakásépítés

„Az 1975-ben 'lejáró' 15 éves lakásépítési program sem az előirányzatait nem teljesíti, sem a lakáshiányt nem szünteti meg, s ezért újabb 15 éves program indul be.”³²⁰ Az 1973. évi olajár robbanás hatására a szocialista gazdaság megtorpant, a fejlesztések forrásai egyre apadtak. 1977-től elkezdődött az állami lakásépítés visszaszorulása, majd 1984-től a megszűnése, amelyet a magánérs lakásépítéssel igyekeztek ellensúlyozni. Az állam szerepét az OTP vette át, hogy aztán a rendszerváltás környékén ez a szervezet is kivonuljon a közvetlen lakásépítésből. Meg kell jegyezni, hogy az 1960-as évek második felétől megjelent OTP által épített lakások alapterülete nagyobb, alapraja jobb volt az állam által épített lakásoknál. Az OTP lakások funkcionális kialakítása már a hetvenes évek elejétől érvényesítette azokat a korszerű elveket, amelyeket az állami lakásépítés csak a házgyárak hetvenes évek végi illetve nyolcvanas évek eleji rekonstrukciója után volt képes alkalmazni. A második 15 éves lakásépítési terv (1976-1990) intézményekkel jobban ellátott lakóterületek létesítésére, kedvezőbb városképi megjelenésre és differenciált, több félszobát tartalmazó lakástípusok kialakítására törekedett. Az állami lakásépítést a paneles építés-

³¹⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 800

³²⁰ Béley, 1984. 232

technológia, és a típusstervezés uralta. A „házgyárak fejlesztésére rendelkezésre álló eszközök az 1970-es évek végén és a 80-as évek elején korlátozottak voltak, az utat mindenütt a harántfeszítávok lehetőség szerinti növelésében látták. A típusstervekben azért váltak uralkodóvá az 5,40 m-es, 4,5 m-es, 4,2 m-es feszítávok. Mert így lehetőség nyílt nagy alapterületű nappaliterék készítésére, változatosan csoportosított kisebb teretek (étkező, fürdőszoba, konyha, félszoba) osztására.”³²¹

A hatvanas évek végére a szabadon beépíthető területek elfogytak. A második 15 éves lakásépítési program már jelentős mértékben beépített területeket érintett. A lakásépítés komplex városépítéssé kezdett válni. Az alapberuházást jelentő lakásépítéssel többé-kevésbé párhuzamosan felépültek a kapcsolódó beruházások keretében, a normatívák alapján kalkulált kapacitású közintézmények, valamint a járulékos beruházások keretében az utak és a közművek. A lakótelep építések esetében kötelezővé vált a típusstervek alkalmazása. A „típusstervezést a Műszaki Gazdasági Normatívák (MGN) rendszerén keresztül hozták kapcsolatba a költségvetés teherbíró képességével.” A Veszprémi Házgyár épületei e korszakban jelentek meg Ajkán. A házgyár termékei drágák voltak. A főhatóságoknak rendre felmentést kellett adniuk az MGN alól, mert a házgyár termékeinek árai meghaladták az MGN által megengedett költség szintet.

Ajkán a városrekonstrukció a belvárost érintette. Az állami lakásépítés, majd az OTP beruházású telepszerű többszintes lakótelep építés a belváros szanalásos területeit vette igénybe. Az átépítés eredményeként a régi falusias Ajka képe jelentős változáson ment keresztül. A többszintes lakótelep építések révén helyre billent a városra korábban jellemző morfológiai egyensúlytalanság. A „belváros” földszintes, falusias jellegével szemben állt a „külváros” többszintes, városiasabb jellege. A rekonstrukció a korszerű iparosított építési technológiák és típusstervek uralma alatt ment végbe.

Ajkán a lakásépítések ebben az időszakban nemcsak a nagyobb akcióterületeken zajlottak, hanem a lakótelepek korábban üresen maradt, „foghíj telkein” is, az Ifjúság utcában, és a Kosztolányi utcában. A lakásépítések másik csoportja a Bauxit lakótelepet érintette, ahol a lakótelep kiépítésének első ütemében felépített földszintes műmesteri házak elbontásával felszabadult területen emeltek többemeletes panelépületeket. A harmadik csoportot képezte az akcióterületek lakótelepszerű beépítése. A magánérs lakásépítés támogatási rendszere a lakásszövetkezeti lakásépítések felfutásához vezetett. Kezdetben a hagyományos négylakásos kistársasház volt a kedvelt épületforma, majd a sorházak váltak népszerűvé. A magánérs lakásépítés számára a külső városrészek jöttek szóba. A Pálma utca és a Széchenyi utca környékén épültek fel szép számban társasházak. A negyedik csoportot a magánérs családi házas lakásépítés alkotta. A belvárost érintő lakásberuházások közül az alábbiak emelhetők ki.

³²¹ Körner – Nagy, 2006. 281, 335

A Bauxit-lakótelep északnyugati sarkában szabadon maradt területen – egy korábban készült beépítési terv felhasználásával – 1977-ben elkezdtek egy 32 lakásos lakóépületet felépíteni. Az épület a VESZPRÉMTERV tervezője, Hoppál Dezső által adaptált típusterv alapján készült el.³²² Az épület beruházója az OTP Veszprémi Igazgatósága volt. Az Ifjúság utcával párhuzamosan elhelyezett épület emeletes, hagyományos téglafal szerkezetű sávház.

A Új élet utcában, a kaszinótól északra állt a timföldgyári vezetők számára 1942-ben épített két földszintes, magas tetős lakóépület. A két épületet 1979-ben lebontották, hogy helyükre két darab 20-20 lakásos, hatszintes épületet építsenek. A T-3 jelű VHGY szerkezetű lakóházak tervei 1979 tavaszán készültek, a Győri Tervező Vállalat tervezői Varga István és Dobai Péter munkájaként.³²³ A megbízó az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó volt. A kétfogatú, kétszekciós, 20 lakásos lakóépületek lakásai háromszobásak, alapterületeik 70,24 –76,27 m² között alakulnak. Az épületek szintmagassága a két- háromszintes környezetben eltűnt, még ha a terület kihasználása kedvezőbbé is vált.

A Kosztolányi utca déli vége hosszú évekig beépítetlen maradt, majd a nyolcvanas évek végén egy VHGY „TS” jelű típusú lakóépülettel beépítettek. Az épület terve 1979 nyarán készült el. A tervet a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat tervezője Mezei Lászlóné, más forrás szerint Mezei László készítette.³²⁴ A kivitelező a VÁÉV, a beruházó az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága volt. Az épület kétszekciós, kétfogatú sávház, amelyben háromféle 3 szobás lakás található, 68,34 m², és 77,89 m² alapterületekkel.

A Bauxit-lakótelep Petőfi utca melletti, 1,1 hektáros területsávjában az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó hat darab földszintes lakóépülete (műmesteri háza) álltak, amelyeket 1984 októberében lebontottak, hogy helyükre a VHGY termékeiből, három F+4 emeletes, E 1105 és E 1107 jelű típus szekciókból alkotott lapos tetős, monolit vb fogadószintes sávházat építsenek fel.³²⁵ Az „Ajka Petőfi utcai 120 lakás (1, 2, 3 jelű épületek) építési engedély tervdokumentációja” 1983 nyarán készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján. Az adaptáló tervező Pelczer Miklós volt.³²⁶ A Petőfi utca 1-7 szám alatti 1. jelű lakóépület négyszekciós, háromfogatú, 48 lakásos sávház, amelynek monolit vasbeton fogadószintjére körzeti orvosi rendelő, védőnői szobák, anya- és gyermekvédelmi tanácsadó került. A Petőfi utca 9-15. szám alatti 2. jelű lakóépület szintén négyszekciós, háromfogatú, 48 lakásos sávház, amelynek fogadószintjére gyermekorvosi szakrendelő, és iskola fogászat került. A Petőfi utca 17-19. szám alatti

³²² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 649

³²³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 693

³²⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 694, valamint VeML XV. 18.c. 23 d. TrF – VÁÉV – 0063 2231

³²⁵ Tilhof, 2009. 310

³²⁶ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 730

3. jelű lakóépület, kétszekciós, háromfogatú, 24 lakásos sávház, fogadószintjén a Kőjál és a Vöröskereszt irodái kaptak helyet. A 120 lakás közül 16 darab egyszobás, 26,64 m² alapterülettel, 24 darab másfél szobás, 39,60 m² alapterülettel, 16 darab kétszobás, 53,30 m² alapterülettel és 64 darab két és félszobás, 66, 32 m² alapterülettel. Az épületek loggiás változatban épültek. Az előtető acélszerkezetből készült, horganylemezfedéssel, alsó felületén gyalult fenyődeszka burkolattal. A kis teherbírású hordalék altalaj miatt 80 cm vastag talajcserét írtak elő (mint, ahogy a Kórház utca, és a Béke utca több épülete esetében is). Az épületek földszintjén kialakított szakrendelőkben a gyermekorvosi szolgálat 1987. áprilisában kezdte meg a munkáját.³²⁷

A Béke utcai lakótelep építésének a második ütemét a Kórház utca, a Tűzoltó utca, a Béke utca és a Csokonai utca által határolt terület beépítése képezte. A kutatás során nem sikerült minden épület dokumentációjára rábukkanni. Sőt, gyanítható, hogy további – a területre készült – beépítési tervek is szunnyadhatnak a tervtárakban. Az előkerült építési engedélyezési tervek alapján tudtam csak nyomon követni a Béke utcai lakótelep II. ütemét.

A Béke utca 16. szám alatt egy 65 lakásos, F+10 (inkább F+11) emeletes, VHGY P2 jelű panelépületet helyeztek el. Az építési engedélyezési tervdokumentációja 1979 nyarán készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján Dr. Horváth Györgyné munkájaként.³²⁸ A pontház kivitelezője a VÁÉV, beruházója az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága volt. A lakások közül 21 db 40,07 m²-es másfélszobás, 43 db 50,39 m²-es kétszobás, és 1 db 63,02 m²-es a két és félszobás. Az épület részalapozással készült.

A Béke utcai lakótelep B II. üteme magában foglalta a Kórház utca 1-5. házszám alatti három P2 jelű, F+10 emeletes pontház, valamint a Tűzoltó utca 17-23. házszám alatti egy AO-L típusú, F+4 emeletes sávházat. Az építési engedélyezési tervdokumentáció 1979 telén készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján. Az adaptáló tervező Széplaki Imréné volt.³²⁹ A Veszprémi Házgyár termékei minden esetben átlépték a Műszaki Gazdasági Normatívákat. A norma túllépés mértéke például az AO-L jelű lakóépület esetében 16,14 %, a P2 jelű pontházak esetében a 6,40 - 7,80 % volt. Az ÉVM minden esetben felmentést adott a MGN betartása alól. Az AO-L jelű F+4 emeletes sávház 60 lakást foglal magában. Ezek közül 20 db 3 férőhelyes, 42,35 m² alapterületű, 20 db 4 férőhelyes, 52,52 m² alapterületű, és 20 db 5 férőhelyes, 68,24-68,95 m² alapterületű. A négy épület összesen 255 lakást tartalmaz.

A Lenin út 1. szám alatti F+10 emeletes lakóépület a városközpont része. Az épület tervdokumentációja 1982. évben készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodája Halász István építészervező adaptálá-

³²⁷ Tilhof, 2009. 318

³²⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 710

³²⁹ A tervek lelőhelye a P2 jelű épületek esetében az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 701-703

sával.³³⁰ A beruházó az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága, a kivitelező a VÁÉV volt. Az épülettel a városközpontot kívánták lezárni, ezért igényes, a többi épülettel harmonizáló épület tervezésére törekedtek.

Az épület helyén állt a Nirsee-kastély, melyet 1981-ben lebontottak. A lakosság tiltakozott mind a kastély, mind a helyén épülő 10 emeletes épület felépítése ellen.³³¹ A kastély épület hozzátartozott Ajka városképéhez, megőrzése azonban környezetének gyökeres átalakulása miatt esélytelenné vált. Egy-egy épület illeszkedését csak az adott terület beépítésének kontextusában ítélni lehet meg. A házigyári technológiából eredő merev, a hagyományostól eltérő léptékű és arányrendszerű épületkubusok között idegen elemként hatott volna ez a neobarokk épület. Más felfogású beépítési tervek és a hagyományos építési mód alkalmazása esetén talán megőrizhető lett volna a kastély. Az ajkai közvélemény ez esetben elkésett. A beépítési terv társadalmi vitájakor volt ideje a szólásnak. Csakhogy egy beépítési terv esetén a jóváhagyásnak ez nem kötelező eleme. Nem találtam információ arról, hogy tartottak-e társadalmi egyeztetést a kastély sorsát illetően. Az eset rávilágít a beépítési terv közjogi tartalmának a hiányából eredő problémára. Egy rendezési tervet társadalmi vitára kellett bocsátani, de egy beépítési tervet nem. A közvélemény így csak a végrehajtás során értesült arról, hogy a kastélyt lebontják.

A tízemeletes épület elhelyezését a Lenin utca és a Béke utca sarkán egyetlen szempont indokolta, megjelölte a város legfontosabb közlekedési csomópontját. Ha a városközpont tömegeinek eloszlására irányul a figyelem, akkor fel kell, hogy tűnjön a tömegeloszlás aránytalansága. Amíg a központ nagytömegű épületei a központ északi részén csoportosulnak, addig a központ déli részére a kisebb tömegű épületek kerültek. A tervezők érzékelhették az egyensúly hiányát, ezért javasoltak egy középmagas épületet a saroktelekre. Az egyensúly a nyugati és keleti relációban létrejött, azonban az északi és déli relációban az egyensúly hiánya fennmaradt. A középmagas épület funkciója is felvet problémákat. Nagy forgalmú csomópontban, egy középmagas épületben lakásokat elhelyezni, a gyereklügyelet szempontjából nehezen lehet megindokolni. Védett játszótér elhelyezésére sem nyílt lehetőség.

A saroktelekre a VÁÉV HGY típuscsaládjának E-2207 jelű épületegységét telepítették, a földszintjén boltokkal, a fogadószint igényes kialakításával. A fogadószintet monolit vasbeton előreugró nyíláskeret, síkból kiugró pillérek, előtető, és pergola gazdagítja. A tervező, a homlokzatot a váltakozva elhelyezett loggiákkal, és franciaerkélyekkel törekedett a nagy felületeket emberi léptékre lebontani. Az épületet eredetileg lemezalapozással tervezték, a kivitelező azonban közölte, hogy erre nincs felkészülve, a kútalapozásra viszont igen. Az épület végül kútalapozással készült el. A tervezőknek

³³⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 725

³³¹ Tilhof, 2009. 302

az MGN követelményeit ez esetben sikerült betartaniuk. Az épület költségét 20 millió Ft-ra kalkulálták. Az F+10 emeletes négyfogató pontházban 40 lakás található. Ezek fele 66,82 m²-es, egy nagyobb és három kisebb szobával (1+3x0,5), a másik fele 39,75 m²-es, 1,5 szobás lakás. A lakások közül 21 db loggiás, a több franciaerkélyes.

A Béke utca III. tömb építési engedélyezési tervdokumentációját 1982. tavaszán készítette az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján Pelczér Miklós.³³² A tervezési terület a Deák utca, a Lenin út, a Zalka Máté utca, és a Rákóczi utca határolja. A lakótelep elhelyezéséhez 1981 nyarán a Rákóczi Ferenc utcában kisajátítottak 12 családi házat.³³³ A lakótelep épületeit több forrásból finanszírozták, és többféle módon értékesítették. A Deák Ferenc utcai és a Rákóczi utca lakóépületek lakásai egy része tanácsi bérlakás, másik része tanácsi értékesítésű volt. A Zalka Máté utca három F+ 4 emeletes sávháza és a két F+10 emeletes épület OTP beruházásban épültek. Valamennyi épületet a VÁÉV kivitelezte, átadásukat 1982 és 1983 évre tervezték.³³⁴

A GYŐRITERV által a Veszprémi Házgyár paneltermékeiből kialakított loggiás szekciók alapján kerültek az épületek megtervezésre, illetve adaptálásra. A 280 lakásos lakótelepen négy épületípust alkalmaztak. Az E 1107 jelű kétszekciós, F+4 emeletes épület 24 lakásos, az E 1105 jelű F+4 emeletes, kétszekciós 24 lakásos, és négyszekciós 48 lakásos változatát, valamint az E 2208 F+10 (helyesebben F+11) emeletes, 44 lakásos középmagas ház típust. A lakóterület 280 lakása közül 40 darab egyszobás 26,64 m² alapterülettel, 68 darab másfél szobás, 39,60 m² alapterülettel. 40 darab kétszobás 53,30 m² alapterülettel, 132 darab két és félszobás, 66,32 m² alapterülettel. A lakások alaprajzi újdonsága, hogy a konyhák a nappali szobákból nyílnak. Az épületek földszintjén a Deák Ferenc utcában különféle üzleteket, a Rákóczi utcában irodákat és közösségi helyiségeket alakítottak ki. A városközpont közelsége miatt a Deák Ferenc utcai és a Rákóczi utcai épületek előtetőt kaptak, hasonló módon, mint a Tanácsköztársaság utca elején a három lábas ház és a Petőfi Sándor utca panelépületei. A sávházak gerendaráccsal összekötött kútalapon állnak. A Zalka Máté utcai épületek előregyártott fogadósínttel készültek, garázsokkal. A középmagas épület alá szintén kútalapot raktak. Az első épületek 1983. évben elkészültek. Az első Deák Ferenc utcai épületben 1983. októberében megnyílt a könyvesbolt.³³⁵

Az „Alkotmány utcai lakótelep 1, 2, 3, 4 jelű épületek építési engedélyezési és értékesítési tervdokumentációja” 1983. év elején készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján, dr. Horváth Györgyné építészervező

³³² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 726

³³³ Tilhof, 2009. 301

³³⁴ MNL VeMI XV. 18.c TRF – TÉB – 0092 19. doboz 2740

³³⁵ Tilhof, 2009. 307

munkájaként.³³⁶ A négy kockaházat a Torna-patak partjára telepítették, a korábban itt álló földszintes lakóépületek szanálásával nyert területre. Az épületek a VÁÉV E 12-011 jelű egyszekciós négyfogatos, F+4 emeletes, panelszerkezetű, lapos tetős kockaházai. Az épület egyik sarokcelláját elforgatták a megfelelő tájolás érdekében. Az épület valamennyi lakása loggiás. A lakások közül 8 db 55,24, 8 db 61,5 m² alapterületű, fekhelymentes nappalival, és két kisebb alapterületű hálósobával. A konyha a nappaliból nyílik. A szabadabb alaprajz alakítást a Veszprémi házgyárban 1981. évben történt termékváltás tette lehetővé, így a korábbi 4,80 m fesztávú elemek helyett már 5,40 m fesztávú elemeket gyártottak.

Közintézmények

A városközpont magjának a tovább építése ebben az időszakban, program és pénz hányában állt. A lakótelepeken az alapfokú közintézmények – a lakásépítéssel párhuzamosan – felépültek. Kísérletek történtek az egyes városrészek - különféle rendezési tervekben szereplő - alközpontjainak kiépítésére, maradandó siker nélkül. A város középfokú központ szerepének betöltéséhez szükséges, és még hiányzó közintézmények elhelyezése tovább folytatódott, a városközpont magján kívül eső területeken.

1. A Béke utcai lakótelep középületei

A Béke utca 6. szám alatt felépített 60 fős bölcsőde terveit Ruttkay Gyula a Veszprém megyei Tanácsi Tervező Vállalat építészervezője készítette 1977. évben.³³⁷ A kivitelező az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat volt. A bölcsőde hagyományos szerkezetű, földszintes, lapos tetős, pavilonos rendszerű, folyosóra felfűzött három gondozási egységből áll. A gondozási egységek védett játszó udvarokat fognak közre. Az épület 1978. nyarán adták át, 6,8 millió Ft-ba került.³³⁸

A Táncsics utca 1. szám alatti 200 fős óvoda a bölcsőde szomszédságában épült fel. Terveit szintén Ruttkay Gyula készítette 1977. évben.³³⁹ A kivitelezést ez esetben is az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat végezte. A kivitelezés befejezését 1978. negyedik negyedévére ütemezték. A tervszerinti bekerülési költséget 5,2 millió Ft-ra kalkulálták. Az óvoda épülete két részből áll. A kétszintes részben 100-100 foglalkoztató helyiségcsoportja helyezkedik el. A földszinti szárny az üzemeltetési helyiségeket és a tornaszobát tartalmazza. A hagyományos szerkezetű, egyszintes és kétszintes épületszárnyakat a bejárati-lépcsőházi épülettömeg kapcsolja össze.

³³⁶ Forrás: Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 728. illetve MNL VeML XV. 18.c. TrF-VÁÉV-0095 50. doboz 2755

³³⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 648

³³⁸ Tilhof, 2009. 290

³³⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 654

A Béke utcai lakótelep 12 tantermes általános iskola és tornacsarnok kiviteli tervdokumentációja 1978. novemberében készült el. A tervet a Győri Tervező Vállalat építész Lang János készítette.³⁴⁰ Tulajdonképpen iskolabővítés történt. A meglévő iskolaépülettől északra telepítették a három funkcionális részből álló épületkomplexumot. A funkcionális egységek közül a kétemeletes a tantermi szárny háromtraktusos, középfolysós elrendezésű. A GYÓRITERV-GYÁÉV által kifejlesztett kommunális vázszerkezetű épület elemei a GYÁÉV házgyárában készültek. A másik funkcionális egység a tornacsarnok, amely szintén a GYTV-GYÁÉV vázszerkezetének és paneljeinek felhasználásával épült. A harmadik funkcionális egység a földszintes melegítőkonyha és étkező.

A Tűzoltó utcai ABC áruház (Junior) terveit 1982 januárjában készítette el az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodáján Skorka Márta.³⁴¹ Az áruház alapterülete 553 m², a hozzátartozó kiszolgáló udvaráé 299 m². A lapos tetős, földszintes épület szerkezete acélváz, amelyet betonyp falszerkezettel határol. Az Ajka és Vidéke ÁFÉSZB 1984 szeptemberében nyitotta meg az áruházat.³⁴²

2. A peremkerületek lakossága folyamatosan szóvá tette, hogy a lakóhelyük ellátása nem megfelelő. A legelemibb cikkek megvásárlásáért is be kellett utazniuk a városba. A városi tanács a panaszok orvoslása érdekében több helyen is épített élelmiszerboltot vagy szolgáltatóházat.

Ajka II (Bódé) településrészre egy szolgáltatóház terveit 1977. januárjában a Nyugat-Magyarországi Fagazdasági Kombinát készítette el.³⁴³ Az épület helye a Bartók Béla utca melletti, és a bódéi Nirnsee-kastéllyal szemben fekvő, szanált majorsági terület. A FORFA szerkezetű, földszintes, lapos tetős épületben élelmiszerbolt, posta, és orvosi rendelő kapott helyet. Az épületben lévő 170 m² alapterületű élelmiszerbolt már 1977 őszén megnyílt.³⁴⁴ A teljes szolgáltatóház, a benne lévő 109 m² alapterületű orvosi rendelővel, és 68 m² alapterületű postával 1978. januárjában készült el.³⁴⁵

Az ajkai Szőlőhegyen a terület részletes rendezési terve szintén kijelölt egy alközpontot, ahová a PANNONKER 1980. évben felépített egy 177 m² élelmiszerboltot. A boltot 1984. nyarán kihasználatlanság miatt megszüntették.³⁴⁶ Az eset jelzi az alközpontok kialakításának az ellentmondásait. A terület lakóinak, általában a napközben otthon tartózkodó része vette igénybe az alközpont szolgáltatásait. A munkába járók, mire hazaérnek az alközpont üzleteit zárva találták.

³⁴⁰ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 696

³⁴¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtár

³⁴² Tilhof, 2009. 310

³⁴³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal tervtára, 655

³⁴⁴ Tilhof, 2009. 288

³⁴⁵ Tilhof, 2009. 286

³⁴⁶ Tilhof, 2009. 297

A szűkebb választék miatt egyébként is a munkahelyük vagy a tömegközlekedési eszközök megállóhelye közeli nagyobb üzletekben bonyolították le a vásárlásaikat. A peremboltok ezek után nem csoda, ha kihasználatlanok maradtak.

3. A város közintézmény hálózatából a hetvenes és a hatvanas évek fordulóján még hiányozott néhány olyan közintézmény, amely a város középfokú szerepének betöltéséhez szükséges volt. A rendőrség és a kisegítő iskola méltatlan körülmények között működött. Felmerült az igény egy vásárcsarnok felépítésére, és a járásbíróház megfelelő elhelyezésére.

A rendőrség épületének beruházási és beépítési tervét a GYÓRITERV készítette 1978-ban.³⁴⁷ A kétemeletes, 1.744 m² alapterületű épületet Deák Ferenc utca és a Rákóczi utca saroktelkén helyezték el. Az Ajkai Rendőrkapitányság új székházát 1981. június 30-án vették használatba.³⁴⁸

Az ajkai kisegítő iskola terveit 1980. évben készítette el Albóci Ferencné, az Észak-dunántúli Tervező Vállalat Veszprémi Irodájának tervezője.³⁴⁹ A kétemeletes épületben kilenc tanterem, három tanműhely, étterem, konyha, tornaterem, és öltöző helyiségek találhatóak. A tanteremszárny keletnyugat irányú, középfolysós rendszerű. A kivitelezés tervezett költsége 18 millió Ft volt. Az épület UNIVÁZ szerkezettel épült. A Molnár Gábor Általános Iskolát 1987. augusztus 31-én avatták fel.³⁵⁰

Az Alkotmány utcai vásárcsarnok engedélyezési terve 1983 márciusában készült el az ALUTERV-FKI vállalatánál.³⁵¹ A 2.200 m²-es vásárcsarnok hossztengele az Alkotmány utcával szögletet zár be. Az épület hosszirányában két oldalt helyezték el az üzleteket és a csarnoktér felé történő kiszolgálást biztosító utakat. A csarnok középső hajója alatt kaptak helyet az elárúsító pultok és asztalok. Az épület háromhajós ALU-DONGA csarnokszerkezettel készült. Oszlopállásai 12 x 6 m-es alaprajzi raszterben helyezkednek el. Az alapozása beton pilléralap, a vázszerkezetek I szelvényűek, a tetőszerkezet alumínium íves elemekből készült hőszigeteléssel, és poliészter bevilágító sávokkal. Az oldalfalakat ásványgyapot hőszigeteléssel, és alumínium lemezburkolatú faforgácslapokkal borították.

A járásbíróház épületét, éveken át a városközpontba, a városházától délre tervezték felépíteni. A városközpont lett szegényebb azáltal, hogy a bíróságot nem a Ruttkay Gyula által tervezett épületbe helyezték el. A bíróságok igazgatási szerve megelégedett a városközpont peremén felépített, munkásszállónak készült épület egy részének a megvásárlásával. A harmadik hatalmi ágat képviselő bírói intézmény méltóbb elhelyezést érdemelt volna. A bíróság, a VÁÉV volt munkásszállójába, 1978. évben költözött be.

³⁴⁷ Forrás: VeML XV. 18.c TRF – TÉB – 0089 19. doboz

³⁴⁸ Tilhof, 2009. 301

³⁴⁹ Forrás: VeML XV. 18c 236 d. TrF 3136

³⁵⁰ Tilhof, 2009. 318

³⁵¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

A város demográfiai összetételének jelentős változását jelzi, szinte jelképszerűen, hogy a szülőotthon épületében 1982. évben az öregek napközi otthona költözött. A város fontos sportlétesítményekkel gazdagodott. Megnyílt 1979. november 1-jén a fedett uszoda. Elkezdődött 1981. évben, a Sport utcában, az 52 m hosszú és 33 m széles sportcsarnok építése, amelyet 1985 márciusában avattak fel.³⁵²

Infrastruktúraépítés

Az autóbusz állomás kiviteli terve 1978 márciusában elkészült, tervezője az Út- és Vasúttervező Vállalat mérnöke Selmeci János volt.³⁵³ Az autóbusz pályaudvart a város központjában, a Béke utcai kijáráttal telepítették. Kialakítása középperonos. A 25 m széles, 137 m hosszú peron-területen kaptak helyet a kiszolgáló épületek. A peron déli végében a felvételi épületet, az északi végén a forgalomirányító épületet helyezték el. Az eredeti terv szerint a peron mindkét hosszoldalán védőtető épült volna. Az érkező oldal peronját nem építették meg. A pályaudvar ezzel elveszette eleganciáját, és megjelenése kiegyensúlyozottságát. A felvételi épület teherhordó szerkezetét két pillérsor alkotja, amelyek hordozzák a földem terheit. Az épületet a hossz tengelyre merőlegesen szeletekre osztották. Az 1–5 állás között kettős belmagasságú a váróter, a 4-5 állás közé pavilonok kerültek, 6-9 állás között kétszintes a belső tér, alul az utas ellátás, felül a üzemi helyiségcsoportok kaptak helyet, a 9-10 mező között nyitott az épület. Az épület vasbeton pilléreit monolit kehelyalapokba fogják be. Az épület szerkezeti elemeit a 31. számú Állami Építőipari Vállalat készítette. Az előregyártott vasbeton pillérek hordják, a szintén előregyártott vasbeton gerendákat, amelyek pillérek konzoljaira ülnek fel. Az épület végfalait és parapetfalait pirogránittal burkolták. A védőtető 80 cm-t rátaakar az úttestre, illetve a várakozó autóbuszokra. Tartószerkezetét a konzolos monolit vasbeton pillérsor adja. A védelmet a konzolokra támaszkodó 18 m-es 31. számú Állami Építőipari Vállalat által előregyártott típus tetőelemek biztosítják. A homlokzatképzés előregyártott műkö párkányelemekkel történt. A hagyományos szerkezetű forgalmi épület két helyiségből állt. A 23 millió Ft-ra tervezett pályaudvar kivitelezése 1978 nyarán megkezdődött.

A városfejlesztés folyamatosan visszatérő akadályát képezte a szennyvíztisztító kapacitás elégtelensége. Jelentős változást hozott az 1979. év, amikor elkészült a 2500 m³-ről 6000 m³-re bővített szennyvíztisztító telep.³⁵⁴

³⁵² Tilhof, 2009. 294-312

³⁵³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati hivatal Tervtára, 673

³⁵⁴ Tilhof, 2009. 290, 294

2.253 Az állami lakásépítés megszűnésétől a rendszerváltásig, 1984–1990

Fejlesztések

A szocialista iparfejlesztés a termelőerőket a városokba koncentráltta. A helyi tanácsok, ezért iparfejlesztésre törekedtek, mivel ennek révén jutottak fejlesztési forrásokhoz. A gazdasági növekedés azonban a nyolcvanas évek közepére érzékelhetően lelassult. A növekedés tartalékai kimerültek, a város fejlődésének az üteme szinte minden területen megtört. A születések számának visszaesése következtében a népességszám csökkenésnek indult. Az ipari és az építőipari létszám szintén apadt. A nehézipar teljesítmény visszaesése miatt a környezetvédelmi helyzet némileg javult. A tömeges lakásépítés egyre inkább szükségtelenné vált az alacsony születési szám, és a vele járó népességszám fogyása következtében. Az állam a lakásépítésből kivonult, átengedve helyét az Országos Takarékpénztárnak.

A központi szervek a nyolcvanas évek közepén foglalkoztak ismét a terület- és településfejlesztés feladataival. Az Országos Tervhivatal valamint az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 1984-ben „A terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatai” címmel készített anyagot. Az Országgyűlés 1985-ben tárgyalta az erről szóló előterjesztést. Miután megállapította, hogy a hosszú távra készített területrendezési tervek, a gazdasági feltételek változása miatt gyorsan elavultak, követelményként fogalmazta meg az alábbiakat: A területi tervezés a társadalmi-gazdasági tartalmú területfejlesztésből és műszaki-ökológiai jellegű területrendezési tervezésből álljon. A területfejlesztési tervek tartalmát és módszertanát úgy kell továbbfejlesztetni, hogy erősödjön a tervek ágazati és területközi koordinációja, társadalmi megalapozottsága és döntés-előkészítő jellege. A területrendezési tervek időtávját a területfejlesztéshez kell hangolni, hogy javuljon a területrendezési tervek társadalmi-gazdasági megalapozottsága és időállósága. Jobban figyelembe kell venni a térségi adottságokat, sajátosságokat és a hatékonysági követelményeket, nagyobb súlyt kapjon a meglévő települési értékek megőrzése, a települések és környezetük harmonikus fejlesztése. Helytálló megállapítások és helyesímelhető elvek. Felmerül a kérdés, hogy miért akkor fogalmazták meg ezeket az elveiket, amikor már a fejlesztés forrásai elapadtak. A megállapítások egy része olyan, amelyből arra lehet következtetni, hogy a különféle tevékenységek összhangját ezidáig nem sikerült biztosítani. Akkor akarta megőrizni a települési értékeket, amikor már azok java részét eltűntette a bulldózeres városépítés. „Az 1980-as évek közepén a tanácsok finanszírozási rendszerét is átalakították... A helyi tanácsok pénzügyi lehetőségei azonban ezzel nem növekedtek, a megyék újracsztó szerepe sem mérsék-

*lődött eléggé.*³⁵⁵ A Veszprém Megyei Tanács 1984 októberében foglalkozott Veszprém megye hosszú távú terület- és településfejlesztési feladataival. Megállapította, hogy, a lakossági infrastruktúra fejlesztése a 70-es évek második harmadáig erőteljes volt, majd lelassult.

Gazdaság

Az ajkai ipar ebben az időszakban új jellemzőkkel bővült. Megjelent a diverzifikációra való törekvés az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohónál. Az ipari rekonstrukciók az Ajkai Erőműnél kiterjedtek a környezetvédelmi célú beruházásokra is. A város nehéziparának a sorsát vetítette elő, hogy Ajka környékén kimerülőben volt az a nyersanyagbázis, amelyre az ajkai ipar települt. Ezzel párhuzamosan megjelent a munkanélküliség a városban.

Az Ajka II. Erőmű 1980 és 1986 között zajló rekonstrukciója során a kazánokat elektrofilterekkel látták el, a korszerűsítés másfél milliárd Ft-ot igényelt. Az Ajka I. Erőmű kazánjaira, pedig 1988-ban szerelték fel az elektromos pernyeválasztókat.³⁵⁶ Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohóban, 1988 áprilisában új gallium üzemeltetést avattak.³⁵⁷ Az 1958 óta folyó gallium gyártás kapacitása az évi 200 kg-ról 7000 kg-ra nőtt. 1989-ben elindult a zeolit gyártás a mosószeripar számára. Évente 120 tonna zeolitot állítottak elő. A bakonyi bauxitbányákból kitermelt bauxit minősége egyre gyengült, ezért 1989-től Guineából hoztak bauxitot. Az 1990-ben lejárt a magyar–szovjet timföld-alumínium egyezményt nem újították meg.³⁵⁸ Az ajkai szénmedencében 1873 és 1989 között közel 72 millió tonna szenet termeltek ki. Felsőcsingerben több mint 8 millió tonna, Ármin-aknán 20 millió tonna, a Jókai Bányán 23 millió tonna, és Padragi Bányában közel 20 millió tonna szenet hoztak felszínre.³⁵⁹

Településrendezés

1. Az 1978-ban készült általános rendezési terv elfogadása óta eltelt öt év. Elérkezett a kötelező felülvizsgálat ideje. A terv felülvizsgálata, és a módosítás programja 1985 márciusában készült el.³⁶⁰ A munkát a Városépítési Tervező Intézet munkatársai végezték el, Karai Antal irányításával. A tervezők a feladatot két szakaszra bontották, az első szakaszban felülvizsgálták a régi tervet, az elmúlt öt év fejlődése tükrében, a második szakaszban

³⁵⁵ Germuska, 2004. 161

³⁵⁶ Kozma, 1996. 250

³⁵⁷ Tilhof, 2009. 322

³⁵⁸ Deák, 2000. 51-60

³⁵⁹ Kozma, 1991. 42

³⁶⁰ Forrás: VeML XV. 18.c TRF – TÉB – 0093 19. doboz 3208, valamint az Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára

elvégezték a tervmódosítást. 1984-ben Padragkút nagyközséget Ajkához csatolták. Meg kell jegyezni, a bányászati tevékenység az ötvenes években indokolhatta volna a két település egyesítését, mégsem történt meg. A szénbányászat szerepének csökkenése idején a nagyközség Ajkához csatolása adminisztratív döntésnek minősíthető. Az intézkedés a városszerkezetre centrifugális erőként hatott.

A város népességszáma 1980-ban a prognosztizált 31.120 fő helyett 29.656 főre nőtt csupán. Annak ellenére, hogy a város lakosságának növekedése megtorpant, a tervezők a lélekszámot 1980-ra 35 ezer főre, 1995-re 41 ezer főre és 2010-re 43 ezer főre becsülték. Ezzel szemben a város tényleges lakosság száma 1985-ben 29.656 főre nőtt csupán. Padragkút Ajkához csatolásával nőtt 32.656 főre. 1995-ben a lakosság szám 33.134 fő, 2010-ben, pedig 29.131 fő volt. A lakosság szám nem követte a tervi prognózisokat. A két számsor közötti divergencia rendre nőtt. A tervezők nem figyeltek fel azokra a tartóssá váló folyamatokra, - bár jelei már mutatkoztak - amelyek a szocialista gazdasági rendszer kifulladásához vezettek. A szolgáltatások bővülésétől vártak jelentős munkaerő növekedést, illúzióknak bizonyult. Padragkút Ajkához csatolásával 1984-re a város igazgatási területe 6.334 hektárról 9.505 hektárra, a belterülete pedig 989 hektárról 1.204 hektárra emelkedett.

A város szerkezete az eredeti terv szerint fejlődött. A tervezett lakókörzeti központok azonban lassan és nem a terv szerinti helyen alakultak ki. A lakótelep építések időszakában 4-5 és 10-11 szintes épületek épültek, melyek építési üteme – a már ismerttetett okok miatt – lelassult. Ennek ellenére célszerűnek tartották az építendő lakóépületek színtszámát növelni, például Tósokberénden az északnyugati városrészben. A növekedési ütem megtörése ellenére a tervezők nem adták fel a korábbi rendezési tervekben szereplő újváros felépítésének a lehetőségét, csak kiépítésének idejét tolták távolabbra. További lakóterületek kialakítását tervezték a Csikólegelőn, a Babucsában, a Liliom utcában, stb. Az új lakóterületekre, a magánérős lakásépítés által preferált, alacsonyabb szintszámú épületek elhelyezését tervezték. A korábban kijelölt intézményterületet számos helyen csökkentették a lakóterületek gyarapítása érdekében. A felülvizsgálati programot a Városi Tanács a 23/1985 (VIII. 30.) Th. sz. határozatával elfogadta.

Az általános rendezési terv tervi munkarésze 1985 decemberére készült el.³⁶¹ A program és a tervkészítés közötti időszakban válhatott világossá, hogy a lakásépítésen belül állami erőre tovább már nem lehet számítani. A tervezett lakásszám teljesítése érdekében a magánérős lakásépítés került előtérbe. A hazai szakirodalomban már 1979-ben megjelentek olyan tanulmányok, amelyek megkérdőjelezték a modern építészet vertikálisra törekvését. A helyes térbeli rendszert nem a szabadonálló családiházak beépí-

³⁶¹ A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.

tésben, nem is az ezzel szemben létrehozott tömbházas beépítésben, hanem a kettő között, a tömör városi családiház rendszerben keresték. Az állítást gazdasági, szociológiai és esztétikai szempontokból igyekeztek igazolni. Úgy találták, hogy a magánérő olcsóbban hoz létre nagyobb és differenciált összetételű lakásokat. Az új lakótelepek térrendszere széthulló, a modern városképet a lakóépületek között szabadon áramló, megfoghatatlan tér alkotja. A lakóközpontok alacsony középületei és körülöttük lévő magas lakóházak nem integrálhatók. A város térbeli egységének helyreállítására törekedtek. A tömör családi házas építési módot találták erre alkalmasnak.³⁶² A rendezési terv készítői tehát megalapozottan fogalmaztak úgy, hogy az alacsonyabb szintmagasság, és sűrűbb beépítés mellett ugyanaz a lakás-szám elhelyezhető ugyanakkora területen.

A rendezési terv készítői arra törekedtek, hogy a magánérős lakásépítés számára tárjanak fel szabad területeket (a Csikólegelőn, és a Babucsá dűlőben), illetve soroljanak át – elsősorban intézményterületeket – lakóterületté a Rákóczi utcában és a Liliom utcában, stb. A terv a Rákóczi utca, a Deák Ferenc utca, a Lenin út és a Zalka Máté utca közti részre magas intenzitású építési területet hozott. Így biztosították, hogy városközpont, a déli oldalon is magas intenzitású területhez kapcsolódjon. A demográfiai változások miatt egyes intézménytípusok korábban tervezett kapacitásai túlméretezetté váltak. A nyolcvanas évek közepére a bölcsődei és az óvodai férőhelyek az igényeket ki tudták már elégíteni. Iparterületek esetében lényeges változás már nem történt. A város közút hálózata kialakult, módosításra nem volt szükség. A gyalogos számára a vasútállomás-autóbusz pályaudvar- városközpont-Kaszinó-Frankel utca-Fekete István utca-Úttörő utca-Bányász lakótelep alközpontja, valamint a vasútállomás-autóbusz pályaudvar-kórház között, a gyalogostengelyek rejtve maradtak. Megépült a Korányi utca (a második út, amely a várost összeköti a 8. számú főközlekedési úttal). Tervbe vették a Budapest-Szombathelyi vasútvonal áthelyezését a zagyterek területeinek egyesítése céljából.

A központi szennyvíztisztító telep 1963-64-ben létesült. Kapacitását 1985-ben növelték napi 6.000 m³-re. A kapacitásbővítés elégtelennek bizonyult a telepre naponta érkező 7.000 m³ szennyvíz tisztítására. Tervbe vették teljesítményének napi 9.000 m³-re történő bővítését. A város magas beépítésű övezeteit az erőműből indított távfűtési vezeték látták el. A város fűtési hőigénye 1985 év végén 51,5 Gcal/h volt. A várostól északra húzódó Adony-Veszprém-Devecseri NA 400 átmérőjű 60 atm nagynyomású földgáz vezetékre telepítették Bakonygyepes déli részén a 20.000 gm³/h kapacitású 60/6 atm gázfogadó állomás. Innen indulva a Timföldgyár és Üveggyár egy-egy célvezetékét fektetett le. A földgázzal az üveggyári kemencékhez és a timföldgyári kalcináló

³⁶² Lásd József, 1979

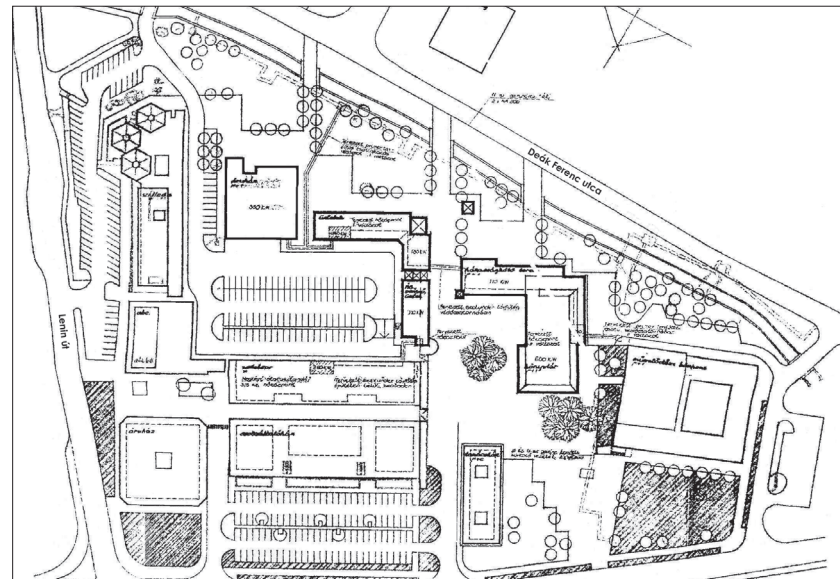
kemencékhez biztosítanak energiát. A város ipari fogyasztóinak gázfogyasztása ekkor 255 ezer m³/nap volt. A lakosság a vezetékes gázellátásban ekkor még nem részesült. A tervezők javasolták a vezetékes gázellátás kiépítését a távhő ellátáson kívül eső városrészekben. A lakások gázigényét 1,2 Nm³/h mennyiségben határozták meg.

A város, a nyolcvanas években, környezetvédelmi szempontból a legkritikusabb települések közé tartozott. A települést, ipari üzemek által hatalmas mennyiségű szennyezés érte. Az összes szennyezőanyag mennyisége elérte a 158 ezer tonna/év értéket. A Hőerőmű egyes kazánjai magas kéntartalmú barnaszénrel üzemeltek. A tervezők javasolták, hogy az Erőmű szereljen fel elektrofiltreket a kazánokra, amelyek által a szilárd szennyeződés 99 %-a megfogható. Javasolták továbbá, hogy a timföldgyár módosítson technológiát a porszennyezés csökkentése érdekében. Az üveggyárat eredetileg a község külterületén építették fel. A település fejlődésével lakóterületek települtek köréje, védőtávolságok betartása nélkül. Miután a védőtávolság utólag már nem biztosítható, technológiaváltást tartottak célra vezetőnek. A bánya drótkötélpályái nem illeszkedtek a településképbe. A pernye és iszaptárolók magas, meredek és takaratlan rézsűi lerontották a város és a táj vizuális értékét. A tározóterek lezárt felületét javasolták termőfölddel fedni és fásítani. A vasút és lakóterület között hiányzó védőfásítás pótlását tartották szükségesnek. A zöldfelületek kiemelkedő kondicionáló szerepére tekintettel, a belvárosban különös gondot fordítottak a parkok fejlesztésére és színvonalas fenntartására.

A városrendezési és szabályozási előírások a belterületet a beépítés fokozata alapján településszerkezeti egységekre tagolta. A magas intenzitású lakóterületek laksűrűségét 140 fő/ha felett határozták meg. Ezek közé tartozott a Marton Sándor- lakótelep, a Bauxit-lakótelep, a Béke utcai lakótelep, a Kandó Kálmán-lakótelep és a tervezett újvárosi lakótelep. A közepes intenzitású lakóterületek 50-140 fő/ha közötti laksűrűség értékeket mutattak. Ide tartozott a Pálma utcai lakótelep, a Szőlőhegy, továbbá Tósokberénd, Alsócsinger, és Padragkút egyes részei. Az alacsony intenzitású lakóterületek 50 fő/ha alatti laksűrűséggel rendelkeztek, ide tartoznak többek között a Téglagyári utca környéke, a Csikólegelő, a Bányász lakótelep, Bakonygyepes, Ajkarendek, stb. A városközpont területét a Petőfi utca, a Lenin út, a Zalka Máté utca, a Rózsa utca, a Fürst Sándor utca és a Madách utca által határolták le.

2. A városközpont beépítési tervét 1985 decemberében ismét módosítani kellett, annak érdekében, hogy az Állami Biztosító 260 m² alapterületet igénylő székháza elhelyezhető legyen. A tervet a Veszprémi Tervező Vállalat, tervezője Ruttkay Gyula készítette.³⁶³ A beépítési tervben – a megrendelő kívánságára – az Állami Biztosító épületén kívül helyet kellett biztosítani még egy 150-200 m² alapterületű sörözőnek, egy könyvtárnak,

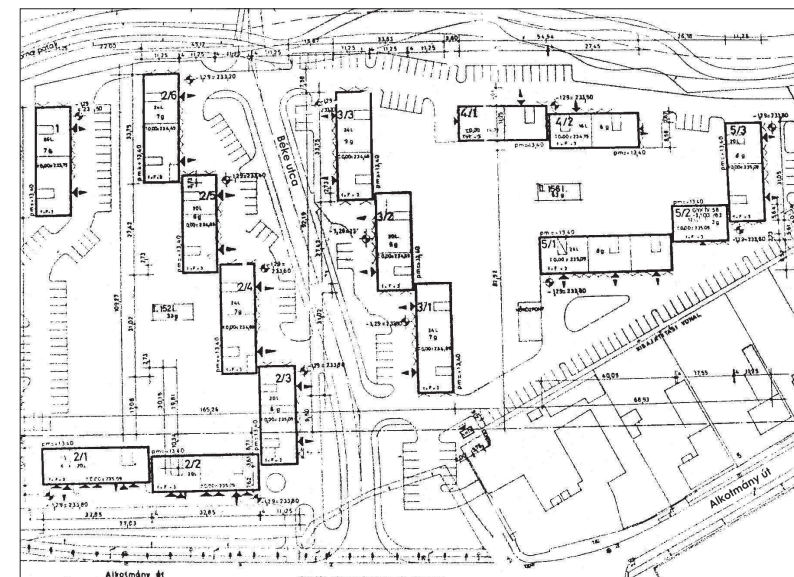
³⁶³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 807

2.34 ábra: Ajka városközpont beépítési terve, 1985

házasságkötő teremmel, egy cukrászdának és egyéb üzleteknek. A városközpontot, – déli terület részét leszámítva - a korábban elkészített beépítési tervek szerint kiépítették. A Torna-patak, a művelődési ház, az üzletház és a szálloda által határolt területre a megelőző tíz évben, több változatban, más-más programmal születtek már beépítési tervek, azonban – a reális lehetőségek hiányában – ezek egyike sem valósult meg. A tervező városrendezési koncepciójának lényege, hogy a Tanács háztól délre, olyan városi fórumot hozzon létre, amelynek térfalait a tervezési program igényesebb elemei, így a könyvtár, a házasságkötő terem, a biztosító fiókja, valamint a vendéglő alkotják. Az egy épületbe összevont könyvtár és házasságkötő terem telepítése és konfigurációja a később felépített Hélios üzletházat előlegezte meg. A tervezett beépítés a Deák Ferenc utca felől befejezett képet adott a központnak. Az Állami Biztosító épülete kétszintes. Az épület emeletén a biztosító, földszintjén a söröző kapott helyet. A házasságkötő terem a könyvtárral együtt szervesen összeépülő tömeget alkotott. Az új épületek által határolt terület Ruttkay Gyula olyan városi fórumnak szánta, ahol a tervezett funkciók, az építészeti eszközök esztétikai hatásával párosulva – a városközpontból eddig hiányzó – zárt térélményt biztosítanak. Az épületek, tervi szinten, építészeti szinten azonos színvonalú, de változatos tömeg és homlokzatképzésű együttest alkottak. (2.34 ábra)

Virág Gyula útervező javasolta, hogy a szálloda előtti parkoló Lenin útra történő megnyitása szűnjön meg és kiszolgálása a Torna-pataki hídon, kereszt-

2.35 ábra: Az Alkotmány utca lakótelep beépítési terve, 1986

tül történjen meg. Tanácsát nem fogadták meg. A Deák Ferenc utcával való gyalogos kapcsolatot a Torna-patakon át három helyen is megteremtették. Új gyalogos tengely alakul ki észak-dél irányban, a városházától a patakig.

3. Az Alkotmány utcai lakótelepre az első beépítési tervet a Veszprémi Tervező Vállalat tervezői készítették. Az eredetileg a Veszprémi Házgyári termékek felhasználására megtervezett lakótelep terveit, azonban át kellett dolgozni a Győri Házgyár termékeire. A Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat ugyanis 1985. évben megszüntette a panelgyártást. Az újabb tervet Sámoly János készítette 1986 júniusában, aki a győri székhelyű Észak-dunántúli Tervező Vállalat építésztervezője volt. (2.35 ábra)³⁶⁴ A lakótelep beruházója az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága, kivitelezője a Győr megyei Állami Építőipari Vállalat volt. A kivitelezést 1987. december 31-én tervezték befejezni.

Az Alkotmány utca, a Torna-patak, a Malomköz és Vásárcsarnok határolta a tervezett lakótelep területét. A lakóterület fő szervező útja az Alkotmány utca és a Torna-patak közti út, amely voltaképpen a Béke utca meghosszabbítása. Az utat mindkét oldalán északnyugat-délkelet hossz tengelyű, két-szekciós sávházak, lépcsősen egymásba kapcsolódó sora kíséri. A nyugati épületsorhoz merőlegesen csatlakozik az Alkotmány utcára tájolt két sávház. Az úttól keletre fekvő területen az épületeket délnyugat-északkelet hossz-

³⁶⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 751

tengellyel telepítették. A tömbbelsőben két kétszekciós és egy-egy darab egykettő-három szekciós épületek alkotnak egy szűkre szabott keretet.

A beépítési terv készítőjének nem volt könnyű feladata. Amíg a Béke utcától nyugatra eső területen elhelyezkedő épületek konfigurációját megfelelő szinten meg tudta oldani, addig a keleti oldalra ez nem mondható el. Nem a tervező hibája. A terület-előkészítést szabták szűkre. A terület kisajátítását az Alkotmány utcáig kellett volna kiterjeszteni. Néhány ház kisajátítási költségét bőven ellensúlyozta volna a vasútállomás előtti tér mainál elegánsabb kialakítása, a város e területén elhelyezhető nagyobb lakásszám, valamint az épületek összezsúfolásának az elkerülése.

A nyugati oldalon 3 darab 24 lakásos és 4 darab 20 lakásos épület áll, összesen 152 lakással. A keleti oldalon 3 darab 24 lakásos, 2 darab 20 lakásos, 2 darab 16 lakásos és 1 darab 12 lakásos épület áll, összesen 156 lakással. A lakótelepen összesen 308 lakás épült. A lakóépületek több mint tízféle lakást tartalmaznak, változatos szobaszámmal és alapterülettel. Található 32,2 m² alapterületű egyszobás, 63,25 m² alapterületű egy és két félszobás lakás, 68,44 m² alapterületű három szoba hálós, stb. lakás. A legnagyobb részarányt az egy szoba és két félszobás lakások képviselik. Az épületek loggiás, 2-3 fogatú, kétszekciós, F+4 emeletes sávházak. A lakások 3,60 x 5,40 m illetve 2,70 x 5,40 m méretű cellákból tevődnek össze. Az Alkotmány utcai épületek földszintjére üzletek, a többi épület esetében garázsok kerültek.

4. Ajkán, a Tűzoltó utcától észak-keletre fekvő területre készült az utolsó, házgyári épületeket tartalmazó beépítési terv. A Tűzoltó utcai 216 lakás beépítési terve 1987 januárjában készült el az Észak-dunántúli Tervező Vállalatnál, Vidra Aladár munkájaként.³⁶⁵ A lakótelep beruházója az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága volt.³⁶⁶ A tervezési terület, a Tűzoltó utca és a Cserhát utca valamint a Béke utca és a Táncsics utca közötti 2,5 hektáros, földszintes ikerházakkal beépített része volt a városnak. 26 lakást kellett szanálni, a szanálási arány meglehetősen magas 12 %-os értéket mutatott. A terület szanálását egyrészt a terület avultságával, másrészt az előkészített építési terület hiányával indokolták.

Az építési területen, a Tűzoltó utca a Cserhát utca között, 4 m-es szintkülönbséget mértek. A sávházakat a rétegvonalak figyelembevételével, a Tűzoltó és a Cserhát utcákkal hozzávetőleg párhuzamosan helyezték el. A terület északi végét egy középmagas házzal zárták le. A sávházak F+4 emeletes épületek, a középmagas ház F+10 emeletes. A lakóépületek fölszintjén garázsokat helyeztek el.

³⁶⁵ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 762 (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető.)

³⁶⁶ Katona Zoltánné közlése

2.36 ábra: Az 1987. évben készült Tűzoltó utcai beépítési terv alapján elhelyezett épületek

A beépítés nem az eredeti terv szerint valósult meg, bár annak lényege nem módosult. A Tűzoltó utcában, a középmagas ház felőli sorvégen, a tervezett két egy-egy szekciós, lépcsősen sorolt épület helyett egy kétszekciós sávház készült. A Cserhát utca beépítéséből elmaradt két db 8 - 8 lakásos szekció, így a lakásszám 200 darabra csökkent. Az egyszekciós épületek kétfogatúak, kétféle lakástípussal, a kétszekciós épületek kettő illetve háromfogatúak. A középmagas házat kétszekciósra, és szekciónként négy-négyfogatúra tervezték. A lakótelepen hatféle lakás épült fel, az egy és két félszobás, 54,75 m² alapterületű lakástípustól, a két szoba és két félszobás, 79,41 m² alapterületű lakásig. Az átlag lakás alapterület 61,94 m². A lakások közül a két szobás lakások aránya 18,52 %, az egy és két félszobásoké 70,37 %, az egy és három félszobásoké 7,41 %, a kettő szoba és két félszobásoké 3,70 %. A lakótelep építését megelőző kisajátítások – a Tűzoltó, a Táncsics, a Sallai, és a Cserhát utcákban – 1987 januárjában kezdődtek el.³⁶⁷ A Tűzoltó utcai lakóterület beépítésével a Sallai utca eltűnt Ajka térképéről. A 2.36 ábra a megvalósult állapotot mutatja be.

5. A rendszerváltás közelébe érve jelentős változáson mentek át az építési igények. A lakásépítők figyelme a telepszerű csoportos lakásépítéstől a tel-

³⁶⁷ Tilhof, 2009. 318

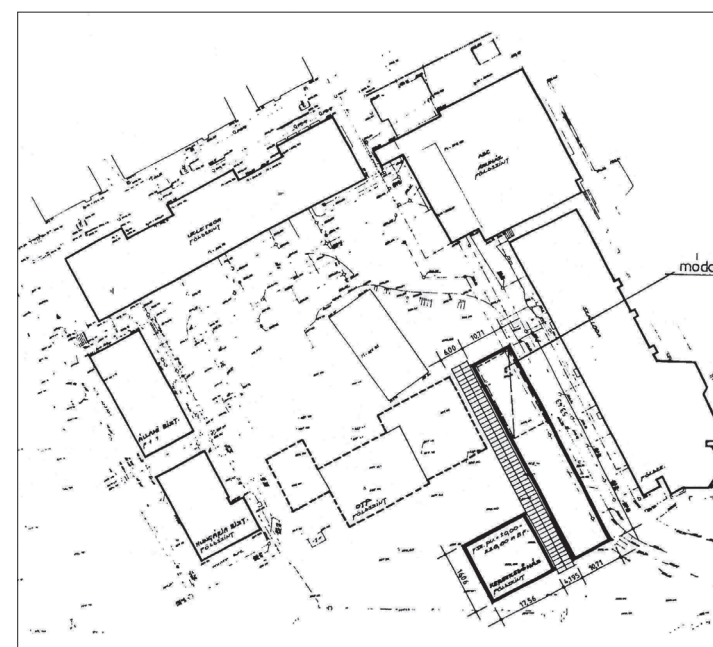
kes-családiházias jellegű beépítés felé fordult. A magánvállalkozások telephelyeik számára kerestek kisebb-nagyobb földrészleteket. Bakonygyepesen, a 8. számú főközlekedési út melletti terület felértékelődött. A város 1985. évben elfogadott általános rendezési terve, a rövid idő alatt végbement változások nem volt képes befogadni. Szükségessé vált a város általános rendezési tervének módosítása. A terv módosítását, 1989-ben szintén a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet végezte el, Karai Antal irányításával.³⁶⁸

A tervezők, a Babucsában 14,4 ha területen 400 darab, a Csikólegelőn 1,2 ha területen 11 darab, Ajkarendeken 9 db, a Korányi utca mentén, 6 ha területen 160 darab, összesen 580 darab családiházias építési telek számára jelölték ki lakóterületeket. Bakonygyepesen – a 8. számú főközlekedési út növekvő átmenő forgalmára felkészülve – javasoltak 2,58 ha intézményterület kialakítását. A város 1.682 ha belterületében, a módosításokkal a lakóterület 33,39 %, az intézményterület 5,33 %, az iparterület 24,59 %, a zöldterület 17,10 %, a közlekedési terület 17,09 %, és az egyéb terület 2,50 % arányt képviselt.

6. Az ajkai városközpont beépítési tervét a rendszerváltás hajnalán még egyszer módosították, a kereskedőház elhelyezése érdekében. A beépítési tervhez nem, csupán a kereskedőház helyszínrajzához sikerült hozzájutni.³⁶⁹ A tervet a Veszprémi Tervező Vállalatnál Ruttkay Gyula készítette 1990. év elején. (2.37 ábra) A kereskedőház – elhelyezkedésének módjából ítélve – nem lehetett része az eredeti koncepciónak. Az OTP épülete és a szálloda közé ékelődött, egészen szűk átjárást biztosítva a parkolónak használt belső udvar felé. Az egyébként attraktív passzázs jelentős gyalogos forgalmat generált a Sétáló utca irányából, keresztezve az ABC áruház árufeltöltő területét, hulladékártoló konténerekkel zsúfolt „hátsó udvarát”, és a gépkocsi forgalmat két helyen is. 1965-ig visszavezethető koncepcionális hibának bizonyult a gépkocsi forgalom bevezetése a városközpont legfelsőbb magjába. A gépkocsi forgalmat a központon kívül kellett volna tartani. A Deák utca mellé korábban terveztek parkolókat, amelyek azonban nem valósultak meg. Egy intenzív gazdasági forgalmat vonzó ABC áruház nem a városközpont legfelső területére való. Nem városközpontképző elem A beépítési tervet készítő építész mindezeket a problémákat látta. Különösen az ABC gazdasági forgalma okozott számára gondokat. Kertészeti eszközökkel kísérelt meg esztétikailag elfogadható megoldásokat elérni. A belső parkolót dús fásítással javasolta ellátni.

³⁶⁸ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. (A szerzői jogi engedélyek hiányában a terv másolata nem közölhető)

³⁶⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 825

2.37 ábra: Ajka kereskedőház, helyszínrajz, 1990

Lakásépítés

A korszak legfontosabb eseménye az állami lakásépítés megszűnése volt. A többszintes telepszerű lakásépítések még továbbfutottak az a rendszerváltásig, de már az Országos Takarékpénztár beruházásában. Az időszak kezdetén a tömeges lakásépítés számára kizárólag a veszprémi házgyár termékei álltak rendelkezésre. A gyár termékeinek átlagköltsége azonban a paneles lakások országos átlagárát 10 %-kal meghaladta. A VÁÉV 1985. évben megszüntette házgyárában a panelgyártást. Ajkára visszatértek a Győri Házgyár termékei. Az eredetileg a veszprémi házgyári épülettípusok felhasználására tervezett Alkotmány utcai lakótelep terveit, emiatt a Győri Házgyár termékeire kellett átdolgozni. A Tűzoltó utcai lakótelepet már eleve a győri termékekre tervezték. A nyolcvanas évek végén a lakótelep építkezések lezárultak.

Az állami lakásépítés csökkenését, majd megszűnését a magánlakás-építés fokozásával igyekeztek ellensúlyozni. A városok a családi házépítés építési telek igényeit, általában a városkörnyék településein elégítették ki. Ajkán erre e célra a városhoz csatolt települések üres, be nem épített területei álltak rendelkezésre. Bakonygyepesen osztottak nagyobb számban építési telkeket. A lakásépítésben, a nyolcvanas években beállt fordulatot jól jelzi, hogy a központi szervek sorra jelentettek meg magánlakás-építést segítő kiadvá-

nyokat. Különösen az alacsonyabb szintszámú, korszerű csoportos építési módot preferálták. Elindították az „Év háza” pályázatokat, hogy a minőségi lakásépítés számára megfelelő megvalósult mintákkal szolgáljanak.

Ajkán, a helyi tanács igyekezett a már elkészült lakótelepek foghíjait feltárni, és felajánlani többszintes lakásépítés céljára. A következőkben ezekről lesz szó. Az Ifjúság utca nyugati végén a meglévő sávházak sorába beillesztettek egy újabb sávházat. Az épület terveit 1984-ben Skorka Mária a Veszprémi Tervező Vállalat építésze készítette.³⁷⁰ A beruházó az Ajka Városi Tanács volt. Az épület négy lakószintes, lapos tetős, háromszekciós, kétfogatú sávház. Az épületben 24 darab 66 m²-es egy és két félszobás lakás kapott helyet. Az épület szerkezete hagyományos, harántfalas rendszerrel készült. A beruházás összköltségét 24 millió Ft-ra kalkulálták.

Az Új élet utcai 9 lakás tervét a VÁÉV-GMK keretében Mezei László építész-tervező készítette 1985. évben.³⁷¹ A megbízó kezdetben az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, majd az Új élet Társasház Építőközösség volt. Költségét 5,8 millió Ft-ra kalkulálták. Az épület sorház jellegű, fogadósinttel és két lakószinttel. A tömeg- és homlokzatalakítása változatos. Az épületben lévő lakások kettő egész és három félszobásak, alapterületük 113,8 m². A lakóház szerkezetét IVS rendszerű külső falakból és födémekből állították össze.

Az Ifjúság utcában – az Új élet utcai csomópont közel – beépítetlenül maradt egy terület. Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó készített ide 1986-ban egy 16 lakásos, F+3 emeletes, lapos tetős épület tervét az ALUTERV-FKI-val.³⁷² A lakóépület földszintjén négy kétszobás lakás kapott helyet 58,4 -60,2 m² alapterülettel. Az emeletekre 12 darab háromszobás lakás került 78,0 – 79,8 m²-es alapterülettel. A hagyományos szerkezetű épület homlokzata nemesvakolatot kapott

Az Ifjúság utcai lakótelep Tanácsköztársaság út menti sávja szintén beépítetlen maradt. A Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalt Tervező és Fejlesztő Irodája, Mezeiné Kordik Mária tervezett ide 1986 márciusában három darab kockaházat.³⁷³ A Tanácsköztársaság u 56, 58, és 60 házszám alatti épületek a VÁÉV-FLEX technológiával készültek. Az IVS kéregzsuzalattal készített monolit vasbeton födémek és falak 15 cm vastagok. A 3 db F+4 emeletes épületet a bakonygyepesi út tengelyétől 15 m-re helyezték el, egymástól 24 m távolságra, az Ifjúság utca menti kockaházak koordináta rendszerében. Egy - egy épületben 16 darab egy szoba és két fél szobás lakás kapott helyet. Az összes lakásszám tehát 48 darab. Kéttípusú lakást alakítottak ki, az egyik 61,65 m² alapterületű, a másik 55,25 m² alapterületű. A homlokzatképzés: fehér színű DRYVIT, loggiák MODAKRIL festést és öt sor barna

³⁷⁰ MNL VeML XV. 18.c 23 d. TrF – VÁÉV – 0064. 3043

³⁷¹ MNL VeML XV. 18.c 23 d. TrF – VÁÉV – 0062. 3189

³⁷² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 753

³⁷³ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 752

VÁÉV-BRAMAC cserép lefedést kaptak. A monolit vasbeton fogadósintten garázsokat, irodákat és üzleteket alakítottak ki.

A Bányászlakótelep nyugati végén lévő roncsolt területet beépítésre alkalmassá tették. A beépítési tervet a Veszprémi Tervező Vállalat készítette el 1990 elején. A lakóépületek terveit a Veszprémi Tervező Vállalat építésze, Halász István munkája.³⁷⁴ A beruházó az OTP Veszprém Megyei Igazgatósága, a kivitelező az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat volt. Az F+2 emeletes és tetőtér beépítésű épületek négyfogatos házak. Az épület tömegét az erkélyekkel tagolt homlokzat és a magas tető határozza meg. Az épületek szerkezeti rendszere harántfalas, hagyományos építési móddal készültek. Egy-egy épületben 13 darab egy és kettő félszobás, 54,70 - 64,50 m alapterületű, és 3 darab egy és három félszobás, 70,30 m² alapterületű lakást helyeztek el.

Az eredetileg kilenc épületre tervezett beépítés harmonikusan építészeti környezetet teremtett volna. A kilenc 16 lakásos lakóépület közül azonban csak az első három készült el a Liliom utcai sarkon, a többi megvalósítása elmaradt. Felépítettek helyükre két többemeletes épületet és három sorházat. A beépítés összhangja ezzel megbomlott. Elmaradt a Szegfű utca összekötése a Vörös Hadsereg útjával, így zsákutca maradt. Elmaradt a tervezők által Rezeda utcaként megnevezett belső feltáró út megépítése is.

Az általános rendezési tervek a területet eredetileg alközpont funkció elhelyezésére jelölték ki. Az alközpont azonban nem jött létre, illetve csak csökevényesen. A tűzoltóság csak területileg van jelen, alközpont képző szerepe nincs, ellátó körzete a járás. Ugyanakkor elindult a többszintes, többalakos lakóépületek építése az üvegyári négy darab F+3 emeletes, 16 lakásos lakóépületek felépítésével. A többszintes beépítést az OTP folytatta a Tölgyfa utca és a Liliom utca sarkán. Elkészítették – a már említett – a három darab F+2 emeletes 16 lakásos lakóépületet. A többszintes lakóépületek felépítésével létrejött a nem létező alközpont – egyébként színvonalas – építészeti kerete.

Közintézmények

Az időszakban folytatódott a városközpont végleges kialakítása. Megkezdtek azoknak az épületeknek a felépítését, amelyek által a központ végleges képet kapott, bár néhány munka befejezése áthúzódott a rendszerváltás utáni évekre. Legutolsó épületként a Hélios üzletház készült el 1999-ben. A nyolcvanas években készültek el azok a közintézmények is, amelyek révén Ajka már hiánytalanul be tudta tölteni térségi szervező és ellátó szerepét. A hetvenes évek elején hozott állami népesedési intézkedések hatásai a nyolcvanas évek elejétől, közepétől jelentkeztek, emiatt az általános iskolai és a középiskolai tanulók

³⁷⁴ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 787

létszáma 1986-87 években elérte a maximális értékét. Az oktatási létesítmények kapacitását tehát tovább kellett növelni.

Az ajkai tűzoltó laktanyára már 1978-ban készült terv a Győri Tervező Vállalat Veszprémi Tervező Irodáján. Nem valósult meg. Az 1985. évben az AGROBER Zala Megyei Kirendeltségén, Ekker László adaptálta Ajkára a Lenti városi tűzoltólaktanya terveit.³⁷⁵ Az épület beruházója a Veszprém megyei Tanács VB Tervosztálya volt. A város általános rendezési terve a laktanyát a jelenlegi helyével szemben, a Liliom utcától nyugatra eső homokbánya területére telepítette. A nagy szintkülönbség miatt ezt a helyet elvetették. Az épület a Liliom utca keleti oldalára helyezték el annak ellenére, hogy ott már állt az óvoda és álltak már a lakóépületek. Az OÉSZ előírásai szerint tűzoltóság szomszédságában ilyen funkciójú épületek nem lehettek. A területet az általános rendezési terv egyébként általános iskola számára jelölte ki. A laktanya épületét két funkcionális egységre tagolták, a készenléti és az irodai részekre. Az épület kétszintes és egy ötszintes toronyrészből áll, valamint a kettőt összekötő nyaktagból. A földszinten ötállásos szertár, műhely, raktár, az emeleten hálóterem, oktató helyiségek, parancsnoki irodák, stb., a toronyban tömlőszárító kapott helyet. A lapos tetős épület UNIVÁZ elemekből, a külső falak POROTON téglából készültek. A tűzoltóságot 1988. január 8-án avatták fel.³⁷⁶

A 300. számú Szakmunkásképző Intézet bővítésének tervdokumentációja 1986. február hónapban készült el, a Veszprémi Tervező Vállalat tervezője, Gózon Imre munkájaként.³⁷⁷ Az épület beruházója a Veszprém Megyei Tanács VB Tervosztálya, kivitelezője az Ajkai Városgazdálkodási Vállalat volt. A kivitelezés befejezését 1988 nyarára tervezték, végül 1989. évre készült el.³⁷⁸ A 300. számú Szakmunkásképző Intézet város központjához tartozó intézményterületen építették fel, a LAKÓTERV terve alapján 1970-ben. A beruházás keretében az épület három előadó teremmel bővült, lefedték a belső udvart, és egy 150 férőhelyes kollégiumot létesítettek. A korábbi szakmunkásképző Ipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet bővült. Az F+2 emeletes iskolaépületben tíz tanterem, a tornaterem, és az aula kapott helyet, az F+3 emeletes, középfolyosós rendszerű leánykollégium nyaktaggal kapcsolódik hozzá. Az iskolát és a kollégiumot a Deák utcával párhuzamosan telepítették. A városközpont épületeinek koordináta-rendszere ettől eltér. Az épületcsoport tömegképzése mozgalmas. A lapos tetős épület szerkezete vegyes. Az iskolaépület hagyományos téglá, a kollégium előregyártott vasbeton vázas szerkezetű. A homlokzatok natúr kőporos dörzsölést és fehér Terranova vakolatot kaptak. Az ajtók, az ablakok, a zsaluk, a korlátok és az előtető dióbarna xyladekorral kezeltek.

³⁷⁵ MNL VeML XV. 18.c TrF – VÁÉV – 0132 93. doboz 3203

³⁷⁶ Tilhof, 2009. 320

³⁷⁷ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 766

³⁷⁸ Tilhof, 2009. 324

A város vezetése 1989. évben egy újabb középiskola tanulmánytervét készítette el a Veszprémi Tervező Vállalattal. A tervező Ruttkay Gyula volt.³⁷⁹ Az építetők az iskolát a VIII. ötéves tervidőszakban (1991-1996) tervezték felépíteni, 800 fős tanulólétszámmal, 24 tanulócsoporttal számolva. Az iskolaépületen egy általános gimnáziumi és egy speciális szakközépiskolai rész osztozott volna. A tervezett beruházás nem valósult meg, mégis célszerű szóba hozni. Ennek oka egyrészt az épület telepítésében, másrészt a racionális funkciószervezésben rejlik. A tervező funkcionálisan egy egységként kezelte az oktatási tömb valamennyi intézményét. Javasolta a különálló egységként működő oktatási intézmények területének összevonását és integrált használatát. Az iskolát a Deák Ferenc utca, a Bródy Imre utca, a Fürst Sándor utca által határolt iskolatömbben tervezték felépíteni, a Deák Ferenc utca mellett. Az épület koordinátái igazodtak a rendőrség és a szakközépiskola koordináta-rendszeréhez. Az épület kétszintes tömegével, utcai homlokzatának zártságával részben pótolta volna a belső városközpont hiányzó déli térfalát. Az épület téglá architektúrája a patakon túli pénzügyintézetek téglá architektúrájával teremtett volna összhangot. Felépítésének elmaradása a városkép vesztesége.

A városközpont befejezése majd egy évtizedig húzódott. A nyolcvanas évek második felében megjelentek azok az intézmények, amelyek kis alapterületen, nagy hozamokkal dolgoznak. Ezek a tipikusan központképző intézmények a pénzügyintézetek. Elsőként, 1989 októberében az Állami Biztosító költözött a Petőfi utcából kétszintes, városközponti épületébe, majd 1990 áprilisában a Hungária Biztosító, végül 1991 júniusában az OTP ajkai fiókja.³⁸⁰ Az utóbbiak épületei földszintesek. A Korona üzletház, a biztosítók és az OTP épületei valamint a kereskedők háza Ruttkay Gyula téglakorszakának alkotásai. Az épületek homlokzatai – a sarok kialakításokat leszámítva – többé-kevésbé síkban tartott kétdimenziós felületek, nincsenek felesleges tagolásokkal, dekorációkkal terhelve. A téglafelületek hűvös eleganciája bizonyos fokú zártságot kölcsönöz az épületeknek, azok pénzügyintézeti funkciójának megfelelően. Az elegáns, szép épületek lezárják a városközpont magját az igénytelen patakpart felé. A lapos tetős, zömmel földszintes épületek építészetileg szépen formáltak. Mindemellett sajnálatos, hogy a pénzügyintézeti funkciók nem egy többszintes épülettömbbe kerültek elhelyezésre.

A kereskedőház tervdokumentációja 1990 januárjában készült el, a Veszprémi Tervező Vállalatnál, Ruttkay Gyula munkájaként.³⁸¹ A megrendelő az Ajka Városi Tanács VB Tervosztálya volt. Az épületet az épülő OTP fiók és a

³⁷⁹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 808

³⁸⁰ Tilhof, 2009. 326-334

³⁸¹ Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 825

szálloda közé szorították be. A kereskedőház üzletei egy észak–déli gyalogos tengely mellé sorolva helyezkednek el, két eltérő méretű épületszárnyban. A két épület kapcsolatát a fedett gyalogút, passzázs biztosítja. Az épület funkcionálisan meghatározó építészeti eleme az üvegtetővel fedett passzázs, amelynek városszerkezeti szerepe is van. Az épületben 20 üzleteliség kapott helyet 12-80 m² között változó alapterülettel. A teherhordó szerkezet rendszere részben harántfalas (a déli részen), részben hosszfalas (az északi részen). A téglafalakra és pillérekre, valamint acéloszlopokra és acél hossztartókra szerelték a 45 fokos hajlású, idomacél bordákból álló drótvég fedésű szimmetrikus tetőt.

A kereskedőház és az OTP épülete építészeti szempontból összehangolt. A tervező a kereskedőház építészeti megformálásakor tudatosan folytatta a korábban felépült pénzügyi épületek építészeti koncepcióját. Az épületek tömeg- és homlokzatképzése szerves építészeti egységet alkotnak. Amíg a pénzügyi épületek hűvösen zártak, addig a kereskedőház építészeti tömegformálásában megjelent egyfajta oldottság. A kereskedőházzal bezárult a városközpont déli térfala. A Deák Ferenc utca felől építészeti szempontból összehangolt városkép alakul ki. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy egy közepméretű város központjába többszintes épületek kívánkoznak.

Ismét egy olyan tervet ismertetek, amely nem valósult meg, újabb vesztséget okozva az ajkai városképnek. Az ismertetés indoka, hogy példát mutassunk, igénytelen vagy elrontott épületekből miként lehet avatott kézzel városképi értékeket formálni. A vasútállomás épületeinek homlokzat-kialakításai terve 1990 májusában készült el Dr. Horváth Györgyné által, a Veszprémi Tervező Vállalatnál.³⁸² A Városi Tanács VB Műszaki Osztálya adott megbízást a vasútállomás utasforgalmi és felvételi épületei homlokzat-átalakításának megtervezésére. A harmadik épületre, az üzemi épületre a MÁV készített tanulmánytervet. A megbízó, a tervezővel együtt, a felvételi épület régi homlokzatának visszaállítására törekedett.

A felvételi épület, feltehetően a vasútvonal megnyitásakor, 1872. évben elkészült. Az épület eredetileg egyemeletes, középrizalitos, és magastetős megformálást kapott. Az épületet 1969-ben lapos tetőssé alakították át, és a középrizalit földszinti részét erőteljesen kiugratták. Ekkor távolíthatták el a homlokzati vakolatdíszeket, a nyílászkereteket és szalagpárkányokat. Az akkori átalakítás eredménye látható ma. Az utasforgalmi épület a felvételi épülettől délnyugati irányban felépített, földszintes, lapos tetős épület. Az üzemi épület a felvételi épülettől északkeletre álló, szintén földszintes, dísztelen, lapos tetős épület.

A tervező feladata volt a vasútállomás épületeinek egységes, a felvételi épület eredeti megjelenéséhez hasonló megformálása. Az elkészült tanul-

³⁸² Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 860

2.38 ábra: A vasútállomás épületeinek homlokzat-kialakításai terve, 1990

mányterv a régi kisvárosi állomások hangulatát idézte. A tervező a nyílászárókat és a homlokzati díszeket az eredeti terv alapján javasolta helyreállítani. A homlokzat színezésére a bordó alapszínt, a nyílászárók keretezésére a szürke színt alkalmazta. Az épületek összefogása céljából kerítések, és kapuzatok építését tervezte. Az átalakítás összköltségét 6 millió Ft-ra kalkulálta. A MÁV Szombathelyi Igazgatósága a rekonstrukció szép példájának ítélte a tervezői munka eredményét (2.38 ábra).

Infrastruktúraépítés

A közművesítés, a szocializmus időszaka alatt mindvégig elmaradást mutatott a valós igényekhez képest. A vízellátás fejlődésével összhangban kellett volna fejleszteni a szennyvízelvezetést és –tisztítást. Ez azonban nem történt meg. A szennyvízkezelés folyamatos lemaradásban volt. A korszak jellegzetes tünete volt a közműöllő, amely a vízellátás és a szennyvízkezelés közti eltérést mutatta. A víz- és villanyellátás tartott csupán lépést a lakásépítéssel, bár láthattuk az ötvenes évek elején még ezt sem sikerült tartani. A szennyvízelvezetést és –tisztítást csak a rendszerváltás után hozta be elmaradását. A közművek közül a távközlési hálózat fejlesztése maradt el még jelentősen a szükségletektől. Hosszú ideig kézi kapcsolású telefonközpont működött. A telefonhálózatnak a kor színvonalára való felfejlesztése szintén a rendszerváltás utáni időszakra maradt.

A magánlakás építés előtérbe kerülése magával hozta az energiahordozók struktúraváltását. A családiházak és társasházak övezetekben fokozatosan váltotta fel a szilárd tüzelőanyagot, a földgáz. A lakossági gázellátás tervezése 1986-ban elindult.³⁸³ A városban 10-11.000 m³ gázt fogyasztottak óránként. A belváros magas beépítésű övezeteit távfűtéssel látták el. A város 60 GW hőmennyiséget használt fel.

³⁸³ Giay, 1989. 216

Az időszak iparfejlesztéssel összefüggő infrastrukturális beruházása volt a Székesfehérvár – Szombathelyi vasútvonal és a Torna-patak Tósokberénd és Kolontár közötti szakaszainak az áthelyezése. Az 1988-ban indult munkákat, 1989. év első felében befejezték.³⁸⁴

A város építésének történetéről szóló fejezetet, méltó módon, a városépítés eredményeit legjobban minősítő eseménnyel illő zárni. A Magyar Urbanisztikai Társaság elnöksége „*az 1987. évi városi Hild-érmek egyikét Ajka város társadalmának és tanácsának az emberarcú várost teremtő három évtizedes tevékenységéért ítélte oda.*”³⁸⁵ A Hild-éremmel, 1987-ig jobbára történelmi várossal rendelkező településeket tüntettek ki, az 1954-ben várossá nyilvánított Kazincbarcikát leszámítva. Ez a körülmény külön kiemeli a város vállalatának, lakóinak, és vezetőinek a város építésében kifejtett teljesítményét. A város tanácsi vezetői – a várossá nyilvánítástól kezdve: Bajor István, Bölcskey Imre, Dr. Ádám István, és Schwartz Béla – sikeresen mozgósították a város társadalmát és hangolták össze a városépítés nehéz munkáját.

1990. őszén, az önkormányzati választásokkal új történet kezdődött.

³⁸⁴ Tilhof, 2009. 179, 324

³⁸⁵ Gay, 1989. 239

3. A VÁROSÉPÍTÉS TÖRTÉNETE SZÁMOKBAN

Ha valaki meg akar ismerni egy jelenséget, nem tekinthet el a számoktól, és a statisztikai elemzésektől. Lehetnek a számok szárazak, unalmasak, de nem vitatható el tőlük a meglepetés okozásában, a lényegi összefüggések feltárásában játszott szerepük. Nélkülük, csak sejtetések, bizonytalan megállapítások tehetők.

3.1 Az elemzés tárgya és módszertana

Az ajkai iparfejlesztés és városépítés egyes tényezőinek statisztikai módszerekkel történő elemzése lesz a következő fejezet tárgya, az 1940 és 1990 közötti időszakra korlátozva.

Általánosan elterjedt közvélekedés, amely találkozik a regionális tudományok állításával, hogy a szocializmusban a városfejlesztés lemaradt az iparfejlesztés mögött. Azt állítom, ami az előző történeti részből is kiolvasható, hogy ez a jelenség Ajka esetében is igaz, tehát Ajkán is lemaradt a városfejlesztés az iparfejlesztéshez képest. Ugyanakkor azt is állítom, hogy Ajkán a városfejlesztés egyes területein beérte az iparfejlesztést, hogy mikor és milyen területeken, nos ennek az elemzésnek ez az egyik tárgya.

További hipotézisem, hogy a városépítés egyes tényezői között sorrend alakult ki, amely időszakról időszakra változatlan maradt. A sorrend állandósulása azt jelenti, hogy az iparfejlesztést követte a lakásépítés, a lakásépítést a közművesítés, az alapellátás és minden más fejlesztése. A sorrendiség ütemkülönbséget is feltételez. Úgy vélem, hogy az iparfejlesztés és a városépítés kiválasztott tényezői (lakásépítés, közművesítés, ellátásfejlesztés) elegendőek a hipotézisek igazolására vagy elvetésére. Az elemzés további célja, hogy a kronológiai fejezet időbeli szakaszait statisztikai elemzéssel is visszaigazoljam.

A következő hipotézisem, hogy Ajka városépítési eredményei jobbak az országos átlagnál. Mind a szocreál, mind a modernista építészet ajkai produktumai a maguk nemében kedvezőbb környezeti állapotot eredményeztek alkalmazásuk korában, mint amit akkor országszerte bárki tapasztalhatott. Az állítás azonban minőségre vonatkozó értékítélet, ezért statisztikai elemzés teljes egészében megragadni nem képes.

Annak érdekében, hogy a jelenségeket a vizsgálat számára befoghatók legyenek, mérhetővé kell tenni azokat. Ki kell választani ehhez azokat a változókat, amelyek a jelenségre jellemzőek és megfelelő módon leképezik azok jellegzetességeit.

A várost a kitermelő és a feldolgozóipar teremtette. A város iparát az ipari termelés volumenével jellemzem. A város három legnagyobb vállalatának legfontosabb termékeit fogom vallatóra. Az iparfejlesztés magával húzta az iparban foglalkoztatottak létszámának, valamint a város népesség-számának a növekedését. A korabeli iparfejlesztés extenzív módon történt, ami a dolgozók számának a növelését jelentette. A két tényező közötti összefüggés nem egyenes arányú. A lineáris összefüggés csupán a kezdeti szakaszra igaz. Ahogy megindultak a technológiai fejlesztések, úgy csökkent a munkaerő iránti kereslet. A termelékenység exponenciális növekedéséhez a munkaerő létszámának fokozatosan csökkenő üteme társult. A jelenséget legjobban degresszív görbével jeleníthetjük meg. Ez a körülmény egyébként elvi lehetőségét adja annak, hogy a városfejlesztés beérje önmagát, feltéve, hogy a növekedési üteme legalább változatlan, illetve kisebb mértékben degresszív.

Eredetileg feltételeztem, hogy a keresők száma közvetítő mutató lehet az iparfejlesztés és a városfejlesztés között. A feltételezés nem igazolódott, mivel a népesség-szám 1970 után nagyobb ütemben nőtt, mint a keresők száma. Az iparfejlesztés generálta nagyarányú bevándorlás és ingázás miatt, a dolgozók és családtagjaik számára lakásokra volt szükség. A keresők, illetve a népesség számának és a lakásépítés számának alakulása, növekedési ütemük különbsége választ adhat arra a kérdésre, hogy volt-e elmaradás az ipar és a városfejlesztés között. A népesség-szám és a lakásszám közvetlenül nem fellelhető meg. A lakásokat ugyanis családok, illetve háztartások foglalják el.

A városépítés történetét bemutató fejezet alapján feltételeztem, hogy a lakásépítéshez képest elmaradt az infrastruktúra fejlesztése, ezen belül a közművesítés és az alapellátás fejlesztése. Kérdés, hogy az infrastruktúra egyes ágazati közül, melyek vehetők számításba az elemzés számára? A lakások villamos energia ellátása a vizsgált időszakban szinte teljesnek mondható, ezért számításán kívül hagytam.

Az ivóvízhálózat – a kezdeteket leszámítva – a lakásépítéssel párhuzamosan, – a vízellátás nehézségei ellenére – mégiscsak kiépült. A közműves szennyvízkezelés viszont komoly kapacitás hiányokkal küszködött. A közcsatorna kiépítettsége jól jelzi a várososodás fokát, adatok is fellelhetők, ezért a közcsatorna-hálózatra kötött lakások arányának változásait vettem figyelembe a közmű ellátottság változásainak bemutatásakor.

A magas beépítésű területek fűtését a hatvanas évek végétől távfűtéssel oldották meg. Az alacsonyabb beépítésű területek fűtési energiával való ellátása, a gázhálózat kiépítése a városfejlesztés késői szakaszában jelent meg, ezért nem számoltam velük.

A kezdetekben elkészültek a lakóépületek, de nem készültek el a hozzávezető utak és járdák, valamint a közvilágítás sem. A kiépített utak és az összes belterületi utak arányváltozásai elfogadhatón nyomon követhetők, és jól jelzik az infrastruktúrafejlesztés természetét. Ezért aztán számításba vettem.

Az alapellátás alakulásának bemutatására eredetileg a kiskereskedelmi, a bölcsődei, az óvodai és az általános iskolai ellátottság mutatóit vettem tervbe. Sajnos csak a kiskereskedelmi boltokra valamint az általános iskolai tantermek és a tanulók számára találtam úgy-ahogy megbízható adatokat. Végül csak az általános iskolai tantermi ellátottsággal illusztráltam az alapellátás fejlettségét, illetve annak időbeli alakulását.

A vizsgálathoz szükséges adatokat különböző statisztikai évkönyvekből, és a népszámlálási kiadványokból valamint helytörténeti munkákból vettem. Felhasználtam még néhány korabeli dokumentumot, tanácsi és párt jelentést. Megkíséreltem az 1940. évtől kezdve összegyűjteni a szükséges adatokat, azonban törekvésem töredékes maradt. Nem sikerült az 1940 és 1960 közötti időszak minden területéről, összehasonlításokat lehetővé tevő, adatokat összegyűjteni. A vizsgálat számára jobbra a várossá nyilvánítástól, 1959. évtől jutottam megfelelő adatokhoz. Az adatok gyűjtése és felhasználása más okok miatt sem volt egyszerű. Az idősorok létrehozása során szembesülni kellett azzal a ténnyel, hogy a statisztikai számbavétel fogalmi tartalmilag időről időre változtak. Előfordult az is, hogy egy-egy társadalmi-gazdasági jelenséget nem vettek minden egyes számbavételnél figyelembe. Így csak adathiányos idősorokhoz lehetett jutni.

Feltételeztem, hogy elegendő az adatok 5-10 évenkénti változását figyelemmel kísérni. Az ütemváltások környékén azonban szükségessé vált a mutatók évenkénti alakulásának a nyomon követése a korszakhatások pontosabb kirajzolása érdekében. A statisztikai évkönyvek azonban ezt nem tették lehetővé, mivel nem közöltek évről-évre minden számomra szükséges mutatót. A történések fordulópontjai nem igazodnak a népszámlálás éveire.

Bár a munka előző fejezete térben és időben korlátozott, hiszen csak az 1940 és 1990 közötti időszokról szól, valamint részletesebben a belvárosra terjedt ki, a statisztikai elemzés mégis a város teljes területére készült. Nem volt mód a vizsgált terület adatainak a begyűjtésére, ezért kénytelen voltam a város egészét tükröző adatokkal dolgozni. Nem okoz problémát a területi alapok (a teljes város és a belváros) közti eltérés, mivel a kirajzolódó tendenciák feltárását tartottam fontosnak. Az elérhető statisztikai adatokban tapasztaltam bizonytalanságokat, de miután a tendenciákra voltam kíváncsi, a bizonytalanságokon túlléptem. A bizonytalanságok mértéke a tendenciákat nem befolyásolta.

Hipotéziseim igazolására, illetve cáfolására statisztikai adatok, és számítási módszerek felhasználásával tettem kísérletet. Az adatelemzés, adatfeldolgozás az idősorok képzésével indult. Az elemzések alapjának a dinamikus viszonyszámokat választottam, helyesebben a dinamikus indexviszonyszámokat. A viszonyszámok közül a bázisviszonyszám alkalmas a növekedés szintjének a bemutatására, a láncviszonyszám, pedig a növekedési ütem illusztrálására. A bázisviszonyszám egy kezdeti időponthoz képest mutatja meg, hogy a növekedés milyen szintet ért el. A láncviszonyszámok, pedig az előző évhez képest történt elmozdulást érzékeltetik. Fontos összefüggések

mutathatók ki több tényező – egyes időintervallumban elért – növekményének az összehasonlításából. A vizsgálódásban a fejlődési trendek és tendenciák a lényegesek, illetve a fejlődés ütemek és növekmények egymáshoz való viszonya a meghatározó. A közművesítés és alapellátás mértékét az intenzitási viszonzszámok fogják megmutatni.

Kíváncsi voltam arra is, hogy a családok, illetve háztartások összetételének megfelelt-e a lakásállomány összetétele. (Volt-e figyelem - a lakásépítések tervezése során - a lakásállomány szobaszám, és a családok nagyság szerinti összhangjára?) A kérdés megválaszolására a disszimilitási indexet használtam. A disszimilitási indexet Otis Dudley Duncan és Beverly Duncan a foglalkozási csoportok térbeli „távolságának” meghatározására alkalmazták.³⁸⁶ Szándékom a mutató használatával az, hogy kimutassam: a háztartások, és a lakások összetétele – a számok szintjén – mennyire felel meg egymásnak. Másként fogalmazva, arra voltam kíváncsiak, hogy városi szinten a lakásállomány szobaszám szerinti összetétele mennyire felel meg a háztartások létszám szerinti összetételének.

3.2 Elemzések, következtetések

3.21 Az ajkai ipar fejlődésének alakulása

Ajka város iparát – az elemzés során – három legfontosabb vállalatával reprezentálom. A három vállalat az Ajkai Bányák, az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó, valamint az Ajkai Hőerőmű.

Helyi ipartörténeti munkákra támaszkodva írtam meg a fejezetet. Csak annyiban érintettem a témát, amennyiben a városépítéssel való kapcsolata szükségessé teszi. Ne várjon tehát az olvasó se részletes statisztikai elemzést, se részletes ipartörténetet.

3.211 Ajkai szénbányák (Ajkai, Jókai, Padragi Bányák)

Az elemzéshez szükséges adatokat a helytörténeti irodalomból³⁸⁷ vettem, amelyben a széntermelés, összlétszám, és a termelékenység, adatai az 1941–1988 közötti évekre találhatók meg. (Lásd a 3.1 – 3.3 táblázatokat és grafikonokat)

A széntermelés alakulása

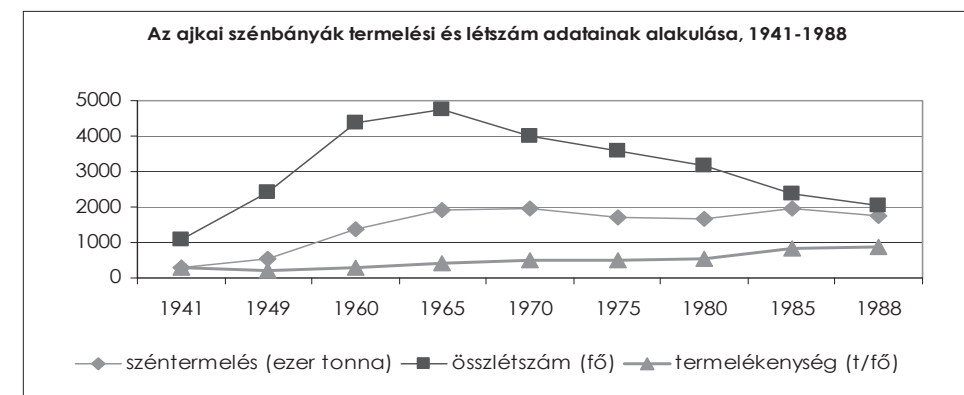
Az ajkai szénbányákból a vizsgált időszakban, 1941 és 1988 között 13 millió tonna szenet termeltek ki. Az időszak két szakaszra bontható, 1941-1965 és 1966-

³⁸⁶ Duncan, 1973. 184.

³⁸⁷ Kozma, 1991. 1. táblázat 489-491 és 7. táblázat 497-499.

Év	1941	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
széntermelés (ezer tonna)	311	531	1360	1920	1956	1714	1664	1940	1742
összlétszám (fő)	1096	2431	4389	4797	4018	3567	3155	2375	2032
termelékenység (t/fő)	283	218	311	405	489	480	555	817	871

Adatok forrása: Kozma Károly: Az ajkai szénbányák története, Veszprém, 1991

1990 közöttire. 1941 és 1965 között a termelés jelentősen megugrott. A szocialista ipar számára ugyanis a szén volt az elsődleges energiahordozó. A korszakban a szénbányászat fejlesztése illetve rekonstrukciója kiemelt szerepet élvezett. A termelés 1940 és 1965 között több mint hatszorosára nőtt. A nagyarányú növekedést az ajkai erőmű nagybővítése (a második erőmű felépítése) miatt előállt fokozott szénszükséglet váltotta ki. A termelés az éves maximumát 1970-ben érte el, közel kétmillió (1.956 ezer) tonnás termelési mennyiséggel. A széntermelés növekedését a bányák rekonstrukciójával érték el.³⁸⁸ Ezt követően fokozatosan csökkent, majd 1985. évben ismét megugrott a kitermelés, 1.940 ezer tonnára. Az újabb termelési csúcsot a padragi szénmezők termelésbe állításával eredményezte.³⁸⁹ A hetvenes években megjelentek a különböző alternatív energiahordozók (előbb az olaj, majd a földgáz), hogy aztán fokozatosan átvegyék az egyre gyengülő minőségű széntől a szerepet. A termelés 1985 után folyamatos csökkenésre váltott.

³⁸⁸ Kozma, 1991. 141.

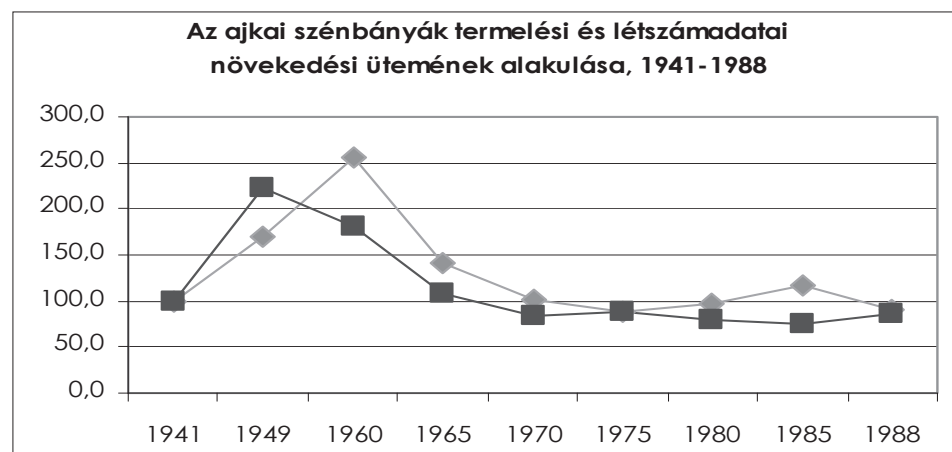
³⁸⁹ Kozma, 1991. 318.

Létszámadatok alakulása

A bányászok létszáma 1941 és 1949 között megkétszereződött, 1.096 főről 2.431 főre nőtt. A növekmény 1.335 fő volt. 1949 és 1964 között újabb 2.366 fővel gyarapodott. A létszámban bele számolták az internáltak, a munkaszolgálatosok is. A nagy munkaerőhiány miatt, a létszám szükségletet Vas, Zala, és Somogy megyékben történt toborzással igyekeztek biztosítani.³⁹⁰ Két szakaszra bontható az időszak a dolgozók létszámának alakulása szempontjából is. 1941–1964 között jelentős ütemű volt a létszámemelkedés. A létszám 1964. évre érte el a maximumát, ekkor 4.797 fő dolgozott az ajkai bányákban. A létszám előbb gyors ütemű, majd egyre lassuló ütemű csökkenése már 1964 után megindult. Ebben szerepet játszhatott a technológiai fejlesztésből fakadó termelékenység növekedés.

3.2 táblázat: Az ajkai szénbányák egyes jellemzői növekedési ütemének alakulása, 1941–1988

Év	1941	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
széntermelés	100,0	170,8	256,1	141,2	101,9	87,6	97,1	116,6	89,8
összlétszám	100,0	221,8	180,6	107,9	84,8	88,8	78,5	75,3	85,6
termelékenység	100,0	77,0	142,7	130,2	120,7	98,2	113,5	147,2	106,6

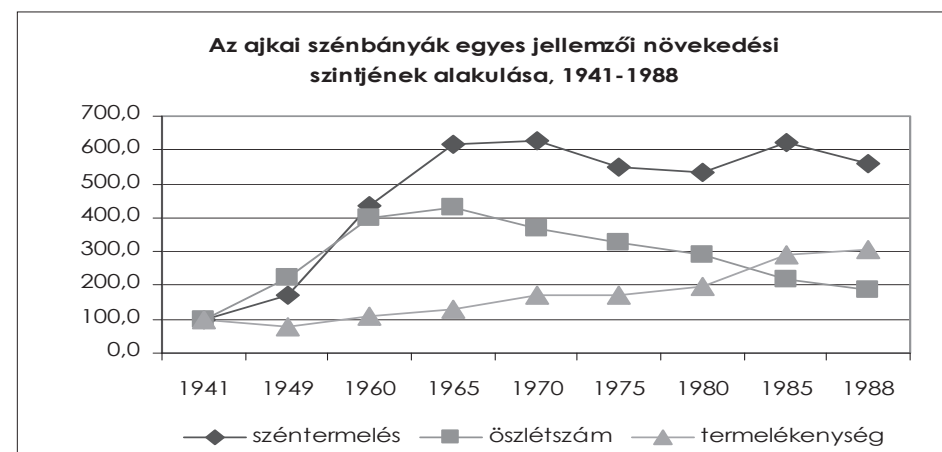
³⁹⁰ Kozma, 1991. 322.

Termelékenység

Amíg a széntermelés növekedési szintjének alakulása egy fokozatosan csökkenő, addig a termelékenység növekedésének alakulása fokozatosan növekvő tendenciát mutat. A termelékenység 1941 és 1949 között csökkent, mivel a létszámnövekedés meghaladta a termelés növekedési ütemét. A termelékenység növekedési üteme 1965-ben került a létszám növekedés üteme elé. A termelékenység növelésében a bányákban, 1952-ben és 1962-ben végrehajtott technikai fejlesztések hatása érvényesült. A termelékenység fejlesztése szükségtelenné tette a létszám bővítését. A széntermelés 1975 és 1980 között visszaesett, és ezzel visszaesett a termelékenység növekedési üteme is.³⁹¹ A termelékenységi adatok alakulását figyelemmel kísérve látható, hogy 1960 és 1965 között a munkaerőre alapozott extenzív iparfejlesztés átalakuláson ment át. A technikai illetve technológiai fejlesztések hatására az eddig extenzív iparfejlesztés az intenzív fejlesztés jegyeit vette fel.

3.3 táblázat: A bányák egyes jellemzői növekedési szintjének alakulása, 1941–1988

Év	1941	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1988
szén termelés	100,0	170,8	437,5	617,5	629,1	551,5	535,3	624,1	560,4
összlétszám	100,0	221,8	400,4	432,2	366,6	325,4	287,9	216,7	185,4
termelékenység	100,0	77,0	109,9	130,2	172,8	169,6	196,1	288,7	307,8

³⁹¹ Kozma, 1991. 484-485.

A városépítésre gyakorolt hatás

A városszerkezet és a városkép alakulását meghatározta a bányász-lakásépítés területi elhelyezkedése, a kötélpályák, a vasutak, a meddőhányók, és az alábányászott területek megjelenése.

Kezdetben a bányatársaságok előszeretettel telepítették bányászataikat a bányák közvetlen közelébe, kolóniákba. A bányanyitásokat sorra követték a kolóniák megjelenése. Ajkán Felsőcsingerben 1870-ben, Alsócsingerben 1886-ban, Ármin-aknán 1905 után, Viktor telepen 1921–1923-ban, Jolán-aknán 1941-ben.³⁹² Munkásszállítás, és tömegközlekedés még nem létezett, ezért a lakóhelyeket a munkahelyek közelébe telepítették. A bányák bezárását követte a kolóniák felszámolása, ez történt 1962-ben Ármin-aknával, a hatvanas években a Jolán teleppel és 1976-ban Felsőcsingerrel.³⁹³ A Jolán telep felszámolása tudatos városszerkezet alakítási célokat követett. A városrendezők a hosszan elnyúló völgyekben létesült településrészek megszüntetésével a várostest tömörebbé tételére törekedtek.

A két évtized (1941–1964) alatt közel négyszeresére (3.701 fővel) növekedett a bányák 1940. évi létszáma. A létszámnövekmény hatalmas feladatot jelentett a településfejlesztés számára. Az ötvenes évek elején elindultak a bányász saját háza építési (BSH) akciók. Ennek keretében a Csikólegelőn (a Váruta és az Ereszvényes dűlőkben), valamint a belvárostól keletre, a Domb utca környékén (a Köles tetőn), és a tósokberéndi bányásztelepen épültek zömmel földszintes ikerházak a bányászok részére.

3.212 Ajkai Hőerőmű

Az elemzéshez szükséges adatokat szintén a helytörténeti irodalomból vettem.³⁹⁴ Adatokhoz 1951. évtől sikerült hozzájutni. (Lásd a 3.4 – 3.6 táblázatokat és hozzájuk tartozó grafikonokat)

Villamos energiatermelés, értékesített gőz mennyisége

A villamos energia- és gőztermelést az ajkai szénmedence szénére alapozták. Az erőmű megépítését a Magyar Bauxitbánya Rt. valamint az Egyesült Izzólámpa és Villamosság Rt. között 1940. április 12-én létrejött szerződésben határozták el. A timföldgyártáshoz nagymennyiségű gőzre, az alumíniumkoháshoz jelentős mennyiségű villamos energiára volt szükség. Mindkettőt az erőmű szolgáltatta. A kivitelezés 1941 nyarán kezdődött,

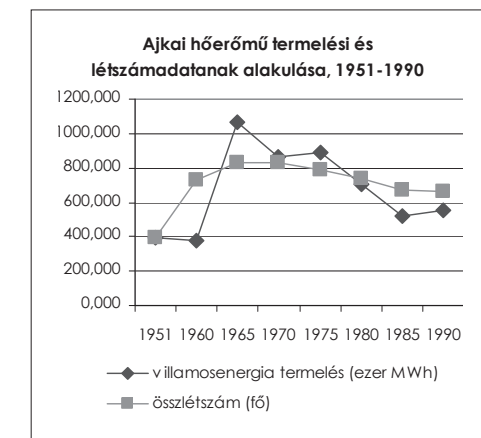
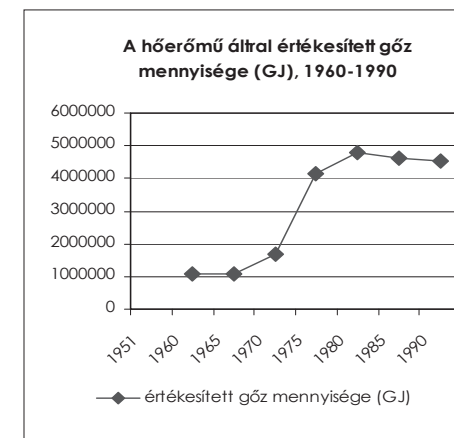
³⁹² Kozma, 1991. 347-352

³⁹³ Kozma, 1991. 348-350.

³⁹⁴ Kozma, 1996.

Év	1951	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Villamos-energia termelés (MWh)	396700	380755	1066146	863820	889478	705082	516613	554569
Értékesített gőz mennyisége (GJ)		1062786	1067881	1692531	4142060	4 801552	4624605	4537556
Létszám (fő)	394	728	829	827	788	735	670	666

Adatok forrása: Az ajkai erőmű története (Szerkesztő: Kozma Károly) Ajka, 1996

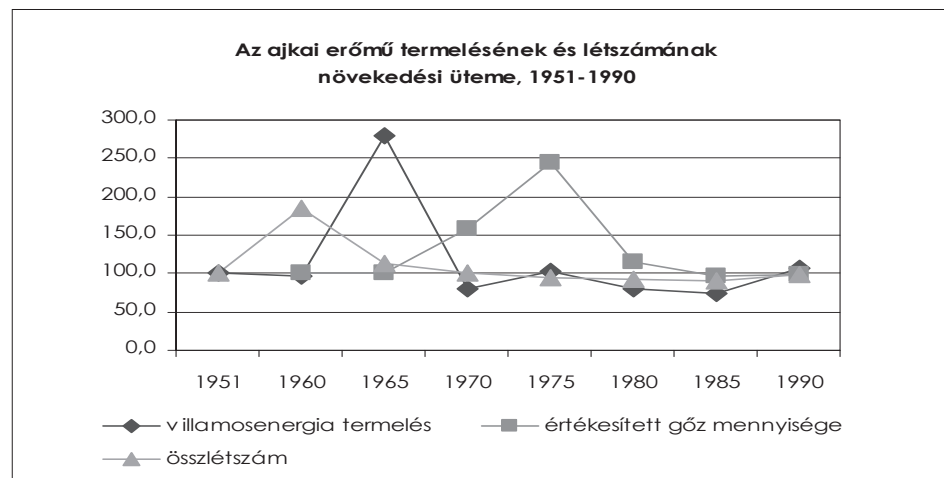
az áramszolgáltatás 1943 májusában indult meg.³⁹⁵ Az erőmű építése csak 1947-ben ért véget teljesen.³⁹⁶

Az erőmű 1951 és 1990 közötti működését tekintve három kiemelkedő csúcscsal jellemezhetjük. Az első csúcst a létszámnövekedés érte el 1961-ben (860 fővel), majd a villamos energiatermelés 1963-ban, végül az értékesített gőz mennyisége 1984-ben. A rövid idő alatt elért, meredek növekedési ütemeket minden esetben visszaesés követett. A villamos energiatermelés felfutását az Ajka II. Erőmű felépítése hozta magával. Az erőmű nagybővítésének célját egyrészt a termelését időszakról időszakra emelő timföldgyár és alumíniumkohó

³⁹⁵ Kozma, 1996. 102.

³⁹⁶ Kozma, 1996. 157.

Év	1951	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Villamos energiatermelés	100,0	96,0	280,0	81,0	103,0	79,3	73,3	107,3
Értékesített gőz mennyisége		100,0	100,5	158,5	244,7	115,9	96,3	98,1
Összlétszám	100,0	184,8	113,9	99,8	95,3	93,3	91,2	99,4

hő- és villamos energia igényének a teljesítése, másrészt az ajkai lakások és közintézmények hőigényének a kielégítése követelte meg.³⁹⁷ A település távfűtését eredetileg 1959 végére irányozták elő, azonban közel egy évtizedet késett.³⁹⁸

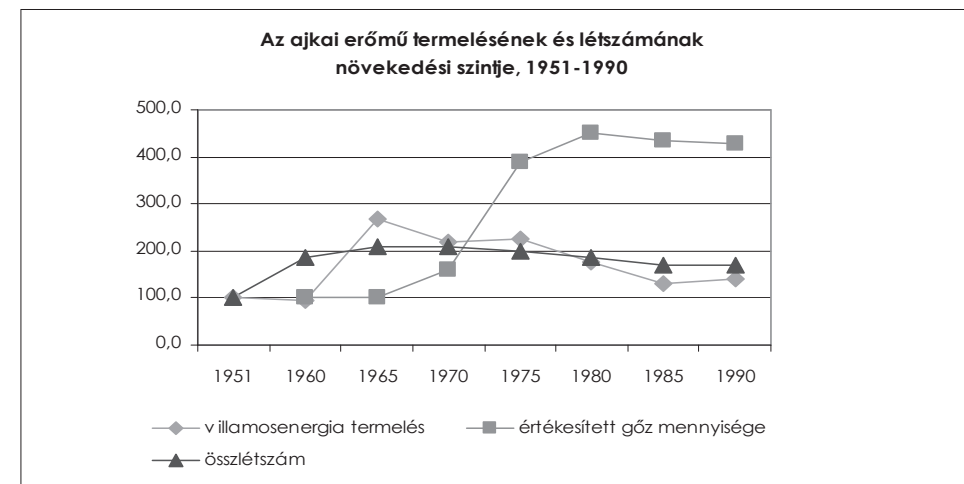
A villamos energiatermelés 1951 és 1965 között közel megháromszorozódott. Maximumát 1963-ban érte el, 1 098 548 MWh értékkel. Érthető, hiszen ekkortájt kezdte el működését a II. erőmű. Az erőmű beépített villamos teljesítménye 1965-ben 154 MW volt.³⁹⁹ Az értékesített gőz mennyisége 1984-re érte el maximumát, 5.074 883 GJ értékkel. A gőztermelés 1975-re két és félszeresére nőtt. Ezt megelőzően kezdte el működését a II. számú timföldgyár. A termelési értékek visszaesését egyrészt az erőmű csúcserőművé minősítése, valamint a timföldgyártás visszaesése, és az alumínium kohászat megszüntetése okozta.

³⁹⁷ Kozma, 1996. 192.

³⁹⁸ Kozma, 1996. 196.

³⁹⁹ Kozma, 1996. 289.

év	1951	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
villamos energiatermelés	100,0	95,6	268,8	217,8	224,2	177,7	130,1	139,8
értékesített gőz mennyisége		100,0	100,5	159,2	389,7	451,7	435,1	426,9
összlétszám	100,0	184,8	210,4	210,0	200,0	186,5	170,1	169,0

Létszám adatok alakulása

Az erőmű a legnagyobb létszámot 1961-ben számlálta, ekkor összesen 860 fő dolgozott az energiatermelésben. A létszám növekedési üteme 1951 és 1960 között magas volt, ezt követően fokozatosan csökkent.

A technikai illetve technológiai fejlesztések hatására a villamos energia iparban, hasonlóan a széntermeléshez, az 1960-1965 évekig tartó extenzív iparfejlesztés az intenzív fejlesztés jegyeit vette fel.

A városépítésre gyakorolt hatások

Az erőmű ipartelepe jelentős területeket foglalt el a város testében. Kéményei, és épületeinek hatalmas tömege meghatározó elemei a városképnek. Az erőműben keletkezett salakot az erőmű és Ajka közötti mély fekvésű területen helyezték el, még a 60-as években is.⁴⁰⁰ Ma ennek egy részén található a

⁴⁰⁰ Kozma, 1996. 137.

garázstelep. A zagyterek a városképet jelentősen és kedvezőtlenül befolyásolják. Az erőmű erősen szennyezte a város levegőjét, ezért előbb Bóde teljes területét, majd egy részét építési tilalommal terhelték évtizedeken keresztül. Az erőműből induló magasfeszültségű távvezetékek 1949-ben jelentek meg a település területén. A vezetékeket az Ajka és Tósokberénd közti határsávban vezették, meggátolva a két település összeépülését.

Az erőműépítéssel egy időben kezdték el építeni erőmű készenléti lakótelepét, a várostól ellentétes irányban lévő területen, minden más lakóterülettől függetlenül. A lakótelep több ütemben épült ki, igazodva az erőmű fejlesztések ütemeihez. Az első része 1942–1943-ban készült el, három épületben 17 lakással, a második része 1946–1947. évben, további öt épületben 20 lakással, a harmadik ütemben, 1956-ban újabb öt épület épült 20 lakással. 1961-ben hat épületben 24 lakás és végül 1980. évben további 20 lakás készült el. A készenléti lakótelep lakásmennyisége nyilvánvalóan nem volt elegendő az erőmű dolgozói létszámának befogadására. 1953-ban előbb 47 dolgozó, majd a következő években 163 összesen 210 dolgozója jutott lakáshoz az akkor Erőmű-lakótelepnek nevezett lakótelepen. A lakótelep felépítését az erőmű bővítései jelentősen serkentették. Az iparfejlesztés és a lakásépítés között bizonyos ritmus figyelhető meg, ám időbeli késedelemmel és jelentős mennyiségi elmaradással.

3.213 Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó

A fejezet megírásakor a „Timföldgyártás és alumíniumkohászat Ajkán 1943–2000 között” című iptörténeti munkára támaszkodtam.⁴⁰¹ (Lásd a 3.7–3.8 táblázatokat és grafikonokat)

Timföldgyártás

A Magyar Bauxitbánya Rt. közgyűlésén 1940. évben döntés született – a Nyirád környéki bauxit vagyona alapozva – egy 20 ezer tonna éves kapacitású timföldgyár és 10 ezer tonna éves kapacitású alumíniumkohó felépítéséről.⁴⁰² 1940-ben jelölték ki a timföldgyár és alumíniumkohó helyét Tósokberénd határában. A kivitelezés 1941 februárjában indult, az utolsó egységét 1943. február 5-én helyezték üzembe.⁴⁰³ Az üzem termelése 1945 és 1950 között futott fel. A termelés kapacitása 1950 és 1958 között 20 ezer tonnáról 60 ezer tonnára emelkedett. A termelés növekedési üteme tehát három-négyszeresére nőtt. Az 1958 és 1965 között 80 ezerre növelték a kapacitást. A kapacitásbővítés ezután sem nem állt le, 1965 és 1968 között 130 ezer

⁴⁰¹ Főszerkesztő: Dr. Deák József. Kiadta az Ajkai Timföld Kft, Ajkán 2000 évben.

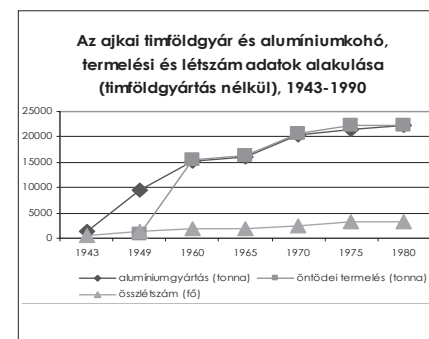
⁴⁰² Deák, 2000. 16.

⁴⁰³ Deák, 2000. 19.

3.7 táblázat: Az ajkai timföldgyár és alumíniumkohó termelési és létszámadatainak alakulása, 1943–1990

év	1943	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
timföldgyártás (t)	6500	17400	63300	86100	140800	388000	429500	443000	460000
alumíniumgyártás (t)	1346	9568	15282	15970	20432	21537	22251	22000	21472
öntödei termelés (t)		872	15516	16282	20678	22198	22296	22921	20147
összlétszám (fő)	573	1232	1934	1815	2382	3212	3180	3200	3034

Adatok forrása: Az ajkai erőmű története (Szerkesztő: Kozma Károly) Ajka, 1996

tonnára nőtt a gyár termelése. Az 1968 és 1971 között tovább bővült gyár kapacitása 145 ezer tonnára.⁴⁰⁴ Az 1. számú timföldgyár termelését 1950 és 1971 között szinte megszakítások nélkül növelték.

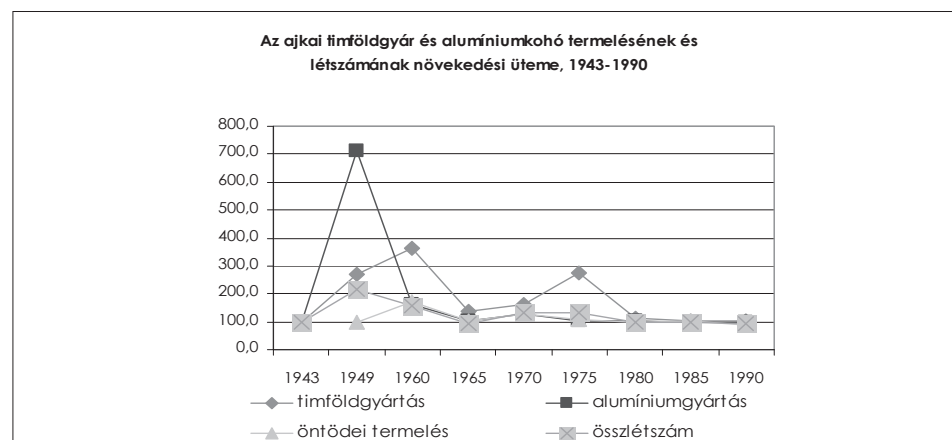
A hatvanas években megnőtt a kereslet az alumínium iránt. A magyar-szovjet timföld-alumínium egyezményt 1962. november 15-én kötötték meg. A szerződés alapján, Ajkán egy új timföldgyár építését, és a régi bővítését irányozták elő. A 2. számú timföldgyár kivitelezése 1967. évben indult, próbaüzemelés 1972. évben történt meg. A tervezett 240 ezer tonna éves kapacitást 1974-ben érték el.⁴⁰⁵ 1979-ben újabb 80 ezer tonna timföldgyártó kapacitásbővítés történt. A gyár termelési csúcsát 1989-ben érte el 490 ezer tonnával.⁴⁰⁶ A timföldgyártás növekedési szintjét vizsgálva impozáns termelési értékek válnak láthatóvá, még akkor is, ha a növekedési ütem görbéje 1960 és 1975 között visszaesett. Az új timföldgyár beállításával a növekedési ütem ismét megugrott (275,6 értékre).

⁴⁰⁴ Deák, 2000. 38.

⁴⁰⁵ Deák, 2000. 43.

⁴⁰⁶ Deák, 2000. 5.

Év	1943	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
timföldgyártás	100,0	267,7	363,8	136,0	163,5	275,6	110,7	103,1	103,8
alumíniumgyártás	100,0	710,8	159,7	104,5	127,9	105,4	103,3	98,9	97,6
öntödei termelés		100,0	173,8	104,9	127,0	107,4	100,4	102,8	87,9
összlétszám	100,0	215,0	157,0	93,8	131,2	134,8	99,0	100,6	94,8

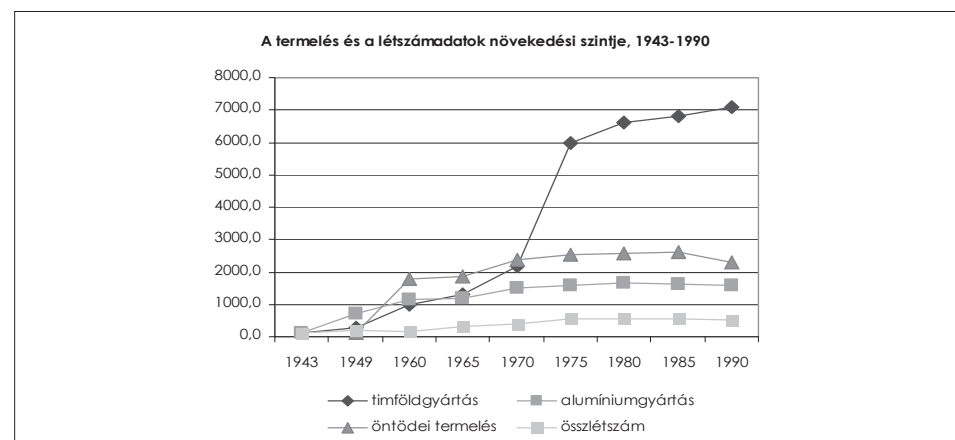

Alumíniumkohászat

Az alumíniumkohóból 1943. február 23-án csapoltak először alumíniumot.⁴⁰⁷ A kohó termelése 1949-re ért el a tervezett kapacitás közelébe. Az első rekonstrukcióra 1953-1960 között került sor. A termelés 15 ezer tonna éves mennyiségre futott fel. A második rekonstrukció 1969-re fejeződött be. A termelés évenkénti 20 ezer tonnára emelkedett. A termelés növekedési üteme ennek hatására, 1970. évre, egy kisebb csúcsra (127,9) ért. A harmadik rekonstrukció után, amely 1977-re fejeződött be a termelés 22 ezer tonna/év volt. A növekedés ütemének csökkenő trendjét ez a kapacitásnövelés nem változtatta meg. Termelésének maximumát a kohó 1980-ban produkálta. 22.251 tonna alumíniumot gyártottak ebben az évben. Az alumíniumkohót 1991. december 31-én leállították. Ajkán ezzel megszűnt, egy természetes alapokon létrejött ipari vertikum, amely alig élt meg félévszázadot. Az öntöde termelése követte az alumíniumgyártás alakulását. Maximális termelési értékét, a 22.921 tonnát 1985-ben érte el. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Ajka iparának zsugorodása megindult már a rendszerváltás előtt.

⁴⁰⁷ Deák, 2000. 32.

év	1943	1949	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
timföldgyártás	100,0	267,7	973,8	1324,6	2166,2	5969,2	6607,7	6815,4	7076,9
alumíniumgyártás	100,0	710,8	1135,4	1186,4	1519,8	1600,1	1653,1	1634,4	1595,2
öntödei termelés		100,0	1779,3	1867,2	2371,3	2545,4	2556,9	2628,6	2310,4
összlétszám	100,0	215,0	157,0	316,8	415,7	560,6	555,0	558,5	529,5

Létszám adatok alakulása

A gyár 573 fővel kezdte működését. A létszám 1960-ig emelkedett, majd kisebb visszaesés után 1986-ig folyamatosan növekedve érte el legmagasabb értékét, a 3.265 főt. A csúcsot ismét visszaesés követte. A létszám növekedési szintje fokozatosan csökken. A termelés növekedési szintje egyre fokozódó mértékben haladja meg a létszámét. A technológiai fejlesztések intenzív jegyei fedezhetők fel ebben.

A városépítésre gyakorolt hatások

A timföldgyár és alumíniumkohó az erőművel együtt, összefüggő iparterületet alkotva, elfoglalta a város délnyugati szektorát. Az iparterületet a város lakóterülete három oldalról is hosszan körbefogja. Az iparterület nagysága a kezdeti 41 hektárról 120 hektárra emelkedett. A valódi városszerkezeti anomáliát mégsem ez a hatalmas kiterjedésű iparterület okozza, hanem a 70 hektár területet kitöltő zagytér, amely elfoglalja a város geometriai központját. A város lakóterülete és az iparterülete közé ékelődött hulladéklerakó elzárta

a város egyes részeit egymástól. Vörösiszap tárolók telepítésekor elépítették például a Bódét Tósokberénddel összekötő utat. Az ötvenes évek városrendezői kísérletet tettek a területének csökkentésére, de látványos eredményeket már nem lehetett elérni. A megoldás a rekultiváció volna, azonban a terület egy részén kisebb ipari üzemeket és garázstelepet hoztak létre.

A negyvenes években a gyárépítések miatt jelentős lakáshiány alakult ki Ajkán és Tósokberénden.⁴⁰⁸ A lakásépítés volumene igazodott ugyan az iparfejlesztés ritmusához, azonban arányaiban elmaradt a kívánalmaktól. A városépítésére az 1964. évi magyar – szovjet timföld-alumínium egyezmény jelentős hatást gyakorolt. A szerződés nemzetközi, politikai súlya miatt jutott a város fejlesztésére többletforrás. Elkezdődhetett a városközpont kiépítése, és a régi falu szanálása, a városépítés felzárkóztatása az iparfejlesztéshez.

3.22 Népeség

3.221 A népességszám alakulása

Ajka nyolc település eltérő (1950 és 1984 közti) időpontokban történt összevonásából jött létre. A következő táblázat bemutatja a várost alkotó települések népességszámának, 1941 és 1990 évek közötti alakulását. (Lásd a 3.10 –3.12 táblázatokat és hozzájuk tartozó grafikont)

Ajka népesség számát az 1941. évi 3.322 főről, 1990-re 33.832 főre növelte ezzel, mint egy megtízszerezte. A város népessége fél évszázad alatt 30 ezer fővel gyarapodott. Ha kiszűrjük a településcsatolásokat, akkor hozzávetőleg 22 ezer fővel nőtt a népesség. A város lakosságának ilyen nagymértékű növelése óriási feladatot jelentett a városfejlesztés és a városrendezés számára. Az öt évtized alatt a kezdeti népesség hétszeresét kellett a város területén megfelelő rendszerben elhelyezni, számukra megfelelő színvonalú lakáskörülményeket és ellátást biztosítani. Hogy milyen szinten sikerült a lakásépítéssel, közművesítéssel, alapfokú és városi szintű közintézményekkel követni a népesség szaporodását, nos erről szól ez a munka.

A népesség növekedést a fokozott ütemű iparfejlesztés váltotta ki. Az ipari fejezetben láthatóvá vált, hogy az ötvenes, sőt még a hatvanas években is meredek növekedési arányokat produkált az iparfejlesztés. Az üzemek, a kezdetekben folyamatosan munkaerőhiánnyal küszködtek. A népesség növekedés több forrásból táplálkozott: Ajka népességéből, a több ütemben hozzácsatolt falvak népességéből, a természetes szaporodásból és a pozitív vándorlási különbözetből. Ez utóbbi forrása a mezőgazdaság kollektív vizsgálása nyomán felszabaduló falusi munkaerő városokba vándorlása volt.

⁴⁰⁸ Tilhof, 2009. 191.

Év	Ajka	Bódé	Tósokberénd	Tósok	Ajkarende- dek	Bakony- gyepes	Csékút	Padrag	Összesen
1941	3322	1407	703	572	1001	356	858	846	9065
1949	4448	1662	910	706	1118	397	674	1347	11843
1960	15365				918	434	1042	2869	20628
1970	20263				906	476	3860		25505
1980	29656						3000		32656
1990	33832								33832

Forrás: KSH népszámlálási adatok (1949-1990); Tilhof 2009; Ajka város általános rendezési terve, 1985.

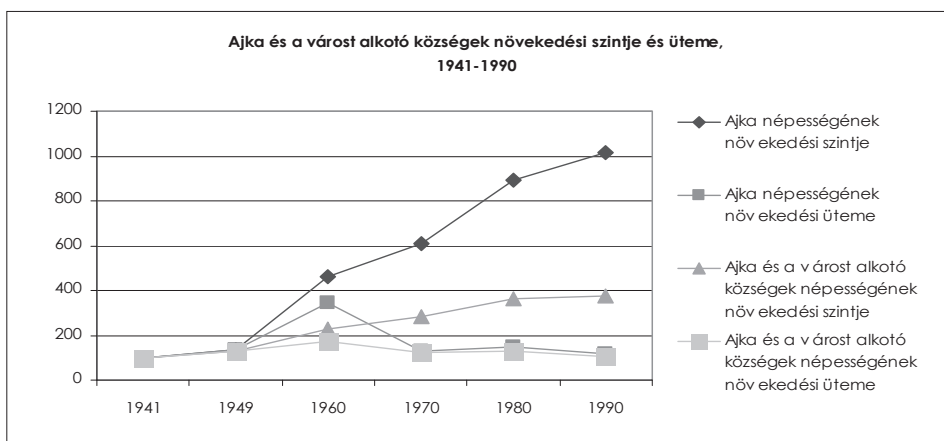
Ajka és Bódé 1950. évi valamint Tósokberénd és Tósok szintén 1950. évi egyesítése indokolt volt, ahogy Ajka és Tósokberénd 1959. évi összevonása is. A települések között már a csatolások előtt is léteztek bizonyos területi kapcsolatok, funkcionális összefüggések. Az egyik kapcsolat a nehézipar telepei által jött létre. A timföldgyár területileg Ajka, Bódé és Tósokberénd belterületei által alkotott háromszög belsejébe települt, de Tósokberénd területén építették fel. Az erőmű és a készenléti lakótelep első épületei még Ajka területére estek, a következők már Bódé területére kerültek. Tósokberénden helyezték el a vörös- és szürkeiszap tározók nagy részét. A másik kapcsolat Ajka lakásépítésre alkalmas területeinek szűkösségéből eredt. Az ötvenes évek városrendezői a növekvő népesség elhelyezésére egyre inkább a tósokberéndi területekkel számoltak. Így került a Bányászlakótelep ide. A négy település 1960-ban 15 365 lelket számlált.

A csingervölgyi bányászat nem korlátozódott Ajka község közigazgatási területére. Az ajkai szénmedencén Ajka, Csékút és Padragkút osztozott. Ajkai részén működött az Ármin bánya, a csékúti részén a Jókai bánya és a padragi részén a Padragi bánya. Az 1924-ben létesített Jolán-akna Csékút területére esett. Miután Csékút belterülete távol volt Ajka, Bódé és Tósokberénd belterületeitől közigazgatási egyesítése Ajkával nem merült fel. Csupán anynyi történt, hogy 1953-ban „Csékút határából Ajkához csatoltak 550 katasztrális hold területet és 580 lakost a Jókai bányával és a Kincses házakkal együtt.”⁴⁰⁹ Hozzátehetem még Jolán telepet is. A városhoz csatolták 1977-ben a várostól teljesen független Ajkarendeket és Bakonygyepes. Kizárólag igazgatásszervezési döntés volt, amelyet a közigazgatás olcsóbbá tétele motivált. A döntés következményeként az egységesedő várostest ismét szabdalttá vált. Padragkút Ajkához csatolása 1984-ben történt,⁴¹⁰ akkor, amikor már semmiféle gazdaságszervezési háttere nem volt. Ismét igazgatásszervezési döntés született, amely tovább fokozta a várostest tagoltságát.

⁴⁰⁹ Tilhof, 2009. 220.

⁴¹⁰ Tilhof, 2009. 307.

Év	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Ajka népességének növekedési szintje	100	134	462	610	893	1018
Ajka népességének növekedési üteme	100	134	345	132	146	114
Ajka és a várost alkotó községek népességének növekedési szintje	100	131	228	281	361	373
Ajka és a várost alkotó községek népességének növekedési üteme	100	131	174	124	128	103

Ajka város és a csatolt települések népességének alakulását megvizsgáltam egyrészt kizárólag Ajka város adatai, másrészt Ajka és a még hozzá nem csatolt községek összesített adatai alapján. Ily módon tisztábban lehet érzékelni a tényleges népesség gyarapodást.

Ajka népessége 1941 és 1960 között, a város nehézipari bázisának megalapozása és a várossá nyilvánítás között négy-öttszörösére nőtt (a bázisindexszám: 462). A várossá válástól a rendszerváltásig a létszám „csak” megduplázódott. A létszámnövekedés legnagyobb ütemben, tehát az ötvenes években ment végbe, ez időben a növekedés három és félszeres volt. A hatvanas években kissé visszaesett a növekedés üteme, ennek ellenére, a hetvenes években másfélszeresére nőtt a város lakossága. A növekményben jelentős szerepet játszott a községcsatolások hatása. A nyolcvanas években Ajka népesség növekedését szinte teljesen egészében Padragkút hozzácsatolása eredményezte. 1980 után a város népességnövekedése leállt. A város, a folyamat eredményeként 1990-re, az 1940. évihez képest, megtízszerezte lakóinak számát (a bázisindexszám: 1018).

Év	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Ajka népességének növekménye (fő)	3322	1126	10917	4898	9393	4176
Ajka és alkotó települései népességének növekménye (fő)	9065	2778	8785	5237	7171	1176

A növekedés kisebb mértékű, ha a város és a városalkotó községek együttesét tekintjük. A növekedés szintje 1990-ben nem éri el az 1940. év négyszeresét (a bázisindexszám: 373).

Sajátos összefüggéseket tár fel a közigazgatási város népesség növekményére és a várost alkotó települések együttesének népességére vonatkozó számok összevetése. Ajkához képest a később hozzácsatolt települések növekedési üteme és szintje elmaradt a város hasonló mutatóitól. A város népesség növekménye az ötvenes években volt a legnagyobb (10.917 fő). Jelentős növekményt produkált a város a hetvenes években is (9.393 Fő). A két kiemelkedő értéket a város iparosításának egy-egy korszaka magyarázza. Az ötvenes évek az erőltetett iparosítás, a hetvenes években a 2. számú timföldgyár üzembe helyezése, a kórház belépése és egyes járási intézmények Ajkára telepítése történt meg.

A negyvenes és a hatvanas években a környező (későbbi várost alkotó) települések népességszáma erőteljesebben fejlődött, mint a (közigazgatási) Ajkáé. A negyvenes éveket magyarázza a Tósokberénd területén felépült timföldgyár, valamint a padragi bányák művelésbe fogása, de mi magyarázza a hatvanas éveket? Feltehetően a II. számú erőmű és a szénosztályozó üzembe helyezése. A bányászok létszáma a hatvanas években érte el a legmagasabb értékét.

Két korszak rajzolódik ki az egyiket 1960, a másikat 1980 zárja le. Mindkettő a népesség növekedés egy-egy nagyobb ütemű korszakának utolsó éve. Pontosabb időpontokhoz is lehetne kötni a váltásokat, ha a vizsgálat a népességszám változását évenként követné nyomon. A tendenciák felvázolásához ennyi is elegendő.

A városépítésre gyakorolt hatás

A városfejlesztést a népesség növekedés nem terhelte egyenletes ütemben. A népességnövekedést évtizedenként váltakozó ritmikusság jellemezte. A népesség növekedése hatalmas igényeket támasztott a városépítéssel (városfejlesztéssel és városrendezéssel) szemben. Egyre újabb és újabb építési területeket kellett feltárni és előkészíteni, hogy a megnövekedett népesség számára építési telket vagy lakást lehessen biztosítani. Ez magával hozta az infrastruktúra folyamatos bővítésének a szükségességét, és az ellátó intézmények kapacitásának a fokozatos növelését.

3.222 Az aktív keresők

Az aktív keresők számának alakulása

A keresők összlétszáma az 1949. évi 3.376 főről fokozatosan emelkedett az 1990. évi 16.563 főre. A keresők létszáma 1960-ig több mint a duplájára emelkedett. A növekedés üteme 1960 és 1990 között ugyan csökkent, ám eközben megduplázódott. (3.13 táblázat)

A keresők gazdasági ágak szerinti megoszlása

A keresők gazdasági ágak szerinti megoszlása mutatja meg, hogy egy-egy időpontban miként alakult a város gazdasági, foglalkoztatási szerkezete. (Lásd a 3.14 táblázatot és a hozzá tartozó grafikon) Az ipari dolgozók részaránya mindvégig domináns maradt, mutatva, hogy Ajka már községgé is ipari-bányász jellegű volt. Az iparban dolgozók részaránya 1949-ben volt a legnagyobb (71,9 %). Ugyanekkor állt a legmagasabb értéken (16,4 %-on) a mezőgazdasági foglalkozásúak részaránya is. A szolgáltatási ágazatok együtt is alig haladták meg a 10 százalékot. Az építőipar súlya elenyésző volt. A gyárépítkezéseken dolgozók addigra már ipari üzemek munkásaivá váltak. A foglalkozás szerkezete arról árulkodik, hogy 1949-ben a település mesze volt attól, hogy a városi funkciókat képes legyen betölteni.

Az ipari dolgozók részaránya 1960. évre 60 % alá esett. A részarányuk 1960 után emelkedett, azonban következő két évtized alatt sem haladták meg jelentősen ezt az értéket. A rendszerváltás évére, aztán ismét 60 % alá kerültek.

Az építőiparban foglalkoztatottak létszámára jó tükörképe a városban folyó iparfejlesztés és városfejlesztés alakulásának. Az 1949. évi részarányuk nem érte el az egy százalékot. Az erőműi beruházások, és lakótelep építések hatására részesedésük 1960-ra 14 %-ra ugrott. Magas volt az

év	1949	1960	1970	1980	1990
ipar	2426	4341	7351	9198	9864
építőipar	29	1038	1329	617	439
mező- és erdőgazdaság	554	482	472	440	585
szállítás, hírközlés	68	228	523	771	869
kereskedelem	85	371	569	1103	1212
vízgazdálkodás			58	136	148
nem anyagi szolgáltatások	214	974	1325	2837	3446
összesen	3376	7434	11627	15102	16563

Adatforrás: KSH 1980 és 1990 évi népszámlálási 19. Veszprém megye adatai évkönyvek

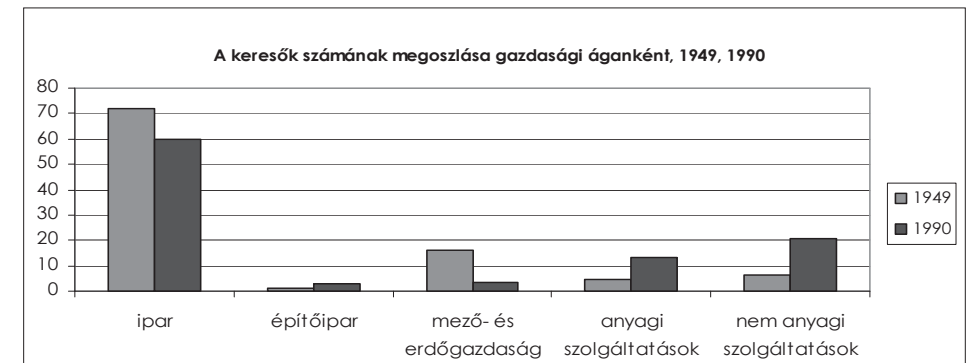
arányuk 1970-ben is (11,4 %). 1980-ra pedig már visszaesett 4,1 %-ra, mutatva az állami építkezések jelentős visszaesését.

A mezőgazdaság már 1949-ben sem volt domináns szerepben Ajkán. Az 1949. évi 16,4 %-ról 1990-re 3,5 %-ra zsugorodott a mezőgazdasággal foglalkozók aránya. Az anyagi és a nem anyagi szolgáltatások kezdeti részarányukat megháromszorozták. A városi funkciók ellátási megkövetelte, hogy egyrészt a szállítás, a hírközlés, a vízgazdálkodás, és a kereskedelem, másrészt az oktatás, az egészségügy és az igazgatás létszáma megfelelő létszámarányt elérjen. A rendszerváltás idején, 1990-ben a gazdaság különböző ágazataiban a keresők kétharmada, a szolgáltatások területén egyharmada dolgozott.

Az aktív keresők számának növekedési üteme

Az aktív keresők legnagyobb növekedési ütemüket az ötvenes években érték el. A szocialista ipar alapjai ekkor épültek ki. A várossá válástól a rendszerváltásig fokozatosan csökkentették növekedési ütemüket. Ehhez a trendhez igazodik az ipari, és az anyagi szolgáltatásban dolgozók létszámának alakulása is.

év	1949	1960	1970	1980	1990
ipar	71,90	58,40	63,20	60,90	59,60
építőipar	0,90	14,00	11,40	4,10	2,70
mező- és erdőgazdaság	16,40	6,50	4,10	2,90	3,50
anyagi szolgáltatások	4,50	8,00	9,90	13,30	13,40
nem anyagi szolgáltatások	6,30	13,10	11,40	18,80	20,80
összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

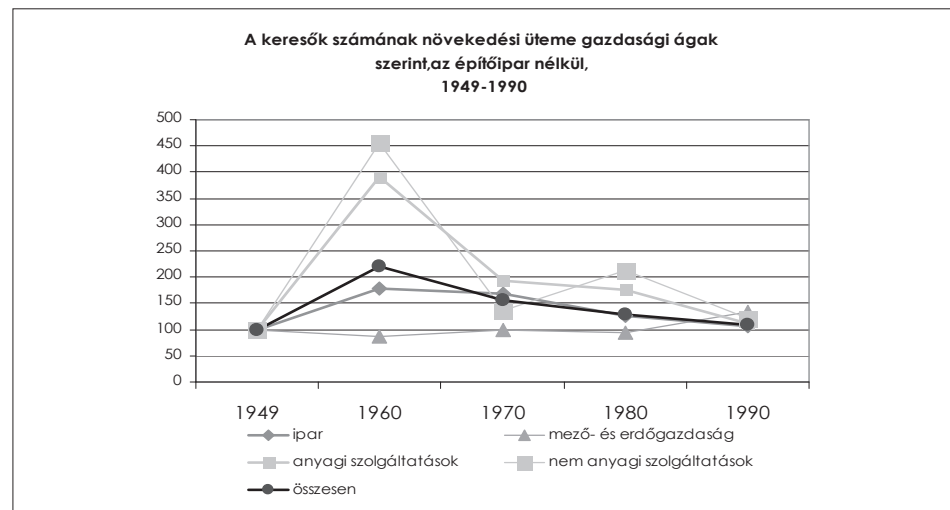
Meglepetésre a mezőgazdasági keresők növekedési üteme mutat egyedül emelkedést. Az építőiparban dolgozók növekedési üteme mutatja a legmeredekebb emelkedést, 1949 és 1960 között, és a legnagyobb csökkenést is 1970-re. A nem anyagi ágazatok létszámának alakulása két csúcst mutat. Az egyik csúcs 1960-ban, a várossá nyilvánítás, a másik az 1970-es években a város járási székhelyé válása időszakában jelentkezett. A kórház a hetvenes évek elején lépett be, a dolgozóinak létszáma szintén hatott a csúcs kialakulására. (Lásd a 3.15 táblázatot és a hozzá tartozó grafikont)

Az aktív keresők létszámának növekedési szintje

A keresők 1949 és 1990 között megötszörözték létszámukat (a bázisindexszám: 490,6). Meglepő, hogy a gazdasági ágazatok területén dolgozók növekedési szintje – az építőipart leszámítva – alatta marad az átlagot jelentő összes keresők szintjének. Messze nagyobb növekedési szintet értek el

3.15 táblázat: Ajka aktív keresői számának növekedési üteme gazdasági ágak szerint, 1949–1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
ipar	100,0	178,9	169,3	125,1	107,6
építőipar	100,0	3579,3	128,0	46,4	71,1
mező- és erdőgazdaság	100,0	87,0	97,9	93,2	133,0
anyagi szolgáltatások	100,0	391,5	192,0	174,8	110,9
nem anyagi szolgáltatások	100,0	455,1	136,0	214,1	121,5
összesen	100,0	220,2	156,4	129,9	109,7

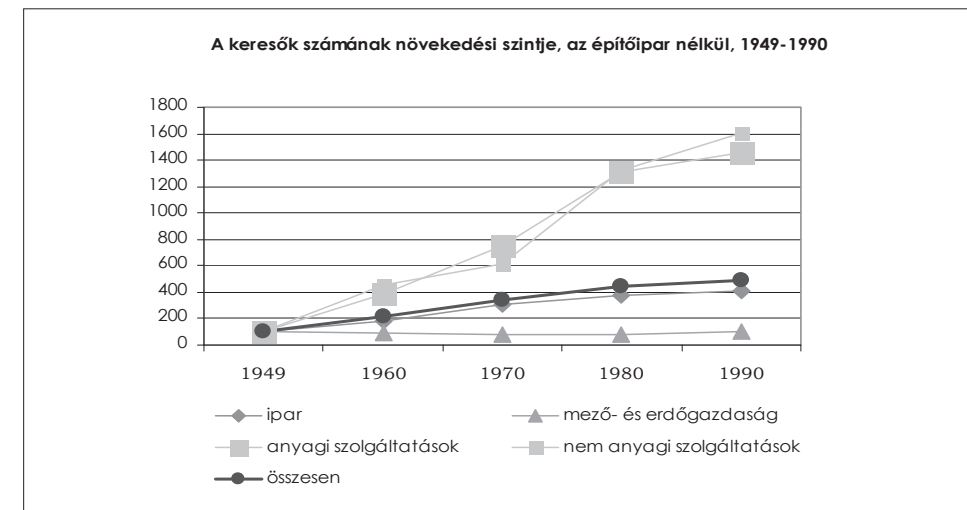
a szolgáltatásban dolgozók. Ennek magyarázatát egyrészt kiindulási szintjük alacsony voltában, másrészt a városi funkciók bővülésében (a város járási székhelyé válásában és a kórház belépésében) kereshetjük. A szolgáltatások növekedési szintje a kezdeti értékekhez képest 1990-ben tizennégy-tizenhatszoros értéket mutat. (Lásd a 3.16 táblázatot és a hozzá tartozó grafikont)

A helyben dolgozók és a bejárók számának alakulása

A helyben dolgozók és a bejárók számáról csak két évből, 1960-ból és 1990-ből vannak adataim, ezek is két különböző forrásból származnak. Talán elegendő ennyi is a tendenciák jelzésére, mivel mindkét év a várostörténet két kitüntetett időpontja, az egyik a várossá válás első teljes éve, a másik a rendszerváltás éve. Az 1970 és 1980. évi adatok interpoláció eredményei. A bejárók részaránya 1960-ban jelentősen meghaladta a helyben lakó keresőkét. Ez az adat jól jelzi, hogy a város nem volt képes befogadni valamennyi Ajkán dolgozót. A megál-

3.16 táblázat: Ajka aktív keresői számának növekedési szintje gazdasági ágak szerint, 1949–1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
ipar	100,0	178,9	303,0	379,1	406,6
építőipar	100,0	3579,3	4582,8	2127,6	1513,8
mező- és erdőgazdaság	100,0	87,0	85,2	79,4	105,6
anyagi szolgáltatások	100,0	391,5	751,6	1313,7	1456,9
nem anyagi szolgáltatások	100,0	455,1	619,2	1325,7	1610,3
összesen	100,0	220,2	344,4	447,3	490,6

lapítás akkor is helytállóan tekinthető, ha ismert, a bejárók közül sokan nem kívántak városi lakásba költözni, mivel nem akarták feladni családi házaikat és háztáji gazdálkodásukat. A bejárók aránya a rendszerváltás idejére jelentősen visszaesett, bár abszolút számuk tovább növekedett. A városfejlesztése során a bejárókkal is számolni kell, mivel üzleteiben vásárolnak, valamint igénybe veszik a város egyes közintézményeinek és közlekedési infrastruktúrájának a szolgáltatásait. (Lásd a 3.17 táblázatot)

A keresők számának növekménye

A 3.18. táblázat adatai a keresőkre vonatkozóan a 3.13 számú táblázatból származnak. A helyben lakó keresőket a 3.17 számú táblázat arányszámai segítségével számoltam ki. Az 1960-as és 1990-es év adatait leszámítva a többi év adata extra- illetve interpoláció eredménye. A városfejlesztés számára a feladatot nem csak a helyben lakó keresők jelentik, hanem az összes ajkai keresők közül főleg azok, akik be szeretnének költözni Ajkára. A keresők növekménye az ötvenes és a hatvanas években volt magas, meghaladta a négyezres számot. A hetvenes évektől a növekmény csökkenni kezdett, enyhítve a városfejlesztés feszültségeit.

3.223 A népesség korcsoportok szerinti összetétele.

A népesség, illetve a lakosság egyes korcsoportjai a város intézményei iránt eltérő igényeket támasztanak. A népesség korcsoportok szerinti összetételének vizsgálatát, az ellátó intézményekkel szemben felmerülő szükségletek

	1960 ¹		1970	1980	1990 ²	
	fő	%	%	%	fő	%
helyben dolgozó	3184	46,4	56,6	66,9	15227	77,2
bejáró	3678	53,6	43,4	33,1	4494	22,8
összesen	6862	100,0	100,0	100,0	19721	100,0

Forrás: (1)Markos György: Ajka, a bauxitváros Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 115. (2)KSH Népszámlálás 1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
összes kereső (fő)	3376	7434	11627	15102	16563
növekmény (fő)	1844	4058	4193	3475	1461
ebből helyben lakó (fő)	856	1883	2373	2325	1128

megismerése indokolja. A szükségletek és az ellátó kapacitások, egybevetése mutatja meg a városfejlesztés színvonalát az ellátások területén.

A korcsoportok megoszlása

A 3.19 táblázat négy korcsoportba foglalta össze a népességet. A város korösszetétele 1949 és 1990 között folyamatosan – a kitapintható negatív tendenciák ellenére – fiatalos maradt. A fiatal felnőtt korosztály (15-39 éves) mindvégig a legnagyobb súlyt képezte. Bár az 1960 évi 46,8 %-os részarányából 1990-re veszített, ám emellett is, a 38,6 %-ával a legnépesebb korosztály volt még a rendszerváltás idején is. A legfiatalabb korcsoport az 1960-as évben a népesség több mint egy negyedét (26,7 %-át) képezte, 1990-re részaránya 23,1 %-ra csökkent. Az idősebb felnőtt korosztály (a 40-59 évesek) részarányukat 30 év alatt 25,3 %-ra megnövelve a második legnépesebb csoporttá váltak. A 60 év feletti korcsoportja 1990-ig mindvégig a legkisebb csoportot képezte. Részarányukat ugyanakkor jelentősen növelték 7 %-ról 13 %-ra.

Az egyes korcsoportok növekedési üteme

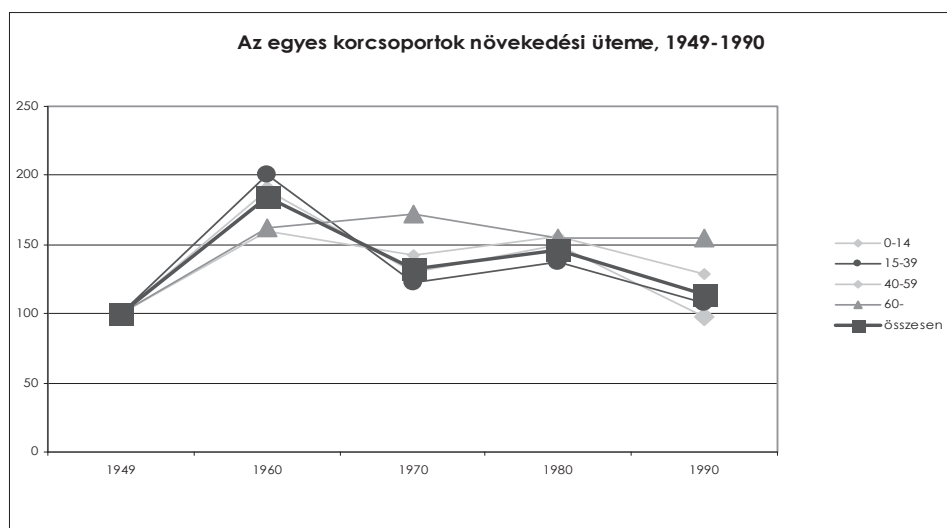
A várossá nyilvánítás idejére a két legfiatalabb korcsoport növekedési üteme volt a legnagyobb. A két idősebb korosztály hasonló mutatója jelentősen elmaradt tőlük. A 60 év feletti korcsoportját leszámítva 1960-tól mindegyik korcsoport veszített növekedési üteméből. A legidősebbek 1970-ben érték el a legnagyobb növekedési ütemüket. 1980-ra mindegyik korcsoport új erőre kapott, legkisebb mértékben a fiatal felnőttek. 1990. évre a legfiatalabbak növekedési üteme csökkent jelentősen, a legnagyobb növekedési ütemet a legidősebbek érték el. Az 1970-es év érdekessége, hogy a korcsoportok növekedési ütemeit ábrázoló görbéik, grafikonjaik behorpadtak, a legidősebbeket leszámítva. A magyarázata ennek talán az lehet, hogy 1970 után több olyan intézmény kezdte el működését, amelyek nagy létszámban vonzottak fiatalabb korosztályokat. A kórház például ilyen intézmény volt. (Lásd a 3.20 táblázatot és grafikont)

év	1949		1960		1970		1980		1990	
korcsoportok	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
0-14	2178	26,2	4111	26,7	5321	26,2	7972	26,9	7817	23,1
15-39	3598	40,3	7191	46,8	8851	43,7	12191	41,1	13067	38,6
40-59	1872	22,6	2994	19,5	4252	21,0	6647	22,4	8560	25,3
60-	659	7,9	1069	7,0	1839	9,1	2846	9,6	4388	13,0
összesen	8307	100,0	15365	100,0	20263	100,0	29656	100,0	33832	100,0

Forrás: KSH 1960-1990 évi népszámlálás Veszprém megye adatai

3.20 táblázat: Az egyes korcsoportok növekedési üteme, 1949–1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
0-14	100,0	188,8	129,4	149,8	98,1
15-39	100,0	199,9	123,1	137,7	107,2
40-59	100,0	160,0	142,0	156,4	128,8
60-	100,0	162,2	172,0	154,8	154,2
összesen	100,0	185,0	131,9	146,4	114,1

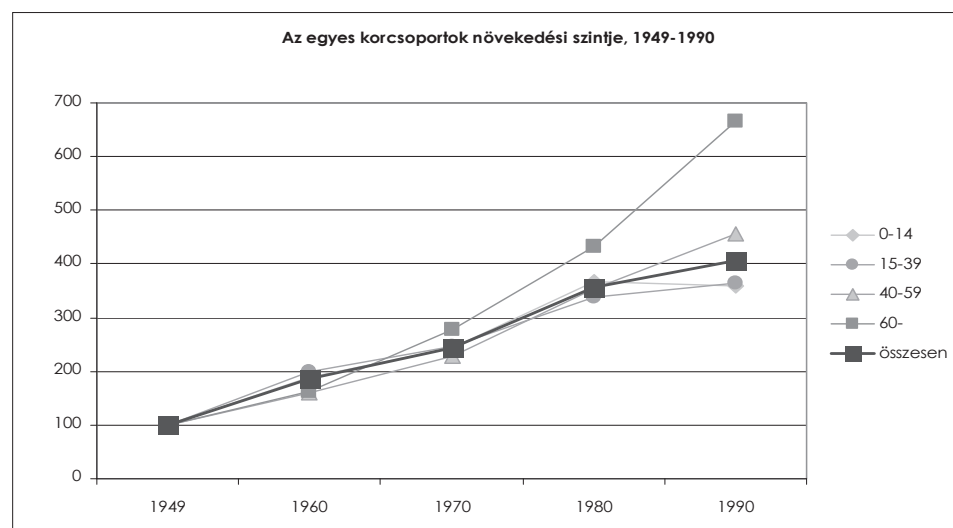

Az egyes korcsoportok növekedési szintje

A négy korcsoport – növekedési szintjüket tekintve – 1980-ig többé-kevésbé együtt haladt, 1980 után azonban a két fiatalabb korosztály lendülete megtört, legjobban a legfiatalabbaké. A legidősebb korcsoport már 1970-től egyre magasabb növekedési szintre lépett. A legfiatalabbak 1970 és 1980 között még jól tartották magukat. Feltehetően két körülmény játszhatott közre ebben, egy országos és egy helyi. Az országos hatás a központi népességnövelési intézkedésekből eredt, a helyi, pedig a városban 1970 körül megjelent fiatalabb korosztálynak az előbb említett intézkedésből eredő nagyobb szülési kedve. 1980 után növekedési szintjük azonban megtört, létszámuk csökkenni kezdett. A kedvezőtlen demográfiai folyamatokat fokozta, hogy az egyre idősebb korosztályok, egyre jobban növelték létszámukat. (Lásd a 3.21 táblázatot és grafikont)

3.21 táblázat: Az egyes korcsoportok növekedési szintje, 1949–1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
0-14	100,0	188,8	244,3	366,0	358,9
15-39	100,0	199,9	246,0	338,8	363,2
40-59	100,0	160,0	227,1	355,1	457,3
60-	100,0	162,2	279,1	431,9	665,9
összesen	100,0	185,0	243,9	357,0	407,3

A városépítésre gyakorolt hatás

Az egyes korcsoportok létszámának eltérő alakulása időről-időre átrendezi a város közintézmény struktúráját. Amíg a fiatalabb korcsoportok létszáma magasabb, addig a gyermekintézmények iránti szükségletek a nagyobbak. Kapacitásukat időről-időre növelni kellett. Amint megnövekszik a legidősebb korosztály részaránya, előbb megjelennek az őket szolgáló intézmények, majd egyre fokozódik irántuk a szükséglet. A gyermekintézményeknél kapacitásfeleslegek alakulnak ki, az időseket szolgáló intézmények kapacitásait viszont növelni kell. Ez a folyamat magyarázza azt a jelenséget, ami Ajkán is jól megfigyelhető. A Frankel Leó utcai és az Új élet utcai gyermekintézményekből alakítottak ki időseket ellátó intézményeket.

3.23 Lakásállomány és lakásépítés

A városfejlesztés tendenciáit a lakásállomány változásával lehet legjobban bemutatni. Sajnálattal kellett tapasztalni, hogy a különböző statisztikai évkönyvek eltérő adatokat tartalmaznak a lakásállományról. A népszámlálások közötti évek lakásépítési és megszűnési adatainak összegét nem sikerült a két egymást követő népszámlálás lakásnövekményével összehangra hozni. Nem található minden évre megfelelő adatot. Miután nem részletes statisztikai elemzés elvégzése a vállalt feladat, hanem a városépítés tendenciáinak a kimutatása, nem bonyolódottam hosszadalmas adatgyűjtésbe és adatellenőrzésbe. A hozzáférhető adatok erre a célra elegendőnek mutatkoztak.

3.231 A lakásállomány összetétele és alakulása

A lakásállomány változásai, növekedési jellemzői

A bázisévnek választott 1941-hez viszonyítva a várossá nyilvánítás időpontjáig a város lakásállománya közel háromszorosára nőtt (291,6), a rendszerváltásig pedig közel tízszeresére (975,4). Az állomány növekedésének legnagyobb ütemét az ötvenes években érte el (176,6), a növekedési ütem még a hatvanas években is kiemelkedő volt (174,7). Alig volt különbség a két évtized ütemei között. Ezt követően fokozatosan csökkent a növekedési ütem mértéke. Az ütemcsökkenés nem kell, hogy megtévesszen bárkit is. A csökkenő ütemek mögött egyre növekvő volumenek álltak. A város, a legnagyobb lakásnövekményt abszolút számban kifejezve a hetvenes években érte el, ezekben az években 3.501 lakás épült fel. A lakásállomány növekedési szintjét jelző görbe első, 1970-ig terjedő szakasza exponenciális ívet ír le, 1980-ban inflexiós pontot mutat, majd átvált regressziós görbévé. (Lásd a 3.22 – 3.23 táblázatokat és grafikont)

A lakásállomány szobaszám szerinti összetétele

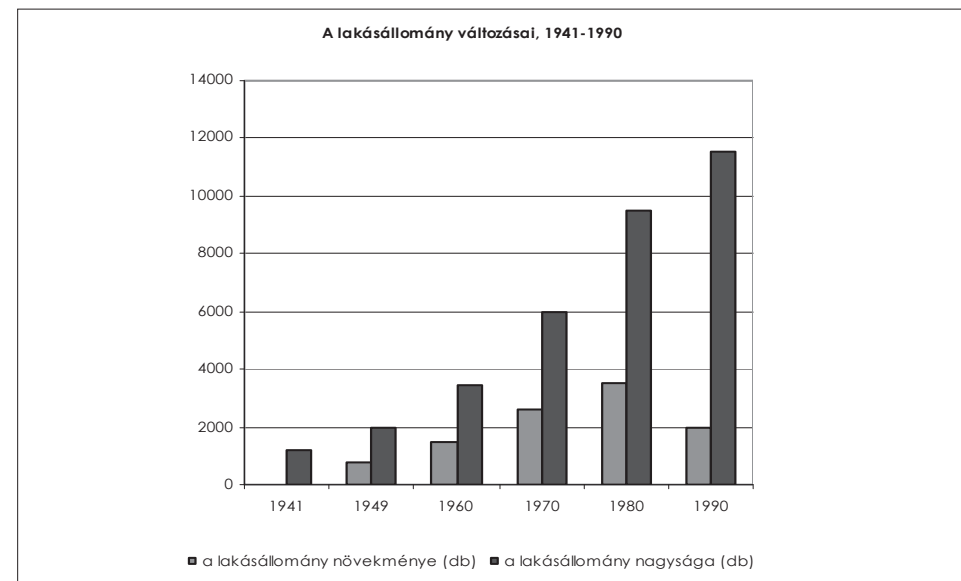
A lakásállományról 1941-től, szobaszám szerinti összetételéről 1949 óta vannak adatok (lásd a 3.22 táblázatot). A szobaszám szerinti összetétel – a hozzáférhető adatokhoz igazodva – három kategóriára – egyszobás, kétszobás valamint három és többszobás lakásokra-bontva vizsgálható.

1949-ben az egyszobás lakások tették ki az akkori állomány háromnegyed részét (75,7 %-át), a kétszobások az egyötödét (20,4 %-át). Egy évtized alatt, 1960-ra az egyszobás lakások aránya a lakásállomány közel felére esett vissza (47,4 %-ra), bár építésükkel nem álltak le, számuk további 159 darabbal nőtt. A kétszobás lakások jelentősen növelték arányukat. Állományuk több mint ezer darabbal nőtt. Az egyszobás lakások aránya 1970-re tovább csök-

3.22 táblázat: A lakásállomány változásai, a lakások szobaszám szerinti összetétele, 1941–1990

	1941		1949		1960		1970		1980		1990	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1 szobás			1474	75,7	1633	47,4	1879	31,3	1547	16,3	1205	10,5
2 szobás			398	20,4	1644	47,8	3654	60,8	5915	62,2	6181	53,7
3 és több szobás			76	3,9	164	4,8	477	7,9	2049	21,5	4124	35,8
összesen	1180	100,0	1948	100,0	3441	100,0	6010	100,0	9511	100,0	11510	100,0

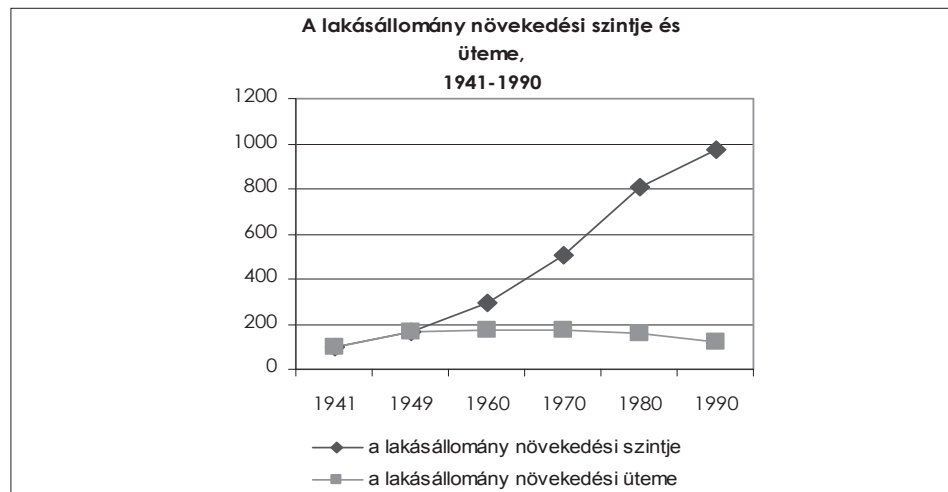
Forrás: KSH Népszámlálás 1970 és 1990 Veszprém megye adatai kötetek

kent (31,3 %-ra), bár további 246 darab épült belőlük. A hatvanas években, jelentős számban épültek kétszobás lakások (2.010 db), arányuk meghaladta a 60 %-ot. 1980-ra az egyszobás lakások aránya és darabszáma is csökkent. A magyarázata ennek, hogy a régi Ajka földszintes, zömmel egyszobás, paraszti jellegű lakóépületeit lebontották, helyet teremtve a Kossuth utcai és a Béke utcai lakótelepek felépítésének. A kétszobás lakások arány megközelítette a kétharmados arányt (62,2 %). A három és több szobás lakások aránya ekkor meghaladta az állomány egyötödét (21,5 %).

A lakások szobaszám szerinti összetételének változása jól mutatja, hogy az 1949 és 1980 közti korszak preferált lakástípusa a kétszobás lakás volt. 1980 után, – amikor az állami lakásépítés jelentősen alább hagyott – a lakásállomány gyarapodása összetettebbé vált. A nagy lakások állománya tíz év alatt megduplázódott, arányuk, pedig meghaladta az egyharmadot.

év	1941	1949	1960	1970	1980	1990
lakásállomány növekedési szintje	100,0	165,1	291,6	509,3	806,0	975,4
lakásállomány növekedési üteme	100,0	165,1	176,6	174,7	158,3	121,0
lakásállomány növekménye (db)	0	768	1493	2569	3501	1999

A rendszerváltás idejére tovább csökkent az egyszobás lakások száma és aránya (10,5 %). A kétszobás lakások aránya is csökkenni kezdett (53,7 %-ra), bár számul 266 darabbal nőtt. A három és több szobás lakások aránya meghaladta a teljes állomány egyharmadát (35,8 %).

Meg kell jegyezni, hogy az ötvenes, hatvanas években építettek kisebb alapterületű és szobaszámú lakásokat, amikor a családok létszáma nagyobb volt. Nagyobb lakásokat viszont akkor kezdtek nagyobb számban és arányban építeni (a nyolcvanas években), amikor a családok tagjainak a száma visszaesett. Majd láthatóvá válik, hogy lakásállomány nagyság szerinti összetétele hogyan viszonyult a családok illetve háztartások lélekszám szerinti összetételéhez.

A lakásállomány alapterület szerinti összetétele

A vizsgált időszokról nincsenek adataim, ezért a 2001. évi népszámlálás adataival illusztrálom az ajkai lakásállomány alapterület szerinti összetételét. (3.24 táblázat) Az 1990-es években 642 lakás épült, ez nem akkora mennyiség, amely jelentősen átrendezhette volna az 1990. évi állomány összetételét. Ezért vettem a bátorságot, hogy a 2001. évi adatokkal illusztráljam (nagyságrendileg) az 1990 évi állomány összetételét. A magánlakás építés arányszámának növekedése arra enged következtetni, hogy a lakás alapterületek

m ²	db	%
-29	252	2,1
30-39	1111	9,1
40-49	1284	10,6
50-59	3906	32,1
60-79	2268	18,7
80-99	1619	13,3
100-	1712	14,1
összesen	12152	100,0

nőttek. Azonban 1990 után, a vállalkozói lakásépítés – a fizetőképes piaci kereslethez igazodva – kénytelen volt kisebb alapterületű lakásokat is építeni, nem kis arányban.

A lakásállomány alapterület szerinti összetételében a legnagyobb súlyt az 50-59 m² alapterületű lakások képviselték (32,1 %-kal). A második legnagyobb részarányt, 18,7 %-kal a 60-79 m² alapterületű lakások mutatták. Meglepő, hogy a harmadik helyen a 100 m² feletti lakások kategóriája található. Az állomány alig több mint egyötöde a 49 m² alatti lakások állománya (21,8 %). Ajkán a lakások átlag alapterülete 67 m², ez az érték megegyezik Veszprém város átlagával és magasabb a hasonló fejlődési pályát befutó Várpalota 63 m²-es átlagadatánál, de alacsonyabb a Veszprém megyei városi átlag lakás alapterületnél, amely 72 m².

A lakásállomány tulajdon szerinti összetétele

Adatok az 1970, 1980 és 1990. évi népszámlálásokról állnak rendelkezésemre. 1970-ben az állami lakások részaránya 45,7 %, a családi házaké 43,6 %. Az állami finanszírozással felépült és aztán személyi tulajdonba adott szövetkezeti lakások részaránya 10,1 % volt. A rendszerváltás környékén az állami tulajdonban lévő lakások részaránya jelentősen lecsökkent 14,6 %-ra, ugyanakkor a társasházak - 1970-ben még nem létező kategóriájának - részaránya 39 %-ot képviselt. A jelenség mögött az állami bérlakások privatizációja húzódik meg. Az eladott állami bérlakások tulajdonosai társasházakba tömörültek. Az a lakás mennyiség, amelyik hiányzik az állami rovatból, megjelent a társasházi rovaton. Feltűnő, hogy a családi ház részaránya is csökkent ez idő alatt, bár abszolút számban gyarapodott az állomány. (Lásd 3.25 táblázatot.)

	1970		1980		1990	
	db	%	db	%	db	%
családiház	2354	43,6	3525	37,1	3955	34,4
társasház	0	0,0	1201	12,6	4493	39,0
lakásszövetkezet	544	10,1	1413	14,9	1373	11,9
állami	2466	45,7	3361	35,3	1681	14,6
egyéb	31	0,6	11	0,1	8	0,1
összesen	5395	100,0	9511	100,0	11510	100,0

Forrás: KSH 1970. és 1990. évi népszámlálások Veszprém megyei adatai

év	1949	1960	1970	1980	1990
egy lakásra jutó lakos (fő/db)	6,08	4,65	3,76	3,11	2,94
változás szintje (%)	100	76,40	61,80	51,10	48,40
változás üteme (%)	100	76,40	80,89	82,71	94,53

3.232 Az egy lakásra jutó lakók száma

Az egy lakásra jutó lakók száma a kezdetektől fogva folyamatos csökkenést mutat (3.26 táblázat). Az 1949. évi átlag 6 fő/lakás értékről a rendszerváltásra 3 fő/lakás értékre csökkent. Az egy lakásra jutó lakosok száma egy csökkenő ütemű javulásról árulkodik. Az országos átlag 1984 év elején 2,82 fő/lakás értéken állt.⁴¹¹

3.233 Épített és megszűnt lakások

A lakásépítés a városfejlesztés legnagyobb volumenű fejezete. A lakásépítés és a megszűnés számának alakulását nyomon követve lényeges megállapítások tehetők a városfejlesztésről, annak jellegéről, és forrásairól. A lakásépítés időbeli alakulása, mint a városfejlesztés legmeghatározóbb része lehetővé teszi a városfejlesztés időbeli szakaszolását is.

Sajnos az 1941 és 1990 közötti évek lakásépítés és megszűnés adatai nem teljesek. Nem sikerült valamennyi év minden szükséges adatát összegyűjteni. Az 1941 és 1950 közötti évekről szórványosan találhatók adatok. Kénytelen voltam ezért ezt az időszakot kihagyni az elemzésből. Az 1964. és 1980. évek esetében nincs adat a magán és az állami lakásépítésről. A lakás megszűnés adatai is hézagosak. Az említett korlátok miatt csak az 1959 és 1990 évek közti időszakot foglalkoztam. A rendelkezésre álló információk is elegendőek a megfelelő következtetések levonásához. (3.27 táblázat)

⁴¹¹ Timon, 1985. 10.

Év	Lakásépítés fő szektorok szerint				Összes	Megszűnés
	Állami		Magán			
	db	%	db	%	db	db
1959	120	53,1	106		226	
1960	203	79,3	53		256	
1961	90	63,0	53		143	
1962	328	88,9	41		369	
1963	163	81,1	38		201	8
1964					207	
1965	232	84,7	42		274	16
1966	166	86,0	27		193	2
1967	178	88,1	24		202	
1968	64	50,8	62		126	39
1969	266	89,3	32		298	
1970	578	90,6	60		638	17
1971	266	81,8	62		328	12
1972	109	54,8	90		199	18
1973	278	84,8	51		329	11
1974	122		188	60,6	310	25
1975	241	56,3	187		428	53
1976	108	58,4	77		185	64
1977	15		306	95,3	321	24
1978	253		267	51,3	520	24
1979	180		307	63,0	487	14
1980					178	
1981	24		277	92,0	301	
1982	0		180	100,0	180	
1983	96		248	72,1	344	
1984	0		249	100,0	249	
1985	1		250	100,0	251	
1986	0		146	100,0	146	
1987	1		397	99,7	398	
1988	1		266	99,6	267	
1989	0		142	100,0	142	
1990	0		49	100,0	49	2
Összes	4083	48,8	4277	51,2	8745	329

Források: Ajka város fejlődése a várossá alakulástól napjainkig (kézirat, lelőhelye: Ajka Közös Önkormányzati hivatal tervtára) KSH Veszprém megye statisztikai adatai 1959-1964; KSH Statisztikai Évkönyvei 1965-1988; Gay, 1989. Megjegyzés: Az üres cellák esetében nem sikerült adatot fellelni

A városépítés három évtizedes időszaka alatt évente átlag 273 db lakás épült. A lakásépítés éves mennyiségei ezen érték körül szóródnak. A lakásépítés volumenét tekintve nem volt egyenletes. A hatvanas években összesen 2.569 db lakás, a hetvenes években 3.501 lakás, a nyolcvanasban 1.999 lakás épült. A rendszerváltás előtt közvetlenül, 1989–1990-es években jelentősen visszaesett a lakásépítés.

1959 és 1976 között egyértelmű az állami lakásépítés dominanciája. Ajkán az országos átlag kétszerese volt a lakásépítés üteme.⁴¹² Az állami lakásépítés a városban a hatvanas évek és a hetvenes évek fordulója körüli években járt a csúcson. 1977 és 1983 között az állami lakásépítés volumene visszaesett, a magán-erős lakásépítés került fölénybe. Már eddig is több mutató vizsgálta azt sejtette, hogy Ajkán, városfejlesztés, a hetvenes években megzökken.

A lakásépítés volumenének évenkénti nyomon követése lehetővé tette, hogy kimutassam, a hetvenes évek közepén, pontosan 1977. évben korszakváltás történt Ajka városfejlesztésében. Az állami fejlesztési erőforrások jelentősen lecsökkentek. A hangsúly az állami erőforrásokról áttevődött a magán-erőre. Az állami beruházások volumene a tanácsi önállóság növelése idejétől csökkent. Tulajdonképpen a hiányt decentralizálták, a tanácsoknak így alig jutott eszköz önállóságuk gyakorlásához.

A következő szakasz az 1984 és 1990 közötti. 1983 után az állami erőforrások végképp elapadtak. Az állami lakásépítés gyakorlatilag megszűnt. Ettől kezdve már csak magán-erős fejlesztésekről lehet beszélni. Az OTP vette át az állam szerepét lakásépítésben, míg a rendszerváltás környékén ki nem vonult.

Akár meglepőnek is nevezhető, hogy az állami lakásépítés részaránya, a várossá válástól a rendszerváltásig alatta maradt a magánlakás-építésnek. Az időszak alatt épült állami lakások részaránya 48,8 %, a magáné 51,2 %. A magánlakás építés magasabb részaránya azért is feltűnő, mert az állami lakásépítés intézményi háttere, szervezeti és anyagi ereje lényegesen jobb volt, mint a magánlakás építésé.

Lakásmegszűnés adatai hiányos, 329 esetről tudok. A tényleges szanalási szám ennél minden bizonnyal magasabb.

3.24 Lakóépületek

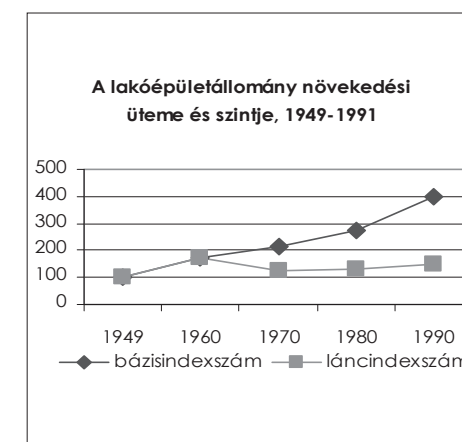
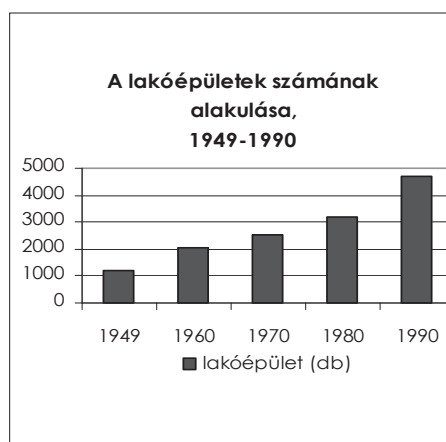
3.241 A lakóépületek számának alakulása

A lakóépület állomány volumene az 1949 és 1990 között eltelt négy évtized alatt négyszeresére, 1.180 darabról 4.719 darabra nőtt. A lakóépületek száma a legnagyobb arányban, az ötvenes években növekedett. A hatvanas évek-

⁴¹² Zoltán, 1979. 160.

3.28 táblázat: Lakóépületek számának alakulása, 1949–1990

év	1949	1960	1970	1980	1990
lakóépület (db)	1180	2040	2508	3210	4719
növekedési szint (bázisindex-szám)	100,0	172,9	212,5	272,0	399,9
növekedési ütem (láncindexszám)	100,0	172,9	122,9	128,0	147,0

ben visszaesett a növekedés mértéke, majd a hetvenes évektől egyre nagyobb arányban nőtt. A nyolcvanas évek nagyobb ütemű növekedését a magán lakásépítés megnövekedett aránya magyarázza. A magán lakásépítést ugyanis – szemben az állami lakásépítéssel – az épületenkénti alacsonyabb lakásszám jellemzi. Lásd a 3.28 táblázatot és a hozzá tartozó grafikon(t)

3.242 A lakóépületek állományának építési idő szerinti összetétele

A lakóépületek építési idő szerinti összetételéről az 1960, 1970 és 1990. évi adatok állnak rendelkezésre. Itt elegendő az 1990. évi lakóépület és lakás adatokat értékelni. Ajkán a nagyarányú szanalások ellenére 1990-ben még állt 143 db olyan lakóépület, amely 1899 előtt épült, és amelyben 138 db – feltehetően lakott – lakás volt számba vehető. A lakóépületek közül a legnagyobb részarányt az 1945 és 1959 között épületek adják 30,2 %-os értékükkel, ezekben van a lakások 19,1 %-a. A lakóépületek közel egyötödét (19,5 %) képviselik az 1970–1979 között felépített épületek, ezekben található az ajkai lakások közel egyharmada (32,4 %). A hetvenes évek nagy lakótelep építései ebből az adatból is kiolvasható. Szám szerint a legtöbb lakás ebben az évtizedben épült. Az olajválság megrengette a szocialista gazdaságot, amely az

	1949		1960		1970		1980		1990		Lakások 1990		lakás/ épület
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
-1899			216	10,6	168	6,7			143	3,0	138	1,2	1,0
1900-1919			206	10,1	141	5,6			123	2,6	137	1,2	1,1
1920-1944			551	27,0	592	23,6			470	10,0	616	5,4	1,3
1945-1959			1067	52,3	1045	41,7			1423	30,2	2197	19,1	1,5
1960-1969					562	22,4			771	16,3	2311	20,1	3,0
1970-1979									921	19,5	3739	32,4	4,0
1980-1989									868	18,4	2372	20,6	2,7
összesen	1180		2040	100,0	2508	100,0	3210		4719	100,0	11510	100,0	2,4

Forrás: KSH Népszámlálás 1960-1990 Veszprém megyei adatai

állami lakásépítésre is kihatással volt, azonban sikerült a magánlakás építést felpörgetve a kedvezőtlen tendenciát egy időre lefékezni. A várossá válástól a rendszerváltásig épült az ajkai lakóépületek több mint fele (54,2 %-a), és a lakások közel háromnegyede (73,1 %-a).

Az egy lakóépületre jutó lakások számát vizsgálva, 1900-tól 1980-ig egy határozott tendencia tárul fel. Az egy lakóépületre eső lakások számának töretlen növekedése figyelhető meg. A többlakásos lakóépületek megjelenése és térnyerése egyre feljebb húzta az értékeket. A hetvenes években épült lakóépületek átlag négy lakást tartalmaztak. A nyolcvanas években a trend megtört, amiben az állami lakástelep építés visszaesése, majd megszűnése jelent meg. A magánérő a kisebb lakásszámú, differenciáltabb alapterületű lakásokat tartalmazó lakóépületeket kedveli. (3.29 táblázat)

3.243 A lakóépületek szintszám szerinti összetétele

Ajkán a földszintes lakóépületek dominanciája – a nagy lakótelep építések ellenére – mindvégig fennmaradt. Súlyuk ugyan csökkent a lakóépület állományon belül az 1949. évi 97,5 %-ról az 1980. évi 85,5 %-ra, de részarányuk egyetlen időszakban sem esett ez utóbbi érték alá.

Az emeletes épületek részaránya – 1940 és 1990 között – 2,5 %-ról 12,5 %-ra nőtt. A legmagasabb részarányt 1980-ban érte el, a 14,5 %-os értékkel. A szintszám fokozatos növekedése figyelhető meg 1949 és 1980 között. 1970-ig az egyemeletes épületek részaránya nőtt, majd a hetvenes években a négy-

	1949		1960		1970		1980		1990	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
	földszintes	1150	97,5	1903	93,3	2214	88,3	2755	85,5	4130
emeletes	30	2,5	137	6,7	294	11,7	455	14,5	589	12,5
1 emeletes					103	4,1	81	2,6	99	2,1
2 emeletes					99	3,9	104	3,2	101	2,1
3 emeletes					48	1,9	64	2,0	88	1,9
4 emeletes					43	1,7	198	6,2	282	6,0
5 és több					1	0,1	8	0,2	19	0,4
összesen	1180	100,0	2040	100,0	2508	100,0	3210	100,0	4719	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás 1960-1990 Veszprém megyei adatai

emeleteseké. Középmagas épületet az 1970. évi népszámlálás vett számba először, az 1967-ben felépült Sport utcai nyolcemeletes épületet. A középmagas épületek száma 19 darabra emelkedett 1990-re. Az ajkai városképben a földszintes és a négyemeletes épületek dominálnak. A tízemeletes épületek a belváros 1970 után épült lakótelepein csoportosulnak.

Összességében elmondható, hogy Ajka földszintes város, ahol a négyemeletes épületek területileg a belvárosban koncentrálnak. Kiseb területi koncentrációjuk mutatkozik a Bányásztelep és Tósokberénd között, a tervezett alközpont helyén, illetve környékén. Két- és háromszintes épületek a társasház és sorház területeken találhatóak, továbbá Kandó Kálmán lakótelepen, Alsócsingerben és a Viktor telepen. A társasház területek a Bányásztelep szomszédságában, a Korányi utcában és a Szőlőhegyen jöttek létre.

Az emeletes épületek növekedési üteme 1949 és 1960 között volt a legnagyobb. Azóta a földszintes épületek növekedési üteme megelőzte az emeletesekét. A földszintes épületek növekedési üteme 1970 óta töretlenül nőtt, miközben az emeleteseké fokozatosan csökkent. Sőt, a nyolcvanas évek közepére a földszintes épületek növekedési üteme az emeleteseké elé került. (Lásd a 3.30 táblázatot.)

3.244 A lakóépületek lakásszám szerinti összetétele

A lakóépületek lakásszám szerinti összetétele hasonló képet mutat a szintszám szerinti összetétellel. A lakóépület állományt az egylakásos lakóépületek erős dominanciája jellemzi, 85,7 %-os részarányukkal. A többlakásos épületek közül a 11-50 lakást tartalmazó épületek súlya a legnagyobb. (3.31 táblázat)

	1949		1960		1970		1980		1990	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1 lakásos	852	72,2	1711	83,9	2042	81,4	2635	82,1	4046	85,7
több lakásos	328	27,8	329	16,1	466	18,6	575	17,9	673	14,3
2-4 lakásos							180	5,6	155	3,3
5-10 lakásos							118	3,6	166	3,5
11-50 lakásos							272	8,5	342	7,3
51 és több							5	0,2	10	0,2
összesen	1180	100,0	2040	100,0	2508	100,0	3210	100,0	4719	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás 1960-1990 Veszprém megyei adatai

	1949		1960		1970		1980		1990	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
vályog	136	11,8	114	5,6	40	1,6			0	0,0
tégla, kő	1044	88,2	1926	94,4	2415	96,3	2915	90,8	4563	96,7
blokk					42	1,7			47	1,0
panel					11	0,4			92	2,0
öntött									17	0,3
összesen	1180	100,0	2040	100,0	2508	100,0	3210		4719	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás 1960-1990 Veszprém megyei adatai; Az 1990. évi adatok saját gyűjtés (becsült adatok)

	1960 ¹		1970 ²		1980 ²		1990 ³	
	db	%	db	%	db	%	db	%
villanyhálózatra	3330	96,8	5679	94,4	9511	100,0	11510	100
ivóvízhálózatra ⁴	2860	83,1	4522	75,2	8104	85,2	11278	98,0
közcsatornára ⁵	1205	27,0	3013	50,1	6197	65,2	9480	82,4
távfűtésbe	0		1182	19,7	5437	57,2		
gázhálózatra	0		0		0		1023	8,9
összesen	3441		6010		9511		11510	

Forrás: 1.MNL Veml XXXV.1. 56 doboz; 2.MNL Veml XV. 20.a; 3. Veszprém megye Statisztikai évkönyve 1990.; 4 Majercsik; 5 KSH Helyzetkép az ország városairól, 1971 Budapest

3.245 A lakóépületek építési mód (építőanyag) szerinti összetétele

Értékelhető adat csupán 1970-ig áll rendelkezésre. Az 1990. évre vonatkozó adatok saját gyűjtésből származnak, az egész városra kiterjedő tételes gyűjtés hiányában inkább becsült adatoknak tekinthetők. A lakásépítés 1960-ig hagyományos építési móddal történt. A blokkos építési mód Ajkán a hatvanas évek első felében jelent meg. A paneles építési mód a hatvanas évtized végétől vált egyeduralmává az állami lakásépítésben. Az iparosított építési módok (a blokkos és a paneles) Ajka egészét tekintve kivételesnek lenne mondható, ha nem koncentrálna a belváros területén. (3.32 táblázat)

3.25 Az út és közműhálózat kiépítettsége és a lakások közmű ellátottsága

A témára vonatkozó adatok tekintetében igen szűk szavúak a statisztikai évkönyvek, alig találhatók bennük idevágó adat. A fellelt néhány adatot a legváltozatosabb helyekről sikerült összeszedni. Sajnos a különböző forrásokból származó, ugyanarra a jelenségre vonatkozó adatok forrásonként eltérnek egymástól. Megállapítások a rendelkezésre álló adatok alapján így is tehető, mivel csupán a tendenciákra koncentrálok és nem az esetleges eltérések pontos mértékének a meghatározására. A várossá válástól a rendszerváltásig sikerült adatokat összegyűjteni a népszámlálások időpontjaiból. A közmű ellátottságot a közművekre kapcsolt lakások számával és arányával jellemzem, az úthálózatot pedig kiépítettség arányában mutatom be.

3.251 A közműhálózatra kapcsolt lakások száma és aránya

A közmű ellátottság a lakások villanyhálózatra, ivóvízhálózatra, közüzemi szennyvízcsatornára, a csapadékvíz csatornára, távfűtésre és gázhálózatra kötése jelenti. A vezetékes telefon és kábeltévé is ide sorolható még.

A különböző közműhálózatokra kapcsolt lakások számát és arányát a 3.33 táblázat foglalja össze. A villamos energia ellátás a hetvenes években vált teljessé. Az ivóvíz hálózatra kapcsolt lakások aránya azonban még 1990-re sem emelkedett 100 %-ra. A lakásoknak a szennyvízcsatorna hálózatra kötése mutatja a legnagyobb lemaradást és a leglátványosabb fejlődést is. Az 1960. évi 27 %-ról 1990-re 82,4 %-ra nőtt a közcsatornára kötött lakások aránya. A távfűtésre kapcsolt lakásokról csak 1970 és 1980 közti időszakról találtam adatokat. 1960-ban még nem volt Ajkán távfűtés. A hálózat 1967-re készült el, az első lakásokat ebben az évben kötötték be a távfűtésbe. 1980-ban már közel öt és félezer lakást fűtöttek távfűtésről és láttak el használati melegvízzel. A lakótelepek többszintes lakóépületeiben lévő lakásokhoz szükséges hőt az Ajkai Erőmű szolgáltatja. Gáztüzelésű tömbfűtő művekre nem volt tehát szükség a városban. A vezetékes

gázellátás sokáig hiányzott Ajkán. A gázellátás az 1990. év körül kezdett kiépülni az alacsony szintszámú családiházak és társasházak területeken. A közcsatorna és a gázvezeték hálózat teljes kiépítésére a rendszerváltás után került sor. A telefon ellátást sem sikerült a szocializmus éve alatt megfelelően megoldani, a kábeltévé szolgáltatás a rendszerváltás után jelent meg.

3.252 A közcsatorna ellátottság

A továbbiakban – az említett korlátok miatt – kizárólag a közcsatorna ellátottsággal foglalkozom valamivel részletesebben (Lásd a 3.34 táblázatot és grafikonjait). A csatornázás kiépítése növekedési ütemével és növekedési szintjével jól jellemezhetők a városfejlesztésen belüli prioritások. A közcsatornára kötött lakások száma 30 év alatt közel nyolcszorosára (786,7) növekedett. A csatornára kötés növekedési üteme 1970-ig gyarapodást, majd 1970 után fokozatos csökkenést mutat.

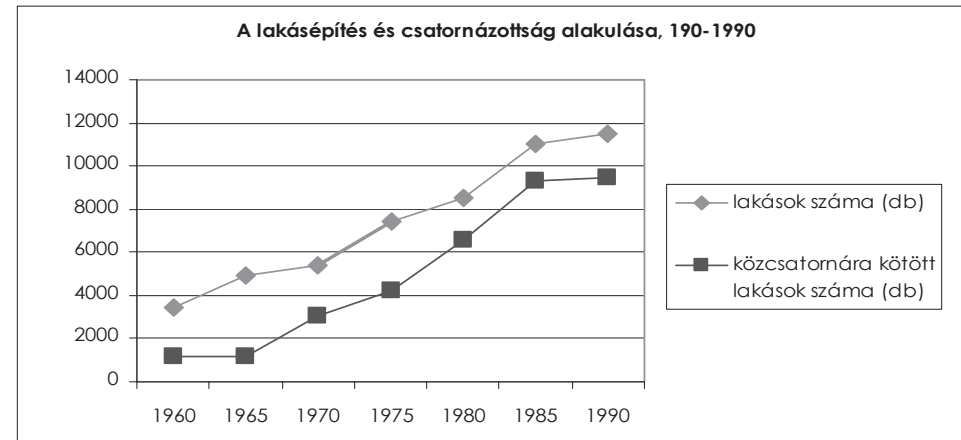
Az épített lakások gyarapodása 1980-ig nagyobb volt, mint a szennyvízcsatornára kötött lakások növekménye. Az olló tehát 1960 és 1980 között egyre nőtt. A változást a nyolcvanas évek hozták, amikor az épített lakások növekményénél

3.34 táblázat: A közműellátottság növekedési szintje és üteme, 1960–1990

év	1960	1970	1980	1990
közcsatornára kötött lakások számának növekedési szintje	100,0	250,0	763,2	786,7
közcsatornára kötött lakások számának növekedési üteme	100,0	250,0	205,7	153,0
Közcsatornára kötött lakások növekménye (db)	1205	1808	3184	3283
Az épített lakások növekménye (db)	1493	2569	3501	1999
A két növekmény közti különbség	288	761	317	1284

3.35 táblázat: A lakásépítés és a csatornázottság alakulása, 1960–1990

év	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
lakások száma (db)	3441	4914	5389	7468	8562	11032	11510
közcsatornára kötött lakások száma (db)	1205	1208	3013	4234	6581	9337	9480

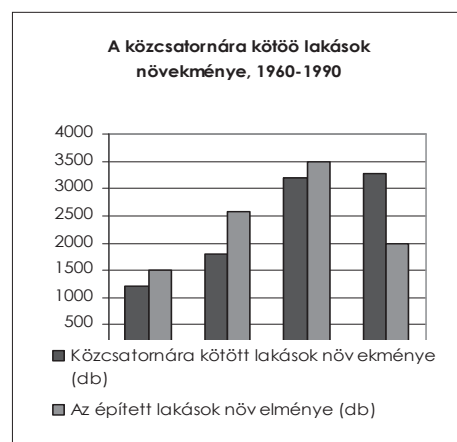
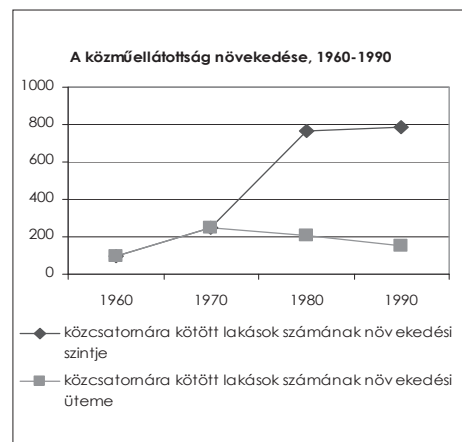

nagyobb volt a csatornára kötött lakások gyarapodása. A grafikon azt jelzi, hogy 1980 után megkezdődött a közműellátásban mutatkozó hiányok ledolgozása.

A lakások, és a közcsatornára kötött lakások számát bemutató 3.35 táblázat és grafikonja az ajkai városfejlesztés legalapvetőbb jellemzőjét tárja fel. Látható, hogy a közművesítés 1960-tól a hatvanas évek második feléig lemaradásban volt a lakásépítéstől. Ezt követően 1980-ig egyre inkább behozta lemaradását. Ez az egészséges trend tört meg aztán a nyolcvanas évek közepén, mikor mind a lakásépítésben, mind a közművesítésben visszaesés következett be. A közművesítés visszaesése nagyobb arányú volt, a lakásépítés visszaesésénél.

3.253 Az útépítés növekedési szintje és üteme

Ajkán, különösen az ötvenes és a hatvanas években mutatkozott jelentős elmaradás az utak kiépítésében, illetve burkolattal való ellátásában (Lásd a 3.36 táblázatot). A lakásépítést nem követte sem az utak, sem a járdák megfelelő ütemű kiépítése. A járókelőknek, a csapadékos időszakokban sártengeren kellett magukat átküzdeniük. Sajnos erről a korai időszokról nincsenek adataim, legfeljebb gyermekkori emlékeim. 1960-ban az úthálózat alig egynegyede (23,1 %-a) volt valamilyen burkolattal ellátva. A hatvanas években sokat javult a helyzet, mert az úthálózat több mint fele (52,2 %-a) kapott már burkolat. A kiépítettség 1980-ban elérte a 70 %-ot, és ezt a szintet tartotta egészen 1990-ig.

	1960 ¹		1970 ²		1980 ²		1990 ³	
	db	%	db	%	db	%	db	%
úthálózat teljes hossza km	39		44		89		92	
ebből kiépített km	9	23,1	23	52,2	63	70,7	65	70,6

Forrás: 1 MNL Veml XXXV.1. 56 doboz; 2. MNL Veml XV. 20.a; 3 Veszprém megye statisztikai évkönyve 1990

3.26 Alapellátás

A város ellátási viszonyai jellemezhetőek a városi szintű ellátás alakulásával (nevezetesen az igazgatás, a középfokú oktatás és a művelődés intézményeinek, a kereskedelem, és a közlekedés létesítményeinek), valamint az alapfokú ellátás intézményeinek a kiépítettségével. Az alapellátás körébe általában a lakosság mindennapos igényeit kiszolgáló bölcsődei, óvodai, általános iskolai, körzeti orvosi ellátás, és a kiskereskedelmi bolthálózat tartozott. Jellemezhető még az ellátás a városközpont és az egyes peremkerületek alközpontjainak a kiépítettségével is. Az elemzés célja továbbra is az, hogy Ajkán a városfejlesztés ezen a téren milyen jellegzetességeket mutatott, az ellátás és a lakásépítés fejlesztési ütemei miként viszonyultak egymáshoz. Többé-kevésbé megbízható adatokkal az általános iskolai ellátás köréből rendelkezem, az 1961 és 1990 közötti időszakból. Vizsgálódásom ezért csak az alapfokú ellátó rendszer ennek az elemére terjed ki.

3.261 Az általános iskolai tanulók számának alakulása

A tanulók száma 1960 és 1990 között 2.169 főről 4.303 főre emelkedve megkétszereződött. A növekedés üteme 1960 és 1980 között töretlen volt, majd 1980 után lecsökkent 109,3 értékre. A legtöbb tanuló, 4.859 fő 1986-ban járt a város általános iskoláiba.⁴¹³

3.262 Az általános iskolai férőhelyek (tantermek) számának alakulása

A város alapfokú oktatási hálózata jelentős lemaradást mutatott. A tantermek számát 1960 és 1990 között több mint ötszörösére (524,2) kellett emelni. A tantermek számának növekedési üteme jelentős volt, 150 % fölött maradt az időszak folyamán mindvégig. 1969 és 1980 között a tantermek számának növekedési üteme jelentősen meghaladta a tanulók számának növekedési ütemét. Erre a növekedési ütemkülönbségre szükség volt az elmaradás felszámolása érdekében.

⁴¹³ Giay, 1989. 233.

3.263 Az általános iskolai tanteremmel való ellátottság

Hatalmas erőfeszítésekre volt szükség a lemaradások megszüntetéséhez. Jelentős különbség mutatkozott a kapacitások és az igénybevételek között. 1960-ban egy tanteremre 66 tanuló jutott, és még 1969-ben is 58. A maximális igénybevétel 1965-ben észlelhető, akkor egy tantermet 67 tanuló vett igénybe. A tantermek száma ekkor 43 volt, a tanulóké, pedig 2.877. Szükségteremeket kellett nyitni. Mindezek ellenére ezt a hatalmas igénybevételt így is váltott oktatásban lehetett csak kielégíteni. A városban a két műszakos oktatást 1982. évben számolták fel az Esze Tamás utcai szükségteremmel.⁴¹⁴ Az egy tanteremre jutó tanulók száma ekkor 35 főre csökkent. A rendszerváltás idején 25 tanuló jutott egy tanteremre. A terhelés csökkenésében szerepet játszott népesség városba áramlásának leállása, valamint az egyre csökkenő születések hatása. (Lásd a 3.37 és 3.38 táblázatot a hozzátartozó grafikonnal)

A számok egyértelműen igazolják, hogy az általános iskolai oktatással jellemzett alapellátás elmaradt a lakásépítéshez képest, bár kezdettől fogva folytak iskolaépítések. Az üveggyári pálya mellett 1950-ben épült általános iskola, a Kossuth iskola 1958-ban,⁴¹⁵ a Veres Pálné iskola 1966-ban, az Eötvös Lóránd iskola 1970-ben, a Vörösmarty iskola 1975-ben készült el. 1980-ban bővítették a Fekete István iskolát.⁴¹⁶ A Molnár Gábor iskola 1987-ben készült el.

3.27 A lakásállomány és a népesség összefüggései

A következő alfejezetekben a lakásállomány és a népesség számának összefüggését igyekszem kibogozni. A városfejlesztés különböző szegmenseiben (lakás-, és közcsatorna építésben, valamint az iskolafejlesztésben) elért eredményeket az igénybevevők számának alakulásához viszonyítva fontos megállapítások tehetők a városfejlesztés minőségéről. A közcsatorna- és az iskolafejlesztéssel e vonatkozásban már foglalkoztam. A következőkben kiemelten a lakás és a népesség viszonya lesz a célkeresztben.

⁴¹⁴ Tilhof, 2009. 304.

⁴¹⁵ Giay, 1989. 198-199.

⁴¹⁶ Giay, 1989. 234.

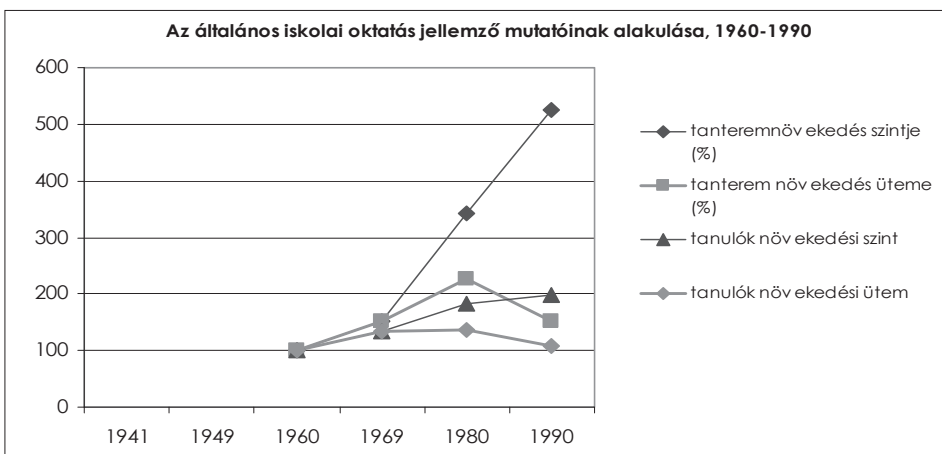
3.37 táblázat: Általános iskolai ellátottság alakulása, 1960–1990

év	1960 ¹	1969 ¹	1980 ²	1990 ³
tanterem száma (db)	33	50	113	173
tanulók száma (fő)	2169	2895	3938	4304
ellátottság (fő/fh)	65,7	57,9	34,8	24,9
tanterem db/1000 fő lakos	2,14	2,47	3,81	5,11

Forrás: 1 KSH Helyzetkép az ország városairól Budapest, 1971.; 2 KSH Veszprém megyei Igazgatósága Évkönyve 1980; 3 KSH Veszprém megyei Igazgatósága Évkönyve 1990

3.38 táblázat: Az általános iskolai oktatás jellemzőinek alakulása, 1960–1990

év	1941	1949	1960	1969	1980	1990
tanterem növekedés szintje			100,0	151,5	342,4	524,2
tanterem növekedés üteme			100,0	151,5	226,0	153,1
tanulók növekedési szintje			100	133,5	181,6	198,4
tanulók növekedési üteme			100	133,5	136,0	109,3

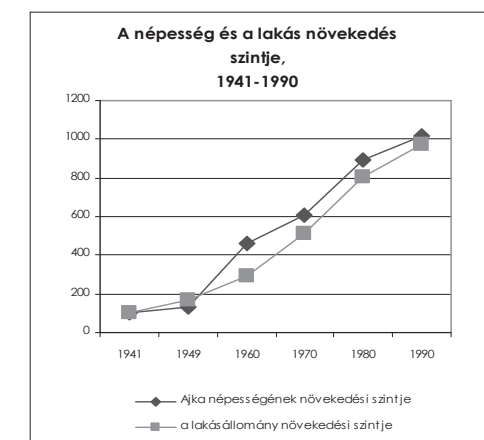
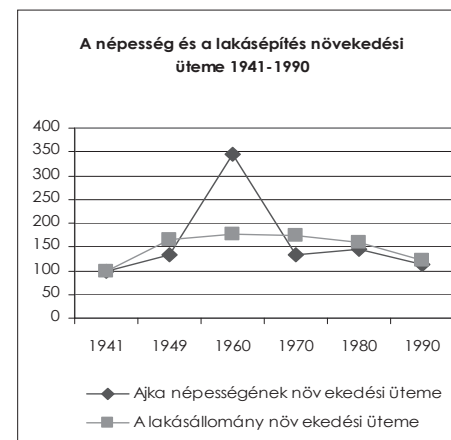

3.271 A lakásállomány és a népesség

Tanulságos összevetésekre ad lehetőséget a népesség és a lakásállomány növekedési szintjeinek, növekedési ütemeinek és növekményeinek összevetése. A lakásállomány növekedési szintje 1949 után mindvégig alatta maradt a népesség növekedési szintjének. A népesség növekedését az iparfejlesztés hozta magával, ezért a vizsgált összefüggésben felfoghatjuk az iparfejlesztés indikátorának is. A rendszerváltás idejére került legközelebb a lakásépítés növekedési szintje a népesség növekedési szintjéhez. A két növekedési szint

3.39 táblázat: A népesség és a lakásállomány növekedési szintje, 1941–1990

év	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Ajka népességének növekedési szintje	100,0	134,0	462,0	610,0	893,0	1018,0
a lakásállomány növekedési szintje	100,0	165,1	291,6	509,3	806,0	975,4

3.40 táblázat: A népesség és a lakás növekedési üteme, 1941–1990

év	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Ajka népességének növekedési üteme	100,0	134,0	345,0	132,0	146,0	114,0
A lakásállomány növekedési üteme	100,0	165,1	176,6	174,7	158,3	121,0

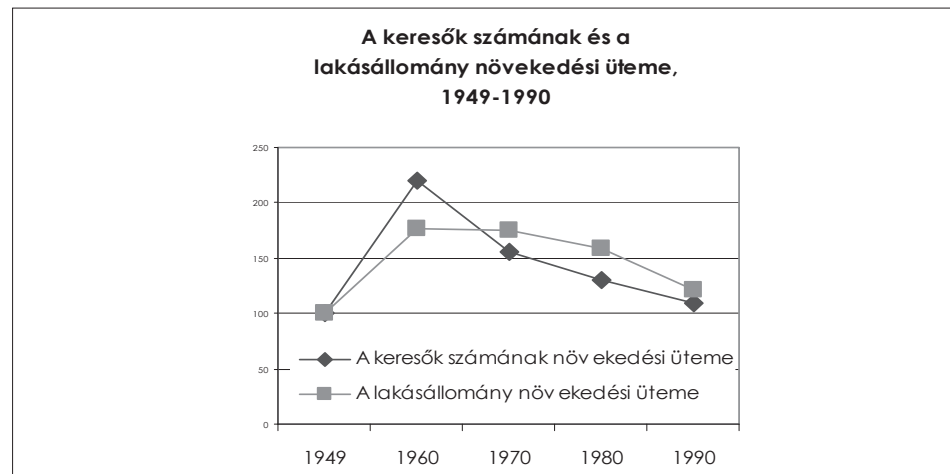
grafikonjait egy diagramban ábrázolva hasonló összefüggés válik láthatóvá, mint amilyent a lakásépítés és a csatornázottság alakulása mutat. Most már biztonsággal állítható, hogy Ajka város fejlődését jellemzi ez a függvény. (Lásd a 3.39 táblázatot, és a hozzá tartozó grafikont)

Meglepő, de az iparfejlesztés által generált népességnövekedés üteme – az ötvenes éveket leszámítva – kisebb mértékű volt, mint a városfejlesztése, amelyet itt a lakásépítés képvisel. Az extenzív szocialista iparosítás idején olyan mértékben futott fel a népesség száma, hogy utána a városfejlesztés alig győzte behozni a lemaradását. (Lásd a 3.40 táblázatot, és a hozzátartozó grafikont)

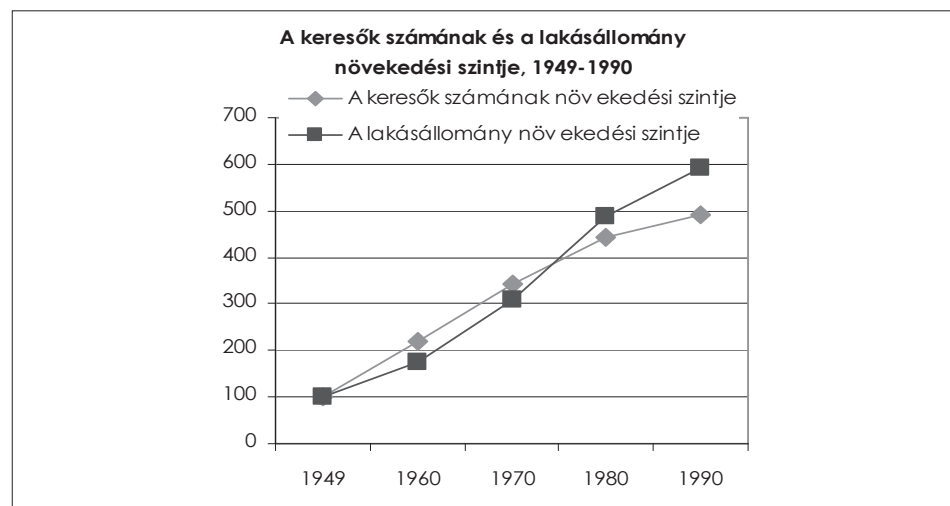
3.272 Lakások és keresők

Megvizsgáltam a keresők létszámának és a lakásállomány változásának jellegzetességeit is. A lakásállomány növekedési üteme, az ötvenes éveket leszámítva, mindvégig meghaladta a keresők létszámának növekedési ütemét. (Lásd a 3.41 táblázatot a hozzátartozó grafikonnal.) A lakásállomány növekedési szintje a hetvenes években került a keresők növekedési szintje elé.

év	1949	1960	1970	1980	1990
Keresők számának növekedési üteme	100,0	220,2	156,4	129,9	109,7
A lakásállomány növekedési üteme	100,0	176,6	174,7	158,3	121,0

év	1949	1960	1970	1980	1990
Keresők számának növekedési szintje	100,0	220,2	344,4	444,7	490,6
Lakásállomány növekedési szintje	100,0	176,6	308,5	488,2	590,9

(Lásd a 3.42 táblázatot a hozzátartozó grafikonnal.) A lakásállomány görbéje a hetvenes években metszette a keresők görbéjét. Látni kell, hogy a népesség száma nagyobb ütemben nőtt, mint a keresők száma. Ez a város népességének a kezdődő előregedésével függ össze. Megnőtt a nyugdíjasok korosztályának a részaránya.

A hatvanas évekig a városfejlesztés (lakásépítés) lemaradásban volt, az iparfejlesztéshez (a keresőkhöz) képest. A hatvanas évek végétől erőteljes városfejlesztés indult el, aminek eredményeként jelentős mértékben csökkentette elmaradását.

3.273 Lakások és háztartások

A következőkben bemutatok egy gondolat kísérletet. Megnéztem, hogy a lakások szobaszám szerinti összetétele mennyire igazodott a háztartások létszám szerinti összetételéhez. A háztartást a gondolat kísérlet során olyan egységként kezeltem, amelyik önálló lakásban él, illetve önálló lakásra törekszik. Az összehasonlítás azon a fiktív feltételezésen alapszik, hogy a lakásépítés összetételében és számában igazodott a háztartások összetételéhez és számához. Ha az állítás nem helytálló, akkor ez kimutatható a disszimilitási index segítségével. Ezt az indexet eredetileg arra találták ki, hogy kimutassák az egyes foglalkoztatási csoportba tartozók területi elhelyezkedésének egyenlőtlenségét, másként fogalmazva, hogy az egyes foglalkoztatási csoportokba tartozók hány százaléka található meg az egyes területi egységekben. Itt most nem két foglalkoztatási csoportba tartozókat hasonlítom össze, hanem a lakások csoportját a háztartások csoportjával. A két csoportba tartozók disszimilitási indexét úgy kapom meg, hogy a két csoport tagjait előbb nagyság szerint sorrendbe, majd párba állítottam egymással. A két csoportba tartozók arányszámainak a különbségét vettem, majd ezeket összegezve az összeget osztottam kettővel.⁴¹⁷ A végeredmény megmutatja, hogy a két csoport tagjait milyen mértékben kell újraosztani, ahhoz, hogy részarányuk csoportonként megfeleljen egymásnak (azaz szegregáció mentes legyen).

A számítást elvégeztem 1960. évre és 1990. évre vonatkozóan. A statisztikai évkönyvekhez igazodóan 1960-ban még csak három szobaszám szerinti kategóriát lehetett felállítani, 1990-ben viszont már hetet. Az összevetés érdekében az 1990. évi adatokat összevettem három kategóriába. Feltételeztem – a korabeli építésügyi szabályzatok alapján – hogy, egy szobában, amelynek minimális alapterülete 12 m² két személynek van helye, ennél kisebbben csak egy főnek.

1960-ban a 4.062 háztartással szemben 3.441 lakás állt. Ezek különbsége 621 db volt, elvileg ez a szám egyenlő az akkori lakásigénylők korabeli számával, másként fogalmazva ekkora volt abban az időben az elméleti lakáshiány. (Tudom, hogy a tényleges lakáshiány ennél nagyobb, mert hozzá kellene venni a beköltözni vágyó bejárók lakásigényét is.) Végül is a két csoport összeveté-

⁴¹⁷ Duncan, 1973. 184.

séből a számítás arra vezetett, hogy 1960-ban a disszimilaritási index 14,4 volt. Ez azt jelenti, hogy a lakások 14,4 %-a nem felelt meg a lakással rendelkező háztartások számára. Az egyszobás lakások száma felül-, a 3 és több szobásoké viszont alulreprezentált volt. Az egy szobás lakásokat tehát nem csak a szobaszámnak megfelelő 1-2 fős háztartások lakták, hanem nagyobb létszámúak is. Jelen volt tehát a zsúfoltság. A két szobás lakások és az általuk befogadható 3-4 fős családok között nagyjából egyensúly volt. Levonható a következtetés, hogy a lakásépítés nem volt figyelemmel a háztartások létszám szerinti összetételére, a valós szükségletekre (3.43 táblázat).

A meglepetést az 1990. év eredményei hozták. A várakozásaimmal ellentétben nőtt a disszimilaritási index. Ebben az évben a lakások egyharmadát (34,28 %-ot) kellett volna újraosztani a háztartások között. De ez így nem helyes állítás. Az egy-két személyes háztartások aránya közelíti a 45 %-ot, (a három - négyfős családoké, pedig a 48 %-ot). Ezzel szemben az egyszobás lakások aránya 10,50 %. Ez azt jelenti, hogy a háztartások több mint egyharmada (34,28 %-a) lakik az „indokoltnál” jobb lakáskörülmények között. Természetesen nincs szó arról, hogy valakiknek költözniük kellene. A jelenségnek kétféle olvasata lehetséges. Az egyik szerint az igények nem függetlenek a történelmi kortól, ahogy haladunk előre az időben úgy differenciálódnak és növekednek az igények is. A lakáskultúra egy magasabb fokára érve, egyre több családnak nyílt lehetősége fekhelymentes nappalit kialakítani. Értelmezhető a jelenség úgy is, hogy sokan laktak nagyobb lakásban, mint amit a család létszáma indokolt. Sok családnál azért vált a korábban épphogy elegendő lakás nagygyá, mert a gyerekek kirepültek, a szülők, pedig ragaszkodtak régi lakásukhoz.

Arról lenne szó, hogy a városfejlesztés eléje került volna az igényeknek, a szükségleteknek? Igen erről is szó van, de sajnos másról is. A demográfiai erózió csökkenti az új lakások iránti igényt, valamint az alacsony születési ráta, a válások magas száma, stb. apasztja a családok átlag létszámát. Mindezek együtt a lakáskörülmények „javulását” mutatják. Két, egymással ellentétes folyamat vezetett erre a meglepő eredményre, egyrészt nőtt a lakásállományon belül a több szobások száma és aránya, másrészt csökkent a nagy létszámú háztartások aránya. (3.44 táblázat)

3.28 Összefoglalás

A fejezetben elvégzett statisztikai elemzések városépítésre jellemző jelenségeinek mutatóit összefoglaltam a 3.45 táblázatban. Összefoglaltam továbbá a 3.46 táblázatban, és a hozzátartozó grafikonban a különböző jelenségek növekedési szintjét, a 3.47 táblázatban, és a hozzátartozó grafikonban pedig a növekedési ütemeiket.

A városépítés jellemzésére használt mutatók növekedési szintjeiről az alábbi összefoglaló megállapítások tehetők (3.46 táblázat és a hozzátartozó grafikon):

a lakások szobaszám szerinti összetétele			a háztartások létszám szerinti összetétele			lakás - házt. különbsége		
lakás	db	%	háztartás	db	%	db	%	d index
1 szobás	1633	47,5	1-2 fős	1354	33,3	279	14,20	
2 szobás	1644	47,8	3-4 fős	2023	49,8	-379	2,00	
3 és több	164	4,70	5 fő és több	685	16,9	-521	12,20	
összesen	3441	100,00	összesen	4062	100,00	-621	28,40	:2=14,40

a lakások szobaszám szerinti összetétele			a háztartások létszám szerinti összetétele			lakás - háztartás különbsége		
lakás	db	%	háztartás	db	%	db	%	d index
1 szobás	1205	10,5	1-2 fős	5349	44,78	-4144	34,28	
2 szobás	6181	53,7	3-4 fős	5728	47,95	453	5,75	
3 és több	4124	35,8	5 és több	868	7,27	3256	28,53	
Összesen	11510	100,0	összesen	11945	100,00	-435	68,56	:2=34,28

– A népesség növekedési szintjét mindvégig meghaladta a keresőké, ez a bejárók magas arányára utal. Az eltérés a hatvanas években jelentős (25 % körüli) a keresők javára. A rendszerváltás idejére a két növekedési ütem megközelíti egymást. Mindkettő a várossá válástól megduplázta számát a rendszerváltás idejére.

– A háztartások növekedési szintje mindvégig felette maradt a népesség növekedési szintjének, jelezve a háztartások átlagos létszámának folyamatos csökkenését. A két időpont között a háztartások száma megháromszorozódott.

– A lakások növekedési szintje az előző három mutató növekedési szintje fölött volt. Jelezve, hogy jelentős lemaradást kellett behozni a népességszámhoz, a háztartások számához képest.

– Külön csoportot képeznek az infrastruktúra mutatói. Mind az úthálózat kiépítésében, mind a közcsatornára kötött lakások számában komoly elmaradást kellett pótolni. Az alacsony szintről indulást fejezi ki a magas növekedési szint mindkét esetben.

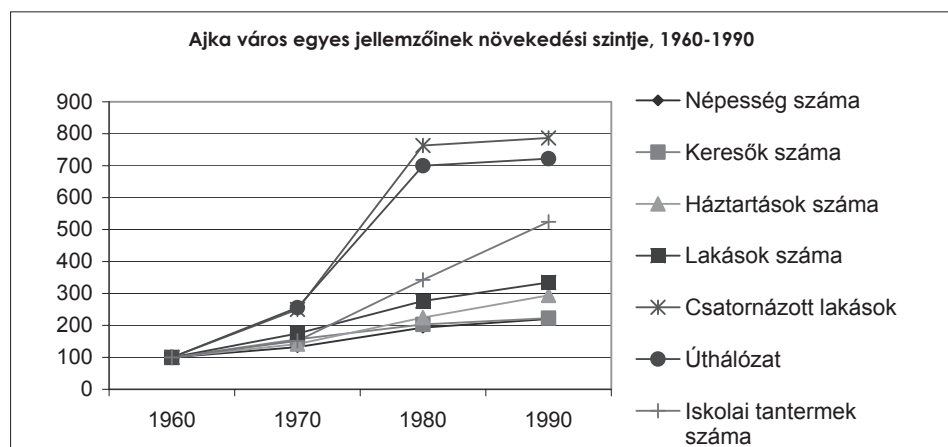
– Az általános iskolai tanterem esetében is jelentős lemaradás tapasztalható, bár valamivel kisebb, mint a másik két infrastruktúra ág tekintetében.

A városépítés vizsgált tényezőinek növekedési üteméről a következőket mondhatjuk el (3.47 táblázat és a hozzátartozó grafikon):

– A növekedési ütem szempontjából a mutatók két fő csoportba oszthatók. Az egyikbe tartoznak azok, amelyek növekedési üteme az 1960 és 1970

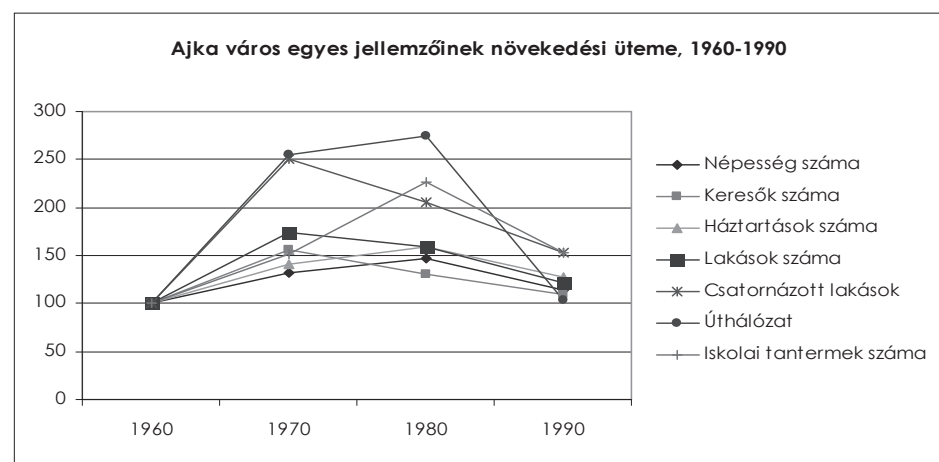
év	1960	1970	1980	1990
Népesség száma (fő)	15365	20263	29656	33832
Keresők száma (fő)	7434	11627	15102	16563
Háztartások száma (db)	4062	5748	9114	11945
Lakások száma (db)	3441	6010	9511	11510
Csatornázott lakások (db)	1205	3013	6197	9480
Úthálózat, kiépített (km)	9	23	63	65
Iskolai tantermek száma (db)	33	50	113	173

év	1960	1970	1980	1990
Népesség	100,0	131,9	193,0	220,2
Keresők	100,0	156,4	203,1	222,8
Háztartások	100,0	141,5	224,4	294,1
Lakások	100,0	174,7	276,4	334,5
Csatornázott lakások	100,0	250,0	763,2	786,7
Úthálózat	100,0	255,6	700,0	722,2
Iskolai tantermek	100,0	151,5	342,4	524,2

közötti időszakban mutatnak nagyobb értéket és jutottak el egy csúcserőkre 1970-re. Ezek a keresők, a közcsatornára kötött lakások, és a lakások csoportja. A másik csoportba azok a mutatók tartoznak, amelyek növekedési ütemük 1980-ban jutott csúcserőkre. A csoportot iskolai tantermek, a háztartások, és a népesség alkotja. Mindkét csoporttól eltér a kiépített úthálózat alakulása. Az úthálózat kiépítési üteme 1970-ben és 1980-ban is csúcsra járt.

év	1960	1970	1980	1990
Népesség	100,0	131,9	146,4	114,1
Keresők	100,0	156,4	129,9	109,7
Háztartások	100,0	141,5	158,6	127,8
Lakások	100,0	174,7	158,3	121,0
Csatornázott lakások	100,0	250,0	205,7	153,0
Úthálózat	100,0	255,6	273,9	103,2
Iskolai tantermek	100,0	151,5	226,0	153,1

– A városépítési tényezőinek növekedési ütemei nem haladtak együtt. A keresők és a lakásállomány növekedési üteme állt egymáshoz a legközelebb. A különböző időszakokban más-más tényező fejlesztése kapott nagyobb hangsúlyt. A hatvanas években az infrastruktúra fejlesztés növekedési üteme volt a legnagyobb, ezt követte a lakásépítés növekedési üteme, majd az alapellátás (általános iskolai tantermek) fejlesztése. A keresők száma nagyobb ütemben növekedett a hetvenes évek közepéig, mint a város lakossága, aztán megfordult a trend, bár 1980 után a népesség növekedésének üteme nagyobb volt, mint a keresőké.

A mutatók alapján összességében megállapítható, hogy a városfejlesztés az ötvenes években jelentős lemaradást hozott össze. Az állítást a különféle tényezők magas kezdeti növekedési üteme igazolja, amit magyaráz, hogy nagyon alacsony szintről indult a hatvanas évek városfejlesztő munkája. A hetvenes években az általános iskolai tanterem fejlesztés volt a legnagyobb ütemű. Az úthálózat kiépítése, ha csökkent mértékben is, de még pozitív értéket mutatott. A népesség növekedési üteme még nőtt. Csökkenő ütemet mutatott a lakásépítés és vele a közcsatornára kötött lakások növekedési üteme. Csökkent a kere-

sők számának növekedési lendülete is. A nyolcvanas években már nem volt a városépítésnek olyan területe, amelyik növekedési üteme ne esett volna vissza.

A statisztikai elemzések végére érve összefoglalásként megfogalmazható néhány általános megállapítás Ajka városépítésének jellemzésére. A népesség növekedése nem tartott lépést a munkaerő szükséglettel. Magas volt a bejárók és a munkásszállókon lakók aránya. A lakásépítés együtt haladt ugyan a népesség és a keresők számának növekedésével, de egy alacsonyabb és ezért elégtelen szinten. Nem tartott lépést a lakásépítéssel a közművesítés és az alapellátás. A közintézmények általában késve készültek el. A szennyvíztisztító kapacitás elégtelensége a nyolcvanas években, a városfejlesztés gátjává vált. A lakásépítés megelőzte az út- és közműhálózat kiépítését, és megelőzte a közintézmény hálózat kiépítését is. Az időszak második felében a lakásépítéssel szinte egy időben történtek meg a közművek kiépítése és a közintézmények felépítése. Sőt jutott erő a lemaradások pótlására is.

A városban az iparfejlesztés, különösen a kezdeti időszakban megelőzte a városfejlesztést. A lakossági infrastruktúrafejlesztésbe egyre több lakossági pénzeszközt kellett bevonni, az állami források drasztikus csökkenése miatt. A városfejlesztés a rendszerváltás idejére megközelítette az iparfejlesztés szintjét. Néhány kivételtől eltekintve behozta lemaradásait.

A városfejlesztés összességében 1965-ig követő, 1976-ig párhuzamos, 1990-ig gyengülő felzárkózó jelleget mutatott, 1990 után igyekezett megelőző jelleget felvenni az iparszerkezet diverzifikálása érdekében. Az elemzés hipotézisei tehát igazolódtak, azzal a kiegészítéssel, hogy állításom a városépítés első időszakára nézve bizonyult helytállóknak, minden változó tekintetében. Ugyanakkor az infrastruktúra fejlesztés néhány ágazata (a szennyvízkezelés és a telefon) mindvégig elmaradásban maradt.

A vizsgált 1940 és 1990 közötti korszak szakaszolását az infrastruktúra és a városfejlesztés ütemeinek egymáshoz való viszonya is visszaigazolja. Az első szakasz 1945–1968 között követő jellegű, a második szakasz 1968–1990 között többé-kevésbé, néhány kivétellel, párhuzamosnak mondható. A harmadik szakasz már a rendszerváltás után jelentkezett, jellemzője a megelőző jelleg.

A népesség számának növekedés szintje meghaladta a lakás növekedés szintjét, a lakásépítés színvonala, pedig a közcsatorna építés színvonalát. A népesség, a lakásépítés és a csatornázottság növekedési ütemének grafikonjai az ajkai városfejlesztés legalapvetőbb jellemzőjét tárta elénk.

Az iparfejlesztés által generált népesség növekedést egy regressziós görbe, a városfejlesztést, reprezentáló lakásépítést, pedig egy exponenciális görbe ábrázolja. A két görbének, az idő múlásával, metszenie kell egymást. Metszette volna, ha a nyolcvanas években a városfejlesztés állami erőforrásai nem merülnek ki. A városfejlesztés görbéje erősen visszahanyatlott. A városépítésben azonban újabb, számottevő feszültségek nem keletkeztek, mivel a városfejlesztéssel szemben támasztott igények is visszaestek.

4. A VÁROSÉPÍTÉS SZÍNVONALA

A városépítés történetének nyomon követése és a városépítés egyes tényezőinek statisztikai elemzése után szemügyre kell venni, hogy fizikailag milyen városépítési minőség formálódott ki a modernitás szorításában. A figyelmet előbb a teljes városszerkezetre, majd a belváros egyes területi egységeire fordítom. Nem törekszem teljességre, csupán néhány alapvető tényezőt emelek ki a városszerkezet és a városépítészet elemei közül.

4.1. A város szerkezete

A települést elsősorban szerkezeti rendszere és morfológiai sajátosságai jellemzik „A településszerkezet különböző, de egymással szoros összefüggésben álló térbeli rendszerek összességének is tekinthető... beszélhetünk a település területi, hálózati, alaprajzi, morfológiai rendszeréről, de beszélhetünk az egyes területfelhasználási kategóriáknak megfelelően a település lakóterületi, iparterületi, zöldterületi stb. rendszeréről, valamint központjainak rendszeréről is.”⁴¹⁸ A település szerkezetét természeti adottságok, művi elemek és közigazgatási döntések alakítják. A szerkezetet területi és hálózati elemek alkotják. A következőkben ezekről az alakító és alkotó tényezőkről esik szó.

4.11. A település szerkezetét alakító tényezők

A városszerkezetet alapvetően a természeti adottságok és a művi elemek alakítják, befolyásolva a település területi egységeinek kiterjedését, egymáshoz viszonyított helyzetét, kapcsolatait.

A természeti adottságok

A természeti adottságok körében a domborzati viszonyok, az építésre alkalmas vagy alkalmatlan talajviszonyok, és a vízrajzi viszonyok voltak a meghatározók. Ajka dombok karéjába települt a domblábak peremére, a Tornapatak partjára, beépítésre kevésbé alkalmas vízjárta, mély fekvésű területekkel körülfogva. A város területi fejlődése azonban a beépítésre kevésbé

⁴¹⁸ Urbanisztika, 1987. 80.

alkalmas területeket is művelésbe fogta. A lakótelep építkezések elbirták a terület előkészítés, a patakrendezés és alagcsövezés költségeit. A sík területek hiánya miatt a földszintes családi házas területek (a bányászházak építésével) elkezdtek felkúszni a környező domboldalakra. A topográfiai viszonyok meghatározták a beépítés módját és rendszerét. A belváros sík területein többé-kevésbé rácsos szerkezet alakult ki, a dombos területeken, pedig igyekeztek a rétegvonalakhoz igazítani az utak nyomvonal vezetését és a beépítés vonalát. Így történt ez az Ady utcában és a Szőlőhegyen. A Csikólegelő beépítésének második ütemében azonban megfeledeztek erről az elvről, és a síkvidéken alkalmas hálós telekosztást rávetítettek a dombos területre is. Kedvezőtlen vonalvezetésű meredek, hosszú, egyenes utcák jöttek létre.

A Torna-patak a város területét kelet és nyugat irányban szeli át, a Széles - víz, pedig a belváros északi határát képezi. A tagolt felszín a Csinger-patak völgyében és árkaiban hosszan elnyúló városszerkezetet eredményezett.

A művi elemek

A mesterséges építmények között a vasútvonalak, az országos közutak, a magasfeszültségű távvezetékek, az iparterületek és a zagyterek a főbb szerkezet alakító elemek. A vasútvonal, amely a hegyek között követte a Torna-patak folyását, a síkvidékre kiérve attól elkülönülve fut végig a településen. A vasút meghatározó eleme a város szerkezetének, mivel a város testét kettévágja, megnehezítve a tőle délre és északra eső városrészek közötti közúti, és köz-mű kapcsolatok kiépítését. A városrendezők visszatérő törekvése volt, hogy az ipart a vasúttól délre, a várost a vasúttól északra telepítsék. A törekvések ellenére a Csikólegelő, és a Kandó Kálmán lakótelep beépült. A városrendezők mentsége, hogy mindkét lakóterület beépítése megelőzte a városrendezési tervek elkészítését.

A belváros területét országos főútvonal nem érinti. A város úthálózati alapszerkezetét a Bakonygyepes-Úrkút és a Tósokberénd-Ajka közötti országos közutak rajzolták T-alakra. A két főforgalmi út belterületi szakaszai, a Vörös Hadsereg útja-Petőfi utca és a Tanácsköztársaság út-Lenin út a város szerkezetének fő tartó elemei. A két fő tartó elem csomópontja környékén alakult ki a város központja. Összekötik a peremkerületeket a városközponttal, ugyanakkor a város egyes területeit el is határolják egymástól. Az örökölt úthálózat nyomai továbbélnek a bulldózeres városfejlesztés ellenére is.

A magasfeszültségű vezetékek Ajka és Tósokberénd között szintén településszerkezet alakító tényezőnek bizonyultak, meggátolták a két település teljes fizikai összeépülését. Ez egyébként nem jelent városszerkezeti hátrányt. Sőt a város előnyére fordítható, mivel az alatta kialakult zöldterület lehetővé teszi a város átszellőzését, és a várostest ésszerű tagolását. Különböző későbbi

beavatkozások azonban rontottak a zöldsáv épségén. Garázsok kerültek a zöldsávba, a város átszellőzését rontva. Ajka szerkezetét, tehát a vasút és a patak három részre szabdalja, amelyet keresztirányban metszenek át a magasfeszültségű vezetékek.

A zagyterek benyúlnak a város geometriai középpontjáig. Az iparterületekkel együtt elfoglalják a város délnyugati szektorát. Az iparterületek korábbi települési kapcsolatokat szüntettek meg, például Bódé és Tósokberénd között. A város lakóterülete hosszan elnyúlóvá vált. A topográfiai viszonyok és a beékelődő ipari területek a városszerkezetet közlekedésigényessé tették, megdrágítva a település üzemeltetését.

A területszervezési döntések

Ajka településszerkezetét alapvetően meghatározták a különböző terület-szervezési döntések. A város nyolc település fokozatos összevonásából jött létre. A topográfiai viszonyok mellett ez a körülmény tette rendkívül tagolttá a település szerkezetét. A bányászat és az iparosítás elindulásakor a közigazgatási határok és a topográfiai viszonyok között ellentmondásos helyzet feszült. Ajkacsingervölgy és a Jolán telep Bódén keresztül volt megközelíthető, miközben egyik sem volt Bódé része. Ajkacsingervölgy Ajkához, a Jolán telep Csékúthoz, a Viktor telep, pedig Bódéhoz tartozott. A helyzetet természetesen orvosolták. A Viktor telep és a Jókai Bánya területe Ajkacsingervölgyhöz kötődött földrajzi és foglalkoztatási szempontokból, ezért mindkettőt hozzá, és ez által Ajkához csatolták. Bódé Ajkához csatolása logikus lépés volt. Ajka és Bódé között a fizikai összeépülés azonban nem jött létre. A közbeékelődött ipari területek ennek gátat vetettek.

A timföldgyár Tósokberénd területén épült fel. Kezdetben a Bányásztelep sem Ajkával, sem Tósokberénddel fizikailag nem függött össze. Padragkút, Ajkarendek, Bakonygyepes esetében a különállás nyilvánvaló. Ajkához csatolásuk adminisztratív döntés volt, költségtakarékossági célokat szolgált. Az 1974. évi általános rendezési terv előírta az új város felépítést az Ajka, Ajkarendek és Bakonygyepes közti területre. Az új város révén törekedtek a városrendezők a településtest kompakttá tételére. A fejlődés dinamikája azonban nem bizonyult örök időkre szólónak. A rendszerváltás után, az új város helyett az ipari park hozta egymáshoz közelebb Ajkát és Bakonygyepést. Az ipari parkban azonban nem az ipar biztosította a növekedés energiáit, hanem a posztindusztriális társadalom fogyasztásra orientált világa. Több évtizedes városfejlesztési akciók után sem sikerült egységes várostestet elérni. Ma már szükségtelen az egyes településrészek összeépítésére törekedni.

4.12. A település szerkezetének alkotó elemei

4.121 A település területi rendszere

A település területi rendszerét a város területi övezeteire és területfelhasználás módjaira koncentrálni közelítem meg, térgazdasági és településrendezési szempontokra figyelve.

Milyen térgazdasági törvényszerűségek szabják meg piacgazdálkodási körülmények között az egyes területfelhasználási egységek (övezetek) egymáshoz viszonyított elhelyezkedését? Az övezetek sorrendjét két fő kritérium határozza meg, egyrészt mekkora az egységnyi területen létrehozott érték, másrészt milyen költségöbbltet okoz a központtól való távolság az adott tevékenység esetében. Az egységnyi területen létrehozható érték a pénzintézetektől a kereskedelmen és az iparon át a mezőgazdaságig fokozatosan csökken. Mindezek a tényezők a városi területfelhasználásnak klasszikus övezeti rendjét alakították ki. A legbelső övezetbe a városi szintű közintézmények, a pénzintézetek és a kereskedelem épületei települtek. A központ körül az intenzív beépítésű lakóterületek, majd a kevésbé intenzív beépítésű lakóterületek, végül az iparterületek, és a mezőgazdasági felhasználású területek alkották az egyes övezeteket.⁴¹⁹

A lakóterület beépítési intenzitását a központtól való távolság határozza meg. A központtól távolodva csökken a telekár, ez által a beépítés intenzitása, és a laksűrűség, a telkek mérete pedig egyre növekszik. A területfelhasználás annál intenzívebb minél közelebb fekszik az adott terület a város központjához. A rendező mechanizmust, a földjáradékot a szocializmus gazdaságtana kiiktatta. Így fordulhatott elő, hogy a Bauxit lakótelep városközpontához legközelebb fekvő részei a leglazábban beépített része a városnak. Így fordulhatott elő továbbá, hogy a város legértékesebb területei a városközpont egy részén földszintes épületekkel épült be. Az elmélet Ajka belvárosában fordítva működött, ahogy haladunk egyre távolabb kerülve a központtól, úgy nő a beépítés intenzitása. Nem a földjáradék szorította a városépítőket erre, hanem a telekhiányt érzékelő központ utasítása. A központi szervek, ahogy érzékelték a beépíthető szabad területek fogyását, úgy sürgették város építőit az épületek színtszámának és a beépítés intenzitásának a növelésére.

A központ nagy értékű, nagy profittartalmú áruk értékesítésének és szolgáltatások tranzakciójának a színtere. Általában a városközpontok területén található a város legdrágább telkei. A magas telekárak intenzív beépítésre ösztönöznek. Ezzel szemben az ajkai városközpont utolsó ütemeiben egy-két szintes épületek készültek. Ahol magas épületeknek lenne helye,

⁴¹⁹ Lásd Illés, 2007. 83.

ott földszintes épületek jelentek meg: a biztosítók épületei, az OTP székház, a kereskedők háza. Ahol viszont elegendők volnának az ötszintes épületek ott tízemeletes épületek sora áll, lásd a Kossuth utca északi végét.

Ajkán az intézmény-, a lakó-, az ipar-, a közlekedési- a zöld- a mezőgazdasági és egyéb rendeltetésű területfelhasználási kategóriák találhatók. Az intézményterületek között a városközpontot és a városrészek alközpontjait, a lakóterületek esetében a magas, a közepes és az alacsony intenzitású területeket különböztetik meg. Az ipari területek a környezetet terhelő nagyipari területekre és a környezetbarát ipari-szolgáltató területekre vált szét.

Ajka központi területének belterülete két markánsan elváló részre tagolódik, a várostestre és a déli iparterületre. A várostest sajátos szerkezetéből eredően a területfelhasználás gyűrűs rendszere nem alakulhatott ki, ehelyett körgyűrű darabokból álló elrendeződést figyelhetünk meg. A klasszikus elrendeződés szerint a város központját a magas intenzitású, majd a közepes intenzitású, végül az alacsony intenzitású övezetek veszik körül. Ez az elrendeződés Ajkán is megtalálható a városközpont körül, de csak csökevényeiben.

A klasszikus elrendeződés nyugat felé mutatkozik úgy-ahogy a legépebbnek. A városközpontot a Bauxit-, majd a Marton Sándor-lakótelepek magasabb intenzitású, nyitott keretes tömbös telepszerű beépítése követi. A következő körökdarabot a Pálma utca menti közepes intenzitású, telkes társasház beépítés jellemzi. Végül az alacsony intenzitású telkes családiház beépítés következik előbb a Bányáslakótelep telkes ikerházas, majd Tósokberénd családiház telkes beépítésű területeivel. A Bányáslakótelep és Tósokberénd között kialakult egy magasabb intenzitással beépített terület rész, amelyet eredendően alközpontnak szántak. A délnyugati irányban a központot azonnal alacsony intenzitású területek követik, majd azokon túl ipari területek. A városközpont elhelyezkedése a magas intenzitású területekhez képest excentrikus.

Közintézmény területek

Annak ellenére, hogy a város több településből jött létre, egycentrumú. Kisebb alközpont kezdemények kimutathatók ugyan, de ezek nem váltak saját városrészi szervező erejévé. A tudatos fejlesztések ellenére a bódéi és a tósokberéndi törekvések is elakadtak. A Bányáslakótelepen, előbb a nyugati végénél, majd a keleti végénél kísérleteztek alközpontot létrehozni, egyik sem valósult meg. Hiába építettek kisebb ABC áruházakat az alközpontokba, nem voltak kihasználva. A lakók, a munkából jövedelmezőbb választékot nyújtó, és a munkába járás útvonalába, vagy a tömegközlekedési megállóhelyek közelébe eső üzletekben vásároltak. A legélelkesebbnek a Marton Sándor-lakótelep központja bizonyult. Az alközpontok elsorvadása, az egycentrumú város létrejötté mögött a motorizáció hatása is kitapintható.

Ajkán a régi lakótelepek lakóépületeinek földszintjén találtak helyet az alapfokú ellátás intézményei. Az újabb lakótelepeken valamennyi önálló intézmény, zömmel földszintes épületbe került. Sem a blokk, sem a panel szerkezetű épület földszintje nem képes befogadni a nagyobb alapterületet igénylő üzleteket. A városközpontba tömörültek, – bár nem hiánytalanul – a városi szintű ellátást biztosító intézmények.

A rendszerváltás után Ajkán is megjelentek a tematikus parkok körébe tartozó bevásárló központok. A város perifériáin, egymással semmilyen kapcsolatban nem álló, parkológyűrűvel körülvett, egymástól eltérő jellegű épületcsoportok halmaza, illetve kollázsa jött létre. Már nemcsak az Athéni Charta, de a Team 10 kora is lejárt, az utca szerepe a forgalom lebonyolítására redukálódott, az épületeket már nem szervezi lineárisan maga mentén. A kereskedelem kivonult a plázákba.⁴²⁰

Lakóterületek

A lakóterületeket a beépítés intenzitása szerint különítik el. Az alacsony intenzitású lakóterületeken 1-2 szintes lakóépületeket építettek, egyedi telkeken. Tósokberénden, Bódén családiházak, állattartásra is alkalmas nagytelkes, a Szőlőhegyen családiházak, kis- illetve közepes telkes, a tósokberéndi bányásztelepen, a Csikólegelőn, a Domb utca környékén ikerházak beépítési móddal. A közepes intenzitású lakóterületeken 2-3 szintes társasházak épültek egyedi telkeken. A Vörös Hadsereg útján, a Korányi utcában, a Pálma utcában, a Mikszáth utcában fogatolt társasházak, a Nefelejcs utcában, a Széchenyi utcában, a Hóvirág utcában, az Új világ utcában, és a Pálma utcában sortársasházak. A magas intenzitású lakóterületeken 3-6 szintes, soklakásos lakóépületek épültek, a tömbtelen kialakított úszótelkeken. A város telepsterű többszintes lakótelepeit a szomszédsági egységek rendszere alapján szervezték közösségi intézményekkel ellátott alapegységekbe.

A nagytelkes, családiházak beépítés a paraszti gazdálkodás öröksége. Ajkán már nyoma sem maradt, de a csatolt településekben még megtalálhatók. Az ikerházak beépítés a bányászok lakta területekhez köthető. A városba költözött bányászcsaládok zöme megtartotta falusi hagyományként a ház körüli gazdálkodást. Foglakozásuk is a föld közelében tartotta őket. A társasházak területek lakóit lakóhelyválasztásukban a városias és a természetes környezet előnyeinek az egyesítése valamint a nagyobb lakás iránti igény vezette. A magasabb szintszámú lakótelepszerű beépítés – építésük idején – mindenkire utat talált. A magas komfort fokozat vonzóvá tette minden társadalmi csoport számára.

⁴²⁰ Lásd Meggyesi, 2009. 230.

Ipari területek

A város ipari területe 1990-ben három fő részből állt, a déli, a nehézipar területből, az északi, a szolgáltató ipari területből, valamint a csingervölgyi bányaterületekből. A három fő terület egészült ki a kisebb gyárak területével, így az üvegyárral, az elektronikai alkatrészgyárral, a zagyteri kisüzemekkel, stb.

A város nehézipari üzei a timföldgyár és alumíniumkohó, a hőerőmű, valamint több kisebb üzem összefüggő területei alkotják a déli iparterületet. Környezetszennyező hatásuk évtizedekig rontotta a város környezeti állapotát. A város lakótelepeire viszonyítva az uralkodó északnyugati széliránytól dél- délnyugatra helyezkedik el, többé-kevésbé elfogadható helyen. Bódé és Csékút azonban a szélirányba esik, elegendő védőtávolság biztosítása nélkül. Az északi iparterületre szolgáltató jellegű, környezetkímélő ipar települt.

A város ipari- és lakóterületeinek viszonya 1940 óta változatosan ment át. Már kezdetben sem volt megfelelő a távolság a timföldgyár és alumíniumkohó valamint az erőmű alkotta iparterület és a település lakóterületei között. Különösen Bódéhoz került közel a nagyipar területe. Ajka és az iparterület között nagyobb távolságot tartottak, azonban, mind a város fejlesztése, mind az ipari területek bővítése ezt a távolságot két oldalról is csökkentette. A Szövetkezeti lakótelepet az ötvenes évek első felében a gyárak és a település közötti területen építették fel. Majd az első erőmű és a Szövetkezeti lakótelep közé helyezték el a második erőművet.

Az üvegyár kezdetben a falu külterületére került, azonban a lakóterület már a 20. század harmincas éveiben túlnőtt rajta. Az ötvenes és hatvanas években a Csikólegelő beépítésével a lakóterület szinte körbe kerítette. Elmaradt a védőövezet kialakítása a gyárak és a lakóterületek között.

A széntelepek településszerkezet alakító szerepe jól nyomon követhető a csingervölgyi bányák feltárásával, termelésük felfutásával, majd fokozatos kimerülésével. A lakatlan vidék a bányafeltárással fokozatosan benépeült, kolóniák épültek, előbb Felsőcsingerben, majd Alsócsingerben, végül a Viktor telepen és a Jolán telepen. Ahogy a szén kimerült úgy szűnt meg előbb a felsőcsingeri, majd a Jolán telepi kolónia. A termelés megszűnését némi ütem-különbséggel követte a kolóniák megszüntetése.

Az iparterületek több helyen is drasztikusan beavatkoztak a város szerkezetébe. A déli iparterület összefüggő területe elvágta a város egyes településrészei közti korábban meglévő kapcsolatot. A településüzemeltetés szempontjából kedvező gyűrű irányú kapcsolatok nem jöhettek létre. Az erőmű telepítésekor az Ajka-Csékúti útnak a Kandó Kálmán lakótelep és az erőmű közötti szakasza megszűnt. A Bartók Béla utca és a Timföldgyári út váltotta ki. Drasztikus beavatkozást jelentett a vasúti felüljáró megépítése az üvegyári iparterület mellett. A rávezető út merev vonalvezetése, hatalmas töltése, túlzottan is mérnöki szemléletű kialakítása kedvezőtlen

látványt nyújt. Az út csikólegelői nyomvonalát drasztikusan rávezették a kialakult telekosztásra, anélkül, hogy összehangolták volna a kettőt. Sok hulladék terület keletkezett.

Az ipartelepek nem csak értéket bocsátanak ki termék, illetve szolgáltatás alakjában, hanem káros externáliákat is. Az ipartelepek jelentős forgalmat generálnak, egyrészt személyforgalmat műszakváltáskor, másrészt teherforgalmat a nyersanyag befelé irányuló és a feldolgozott termék kifelé irányuló forgalmával. A timföldgyár és az erőmű ipari hulladék tározóit kezdetben a település és az ipartelep közötti mély fekvésű területre telepítették. Ajka bekerítette magát ipari területekkel északon és délen, salakdombokkal nyugaton. A káros externáliák körébe sorolható a környezetszennyezés is.

Zöldterületek

A városi zöldterületek funkciója egyrészt a településtest tagolása, a városkép élénkítése, a környezet védelme és kondicionálása, másrészt a lakosság felüdüléséhez szükséges terek biztosítása. A zöldterület az említett funkciókat akkor képes kielégíteni, ha a város területén egyenletesen oszlik el, és összefüggő rendszert alkot.

Az egységes összefüggő rendszer kialakítása egy ipari városban azért fontos, mert ez által biztosítható a város megfelelő átszellőzése. Ajka zöldterületei nem alkotnak összefüggő rendszert. Különösen az ipari területek és a lakóterületek közötti véderdők hiányoznak. Az egyes városrészeket egymástól elválasztó, a várostestet tagoló zöldsávok sem alakultak ki. A városfejlesztés adós maradt egy városrendezési stratégiai kérdés világos megválaszolásával. Nem válaszolta meg azt a kérdést, hogy a korábbi településeket össze kívánja-e egyetlen várostestté építeni, vagy tudomásul veszi a városalakulás eredeti állapotát, és különhagyja az egyes városrészeket. Mindkettő érvényes megoldás. A világos válaszadással azonban megelőzhető lett volna az, hogy az egyes városrészek „hátsódvaraikkal” forduljanak egymás felé. A második változat elfogadása egyúttal az egyes városrészek széleinek igényesebb térfal alakításával járt volna. Ebben a vonatkozásban példaadónak talán csak Ajka és Tósokberénd közötti zöldövezeti elválasztó sáv tekinthető. Bár már itt is megjelentek a kiskerti sufnik és garázsok tömegei. Igényes erdősáv, ligetes kialakítással lenne a legkedvezőbb megoldás. A két városrész elkülönülése azonban nem tudatos városrendezési döntés eredménye. Az ötvenes években épült magasfeszültségű vezetékek miatt kényszerűen beépítetlenül maradt Ajka és Tósokberénd között a zöldsáv. Ajka és csatolt részei között még szabadon maradt területek beépítését és ezzel az egyes települések teljes összeépítését szükségtelen szorgalmazni. Célszerűbb közöttük, egy a város zöldterületi rendszeréhez kapcsolódó ligetes gyűrű meghagyása, és igényes kialakítása.

A zöldterületek a város teljes területén nem oszlanak el egyenletesen. A belváros zöldterületi ellátottsága azonban kiváló és az eloszlás is megfelelő. A tömbbelső és utcák menti fasorok a közparkokkal együtt többé-kevésbé összefüggő rendszerré álltak össze. A környezet-kondicionáló szerepük mellett jelentős esztétikai funkciót is hordoznak. Az utcákat kétoldalt kísérő fasoroknak kiemelkedő városkép alakító szerepük van. A belváros szabadonálló épületeit, összefüggő lombkoronájuk által zárt térfallá fogják össze. Pótolják az építészeti térfalak hiányosságait a Deák Ferenc utca és a Béke utca egyes szakaszain, valamint a Kossuth utca elején. A fák az építészeti térhatások korrekciójában is szerepet kapnak. Kedvezően szűkítik például a Bauxit lakótelepen, a Kaszinótól a Templomdombig tartó tér, vagy a Kossuth iskola előtti térség fölös tágasságát. A belváros néhány jelentős zöldterületére külön is kitérek.

A Templomdomb valahogy mindig útjában állt az építkező embernek. Nem győzte fúrni-faragni. Alig maradt olyan része a szoknyáján, amelyet ne bontottak volna meg bevágásokkal. A bevágásokat sohasem finom kezek formálták. A merev geometriai formákat nem tompították célszerűen telepített növényzettel. Zöldterületi kapcsolatait a lábához telepített garázsokkal gyengítették. Pedig a domb a város közepének egyedülálló értéke, melyet a rajta megtelepült funkciók is emelnek. A két alapvető funkció, amely itt helyet talált a szakralitás és az emlékezés. Az istentisztelet és a múlttisztelet helye. Két műemléki templomával a szakralitásnak, a helytörténeti múzeumával a múlt tárgyi emlékeinek ad helyet. Emlékművei a város polgárságának nyújtanak lehetőséget múltjára emlékezni. A helynek megfelelő funkciók hiányzó építészeti és kertészeti keretei azonban elmélyült kimunkálásra várnak. Nem alakult ki még a domb megfelelő szerkezete, zöldterületként még meglehetősen üres.

Az evangélikus iskola lebontása jelent igazán veszteséget. A veszteséget nem az iskolaépület építészeti kvalitásai miatt lehet érezni, hiszen szerény megjelenésű volt. A veszteség abban nyilvánul meg, hogy egy összefüggő, jól elhelyezett épületegyüttes egyik épületelemét távolították el. Az evangélikus egyház három épülete, a templom, a paplak és az iskola alkotott egy összetartozó együttest. A két utóbbi épületet jó érzéssel helyezték el építéskor a domb rétegvonalait követve. Ez a rend bomlott meg az 1990-es évek elején történt bontással. Az evangélikus iskola épületét virtuálisan vissza lehetne állítani az ajkai ipari kultúrára jellemző két anyagból, az üvegből, és az alumíniumból. A „kristályház”, a régi épület formáit idézve, vázát finoman munkált alumíniumból, falait áttetsző üvegből építve, mintegy ellenpontozná a tárgyi – materiális emlékeket gyűjtő masszív kőépületet, a múzeumot. A „kristályház” neves ajkai személyek panteonja, vagy a dombon kissé ötletszerűen elhelyezett emlékművek fókuszja lehetne. Kellő fantáziával talán a szén és a belőle előállított energia is megjeleníthető lenne az épületben. A két épület méltóképpen szol-

gálhatná Ajka szellemi és anyagi értékeinek emlékét. A rendszerváltás idején a két épület, a paplak és az iskola egymással szöveget bezáró hossz tengelyének metszéspontjába egy az 1956-os áldozatoknak emléket állító művészi haranglábat terveztek. Ha megvalósul, talán megőrizte volna az iskolaépületet.

A Hild park előzménye a Nirnsee-kastély parkja volt. A szocializmus kezdetén kezdték el a területét csipegetni. Általános iskolát, majd kórházat akartak itt felépíteni. Szerencsére egyik sem valósult meg. Felépült azonban az ajkai vízmű igénytelen épülete, majd ennek a helyére a ma látható posta-épület. A kastélypark egy része végül megmenekült.

A Városliget a város legkiterjedtebb parkja. Több szabadidős funkció talált helyet itt. A strand és az uszoda, a kemping és a csónakázó tó, az étterem és a játszótér. Azonban több olyan funkció is ide került, amely idegen tőle: a benzinkút, az élelmiszer áruház, a zeneiskola, a várossá nyilvánítás 50. évfordulóján felavatott emlékmű. A létesítmények szinte mindegyike a Városliget északnyugati sarkára települt. A Kórház utca felőli része viszont üres, funkció nélküli.

Zárásként elmondható, hogy a város vezetői különös gondot fordítottak a belváros zöldterület állományának kialakítására és gondozására. Felismerték, hogy a nagyipar által okozott levegőszennyezés hatásainak mérséklésében fontos szerepe van a zöldterület nagyságának és állapotának.

4.122 A település hálózati rendszere

A város hálózati rendszere biztosítja a városszerkezetet alkotó elemek közötti kapcsolatot és bonyolítja le a területi egységek közötti áramlásokat. A hálózati rendszer része a vonalas jellegű létesítmények (utak, közművek) rendszere, az intézményrendszer és a zöldterületi rendszer. Az utóbbi kettő az előző fejezet része volt, itt a vonalas jellegű létesítmények rendszeréről lesz szó.

A város közlekedési hálózata és létesítményei

A város közúthálózata a város szerkezetének tartóváza. A városi úthálózat feladata a település különböző funkciójú területei közötti kapcsolat, és az egyes területek belső feltárásának a biztosítása.

A városi utakat az úthálózatban betöltött szerepük, a forgalmuk összetétele és kiépítésük jellege szerint sorolják osztályokba. Az úthálózatban betöltött szerepük szerint a városi főutak közötti forgalmi kapcsolatot biztosítanak a település területi egységei, valamint a település és az országos közút hálózat között. A városi alsóbbrendű utak az egyes területegységek feltárását és azoknak a főutakkal való kapcsolatát biztosítják.

A forgalom összetétele és az út kiépítésének jellege szerint vannak a városi főforgalmi utak, a városi forgalmi utak, a gyűjtőutak, a lakóutak és

a kiszolgáló utak. A gyűjtő utak a forgalmi utakkal határolt területei egységek kiszolgáló útjainak a forgalmát vezetik a forgalmi útra, illetve elosztják a forgalmi utak forgalmát a területre. A lakóutak az egyes tömbök, egyes telkek megközelítésére szolgálnak.⁴²¹

Ajkán, a városi főutak közé tartozik a két főforgalmi útvonal a Tanácsköztársaság út-Lenin út-Timföldgyári út, valamint a Petőfi utca-Vörös Hadsereg útja. A főutakat általában a különböző funkciójú vagy azonos funkciójú, de nagyobb egységet alkotó területek (lakótelepek) határvonalán vezették. Bakonygyepes, Tósokberénd és a Csikólegelő esetében a főutak átszelik a területi egységet. A különböző városrészek közti forgalom lebonyolítására szolgáló forgalmi utak: a Sport utca, a Gyár utca, a Bartók Béla utca, az Ifjúság utca, és a Korányi utca. A város alsóbbrendű utjai, a gyűjtőutak közül csak néhányat említek meg, így a Rákóczi utcát, a Gyár utcát, a Béke utcát, a Pálma utcát és a Liliom utcát.

A város legfontosabb utjai a bulldózeres városépítés ellenére megmaradtak eredeti nyomvonalukon némi változtatással, így a Kossuth utca, a Béke utca, és a Rákóczi utca. Csupán néhány kisebb utca tűnt el a térképről, így például a Táncsics utca belvárosi szakasza, a Sallai utca, és a Lipót köz. Az úthálózat a település egyik legstabilabb eleme, a település összetartó váza.

A város testét a vasút kettévágta. A Lenin út elkészítéséig, a város északi és déli része között a kapcsolatot két szintbeli kereszteződés teremtette meg. Az egyik a vasúton szintben átvezetett, kedvezőtlen magassági és vízszintes vonalvezetésű Arany János utcai, a másik a Rákóczi utcai. Egyik hely sem volt alkalmas – elegendő terület hiánya miatt – a közút és a vasút keresztezésének szintbeli elkülönítésére. A csikólegelői felüljáró megépítése tehát szükségszerű volt. Megoldotta a vasúttól délre és a vasúttól északra eső városrészek közötti kapcsolatot. Sajnálatos, hogy az út kiemelkedő közlekedési szerepéhez képest, az utat kísérő területsáv beépítésének a színvonala elmaradt.

Az autóbusz pályaudvar a helyi, a környéki, és a távolsági forgalomban játszik szerepet. A szakirodalom egymásnak ellentmondó javaslatokat fogalmaz meg az autóbusz pályaudvarok elhelyezésére. Perényi Imre szerint a városközpontba célszerű telepíteni.⁴²² A várostervezők a város általános rendezési terveiben – 1970-ig – a vasútállomás szomszédságába javasolták elhelyezni. Az elmúlt időszak európai uniós forrásokra alapozott pályázatai az intermodális közösségi közlekedési rendszerek kiépítését szorgalmazták. Ennek lényege, hogy az egyes közlekedési formák közötti váltás lehetőségét közvetlen területi kapcsolataik biztosításával kell megoldani. Három meghatározó közlekedési forma különíthető el a város közlekedési rendszerében, a vasúti és a közúti két módja: a helyközi (távolsági) és a

⁴²¹ Lombár, 1976. 81-83.

⁴²² Lásd: Perényi, 1972. 140.

helyi tömegközlekedés. Az eltérő közlekedési módok csatlakozási pontjainak a térbeli közelsége teszi könnyűvé és gyorsá a váltást a közlekedési formák között. Egy Ajka léptékű városban minden nehézség nélkül megoldható volt a három közlekedési forma térbeli egymás mellé rendelése a vasútállomás közelében. Nem történt meg. A vasútállomás térsége a városközponttól nincs messze. Az intermodális közlekedési csomópont és a városközpont között csupán egy világos nyomvonallal építészeti és kertészeti eszközökkel is kiemelt gyalogutat kellett volna kiépíteni. Így aztán az autóbusz-pályaudvar a központban foglal el értékes helyet, és a városközpont városképi formálásához sem járult hozzá kielégítően. A környező lakóépületekre nézve panaszok forrásává vált, zaj- és légszennyező hatása miatt.

Az ajkai úthálózat műszaki paraméterei alapján alkalmas a forgalom lebonyolítására. A belvárosban egyetlen útvonal kialakítása és műszaki jellemzői jelentenek szűk keresztmetszetet. Az ipari park belépésével a Sport utca szerepe felértékelődött, forgalma megnövekedett. Az út kiépíthetősége és forgalmi szerepe ellentmondásba került. Átépítés nélkül egyre kevésbé alkalmas feladatát ellátni. Lakóutak csatlakoznak rá közvetlenül, meglehetősen sűrűséggel. Keresztmetszete bővítésre, csatlakozásai csökkentésre szorulnak. Gyakori, hogy a forgalmi utakra két ellentétes oldaláról csatlakozó gyűjtő utak nem egy csomópontban találkoznak. Az úttengely eltolások a lakótelepek lakóútjai esetében, forgalomcsillapítási szempontból elfogadhatók, de forgalmi utak esetében nem, bizonytalanná teszi a forgalom lebonyolítását. Néhány példa: a lakóút szerepet betöltő Óvoda utca és a Kossuth iskola mögötti lakóút közvetlenül, ráadásul tengely eltolással csatlakozik a forgalmi út szerepet betöltő Sport utcához. Hasonlóképpen a Móricz Zsigmond utca és a Kaszinótól északra húzódó utca tengelyeltolásai is. A Csokonai utcai kicsatlakozás túl közel került a két főforgalmi út csomópontjához.

A vasútépítés Ajka és Ajkacsingervölgy között a szén kitermelés megindulásával szinte egy időben megtörtént. A magyar-szovjet timföld-alumínium egyezmény is részben a vasútra épített. A vasút az alapanyag kitermelés és feldolgozás visszaszorulásával veszített jelentőségéből. A vasút a település szerkezetét befolyásoló szerepe azonban továbbra is meghatározó maradt. A város testét több vasútvonal szabdalja. A Székesfehérvár-Szombathelyi vasúti fővonal, amely kettévágja a várost, valamint két szárnyvonal Ajka és Ajkacsingervölgy között, valamint az Ajka és Padragkút között. A szárnyvonalak az ipartelepek és a bányák között teremtettek kapcsolatot, amíg a bányák ki nem merültek. A vasút megépítése idején az állomás a település szélére került ugyan, de közel a település központjához Jelentős bevágással, de elegendő helyet lehetett biztosítani a teherszállításhoz szükséges vágányok megépítéséhez.

A városi tömegközlekedés rendszerét kedvezőtlenül befolyásolja a város lakóterületének elnyújtott alakja, mivel megnöveli az utazási időszükségletet, a tömörebb városszerkezettel szemben. A tömegközlekedés megálló

helyei részei a településszerkezetnek, amelyeket Ajkán megfelelően telepítették. A napi cikketek árusító áruházak közelében található néhány kivételével. A helyi tömegközlekedés megszervezése tette lehetővé a kereskedelem és a szolgáltatás egységeinek központi helyekre tömörítését. Előbb a munkásjáratok rendszeresítése, majd a tömegközlekedés kiépítése révén vált lehetővé a lakó- és munkahelyek szétválása, a lakóterületek térbeli kiterjesztése. A bányászlakásokat nem kellett már a tárnák mellé építeni, hogy elkerüljék a bányászok időigényes munkába gyaloglását.

A gépjárműforgalom és a gyalogos forgalom egymástól való elválasztására az intenzív beépítésű területeken törekedtek. A település funkcionális területi egységekre bontása a településrészek közötti közlekedés intenzitását növeli, különösen a lakó- és ipari, valamint a városközpont és a lakóterületek között. A fő gyalogos irányok, éppen ezért a városközpont és az ipartelepek, a városközpont és a lakótelepek között alakultak ki. A főbb gyalogos célpontok közé tartozik még a vasútállomás, és a kórház.

A Marton Sándor-lakótelep kiépítése után, a hatvanas években a város úthálózatának egyik főgerincét a Gyár utca adta. Ez az utca kötötte össze az ipari területet és a város lakóterületi súlypontját adó két lakótelepet. Az utca forgalmát növelte, hogy egy időben a Móra Ferenc utcai alközpont részlegesen átvette a városközpont szerepét.

A város közlekedési hálózatának megfelelőségét érdemes górcső alá venni. A város úthálózata magán viseli történetiségét. Ajka város több település kevés közlekedési kapcsolatot mutató konglomerátumaként jött létre. A város úthálózati szerkezetére ezért a sok részhálózat a jellemző, amely a kevésbé fejlett térszerkezetek sajátossága. Azt jelzik, hogy az egyes területrészek összekötöttsége csak néhány elemből áll. A kérdés az, hogy a várost alkotó települések közötti kapcsolatokhoz vajon milyen minőség társul? (4.1 táblázat)

Ajka és Tósokberénd sokáig csak a Petőfi utca-Vörös Hadsereg útján keresztül kapcsolódott össze. A Pálma utcai beépítés elindulása idején, a hatvanas évek végén jött létre egy újabb kapcsolat a Móricz Zsigmond utca és a Fekete István utca összekapcsolásával. A kilencvenes évek elején kötötték össze az Ifjúság utcát a Hóvirág utcával. Az említett összekötések megteremtése városszerkezeti szempontból elengedhetetlenek voltak. A két városrész közötti kapcsolatot tették intenzívebbé és racionálisabbá. Továbbra is hiányzik a Széchenyi utca kikötése a Sport utcára.

Ajka és Bódé közötti kapcsolat két irányban is biztosított, egyrészt a Lenin útról, másrészt a Bartók Béla utcán keresztül. A két út Bódé előtt egy csomópontban találkozik, ez a csomópont tagolási pontnak tekinthető. A tagolási pont a hálózatnak olyan eleme, amelyet nem lehet kikerülni a részhálózatokkal való kapcsolatteremtés során. Minél kevesebb ilyen tagolási pont van a hálózaton belül, annál biztonságosabb a hálózat működése, annál több

4.1 táblázat: A városrészek közlekedési kapcsolatai						
	Ajka	Ajka rendek	Bakony- gyepes	Tósok- berénd	Bódé	Padrag- kút
Ajka	-	k	k	k	k	Bk
Ajkarendek	k	-	k	kk	kk	kk
Bakonygyepes	k	k	-	kk	kk	kk
Tósokberénd	k	kk	kk	-	kk	kk
Bódé	k	kk	kk	kk	-	k
Padragkút	Bk	kk	kk	kk	k	-

Jelmagyarázat: k = közvetlenül, kk= központi településen keresztül, Bk= Bódén át megközelíthető

választási lehetőség van egy adott településrész elérésére.⁴²³

Ajka és Padragkút, Ajka és Bakonygyepes, Ajka és Ajkarendek viszonylatában csupán egyetlen elérési lehetőséget biztosít a város közötti hálózatának a szerkezete, a Tanácsköztársaság út, illetve a Korányi utca révén. Bár Ajkarendek, Bakonygyepes és Ajka között a 8. számú főközlekedési út közbeiktatásával egy második kapcsolat is számításba vehető.

Tósokberénd és Bódé között valaha létezett közvetlen kapcsolat, de azt a timföldgyár építése során megszüntették. A két településrész eztán már csak Ajkán keresztül érintkezhetett egymással. A város szerkezetében a déli iparterület a délnyugati szektort teljes egészében lefoglalja. Az iparterület elhelyezkedése meggátolta, hogy a városon belüli úthálózat gyűrűs útjai kialakuljanak. Ez a körülmény az utazási távolságokat megnövelte.

Ajkarendek és Tósokberénd, Bakonygyepes és Tósokberénd viszonylatában szintén hiányzik a közvetlen kapcsolat, csak Ajkán keresztül közelíthetik meg egymást. A Széchenyi utca kikötése a Sport utcára ezen segíthet. Bódé és Padragkút között egyetlen közúti kapcsolat van. Ugyanígy Ajkarendek és Bakonygyepes esetében is.

Sajátos eset Ajkacsingervölgyé. A településrész soha nem volt önálló, mindig Ajka közigazgatási részét képezte. A település ennek ellenére Ajkáról csak Bódén keresztül közelíthető meg, ha figyelmen kívül marad az úrkúti úti hatalmas kerülő. A vasúttól délre fekvő Csikólegelő gyakorlatilag egyetlen kapcsolattal rendelkezik a városközpont irányába, a vasúti felüljárón keresztül. A Kandó Kálmán lakótelep is csak egy kapcsolattal rendelkezik. A településrészek közül perifériás elhelyezkedésű Tósokberénd és Padragkút.

Az egyes településrészek viszonylatait áttekintve egy nagyon erős centrális térszerkezet bukkan elő. Nyilvánvaló, hogy a városból hiányoznak a gyűrűirányú utak, amelyek az egyes településrészek között kapcsolatot a belváros tehermentesítésével teremtenék meg.

⁴²³ Lásd: Erdősi, 2000. 89.

A település közműhálózata

A település közműhálózata három csoportba sorolható: vízgazdálkodási, energiagazdálkodási, és távközlési közművek csoportjára. A vízgazdálkodási rendszer része az ivóvízellátás, a szennyvízkezelés, és a csapadékvíz elvezető hálózat. Az energiaellátás a villamos-energia-, a gáz-, és a hőenergia-ellátás hálózataiból áll. A távközlési hálózat részei a légkábelek és a földvezeték. A légkábeleket helyenként kifejezetten városképrontó módon építették meg. Az infrastruktúra a városszerkezet alakulására döntő hatással volt és van. A kommunális technikák (vízellátás, a szennyvízelvezetés, és -tisztítás rendszerei - a higiéniai feltételek javításával -hozzájárultak a többemeletes házak sokaságából álló lakótelepek építéséhez. Mindez nagy laksűrűséghez, és tömör városszerkezethez vezetett.⁴²⁴ A távfűtés kiépítése tette lehetővé az épületek szintszámának további növelését. Megszűnt ugyanis a tüzelőanyag (szén és fa) több emeletmagasságra való felhordása és a hamu lehordása.

Összegzésként megállapítható, hogy a város főbb területfelhasználási egységei és az ezeket kiszolgáló főbb hálózati rendszerei - szerkezetileg - egy háromszögbe rendeződnek. A három meghatározó területfelhasználási elem a lakóterületek súlypontját jelentő lakótelepek északon, a munkahelyek súlypontját jelentő nagyipari területek délen, az ellátást koncentrááló városközpont keleten alakult ki. A területi egységek közötti kapcsolat fő hordozói az utak. A városközpont és a lakótelepek között a Petőfi utca, a városközpont és a gyártelepek között a Rákóczi utca, a lakótelepek és a gyártelepek között a Gyár utca teremt kapcsolatot. Az említett utcák közül csak a Petőfi utca kapott építészeti megfelelő keretet.

4.2 A belváros területi egységei

A fejezetben a belváros területi egységeit: a lakótelepeket és a városközpontot veszem szemügyre az 1990. évi állapotuknak megfelelően. Az elemzés célja megválaszolni azt a kérdést, hogy a városépítés eredményeként milyen minőségű területi egységek jöttek létre.

⁴²⁴ Lásd Erdősi, 2000. 333.

4.21 Bevezetés a területi egységek fejezetbe

A lakótelep fogalma

Ajka belvárosa lakótelepekből áll. Az előző fejezetekben a nélkül használtam a lakótelep szót, hogy annak tartalmát előzetesen tisztáztam volna. Elfogadtam a közvélemény által használt elnevezéseket. A közvélekedés a lakótelepeket általában a szocializmushoz köti, holott az első lakótelepek a kapitalizmus idején épültek Nyugat-Európában. A lakótelep nyugati találmány.

A szakirodalomban nem alakult ki konszenzus a fogalmat illetően, megelégedtek a lakótelepekre jellemző ismérvek összegyűjtésével.

A szociológus Czizmady Adrienne az alábbi lakótelep definíciókat gyűjtötte össze:

– a KSH meghatározása szerint a lakótelep többnyire forgalmi utakkal határolt településrész, amelyben az összefüggő egységet alkotó lakóházcsoportot önálló lakótelep névvel jelöltek meg,

– Hegedűs-Tosics szerzőpáros szerint átfogó terv alapján létesített telep-szerű, többszintes épületegyüttes,

– Olaf Gibbins szerint a lakótelep olyan lakóterület, amelyet önmagában funkcionális egységként terveztek és hoztak létre, amelyben négy- illetve többemeletes házaiban legalább 500 lakás található, továbbá a lakótelep részének tekinti a lakóépületekkel egyidőben épült infrastruktúra hálózatot és zöldterületet, stb.⁴²⁵

Az építészet történetével foglalkozó, Ferkai András a következőket írja: „A telep rokon értelmű a kolóniával... A 'telep' szó magában foglalja a különállást, olyan településrészt jelent, amely a város (vagy falu)... szövetétől elkülönül. Olyan együttes, amely egyetlen építési akció során, viszonylag rövid idő alatt jön létre, általában meghatározott... népességcsoport számára, és beépítés módjában, architektúrájában valamiféle egységre törekszik.”⁴²⁶

A városépítészeti kérdésekkel foglalkozó Granasztói Pál – városrészekre vonatkozó legátfogóbb meghatározása – szerint a városrészek egybe foglaló szerkezetük, illetve kompozíciójuk révén válnak egységgé. A városok, városrészek térbeliségét funkcionális és formai egybetartozását határaik, központjaik, és szervezethezük teszi nyilvánvalóvá. A határokat városépítészeti eszközökkel is ki lehet emelni.⁴²⁷

A fenti definíciók más-más dimenzióját ragadják meg a fogalomnak. Az egyik definíció inkább településszerkezeti lehatároltságot, a különállásban

megnyilvánuló belső összetartozást, a második a megvalósítás módját, szervezethez, egyidejűségét, a harmadik a mennyiségi ismérvvvel alátámasztott funkcionális egységet emeli ki. A fogalmak nem zárják ki, inkább kiegészítik egymást.

Ha a fenti definíciók összességét tekintem a lakótelep ismérvének, akkor Ajkán, a Marton Sándor lakótelep és a Béke utcai lakótelep elégíti ki a definíciós követelményeket a legteljesebben. Jórészt forgalmi utakkal határoltak, összefüggő funkcionális egységet alkotnak, átfogó tervek alapján épültek (még ha ezeket a terveket számtalanszor módosították is), teleszterűek, többszintesek (bár a Marton Sándor lakótelep esetében csak az északi részén található négy és többszintes épületek), a lakásszámuk az 500 lakást meghaladja, a közművesítésük teljes. A Béke utcai lakótelep beruházásának része volt a Rákóczi utcai lakótelep (Béke utcai lakótelep III. ütemeként), annak ellenére, hogy nem alkotnak összefüggő területi egységet. Az Alkotmány utcai lakótelep eredetileg egy egységet alkotott a Béke utcaival, egy átfogó terv készült rájuk. Ugyanakkor az Alkotmány utcai és a Tűzoltó utcai lakótelepek sem funkcionálisan, sem szerkezetileg, sem a lakásszámot tekintve nem vehetők figyelembe önálló lakótelepként. Szerkezetileg azonban mindkettő integrálható a Béke utcai lakótelepbe, miközben vele nem egy beruházásban készültek el. A funkcionális követelményét a Bauxit lakótelep és a Kossuth utcai lakótelep önállóan nem, hanem csak egymásra és a városközpontra támaszkodva elégítik ki. A Fáy András lakótelep funkcionálisan nem tekinthető egységnek. Több alapellátási intézmény hiányzik a területéről, a többi követelményt viszont kielégíti.

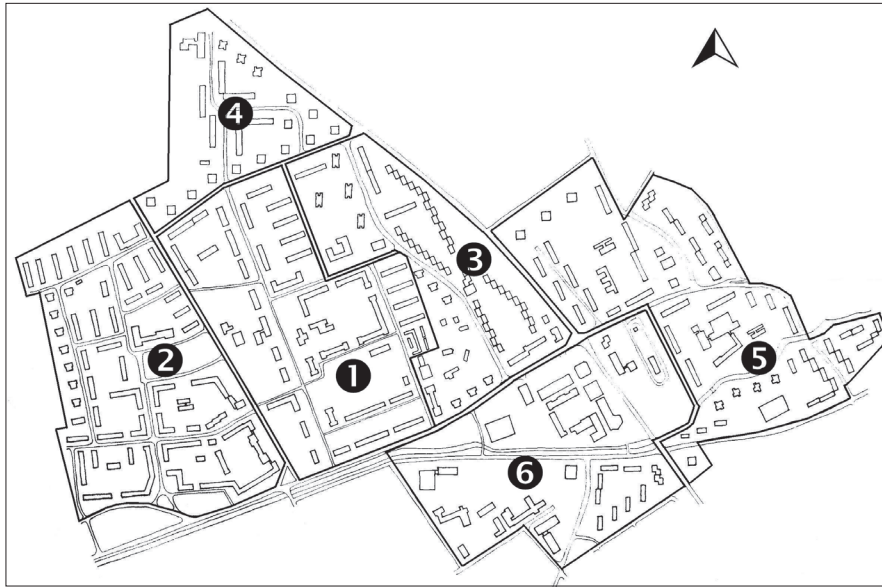
Az önálló lakótelep névre még ki kell térni. Tudomásom szerint hivatalos, – ám ennek ellenére senki által nem használt – neve egyedül a Fáy András lakótelepnek van. A Bauxit-lakótelep vagy a Timföldgyári lakótelep elnevezést a köznyelv használja. A Marton Sándor-lakótelep neve valamilyen hivatalos lehetett, ma már alig ismert. Első ütemeinek építése idején a tervanyagokban az Újtelep, Erőmű lakótelep elnevezésekkel lehet találkozni. A magam részéről szívesebben használtam volna a Móra Ferenc utcai lakótelep elnevezést. A Kossuth utcai lakótelep, és a Béke utcai lakótelep elnevezést legfeljebb a beruházási okmányok ismerik, ám mindkettő megfelelő elnevezés lehetne, akár hivatalosan is.

Az elemzés szempontjából a definíciós szigorú enyhítettem a funkcionális tekintetében, a területi összefüggést és a lakásszámot azonban szigorúan vettem. A többi követelményt valamennyi lakótelep kielégíti. A definíciós problémák tisztázása után a következő lakótelepek található Ajkán, a belvárosban: Bauxit lakótelep (1), Marton Sándor lakótelep (2), a Kossuth utcai lakótelep (3), a Fáy András lakótelep (4), és a Béke utcai lakótelep, az Alkotmány utcai, és a Tűzoltó utcai „lakótelepekkel” kiegészítve (5). A Rákóczi utcai „lakótelep” a legfontosabb definíciós követelményeket nem elégíti ki, forgalmi utak nem határolják, lakásszáma alacsony, funkcionálisa hiányos, és a Béke

⁴²⁵ Czizmady

⁴²⁶ Ferkai, 2005. 5.

⁴²⁷ Granasztói 1972. 132-133.

4.1 ábra: A belváros lakótelepei

utcai lakóteleppel nem alkot területi egységet. Önálló lakótelepként nem, de a városközpont részeként figyelembe vettem. (4.1 ábra)

A belváros lakótelepeinek elemzési sémája

A város egészének elemzésére nem vállalkozhattam, csupán a belváros területi egységeinek vizsgálatával foglalkoztam. Az egyes lakótelepek elhelyezkedéséről, területi kiterjedéséről, keletkezési idejéről, a lakótelep szerkezeti jellemzőiről és beépítési módjáról, a közintézmény ellátottságáról és lakásállományának összetételéről, építészeti karakteréről lesz szó. Lesz szó, továbbá a lakótelepek épületállományának funkció, építési mód, szintszám, tetőzet formája és jelleg szerinti összetételéről, valamint az épületek kivitelezéséhez felhasznált tervek jellegéről, és a lakótelep beépítési mutatóiról.

A beépítés aránya a vizsgált területen elhelyezett épületek alapterületének és a lakótelep területének a viszonyozása, amely megmutatja, hogy területet milyen mértékben foglalják el az épületek, de nem ad felvilágosítást arról, hogy mekkora a terület terheltsége épülettel. Az épület alapterülete (két dimenziója) nem nyújt elégséges információt erről. Szükség van az épület harmadik dimenzióját, a magasságot is bevonni az elemzésbe, így állapítható meg hogy milyen épületvolumen van jelen az adott területen. Ezt fejezi ki a szintterület - sűrűség mutatója. A szintterület-sűrűség mutatója csak 1998 óta van használatban.

A mutató alapján jól jellemezhető a területhasználat intenzitása. Ehhez az indikátorhoz úgy jutnak hozzá, hogy az egyes városrészek területén elhelyezkedő épületek szintterületeinek összegét osztják a városrész területével. A szintterület-sűrűség alapján különböző kategóriákba sorolják a városrészeket. Kisvárosi kategóriába sorolható a terület, ha a szintterület-sűrűség értéke nem haladja meg az 1,5 értéket, kertvárosiba, ha a 0,6 értéket és falusiba, ha a 0,5 értéket. A településközpontokra a 2,4 értéket kell figyelembe venni.⁴²⁸ Ha egy területi egységben a szintterület-sűrűség mutatója nem éri el a kategória felső értékét, akkor azt jelzi, hogy az adott terület rendelkezik tartalékokkal. A területi egységek bruttó területeivel számoltam, amelybe így belekerültek nagyobb közparkok is. Ezáltal a szintterület-sűrűség alacsonyabb értéket vett fel, és így nagyobb tartalék mutatkozott. Miután nem rendezési tervi vizsgálatot végeztem, (amihez egy tervezőiroda apparátusa szükséges) megelégedtem a kevésbé szakszerű lakótelepi átlagértékekkel. A két mutató, az épületek összes szintterületének és az épületek alapterületének a hányadosa megadja az adott lakótelep átlag szintszámát. Az átlag szintszám tehát egy súlyozott átlagszámítás eredménye.

Magyarázatra szorul a férőhely-sűrűség mutatója. Az egyes lakótelepen élők számát nem ismerem, ezért egy elméleti mutatót kreáltam. Az elméleti laksűrűség, amely egyenlő a férőhely-sűrűséggel, árulkodik a terület befogadóképességéről, a területen elhelyezhető népesség számáról. A mutató a lakások szobaszámára alapján meghatározható férőhely számmal egyenlő. Feltételeztem, hogy minden szoba lakott, a félszobákban egy fő, az egész szobákban két fő él. Nem tettem mást, mint a lakások szoba száma alapján kiszámoltam az összes férőhely számot és ezt elosztottam a lakótelep bruttó területével. A férőhelysűrűség, egy elméleti szám, a maximális laksűrűséget fejezi ki. Ennek segítségével kiszámíthattam a lakótelep kapacitását kifejező elméleti lakosság számot is. Végül összehasonlítottam az egyes lakótelepeket az imént ismertetett jellemzők alapján.

A közművesítésük foka nem lesz téma, mivel valamennyi lakótelep magas fokon közművesített. A 60-as, 70-es években olyan komfort fokozatot ért el a lakótelepi lakás, hogy családi házban élő számára is vonzóvá vált. Nem kellett fűteni, fát vágni, szemet behordani, hamuzni, volt melegvíz, közcsatorna, stb. Meg kell jegyezni, hogy a belváros egészére nem sikerült minden egyes épület minden szükséges adatát beszerezni, a bemutatott értékek ezért becslés eredményei. A tendenciákat és a differenciákat ennek ellenére megfelelően

4.22 Bauxit-lakótelep

A lakótelepet az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó lakótelepeként építették fel több ütemben. Építtetői, eredetileg Csékkúton tervezeték felé. A gyár és

⁴²⁸ Lásd a 253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet, az OTÉK 25 §-át.

az erőmű levegőszennyező hatásától félve azonban módosították az eredeti elképzelésen és választották ki a lakótelep mai területet. A terület mezőgazdasági művelés alatt állt. Felszíne sík, enyhén lejt északi irányban. A köznyelv Bauxit (Bakszit) lakótelepként emlegette. Az ötvenes évek első felében – a terviratok – MASZOBAL lakótelep elnevezést használták. A Timföldgyári lakótelep megnevezés is használatban volt. Ajka 1951. évben elkészült általános rendezési terve a II. számú szomszédsági egységként határozta le.

A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében

A lakótelepet a Petőfi utca, a Sport utca, az Ifjúság utca, a Kohász utca és a Semmelweis utca határolja, kiegészítve a Semmelweis utca keleti házsorának a területével. A lakótelep eredetileg az Eötvös utcától északra a Kossuth utcáig terjedt. Jelenlegi kiterjedése 21,3 ha, szemben az eredetileg tervezett 24 hektárral. A telep a rendszerváltásig elkülönült a város más részeitől. Üzemeltetését addig a Timföldgyár látta el, 1990 után került a városi önkormányzat kezelésébe. A korábbi elkülönülés fizikai hangsúlyt is kapott. Magas jegenyefák sorakoztak a telep körül, jelezve különállását. A jegenyefák mára eltűntek, így a telep városképileg is integrálódott a város testébe. A korábbi elkülönülés azonban nyomokat hagyott, amelyek a Sport utca keleti térfalának építészeti hiányosságaiban fedezhetők fel.

A lakótelep szerkezete

A lakótelep a város talán legvegyesebb szerkezetű városrésze. A telep területét szigorú ortogonális rendszerben vezetett utcákkal nyolc tömbre osztották. Az eltérő méretű tömbök beépítése négy-öt ütemben történt. Az egyes beépítési ütemek során más-más beépítési módot alkalmaztak. Az első ütem beépítésének koncepciója egyszerű volt. A tósokberéndi út (a mai Petőfi utca) mellé helyezték el a hat darab négylakásos műmesteri házat. Az Új élet utcára fűzték fel a gyár mérnökei és tisztviselői számára épített két négylakásos, kétszintes lakóépületet, a Kaszinót valamint a gyár felsővezetésének (a timföld főmérnöknek, a kohó főmérnöknek és a gyár igazgatójának) épített három földszintes lakóépületet. Valamennyi épület magas tetős volt. Érdekessége a beépítésnek, hogy az L alakot felvett formáció egy szántóföldet zárt közre az Új élet utca és a Templomdomb között. A földön a gyár gazdálkodott. A Kaszinó konyháját innen látták el terményekkel.⁴²⁹

A második ütemben, az ötvenes években épült be, a korábban üresen maradt szántóföld. A beépítés koncepciója nagyvonalú, sőt pazarló. A Kaszinó és a Templomdomb között terjedelmes terület maradt szabadon. Itt helyezkedtek

⁴²⁹ Kormanik János közlése.

el a telep építéséhez szükséges felvonulási épületek és átmeneti lakások. A tér szokatlanul széles. A tervezők eredetileg egy városi szintű művelődési házat képzeltek el a park közepére. Nem valósult meg, a park azonban megmaradt túlzó méreteivel. A lakótelep középső részét egy újabb hatalmas tömb foglalja el, amelyet keretes beépítéssel elhelyezett sarokszekciós épületekkel építettek be. A keret belsejébe eredetileg egy óvodát szántak, amely végül a keret szélére került. Nagyon kellemes zöldterület alakult ki a tömbbelsőben. A telep Eötvös utcától északi eső része három tömbre tagolódik az Új élet utca és a Kohász utca által tagolva. A Kohász utcától keletre fekvő tömb a Kossuth utcai lakótelep részévé vált. A Kohász utca és az Új élet utca közötti tömböt, a harmadik ütem részeként a hatvanas években építették be blokkos építési módban készült épületekkel, ahogy a Semmelweis utcától keletre eső tömböt is. Mindkét tömb beépítése párhuzamos sávossal elrendezéssel elhelyezett sávházakkal történt. Az Új élet utcától a Sport utcáig terjedő területsáv beépítését az Új élet utcára szervezték. Az utcát, a nyugati oldalán sávházak sora kíséri teljes hosszában. Az utolsó ütemben épült be az Óvoda utcától északra fekvő tömb hézagossal keretes beépítéssel.

Milyen jellegzetességek mondhatók el a lakótelep szerkezetéről? Az első megállapítás, hogy a lakótelepnek nincs centruma. A lakótelep közintézményei egymástól elkülönülten helyezkednek el, a telep peremén. A Kaszinó az 1. és a 2. szomszédsági egység, a város rendelőintézete három területi egység (a városközpont, a Kossuth utcai lakótelep és a Bauxit-lakótelep) határán áll. A Petőfi utcai panel épületek földszintjén lévő orvosi rendelők is peremhelyzetűek a lakótelephez képest. Az I. és II. ütemben a lakótelepen semmiféle középület, üzlet nem épült, a Kaszinót és a Palma presszót leszámítva. Az Eötvös utcai sarokház földszintjén kialakítottak két üzlethezlyiség-csoportot, ezek egyikébe az MNB, a másikba a bútorbolt költözött. A Bauxit-lakótelep olyan szomszédsági egység, amelynek alapfokú intézményei hiányoztak. A másik megállapítás, hogy a lakótelep épületállományával való terhelése nem egyenletes. Amíg álltak a műmesteri házak addig elmondható volt, hogy a beépítése délről észak felé haladva egyre sűrűbbé vált. A műmesteri házak szanálása után a helyükre felépített ötszintes épületek a déli részt sűrűbbé tették. A következő megállapítás, hogy az Új élet utca, a lakótelep feltárási szerepét - szűk keresztmetszete miatt - képtelen betölteni. A Semmelweis utca, az Eötvös utca és az Új élet utca szélesebb, északi szakasza vette át ezt a szerepet. Gyönyörű fasorokkal kísért belső útjai (a Bercsényi utca és az Új élet utca) autós közlekedésre alkalmatlanok.

A lakótelep építészeti karaktere

A lakótelepen építési ütemeként eltérő építészeti stílusok fedezhetők fel. Az első ütem épületei a negyvenes évek elején, hagyományos építési móddal épültek, magyaros stílust hordoztak. Szép és ízes épületek jöttek létre e

stílusban. A hat darab műmesteri ház földszintes, kellemes arányú tömege, kontyolt nyeregtetőt kapott, cserépfedéssel. Valamennyi sarkon az épület tömegéből kilépő tornác épült, a főtömeg tetőgerincénél alacsonyabb gerincű kontyolt nyeregtetővel fedve. A tornácok építészeti formálásakor a tervező a népi építészet formavilágából merített. Szegmens záródású oszlopos árkádjai kő mellvédfalon álltak. Az ablakok zsalugátéreket kaptak. Egy-egy épület négy lakást tartalmazott. A két tisztviselőház csak látszólag azonos nagyságú. Tömegformálásuk, homlokzataik hasonló kialakításúak. A kétszintes, magastetős épületek egyes részletein felhasználták a környék jellegzetes népi motívumait. A népi építészet formajegyei a saroktornácok építészeti megformálásánál figyelhetők meg (4.1 kép). Ugyanakkor a modern építészet jegyei is felismerhetők az épületeken. Az Új élet utcai erkélyek formálása már-már a Bauhaust idézi. A teraszok nagy nyílászárói is a modern építészet formavilágához tartoznak (4.2 kép). Az épületek 4-4 lakást foglalnak magukban.

A Kaszinó volt a lakótelep központja (4.3 kép). Az olasz eredetű szó, annyit jelent, hogy kis ház, „eredetileg az itáliai olasz reneszánsz kerti pavilonokat jelentette, a XIX. századtól így hívják a kisvárosok tánc-, hangverseny-, játéktérmeit és sokhelyütt a különböző klubokat.”⁴³⁰ A kétszintes épület földszintjén eredetileg konyhát, éttermet, klubszobákat és tánctermet, az emeleten pedig a szállóvendégek számára vendégszobákat alakítottak ki. A kontyolt nyeregtetővel ellátott épület egyszerű tömegét a bejáratot kihangsúlyozó és a lépcsőházat is magába foglaló, a homlokzatsíkból kiugró hasáb alakú épülettömeg tagolja. A bejárat az arany metszés szabályai szerint osztja két részre az épület homlokzatát. A földszinten, a táncterem, négy széles szétnyitható ajtóval csatlakozott a tér felőli teraszhoz. A bejáratról északra újabb három széles, szétnyitható szárnyú nyílászáró volt található. Az emeleten, a vendégszobák öt francia erkélyes nyílászárója tagolta a homlokzatot. A bejárati tömegtől északra három körablak és egy újabb franciaerkély látható. A timföldgyár építetői, a Kaszinó megépítésével gondot fordítottak a közösségi terek létrehozására. Megteremtették az otthonosság feltételeit. Figyelemreméltó építészeti környezetet és urbanisztikai minőséget hoztak itt létre. Petneházy Antalé az érdem. Megérdemli, hogy az Új élet utca fantáziátlan, és szocreál ízű elnevezését az ő nevére cseréljék fel. „A magyar alumíniumipar egyik úttörőjének tekinthető.”⁴³¹ Az időközben, a modernizmus szellemében végrehajtott átalakítások és bővítések sokat rontottak a Kaszinó megjelenésén. Elvesztette minden ízét és báját. Homlokzatairól eltávolítottak mindent, ami széppé tette. Valamennyi franciaerkély és teraszajtó eltűnt, helyükre egységes méretű ablakok kerültek. A házat az ipari épületek stílusában bővítették nyugati irányban. A valamikor közönséget vonzó, eleven életet élő Kaszinó épülete azóta a funkcióját is elvesztette.

⁴³⁰ Major, 1983. 167.

⁴³¹ Varga, 1998. 402-403.

4.1 kép: Új élet utcai tisztviselőház délről

4.2 kép: Új élet utcai tisztviselőház északról

4.3 kép: Kaszinó

4.4 kép: Pillangó tetejű ház

A Kaszinóval átellenben álló két húsz lakásos lakóépület pillangótetőzete formai önkénynek tűnik, ugyanakkor a befejezettség érzetét kelti a szemlélőben. A magyaros ízű házak után egészen új stílust hoztak a lakótelepre. Ajka belvárosának első lapos tetejű épületeinek alaprajzi kontúrjai széles H alakot formáznak, szintszám váltásai szimmetrikusak (4.4 kép).

Az Új élet utca a Bauxit-lakótelep első utcája, a Bercsényi utcával együtt. A hosszú, nyílegyenes utca a Petőfi utca és az Ifjúság utca között húzódik. Szélessége keskeny, nem gépjármű forgalom levezetésére készült. Hatalmas juharlevelű platánfái árnyas fasort alkotva szegélyezik (4.5 kép). Természeti adottságai ellenére sem vált Ajka korzójává. Hiányoznak mellőle a vonzó városképi látnivalók, és az élményt adó attrakciók. Burkolata igénytelen, bútortáza hiányos. Az Új élet utca hosszúságát kedvezően tagolja a Kaszinó előtti tér, és az Eötvös utca csatlakozása. A vonzó fasor Ajka egyik kiemelkedő értéke.

A keretes beépítés épületei a szocreál kellemesebb arcát mutatják (4.6 kép). Oromfalaik díszítése rokonságban van a rendelőintézet timpanonjának díszítésével. Az épületek tömegformálása változatos. Az épületvégek kétszintesek, közöttük háromszintes épülettömegeg. Az épületek végszek-

4.5 kép: Az Új élet utca második szakasza

4.6 kép: A keretes beépítés utcaképe

4.7 kép: A Semmelweis utca délről

4.8 kép: Templomdomb a garázsokkal

cióit keresztbefordították a főtömeghez képest. A végszekciók lefedése nyeregtes. A főtömeget kontyolt nyeregtes zárja. A tetőfedés anyaga hornyolt cserépfedés. A főtömeg és a végszekció egy rövid nyaktaggal kapcsolódik össze. A nyaktag kővel burkolt, kissé visszaugrik a főtömeg homlokzatsíkjához képest. A homlokzatképzés kőporos kapart vakolat. A keretes beépítés utolsóként, 1961-ben elkészült épületének nyaktagjára nem jutott kő, nyílászárói viszont műkeretet kaptak. Végszekcióját a hasonló épületétől eltérően, kontyolták. A sarokszekció tömegét a párkányzat szocreálra jellemző erőteljesebb kialakításával kiemelték. A második építési ütem épületei az ötvenes évek elején, szintén hagyományos építési móddal (teherhordó téglafalakkal és előregyártott vasbeton födémgerendákkal) készültek, a szocreál szellemében.

A harmadik ütem hatvanas évek második felében készült épületei a modernizmusé, a blokkos építési móddal készültek. Az ötszintes épületek egyhangú kubusai, a korábbiaktól eltérő forma- és arányrendszert, valamint eltérő

beépítést hozott a lakótelep világába. A párhuzamos sávok elrendezése elaprózta a zöldterületet. A parkfelület rovására megnövelték a parkolók felületét. Nem található példa arra a racionális terület használatra, amely szerint a parkolókat és a zöldterületeket felváltva helyezik el az épületek között. A megoldás átmenő rendszerű lépcsőházakkal tervezett épületeket feltételez. Valamennyi épületközt itt a parkolók foglalják el. A házgyári építési mód jelentős szintszám növekedést hozott a lakótelepen (az Új élet utcában és a Petőfi utcában).

Járjuk végig a lakótelep fő gyűjtőútját, a Semmelweis utcát. A város azon kevés utcáinak egyike, amelyeknek virtuálisan van kezdete és van vége. Az utca indítását R. Kiss Lenke Gea szobra jelzi (4.7 kép), a lezárását, pedig az utca tengelyébe került egyik tízemeletes épület. Az utcán délről északi irányban haladva a baloldalt egy paneles és egy szocreál épületsor közé szorított hatalmas parkoló foglalja el. A baloldali panelépületek helyén álltak a műmesteri házak. A kép jobboldalán a Bercsényi utca faszorát láthatjuk.

Tovább haladva érkezünk a Kaszinótól a Templomdombig tartó hatalmas zöldterülethez. A valós funkciót nélkülöző terület beépítésre csábított, ami részben megtörtént a Semmelweis utca mentén elhelyezett óvoda és gyógyszerár épülettel. Az utca keleti oldalán elhelyezett garázsstelep (4.8 kép) a parkot elvágtatta a Templomdomb zöldterületétől, megszakítva a zöldterület egységét. Az utólag elhelyezett épületek lerontották az utcaképet, és az építészeti minőséget. A városépítők nem használták ki azt a lehetőséget, amit a Kaszinótól a Templomdombig terjedő ligetes zöldterület magában rejtett. A Templomdombra és a rajta álló templomokra – a Kaszinó teraszáról – szép rálátást lehetett volna biztosítani, egy kisebb-nagyobb zöldterek sorát felfűző tengellyel. A domb és a rajta álló templomok a város kiemelkedő környezeti értékei. A garázsok még mindig takarhatók lennének jól megválasztott, és ügyesen telepített növényzettel. Az utca következő szakasza kiegyensúlyozott képet mutat annak ellenére, hogy az egyik oldalon háromszintes utcával párhuzamos tömegek, a másik oldalán ötszintes utcára merőleges lapos tetős tömegek kísérik. Az alacsonyabb épületek magas tetőzete kiegyensúlyozza az utca két oldalán álló épületsor szintszám különbségét (4.9 kép). A lakótelep beépítés harmadik ütemében készült blokkos sávházak közti belső udvarok intimitása nincs szinkronban használatukkal. A tömbbelső teljes terjedelmükben parkolók foglalják el (4.10 kép). Mindent egybe vetve a Bauxit-lakótelep – különösen a középső harmada – a város talán legnyugodtabb, legkellemesebb része.

A szocreál építészete felhasználta a történeti építészet egyes elemeit, a historizmus építészetére jellemző eklektikus módon. Vajon milyen építészettörténeti előképek fedezhetők fel a lakótelep szocreál épületein? A stílustörténeti előzmények a szocreál szellemének megfelelően átszűrten, provinciális formában találtak utat a korszak épületein. A középkorra utaló romantika, a reneszánsz, a barokk és a klasszicizmus néhány eleme fedezhető fel a Bauxit-lakótelepek egyes házain. Fel kell figyelni a szocreál épületeken alkalmazott kapuzatok

4.9 kép: A Semmelweis utca északi szakasza

4.10 kép: A Semmelweis utcai udvar

4.11 kép: Kapuzat az Eötvös utcában

4.12 kép: Kapuzat az Eötvös utcában

változatos formáira. A szocreál gyakran meríti motívumait a történeti építészet eszköztárából. A kapuzatok előképei jobbra Róma palotáin találhatóak. A kapuk az épület lábazatával egyező vörös mészkőből készültek, kontrasztot képezve a homlokzat általában kőporos vakolatával. A Semmelweis utcai sétánk során láthattuk a háromnyílású kapuzat (Lásd 4.6 kép) példáját. Az Eötvös utcában találkozhatunk kisebb kiugrású, két szintet egybefogó hullámos lezárású kapuzattal (4.11 kép), és szegmensívvel lezárt, nagyobb kiugrású kőkeretézéssel ellátott kapuval (4.12 kép). A római Palazzo Farnese kapuja lehetett a minta az egyik Eötvös utcai épület tervezésekor (4.13 kép). A Bercsényi utca szocreál épületein műkőkereteket találunk a bejárati ajtók körül, hangsúlyos zárókő imitációval és szemöldök párkánnyal (4.14 kép). A klasszicizmus timpanonjai jelentek meg a rendelőintézet és a Gorkij köz lakóépületeinek a homlokzatain.

4.13 kép: Kapuzat a Gorkij utcában

4.14 kép: Kapuzat a Bercsényi utcában

A lakótelep számokban

A lakótelepen összesen 44 épületet vettem számba. Kizárólag a fő épületekkel foglalkoztam, a kisebb alárendelt épületeket (trafókat, hőközpontokat, garázsokat, stb.) figyelmen kívül hagytam. Megvizsgáltam az épületállomány összetételét az építés ideje, az építési mód, az épület alapvető funkciója, jellege és szintszáma szerint. Megnéztem, hogy az épületeket egyedi vagy típustervet alkalmazásával építették-e fel. Kíváncsi voltam a lakásösszetételre, és a lakótelep alapvető beépítési jellemzőire. A számbavétel 1990. évi állapotot tükröz.

A Bauxit-lakótelep főépületei közül 4 darab (9,09 %) 1941-1942 között, 10 darab (22,73 %) 1950-1959 között, 7 darab (15,91 %) 1960-1967 között, 13 darab (29,55 %) 1968-1976 között, 4 darab (9,09 %) 1977-1983 között, és 6 darab (13,63) 1984-1990 között épült. Látható, hogy a legnagyobb volumenű építési tevékenység 1950 és 1959 valamint 1968 és 1976 között folyt a lakótelepen. A lakótelepi építkezések igazodtak a timföldgyári fejlesztések üteméhez. A negyvenes évekbeli lakótelep építés volumenét eltarja, hogy az ekkor elkészült épületek közül nyolc épületet lebontottak. Az 1941-1942-ben épült 12 épület jóval nagyobb arányt (25 % körüli értéket) képviselne. A számok szépen kirajzolják a lakótelep építésének három fő ütemét: a negyvenes évek, az ötvenes évek és a hatvanas évek építkezéseit. Az építési ütemek tekintetében bizonyos területi sajátosságok figyelhetők meg. A legkorábbi épületek a lakótelep déli részén épültek, az ötvenes évek épületei a telep középső részén, a harmadik ütem épületei a telep északi és keleti részén. Az utoljára épült házak a legkorábbi épületek helyére kerültek a nyolcvanas években.

A lakótelep épületeinek 61,36 %-a (27 db) hagyományos, 25 %-a (11 db) blokkos, 13,64 %-a (6 db) paneles építési móddal készült. Területi jellegzeteségek ez esetben is felfedezhetők. Az első két ütem épületei, a negyvenes és az ötvenes években, hagyományos szerkezetben épültek, a telep déli és középső részén. A hatvanas évek lakóépületei blokkos szerkezettel készültek a telep északi és keleti részén. A legutolsó épületek jellemzően a lakótelep déli részén panel szerkezettel készültek.

A lakótelep épületállományának 86 %-a lakóépület, 14 %-a közintézmény. Az épületek túlnyomó többségét, háromnegyed részét, títustervek alapján építették fel. Egyedi tervek alapján jellemzően a legrégebbi épületek készültek el.

Az épületállomány közel egyharmada (31,82 %-a) F+4 emeletes, negyed része F+1 emeletes, az F+2 és F+3 emeletes épületek az állomány egy-hatodát (15,91 %-át), illetve egy-hetedét (13,64 %-át) képviselik. Földszintes épület négy darab, F+5 szintes épület csupán kettő található a lakótelepen. A különböző szintszámú épületek lakótelepen belüli elhelyezkedése követi az építési idő és az építési mód sajátosságait. Az alacsonyabb szintszámú épületek jellemzően lakótelep a déli és nyugati részen, illetve az Új élet utca mentén csoportosulnak. A magasabb szintszámú épületek az északi és a keleti részeken. A lakótelep morfológiája megváltozott a paneles épületek megjelenésével. Az alacsonyabb szintszámú épületek helyére kerültek a lakótelep magasabb épületei. A morfológiai szempontból a lakótelep fokozatos emelkedő jellege enyhén konkáv (homorú) formára váltott, amelyet az Új élet utcai hatszintes lakóépületek ellenpontosznak.

A lakótelep lakásösszetételét, elegendő számú adat hiányában, becsléssel kíséreltem meg meghatározni. A lakásösszetétel kiegyensúlyozottnak tűnik. Valamennyi lakástípus megtalálható itt. A kis lakások aránya alacsony, a nagyobb szobaszámú lakásoké viszont jelentősen meghaladja a városi átlagot. Az uralkodó lakástípus a kétszobás, 46,1 %-os részarányával. A három és többszobás lakások aránya túllépi a lakótelep lakásainak az egyötödét (21,2 %). A kétszobásnál kisebb aránya szintén egyötödre tehető.

A lakótelep beépítése 14,3 %-os, a szintterület-sűrűség 0,45 értéket mutat. A terület ezekkel az értékekkel alatta marad a kertvárosra jellemző mutatóknak, ahol a beépítés maximum 30 %-os és a szintterületi mutató 0,6 lehet. A falusias jelleg legmagasabb értéke 0,5 lehet. A mutatók alapján a lakótelepet falusias jellegűnek kellene nyilvánítani, miközben nyilvánvalóan nem az. Laza beépítésű kertvárosias jellegű területnek minősíthető, ahol az épületek átlagos szintszáma csupán 3,3. Az alacsony beépítési és szintszám értékek egyértelműen igazolják azt a korábbi megállapítást, miszerint a lakótelep területének felhasználása, a belváros közelében, kissé pazarló.

A lakótelepen lakók számát nem ismerem. A lakásadatok (a szobák száma és nagysága) alapján az elméleti lakosság számot megbecsülhetem. A becslések szerint a lakótelepen elméletileg maximálisan 4200 fő fér el, az ebből megállapított elméleti laksűrűség (férőhelysűrűség) 198 fő/ha.

4.23 Marton Sándor-lakótelep

A lakótelepet az ötvenes évek rendezési tervei I. szomszédsági egység néven emlegetik. Kezdetben Újtelepnek, majd Erőmű lakótelepnek nevezték, végül 1956 után egy helyi munkásórról, Marton Sándorról kapta a nevét. Az elnevezés feledésbe merült, ma már nem használják. A lakótelep területe sík, a Széles-víz irányában enyhén lejt. Kezdetben mezőgazdasági művelésre használták. A vizenyős, mély fekvésű területet alagcsövezéssel, és a terület déli határán lévő patak szabályozásával tették beépítésre alkalmassá. Eredetileg családiházak beépítést szántak ide. Elkészült a kilenc épületből álló Mester utca, és még egy családi ház a mai Május 1. tér helyén. A tíz lakóépületet a timföldgyár építette a dolgozóinak. Volt még hét lakóház a területen elszórtan, gazdálkodók tulajdonában. A Május 1 téri épületet 1958-ban bontották le.⁴³² A családiházak beépítést az Építésügyi Minisztérium leállította, mivel az egyre gyarapodó népességszám letelepítésére ez a beépítési forma nem volt alkalmas.⁴³³ Az épületek beruházója 1968 előtt a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága volt, egy épület kivételével, amelyet az Ajkai Üveggyár épített. 1968 után a beruházó szerepkörét az Ajka Városi Tanács VB vette át. A foghíj telkek beépítését az OTP végezte el.

A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében

A lakótelep területe Petőfi utcától az Ifjúság utcáig valamint a Sport utcától a villamos távvezetékekig terjed. Déli határát a Petőfi utca alkotja, amely a város egyik főforgalmi útja. A Sport utca eredetileg gyűjtő úti szerepet látott el. A rendszerváltás után, az ipari park beépítésével váltott forgalmi úti funkcióra. A lakótelep északi határán az Ifjúság utca halad. Az utcának gyűjtőút funkciót szántak. Ám azzal, hogy a városközpontot tehermentesítve, a belváros északi részét összeköti Tósokberénd északi részével, erősödött a forgalmi úti szerepe.

A lakótelep szerkezete

A lakótelep nem egy korszak műve. Általában az ötvenes évekhez és a szocreál stílushoz kapcsolják. Alaposabb szemrevételezés után válik nyilvánvalóvá, hogy a több ütemű megvalósítás következtében egyes területeinek beépítései eltérnek egymástól. Követhetetlen mennyiségű módosítás után nyerte el a lakótelep a mai formáját. A legtöbb módosítást az ötvenes években – a lesgzigorúbb tervgazdasági körülmények között – szenvedte el.

⁴³² Az épület egyik lakójának, Nardai Miklósnak a közlése.

⁴³³ Hegedűs Sándor közlése.

A lakótelep egyes részeit az építési idő, az építési mód, a morfológiai és stílus jegyek együttes figyelembe vétele alapján lehet lehatárolni.

A lakótelep az ötvenes években, a szocreál idején kapta meg szerkezetének alapvető vonásait. A szocreál szinte kötelező előírásként alkalmazta a szomszédsági egységek elvét. A lakótelep – szemben a Bauxit-lakóteleppel – kielégíti a szomszédsági egység fogalmát. A parkosított tömbbelsőkhöz kaptak helyet a bölcsődék, az óvodák, külön tömbbe került az általános iskola. Üzletei, közintézményei a terület súlypontjában sűrűsödnek. A lakótelep útszerkezete hálós szerkezetű, amelyek tömbtelkeket fognak közre. A telep tervezői elkerülték a merev, derékszögű, ortogonális rendszerű útvonalvezetést. Ezt úgy érték el, hogy az utak java részét lágyan ívelt vonalvezetéssel alakították ki. Különösen a kelet-nyugati irányú utak keleti szakaszára jellemző ez a megoldás. A tervezők ezzel a vonalvezetéssel egyenlítették ki a terület trapéz formájából, illetve a déli frontvonalának töréséből és a hálós úthálózati rendszerből adódó eltéréseket. A telep fő feltáró útja a Móra Ferenc utca. Ennek ellenére az üzletek java részét nem erre az utcára szervezték, hanem a rá merőleges Frankel Leó utcára. Az üzletek telepítésekor igazodtak a fő gyalogos áramlási irányhoz.

Az első ütem az ötvenes éveket fedi le. A Május 1. tértől a távvezetékig, illetve a Petőfi utcától a Móricz Zsigmond utcáig terjed, kiegészülve a Móricz Zsigmond utca néhány északi oldalán álló épületével. A telep déli részén a zárt keretes beépítés a jellemző. Három tömb belsejébe gyermekintézményeket helyeztek el. A Május 1 téri tömbbelső kialakítása igénytelen, üzletek gazdasági bejáratai nyílnak ide. Itt található a hulladékgyűjtő konténerek. Inkább hátsódvar jellege van. Az itt található épületek a szocreál szellemében fogantak. Szintszámuk F+2, hagyományos építési móddal készültek. A terület tömbtelkeinek beépítése az idő előre haladtával fokozatosan váltott zárt keretesről, megnyitott keretesre. E kis területen szinte összefoglalva látjuk az ötvenes évek építéstörténetét.

A lakótelep második üteme a hatvanas évek produktuma. A Móricz Zsigmond utcától a Puskin utca északi oldalán álló épületekig terjed. A tömbtelkek beépítése megnyitott keretes. Az épületek uralkodó típusa a tömbök szélein elhelyezett sávház. Az épületek szintszáma F+3, tehát egy szinttel magasabbak az első ütem épületeinél. A hagyományos építési mód még kizárólagos. A lakótelepnek ez a része átmenetet képez a szocreál és a modernizmus között, mind a beépítési mód, mind az épülettípusok változásában.

A lakótelepen a markáns változást a harmadik ütem hozta, amely időben alig válik el a másodiktól. Míg a második ütem a hatvanas évek elején, addig a harmadik ütem inkább a hatvanas évek második felében élt. Az ütem területét a Kosztolányi utca nyugati oldala és az Ifjúság utca két oldala alkotja. Mind a beépítés, mind az épületek jellege modernizmus jegyeit hordozza. A terület északi sávjában az épületeket párhuzamos sávos rendszerben telepítették, egymástól azonos távolságban. Az ily módon elhelyezett

tömegek nem nyújtanak térélményt. A házak közötti zöldterületek szűkek, amin a gépkocsik és a játszóterek osztozkodnak. Az épületek blokkos építési móddal készültek. Megjelent – a sávházak mellett – a kockaházak típusa is, a Kosztolányi utca nyugati oldalán. Az első két ütem épületeit magas tetővel fedték, a harmadik ütemben lapos tetőt alkalmaztak. Az épületek szintszáma újabb szinttel nőtt, F+4 emeletes épületek épültek ebben az időszakban.

A lakótelep beépítése során kerülgették a Mester utca kilenc családi házát, míg végül lebontották. Helyükre került a nyolcemeletes ház és a hozzá földszintes nyaktaggal csatlakozó négyszintes lakóépület. A telep központi része az általános iskola környéke. A központ funkcióit – a gyermekintézményeket leszámítva – nem különálló épületekbe telepítették, hanem a lineáris koncentráció elvét követve, utcák menti épületekbe helyezték el. A nyolcemeletes épülettel, sőt a Május 1 téri épületekkel indul az üzletek sora. A közép magas épülethez nyaktaggal csatlakozó épület földszintjén üzletek sorakoznak a Sport utca felől, majd befordul a Frankel Leó utcába, ahol az üzletsor tovább folytatódik. A Móra Ferenc utca és a Frankel Leó utca sarkain álló két szimmetrikus kialakítású és elhelyezésű épület földszintjén újra csak üzletek találhatóak, orvosi rendelőkkel és gyógyszerházzal kiegészülve. Ugyancsak üzletek vannak a Kossuth parkot nyugatról lezáró épületben is. Azok az épületek, amelyek földszintjén boltokat helyeztek el, előkert nélkül csatlakoznak a közterülethez. A lakótelep központja, a hatvanas években a városközpont funkciói közül a kereskedelmi és részben az oktatási funkciót átvette. Az új város egyik lehetséges városközponti alternatívájaként szerepelt egy időben. Nem csak közvetlen környezetét, magát a lakótelepet látta el, hanem a Bauxit lakótelepet, és a Bányásztelepet, sőt a város egészét. A korabeli helyi járat forgalomszámlálási adatok is visszaigazolják ezt az állítást. A személyközlekedés egyik fő célpontja volt a lakótelep központja.

A lakótelep beépítése elhúzódott, ez alatt változtak a tervezők, a tervezés elvei, a beépítés módja, az alkalmazott épület típusa, építés technológiája, tetőzetének kialakítása és szintszáma. A szintszám emelés és a beépítés sűrítése mögött a lakásszám növelés indoka áll. A lakótelepen, nyomon követhető, hogy a szocreál miként fordul modernizmusba, hogy a klasszikus városépítési elvek hogyan váltanak a modernizmus mechanikusan alkalmazott sémáira, hogy a városépítés hogyan redukálódott egysíkú lakásépítéssé. A sokszori és sokféle felfogásban végrehajtott változtatások ellenére a lakótelep egységes képét csak a blokkszerkezetű épületek bontották meg.

Ahogy haladunk a lakótelepen délről északra, követve a beépítés időbeli rendjét, úgy válik a beépítés egyre sűrűbbé, és az épületek szintszáma egyre nagyobbá. A kezdeti F+2 emeletes házakat előbb az F+3 emeletesek, majd az F+4 emeletes házak váltják fel. Tapasztalhatjuk továbbá, hogy az épületek tetőzete a kezdeti magas tetőről lapos tetőre váltott a Puskin utca vonalától északra, és a Kosztolányi utcától nyugatra. Ahogy haladunk időben előre és

térben északra, úgy nő a lakások minősége, ugyanakkor úgy csökken a lakókörnyezet értéke. Bár hozzá kell tennünk, hogy nem az ötvenes évek elején épültek a legrosszabb lakások, hanem az 1953-as megtorpanás után, amikor megjelentek a „Cs” lakások. A szocreálban nem az épületek építészeti minősége, vagy a lakások funkcionális értéke a figyelemre méltó, hanem az épületek elrendezésének a minősége. A modernizmus lakásai jobb minőségűek, de környezeti értékük ezzel nem tartott lépést.

A lakótelep építészeti karaktere

A lakótelep építészeti karaktere nem egységes. Délről észak felé haladva, hozzávetőleg a Petőfi utca, a Május 1 tér és a Móra Ferenc utca nyugati ház-sora, valamint a Mórnicz Zsigmond utca közötti terület beépítésére és az épületeinek formálására a szocreál jegyek a jellemzőek. Ettől északra nagyjából a Puskin utcáig terjedő terület beépítése és épületeinek formálása átmenetet képez a szocreál és a modernizmus között. A lakótelep északi része a modernista építészet jegyében épült fel. A lakótelep építészeti karaktere a Puskin utcától délre városias jellegű, az utcától északra ölt lakótelep jelleget.

A szocreál, Ajkára, nem a legszebb arcát mutatva köszöntött be. A Május 1 téri épületegyüttest a lakótelep kapuzatának szánhatta a tervező. Barokkos kompozíció jellemzi. A tér nyugati térfalát képező szocreál épületegyüttest a tengelyes szimmetria módszere szerint szerkesztették (4.15 kép). A két sarokszekciós épületszárnyat és a közük helyezett sávházat, egy-egy földszintes épülettömeg kapcsolja össze, egy-egy íves záródású kapu beiktatásával. A két földszintes épülettömegben kocsmá, méteráru bolt és élelmiszerbolt kapott helyet. Az épületegyüttes háromszintes épületeibe lakásokat helyeztek el. A kompozíciót kettős ellentmondás feszíti. Az egyik a tér és az épület egymáshoz való viszonyában, a másik a tartalom és a szerkesztési elv között fedezhető fel. A barokkos térkezdeményt következtlenül tervezték és valósították meg. Az épületegyüttes és az előtte lévő tér tengelyei nem esnek egybe, ahogy azt az alkalmazott térszervezési elv megkíváná. Az inkább utca funkciót betöltő tér tengelye elmegy az épület mellett. A tengelyes szimmetria elvét az impozáns és reprezentatív épületek és terek létrehozásakor alkalmazták a barokkban. A szimmetria azonban erőltetett, üres formalizmus, mint térszervezési elv megreked az épületegyüttes tömegalakításában. Az épületek építészeti igénytelensége, funkciójuk mindennapisága és egymáshoz szervezésükben megnyilvánuló reprezentativitásra törekvés között jelentős ellentmondás feszül. A Május 1 tér szegmensívű boltíves átjáróinak előképei a 18. században találhatók meg (4.16 kép). Tipikusan szocreál műkődíszítést találunk a Május 1 téri középső épület egyik bejárati ajtaja felett. A babérkoszorúba két egymással keresztbe fektetett bányászkalapácsot foglaltak (4.17 kép).

4.15 kép: Május 1 téri épületegyüttes

4.16 kép: Boltíves átjáró a Május 1 téren

4.17 kép: Szocreál homlokzati dísz, Május 1 tér

A Május 1 téri épületegyüttes déli épületszárnya Petőfi utca felőli homlokzatának kialakítása jobban sikerült. A tagolások jól áttekinthetővé tették a hosszú homlokzatot. A háromszintes, magastetős lakóépület tömegét középrizalittal osztották fel. A rizalitot tovább tagolták a négy lépcsőház bejáratai köré épített, a teljes épületmagasságot átfogó hármass loggiasorok (4.18 kép).

A Petőfi utcában visszalépő épületszárny földszintjén üzlethelyiségeket alakítottak ki. Ezek az üzletek kissé magányosak, térben elszakadnak a lakótelep hasonló jellegű létesítményeitől. A bejárati kapuzat keretezésének kialakítása a budapesti Operaház oldal bejáratain is fellelhető motívumokkal azonos. Az Operaház tervezéséhez, Ybl Miklós számára, az észak itáliai Modena város reneszánsz építészete adta az ihletet. A lépcsőházi kapuk bélétei és a nyílás feletti archivolt tükrös tagolású műkőkeretezése, a tükrök közepére helyezett kör alakú dísszel, provinciális applikáció (4.19 kép).

A Petőfi utcai térfal épületein megfigyelhetők a historikus építészetre jellemző, emeletenként eltérő hangsúlyok. Amíg az egyik épületszárny földszintjén a közintézmények kirakatai és bejárati ajtóit, addig a másik – a Móra

4.18 kép: A Marton Sándor lakótelep

4.19 kép: Kapuzat a Petőfi utcában

4.20 kép: Déli térfal szakasz sarokerkélyvel

4.21 kép: A Móra Ferenc utca déli „bástyája”

Ferenc utcai sarkon álló – épület első emeleti franciaerkélyes nyílászárói kaptak műkökeretezést. A két épület homlokzatának eltérő kialakítása kellemes ritmusváltást mutat. A történeti építészet eszköztárából való a saroképület zárt sarokerkélye is (4.20 ábra).

A Móra Ferenc utca, a Petőfi utca rendezése előtt kialakított eredeti csomópontjából indult. A Torna-patak rendezésével és a Petőfi utca nyomvonalának a kiegyenesítésével az utca egyenes vonalvezetésű első szakaszának indítása bizonytalanra vált. Az útervezők a Móra Ferenc utcát nem vezették ki egyenesen a Petőfi utca új nyomvonaláig, meghagyták érintetlenül a régi csomópontot. A szépen komponált út indítása így minőségileg veszített értékéből. Valamit segítene, ha a benzinkút elé, az utca tengelyébe egy szépen formált obeliszkerülne. A tervező az utcát egy – a két szomszédos tömb sarkaiban kialakított – előtérről indította. A tér megtervezése során elkerülte a szimmetria alkalmazását, azzal, hogy az egyik oldalán a térfalat rézsútosan visszahúzta, a másik oldalon pedig egy négyszög alakú

tereselet alakított ki. A nyugati tömb csuklópontjában lévő sarokszekciót bástyaszerűen kiemelte (4.21 kép). A középkorias ízü sarokszekció lakásai áldozatul estek ennek a kompozíciós célnak. Sötét helyiségek, lehetetlen alaprajzú lakások jöttek létre.

A Móra Ferenc utca déli – a Petőfi utca és a Frankel Leó utca közötti – szakasza Ajka legszebben és legtudatosabban megkomponált utcája (4.22 kép). A lombos időszakban, a magasra nőtt fák alig engedik megmutatni az utca harmonikusan formált térfalait (4.23 kép). A két kép híven dokumentálja Ajka út menti fasorainak kiemelkedő városkép formáló szerepét. A későbbiek során erről a szerepről lesz még szó.

A szimmetria különösen a Móricz Zsigmond utca és a Frankel Leó utca között tökéletes. Az épületek szintszáma, a loggiák és az erkélyek mindkét oldalon azonos megformálást kaptak. Az utat kísérő épületek szintszáma, tetőzete, homlokzatai az utca két oldalán tükörképei egymásnak. Érdemes az erkélyek kialakításait megfigyelni. Ha az utca egyik oldalán, az épületen kiugró erkélyek vannak, akkor a másikon is ugyanolyanok jelennek meg. Ha loggiaszerű a kialakítás az egyik oldalon, akkor a vele szemben lévő épületen szintén loggiaszerű. Az utca kezdő szakaszán ez a fajta szimmetria nem érvényesül, sem az épületek konfigurációjában, sem és az erkélyek kialakításában. Erkély itt csak az egyik oldalon jelenik meg a másikon nem. Nem feltűnő, mert az erkélyek – utcában megjelenő – harmadik típusa fedezhető fel, a franciaerkély. Az épületek homlokzatszínezése nem követte a szimmetria elvét. Az épületek tervezője a két saroképület homlokzatát más-más színre festette, az egyiket kékre, a másikat sárgára (Lásd a 2.16 képet). Napjaink homlokzatszínezőinek így nem róható fel, hogy a két saroképületen szintén eltérő színeket alkalmaztak.

A szocreál városépítésre jellemző az utcára, mint főtengegyre szervezett szimmetria alkalmazása, amelyet az utca tengelyébe helyezett monumentális középület zár le. Ajkán is kapunk ízelítőt ebből, éppen a Móra Ferenc utca déli szakaszán. Amíg másutt ez a szimmetria merev és riasztó, addig a Móra Ferenc utcában emberközelis és barátságos. Hiányzik innen a szocreálra jellemző monumentalitás és hatalmi arrogancia. Itt is egy középületre szalad ki az utca, de ez egy általános iskola. Az utca tengelyébe az iskola bejárati oromzatos homlokzata került, azonban az iskola szépen formált tömegéhez képest ez a homlokzat aszimmetrikus elhelyezésű. A várostervezők a Móra Ferenc utcában – a szocreál komponálási elvének alkalmazása ellenére – elkerülték az üres formalitást és ünnepélyességet. Az utca betorkollik a Kossuth iskola előtti térbe, majd megtörik és újabb egyenes szakasszal, csatlakozik az Ifjúság utcába. A Móra Ferenc utca iskola előtti törése forgalomcsillapítás miatt indokolt, az iskolás gyerekek védelme szempontjából.

A Móra Ferenc utca és a Frankel Leó utca találkozásában a két saroképület szimmetrikus elrendezése, a sarokszekciók bástyaszerű kiemelése és árkaos

4.22 kép: A Móra Ferenc utca lombok nélkül

4.23 kép: A Móra Ferenc utca lombos fákkal

4.24 kép: A Móra Ferenc utca „szimmetriája”

4.25 kép: Móra utca északi szakasza északról

földszintje – a tervezője szándéka szerint – mintegy kapuzatot képez a térről induló utca számára (4.24 kép). A két épület, egyúttal a lakótelep központjának a kor színvonalán megfogalmazott építészeti keretének is alkotó elemei. Az épületek konfigurációja zárt térhatást eredményez, méltóan egy városrész alközpontjához. A földszinti üzletek a városiasság érzetét keltik. Az épületek kivitelezésének minősége nem magas színvonalú, ezt részben enyhíti a földszinten alkalmazott mészkő homlokzatburkolás. Az eredményhez hozzájárult, hogy a tervezőknek sikerült elérniük a főhatóságoknál az egyedi tervezés engedélyezését, éppen az alközponti szerepkörre hivatkozva.

Az utca északi szakasza paradigmaváltásról árulkodik. Nyoma sincs itt a tudatos térfal képzésre való törekvésnek. Az utcaszakasz egyetlen pozitívuma, hogy az Ifjúság utca egyik blokkos sávházának véghomlokzata véletlenül az utca tengelyébe került. Az Ifjúság utcai csomópontból látható az utca szétzilált képe. Hiányzik az egységes beépítési vonal. Baloldalon lapos tetős sávház, mögötte az utcába részben beálló függőfolyosós épület, jobb oldalon az óvoda alacsony épülete látható. A földszintes óvoda épület a Móra Ferenc

utca és az Ifjúság utca sarkán áll. Elhelyezése mind városképi, mind funkcionális szempontból tévedés. Gyermekeintézményt forgalmas kereszteződésbe elhelyezni nem célszerű. Utcasarokra utcafépítési hangsúlyként magasabb épület kívánkozik és nem egy földszintes (4.25 kép).

A Puskin utca egyike Ajka kiegyensúlyozott képet mutató utcáinak. Az egyik oldalon az utcával párhuzamos, a másik oldalon az utcára merőlegesen elhelyezett azonos szintszámú, magastetős épületek jól ellenpontoszák egymást. Az utca tengelyébe került a Kosztolányi utcai kockaházak egyike. Az utca választja el egymástól a tömbös keretes beépítést a párhuzamos sávós beépítéstől. Az utca épületeinek a színezése kevésbé sikeres. A jobboldali első épület bütüjének színezési módja disszonáns (4.26 kép).

A Kossuth iskola szomszédságában felépült függőfolyosós házak az átmenet épületei. Még hagyományos szerkezettel készültek, de telepítésük már az új paradigma, a párhuzamos sávós elrendezést követték. Az épületek utcára merőlegesen tengellyel állítva jó ritmust alkotva követik egymást (4.27 kép)

Az ötvenes évek második felében a magyar építészettől túljutott a szocreálon, bár a títustervek révén még a hatvanas évek legelején is épültek szocreál szellemiségű épületek. A szocreál hagyományos építési módja nem volt alkalmas a tömeges igények kielégítésére. A hatvanas években elindult az előregyártás, melynek motiváló tényezője a tömeges lakásigényeknek való megfelelés és az élőkommunikáció mennyiségének a csökkentése volt. A technológiák közül a blokkos építési módot találták a legegyszerűbben megvalósíthatónak. A blokkok, a teherhordó és tételhatároló falak elemei könnyűbetonból (kohóhabsalak betonból), vagy téglából, előre gyártással készültek.

A lakótelepen, a Kosztolányi utcában jelentek meg az első blokkoszerkezetű épületek. A viszonylag hosszú utca, egyrészt íves vonalvezetése, másrészt egyik oldalának zártabb, a másik oldalának nyitottabb beépítése Ajka egyik kellemes utcájává avatta, annak ellenére, hogy semmiféle városképi attrakció nem kíséri. A város egyik legegységesebb utcája. Az utca légtéraránya, térfalak magasságának és az utca szélességének térbeli viszonya kedvező. Az utca külső ívén hagyományos szerkezetű, négyszintes, kontyolt illetve oromfalas nyeregvetős sávházak sorakoznak. A belső ívén ötszintes, blokkos szerkezetű, lapos tetős kockaházak állnak. A kétfajta épülettípus egy-egy oldalra sorolása kiválóan ellenpontoszza egymást. A külső ívre telepített épületek alacsonyabb szintszáma azért nem kelt disszonanciát, mert ezek az épületek magas tetőt kaptak. Az utca két oldala, ezáltal egyensúlyba került. A régebbi és az újabb építészeti szimbiózisának szép példája ez az utca (4.28 kép). A kockaházak közti terek használata ésszerű, felváltva parkoló és játszótér funkciót töltenek be. Az utca egyetlen paneles sávháza szerencsére bütüjével néz az utcára, így nem kelt disszonanciát a jelenléte.

A lakótelep északi, Ifjúság utcai sávjában a blokkoszerkezetű, négy emeletes lakóépületeket mechanikusan sorolták egymás mellé. Az utca déli ol-

4.26 kép: Pillantás a Puskin utcába

4.27 kép: Független házak

4.28 kép: A Kosztolányi utca délről nézve

4.29 kép: Ifjúság utcai sávházak

dalán a beépítés zavarossá vált. Az ötszintes kockaház mellett, az építési vonalból előrelépő, két eltérő homlokzatmagasságú, lapos tetős, földszintes épület, majd a szintén földszintes és magastetős volt óvoda épület együttese nem kelt kellemes benyomást. Baloldalon a sávházak ablak nélküli bütüi néznek az utcára (4.29 kép).

A lakótelep beépítése a Móricz Zsigmond utcában indult és a bejezése is itt ért véget. Az utca mindkét oldali térfala ép. A jobbra hajló utca külső íven lévő töréspontjában elhelyezett négyszintes kockaház jól igazodik csuklóponthelyzetéhez. A lakótelep egyetlen középmagas háza a nyolcemeletes épület. A két szomszédos lakótelep (a Bauxit és a Marton) határán áll, a két lakótelep közös, városképi hangsúlya. A Bauxit lakótelep központjának számít a Kaszinó, a Május 1 téri üzletek és a Móra Ferenc utcai boltok felől érkező gyalogutak kapcsolódási pontjában áll.

Összefoglalva a Marton Sándor lakótelep Ajka sajátos karakterekkel rendelkező, a város többi részétől jól elkülöníthető területi egysége. Szerkezetileg is és esztétikailag is megkomponálták, bár az eredeti koncepció a telep északi részének beépítése során feledésbe merült. Az íves vonalvezetésű utcái

kellemesek, számúzták az unalmat. A lakótelepnek a déli és középső része kellemesebb és városiasabb, mivel viszonylag zárt keretes beépítéssel, alacsonyabb színszámmal és magas tetővel épült be. Az épületek arányai jók, a befejezettség érzetét keltik a magas tetőkkel. A szocreál két-, háromemeletes, magas-tetős házaik emberi léptéket mutatnak. A tömbök méretéhez, az utcák keresztmetszetéhez az alacsonyabb szintszámú épületek jól igazodnak. Az így kialakult kellemes lépték- és arányrendszer – építészeti szempontból jobb minőségű, és igényesebb kivitelű épületek esetében – a város legszebb lakótelepévé tehetők volna a Marton Sándor lakótelepnek a déli és középső részét. A lakótelep – néhány épületet leszámítva – típusépületekből áll. Az adaptáló tervezők és városrendezők azonban azzal, hogy sokféle típusát alkalmazták a típusépületeknek kellemes együttest voltak képesek szervezni belőlük.

A lakótelep tetőtája a legszebb a város lakótelepei közül. Magyarazata a magas tetőben, az azonos színű cserépfedésben és a közel azonos épület magasságban található. Magas tetőt alkalmaztak annak ellenére, hogy az ötvenes években hiány volt faanyagból. A faanyaggal való takarékoság miatt a tervező intézetek a tető hajlásszögét a faluhelyen szokásos 40-42 fokkal szemben a hornyolt cserép által megengedett legkisebb határig 30 fokra csökkentették.⁴³⁴ A fahiány kiváltására kitalálták a vasbeton fedélszéket és a síkbeli rácsos tartót (az SRK-t). A Marton Sándor lakótelep épületein SRK fedélszéket alkalmaztak 30-33 fokos hajlásszöggel. Az épületek szintszáma a fűtési módhoz igazodott. A kályhafűtés miatt a szén fel-, a hamu lehordása legfeljebb 3-4 szintszámig volt elfogadható. A szintszám meghatározásában ugyanakkor szerepet játszottak városképi megfontolások is.

Mégis, mi a baj a szocreál építészettel? Talán az, hogy a historikus építészet tömör falas rendszerét úgy vitte tovább, hogy megfosztotta az épületek homlokzatait a történeti építészet jellemző díszzeitől. A lecsupaszított falak elvesztették a megszokott arányrendszert. A falak és az ablakok egymáshoz viszonyított megváltozott arányai üressé tették a homlokzatot. A szocreál átvette a modern építészet dísztelenségét annak szerkezetei nélkül. Ami kevés díszítést mégis alkalmazott a történeti stílus elemei közül, azok egy része szervesen applikáció volt.

Az egyes építési ütemek között viszonylag sok idő telt el, ami az építészeti ideológiában, a lakókörnyezet szervezési felfogásában, továbbá az építési technológiában és az építőanyag használatában változást hozott. A külső falfelületek és a nyílászárók aránya kedvezőbbé vált. A homlokzatképzés, az egyes felületek, erkélyek, loggiák, mellvédfalak, stb. eltérő színezése a geometrikus rendet követi, amely – szemben a manapság alkalmazott homlokzatszínezési felfogással – megmaradt az architektonika kereteiben. A technológiai fejlődéssel ellentétben, a beépítés városiaságában azonban visszalépés történt.

⁴³⁴ Tóth K, 1954. 200.

Az Ajkán a szocreál – a riasztó kezdés ellenére – az országos átlagnál jobbat produkált, szemben a magasabb szintszámú, lapos tetős, párhuzamos sávós beépítésű részével, ahol a városépítést felváltotta a tervszámok teljesítésének a kényszere.

A lakótelep számokban

A lakótelepen 61 főépületet vettem számításba. A melléképületeket kihagytam, és nem számítottam a telephez tartozónak a VGV által épített ipari épületeit sem. A lakótelep az 1950 és 1967 közötti időszakban épült be. A várossá nyilvánítás évéig – az ötvenes években, meglepetésre – az épületeknek csak az egyharmada (31,15 %-a) készült el. Az épületek zöme, a szocreál utáni időszaknak, a hatvanas éveknek a terméke. 1968 után is történt építkezés a lakótelepen, de ezek foghíj jellegű beépítések voltak. A korábban beépítetlenül maradt egy-egy telket építettek be.

Az épületek több mint kétharmada (68,85 %-a) hagyományos szerkezetekből készült. A hatvanas években a lakótelepen jelentek meg először a blokkos építési mód épületei, a lakótelep északi és nyugati széleire koncentrálnak. A lakótelep épületállományának 27,87 %-át képviselik. A vázas és a paneles építési móddal a lakótelepen egy-egy épület készült. A vázszerkezetű épület a nyolcemeletes, paneles épület a Kosztolányi utca déli végén épült fel.

A lakótelepen, közintézmény jellegű épületek aránya (11,48 %) meglehetősen alacsony. Ugyanakkor a lakótelep sosem tartozott a város rosszul ellátott városrészei közé. A magyarázat egyszerű, a hagyományos szerkezetű épületek korában csak a gyermekintézmények jelentek meg önálló épületekben, az üzletek és a szolgáltatások akkor még elfértek a lakóépületek földszintjén.

A lakótelep lakóépületeinek egy-hatod része (16,67 %-a) kockaház. A kockaházak területileg a Kosztolányi utca mentén koncentrálnak. Sávház kategóriába került az állomány négyötöde. A lakótelep egyetlen középmagas háza a Sport utca elején épült nyolcemeletes épület. Meg kell jegyezni, hogy a sávház és a kockaház előregyártásra alkalmasabb a sarokszekciós épületekhez képest. A kivitelező ipar is jobban kedvelte, mivel a kivitelezéshez használt daruk átállásával nem kellett bajlódnia.

Az épületek szintszámát tekintve a legnagyobb részarányt, közel egyharmad részt (32,79 %-ot) a kétemeletes épületek képviselik. A kétemeletes épületek a lakótelep déli részén koncentrálnak. A háromemeletes épületek részaránya is magas (29,51 %). A lakótelep közepét foglalják el. A négyemeletes épületek a lakótelep épület állományának a negyede (24,58 %-a). A nyugati és az északi területsávok épületei. Kiváló építészeti hangsúlyt képez az egyetlen középmagas épület. Az alacsonyabb szintszámú épületek aránya nem magas, az épületállomány egytizede, ezek mindegyike gyermekintézmény.

A lakótelep épületeinek elsőprő többsége (91,80 %-a) tervszám alapján

épült. Az Ifjúság utcai részt leszámítva mégsem érezzük unalmasnak a telepet. Ennek okát a sok-sok fajta tervszám alkalmazásában, és az egyedi épületek kitüntetett helyeken való telepítésében találhatjuk. A telepen legalább 15-féle tervszámot alkalmaztak.

A lakóösszetételt ismét csak becsléssel állapítottam meg. Jellemző a „CS” lakások (13 %), és az egyszobás lakások (24 %) magas aránya, a kétszobás lakások uralkodó részaránya (40 %), és a nagyobb lakások elenyésző részesedése.

A lakótelep területe 23,6 ha, beépítésének aránya 16,2 %, a szintterület-sűrűség 0,56, amely a kertvárosi értéknek felel meg. Az átlagos szintszám 3,5, ami viszont kisvárosivá avatja a lakótelepet. Hektáronként 73 lakás található a lakótelepen, az elméleti laksűrűség 216 fő/ha, az elméleti lakosság szám 5100 fő. A lakótelepen tehát maximálisan 5100 főt lehet elhelyezni. A tényleges lakosság szám ettől minden bizonnyal eltér.

4.24 Kossuth utcai lakótelep

A Bauxit-lakótelep és a Marton Sándor-lakótelep beépítése után egyetlen olyan szabad terület maradt, amely többszintes telepszerű beépítésre alkalmas volt. A terület a két lakóteleptől északra, az Ifjúság utca és a Széles-víz között feküdt. Mezőgazdasági művelés alatt állt. A Földművelésügyi Minisztérium termőföldvédelmi szempontok miatt azonban nem engedélyezte a termelésből való kivonását és lakóterületté minősítését.⁴³⁵ A városépítés számára, pedig ez a terület logikus folytatása lehetett volna a két előző lakótelep délen kezdődő, és egyre inkább észak felé tartó beépítési folyamatának. Ezután terelődött a figyelem az ösközség beépített területére. Az ösközség rekonstrukciója a Kossuth utca északi részén indult meg, és haladt fokozatosan a városközpont irányába. A lakótelep területét a település első rendezési terve a 3. szomszédsági egység, a későbbi rendezési illetve beépítési tervek a városközpont részeként kezelték. Önálló lakótelepként történő kezelése indokolt, mivel egyrészt kielégíti a lakótelepek definícióját, másrészt a városközpont területét célszerűbb szűkebb, intézményi övezetire korlátozni. A lakótelepnek nincs önálló elnevezése, a Kossuth utcai lakótelep nevet önkényesen használok, a megkülönböztetés érdekében.

A lakótelep elhelyezkedése a város szerkezetében

A lakótelep az ösközség északi részét foglalja el. Délen a Szabadság tér, keleten a Tanácsköztársaság út, északon az Ifjúság utca, nyugaton a Semmelweis utca keleti házsora és a Kohász utca határolja. A terület rekonstrukciója során a korábbi szerkezet megszűnt, a régi utcák a Kossuth utca nyomvonalát

⁴³⁵ Hegedűs Sándor közlése.

kivéve nem maradtak meg. A terület a Torna-pataktól a valamikori Táncsics utca vonaláig emelkedik, majd a Városliget irányába lejt. A Kossuth utca északi szakaszán, nagyjából az Eötvös utcai sarkon álló élelmiszerbolttal (ABC áruházzal) szemben, a szanálás előtt egy domb állt, amelyet a hosszú házgyári sávházak elhelyezése érdekében elhordtak. A terület szanálása után csak az egyházi építmények maradtak meg. A Templomdombon a két (református és evangélikus) templom 18. században, a római katolikus templom a plébániával együtt az 1930-as években épült.

A lakótelep szerkezete

Ajkán a házgyári technológia a Kossuth utca északi végére telepített hosszú, négy emeletes sávházakkal és tízeleteres pontházakkal jelent meg. A beköszönés ez esetben sem volt szerencsés. A hosszú sávházak telepítése nem volt figyelemmel a topográfiai viszonyokra. Az épületek a túldimenzionált méreteikkel és arányaikkal megbontották a város léptékét. A város vezetői érezhették az Ajkán megjelent új épület-típusok idegenségét, és a városközpont körüli területek építészeti szempontból érzékeny voltát, mert a Kossuth utca további területének beépítésére meghívásos pályázatot hirdettek és bonyolítottak le, 1969-ben. A pályázók közül a Győri Tervező Vállalat munkája nyerte el – nem ok nélkül – a kiírók tetszését. A városközponttól északra eső területen építészeti karakteres beépítés jött létre. Foltányi Miklós városrendező érdeme a kötött rendszert képviselő paneles épületekből alkotott egyedi – szinte csak Ajkára jellemző megoldású – beépítés kialakítása. Jól látta, hogy a korabeli, első generációs épülettípusokkal a városképi szempontból érzékeny területet nem szabad beépíteni.

A beépítés konfigurációjának felülnézete egy szalagcsokor, amelynek csomójában áll az F+10 emeletes iker pontház. A masni két-két ága egy-egy belső udvart ölel körbe. A négy hosszú sávház mozgalmasságát a szekciónkénti lépcsőzés adja. A házgyári lakótelepek második generációja kialakításakor már „nem teljes házakat, hanem egymással kombinálható szekciókat tipizáltak, amelyekből sáv-, tömb-, és pontházakat lehetett összeállítani tizenegy és ötszintes magassággal.”⁴³⁶ Ez a típusváltás tette lehetővé a győri tervezők számára a beépítés szempontjából szellemes megoldás alkalmazását. A beépítés ez által volt képes követni a Kossuth utca többször tört nyomvonalát, és a terep lejtésviszonyait. A középmagas házak beépítés gyűjtőpontjába kerültek, irányt és célt adva az eredetileg elképzelt gyalogos úthálózati rendszernek.

A lakótelepet az eredeti nyomvonalán haladó Kossuth utca, és az Eötvös utca három szerkezeti egységre tagolja, amelyek egymástól eltérő jellegűek. A Templomdomb két felekezet templomával kissé elkülönül a lakóteleptől.

⁴³⁶ Ferkai, 2005. 67.

A domb lábainál az utcák mentén laza beépítést adó három-három kockaházat helyeztek el. Az épületek típusának kiválasztása és elhelyezésük szerencsés volt, mivel a dombot nem zárják el a környező beépítéstől. A Kossuth utca és a Kohász utca közötti tömb utcához igazodó, hézagosszerű keretes beépítést kapott a különböző anyagú, szintmagasságú és funkciójú épületek által. A Kossuth utca és a Tanácsköztársaság út közötti területet törtvonalú hosszú sávházak szegélyezik, melyeket a terület nyeregponyjára elhelyezett közép-magas épület fókuszál. A Kossuth utca északi végén már álló sávházakat a GYÓRITERV beépítési terve jól integrálta.

A Kossuth utcai lakótelepen a vizuális centrum nem esik egybe funkcionális centrummal. Nem is eshet egybe, mivel a telepnek nincs is igazán funkcionális centruma. Közintézményei területileg nem koncentrálnak. A város egyházainak központi épületei a lakótelep szélein találhatóak. A Kossuth utcai lakótelep nem alkot szomszédsági egységet. A terület szűkössége miatt a tömbbelső nem alkalmasak gyermek intézmények befogadására. A lakótelep beruházási programjában az iskola a Fürst Sándor utcában, az óvoda a Semmelweis utcában valósult meg, tehát lakótelepen kívül.

A lakótelep építészeti karaktere

Ajka belvárosában, csekély számban maradtak meg a történeti építészet alkotásai. A két késő barokk és egy neobarokk templom mellett csupán az evangélikus egyház két épülete, a paplak és az iskola kerülte el a bontást a rendszerváltásig. Mindezek mellett a lakótelep építészeti arculatát két építési mód határozza meg, a blokkos és a paneles. „A blokkos és a paneles épületek homlokzati megoldásai a technológiából adódó kötöttségek és a normák közé szorított tervezés miatt egysíkúak voltak, a nyílások szervezésére és a homlokzatok tagolására kevés lehetőség volt.”⁴³⁷ A blokkos épületek „változatosságát” a különböző színekre festett vakolatmezők, a paneles épületekét, pedig a vertikálisan összefogott, és a homlokzat elé vagy mögé mozgatott különböző színekre festett loggiákkal biztosították.

A Kossuth utca megtartotta eredeti, többször tört nyomvonalát. Töréspontjai három, közel egyező hosszúságú szakaszra tagolják. Az utca légtérránya ajkai viszonylatban szűknek tűnik. Az utca keleti és nyugati oldalának beépítése nem egyenértékű. A keleti oldal beépítése összefogott, egységes képet mutat, tudatos utcakép alakítási törekvések eredménye. A házgyári épületszekciókból álló hosszú sávházak alkalmazása ellenére a tervező, Foltányi Miklós elkerülte a házgyári lakótelepekre jellemző monotonitást. Bár a két északi sávház választott hosszúsága már-már feszegeti annak határait. A várostervező szellemes beépítést tervezett a Kossuth utca és a Bakonygyepesi út közé a hosszú sávházakba lépcsősen rendezett szekciók-

⁴³⁷ Körner – Nagy, 2006. 330.

ból, amelyeket a beépítés fókuszpontjában egy középmagas ikerépület fog össze, amelynek tömege a Templomdomb templomainak tornyaival konkurrál, sőt azokat súlyosságával kissé alárendeli.

A Kossuth utca nyugati oldalának beépítése vegyes, mivel különféle építési módok termékei kerültek itt egymás közelébe. A városra jellemző valamennyi építési stílus illetve építési mód megjelent itt. Az utca déli szakaszán blokkos épületek, északi szakaszán házgyári épületek találhatók. Az utca nyugati oldalának beépítése nélkülözi a másik oldalon tapasztalt kompozíciós többletet.

A Kossuth utca épületeinek magassága – ha nem is jelentősen, de – oldalanként eltérő. Megfigyelhető, hogy a külső ívekre rendre magasabb szintszámú épületek kerültek, mint a belső ívekre. A középső szakasz külső ívén hat szintes épületek állnak, a belső ívén pedig ötszintesek. Az északi szakasz külső ívén állnak a tízemeletes épületek, a belső ívén viszont ötszintesek vannak. Az épületek szintszáma tehát kedvezően vált át az egyik oldalról a másikra.

Járjuk végig az utcát, előbb északról dél felé, a városközpont felé, majd délről északi irányba. Északról indulva az utca, az ABC áruházig tartó, első szakaszán házgyári épületek állnak mindkét oldalon. A házgyarak első generációs termékei. A hosszú tagolatlan sávházak, és a széles pontházak a város léptékéhez viszonyítva túlzóak. Az utca tengelyébe az ABC áruház földszintes tömege került (4.30 kép). Az utca középső szakasza zárt, városias utcaképet mutat (4.31 kép). A középmagas ház körül a „masni” megszakad, mivel a szem akadálytalanul elsiklik a sávházak és a középmagas házak között. A törtvonalú szalagházak és a középmagas épület közötti megfelelő kapcsolatról a tervező azzal gondoskodott, hogy közéjük helyezett egy-egy megfelelő méretű és arányú „lepény”- épületet. A lepény csak a Kossuth utca felől készült el, az eredeti tervtől eltérő léptékben és arányban. Az egyes szekciók sarkain megjelenő erkélysor változatossá teszi az utca képét (4.32 kép). Az utca utolsó szakaszára érve a Hélios üzemház kerül az utca tengelyébe. A képet az épület fölött megjelenő domboldal zöldje teszi kellemessé. A református templom előtti bevágást városképileg igénytelen beton támfal támasztja meg. Ampolna szerű növényzettel volna célszerű takarni. A Templomdombnál megszakad a beépítés. A valamikori Hősök tere megmaradt fái azonban kiegyensúlyozottá teszik az utca képét, mivel magasságuk eléri a hatszintes épületek magasságát. (4.33 kép).

Az utca déli végén észak felé tekintve a kép jobboldalán a Sávház hatszintes épülettömege, majd a tagolt tömegű öt lakószintes sávház tűnik fel. Az utca törése miatt az úttengelybe kerül a következő sávház ablaktalan bütyje. Nyári időszakban az üres falat részben takarja egy fa lombja (4.34 kép). Az utca baloldalának ezt a szakaszát a Templomdomb foglalja el. A lombtalan időszakban készült képen látható az építészeti térfal hiánya, amit a nyári időszak lombjai remekül pótolnak (4.35 kép). A Templomdomb gesztenyefái megőrizték a régvolt Hősök tere kontúrjait.

4.30 kép: A Kossuth utca északi vége

4.31 kép: A Kossuth utca középső szakasza

4.32 kép: A Kossuth utca középső szakasza

4.33 kép: A Kossuth utca déli vége

Az utca középső szakasza viszonylag egységes képet mutat. Az utca első törésével, a második szakasz első szekciójának a homlokzata, az utca tengelyébe került. A homlokzat üres, kihasználatlan maradt. Az üres bütü elé egy képzőművészeti alkotás kívánczik. Az utcában délről észak felé gyalogolva a lépcsősen elhelyezett épületek összefolyó, ablaktalan bütüi tűnnek szemünkbe. Az utcát a tízemeletesek tömege zárja le (4.36 kép). A Kossuth utca északi szakaszán a három tízemeletes ház falanként áll elénk. Tömegük nagyvárosi illúziót kelt az utcán haladókban. A környezet jellege és funkciója azonban nem igényli ezt az erőteljes városképi hangsúlyt. Az épületek hatalmas tömegük ellenére mégsem nyomasztanak, mivel az előttük húzódó fasor jótékonyan enyhíti tömegük súlyosságát (4.37 kép).

A tervezőnek a Kossuth utcai lakótelep keleti sávjában – a szekciónként megmozgatott, törtvonalú beépítéssel – sikerült oldania, bár megszüntetni nem a házgyári technológiából eredő monotonitást. Meggyőződésem, hogy a tömb beépítése a paneles építési mód országos átlagánál jobb színvonalat eredményezett. Ez a városépítészeti együttes a város egyik városépítési jellegzetességének mondható.

4.34 kép: A Kossuth utca déli vége ősszel

4.35 kép: A Kossuth utca déli vége nyáron

4.36 kép: A Kossuth utca középső szakasza

4.37 kép: Tízemeletesek

A lakótelep számokban

A lakótelepen összesen 32 épület van. A törtvonalú paneles épületsorokat a tervező intenciójának megfelelően egy-egy sávházként vettem számításba. Nem 37 egyszekciós épülettel számoltam, hanem csupán négyvel. (Természetesen lehet vitatni.)

Az épületek közül 6 darab 1940 előtt épült fel. Az ötvenes években csupán egy épületet építettek a lakótelepen, a rendelőintézetet. 1967-ig nem folyt itt figyelembe veendő építési tevékenység. Az épületállomány háromnegyed része 1968 és 1976 között épült fel, ami azt jelzi, hogy a területen koncentrált építési tevékenység folyt ebben az időszakban. 1984 és 1990 között csak egy épület készült, a városközpont felől a lakótelepet lezáró Sávház.

A lakótelep uralkodó építési módja a paneles. Az épületállomány kétötöde (40,63 %-a) házgyári, a következő csoportot a hagyományos épületek képviselik, 37,50 %-os részaránnyal. Egyetlen vázas épület található a lakótelepen, a Sávház. A hagyományos és a blokkos épületek a lakótelep nyugati

sávjában, a paneles épületek a keleti sávjában dominálnak. A legrégebben épült épületeket magas tető fedi, a paneles épületeket lapos tetővel látták el.

Az épületállományban magas (37,50 %-os) részarányt képviselnek a közintézmények, mivel ideszámoltam az egyházi épületeket is. A lakóépületek 45 %-a sávház, 30 %-a kockaház és 25 %-a középmagas ház. A pontházak részaránya magas. A belvárosban általában szanalásos területeken jelentek meg magas részarányban a középmagas lakóházak.

A lakótelep épületeinek szintszáma változatos. Az épületek 37,50 %-a alacsony, közel fele (46,88 %) közepes (F+4, és F+5) szintszámú. Mindem hatodik épület pontház. A lakótelep nyugati fele a szintszámokat tekintve változatosabb, keleti fele jóval egyöntetűbb.

A középületek magasabb számával függ össze, hogy a lakótelepen az egyedi terv alapján épült épületek aránya viszonylag magas (31,25 %-os). A lakóépületek – a városközpont felőli Sávházat és a két paplakot leszámítva – típustervek alapján készültek. A típusterv alapján épült épületek aránya több mint kétharmad (68,25 %)

A lakótelepen összesen 1.310 lakás található. Ennek kétharmada (67 %-a) kétszobás lakás, a másfélszobások részaránya meghaladja az állomány negyed részét (26,2 %). A nagyobb, három és több szobás lakások aránya csekély, csupán 6,3 %-os. Találhatók még egy szobás lakások is, de elenyésző arányban. A tízemeletes épületek 34,34 m² alapterületű, három férőhelyes, szoba és étkezős lakásait másfélszobásként vettem számításba.

A lakótelep területe 17,5 ha. A beépítés aránya 16,5 %, a szintterület-sűrűség 0,83, ami megfelel a kisvárosi értékeknek. Az érték azért ekkora, mert a Templomdomb területét a lakótelep területébe beleszámítottam. Az épületek átlag szintszáma 5, ami felette van a kisvárosi értéknek. A területet ennek ellenére mégsem nyilvánítható nagyvárosinak. Hektáronként 75 lakás van lakótelepen, a férőhelysűrűség illetve a maximális laksűrűség 288 fő/ha. A lakótelep maximális kapacitása 5000 fő.

4.25 Fáy András-lakótelep

A lakótelepet a korábban mezőgazdaságilag művelt Szekérhid dűlő területén építették fel. A Földművelésügyi Minisztérium kezdetben elzárkózott a művelésből való kivonás engedélyezésétől. Az említett adminisztratív intézkedés miatt előzte meg a Kossuth utcai beépítés az Ifjúság utcai beépítést. Végül mégis csak lakóterületté nyilváníthatták. A lakótelep alig elégíti ki a lakótelepekre meghatározott definíciót, mivel nem alkot önálló funkcionális egységet. A lakótelepről ugyanis hiányoznak az alapfokú ellátó létesítmények. Ennek ellenére külön lakótelepként kezelik, ahogy én is.

A lakótelepet hivatalosan elnevezték, 1979-ben a Fáy András nevet kapta.⁴³⁸
A beruházó feladatát, az információk szerint az OTP látta el.

A lakótelep elhelyezkedése a település szerkezetében

Az Ifjúság utcai lakótelep határai egyértelműek. A lakótelep a belváros északi részén, – a Fő úttól nyugatra, az Ifjúság utcától északra, a sporttelepektől keletre – fekvő terület. Északi határa a Széles-víz. Eredetileg a lakótelephez tartozott – általános rendezési tervi szinten – a Sport utcától keletre fekvő sportterület is. Egy politikai döntés azonban kiszakította belőle – a bányász sportolók részére – a sportterületet, megakadályozva egy komplex lakótelep létrejöttét.

A lakótelep szerkezete

A lakótelep szerkezete több ütemben alakult ki. A hetvenes évek elején, 1972-ben az Országos Takarékpénztár készített beépítési tervet a GYŐRITERV tervezőjével, Lang Jánossal az Ifjúság utca menti, – Tanácsköztársaság út és a Sport utca közötti – területsávra. A beépítési tervben 12 darab 20-20 lakásos, ötszintes, négyfogatú kockaház szerepelt. Az épületek a hetvenes években felépültek.

A lakótelep végső szerkezetét a Győri Tervező Vállalat építésze, Illés Attila által 1975-ben készített beépítési terv határozta meg. A beépítési tervben alkalmazott szerkesztési elv eltér a városban addig alkalmazott keretes beépítésű tömbös szerkezettől. A lakótelep egyetlen tömb, amelynek a forgalmi utakkal határolt szélein ötszintes kockaházak sorakoznak. A tömbbelsőbe nem gyermekintézmények kerültek, hanem hatszintes sávházak bokorszerűen elhelyezett csoportja. A területet egy – az Ifjúság utcáról két helyen leágazó – hurokút tárja fel. A hurok északnyugati sarkából egy zsákutcát vezetett északi irányba. A bokorszerűen elhelyezett épületek e körül a hurokút körül szerveződtek. Az itt alkalmazott szervezési elvek a terület beépítését – ha távolról is, de – rokonítják az újpalotai lakóteleppel, amelyet Mester Árpád és Tenke Tibor 1967-ben tervezett.⁴³⁹ A Verseny és a Futó utca törései, illetve kereszteződésük kialakítása lehetővé tette, hogy az Ifjúság utca felől érkező út tengelye a másik utcában álló épület dupla loggia sorának a tengelyébe kerüljön. A megoldás az utcának kellemes lezárást biztosított.

A lakótelep beépítésének harmadik ütemében, 1986-ban a VÁÉV készített tervet három darab 16-16 lakásos épület felépítésére. A Tanácsköztársaság út mellé telepített három, F+4 emeletes kockaház illeszkedett a már kialakult rendbe. A beruházó az OTP volt. A lakótelep északi részén épült fel 1987-re egy a városkörnyéket is ellátó közintézmény, a kisegítő iskola.

⁴³⁸ Giay, 1989. 216.

⁴³⁹ Ferkai, 2005. 69.

A lakótelepnek nincs funkcionális centruma, hiányoznak a közintézmények. A második ütem tervezője szerint 3.600 m² közellátó alapterület hiányzik a lakótelepen, illetve közvetlen közeléből.⁴⁴⁰ A morfológiai szerkezet egyszerű és világos. Épületeinek konfigurációja a Futó utca és a Verseny utca csomópontját emeli vizuális centrummá. A lakótelep épületeinek szintszámai a telep belsejében valamivel magasabbak, mint a telep szélein. A telep szélein, az Ifjúság utcában és a Tanácsköztársaság úton lazább beépítést eredményező kockaházak sorakoznak egyöntetűen. A telep belsejében sűrűsödött össze a beépítés és vált magasabbá is. A magasságkülönbség azonban csekély, szemmel nem is igazán érzékelhető. Végeredményben, a különböző egymástól eltérő felfogásban készült beépítési tervek ellenére, a telep egy elfogadható városszerkezeti egységgé állt össze.

A lakótelep építészeti karaktere

A Fáy András-lakótelep karakterét az első ütem blokkos és a további ütemek paneles építési módja határozza meg. A blokkos épületek építészeti igényesebbek, mint a város korábban felépült blokkyszerkezetű épületei. A kockaházak, Lang János eredeti terveiben még igényesebbek voltak. Tömegeik nem egyetlen kubusból álltak, hanem két-két fogatból álló, egymáshoz képest félszinttel eltolt két tömegből, melyeket a lépcsőház szervezett egységbe. A beruházó OTP azonban nem vállalta megépítésüket, attól félt, hogy az igényesebb kialakításból eredő magasabb árak miatt a lakások nem fognak elkelni. A tervező a homlokzat síkja mögé visszahúzott loggiákat és a homlokzat színes mezőkre bontását alkalmazta, a szokásos módon. A blokkszerkezet nem teszi lehetővé sem az épülettömeg, sem a homlokzat mozgalmassabbá tételét. Az Ifjúság utcai házsor kellemes ritmusban követi az utca törését, jó rálátást biztosítva az épületekre (4.38 kép).

A feltáró út nyomvonalának kialakítása és a zsákutca elhúzott csatlakoztatása révén a csomópontba vezető utcák tengelyébe egy-egy épületrészlet került, hol egy loggiasor, hol egy bútü. A tervező ezzel az utcának zárt, városiasabb jellegét biztosította. Illés Attila a panelépületek loggialainak, bejárati ajtóinak és faszerkezeteinek eltérő színezésével tett kísérletet a változatosabb megjelenésre (4.39-4.40 képek).

A tagolt tömegű VÁÉV-FLEX technológiával tervezett kockaházakat a Tanácsköztársaság útja mentén helyezték el, az első ütemben felépült kockaházak sorában. A három darab 16 lakásos kockaház tömege a házgyári technológiához képest mozgalmasság. A loggiák lefedése öt sor cseréppel oldja az ilyen típusú épületek megszokott merevségét (4.41 kép).

⁴⁴⁰ Lásd: Veml XV. 18c 236 d. TrF 3134.

A lakótelep számokban

A lakótelepen 23 épületet vettem számításba. Kimaradtak a melléképület jellegű épületek. Egy-két épület építési idejéről nem sikerült információhoz jutnom, ezért ezekkel nem foglalkoztam. Ismét kihangsúlyozom: nem leltárt kívántam összeállítani, hanem igyekeztem a tendenciákat feltárni, és a nagyságrendeket érzékeltetni. A rendelkezésemre álló adatok e célokra viszont elegendőek. A lakótelepen az épületállomány több mint fele (52,18 %-a) 1968 és 1976 között épült. Közel harmada (30,43 %-a) 1977 és 1983 között. 1984 után négy darab épület készült el. A lakótelepen a legtöbb épület blokk szerkezetű (52,18 %-a), az állomány közel a kétharmada (39,13 %) paneles. Egy-egy épület hagyományos és vázas építési módban építettek fel.

A közintézmények részaránya csekély (8,70 %), az alacsony arányszám jól jelzi a lakótelep funkcionális hiányosságait. A lakóépületek túlnyomó többsége, az állomány majd háromnegyed része (71,43 %-a) kockaház, a többi sávház. Középmagas épület nincs a lakótelepen.

A lakótelepen az épületek uralkodó szintszáma az F+4 emelet. Az állomány közel kétharmadát (65,22 %-át) ezek teszik ki. Az egy szinttel magasabb, F+5 emeletes épületek meghaladják az állománynak a negyed részét (26,08 %-át. Található még egy-egy földszintes és egyemeletes épület is a lakótelepen. Az uralkodó tetőforma a lapos tető.

Annak vizsgálatakor, hogy az épületállomány milyen jellegű tervek alapján épült fel definíciós problémával találtam szemben magamat. Az Ifjúság utca blokkháza egyedi terv ismételt felhasználásával épültek fel. A szemlélődő számára az Ifjúság utcai épületsor típuserv alapján kiviteleztként jelenik meg, miközben szigorúan véve nem típuserv szerint történt a kivitelezés. Lang János terve nem típuserv. A dilemma különösen a lakótelepek illetve városrészek összehasonlítása során fog jelentkezni. A jogi helyzet szerint az egyedi tervek alapján készült épületek részaránya a Fáy András-lakótelepen a legmagasabb, miközben a lakótelep lakóépület állománya csupán három terv alapján épült fel. A magam részéről a dilemmát nem kívánom feloldani, inkább a mindkét változat szerinti számarányokat bemutatom. Ha az Ifjúság utcai épületsor épületeit egyedi terv alapján készültnek veszem, akkor a lakótelepen az épületállomány majd háromnegyed részét (73,91 %-át) teszik ki az egyedi terves épületek. Ha az Ifjúság utcai épületek terveit egyedi tervek ismételt felhasználása miatt „típuserv” kategóriába sorolom, akkor az egyedi terv alapján épült épületek aránya lecsökken 8,70 %-a.

A lakótelep lakásállománya 648 darab. A legnagyobb részarányt (59,3 %-ot) a kétszobás lakások képviselik, az egyszobás lakások az állomány 13 %-át, a kettő és félszobások közel egytizedét (9,2 %-át). Meg kell jegyezni, hogy a statisztikai számbavétel módja elfedi a lakások lakáshasználati értékét. A kétszobás lakások java ugyanis egy nagyobb és két kisebb szobát takar.

4.38 kép: Ifjúság utcai blokképületek

4.39 kép: Verseny utca

4.40 kép: Verseny utcai sarok

4.41 kép: A VÁÉV-FLEX kockaházak

A Fáy András-lakótelep területe 7,9 ha, a legkisebb lakótelep a belvárosban. Beépítettsége 14,4 %-os. A szintterület-sűrűségi mutatója 0,72, ez az érték kisvárosi jelleget kölcsönöz a lakótelepnek. Az átlag szintszám 5, ami felette van a kisvárosi értéknek. Az épületek tetőzete egy kivétellel lapos tetős. A lakásűrűség meglehetősen magas, hektáronként 82 lakás található a lakótelepen. Az elméleti laksűrűség maximuma 278 fő/ha. Ennek megfelelően a lakótelep maximális kapacitása, illetve elméleti lélekszáma 2.200 fő.

4.26. Béke utcai lakótelep

A lakótelep elhelyezkedése a településszerkezetben

A lakótelep településszerkezeti elhelyezkedésének leírását meg kell, hogy előzze a lakótelep határainak a tisztázása. A lakótelep több ütemben, változó beruházási programok alapján épült fel. A lakótelep részének tekinthetők a legelőször felépült Csokonai utcai házak, és az utolsók között – szintén külön program kereté-

ben – elkészült Tűzoltó utcai házak. A lakótelep része az eredetileg egy programban és egy beépítési terv alapján felépítésre tervezett Alkotmány utcai lakótelep, az üvegyári tízemeletes épülettel együtt. A lakótelep legfontosabb feltáró útja a Béke utca, a Városcsúszponton indul és a Torna-patakot egyelőre gyaloghíddal keresztezve a vasútállomásig tart. Joggal nevezzük, a korabeli tervdokumentációk alapján Béke utcai lakótelepnek. Nem tekinthető a lakótelep részének a Béke utcai lakótelep III. ütemeként felépült Rákóczi utcai paneles lakóházak. A Béke utcai lakóteleptől területileg elkülönülő lakóterületet - a dolgozat szempontjából, kényszerűségből - a városközpont külső övezetébe soroltam.

A város legnagyobb lakótelepe. A belváros keleti részét teljes egészében elfoglalja. Három oldalról forgalmi utak határolják, északon a Kórház utca, délen az Alkotmány utca, nyugaton a Tanácsköztársaság út, és a József Attila utca. A tagolt kontúrú keleti határvonalát a Tűzoltó utca, a Cserhát utca, a Béke utca keleti szakasza, a Torna-patak, és a Malom köz alkotja.

A terület beépítése egyedi telkes, családiházak volt. A terület kelet, illetve észak felé emelkedik. Ajka város 1951 évben készült általános rendezési terve a Béke utca környékét 3. szomszédsági egységként jelölte. A lakótelep a régi Ajka keleti felének szanálásával felszabadult területen jött létre. A városközpont és a város két fontos létesítménye, a Kórház és a vasútállomás között teremt kapcsolatot. A lakótelep beépítésének szövete élesen elkülönül a vele szomszédos családiházak, és ikerházak területétől. A beruházó a lakóépületek zöménél az OTP volt.

A lakótelep szerkezete

A lakótelep beépítése hosszú, két évtizedet felölelő folyamat eredménye. A Csokonai utca hat sávházával indult a terület rekonstrukciója 1970-ben, és az Alkotmány utcai beépítéssel fejeződött be a rendszerváltás idején. A lakótelep négy egységre tagolódik, a Kórház utca és a Béke utca közötti részre, a Béke utca és a Torna-patak közötti részre, az Alkotmány utcai részre, és a Tűzoltó utcai részre.

Az ajkai viszonylatban nagy kiterjedésű lakótelep tervezői folytatták a kialakult hagyományokat. A már megszokott hézagos keretes tömbös szerkezetű lakótelepek modelljét követték itt is. A Béke utcai lakótelep szerkezetében abban különbözik a város többi lakótelepétől, hogy tömbtelkeinek méretei jelentősen meghaladják a korábbi építési periódusok tömbtelkeinek méreteit. A tömbök belsőjében nagy területigényű gyermekintézmények töltik ki a teret. A tömbbelsőik zöldterületei mégsem nagyobbak, amíg korábban egy-egy gyermekintézmény került a tömbbelsőbe, addig itt kettő. Az Alkotmány utcai tömb „kifordult”. Egy vásárcsarnok mégsem kerülhet tömbbelsőbe. A két nagy tömböt északon pontházak, délen kockaházak zárják. A lakótelep fő feltáró útja a Béke utca, amely ennek a funkciónak csak kevésbé képes megfelelni a Torna-pataki közúti híd híján.

A Béke úti lakótelepnek nem alakult ki sem a funkcionális, sem a vizuális centruma. A terület közepén, a Béke utca és a Tűzoltó utca sarkán emelt tízemeletes lakóépület nem képes vizuálisan összefogni a területet, mivel magasságilag konkurálnak vele a Kórház utcában, a Béke utca elején és a Táncsics utca elején épült tízemeletes épületek. A területen a tömbbelsőik gyermekintézményein kívül, főleg kereskedelmi egységek találhatók. Az üzletek egy része az Alkotmány utcára szerveződött, a vásárcsarnokkal együtt. A kereskedelmi egységek Alkotmány utcába telepítése visszaadta az utca eredeti funkcióját, amelyet még a harmincas években szerzett. A különféle funkciók azonban kedvezőtlenül keverednek az Alkotmány utca mentén. A vásárcsarnok sem építézetileg, sem funkcionálisan nem illeszkedik a környezetbe. Forgalmi terhelése a terület teherbírásának határán van, ezért a lakókörnyezet értékét lerontja. A terület szerkezete és felhasználása – a városban szinte egyedülként – itt nincs egyensúlyban. A Kinizsi utca és a Torna-patak közé a házgyári épületeket összezsúfolták. Szerkezetileg és utcaképileg is kedvezőbb helyzetet teremtett volna, ha a Kinizsi utcai házsor lebontva növelik a lakótelep területét.

A lakótelepen fontos gyalogos irányok haladnak keresztül. A gyalogutak rendszere ennek ellenére rejtve maradt. Azonosításukat megnehezíti, hogy nyomvonalait nem jelölték meg sem építészeti, sem kertészeti eszközökkel. Nyomvonalai esetlegesek, tájékozódást segítő attrakciók nem kísérik. A lakótelep a város három fontos létesítménye – a Városcsúszpont, a Magyar Imre Kórház, és a vasútállomás – között fekszik. Ide sorolhatjuk negyedikként az autóbussz pályaudvart. A fő gyalogos irányok 1. a vasútállomás és a kórház, 2. a vasútállomás-vásárcsarnok-autóbussz-pályaudvar-városcsúszpont, valamint 3. a városközpont-autóbussz-pályaudvar-kórház. A lakótelepen szép számmal található zsákutca, – így a Csokonai utca, a József Attila utca, a Cserhát utca, a Torna-pataki híd hiányában maga a Béke utca. – annak ellenére, hogy a lakótelep szerkezete nem a rostos beépítési rendszert követi. A zsákutcákat célszerű lett volna összekötve hurokutcákká alakítani.

A lakótelep építészeti karaktere

A lakótelep épületállománya, két házgyár, a győri és a veszprémi termékeiből tevődött össze. A győri házgyár első termékei közé tartoznak a Csokonai utcai házak. Az utcában két épülettípust használtak. A Tanácsköztársaság út felőli házsor – a városközpontoz való közelség miatt – a szokásosnál igényesebb kialakítást kapott. Az épület földszintjét árkádosra tervezeték és így is kiviteleztek. Az árkádokat később beépítették. A földszint feletti földem magasságában mindhárom épületet körben előtetővel látták el. Ez a megoldást alkalmazták a Deák Ferenc utca és a Petőfi utca városközpont közeli házgyári épületein is.

A lakótelep beépítése a veszprémi házgyár termékeivel folytatódott. A házgyár termékeinek árai jelentősen meghaladták a központi normatívák

értékeit, ezért rendre felmentéseket kellett kérni alóluk. A költségcsökkentés eszközeként elhagyták a loggiákat és a kétszekciós épületeknél zömmel ablaktalan végfalakat alkalmaztak. A későbbi, házgyári rekonstrukciók utáni házgyári épületeknél ismét megjelentek a loggiák, az épületek homlokzati kialakítása ezzel gazdagodott. 1985 után, az Alkotmány utca keleti részére és a Tűzoltó utcától keletre ismét a győri házgyár épületeit telepítették.

A Béke lakótelep építészeti karakterét a Béke utca végigjárásával mutatom be. A Kórház utcai tízemeletesek és az Alkotmány utca épületei sem fognak kimaradni, mivel azokat külön, a két utca végigjárása során fogom érinteni. A Béke utca a Tanácsköztársaság és Lenin úti csomópontból indul. A csomóponttól 50 m-re északi irányba ágazik ki belőle a Csokonai utca, a csomóponttól 100 m-re, az utca déli oldalán pedig az autóbusz pályaudvar nagy forgalmú kicsatlakozása. Forgalomtechnikai szempontból kedvezőtlen megoldások.

A Béke utcát déli oldalán egy igényesen megtervezett középmagas lakóépület indítja. A 4.42 képen három tornyot láthatunk, egymást formailag kiegyensúlyozva. A modernitás mindennapi funkciókat hordozó tornyai vetélkednek a szakralitást megjelenítő toronnyal. A háttérben a Tűzoltó utca és a Domb utca házai zárják.

Az utca északi oldalán, a Csokonai utcai csomópontban három F+4 emeletes épület ablak nélküli végfala tűnik fel, a városközpont irányából nézve (4.43 kép). A városközpont közelsége miatt nem a legkedvezőbb képi látvány a három bütü együttese. A Tanácsköztársaság út felőli épületsor sávházainak lábakra állítása és a földszint feletti födém magasságába elhelyezett előtető-gallér alkalmazása csak részben segíthetett. A probléma ugyanis a lakótelepek elemi beépítési módjából ered. A tömbtelkek peremére elhelyezett sávházak a tömbtelkek sarkait nyitva hagyják, ami által a városközponthoz méltóbb zárt térfal nem alakulhatott ki. A tömbtelek sarkán felesleges hulladékterület keletkezett. A probléma megoldásának egyik lehetséges módja legalább két bütüt összefogó egyedi tervezésű irodaépület elhelyezése lenne a sarokra.

Jobboldalon az autóbusz pályaudvar megbontja az utcaképet. A pályaudvar főépülete a park felőli oldalra került, így az utcakép alakításában nem játszik szerepet. Az állomás ide történt elhelyezése nem szerencsés. De ha már itt épült fel, akkor a főépületet a Béke utcai beépítési vonalra kellett volna elhelyezni. A pályaudvar kialakítását üzemi szempontok uralták. A főépület, annak ellenére, hogy előregyártott elemek felhasználásával készült, jól sikerült épületnek tekinthető. Sajnálatos, az eredeti tervvel ellentétben a perontető csak a pályaudvar indulási oldalán készült el, az érkezési oldalról elmaradt.

A Béke utca első szakaszának északi oldalán álló lakóépületek a vespéremi házgyár termékeiből készültek. Az épületek homlokzatait – a központi normatívák kényszere miatt – loggiáiktól megfosztották. A loggiáik helyett az utcakép alakításban semmiféle szerepet nem játszó franciaerkélyeket

4.42 kép: Tornyok

4.43 kép: Béke utca torkolata

4.44 kép: Béke utca északi oldala

4.45 kép: Béke utca lombtalan fákkal

alkalmaztak. A loggiák hiányában az épületek ki-beugró tömegei értelmüket veszítették, homlokzatai csupasszá váltak, ami a városközponthoz való közelség miatt városképi szempontból visszalépésként értékelhető (4.44 kép).

Az utca középső, Tűzoltó utcai csomópont utáni szakaszának téli képén látható, hogy az utca „lyukas”, a szemet nem fogja meg semmi (4.45 kép). A domboldal családi házai nem pótolják a hiányzó térfalat. Az északi térfal hiátusa azért is szembetűnő, mert az utca külső ívén jelentkezik, szemben a belső ív magasabb épületeivel. A nyáron készült felvétel egészen más arcot mutat (4.46 kép). Látható, hogy a természet pótolta azt, amit az építő ember elfelejtett megtenni. Az egyidős fák összefüggő lombjainak a sora mintha kitöltené az űrt, mintha megemelné az utca „beépítési magasságát”. A jobboldali fák ugyanakkor mintha csökkentenék a mögötte lévő beépítés magasságát. Az utca két oldalán a fasorok kiegyenlítik a két oldal beépítésének a magasságkülönbségét. Ajkán az út menti fasoroknak igen jelentős utcakép korrigáló, szinte architektonikus szerepük van. A Tűzoltó utca nyugati sarkán álló pontház a Mesterek háza helyére kívánczik, megfogná a szemet, kitöltené a térfal hiátusát.

A 4.47 kép a Tűzoltó utcába enged bepillantani Konyorcsik János Hűség című szobra mögül. A képen az íves vonalvezetésű utca keleti beépítése, a Béke utcai lakótelep szokványos képét, a sávházak sorát lezáró pontház képét adja. Az épületek a Győri házgyár termékei. Ismét megjelentek a loggiák, jelentősen javítva az épületek esztétikai értékén.

Összességében elmondható, hogy a Béke utcai lakótelep nem a város legsikerültebb része. (Hasonló megállapításra jutottak a város 1996-ban készült általános rendezési tervének készítői is.) A lakótelep esetében megfigyelhető bizonyos mértékű monotonitás. Mindezek mellett találhatóak kellemesnek mondható részletei is a lakótelepnek, ilyen a patakparti kockaházak sora, a Tűzoltó utca hajlását követő sávházak látványa, és a Kórház utcai középmagas házak sora.

A lakótelep számokban

A lakótelepen 63 főbb épület található. A épület állomány több mint a fele (53,97 %) 1984 és 1990 között épült, közel harmada (31,75 %-a) pedig 1977 és 1983 között. A legrégebbi épületek az ötvenes években épült közintézmények. Az Alkotmány utcai bölcsődét, amely 1990-ben még állt, azóta lebontották. Az 1968-1976 évek közti periódus épületei a Csokonai utcai paneles házak.

A lakótelepen az épületek négyötöde (80,95 %-a) paneles épület, blokk épület nincs, a hagyományos építési módban készült épületek az állomány 14,29 %-át képviselik. Vázszerkezetű épület összesen 3 darab épült. Az építési mód és az építési idő, valamint az építési mód és az épület funkciója között összefüggések fedezhetők fel. A legkorábban épült épületekre a hagyományos építési mód a jellemző, az újabbakra a paneles építési mód. A lakóépületek jellemző módon paneles, a közintézmények hagyományos vagy vázas építési móddal készültek.

A közintézményeket magukba foglaló épületek aránya viszonylag magas. A 11 darab középület az épületállomány 17,46 %-a. Lakóépület 52 darab számlálható össze, arányuk 82,54 %.

Az épületek túlnyomó többsége, a 42 darab sávház, az állomány négyötöde (80, 77 %-a). A kockaház hosszú idő után ismét megjelent a veszprémi házgyár termékváltása eredményeként. Számuk nem nagy, összesen négy darab. A középmagas házak száma magas, ezen a lakótelepen található a legtöbb, szám szerint hat darab. Az állomány több mint egytizede (11,54 %-a) középmagas ház. Néhány alacsony szintszámú épületet leszámítva az épületek lapos tetővel készültek.

A lakótelepen az F+4 emeletes épületek dominálnak. Az épületállomány közel háromnegyedét (73,2 %-át) teszik ki. A földszintes épületek aránya viszonylag magas, 12,70%. Ezek az épületek közintézmények: gyermekintézmények és a kereskedelem épületei. A középmagas épületek a Kórház utcában illetve közelében koncentrálnak. Valamennyi lakóépület. Található még

4.46 kép: Béke utca lombos fákkal

4.47 kép: Pillantás a Tűzoltó utcába télen

néhány alacsonyabb (F+1 és F+2) szintszámú épület, ezek gyermekintézmények.

A lakótelepen egyedi terv alapján az épületállománynak csak valamivel több, mint egytizede (11,67 %-a) épült. A típussterv alkalmazása az uralkodó. Néhány épület esetében nem sikerült információt szerezni a terveik jellegéről.

A lakótelepen összesen 1.781 lakás található. Meg kell említeni, hogy a lakások szoba szám szerinti statisztikai fogalma eltakarja a lakásállomány változatosabb összetételét. A lakásállomány több mint a fele (51,3 %-a) két-szobás. Az állomány közel egyötöde (18,2 %-a) 2,5 szobás lakás. Az alacsonyabb szoba számú lakások aránya közelíti az egynegyedes részarányt, ám a lakótelep lakásállományának összetétele így is a legjobb a lakótelepek között. Érthető, ez a lakótelep a legfiatalabb.

A lakótelep területe 24,1 ha, beépítésének mértéke 13,7 %, a tömbbelső nagy helyet foglaló gyermekintézményei ellenére. A szintterület-sűrűség 0,59, ami kertvárosi értéknek felel meg. Az épületek átlag szintszáma 4,3, meglepően alacsony. A lakássűrűség 74 lakás hektáronként. A lakótelep a jelenlegi lakásszám mellett elméleti laksűrűsége, a lakótelepek között a legmagasabb, 295 fő/ha. A lakótelepen 7100 fő helyezhető el.

4.27 A városközpont

A városközpontban összpontosulnak a város fő funkciói, legfontosabb és legszebb épületei, a városi élet legattraktívabb megnyilvánulásai. A városközpont a városi szintű kommunikáció színtere. A központhoz a lüktető élet képzete társul. Itt futnak össze a város legfontosabb útjai. A városközpont tradicionálisan a piac, a fórum, a korzó, másként fogalmazva: a csere, a közélet, a társas élet helyszíne. Felmerül a kérdés, vajon egy új város, amely egy iparosodásnak indult faluból nőtt ki, ahol a városi tradíciók eleve hiányoztak, milyen központot volt képes létrehozni?

A városközpont elhelyezkedése a település szerkezetében

A tradíció, még ha rejtetten is, Ajkán is megmutatta erejét. Az új városközpont a régi faluközpont helyén épült fel, a fő forgalmi utak kereszteződésében, a város természetes gravitációs pontjában. A központnak jó forgalmi kapcsolatai vannak a város minden részével. A városkörnyékről is jól megközelíthető. A városon átmenő legfontosabb forgalmi utak határolják, illetve haladnak át rajta, azonban a közigazgatási Ajka geometriai központja és a város központja nem esik egybe. A város geometriai központját a zagyterek foglalják el. A városközpont a belváros (a többszintes beépítésű területek) szélére került. A központ elhelyezkedésében, az 1940. és az 1990. évek között kisebb mértékű elmozdulást tapasztalhatunk délkelet irányban. Amíg a település központja korábban a Hősök tere köré települt, addig, a területileg kiterjedtebbé vált központ magterülete a Torna-patak és a Lenin út irányába tolódott el.

Kubinszky Mihály, a neves építészeti szakíró 1975-ben kemény kritikát fogalmazott meg az ajkai városközpontról. Idézem: „Az ajkai városközpont csak akkor tárul fel, amikor már odaérkezett a látogató, kontúrja kívülről egyik irányból sem mutatkozik, a város sziluettjét a gyárak erősen füstölő kéményei koronázzák, nem a városközpont. Ez a városképi adottság sajnálatos, s már önmagában is megkérdőjelezi a központ telepítésének helyességét. A városközpont helyének kiválasztásánál, annak idején, a település természetes fejlődése által kirajzolt súlypont mellett döntöttek.”⁴⁴¹ A magam részéről a városközpont telepítésnek helyességét nem kérdőjelezem meg. Számos szempont szól a jelenlegi hely mellett: a szakralitás szempontja (a Templomdomb, mint a szakrális hely), a tradíció szempontja (a település központja emberemlékezet óta itt volt), a közlekedés-földrajzi szempontok (a település legfontosabb külvilággal összekötő útjainak a találkozási helye). Nem a központ telepítésekor történt a hiba, hanem a központ, sőt a belváros morfológiai kialakításakor, nevezetesen a középmagas házak telepítése során. Kubinszky a városközpont hiányzó építészeti hangsúlyát joggal kifogásolta. A városközpont képi megjelenítésén garzonlakásos magasház megépítését látta szükségesnek, Ruttkay Gyula korabeli javaslatának megfelelően. Ruttkay a magasházat nagyjából az OTP mai helyére képzelte el.

A városközpont határait az általános rendezési tervek, időről-időre, eltérő módon határozták meg. A város központjának lehatárolása általában olyan klasszikus jellemzők alapján történik, mint a magas szintszám, a sűrű beépítés és a központi funkciók.⁴⁴² Az ajkai városközpont a modernitás korának a terméke, így aztán a magas szintszám és a környező lakóterülettel szembeni sűrűbb beépítés nem jellemzi. Ha a központi funkciókra irányul a tekintet,

⁴⁴¹ Kubinszky, 1975. 62.

⁴⁴² Lásd: Cséfalvay, 1994. 224.

akkor a központ lehatárolása valamivel könnyebben elvégezhető feladattá válik. A központi funkciók köré általában az igazgatási és igazságszolgáltatási, a művelődési és oktatási, a pénzforgalmi és kereskedelmi, a posta és közlekedési, valamint az egészségügyi funkciók tartoznak. Van még egy funkció, amiről a modernitás korában rendre megfeledkeznek, ez pedig a vallási.

A közvetlen központ alakját a két főforgalmi út és a patak határozta meg, illetve rajzolta ki háromszög alakúra. E területen belül található az igazgatási, művelődési, a pénzforgalmi és kereskedelmi funkciók létesítményei. De hol maradt a többi? Az oktatási és igazságszolgáltatási funkciók a központ magjától délre találtak helyet. A posta és a közlekedési funkciók a központi magtól keletre, a volt Nirnsee- kastély és parkja területén helyezkednek el. E két terület a központ második zónája. A második zóna kiegészül még a Deák Ferenc utca, Rákóczi utca és Zalka Máté utca közötti többszintes lakóterülettel. Hiányzik még két funkció, az egészségügyi és a vallási. Az rendelőintézet a Bauxit- és a Kossuth utcai lakótelep, valamint a központ magterületének közös határán épült fel, ahogy az egyházi-vallási funkció épületei is. A vallási és egészségügyi funkciók zónája a harmadik zónának tekinthető.

A városközpont egészét nem lehet forgalmi utakkal lehatárolni. A magterületet igen a Petőfi utcával és a Lenin úttal, és egy természetes határral, a Torna-patakkal, a második zónát csak lakóutakkal, (Bródy Imre utca, Fürst Sándor utca, Zalka Máté utca, József Attila utca), a harmadik zónát még ezekkel sem.

A városközpont felépítésének folyamata a rendezési és beépítési tervek tükrében

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy a különféle rendezési tervek a városközpontot sosem korlátozták a közvetlen központ területére. Tervezési területük általában kiterjedt a Kossuth utca, a Béke utca, valamint a Rákóczi utca környékére.

Ajka első általános rendezési terve 1951-ben készült. A terv a városközpont helyét a Hősök tere környékére jelölte ki. A terv jelentős szerkezeti újítása volt, hogy a Kossuth utca nyomvonalát déli irányban egészen a Rákóczi utcáig tovább vezette.

A városközpont első részletes rendezési tervét 1952–1953-ban készítette el Morbitzer Andor. A tervben jelent meg először a bakonygyepesi út új nyomvonal a római katolikus templomtól keletre. A terv a korszak szellemének megfelelően zárt tömbös beépítést alkalmazott a központ körül. A Petőfi utca mellé telepítette a rendelőintézetet. A terv, a gimnázium mai helyén, egy tömbös beépítés részeként, egy középiskola számára biztosított helyet.

Ajka városkompozíciós tervét 1954-ben a Lakóépülettervező Vállalat tervezői, Arányi István és Károlyi Antal készítették. A terv a városközpont szerkezeti kialakításában nem hozott változást. A terv többlete a városközpont morfológiai kialakítása volt.

A városközpont újabb részletes rendezési terve 1958-ban készült. A tömbök beépítését azonban már nem a szocreálra jellemző zárt keretes módra tervezték, hanem kockaházak alkalmazásával felnyitották. E tervben jelentek meg először a rendelőintézetektől keletre a kockaházak. A városközpont területét a Kossuth utca tovább vezetett nyomvonalától nyugatra a Petőfi utca és a Tornapatak közti háromszög alakú területen határolta le. A terv ellen lázadtak fel a város szakemberei. Ők a központot a lakótelepek területén képzelték el.

A városközponttal 1960-ban újra foglalkoztak. Véglegessé vált, hogy a városközpontot eredeti helyén kell kialakítani. A terv kijelölte a tanácsház és a művelődési ház végleges helyét.

A város általános rendezési tervével párhuzamosan készült a városközpont részletes rendezési terve 1965-ben. Tervezője Vinkovits István, a Városépítési Tervező Vállalat tervezője volt. Ez a terv kialakította a városközpont mai szerkezetét. A tervező feladta azt a másfél évtizedes elképzelést, hogy a Kossuth utcát déli irányban meg kell hosszabbítani Rákóczi utcáig. A központ magterületét, kissé keletre tolta és kiterjesztette a mai Csingeri útig, valamint déli irányban a mai oktatási intézmény területre, a Fürst Sándor és Bródy Imre utcáig. A központ magterületének keleti felén két övezetet hozott létre egy igazgatásit és egy üzletit. Közöttük egy kelet-nyugati tengelyű gyalogos utcát alakított ki. Az utcától délre az üzleti jellegű funkciókat egy belső udvar köré csoportosította. A tervező itt hibát vétet. A belső udvarba parkolókat tervezett, holott a gépkocsikat nem szerencsés a városközpont belsejébe bevezetni. A személygépkocsik számára a városközpont peremén célszerű parkolókat kialakítani, ahonnan a központ épületei már gyalogosan közelíthetők meg. Ez a megoldás teszi lehetővé a Radburn elv alkalmazását, a gyalogos és a gépjármű forgalom központon belüli szétválasztását. Az elvet nem sikerült az ajkai városközpontban maradéktalanul és hibátlanul érvényesíteni. A városközpont magterületének Vinkovits István által kialakított szerkezete, mindemellett időállóan bizonyult. A központ megvalósítási folyamata a terv konfigurációját követte, bár az egyes funkciók konkrét helye változott.

A központ beépítése 1965 után felgyorsult. Az FMSZ Tervező Iroda 1967-ben elkezdte az iparcikk áruház és az ABC áruház tervezését a Lenin útra tájolva. A Veszprémi Megyei Tanácsi Tervező Vállalat 1968-ban hozzáfogott a szolgáltatóház tervezéséhez. A konkrét beruházási programok birtokában lehetővé és szükségessé vált a városközpont építészeti megoldásainak tisztázása. Ruttkay Gyula 1968-ban, egy rendezési tervjavaslatban pontosította a beruházási programmal rendelkező létesítmények helyét és építészeti összhangját. A terv javaslati követték Vinkovits István 1965. évi koncepcióját. A központ kereskedelmi - szolgáltató része a részletes rendezési tervhez képest azonban átrendeződött, a terület északi részére került. A változtatás indoka a szanalási lehetőségében keresendő. Hiába kísérelte a rekonstrukciót teljes szanalás, a teljes terület egyszerre történő kisajátítása

anyagi források hiányában nem volt járható út. Így viszont különféle kényesszerekkel kellett szembenézni. A tervező a tervlapokon kijelölte továbbá a szállodát és a szolgáltatóház mögötti üzletsort a mai helyükön.

A város 1965-ben készült általános rendezési tervét 1970-ben módosították. A posta és az autóbusz pályaudvar területigénye miatt a központ területét kiterjesztették a József Attila utcáig.

A városközpont oktatási intézményterületével Foltányi Miklós a Győri Tervező Vállalat városrendezője foglalkozott 1970-ben. A Fürst Sándor utcára tájolva helyezte el a zeneiskolát, az általános iskolát, és a Bródy Imre utcai sarkon a 200 fős kollégiumot. A városrendező ezzel a javaslatával eltért Vinkovits István 1965. évi koncepciójától, aki a Deák Ferenc utca mentén sorakoztatta az oktatási intézményeket. A koncepcióváltás nem vált előnyére a Deák Ferenc utcai térfal kialakításának. Meg kell jegyezni, hogy a koncepcióváltásban ismét a kisajátítások kényszerei jelenhettek meg. A Deák Ferenc utca mind két oldalán álltak még a régi parasztházak. Feltehetően a terület felszabadításának nehézségei tették lehetetlenné, hogy – a városközpont magterülete felé - egységes és többé-kevésbé zárt építészeti igényes térfal jöjjön létre. Az oktatási intézmények közül az általános iskola a hetvenes évek közepén megvalósult.

Az 1974–1979 között készült általános rendezési terv a Deák Ferenc utca és a Zalka Máté utca közötti területet a városközpont részévé tette. A területet közintézmények elhelyezése céljára javasolta felhasználni. A terület a nyolcvanas évek elején épült be – az 1979. évi általános rendezési tervtől eltérően – lakóépületekkel.

Ruttkay Gyula, az Állami Biztosító városközpontba településével összefüggésben, 1985-ben újabb beépítési tervet készített a városközpont még be nem épített területére. A központ beépítés Ruttkay Gyula tervei alapján az OTP és a kereskedők háza felépítésével folytatódott. A központ felépítésének teljes befejezése 1999-ben a Hélios üzletház felépítésével történt meg.

A városközpont szerkezete

Az előző fejezetben nyomon követhetők voltak azok a városrendezési folyamatok, amelynek eredményeként kialakult a város központja. Ebben a fejezetben arra keresem a választ, hogy a központ működése megfelelő-e? A városközpont szerkezete alapvetően az alapján ítéltető meg, hogy mennyire képes a központ funkcióinak a hordozására. A szerkezetet az egyes funkciók területi elhelyezkedése, és a közöttük lévő kapcsolat határozza meg.

A városközpont funkciója a város, és a város hatósugarába eső települések lakossága számára középfokú ellátás és szolgáltatás nyújtása. A városi szintű szolgáltatásokra jellemző, hogy nem a mindennapok igényeit elégítik ki, gazdaságosan csak városi szinten láthatók el, éppen a ritkább

igénybevételük miatt. A városközpontokban általában az igazgatási és jogszolgáltatási (bíróház, ügyészség, rendőrség), a művelődési és oktatási, a kereskedelmi és pénzügyi, a posta és a közlekedés, az egészségügy és az egyházak intézményei települtek le. Az egyes intézmények funkcionálisan összetartoznak. Igénylik egymás közelségét mind saját, mind közönségük kényelmére. Ez az összetartozás jut kifejeződésre a különböző övezetek kialakulásában. Az ajkai városközpont területén elhelyezett építmények funkcionálisan jól lehatárolható övezetekben csoportosulnak. A különféle funkciók területi csoportosulását nemcsak funkcionális, hanem térgazdasági törvényszerűségek is meghatározzák.

A városközpontok területének korlátozott volta miatt – piaci körülmények között – itt a legdrágábbak a telkek. A magas telekárak miatt a kis alapterületen nagy hasznót hozó tevékenységek találhatnak itt helyet. Ilyen tevékenységeket a pénzintézetek, a ritka és értékes árukat és szolgáltatásokat nyújtó üzletek folytatnak. A kis jövedelemtartalmú és nagy területigényű tevékenységek kiszorulnak innen. A város településközpontjával sem történt másként. Valamikor a központ és környéke területén MÉH telep, istálló, veteményes kertek voltak találhatóak. A szocializmus viszonyai között a földjáraadék településszerkezetet alakító hatása azonban korlátozottan érvényesült, ezért kerültek oda alacsony szintszámú épületek is. A mai bevásárlóközpontok települési elhelyezkedése ne tévesszen meg senkit, ezeket tömegességük és a motorizáció vitte ki a városok szélére. A klasszikus gazdasági törvényszerűségeknek ellentmondani látszik az a tapasztalat is, hogy az olcsóbb termékeket értékesítő üzletek is utat találtak a központba. Az alacsonyabb ár is képes elviselni a magasabb költségeket, ha tömegével értékesíthető árukról van szó. Sajnálatos, hogy a központ értékes területének beépítése alacsony szintszámú épületekkel fejeződött be.

A városközpont alapszerkezetéről, három zónára tagolódásáról már történt említés. A központi mag területe funkcionális szempontból több részre osztható. Az egyes funkciók területileg viszonylag jól elkülöníthetők egymástól. A központi mag területén (a Petőfi utca, mai Csingeri út és Tornapatak által határolt háromszög alakú területen) az igazgatási, a művelődési, a kereskedelmi, és a pénzügyi funkciók találtak helyet. A központi magon belül, elkülönül egymástól a tömörebb beépítésű keleti rész, a lazább beépítésű nyugati résztől. A keleti részen a kereskedelmi és pénzügyi, a nyugati részen a művelődési és igazgatási funkciók települtek.

A központi mag szerkezetét gyalogutak rendszere határozza meg. A központ funkcióit hordozó épületek ezekre a gyalogutakra fűződnek fel. A városközpont alapvető mozgásformája a gyaloglás. A gyalogosok a központot a Bauxit-lakótelep és a Kossuth utcai lakótelep felől, könnyen megközelíthetik. A gyalogutat a vasútállomás és az autóbusz pályaudvar irányából nem sikerült megfelelően kialakítani. Nem tudatos tervezés eredménye, a gyalogosok

járták ki. Csakhogy a város egyik legfontosabb gyalogos irányának kialakítása nem bízható az esetlegességekre. A központ magterülete és a posta között is hiányzik a megfelelő gyalogos kapcsolat. A posta bejárata elé egy impozáns lépcsősort terveztek, nem használja senki, mivel nem sikerült a Sétáló utca tengelyébe helyezni. Pedig ez által a Sétáló utca esztétikailag megfelelő lezárása is biztosítható volna. Az észrevétellel nem állok egyedül. Idézem József Dénes kritikáját: „A funkcionalista telepítésnek megfelelően az épületek rendszere elválnak a közutak rendszerétől, ezért van itt szükség külön gyalogutakra. A gyalogos közlekedés útvonalai az összetartozó rendeltetésű pontok között természetes módon alakultak ki, a lehetőségeket követik, a látvány nem játszik szerepet az útvezetésben (a fontosabb építészeti elemek, pl. nem egy-egy útszakasz tengelyében tűnnek fel, s az építésztervező által elképzelt, gyalogos forgalmat szolgáló elemek kiesnek a kialakult nyomvonalból, így értelmetlenné, funkciótanná válnak, mint pl. a posta széles főlépcsője).”⁴⁴³

A központ magjában a Sétáló utca rajzolja ki az egyik fő, nyugat-kelet irányú gyalogostengelyt. Erre a tengelyre merőleges a Horizonttól a szálloda étterméig tartó másik fő gyalogút. Ezzel párhuzamosan alakult ki egy második észak-déli gyalogosút, amely a Sétáló utcától indul és a belső udvaron áthaladva ér a kereskedők háza passzázsja alá. Ez a gyalogút keresztezi az ABC áruház rakodóterét és a gépjármű forgalmat két helyen is. Kialakult egy harmadik észak-dél irányú gyalogút is, amelyik a tanácsházától (a mai Városházától) a biztosítók épületéig tart.

Az ajkai Sétáló utca és közvetlen környezetének szerkezeti kialakításában a holland van den Broek valamint Bakema által tervezett, és 1953-ra felépült rotterdami Lijnbahn hatása érvényesült. „A Lijnbaan az üzleti utca funkciójának elmélyítésével a társadalmi kommunikáció színterét teremti meg.”⁴⁴⁴ Ez tapasztalható a Sétáló utca Lenin út felőli teresedésénél is. Az idősebb városiak gyülekező, nézelődő, és beszélgető helyévé vált. A tervezők a Lijnbahn újjáépítése során a Radburn-elvet alkalmazták.⁴⁴⁵ Radburn-elv lényege a gyalogos- és a gépjárműforgalom térbeli elválasztása. A Radburn-elv amerikai találmány. Az első új városok központjai gyalogutakra nyíló üzletsorokkal és a központot körülvevő parkológyűrűvel épültek.⁴⁴⁶ Az ajkai Sétáló utca két oldalára felfűzött üzleteket a vásárlók a gyalogosutcáról közelíthetik meg. Az üzletek árufeltöltése az utcával átellenes oldalakon történik, az üzletházakat kísérő parkolókból. Az elv az ajkai városközpontban azonban sérült a kereskedőház észak-déli tengelyre szerkesztésével. A Sétáló utca és a kereskedőház közötti gyalogos kapcsolatot a tömbbelső parkolást, és az üzletek üzemi forgalmát keresztezve lehetett csak megoldani.

⁴⁴³ József, 1991. 5.

⁴⁴⁴ Kubinszky, 1978. 31.

⁴⁴⁵ Meggyesi, 1985. 90.

⁴⁴⁶ Meggyesi, 1985. 88.

A problémát fokozta, hogy a rendszerváltás utáni időszakban a Sétáló utcai üzletsor üzleteinek hátsó raktár helyiségeit kiskereskedők számára engedték át, üzletek nyitása céljára. Így aztán végképp összekeveredett a gyalogos és gépjármű forgalom. A városközpont beépítési tervét készítő Ruttkay Gyula is szóvá tette Gáspár Jánosnak adott interjújában, hogy „*feje tetejére állt a korábbi építészeti funkció.*”⁴⁴⁷

A központi magterületről hiányzik egy – a bíróság és más igazgatási szervek számára szolgáló – második irodaház, hiányzik továbbá egy önálló könyvtáráépület. A pénzintézeteket is elhelyezhették volna többszintes épületben. A központból kiszorultak olyan intézmények (például földhivatali, munkaügyi, stb.), amelyek városi illetve vonzáskörzeti feladatokat látnak el. Kevés az olyan közintézmény, amelyik nem igényli a központi elhelyezést ilyen, például a kórház, a tűzoltóság.

A második zóna Bródy Imre utca, Fürst Sándor utca, Rózsa utca és Rákóczi utca által határolt déli részén csoportosulnak az oktatás és a jogszolgáltatás intézményei. A József Attila utca és a magterület közötti keleti részén a posta és a közlekedés létesítményei.

Az oktatási övezet területrendezési szempontból sok esetlegességet, városépítészeti szempontból, pedig kevés igényességet vonultat fel. Ahány épület annyiféle koordináta rendszer. Az oktatási övezet épületeit nem a városközpont magja felé szervezték. Bejárataik a központtal ellentétes oldalon találhatóak. Két okkal magyarázható ez a helyzet. Az egyik az általános minőségében keresendő. Az övezet Torna-patak felőli része vízjárta, mély fekvésű terület volt. Az első rendezési tervek nem is javasolták a beépítését. Az elsőként felépített gimnázium épülete is feltehetően emiatt került cölöp-alapokra, és a Fürst Sándor utcához közelebb. A másik ok a Deák Ferenc utca beépítettsége volt. Az utca kisajátítása meglehetősen későn a hatvanas-hetvenes évek fordulóján történt. Addigra már az oktatási épületek zömét felépítették. A patakrendezéssel javultak a terület beépítésének a körülményei. A Vörösmarty iskolát éppen ezért telepíthették volna a Deák Ferenc utcai oldalra is. A városközpont ennek következtében egységes térfalat kaphatott volna dél felől, így viszont lyukas maradt. Az oktatási övezet területe leszakadni látszik a városközpont magterületéről, nem kelti annak képzetét, hogy a központ része lenne.

A második zóna része a jogszolgáltatás épületeinek helyet adó Rákóczi utca. A bíróság, funkciójához képest kevésbé alkalmas épületben kapott elhelyezést. A második zóna területéhez hozzásoroltuk a Rákóczi utcától keletre eső többszintes lakóterületet. A Deák Ferenc utca e rövid szakaszának épületei, a rendőrség épületével kiegészítve a központi mag felé elfogadható színvonalú térfalat alkotnak.

⁴⁴⁷ Gáspár – Giay, 30.

Szólni kell még a második zóna keleti részéről. Itt található a városközpont reprezentatív parkja, amely a Nirnsee-kastély parkjának a maradéka. A kastély helyére és a park további részére telepítették a postát és az autóbusz pályaudvart.

A harmadik zóna területe a Kossuth utcai lakótelep része, bár a lakótelep déli sávja és a Templomdomb funkcionálisan összefügg a központi maggal. Itt található a központ legrégebbi épületei a templomok, és a rendelőintézet. A városközpont előnyös adottsága, hogy a nagy összefüggő zöldterületek egészen a határáig érnek.

A megfogalmazott kritikák ellenére összességében elmondható, hogy a városközpont szerkezete a városközpont funkcióit jól szolgálja. Szűk keresztmetszetek, ellentmondások ugyan találhatóak, de a forgalom mai szintjén működőképes. A következő fejezetben a létrehozott esztétikai minőségről lesz szó.

A városközpont építészeti karaktere

A városközpont városépítészeti együttes. Ide kerültek a város legfontosabb középületei, amelyeknek nem csak a funkciót, hanem a várost is reprezentálniuk kell. Megfelelő színvonalú építészeti kialakításuk tehát alapkövetelmény. Amíg a város lakótelepein inkább építési tevékenység folyt, addig a városközpontban az építés az építészet rangjára emelkedett. Az építészet és az építési tevékenység között a különbség az esztétikai értékekben jelenik meg.⁴⁴⁸ A városközpont magterületének épületeit kompozíciós rendjük kifelé, a fő forgalmi utak felé fordítja, amelyek mentén viszonylag zárt beépítés alakult ki.

Felmerül a kérdés, egy olyan szocialista város, mint amilyen Ajka, milyen mértékben válhatott a város közösségének kifejezőjévé, egyáltalán azzá vált-e? Típusstervek, normatívák, tervszámok világában van-e értelme ilyen kérdést feltenni? Lehet-e helyi identitásról, a hely szelleméről, vagy önálló arcútról beszélni ilyen körülmények között? A város mindent kívülről és felülről kapott, anélkül, hogy lakóit megkérdezték volna. Az ötvenes években a helyi hatalomnak alig volt ismerete arról, hogy melyik főhatóság mit tervez a településben, és hogy azt hol kívánja a településen belül megvalósítani. A középületek a központi hatalom adományaként jöttek létre. A hatvanas évektől nőtt meg valamelyest a helyi közösségnek, de még inkább a helyi hatalom képviselőinek a mozgásteret. Így aztán Ajka városépítésének története nem igazán reprezentálhatja a helyi közösség szellemi és anyagi erejét.

A városközpont elemzése során a szakirodalom és néhány szaktekintély megállapításaira hagyatkozom. A városközpont a város egészét reprezentálja, és mint ilyen érzékeny téma. Az elemzésnek éppen ezért több értékítélet mérlegelésén célszerű alapulnia. Eddig tudomásom szerint két kiváló szak-

⁴⁴⁸ Pogány, 1976. 52.

író foglalkozott Ajka városközpontjával. Közülük az egyik a város szülötte, a városesztétikai kérdésekkel foglalkozó József Dénes, a másik Kubinszky Mihály, aki nem kötődik a városhoz, de mint a városépítészeti alkotások elmélyült elemzője foglalkozott Ajka város központjával. Kubinszky 1975-ben látogatott Ajkára, és írta meg kritikáját.⁴⁴⁹ József Dénes ekkor már elment Ajkáról, de 1991-ben visszatért és elkészített egy kutatási jelentést, amelyben többek között Ajka városépítészeti kérdéseivel is foglalkozott.⁴⁵⁰

A városközpont épületei karakteresen két meghatározó stílus jegyeit viselik. Az egyik a vasbeton építészetre, a másik a téglá építészetre jellemző. Az eltérő stílusjegyeket viselő épületek területileg is elkülönülnek. A vasbeton vázas épületek a központi mag északi és keleti részén, a tégláépületek a mag déli részén csoportosulnak. Mennyire egységes a városközpont kialakítása? A központ felépítése negyedszázadot vett igénybe, sőt, még 1990 után is emeltek épületet a területén, a Hélios üzemházat. Az egység fogalma általában az egyszerre elgondoltat, az egyidejű felépítést feltételezi. A városközpont épületeinek zöme Ruttkay Gyula alkotása, így a tanács-háza, a szolgáltatóház, a Sávház, a szálloda, a biztosítók és a kereskedők háza. 25 év távlatában egy életművön belül is megjelennek eltérő stílusú korszakok. Ruttkay vasbeton szerkezetekkel tervezte az első épületeit, majd átváltott a tégláarchitektúrára. A központ épületei közül a Horizont, a Zenit, a művelődési központ épülete más-más tervező munkája. Talán ez a nyitja annak, hogy a központ az építészeti stílusokat tekintve változatos, de mégis összehangolt képet mutat.

Ajka nem volt a modern építészet kísérleti telepe, épületei között mégis feltűnnek figyelemre méltó alkotások: a kórház, a szolgáltatóház, a tanács-ház, stb. Felmerül a kérdés, hogy a korabeli építészeti törekvések hatásai megjelennek-e a nívós építészeti alkotások esetében. A tanács-háza a japán vasbeton építészet hatását tükrözi. Ruttkay Gyula, Gáspár Jánosnak adott interjújában elmondta, hogy az ajkai tanács-háza megformálásában a japán építészet hatása alatt állt.⁴⁵¹ Első olvasásra meglepőnek tűnik a tervező valamása, mivel inkább Le Corbusier hatása lenne érezhető, különösen az általa tervezett szolgáltatóházon. Némi kutakodás után kiderült, hogy azok a japánok (például Mayekawa), akik hathattak Ruttkayra, Le Corbusier munkatársai voltak. A Szolgáltatóházon Le Corbusier által 1950-ben tervezett Chandigarh-i (India) igazságügyi palota megoldásai tűnnek fel. A szolgáltatóház a városközpont legattraktívabb épülete. Nyugalom és erő árad vasbeton felületekből. A városközpont déli részén épült tégláépületek tervei skandináv hatásra születtek.

⁴⁴⁹ Kubinszky, 1975. 62-64.

⁴⁵⁰ József, 1991. 1-6.

⁴⁵¹ Gáspár – Giay

A következő sorokban a városközpont magját járjuk körbe, előbb a központi mag térfalai mentén, majd a központi mag belsején, a Sétálóutcán megyünk végig.

A. A városközpont „főtere”

A város „főtere”, – a tanács-háza, a szolgáltatóház, az iparcikk áruház, a katolikus templom és a Sávház által határolt tér – Ajka jelképévé vált.

A központi mag, a Szabadság tér inkább térrendszer, négy-öt kisebb-nagyobb tér alkotja. *„Valójában minden szerves térkapcsolás, térsorolás végső és egyetlen összetartó ereje az építészeti tartalom, amely a meghatározott rendeltetésű terek kialakításában és kapcsolatuknak, összefüggéseiknek, sorrendiségüknek módjában kifejezésre jut.”*⁴⁵² Ajka központjában a terek szerves kapcsolata nem maradéktalan. A térhatás alapvető feltétele, hogy a térnek legyenek sarkai, ahol a sarkok hiányoznak, ott a térérzékelés bizonytalan.⁴⁵³ Nem véletlen, hogy a főter fotózásának legkedveltebb nézőpontja a lámpás csomópont környékén található. Innen a tanács-háza és a szolgáltatóház felé nézve valóban érvényesül a térhatás (4.48 kép). A határozott térérzet másik feltétele a térfalak zártsága és megfelelő magassága. A környező térfalak a tér közepéről nézve 25-30 fokos szögben legyenek láthatók.⁴⁵⁴ A városépítészet téralakításra kidolgozott módszereinek alkalmazásával alig találkozunk Ajkán. Azonban a *„városközpont középületeinek elhelyezésében felismerhető a térképzésre való törekvés, a történeti városoknál megszokott térélmény mégsem alakult ki... a templom melletti térrész közel van ahhoz, hogy valódi térfalakkal körülvett, városi tér legyen... városháza túlságosan hátracsúszik, ezért határoló szerepe nem érvényesül eléggé.”*⁴⁵⁵ József Dénes kritikájában a tanács-háza elhelyezését érintő észrevétele egybeesik Kubinszky kritikájával. Kubinszky nem értette, hogy *„Ruttkay miért takarta el ezzel az épülettel (a szolgáltatóházzal – a szerző) saját irodaházépületének felét.”*⁴⁵⁶ Lásd 4.49 képet.

A hagyományos utcák a mozgás, a terek az időzés, a találkozások színhelyei. Előfordul azonban, hogy a tér inkább csatorna szerepet tölt be a közlekedést szolgálva, az utca, pedig az időzését. Ajka „főtere” a használat szempontjából inkább közlekedési, mint tér funkciót tölt be. A környező épületek földszintjének a kialakítása sem teszi élővé és elevenné. Az iparcikk áruház hátat fordít neki, a Szolgáltatóház lévén, hogy az északi oldallal fordul a tér felé nem alkalmas eleven városi élet keltésére, a Sávház földszintjét, pedig a bankok foglalják el. A sávház déli oldala fordul a tér

⁴⁵² Pogány, 1976. 373.

⁴⁵³ Pogány, 1976. 291.

⁴⁵⁴ Pogány, 1976. 315.

⁴⁵⁵ József, 1991. 5.

⁴⁵⁶ Kubinszky, 1975. 63.

felé, a visszahúzott épületszárny előtt elegendő a terület arra, hogy emberek találkozó helyévé váljon. Ehhez persze a Sávház földszintjén ezt segítő funkcióváltásra volna szükség.

A városközpontok hagyományos elemei az „átmeneti terek”, amelyek főleg a központi főteret övező épületek földszintjein jelennek meg. Funkcionális szerepük hasonlatos a magyar parasztház tornácahoz. „Az árkád nemcsak feloldja az épület tömege s a tér közti merev határt, hanem nagyban hozzájárul a tér életének kialakulásához is.”⁴⁵⁷ Talán meglepő, de Ajka modernkori központjában az átmeneti terek hagyománya tovább él. Ne keressünk boltíves, lábas házakat, nem találunk. Az árkád tömegformálásában, pillérsorban, jelzésekben jelenik meg. Ajka főterén árkádok ugyan nem épültek, de a teret határoló épületek földszintjeit úgy alakították ki, hogy mindenütt előtetőszerűen nyúlik eléje a felsőbb szintek épülettömege (iparcikk áruház, tanácsháza), vagy emeleti terasza (Sávház), vagy tetőzete (Szolgáltatóház), vagy a központ házgyári épületei kaptak olyan „gallért” a földszint felett, amelyek mindegy pótolják a hiányzó árkádot. A tanácsháza földszintjének kialakítása közelíti meg leginkább a hagyományos árkádot. Ajka főterén a hagyományos városi terek egyik tradíciója tapintható ki modernizált formában (4.49 kép).

A főterén két fontos középület áll, az egyik a katolikus templom, a másik a tanácsháza. Tömegük, magasságuk reprezentálja funkciójukat. A templom és a tanácsháza két kiemelkedő tömege a tér két átellenes pontján jelzi a lelki és a világi vezető funkciók fontosságát. Ezt a hatást gyengíti a Sávház egyébként jó arányú, hatásos megjelenésű épülete. Hatalmas tömege konkurrál a tanácsháza tömegével, magasságuk szinte azonos (4.50 kép). A templom eltörpülne mellette, ha a Sávház keleti szárnyát nem húzza vissza a tervező, és az épület szintszámát nem csökkenti fokozatosan ötre, majd négyre (4.51 kép). A Sávház, a tér tömegegyensúlyát megbillenti, mivel a tér vele ellentétes oldalán nincs olyan épület tömeg, amely kiegyensúlyozhatná.

B. Városközpont keleti térfala

A városközpont magterületének keleti térfalát a Lenin útra (a mai Csingeri útra) szervezték. A térfalat az iparcikk áruház, az élelmiszer áruház, és a szálloda képezi az étteremmel együtt (4.52 kép). A négy épület jó ritmusban követi egymást. Az iparcikk áruház kétszintes, az élelmiszer áruház földszintes, majd a szálloda háromszintes tömegét a hozzátartozó étterem szintén földszintes tömege követi. A lámpás csomópontból tekintve az épületsor nem kelt hiányérzetet, az ötszintes Deák Ferenc utcai lakóházak kedvező

⁴⁵⁷ Meggyesi, 2009. 148.

4.48.kép: Áruház, szolgáltatóház és a tanácsháza

4.49 kép: Az átmeneti terei

4.50 kép: Tanácsház és Sávház

4.51 kép: Sávház és katolikus templom

hátteret képeznek. A tízemeletes épület jól fókuszálja a látnivalókat. „A szálloda előtti térrész azonban határolatlan szabad felület.”⁴⁵⁸ (Lásd 4.53 képet)

A városközpont épülettömegeinek elosztása kiegyensúlyozatlan. Az északi oldal épületeinek tömege jóval nagyobb, mint a délieké. Egyet kell érteni a szakkritikus megállapításával, amely szerint a városközpont magterületéről hiányzik az építészeti hangsúly. A városközpont képi megjelenésén a garzonlakásos magasházak segíthettek volna.⁴⁵⁹ Kubinszky az építészeti hangsúlyt a városközpont magján belül javasolta megteremtteni. A sávház és a városháza súlyos tömegeivel szemben a szolgáltatóház és az iparcikk áruház kisebb volumenű tömegei állnak. A városközpont későbbi tervezői érezhették a problémát, mert a posta mellé betervezték egy középmagas lakóépületet. Az épület sokat javított a központ tömeg eloszlásán. Tömegénél fogva alkalmas a két másik épület kiegyensúlyozására. Az eredmény azonban csak részleges. A mögötte feltűnő Tűzoltó utcai középmagas házzal együtt a tanácsháza

⁴⁵⁸ József, 1991. 5.

⁴⁵⁹ Kubinszky, 1975. 62.

4.52 kép: A Lenin úti térfal

4.53 kép: A szálloda előtti térség

4.54 A városközpont délkeleti sarka

4.55 kép: A Zenit és a Horizont áruházak

és a Sávház alkotta együttes tömegét, inkább erősíti, mint ellensúlyozza. A városközpont magterületére kíváncsok, amelynek helyét Ruttkay Gyula beépítési tervei pontosan kijelölték, a magterület déli részén.

A központ magterületét délkeleti nézőpontból szemlélve láthatjuk, hogy mennyire „lyukas” a városközpont (4.54 kép). Hiányzik innen egy magasház, amely maga köré szervezhette volna a környező alacsony szintszámú épületeket. Jól látható a kép nézőpontjából a városközpont épülettömegeinek kiegyensúlyozatlansága. Az ABC áruház egyébként is alacsony épületét legalább 60 cm-rel lejjebb helyezték el a kelletténél. A 4.55 kép dokumentálja a városközpont kapacitás bővítésének a lehetőségét is

C. Városközpont déli térfala

A városközpont déli térfala alakult ki legkésőbb. A térfalat a művelődési ház, üzletházak és pénzügyintézetek épületei alkotják. A Torna-patak partjához közeli épületsor elrendezése fűrészfogas. Az épületsort szemlélve arra kell gondolni, hogy a központ déli sávjának beépítése elégséges program híján indult.

Az első épületek, a biztosítók földszintes épületeit a bőségesen rendelkezésre álló terület tudatában helyezték el. Ahogy haladtak előre a terület beépítésével úgy támadt igény újabb funkciók elhelyezésére. A sorban az utolsóként elhelyezett kereskedők háza már alig fért el. A művelődési ház és a biztosítók közti terület hosszú ideig nem épült be. A területért a művelődési és a kereskedelmi funkciók vetélkedtek, végül a kereskedelmi lett a győztes. A Hélios üzletház a rendszerváltás után épült fel. Kétszintes lapos tetős tömege visszahúzott homlokfalaival, fehér téglafelületeivel, hangsúlyos párkányaival, kissé posztmodern ízével új színfolt a városközpont épületei közé (4.56 kép).

A biztosítók földszintes épületei a központban kissé súlytalanok. A tervező érezte, hogy a súlytalan tömeggel kell valamit kezdeni, ezért az épület sarokrészére egy gúla alakú tetőfelépítményt helyezett, emelve az épület tömegét. A tömbszerű épülettömegeket a sarkok megnyitásával, acélcső oszlopokkal és nagy nyílászárókkal gazdagította. (4.57 kép). A tervező az OTP épület és a Kereskedők háza kapcsolatát egy passzázs és egy patio közbeiktatásával tette szervezzé. Az OTP épületén alkalmazott téglalíznák szerepe különösen a homlokzat felső, tömör részén, a tagolás (4.58 kép). A kereskedőház látványát hangsúlyos előtető és a passzázs tetőzete gazdagítja (4.59 kép).

A központi mag déli térfalát igényes szép épületek alkotják. A szemlélődőben mégis hiányérzet támad. A Deák Ferenc utcában közlekedve, különösen nyári időszakban, mikor az utca menti fák lombjai összezárnak, alig vesszük észre, hogy egy középváros központja mellett haladunk el. A városközpont patak part felőli alacsony épületeit a fák lombjai eltakarják.

A Torna-patak nem vesz részt a városközpont látványának alakításában. A patak medrének túlságosan is műszaki jellegű kialakítása nélkülözi az esztétikai igényességet. A patak jelenlegi állapotában inkább csak kanális szerepet tölt be, feladata a patak vízének mielőbbi levezetése (4.60 kép). Magában rejti azonban a városképi attrakció kialakításának a lehetőségét. A városközpont korzóját lehetne itt kialakítani. Ehhez a patak medrét le kellene fedni, a korlátok elbontása és az alépítmény egyébként is szükséges megerősítése után, a „Nagy-híd” és a művelődési központnál lévő híd között. A lefedés medencék sorozata lehetne, sekély vízfelülettel, kis csobogókkal és tipegőkkel. A patak partján árnyas korzó létesítésével a környezet vonzóvá, atraktívva varázsolható. A korzó a magyar városok tradíciójának egyik olyan eleme, amely Ajka központjából hiányzik. A patak-parti sétány kialakítása feltételezi az üzletházak profiljának kisebb átalakítását, kiállítók, presszók, vendéglátók teraszainak megjelenését. A központban, ez idáig alig kapott helyet olyan funkció, amelyik a nappali élet elevenségét megőrizné az esti órákra is. A központi mag és a déli zóna közötti kapcsolat ma meglévő gyengesége az említett módon volna javítható.

A városközpont legkevésbé sikerült része a belső udvar. Parkolónak és árufeltöltő gazdasági udvarnak indult, majd a rendszerváltás után a kiskereske-

4.56 kép: Hélios üzletház déli homlokzata

4.57 kép: Biztosítók épületei

4.58 kép: OTP épülete

4.59 kép: Kereskedők háza

delem hirtelen felfedezte magának. Üzleteket kezdtek nyitni az épületek rak-tárrészeiben. Gyalogutat kellett kialakítani a Sétáló utca és a kereskedők háza között. Keveredett a gyalogos és teherforgalom. Konténerek uralják a képet. (4.61 kép) Hiba volt a központ kellős közepére, az üzletsor mögé a belső udvarba bevezetni az autókat. Árufeltöltés céljára egy jóval szűkebb szerviz utca kialakítása is elegendő lett volna. A klasszikus városközpont szerkezet alakító elvek szerint az autókat célszerű a központ szélén hagyni, és a célpontokat gyalogosan megközelíteni. Annak ellenére, hogy új központ épült, ezt a helyes szerkezetalakító elveket mégsem sikerült érvényesíteni. (Az említett gondolatok mindegyike megfogalmazódott a korábbi rendezési tervekben is.)

D. Sétáló utca és a Hélios üzletház előtti tér

A Sétáló utca a városközpont gerincét alkotja, üzletek sorát felfűző gyalogos utca. Az együttes megítélése a szakirodalomban nem egységes. Két véleményt ismertettek, az egyik a következő: „A kereskedelmi központ gyalogos utcája egy földszintes és egy egyemeletes épületsor között húzódik (...).

A két eltérő magasságú épületsor között nincs rokonság, nem forrnak össze egységes utcaképbe (az emeletes szolgáltatóház robusztus vasbeton formáihoz tágas térre volna szükség, a nyersbeton felületek ebben a szűk térben valósággal riasztóak). A bevásárlóközpont nem lett építészeti nevezetesség. A közösség persze tudattalanul is az utcának azon pontján csoportosul, ahol egy kis teresedés alakult ki (itt a beton hideg sugárzása kevésbé érzékelhető), így ez a naposabb, derűsebb pont lett a város legforgalmasabb találkozóhelye.”⁴⁶⁰ Idézem a másik véleményt: Az ABC áruház „oldalhomlokzata vékony oszlopokra támaszkodó előtetőjével finoman vezeti be azt az üzlet-utcát, mely az üzletház és a szolgáltatóház között vezet végig, s mely valójában a városközpont egyik architektonikus ékessége. Semmi dísz, semmi különlegesség, csak egyszerűségében jól eltalált utca-térarány, megfelelő benapozás, tetszetős és egységes feliratok, megfelelő átlátások a főtér felé.”⁴⁶¹ Az egyik vélemény szigorú kritikát, a másik dicsérő szavakat tartalmaz, ugyanarról. A magam részéről nem vagyok arra hívva, hogy a két szaktekintély véleménye közti ellentmondást feloldjam. Saját véleményem az utóbbihoz áll közelebb. Úgy vélem, hogy a két épület építészeti és funkcionálisan is összehangolt. A közös összekapcsoló motívumot a két épületen megjelenő erőteljes párkányzat jelenti. Az utca téraránya ember-közeli. Az utca Ajka egyik jellegzetessége. A szolgáltatóház robusztus formái a főtér felől jól érvényesülnek. Ha valami kifogásolható, akkor az elmúlt időszakban végrehajtott változtatások sora az épületegyüttesen.

A Sétáló utca egyik funkciója, hogy kapcsolatot teremtsen a Lenin utca és a tanácsoló, a városközpont keleti és nyugati vége között. Az utca indítása illetve érkeztetése építészeti szempontból azonban megoldatlan. Ha keletről igyekezünk nyugati irányba, akkor a látványt a művelődési ház oldalhomlokzata zárja, amelynek nyílászárói kerültek az utca tengelyébe. Ha nyugatról indulunk kelet felé, akkor láthatjuk, hogy az utca lépcsősorral indul, amivel az utca keleti és nyugati végei közötti szintkülönbséget hidalták át. Az épületegyüttes ezért nyugati oldalról úgy tűnik, mintha egy krepidómára (pódiumra) került volna. A szintkülönbség nem zavaró, mivel a krepidóma szintje a szemmagasság alatt maradt (4.62 kép). A vásárlók számára elegendő hely van, bár a kissé hangsúlyosra sikeredett növénytar-tók feleslegesen szűkítik a mozgásteret. A főtér felé az átlátásokat időközben részben elépítették, rontva az épület esztétikai értékén. Az utca keleti tengelyébe a posta épület semleges homlokzata került (4.63 kép), és nem az impozáns bejárati lépcsősora. Ezt a lépcsősort kellett volna a Sétáló utca tengelyébe állítani, az utca gyalogos forgalmának rávezetésével.

Ha a posta épülete felől pillantunk be a Sétáló utcába, akkor láthatjuk az utcának azt a végét, ahol jó időben csoportosul a közönség (4.64 kép).

⁴⁶⁰ József, 1991. 3.

⁴⁶¹ Kubinszky, 1975. 63.

4.60 kép: A Torna-patak

4.61 kép: A belső udvar

4.62 kép: A Sétáló utca nyugati vége

4.63 kép: A Sétáló utca keleti szakasza

Egy időközi átépítés gyengítette a találkozóhely építészeti-kertészeti kereteit. Az utca keleti végén, az egyik oldalon az iparcikk áruház, a másikon az ABC áruház áll. A Kubinszky által dicséret vékony oszlopokra támaszkodó előtetőt már nem láthatjuk. Időközben beépítették. Az ABC áruház után egy öblözet alakult ki, a közönség mégsem itt csoportosul, nem lelt valódi funkcióra. A földszintes üzletház keleti homlokzatán láthatjuk azokat a vékony oszlopokat, amelyek az ABC áruházról az óta már eltűntek. Az utca nyugati végét vizuálisan a művelődési ház keleti homlokzata zárja le.

A könyv az 1940. és 1990. évek közti időszakról foglalkozik. A Héliosz üzletház és környezete a könyv időtávján kívüli alkotás. Mégis kitérek rá, a teljesség kedvéért. A Sétáló utca nyugati vége egy teresedésbe torkollik. A tér két részre válik, egyik része a Héliosz előtti térrész, a másik a városháza déli homlokzata előtt húzódó széles gyalogos út szerepet betöltő térrész. A Héliosz előtti tér nem kelti bennünk a megérkezés érzetét. Nem marasztal. Ebben minden bizonnyal szerepet játszik a tér alapfelületének a kialakítása. A térburkolat kifelé, északnyugati nyitott térfal felé tereli a gyalogost (4.65 kép). A Héliosz előtti térrész, ajkai viszonylatban

4.64 kép: A Sétáló utca keleti vége

4.65 kép: A Sétáló utca nyugati vége

4.66 kép: Héliosz üzletház északról

4.67 kép: Héliosz szobor

meglehetősen zárt tér benyomását kelti. Kialakítása illetve berendezése kissé reprezentatívra sikerült. A növényzettel fedett terület aránya magas, a járdák szélessége keskeny (4.66 kép). Célszerű lenne újragondolni a tér jelenlegi kialakítását. Több, és más van benne, mint amit kihoztak belőle. A város eleven életet élő terévé lehetne varázsolni viszonylag egyszerű eszközökkel. A fiatalok, és a kisgyerekek számára lehetne berendezni játékos szökőkúttal, pancsolóval, és padokkal. Ehhez növényzetét szépen tagolt térburkolatra kellene cserélni.

A Héliosz előtti tér középpontjában magas posztamensre helyezett Héliosz szobor arányai szépek (4.67 kép). A járókelők szemszögéből nézve azonban a szobor nem kap megfelelő háttérrel. A Sétáló utca lépcsői felől közeledve a Héliosz épületének párkánymagassága vizuálisan metszi az alkotást. A szobor témája azonban valóban indokoltá teszi a magasba emelést, hiszen a napistent ábrázolja tüzes szekerén, akit szárnyas paripák röptenek az égbolton, jóllehet az ábrázolttal ellentétes irányban. Talán egy magasabb posztamens megfelelőbb lenne. Az épület kétszintes tömegét jól ellenpontozná. A teret kelet felől egy- és kétszintes üzletházak zárják (4.68 kép).

4.68 kép: Üzletházak

4.69 kép: Művelődési ház

A tanácsháza elhelyezése felfogható egy tér közepébe állított épületként, amelyik a kereskedelem terét elválasztja a művelődés terétől. A művelődési ház (4.69 kép) előtti tér, amíg nem építették meg az agorát egy trapéz alakú, és egy téglány alakú tér összegeként jelent meg. A művelődési ház tervezői jó érzékkel látták meg, hogy az épület tér felőli sarka a tér csuklópontja, amely a két térrészt virtuálisan elválasztja. Javasolták, hogy a csuklópontba állítsanak fel az épület funkciójához igazodó szobor vagy szoborcsoport. Egy szoborcsoport valóban elhelyezésre került, azonban az épülettől függetlenül. A szobor időközben elkerült innen.

Az ajkai városközpont rendelkezik olyan városépítészeti és építészeti értékekkel, amelyek egy alaposan előkészített tervpályázat keretében fokozottan juthatnának érvényre. Érintettem a városközpont olyan jellemzőit, amelyek korrigálásra szorulnak. A tervpályázat lehetőséget adhatna ezek megfelelő kiigazítására. Válasz születhetne arra, hogy a központból kiszorult jelentős közintézmények elhelyezhetők-e a területén? A gyalogos közlekedés és az árufeltöltést szolgáló forgalomnak van-e optimálisabb rendszere? A parkoló terület egy részének feltétlenül a központ belső magjában van-e a helye? A meglévő zöldterületek, a patakpart kaphatna-e nagyobb szerepet a központ életében? A sort még lehetne folytatni. A városközpont egyes épületeit is célszerű lenne megtisztítani az elmúlt időszak ráakódásaitól. A pályázat további eredménye lehet a városközpontot érintő minden jövőbeni beavatkozás megfelelő orientálása.

A városközpont számokban

A városközpontban 30 épület található, az alárendelt épületekkel itt sem számoltam. Az épületállomány háromnegyed része, másfél évtized alatt épült fel, 1968 és 1983 között. A központ rekonstrukciója 1960-as ével közepén indult. A központi mag épületei két időszak termékei. Az első időszak 1968 és 1976 között zajlott. Ekkor felépült a központi mag épületeinek közel két-

harmada (63,63 %-a). A második időszak, egy évtizedes szünet után indult, 1984-től és 1990-ig tartott. Ekkor készültek el a központ hiányzó épületei. A központi mag teljes befejezése a rendszerváltás utánra maradt. Az oktatási övezet épületei a legkorábbiak, egy részük 1960 és 1967 közötti időszakban készült. Több épület épült fel 1968 és 1976 között. A Rákóczi utcai lakóövezet és a közlekedési övezet az 1977 és 1983 közötti időszak terméke.

Az építési módok közül valamennyi megtalálható a központban. Figyelemreméltó, hogy a legkorábbi és a legkésőbbi épületek készültek hagyományos szerkezetekkel. Arányuk az épületállomány több mint negyed részét (26,67 %-át) teszi ki. Blokképület egyetlen egy épült, ez a Vörösmarty iskola. A panelból épült lakóövezet lakóépületei, az állomány egyharmadát (33,33-át) teszik ki. A legtöbb épület vázszerkezettel, a középületek kedvelt építési módjával készültek. Az öntött vasbeton illetve vázszerkezet teszi lehetővé leginkább – a közintézmények által leginkább megkívánt - szabad alaprajzformálást. A vázas épületek aránya meghaladja az épületállomány egyharmadát (36,67 %-át).

A városközpont rendeltetésének megfelelően a középületek aránya magas, 70 %-os. A fennmaradó részarányt, lakóépületek teszik ki. A lakóépületek között két darab középmagas lakóépület és hét darab sávház található a központban.

A városközpont magjában a földszintes és az egyemeletes épületek az uralkodók. A magasabb szintszámú épületek a déli második zónában találhatóak, ahol a három és négyemeletes épületek a meghatározók. Összességében földszintes épület minden ötödik, egyemeletes és négyemeletes épületek aránya 23,33 - 23,33 %. A kettő- és háromemeletes épületek együttes aránya is 23,33 %. A városközpont területén három darab hat- illetve hatnál magasabb szintszámú épület áll. Ezek egyike a tanácsháza épülete.

A városközpont területén épült arányaiban a legtöbb épület egyedi terv alapján. Az egyedi tervek aránya 56,67 %. A Rákóczi utcai lakóterület nélkül számolva, ahol az épületek títustervek alapján készültek, a városközpont épületeinek közel háromnegyed része (72,73 %-a) épült egyedi terv alapján.

A városközpont területén, két helyen van lakóépület, a Béke utca és a Lenin utcai csomópontban és a Rákóczi utca környékén. A 320 darabos lakásállomány 12,5 %-a egyszobás, 27,5 %-a másfél szobás, szintén 12,5 % a kétszobás lakások aránya. A legnagyobb részarányt a 2,5 szobás lakások teszik ki 47,5 %-os részesedésükkel.

A városközpont területe 21,2 ha. Beépítettsége 16,5 %-os, a terület jellegéhez képest alacsony. A szintterület-sűrűség sem magas, 0,51 értéket mutat. Az átlag szintszám is alacsony, amely a lakóövezet nélkül 2,5, az ötszintes lakóépületekkel együtt 3,1. A városközpont lakásaiban elméletileg, maximum 1200 fő helyezhető el.

4.28 Ajkai utcaképek

Az utcakép elemzéseknek többféle módszere alakult ki. Az útikönyvek a lineáris látványelemzést alkalmazzák. Kijelölnek egy-egy útvonalat, amelyre felfűzik a látnivalókat. Egy másik módszer a szekvenciális látványelemzés. „A végigjárás logikája és az egymást követő városképsorok láncolata hozta létre a szekvenciális (szakaszos) látványelemzés módszerét, amit Gordon Cullen dolgozott ki először 1961-ben. A módszer lényege, az útvonal önmagában többé-kevésbé homogén karakterű szakaszokra való felbontásában, a 'csuklóponthi' szerepet betöltő terek, útcsatlakozások, valamint az egyedi jellegű 'városképi események' egymást követő rögzítésében, és elemzésében rejlik. Kitérhet azokra a kisebb városképi anomáliákra, amelyek orvoslásában jelentősen javítható az adott útszakasz összképe.”⁴⁶² A belváros legfontosabb utcáit a szekvenciális elemzéshez közelálló módon mutatom be. A fotók nem művészi alkotások, szerepük kimerül a mondanivaló dokumentálásában. Ajka utcái évszakonként eltérő képet mutatnak. Az épületek, a sűrű lombzat miatt nyáron alig fotózhatók. A téli utcakép már többet enged az épületekből láttatni, viszont meglehetősen sivár látvány tárul elénk. A problémát úgy igyekeztem áthidalni, hogy néhány esetben bemutattam mindkét évszak képeit. Az utcákat továbbra is korabeli nevük szerint szerepeltetem.

Tanácsköztársaság út

A Tanácsköztársaság (a mai Fő) út a város egyik főforgalmi útja. Északi irányban a 8. számú főközlekedési úttal, déli irányban - a Lenin út közbeiktatásával - Úrkúttal, illetve Padragkúttal köti össze a várost. A Kossuth utca kiváltására készült, a teherforgalom városon belüli gyorsabb, kevésbé körülményes lebonyolítása érdekében. A Széles-víz és a városközpont közötti szakaszával foglalkozom. Az út belvárosi szakaszát két legfontosabb csomópontja – az Ifjúság utcai és a Kórház utcai – három részre tagolja. Térfalakról az út teljes hosszában csak az út nyugati oldalán beszélhetünk, mivel a keleti oldala a Városligettel határos. A Kórház utca és a Béke utcai csomópont között kapott az utca térfalat a keleti oldalon is. Az út beépítése viszonylag egyöntetű. Három blokk szerkezetű kockaházat leszámítva, paneles szerkezetű lakóépületek határolják. Az épületek az út északi részén ötszintesek, a belső szakaszon hatszintesek. Az út menti építkezések zöme a hetvenes évek első felében zajlott le, csupán az útszakaszt indító három panelszerkezetű kockaház készült el a nyolcvanas években.

A város északi irányból ezen az úton közelíthető meg. A városba érkező idegen az utat végigjárva szerzi első benyomásait a belvárosról.

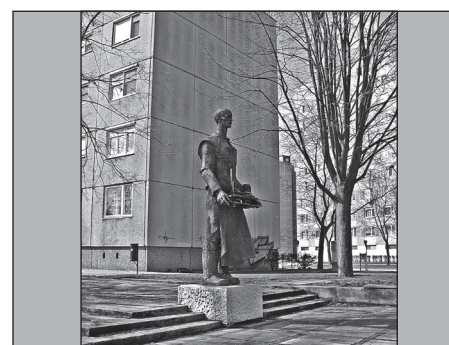
⁴⁶² Meggyesi, 2006. 61.

4.70 kép: Az út belvárosi bevezető szakasza

4.71 kép: Feltűnnek a középmagas házak

4.72 kép: A Városépítő szobra

4.73 kép: A Kossuth utcai lakótelep

Az út belvárosi szakasza építészeti igényesnek minősíthető. Nyugati térfalat az iparosított építészet adta lehetőségeket kimerítve alkották meg tervezői. Az út kommunikációs programját a Kossuth utcai tízemeletesek kissé elbizonytalanítják. Az úton közlekedő a Kossuth utcai tízemeletesek közelébe érve nem tudja eldönteni: beérkezett-e a központba, vagy a korábban már feltűnt Kórház utca középmagas házak, illetve a Béke utcai pontház körül keresse. Nem tudja, mert nem informálja róla semmi, hogy a központot nem a Kossuth utcai középmagas épületek körül kell keresnie. Ez bizony többeket félrevezetett már. Ha a városközpontba igyekvő túljut a Városépítő szobrán, akkor az út egyértelmű nyomvonalvezetése beviszi a város központjába.

Az út – a Széles-vízi hídtól az Ifjúság utcai csomópontig tartó – első szakaszát ötszintes kockaházak kísérik nyugodt ritmusban. Az első három épület panelszerkezetű (4.70 kép), a következő három épület, pedig blokk szerkezetű. Az úton továbbhaladva feltűnnek a központ környéki (a Kórház utcai és a Béke utcai) pontházak, itt még egyértelmű irányt mutatva az úton haladónak.

(4.71 kép). Baloldalon különféle rendeltetésű – a zöldterületi funkciótól idegen – földszintes épületeket láthatunk (benzinkút, élelmiszer áruház). A háttérben ráláthatunk a Szőlőhegy családi házakkal beépített reliefjére.

A következő szakaszt Rátónyi József 1984-ben elhelyezett Városépítő című bronzszobra vezeti be (4.72 kép). Ajka szobrainak jelentős részét – jó érzéssel, jelzésszerűen – utak találkozásában, az egymásra merőlegesen elhelyeztetett, a sávházak által szabadon hagyott „hulladékterületekre” helyezték el, mintegy pótolva a modernitás építészete által elhanyagolt sarokképzést. A középső szakaszon haladva balra nézve feltűnnek a Kórház utca tízemeletes épületei, amelyek határozott cezúrát húznak a lakóterület és a zöldterület közé. A 4.73 képen jól látható a középmagas ikerház nagyon is indokolt hangsúlyképző szerepe. A kissé hosszú, a beépítés monotonosságát illetve horizontalitását az épületegyüttes középpontjába elhelyezett középmagas épület jól ellenpontosza, másrészt uralkodó motívumként az egész beépítést rendezi, fókuszálja. A szakasz jobboldalán a Kossuth utcai lakótelep szekciónként lépcsőzött sávházai, baloldalon a központ környéki pontházak láthatók, ellensúlyozva a fogazott sávházak által keltett centrifugális hatást (4.74 kép).

Az utolsó szakaszt az azonos időben ültetett fák összefüggő, azonos magasságra nőtt lombkoronái alatt tehetjük meg. Az út tengelyébe került üvegyári tízemeletes épület már túl mutat a városközponton (4.75 kép). Ha jobb oldalra tekintünk, akkor a katolikus templom és a plébánia épülete tűnik fel a fák között. (4.76 kép) A plébánia épület a mai formáját Papp Zoltán építésmérnök tervei alapján nyerte el, a rendszerváltás környékén. A korábbi építészeti igénytelen épület a tervező kezén szépen formált épületté vált. A városközpontba érve baloldalon egy pontház, jobb oldalon, pedig az iparcikk áruház épülete fogad bennünket (4.77 kép). „Ez az egy pontház igényesebben van megtervezve, s ha valaki észreveszi ezt az információtöbbletet, valószínűleg megérti az információtöbbletben rejlő 'üzenetet' is: a központot itt kell keresni.”⁴⁶³

Lenin út

A Lenin (a mai nevén Csingeri) út része a várost átszelő főforgalmi útnak. A vasúttól délre eső városrész lakó- és ipari területeit köti össze a városközponttal. Az út két szakaszát járjuk végig oda-vissza. Az egyik szakasz a vasúti felüljárótól az Alkotmány utcai csomópontig terjed, a másik a városközpont magterületének keleti térfalával határos.

A Csikólegelőről észak felé közelítve a városközpontot két tízemeletes épület tűnik fel. A belváros kapuzatát képezik, mintegy cezúrát képezve a belváros és a déli városrészek között (4.78 kép). Ha az útról nyugati irányba tekintünk, akkor a város sziluettképében is meghatározó szerepet játszó,

⁴⁶³ József, 1991. 5.

4.74 kép: Jobbra a Kossuth utcai lakótelep

4.75 kép: A városközpont felé

4.76 kép: A római katolikus templom

4.77 kép: A városközpontba érve

gyárcéményeket láthatjuk, a garázsépületekkel, a szénosztályozóval valamint az erőmű és timföldgyár épületeivel a háttérben (4.79 kép). A keleti oldalon a lakóterületekkel közre fogott üvegyár épületei és kéményei tűnnek fel, a távolban a Szőlőhegy gerincvonala rajzolódik ki (4.80 kép).

Az Alkotmány utcai csomópontba érkezve az előtérben látható alacsony épületek mögött tűnik fel a Béke utcai sarkon álló pontház, a katolikus templom, a sávház és a tanácsház épülete. Ez a nézőpont is igazolja, a központ épülettömegei kiegyensúlyozatlan eloszlásáról korábban már leírt észrevételt (4.81 kép). Az út keleti oldalán látható az ember építő tevékenységének szukcessziója, ahogy fokozatos harapott le egy-egy területrészt a parkból, a posta és az autóbussz pályaudvar számára. A Nirnsee-kastély parkjából megmaradt területen alakították ki a Hild-parkot. Csökkent területével is kellemes színfoltja a belvárosnak. A korábbi kastélypark fokozatos eróziója mutatkozik meg a Hild-park északi térfalának esetlegességeiben is. A volt kastélypark egy részét foglalja el az autóbussz pályaudvar (4.82 kép). A posta-épület kétszintes lapos tetős tömege és a már említett igényesen megtervezett középmagas lakóépület zárja az útszakasz keleti oldalát.(4.83 kép)

4.78 kép: A városközpont felé

4.79 kép: A gyárkémények

4.80 kép: Üveggyár

4.81 kép: A városközpont előtt

A Béke utcai csomópontból déli irányba nézve jobboldalon a központ – innen nehezen fotózható – keleti térfala látható, (4.84 kép)) amelyet baloldalon a posta épülete ellensúlyoz az utca felénk eső szakaszán. A vasúti felüljáróra vezető út tövébe telepített pontházak jól tagolják a hosszú, egyenes az utat, és megfogják a szemlélődő szemét, zárják a belvárost, és kaput nyitnak a Csikólegelő irányába (4.85 kép). A középmagas házak mögött feltűnik a családi házakkal beépült Csikólegelő reliefje, előtte, pedig az üveggyár kéménye. Az út hosszú egyenes szakasza folyamatos emelkedéssel halad át a vasút felett. Az út töltése brutálisan hasít bele a város testébe, kettévágva a város Torna-patak és vasútvonal közé eső sávját.

Petőfi utca

A Petőfi utca a város másik főforgalmi útja. A város nyugati településrészei, valamint a városközpont között teremt kapcsolatot. A Móra Ferenc utca, a Sport utca, a Semmelweis utca és a Kossuth utca forgalmát gyűjti össze. Az utca, a távvezetékektől a városközpontig, a Torna-patakot kíséri,

4.82 kép: Autóbusz pályaudvar

4.83 kép: A posta és az igényes pontház

4.84 kép: Lenin út a Béke utcából, télen

4.85 kép: A belváros kapuján túl - Csikólegelő

ezért csak északi térfaláról beszélhetünk. Az utca több ütemben épült be. Legelőször a negyvenes években a Bauxit-lakótelep menti földszintes műmesteri házak készültek el, majd az ötvenes években a Marton Sándor-lakótelep első üteme. A városközponti szakasz mentén a rekonstrukció a hatvanas években indult. A Bauxit-lakótelep műmesteri házait a nyolcvanas években cserélték le az ötszintes paneles épületekre.

A hosszú és egyenes Petőfi utcát a jelentősebb útsatlakozások két hosszabb és két rövidebb szakaszra bontják. A csomópont közötti szakaszok beépítése viszonylag homogén. Az első szakasz a Marton Sándor-lakótelep háromszintes, szocreál jellegű, téglaszerkezetű, magastetős épületei alkotják. A szakasz a Sport utcai csomópontig tart. A csomópont után csökken a szintszám, az első épület téglaszerkezetű, kétszintes, magastetős épület. Az épület magyaros jegyeket visel magán. Az Új élet utcai és a Semmelweis utcai csomópontok között ötszintes, egységes kialakítású paneles sávházak következnek. A Semmelweis utcai és a Kossuth utcai csomópont között az első épület ismét kétszintes, téglaszerkezetű, magastetős épület. Szocreál jegyeket visel magán. A rendelőintézet

4.86 kép: Petőfi utca a Suzuki szervizzel

4.87 kép: Garázsok

után három ötszintes blokkszerkezetű, lapos tetős kockaház következik. A Kossuth utcai csomópont után egy hatszintes, lapos tetős sávházat láthatunk. Az utcát a katolikus templom alacsonyabb tömege zárja. Mit tapasztalhattunk? Egyrészt a központ felé haladva egyre nő az épületek szintszáma. Másrészt az egyes azonos szintszámú szakaszokat alacsonyabb épületek szakítják meg, szinte azonos távolságokban. Ezek a beépítési magasságban jelentkező váltások kellemesen tagolják a hosszú utcát, megelőzve az egyes szakaszok beépítésének monotonná válását. A villamos távvezetékek és a Tanácsköztársaság út közötti útszakasz (a teljes Petőfi utca) északi oldala egységes, az összehangoltság érzetét keltő építészeti térfalként zárja le a lakótelepeket. Az utca déli oldaláról ez már nem mondható el. Nézzünk néhány részletet, az utcát végig járva.

Balra a Suzuki szerviz épülete indítja az utca első szakaszát, amely a Május 1. térig tart. A földszintes két tömegből álló épület eresz kialakítása a márka származási országának építészeti jellegzetességére utal. Az utca mellett, a Móra Ferenc utcáig jegenyefasor húzódik. A jegenyefa Ajka jellegzetes fája. Az út tengelyében a háttérben felsejlik a tanácsháza épülete. Jobbra a Tornapatak medre kíséri az utat, balra, pedig a Marton Sándor-lakótelep déli térfala tűnik fel (4.86 kép). Az úton továbbhaladva a garázstelep igénytelen kialakítású épületeit láthatjuk, a távolban pedig az erőmű két kéményét. A látvány javítható bokorsor telepítésével (4.87 kép). A Gyár utcai csomóponthoz közeledve a 78 lakásos téglalapú épület tagolt tömege tűnik fel a fák között. Az igényes, egyedi tervezésű épület felépítésének az volt a célja, hogy a városközpont megfelelő színvonalú építészeti bevezetését biztosítsa (4.88 kép).

A Marton Sándor- és a Bauxit-lakótelepeket a meglehetősen széles Május 1. tér választja el egymástól. A tér térfalai a nyugati oldalát leszámítva bizonytalanok, alig érzékelhetők. „Ha a térfalak hiányoznak, akkor már nem térről,

4.88 kép: A 78 lakásos téglalapú épület

4.89 kép: A Május 1 tér délről

4.90 kép: A városközpont felé

4.91 kép: Petőfi utcai panelépületek

hanem térségről... beszélünk.”⁴⁶⁴ A tér ketté válik, őrizve a Bauxit lakótelep korábbi elkülönülését a várostesttől. Az egyik része inkább park, a másik része inkább közlekedési csatorna szerepét tölt be. Az elkülönülést a növényzet jellege és telepítési módja változatlanul erősíti (4.89 kép).

A Petőfi utca második szakasza a Bauxit-lakótelep mellett húzódik. A Május 1. tértől a Semmelweis utcáig tart. Egy kétszintes épület indítja. Az utca tengelyében a tanácsháza domináns hatása érvényesül, amely a Semmelweis utcai csomópontig az utca tengelyében áll, mintegy célt adva a nyugat felől érkezőnek (4.90 kép). Az Új élet utca és a Semmelweis utca között álltak a műmesteri házak. A földszintes magastetős, tagolt tömegű, négylakásos lakóépületeket a timföldgyár művezetői számára építették a negyvenes évek elején. A nyolcvanas évek elején ezeket az épületeket lebontották, és helyükre ötszintes panel szerkezetű sávházakat telepítettek. A váltás megítélése nem egyöntetű. Ruttkay Gyula sokak véleményét fogalmazta meg a Bauxit lakótelepet értékelve: „a környezet magán visel olyan

⁴⁶⁴ Meggyesi, 2009. 135.

jegyeket, amik normális városias jegyek... Külön szerencse és külön élmény, hogy van ilyen, mert ma is nagyon szép a platánfás, ligetes, nagyon humánus környezet, ami ott kialakult és hiteles, városias képet ad. Sajnálom, hogy a Petőfi Sándor utcában megjelentek a házigyári házak, és lebontották az ún. műmesteri házakat. Szerintem ez kellemetlen belenyúlás volt a várostervezésbe.”⁴⁶⁵ Kétségkívül igaz, hogy a paneles épületek nem versenyezhetnek a műmesteri házak és környezetük kellemével. Ugyanakkor az ötszintes épületekből alkotott térfal inkább felel meg a középváros rangjának, határozott és egységes térfalat képez a városközpont felé vezető út északi oldalán. Az épületeket a központ közelségére figyelemmel, előtetőkkel látták el, földszintjeikre orvosi rendelők, és irodák kerültek (4.91 kép).

Az utca rövid harmadik szakasza Semmelweis utcától a Kossuth utcáig húzódik. A Semmelweis utcai sarkon áll az ötvenes évek elején épült, ízig-veéig szocreál rendelőintézet (4.92 kép). A magastető, kétszintes épület timpanonos véghomlokzatával fordul a Petőfi utca felé. A rendelőintézet után három ötszintes, lapos tetős, blokkos kockaház következik. Egyetlen előnyük, hogy a Templomdombra kedvező rálátást biztosítanak, illetve a Templomdomb zöldterületét hagyják ráfutni a városközpontra.

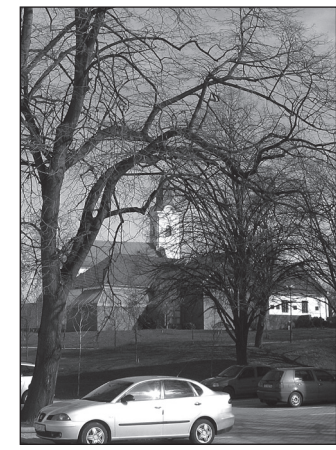
A 4.93 kép az egykori evangélikus paplakból kialakított múzeum épületét mutatja, mögötte az evangélikus templommal. A múzeum épület bővítését Ruttkay Gyula úgy oldotta meg, hogy az épület új részeit nyersen maradt téglahomlokzatokkal különböztette meg a fehér színű vakolattal ellátott régi épületrésztől. Az épületegyüttes szépen koronázza a dombot. A 4.94 kép a következő épületekből feltáruló látványt mutatja. A paplak homlokzata az ajkai parasztházakra jellemző jegyeket viseli: macskalépcsős oromfal lezárás, kis kiülős vízvető az ablakok felett. A régi Ajka ritka képei ezek, ennyi maradt a faluból a modernitás szorítása alatt.

Az utca utolsó szakasza már a városközpont területén van, a Kossuth utcától a Tanácsköztársaság utcáig tart. Egy szépen tagolt, jó arányokkal rendelkező épületet láthatunk a 4.95 képen. Az erkélyek és a terasz mellvédjeinek megformálása rendkívül erőteljes. Az épület hatalmas méretei ellenére hagyja érvényesülni a katolikus templom tömegét. A tervező ehhez két esz-közt használt fel. Az épület tömegét egyrészt kettébontotta, és a templom felőli szárnyat visszaléptette, másrészt a templom felőli szárny magasságát fokozatosan lecsökkentette hatról négyre. A sávház után bepillantunk a templom kertjébe, ahol a sekrestye és a plébánia épülettömegei tűnnek fel. A sávház és a templom telkei közötti határt a faszor rajzolja ki (4.96 kép). A Béke utcai csomópontból visszatekintve a Petőfi utca utolsó két szakaszán a szabadonálló épületek zárt fallá állnak össze (4.97 kép).

⁴⁶⁵ Gáspár- Giay, 28.

4.92 kép. Rendelőintézet

4.93 kép: A Templomdomb a Múzeummal

4.94 kép: Az evangélikus templom

4.95 kép: Sávház

Alkotmány utca

Az Alkotmány utca alapvető funkciója a vasútállomás és a városközpont közötti kapcsolat megteremtése. A két végpont közötti forgalom nagysága miatt számtalan üzlet települt az utca két oldalára. A vasútállomás előtti tér funkciója a különböző közlekedési eszközök közötti váltás lebonyolítása. Nevezetesen a vonatról az autóbuszra való átszállás, és viszont. A városba érkező számára az első benyomás a településről a tér láttán fogalmazódik meg. A fogadtatás lehet kellemes, hívogató és lehet barátságtalan, elutasító. A vasútállomás előtti tér és térfalainak építészeti kialakítása éppen ezért

4.96 kép: Templomkert

4.97 kép: A Petőfi utca utolsó szakasza

4.98 kép: Vasútállomás épülete

4.99 kép: A vasútállomás előtti tér, a restivel

árulkodó. Elárulja, hogyan viszonyul a város a saját lakóihoz, és a hozzá érkező vendégekhez. A tér és a városközpontba vezető út nivós építészeti kialakítása tehát a város elemi érdeke. Kiemelkedő forgalmi szerepét az utca térfalai építészeti kialakításának is tükröznie kell.

A vasútállomás egyemeletes főépülete az 1870-es években épült. A korabeli állomásépületek jellegzetes stílusjegyeit viselte. Ízes, szép épület volt. Az épületet a hatvanas években „korszerűsítették”. A főépületet akkor kapta mai jellegtelen arculatát. A nyeregtető helyett lapos tető került rá, a homlokzatokat díszektől megfosztották (4.98 kép). A főépület mellé, jobbról és balról ugyanakkor építettek fel a szintén igénytelen lapos tetős forgalmi és üzemi épületeket.

Ha a városba érkező a vasútállomás előtti lévő térre kiér, és körbe tekint, a következőket, láthatja. A látogatót egy bizonytalan karakterű, határozott térfalak nélküli teresedés fogadja. A tér épületei az új és a megmaradt régi konfliktusos viszonyáról árulkodnak. A resti épületét József Dénes városképi eseményként értékelte (4.99 kép). A Kinizsi utca megmaradt földszintes, hagyományos szerkezetű épületei mögé szorultak az ötszintes házgyári épületek, szűk területre összezsúfolva (4.100 kép). Több szempontból is kedvezőbb

4.100 kép: Vasútállomás előtti tér részlete

4.101 kép: A Béke utcai csatlakozás

4.102 kép: Az Alkotmány utca csatlakozása

4.103 kép: Alkotmány utca nyáron

lett volna a Kinizsi utca elejének teljes szanálása. Egységes, összefüggő térfalat lehetett volna alkotni, a lépcsőzetesen telepített panel épületsor folytatásával a Kinizsi utcáig (4.101 kép). A Béke utca és a Kinizsi utca találkozásának környékéről hiányzik egy – a vasútállomás városszerkezeti jelentőségét kiemelő – közepmagas épület. A tér nyugati térfala lezáratlan, kialakulatlan. Az Alkotmány utcai sarokra, egy földszintes, a sarokpont utcaképi jelentőségéhez mérten kis tömegű, lapos tetős élelmiszerboltot helyeztek el (4.102 kép). Ide egy nyeregtetős épület kívánkozik, amely lezárná az Arany János utca és az Alkotmány utca földszintes házsorait.

Az Alkotmány utca jobb oldala jól indul. A zárt sort alkotó, négyemeletes házgyári épületek földszintjén az utca jelentőségéhez igazodva üzleteket alakítottak ki. Aztán megszakad a sor, hogy helyet adjon a terület jellegéhez képest nem tematikus építészeti elemnek, a vásárcsarnoknak. A háttérben, az utca tengelyében feltűnő közepmagas épület megnyugtató, irányt ad az utcának. Az Alkotmány utca déli oldala a régi Ajka egyedülként megmaradt házsora. A 30-as évek második felében épült be. A beépítés hézagosan zárt sorú. A hagyományos egy-kétszintes, magas tetős polgárházak a korszak pol-

4.104 kép: Alkotmány utca télen

4.105 kép: Alkotmány utca, vásárcsarnok

gári ízlését tükrözik vissza, változatos utcaképet formálva. Az utca más-más képet mutat évszakonként. A nyári képet az egyidős fák lombkoronái határozzák meg. Az épületeket az utca mindkét oldalán szinte eltakarják (4.103 kép). Az utca téli, lombtalan képe megmutatja az utca déli térfalának szépen ívelő házsorát (4.104 kép).

Vajon mit írt az utcáról 1991-ben József Dénes, aki az ország településeinek környezeti értékelésével foglalkozott: „Az állomáshoz vezető utca egyik oldalán megmaradtak a régi polgárházak, a másik oldalát szanálták, a felszabadított területen épült fel a vásárcsarnok. A hosszú épület üvegezett véghomlokzatainak a közönség bejáratai, az utca felé a 'hátsó homlokzatok', a raktárok fordulnak. A történeti városközpontokban a vásárcsarnokok mindig kiemelkedő városlépi elemek voltak, az ajkai vásárcsarnoknak – láthatóan – ilyen szerepet nem szántak. A sematikus utcai homlokzat nem gazdagítja az utcaképet, az egyenes, merev tömeg nem hoz létre maga körül vonzó teret. Az utca kertervezője is így fogta fel a vásárcsarnok utcaképi funkcióját: kettős fasorral takarta el az épületet. Az utcakép egységét – építészeti egység híján – fasorokkal próbálta megvalósítani.”⁴⁶⁶ A vásárcsarnok épülete nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy az Alkotmány utca északi oldalának térfalát alkossa (4.105 kép). A mindkét oldalán zárt sorú, illetve hézagos zárt sorú beépítéssel induló utca a második szakaszán elveszti karakterét. Mindkét oldalán szétesik a beépítés.

Deák Ferenc utca

A Deák Ferenc utca a városközpont magterületét kísérő szakasza Ajka egyik ősi utcája volt. Az utca két oldalát valamikor szalagtelkeken álló parasztházak kísérték. A mai utca déli oldalának mindkét végén lakóterületekkel, középső szakaszán iskolák telkeivel határos. Az út gyűjtőúti kategóriába tar-

⁴⁶⁶ József, 1991. 3.

tozik. Szerepe, hogy a városközpontot mentesítse a nyugati lakóterületek és a vasútállomás közötti forgalomtól. Az utcát két fontosabb rácsatlakozó út három szakaszra bontja. Az első szakasz – nyugatról kelet felé haladva a Bródy Imre utca, amely a lakóterületet választja el az oktatási területtől. A következő szakasz a Rákóczi utcáig tart, amely a közintézmény területet határolja el a lakóterülettől. Északi oldalán mindvégig a Torna-patak medrét követi. Térfal képzésről, ezért csak a déli oldal kapcsán lehet beszélni.

A déli oldal mindhárom szakasza eltérő jellegű. Az első szakasz déli térfalát három hagyományos szerkezetű, de építészeti nívójukat tekintve különböző épületek alkotják. A két-három emeletes 78 lakásos téglapépületet (4.106 kép) két négylakásos, egyemeletes társasház követi.

A Deák Ferenc utca középső szakaszának déli oldala a városközpont oktatási területével határos. A Bródy Imre utca sarkán álló szakközépiskola tornacsarnokával fordul a Deák Ferenc utca felé. A háromszintes iskolaépülethez és két szint magas tornateremhez földszintes nyaktaggal kapcsolódik a négyszintes kollégium. Tagolt tömegű épületegyüttest eredményezett a beruházási program (4.107 kép). A Deák Ferenc utcának a nyugati szakasza az iskolák építése idején még nem létezett. Az első oktatási intézményeket, ezért a Bródy Imre utcára fűzték fel. Az intézmények eredendően nagy – és nemcsak gyalogos – forgalmat gerjesztettek, ezért érthetetlen a Bródy utca szűk keresztmetszetű kialakítása.

Az utca keleti szakaszának tengelyébe – a Bródy Imre utcai csomópont után – az üvegyári tízemeletes épület került, mintegy lezárva az utcát. A szakközépiskola kollégiuma után az utca térfala hiányzik, iskolai tornapályák foglalják el a helyet. Az utcának éppen azon a szakaszán hiányzik az egységes építészeti térfal, ahol a városközpont változatos beépítését kellene egy nyugodt kialakítású térfallal ellensúlyozni. Annak ellenére, hogy az oktatási intézmények területe a városközpont része, mégsem tájolták az intézményeket a városközpont magterületének irányába. Jelentős városépítészeti hiba, amely már nem is orvosolható. A döntéshozók a városrostervezők javaslatait nem fogadták meg. Foltányi Miklós 1972-ben készített terve, majd Ruttkay Gyula 1989-ben dokumentált 16 tantermes iskolaépület terve megvalósulásuk esetén egységes lezárását biztosították volna a területnek. Az utca két oldalán húzódo fasor - amelyet itt is egy időben ültetett azonos méretű fák alkotnak - lombos időszakban enyhítik az építészeti térfalak hiányát. (4.108 kép).

Az oktatási intézmények blokkját a rendőrség épülete követi (4.109 kép). Innentől kezdve az utca képe jelentősen megváltozik, szinte zárt sorúvá válik. A Rákóczi utcai csatlakozás után két ötszintes házgyári épület következik, majd egy 11 szintes közép magas ház zárja le az utcát. A Deák Ferenc utcának a Rákóczi utca és a Lenin út közötti szakaszán álló épületei – házgyári voltak ellenére is – elfogadható háttérrel nyújtanak a városközpont magterületének.

4.106 kép: Deák Ferenc utca nyugatról

4.107 kép: A szakközépiskola és kollégiuma

4.108 kép: Deák Ferenc utcai „foghíj”

4.109 kép: A rendőrség és a lakóépületek

A Deák Ferenc utca térfala, városközponti helyzete folytán tudatosabb és igényesebb kialakítást kívánt volna. Jelenlegi állapotában bántóan foghíjas.

Sport utca

A Sport utca a Petőfi utca és az Ifjúság utca, illetve a sporttelepek között teremt kapcsolatot. A város egész szerkezetét tekintve a Gyár utcán keresztül a gyártelepek és a bakonygyepesi út közötti kapcsolatot biztosítja, tehermentesítve a város központján áthaladó Tanácsköztársaság és Lenin utat. Az utca, miután különböző városrészeket köt össze, forgalmi úti szerepet tölt be. Az utca a Marton Sándor- és a Bauxit-lakótelepeket választja el egymástól.

Az utca forgalmát kilenc rácsatlakozás tördeli. A két lakótelep úgy került egymás mellé, hogy utcáik nyomvonalát nem hangolták össze, holott megfelelő tervek készültek erre az ötvenes években. A Sport utcai kivezetéseik tengelyei nem esnek egybe. Ez a helyzet a Móricz Zsigmond utca és a Kaszinó melletti utca kicsatlakozásánál, és ez a helyzet az Óvoda utca és a Kossuth iskola telkétől északra húzódó utca kicsatlakozása esetében is. Az utca ked-

vezőtlen műszaki jellemzőit felerősítette az utca melletti beépítés intenzitásának a növekedése, a térhasználat besűrűsödése, és az utca hálózati szerepének a megváltozása. Azzal, hogy a Sport utcát kikötötték a bakonygyepesi útra, a forgalom megnövekedett rajta, ezáltal a város egyik forgalmi útjává vált. A gyűjtőúti jellemzőket a forgalmi úttá alakult szerep kinőtte. Az utca megérett arra, hogy műszaki paramétereit (a forgalmi sávok megnövelésével, a rácsatlakozások ritkításával) hozzá igazítsák a megváltozott forgalmi körülményekhez, illetve alkalmassá tegyék a nagyobb intenzitású áramlások biztonságosabb levezetésére. Az utca a jelenlegi állapotában a gépjármű forgalmat bizonytalanná teszi. A gyalogos forgalom átvezetése megoldatlan, éppen a legnagyobb gyalogosforgalmi kereszteződésben, a Sport utcai nyolcemeletes és a Kaszinó között. A városközpont felől érkező gyalogosút itt keresztezi a Sport utcát, és itt kapcsolódik a Gyár utca és Frankel Leó utca felől érkező gyalogos forgalomra. Nem véletlen, hogy a kispiac éppen ide, a gyalogutak kereszteződésébe települt.

A két lakótelep eltérő építéstörténete nyomott hagyott az utca két oldalának a beépítésén és térfalának a kialakításán. A két lakótelep beruházói más-más módon értékelték az utca szerepét. A Bauxit-lakótelep építetői és tervezői az Új élet utcára szervezték a Sport utcával határos keskeny tömb beépítését. Ebből eredően a Sport utca felőli oldalt hátsótertként kezelték. A Marton Sándor-lakótelep beruházói és tervezői nagyobb figyelmet fordítottak a Sport utca beépítésére és térfalára. Az utca két oldalának kiegyensúlyozatlan beépítését ilyen előzmények magyarázzák. A járókelő számára talán nem volt feltűnő a Bauxit-lakótelepi oldal hiányos térfala. A lakótelepet hosszú ideig hatalmasra nőtt jegenyefák határolták, élesen elválasztva a település más részeitől. A sűrűn álló fák összefüggő vizuális térfalat alkottak az utca keleti oldala mentén. A Bauxit-lakótelep hosszú évtizedeken keresztül, egészen a rendszerváltozásig külön testet képezett a városon belül. A várostól való elkülönülést, a lakótelepet körülölelő, magas nyárfasorok is kihangsúlyozták. A fákat kivágták és a feltáruló látvány hiányérzetet keltett, sőt kelt a mai napig. A Sport utca keleti oldalán szembevetővé váltak a térfal-alakítás építészeti hiányai.

A Sport utca indító épülete a nyolcemeletes pontház. A Marton Sándor-lakótelep beépítési tervei eredetileg nem irányoztak elő a lakótelepre középmagas épületet. Utólagos elhelyezéséről árulkodik, hogy a Május 1. téri épületegyüttes északi szárnya részben takarja a déli homlokzatát. E kis hiba ellenére is kitűnően elhelyezett épület (4.110 ábra). Az utca keleti oldalán – az Óvoda utcáig – a térfal képzésre nem fordítottak gondot. Az utca elején a kispiac vegyes építészeti minőséget képviselő üzletei láthatók. A kispiac mögött áll a kaszinó színháztermét magába foglaló – építészeti szempontból kevésbé igényes – épületszárny (4.111 kép). A kispiactól északra két - térfal képzésre nem alkalmas, – eltérő tömegű épület található. (4.112 kép).

4.110 kép: Sport utca a nyolcemeletes épülettel

4.111 kép: A kispiac

4.112 kép: Térfal helyett

4.113 kép: A Sport utca északi szakasza

Az utcán északról dél felé haladva a következőket láthatjuk. Az Ifjúság utcai csomópont után az utca két oldalán egy-egy sávházakkal indul az útszakasz. Mindkét sávház azonos építési móddal készült, szintszámuk is azonos. A baloldali sávház földszintjére lakások kerültek, míg a jobboldali földszintje a blokképületek szokásos alárendelt helyiségeit foglalja magában. A homlokzatképzés módja is eltér a két épületnél. Az utca északi szakasza kiegyensúlyozott, mindkét oldalán határozott térfallal rendezik (4.113 kép). Az épületek után jobboldalon a kissé túlméretezett a Kossuth parkot találjuk. Baloldalon megszakad a térfal. A távolban, az utca tengelyében feltűnik a Deák Ferenc utcai téglapépület nyugati szárnyának a tömbje, kedvező lezárást biztosítva az utcának (4.114 kép). A 4.115 kép demonstrálja, hogy a Május 1 teret, vizuálisan az utca tengelyébe véletlenül belekerült téglapépület tömege tarja úgy-ahogy egyben.

4.114 kép: A Deák Ferenc utcai lakóépület

4.115 kép: A Sport utca déli szakasza

4.116 kép: A kórház

4.117 kép: A Kórház utca télen

Kórház utca

Az utca közúthálózatban betöltött szerepe, eredendően a kórház megközelítésének a biztosítása volt. A Korányi utca elkészítésével szerepe a belváros és Ajkarendek közötti összeköttetés megteremtésével bővült. A Kórház utca Ajka azon kevés utcáinak egyike, amelyben felfedezhető a megkomponáltság, amely az utcának a kórházra irányultságában jelentkezik. Az utca tengelye nyílegyenesen vezet rá a kórház épülettömegére (4.116 kép). Az utca északi oldala beépítetlen, a déli oldalán is kevés építészeti elem található. A kevés építészeti elem azonban, tömegénél fogva meghatározza nemcsak az utca, hanem – a Béke utcai lakótelep lezárásaként – a városképet is. A Kórház utca évszakonként más-más képet mutat. Az utca téli látványa kissé sivár (4.117 kép). A téli kép sivárságát a nyári kép látványa feledteti. A fák összefüggő lombozata a középmagas épületek közti ürességet kitöltik, szinte zárt sorúvá teszik az utcaképet. A faszor horizontálitása kellemes kontrasztot alkot a három épület vertikálisával (4.118 kép). Ha a kórház teraszáról vesszük szemügyre a Kórház utca és a Kossuth utcai lakótelep

4.118 kép: A Kórház utca nyáron

4.119 kép: A Kórház utca a kórház teraszáról

feltáruuló látványát, akkor érzékelhetjük a házgyári technológia városépítészeti korlátait. Az iparosított építészet városépítészeti eszköztára kimerül a sávházak és pontházak különböző konfigurációkban történő telepítésében, valamint a sávházak szekciónkénti tördelésében. A kritika az iparosított építésznek szól, és nem annak, amit ebből a várostervezők Ajkán kihoztak. Városépítészeti kibontották mindazt, amit ez a technológia megengedett (4.119 kép).

Ajka fái, hídjai, és szobrai

Ajka utcái és terei évszakonként eltérő képet mutatnak. Az eltérés oka a belváros dús növényállományában található. A nyári képet az egyidős fák lombkoronái határozzák meg. Szinte eltakarják az épületeket az utcák mindkét oldalán. Az egyidős fák összefüggő lombjainak a sora mintha kitöltené a szabadonálló módon elhelyezett épületek közötti űrt. Az utca képét szinte zárt sorúvá varázsolják. Kiegyenlítik a beépítési magasságok különbségeit, kitöltik a nagyobb térfal hiányokat. Ajkán az út menti fasoroknak igen jelentős utcakép alakító, szinte architektonikus szerepük van. A természet pótolta mindazt, amit az építő ember elmulasztott megtenni. Az utcák melletti fasoroknak ez a hiánypótló szerepe Ajka városképének egyik karakterisztikus jellemzője. Az utca téli, lombtalan képe viszont pörén megmutatja az építészeti hiányosságokat.

Ajka hídjai mérnöki alkotások, esztétikai igényeket nem támasztottak velük szemben, kizárólag funkcionálisakat. Az építészeti formálás igényét egyedül a Bródy Imre utca meghosszabbításában a Torna-patakon létesített gyaloghíd képviseli, V alakú tartóival.

A város nem örökölt jelentős építészeti értékeket az elődöktől. A korábbi építészeti környezet szinte nyomtalanul eltűnt (a Nirnsee-kastélyal, az üveggyári kolóniával, stb. együtt), a maradékot szinte a felismerhetetlenségig átalakították (üveggyári kastély, vasútállomás, Kaszinó). A templomok őrizték meg, illetve nyerték vissza eredeti szépségüket. Talán éppen

ezért megindult a város múltjának a „megteremtése” a szellemi szférában. Felkutatták a város történelmét, neves szülőiteit, a városhoz tevékenységükkel kapcsolódó személyeket és hírnevet szerzett lakóit. Emlékükre szobrokat állítottak, emléktáblákat helyeztek el. A város köztéri műalkotásainak témáit tehát részben ők (Fekete István, Molnár Gábor), valamint a múlt más nagyjai (Kossuth Lajos, Fáy András, Bródy Imre, Nagy László) adták. A szentekről sem feledkeztek meg, Nepomuki Szent János, Szent István, Szent Borbála kapott Ajkán szobrot. A szobrok másik nagyobb tematikai körét a városra jellemző foglalkozások, megörökítése adta. Szobrot állítottak a bányásznak, az üvegfúvónak, a kohásznak, a városépítőnek. Mindezek a település lakóinak a városhoz fűződő identitását voltak hivatva megteremteni, erősíteni.

A harmadik tematikus körbe a különféle emlékművek (munkásmozgalmi, első világháborús, 56-os, stb.) sorolhatók. A szobrok negyedik csoportjába a mitológiai alakok (Gea, Flóra, Hélios) megszemélyesítése tartozik. Az ötödik csoportba, az előző kategóriákba nem sorolható alkotások tartoznak: Delfin, Hűség, Ülő lány, Ülő nő, Kígyóbüvölő, Vízköpő, állatok, stb.

A szobrokat a történeti városépítészet korszakaiban általában a terek feszültségi pontjain helyezték el, feltéve, hogy a tér egységes koncepció alapján létesült. Ez által a térbeli rend lényegi mondanivalóval gazdagodott. A modernizmus terei azonban ritkán alakultak egységes koncepció alapján. Az építészetnek és a képzőművészetnek a történeti építészetben tapasztalt egysége megszakadt. A szobrok nehezen találják helyüket a nehezen definiálható tereken.

Ajkán a neves személyek szobrai általában azoknak az intézményeknek a közelében találtak helyet, amelyeket róluk neveztek el. A foglalkozásokat ábrázoló szobrok (Farkas Tibor alumínium Martinásza, Marton László bronz és mészke Üvegfúvók szobra) a vonatkozó üzemek bejáratai közelében kaptak helyet. Rátonyi József bronz Városépítő szobrát a Tanácsköztársaság út és Ifjúság utca csomópontjába állították fel. Marton László által bronzból, mészkeből és fából készített Bányászok szobra a Hild parkot díszíti.

Holló Barnabás bronzból készült Kossuth szobra hányatott sorsú, mai helye már a harmadik. A Hősök teréről (Templomdombról) helyezték át 1976-ban a mai helyére, a Kossuth park egyik sarkára, tehát nem egy kitüntetett helyre. Mintha számúzték volna egy méltatlanul alacsony talapzatra.⁴⁶⁷ A szobrot Holló Barnabás nem erre az alacsony nézőpontra komponálta, hanem egy magas posztamensre, alulról történő nézésre. Át kell helyezni méltóbb helyre, eredeti magasságú posztamensre állítva.

Az emlékművek jelentős csoportját a Templomdombon találjuk. Sajnálatos tény, hogy az emlékműveket sem elhelyezésükben, sem kompozíciójukban nem hangolták össze. Somogyi Sándor mészkeből készített első világháborús emlékművét a két protestáns templom közé helyezték.

⁴⁶⁷ Tilhof, 2009. 285.

Ezért a kompozíció vertikálitása és léptéke nem kelt feszültséget, jól harmonizál környezetével. A második világháborús emlékmű helye, a református templom tövében, önmagában megfelelő. A problémát az első világháborús emlékműtől való távolága okozza koszorúzások alkalmával. Illés Antal 56-os emlékműve szinte rátapad az út szélére.

Dénes Attilának a várossá válás 50 éves évfordulójára készített impozáns és koncepcióját tekintve kifejező szobor-kompozíciója több szempontból is elhibázott helyre került. A szoborcsoport tematikája nem felel meg a Városliget alapvetően szórakozást szolgáló funkciójának. Légüres térbe került, a szoborcsoporthoz zárandóklót nem készíti fel egy megfelelő hosszúságú rávezető út. Az úton közlekedő nem tud megállni, nem tud parkolni. A művész az alkotás előképét a kőkor végi menhirektől vehette. Egy menhirnek a Városliget ligetes része valóban megfelel. Csakhogy itt nem menhírről és nem emlékezésre alkalmas helyről van szó. Meg kell jegyezni, hogy a szoborcsoport léptéke túlságosan is impozáns. Megfelelne az ezredéves megemlékezéseknek is.

Találhatók Ajkán jól elhelyezett szobrokat is. R. Kiss Lenke Gea című mészki szobra a Semmelweis utca tengelyében, Konyorcik János Hűség című mészki szobra a Tűzoltó u tengelyében kiváló elhelyezést kapott. Ha elvonatkoztatunk Bíró Lajos Hélios bronzszobrának a posztamentumára tett kritikától, akkor a szobor elhelyezését az épületszárnyak által meghatározott tér központjába jónak tarthatjuk. Borsos Miklós Flóra bronzszobra a Sétáló utca lépcsőjének közelébe került. A bájos alak úgy hat ott, mint ha kéregetne a lépcsőn járóktól. Parkok fókuszába került Schaár Erzsébet Ülő nő bronzszobra, és Farkas Tibor Ülő lány alumínium szobra a Bauxitlakótelepen. Ugyanígy Borsos Miklós Delfines bronzszobra, és Szent Borbála szobra is a városközpontban. Utcasarkok közelében találtak helyet Tóth Júlia Kígyóölő bronzszobrának, és Illés Gyula Az Éj királynője szobrának.

A sávházakból álló, keretes beépítés esetén hasznavehetetlen földdarabok adódtak az épületek bütöi előtt, az utcasarkokon, például a Béke utca és a Csokonai utca, az Ifjúság utca és az Új Élet utca, az Ifjúság utca és Sport utca kereszteződéseinek közelében. A sávházak Segner kerékszerű elhelyezés esetén a hulladék terület keletkezése elmaradt volna. Az építészek nem kedvelték ezt a megoldást, mert az épületek homlokzata egy részének takarásával jár. A városépítők érzékelték ezt a kellemetlen űrt, ezért képzőművészeti alkotások elhelyezésével tompították az ürességet, „pótolták” a hiányzó sarkokat.

A városban található néhány olyan hely, amely szobrot kíván. Ilyen hely a Móra Ferenc utcát déli végén lévő tér. Az utca tengelyébe, a benzinkút elé egy obeliszk kívánkozik. A Templomdombon, ha „visszaépítenék” az evangélikus iskola épületét, akkor annak tengelyének és a múzeum épület tengelyének a metszéspontjába áthelyezhető lenne az 56-os emlékmű.

4.29 A belváros összefoglaló értékelése

Ajka akkor lépett a várossá válás útjára, amikor az urbanizáció Magyarországon felgyorsult, és az ebből eredő tömeges építkezések kora zajlott. Történelmi idővel mérve éppen ezért válhatott rövid idő alatt várossá. A kor a lakótelep építések kora volt. Az építési szükségleteket a hagyományos építési móddal nem lehetett kielégíteni, belátható időn belül megoldani, az iparosított építési mód jelentősen meggyorsította ezt a folyamatot. Az iparosított építési mód alternatívája a szerves építészet, amely a hely hagyományaiból nő ki, és az emberi igények teljességére reflektál. Azonban tudomásul kellett venni, hogy tömegigények gyors és hatékony kielégítésére az ipari sorozatgyártás az alkalmas. Az előző a személynek szól, az utóbbi a tömegnek. A politika a lakásszámra helyezte a hangsúlyt, mivel szorította a lakásigénylők hada.

A tömeges lakásépítés a nyolcvanas években világszerte elakadt. Megszűntek a gazdasági és urbanizációs alapjai. A jelenség mögött a világgazdaság 1970-es években elindult átstrukturálódása húzódik meg. A technikai fejlődés megszüntette a nagy tömegű alapanyag iránti szükségletet és vele együtt szükségtelenné tette a hatalmas, sok munkást foglalkoztató nehézipari üzemeket. Megszűnt az embertömegek városba áramlása. A kommunikációs technika fejlődése lehetővé tette a döntési központok gyors elérését, a gyors információ és pénzáramlást. A reálgazdaság egésze szorult vissza a nyugati világban, a helyére lépő pénzgazdaság pedig embertömegeket tett feleslegessé.

A kis alapterületű, funkcióhiányos lakótelepi lakások építésének ideológiája az volt, hogy a háztartások szolgáltatásokat vásárolnak, vendéglátóhelyeken étkeznek, a patyolatnál mosatnak. Így aztán nincs szükség a lakáson belül helyet biztosítani az étkezéshez, az élelmiszertároláshoz. Az alvásra és a szabadidő eltöltésre kell csak a hely.⁴⁶⁸ A közösségi ideológiának azonban csak az egyik fele valósult meg. A lakások egyes funkcióit kihagyták, de a funkciókat átvállaló közintézmények nem készültek el, igénybevételük ára a bérekbe nem épült be. A civilizációs fejlődés ennek ellenére kétségtelen, a korábbi komfort nélküli, földpadlós, vályogfalú parasztházakhoz lépest. A földes szobát felváltotta a parkettás, a külső árnyékszék a lakáson belüli WC, a lavórt a fürdőszoba, és a vízért sem kellett a kútra járni. Némi késelemmel a helyiségenkénti kályhás fűtést felváltotta a távfűtés. A száraz, jól szellőztethető, és napfényes lakótelepi lakásban a bérlő illetve a vevő kétszen kapott mindent. A jobb kényelmi viszonyok közé kerülést emelkedésként fogta fel. A házgyári lakás sok családi házban lakó számára is vonzó volt, a kényelmi szempontok miatt. Túlságosan homogén lakásösszetételen

⁴⁶⁸ Lásd: Kenéz, 1972.

a házgyárak hetvenes évek végi és nyolcvanas évek eleji rekonstrukciójával sikerült változásokat elérni. Megnövelték a haránt feszítávokat, így lehetőség nyílt a lakás alaprajzok szabadabb formálására, a fekhelymentes nappalik és félszobás hálók csoportjának kialakítására.

Milyen következtetések vonhatók le a szocializmus antropológiájáról lakótelepeit és lakásait nézve? Fülep Lajos kissé általánosított megállapításából indulhatunk ki: „nemcsak a forma, hanem maga a konstrukció is csak a benne aktív (korabeli- a szerző) szellemből érthető meg.”⁴⁶⁹ A lakótelepek egy végletekig redukált, biológiai emberképről árulkodnak. Szemet - lelket nem nagyon igyekeztek gyönyörködtetni. Az „emberi természet szellemi vagy irracionális-kreatív jellege helyett a biológikuma került előtérbe.”⁴⁷⁰ Az embert materiális, biológiai szükségleteire redukálja, aki számára elégségesnek véli a redukált életteret. Az embert olyannak tételezi, akit csak a szűken értelmezett hasznosság vezérel, aki közömbös az igaz, a szép és a jó iránt. A modernitás, ahogy az emberről gondolkodik, azt fejezi ki a formavilágában is. A leegyszerűsített formák és a redukált emberkép ugyanannak a világnak a termékei. Az ember azonban komplex élőlény, ezért komplex teret igényel.

„A lakótelepek városszerkezete kevésbé változatos. A tervezés mind a normatívák, mind a domináns városszerkezeti elemek (lakóházak) szempontjából igen meghatározott pályán fut. A városszerkezet a lakótelepek esetében is determinálja a városképet.”⁴⁷¹ A lakótelepek belső szerkezetét az angolszász szomszédsági rendszer alapsémáját alkalmazva tervezték meg. A belváros alapszövege jellemzően a nyitott keretes beépítésű tömbtelkes szerkezet. Kezdetben Ajkán, a hagyományos építési mód idején a tömbök mérete kisebb volt, beépítésük zártabb, később a paneles építési mód idején a tömbök mérete megnőtt, a keretek beépítése nyitottabbá vált. Az utolsók között épült lakótelepek (Rákóczi utca, Alkotmány utca keleti része) esetében a tömbök ismét összeszűkültek, sőt az Alkotmány utcában a tömb kifordult. Egy vásárcsarnok mégsem kerülhetett egy tömbbelsőbe. Az ajkai lakótelepeken a keretes jellegű beépítés (az utcákhoz többé-kevésbé igazított sávházakkal) mindvégig töretlen maradt. Kivételt Foltányi Miklós Kossuth utcai és Illés Attila Ifjúság utca mögötti épületbokrai képviselnek. Az első paneles épületek fogadósintje a pince-szint volt, majd felemelve a talajszintre garázsok elhelyezésére használták fel. A központ közeli épületek esetében a hetvenes évek elején megjelentek a földszinten az üzlethelyiségek is. Ajkán ez a megoldás nem előzmény nélküli. A Marton Sándor-lakótelepen a Sport utcától a Móra Ferenc utcáig található erre példákat. A magas lakóépületek közti alacsony középületek sehogy sem integrálódnak – állítja – József Dénes. Ez a városkép élesen elüt

⁴⁶⁹ Fülep, 1971. 234.

⁴⁷⁰ Kerékgyártó, 2008. 20.

⁴⁷¹ Székelyné, 1979. 38.

a történelmi városokban megszokott rendtől, ahol a lakóépületek az alacsonyabbak és a középületek a nagyobbak, magasabbak.⁴⁷²

Ajka utcáit és tereit végigjárva vegyes képet kaptunk a városépítés, a téralakítás minőségéről. Építészeti szempontból „azt az utcaképet - városképet tartjuk vonzónak, amelyben kellő építészeti változatosságot találunk... Mint minden városképi kérdésben, itt is az arányok a döntőek, mennyi és milyen terjedelmű tömegű 'nyugodt' elem kell ahhoz, hogy érvényesítse a változatosságot adó másik elemet.”⁴⁷³ Városképi szempontból megfelelő színvonalat képvisel a város két főforgalmi útja egyik-egyik térfalának az összképe. A Tanácsköztársaság utcától nyugatra és a Petőfi utcától északra eső lakótelepeket jól összeállt térfalakkal zárták le. A térfal-képzés legátgondoltabb példáit mutatja a Móra Ferenc utca és a Kosztolányi utca megkomponálása. Az Ifjúság utca egyes részei és a Kórház utca egésze elfogadható színvonalat képviselnek, még akkor is, ha mindkettőnél csupán az utca menti épületek egyszerű sorolása történt. A belvárosi utcák egy részénél, különösen az Alkotmány utca, a Deák Ferenc utca és a Sport utca esetében kevés gondot fordítottak az utcakép megkomponálására. Beépítésük túlságosan vegyes, a térfalaik foghíjasak, megfelelő ritmust eredményező tagolásuk elmaradt. Még két utcáról kell szót ejteni. A Gyár utca és a Rákóczi utca szerepe a város funkcionális szerkezetében nem jelentéktelen, bár mindkettő mára már sokat veszített korábbi jelentőségéből. A Rákóczi utca a Városközpont és a munkahelyek között teremtett kapcsolatot, ennek ellenére térfalai építészeti minősége nem kielégítő. A Gyár utca a lakótelepek és a gyártelepek között teremtett kapcsolatot, nyugati térfala az elektronikai alkatrész gyár új csarnoképületeivel kapott – az előző utcához képest – igényesebb kialakítást.

Ajkán a szocreál nem a legszebb képével jelent meg. A Május 1 téri épületegyüttes merev szimmetriájával, indokolatlan ünnepélyességével nem kelt kellemes benyomást. A másutt megvalósult ünnepélyes főtengelyek, a tengelyekre szerkesztett hangsúlyos középületek, tornyos városházák, merev derékszögű rendszerek Ajkára kevésbé jellemzők. Ahol ennek nyomai fellelhetők, ott megformálásuk olyan oldott formában történt, amely szinte feledteti a szocreál eredendő hibáit. A Móra Ferenc utca tengelyes szerkesztését feloldja az aszimmetrikusan alakított térből való indulás és hasonlóan szerkesztett térbe való megérkezés. A lakótelep épületeinek merevségét oldja a lakótelep utcáinak ívelt nyomvonal vezetése. A Bauxit-lakótelep szocreál idején kapott merev derékszögű szerkezetét feloldja a házak változatos tömegformálása, hangulatossága. A háromszintes, magastetős épületei emberi léptéke, továbbá az utcavonalra állított megnyitott keretes beépítése megőrizte a hagyományos utcát. Egészében véve kisvárosias hangulatot áraszt ma is.

⁴⁷² József, 1979.

⁴⁷³ Székelyné, 1979. 31.

A blokkos épületeket első jelentkezésük során mechanikusan sorolták egymás mellé a Marton Sándor-lakótelep északi részén. Az Ifjúság utcai keleti szakaszán elhelyezett épületsor ritmusa kellemes, az épületek tömegarányai jók, homlokzataik tagolása kedvező. Mindezek kedvezően ellensúlyozzák a blokkos épületek merev tömbszerűségét.

A paneles építési mód megjelenése ugyancsak nem volt kedvező. A hosszú sávházak, a terpeszkező középmagas házak, a város addig formálódó léptékrendjét, megtörték. A panelos építési mód merev, monoton építési rendszer. Az iparosított építésmódok termékeinek – a blokkos és a paneles épületeknek – a homlokzati megoldásai a technológiából adódó kötöttségek miatt egysíkúak. A váltás időben történt, a hatvanas évek végén lefolytatott pályázat eredményeként a Kossuth utcai lakótelep olyan kialakítást kapott, amely szinte csak Ajkára jellemző. A műfaj nyújtotta lehetőségek határait feszegetve a tervező képes volt egy városias épületegyüttest teremteni.

A kritikák ellenére összefoglalásként elmondható, hogy Ajkán jellemzően megmaradt az utca, bár redukált tartalommal. Az épületek léptékét és szintszámát – a kevés kivételt leszámítva – az elfogadható mértéken belül tartották. Ajka városképe, a karakteresen lakótelep jelleg ellenére egy elfogadható minőséget hordoz. A város legsikerültebb részei, azok a városépítészeti együttesek, amelyek Ajka egyedi jegyeit hordozzák. „A városképi elemek olyan körülhatárolható csoportosulását, amelyben a konkrét városra jellemző tartalom jut kifejezésre – városépítészeti együttesnek nevezzük.”⁴⁷⁴ Ajka ilyen városépítészeti együttesének tekinthető a Móra Ferenc utca déli szakasza, a Kossuth utca nyugati oldalának beépítése és a Városmegyei központ. Ajkát nem egy örök építészeti, városépítészeti ideálhoz kell hasonlítani, hanem saját műfajában született más alkotásokhoz. Ebben a viszonylatban megállja a helyét. Láthattuk a szocreál és az utána következő modernitás épületei, lakótelepei elfogadható minőségű lakókörnyezetet voltak képesek teremteni a város lakói számára. Ez indokolta a Hild-érmet is.

Magyarországon a filmekben a „rossz társadalmi közérzet kifejezésére... a hetvenes évektől épülő lakótelepek váltak alkalmassá.”⁴⁷⁵ József Dénes Ajkáról szóló, 1991. évi kutatási eredményei állíthatók szembe az előbbi megállapítással. „A város utcáit járó látogatóra a település jó benyomást tesz... a lakóterületeket határozott derű hatja át... a helyi lakosság meg van elégedve környezetével. Ez az elégedettség... ellentmondani látszik annak az építészek és várostervezők körében elterjedt véleménynek miszerint a 'sivár' panelos lakótelepek önmagukban, fizikai környezetként rombolók, durvává, magányossá, agresszívó nevelik az ifjúságot. Az ajkai lakótelepek nem nevezhetők sivárnak, nincsenek hosszú tízemeletes, panelos sávházak, mint Budapesten (...), a kisvárosias lépték, a levegőség, az épületek közötti tér gondozott

⁴⁷⁴ Perényi, 1972. 76.

⁴⁷⁵ Gelencsér, 2008. 143.

parkokkal való kitöltése – első megközelítésben – a történeti városszerkezet elfogadható funkcionális alternatívájának tetszik. A különleges építészeti értékek hiánya a biológia-társadalmi szükségletek megfelelő, esetenként jó kielégítése következtében a mindennapi életben nem okoz gondot, az árubőség, a tér bősége, a lakások magas komfortja, a lakások és a környezet rendkívül időtakarékos használata és fenntartása, az így felszabaduló szabadidőben választható tevékenységek nagy kínálata mintha képes lenne kiegyenlíteni az esztétikai értékek hiányát.”⁴⁷⁶ A Hild-érmet a városnak ítélő grémiум döntésében ugyancsak megjelentek ezek a felismerések.

4.30 A belváros számokban

A következőkben a belváros területi egységeit a számok alapján, a statisztika segítségével veszem szemügyre. Az adatok saját gyűjtésből származnak. Az épületállománynak a lakótelepeken belüli jellemzőivel – a lakótelepekről szóló fejezetben – már foglalkoztam. Itt a lakótelepek közti összehasonlítást végezem el ugyanezen jellemzők alapján.

A belváros területi és épület adatai

A belváros területe 115,6 ha. Területileg a Béke utcai és a Marton Sándor-lakótelepek a legnagyobbak. Ezeket követik a Bauxit- és a Kossuth utcai lakótelepek. A legkisebb a Fáy András-lakótelep. A lakótelepek területi kiterjedése nem egyenletes. A Városmegyei központ a belváros területének közel egyötödét foglalja el. A belvárosban összesen 253 főépületet vettem számba. A Béke utcai és a Marton Sándor-lakótelep épület-állománya részesedik ebből a legnagyobb, megközelítőleg egynegyed - egynegyed arányban. A Bauxit-lakótelep épület-állománya a lakótelepi átlag körül mozog. A Kossuth utcai lakótelep és a Városmegyei központ épületállománya átlag alatti, a legalacsonyabb az épületszám a Fáy András-lakótelepen, a belváros épületállományának a tizedét sem éri el. (4.1 táblázat)

A belváros építési ütemei

A tömeges lakásépítés területi elhelyezését – különösen a kezdetekben – a szabadterületek rendelkezésre állása határozta meg, Ajkán az üres területek fokozatos igénybevitelével ment végbe a város bővülése. A beépítetlen területek beszűkülése után indult meg a régi beépített városrészek fokozatos szanálása. A belváros lakótelepei közül a Bauxit-lakótelepet kezdték el legelőször építeni 1941- ben. Utolsóként a Béke utcai lakótelep Kinizsi utca

⁴⁷⁶ József, 1991. 4.

Sorszám	Lakótelep neve	terület		épület	
		ha	%	db	%
1	Bauxit-lakótelep	21,3	18,43	44	17,39
2	Marton Sándor-lakótelep	23,6	20,42	61	24,11
3	Kossuth utcai lakótelep	17,5	15,14	32	12,65
4	Fáy András-lakótelep	7,9	6,83	23	9,09
5	Béke utcai lakótelep	24,1	20,84	63	24,90
6	Városközpont	21,2	18,34	30	11,86
	Összesen	115,6	100,00	253	100,00

Sorszám	Lakótelep neve	Építés ideje
1	Bauxit-lakótelep	1941–1987
2	Marton S lakótelep	1951–1987
3	Kossuth utcai lakótelep	1968–1984
4	Fáy András-lakótelep	1972–1986
5	Béke utcai lakótelep	1976–1990
6	Városközpont	1966–1991

mögötti része épült fel 1990-ben. A két időpont között a belváros kiépítésének folyamata jellegzetes területi irányokat vett fel. (4.2 táblázat)

A lakótelep építés a meglévő településtől (az ősközségtől) nyugatra indult el, attól elkülönülten, beépítetlen területen. Majd folytatódott a Bauxit-lakótelep középső részének felépítése az ötvenes évek legelején. Vele párhuzamosan indult el az Marton Sándor-lakótelep első része a Bauxit-lakóteleptől nyugatra, attól elkülönülten, szintén beépítetlen területen.

A következő ütemekben, a hatvanas években a lineárisan indult fejlesztés északi irányt vett. A lakótelepek teste ez által vált teltebbé. Kialakult a Petőfi utcával párhuzamos Ifjúság utca. Elindul a Városközpont átépítése is. A Városközpont kiépítése a lakótelep építéseket késéssel követte. Épületeinek zöme a hatvanas és hetvenes évek fordulóján épült fel.

A hetvenes évek elején a városfejlesztés ismét irányt váltott, keletre fordult, a Bauxit-lakótelep blokkházainak és a Kossuth utcai lakótelep északi végének a felépítésével. A hetvenes évek közepén az új irány, a déli. A lakótelep építés elérte a régi települést, elindult a szanálás. A Kossuth utcai lakótelep felépítése még be sem fejeződött, mikor elkezdődött a Béke utcai lakótelep kiépítése, a Csokonai utcai sávházakkal. A Béke utcai lakótelep építés első ütemei a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójára esnek. A lakótelep építések – a Béke utcai

4.2 ábra: A belváros felépítésének területi irányváltásai

4.3 táblázat: A belváros épületállományának megoszlása az építési ideje szerint

Lakótelep neve	Építés ideje															
	-1940		1941-1949		1950-1959		1960-1967		1968-1976		1977-1983		1984-1990		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Bauxit-lakótelep	0	0,00	4	100,0	10	30,30	7	15,22	13	18,84	4	9,09	6	11,76	44	17,39
Marton S. lakótelep	0	0,00	0	0,00	19	57,58	37	80,43	3	4,35	1	2,27	1	1,96	61	24,10
Kossuth u. lakótelep	6	100,0	0	0,00	1	3,03	0	0,00	24	34,78	0	0,00	1	1,96	32	12,66
Fáy A. lakótelep	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	12	17,39	7	15,91	4	7,85	23	9,09
Béke utcai lakótelep	0	0,00	0	0,00	3	9,09	0	0,00	6	8,70	20	45,45	34	66,67	63	24,90
Városközpont	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	4,35	11	15,94	12	27,28	5	9,80	30	11,86
	6	100,0	4	100,0	33	100,00	46	100,00	69	100,00	44	100,00	51	100,00	253	100,00
		2,37		1,58		13,04		18,18		27,27		17,39		20,16		100,00

program harmadik ütemeként megvalósuló – a Rákóczi utcai lakóterülettel a nyolcvanas évek első felében már délről öleli át a Városközpontot. A Béke utcai lakótelep befejezésére a nyolcvanas évek végén kerül sor, a Tűzoltó utcában és az Alkotmány utcában. Az időbeli rend azt kívánta volna, hogy a Fáy András-lakótelep építését a Kossuth utcai lakótelep építésének megkezdése előtt indítsák. Nem így történt. A Kossuth utcai lakótelep építése megelőzte. Az okokkal már foglalkoztam. Ha ezt a területi ütemváltást leszámítjuk, és csak a fő irányok szerint követjük nyomon a városfejlesztés területi irányváltásait, akkor többé-kevésbé csigavonalra emlékeztető folyamat képe rajzolódik ki előttünk. (4.2 ábra)

A belváros épületállományának építési idő szerinti jellegzetességeit a 4.3 táblázat, és 4.3 ábra mutatja be. Látható, hogy az egyes lakótelepeken az adott építési időszakban mennyi épület épült fel, illetve az egyes időszakokban elkészült lakások hogyan oszlanak meg a lakótelepek között. A belváros épületállományának legnagyobb hányada, több mint negyedrésze (27,27 % -a) 1968-1976 között épült. Meglepő, hogy következő legproduktívabb időszak az 1984-1990 közötti volt. Minden ötödik épület ebben (20,16 %) ebben az időszakban készült. A magánéronek köszönhető ez az eredmény. A következő időszak az 1960-1967 közötti volt, ekkor a lakásállomány 18,18 %-a épült fel. Az 1977-1983 közötti teljesítmény alig maradt el ettől, 17,39 %-os értékével. A belváros területén összesen hat olyan épület van, amelyik 1940 előtt épült. A negyvenes évekből csupán 4 darab maradt meg.

Ajka belvárosának valamennyi 1940 előtt épülete egyházi funkciót szolgál. Területileg az ősközség, a Kossuth utcai lakótelep területére koncentrá-

4.3 ábra: A belváros épületállománya építési idő szerint

4.4 táblázat: A belváros épületállomány megoszlása építési mód szerint

Sor-szám	Lakótelep neve	Épületek anyaga illetve építési módja									
		Hagyományos		Blokk		Panel		Vázás		Összesen	
		db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
1	Bauxit-lakótelep	27	27,27	11	23,40	6	6,67	0	0,00	44	17,39
2	Marton S lakótelep	42	42,42	17	36,18	1	1,10	1	5,88	61	24,10
3	Kossuth utcai lakótelep	12	12,12	6	12,77	13	14,45	1	5,88	32	12,66
4	Fáy András-lakótelep	1	1,01	12	25,53	9	10,00	1	5,88	23	9,09
5	Béke utcai lakótelep	9	9,09	0	0,00	51	56,67	3	17,65	63	24,90
6	Városközpont	8	8,09	1	2,12	10	11,11	11	64,71	30	11,86
		99	100,00	47	100,00	90	100,00	17	100,00	253	100,00
			39,13		18,58		35,57		6,72		100,00

lódnak. A negyvenes évek épületei a Bauxit-lakótelepen épültek. Az 1950 és 1959 között a legtöbb épület a Marton Sándor-lakótelepen készült el. A belvárosi épületek 57,58 %-át tették ki. Az 1960-1967 közötti időszakban szinte csak a Marton Sándor-lakótelepen folyt építkezés, arányuk meghaladta a 80 %-ot. Az akkor épült Bauxit-lakótelepi épületek aránya jóval kisebb (15,22 %). A Városközpontban, ebben az időszakban épült a gimnázium. 1968 után - amikor a városi tanács feladatkörébe került a kommunális beruházások intézése - az építési beruházások területileg nem koncentrázódtak már olyan mértékben, mint korábban. A belváros szinte minden terület egységében folytak építési munkák, a Bauxit-lakótelepen, a Fáy András-lakótelepen, és a Városközpontban is. Legnagyobb részarányt azonban a Kossuth utcai beruházás képezte, a 34,78 %-os részesedésével. 1977 után ismét nőtt a területi koncentráció, a Béke utcai lakótelep 45,45 illetve 66,67 %-os részarányával. Ha a táblázat mindegyik oszlopában kiemeljük a legnagyobb részarányt, akkor ismét – statisztikai adatokkal is alátámasztva – jól nyomon követhetjük a belváros építési ütemeinek csigavonalat felvevő területi irányváltásait.

Az épületállomány megoszlása építési módok szerint

Ajka belvárosában négyféle építési mód jelent meg: a hagyományos, a blokkos, a paneles és a vázas. Az egyes építési módok alapvető jellemzőit az alábbiakban foglalom össze.

4.4 ábra: A belváros épületeinek összetétele építési mód szerint

A hagyományos építési mód esetében a függőleges teherhordó fal anyaga téglá, kő, vályog lehet, a főfalak elrendezése szerint hosszfalas, harántfalas és vegyes. A szintszám korlátozott. A blokkos építési módnál a teherhordó falakat előregyártott kis-, közép és nagy elemekből alakítják ki, szintenként vasbeton koszorú fogja össze a függőleges teherhordó elemeket és az előregyártott födempallókból készült födémeket. Ez legfeljebb öt szintig alkalmazható szerkezet, anyaga leggyakrabban kohósalak, de készülhet kisméretű téglából is. A paneles építési mód esetében üzemben előregyártott nagyméretű táblákból készülnek mind a külső és belső teherhordó falak, mind a födémek. A külső teherhordó szerkezet három rétegű. A panelt 5-10 szintes épületek építésére alkalmazzák. A vázszerkezetű építési módnál a teherhordó és térelhatároló funkciók szétválaszthatók, a váz pillérei és gerendázatai a kötetlen alaprajzi kialakítást teszik lehetővé. A vázszerkezet zömmel acélból vagy vasbetonból készül, a szint szám nincs megkötve, általában a közintézmények építési módja.

A belváros számba vett épületállományának 39,13 %-a hagyományos, 18,58 %-a blokkos, 35,57 %-a paneles, 6,72 %-a vázas építési móddal készült. A hagyományos épületek száma 99 db, a blokkos épületeké 47, a paneles épületeké 90 db, a vázasoké 17 db. A várakozással ellentétben a panel épületek aránya alatta marad a hagyományos tégláépületekének. (4.4 táblázat és 4.4 ábra)

A hagyományos építési mód a Marton Sándor-lakótelep sajátja, sőt még a blokkos is. A belváros hagyományos módon épült épületeinek 42,42 %-a, blokkos épületeinek 36,18 %-a itt található. A Béke utcai lakótelepet leszámítva blokkos épület minden területi egységben épült. Nagyobb arányt képvisel Fáy András-lakótelep (25,53 %) és a Bauxit-lakótelep (23,4 %). A paneles épületek legnagyobb hányada a Béke utcai lakótelepen található. A belváros paneles épületeinek 56,67 %-a épült fel itt. A Kossuth utcai lakótelep részesedése alacsonynak tűnhet, a magyarázata ennek az, hogy a paneles épületszekciókat hosszú sávházakba sorolták. A vázas építési mód a Városházpontra jellemző, a vázas épületállomány majd kétharmada (64,71 %-a) épült fel itt. Látható, hogy a belvárosban egy-egy építési mód területileg koncentrálódik. Leegyszerűsítve, a hagyományos építési mód a belváros régebben épült délnyugati részére, a blokkos az északnyugati részére, a panel a legújabb északkeleti részére jellemző.

A keresztábrák vizsgálata – miután a lakótelepeket igyekeztem építési idejüknek megfelelően egymás mögé sorolni – további megállapításokhoz vezet. Az idő előre haladtával nyomon követhetők az építési módok változásai a lakótelepek szintjén. Kezdetben a hagyományos építési mód volt az uralkodó, majd a blokkos épületek kerültek előtérbe, a Marton Sándor-, majd a Bauxit-, végül a Fáy András-lakótelepen. A blokkot felváltotta a panel, hogy uralkodó építési módja legyen a Városházpont környékének. A hagyományos építési mód nem tűnt el, ellentétben a blokkossal, a későbbiek során is alkalmazták, egyes helyeken. A vázas építési mód a Városházpont közintézményeinek a kedvelt típusa.

Sorszám	Lakótelep neve	Az épületek funkciója			
		lakó		közint	
		db	%	db	%
1	Bauxit	38	19,59	6	10,17
2	Marton Sándor	54	27,84	7	11,86
3	Kossuth utcai lakótelep	20	10,31	12	20,34
4	Fáy András-lakótelep	21	10,82	2	3,39
5	Béke utcai lakótelep	52	26,80	11	18,65
6	Városházpont	9	4,64	21	35,59
	Összesen	194	100,00	59	100,00

Az épületek alapfunkció szerinti megoszlása

A lakótelepek két fő épülettípusa – a funkciók szerint bontva – a lakóépületek és a lakótelep lakóit kiszolgáló közintézmények. A közintézmények körébe soroltam az alapfokú oktatást (óvodát, általános iskolát), az egészségügyi ellátást (orvosi rendelőt, bölcsődét), kereskedelmi ellátás és vendéglátás épületeit, függetlenül attól, hogy milyen tulajdonban vannak. Ide vettem az egyházi funkciójú épületeket is. Azokat a lakóépületeket, amelyek földszintjén üzletek, gyógyszertárak, stb. találhatóak a lakóépületek körében hagytam. Emiatt ebben a fejezetben taglalt elemzések nem alkalmasak az egyes területek ellátási viszonyainak a bemutatására. (4.5 táblázat)

A belvárosban 194 darab lakóépület és 59 darab középület vehető számba. A lakóépületek aránya több mint kétharmada (76,67 %-a) a 253 darabos állományban. A középületek aránya az épület-állomány egynegyede alatt marad (23,32 %). Meglepő, hogy a legtöbb önálló épületben lévő közintézmény, a Városházpontot leszámítva, a Kossuth utcai lakótelepen található. A belváros közintézményeinek egyötöde (20,34 %-a) itt van. A meglepetés erejét azonban csökkenti, annak ismerete, hogy az egyházi épületek a lakótelep Városházpont felőli részén koncentrálódnak. A Béke utcai lakótelepen alig kevesebb a közintézmény. A Marton Sándor-lakótelep közintézményeinek a száma alacsonynak tűnik. A magyarázata ennek az, hogy a lakótelepen viszonylag kevés az önálló középület. A boltok, rendelők stb. lakóépületek földszintjén találhatóak. A legkevesebb középület a legkisebb területű Fáy András utcai lakótelepen található. A Városházpontba koncentrálódik a belváros középületeinek az egyharmada (35,59 %-a).

A lakótelepek részesedése a lakóépületekből az előbbieknél nem az inverze. A belváros lakóépületei közül arányában a legtöbb a Marton Sándor-

lakótelepen található (27,84 %). Tőle alig marad el a Béke utcai lakótelep (26,80 %). A Bauxit-lakótelepen van a belváros minden ötödik lakóépülete. A Kossuth utcai és a Fáy András-lakótelepeken a belváros lakóépület állományának egytized-egytized része helyezkedik el. A lakótelepek épületállományán belül arányában a legtöbb lakóépület a Fáy András-lakótelepen (91,30 %) található. A legtöbb középület a Városcsúcs (70 %) a Kossuth utcai lakótelep állományán belül van (37,50 %).

A lakóépületek alakzat szerinti megoszlása

A többszintes lakóépületek alakját kiterjedésük egymáshoz viszonyított arányával lehet jellemezni. A három alapvető kiterjedésük a szélesség, a hosszúság és a magasság. Ha a három kiterjedés méretei közel azonosak, akkor kockaházról beszélünk. Ha a szélességhez képest a hosszúság szembetűnően nagyobb, akkor sávházzal állunk szemben. Az ilyen épület tömegét egy vízszintes irányú tengely szervezi. Ha az épület alaprajzi kiterjedését a magassági méret jelentősen meghaladja, akkor pontházról beszélünk. Az épület tömege egy függőleges tengely köré szerveződik. A pontházak csoportján belül az öt-tízszintes házakat közép magas, a tíz szint felettieket magasházak nevezzük. Ajkán magasház nincs, a legmagasabb házak is csak a közép magas házak csoportjába tartoznak. Az elemzést csak a lakóépületek csoportjára nézve végeztem el.

A belvárosban összesen 194 darab lakóépület van. A lakóépület állományból 34 darab kockaház, 146 darab sávház, 14 darab pontház. (4.6 táblázat) Messze a legnagyobb arányt a sávházak csoportja képezi, az állomány háromnegyed (75,26 %) része. A sávházak a lakótelepek tipikus építőelemei. Magas arányuk jelzi a belváros lakótelep jellegét. Még akkor is így van, ha a Marton Sándor-lakótelep és a Bauxit-lakótelep keretes beépítésű részeinek összesen 15 sarok szekciós épületét – vitatható módon – is ideszámítottam. A kockaházak aránya (17,52 %) nem éri el az állomány egyötöd részét. A közép magas épületek aránya (7,22 %) viszonylag magasnak tűnik egy közép város léptékéhez mérten. A szerepük városesztétikai szempontból a sok sávház ellenpontosításában nyilvánul meg. A belváros lakóépület állományán belül a kockaházak 44,12 %-a a Fáy András-lakótelepen található. Kockaház nincs a Városcsúcsban. A sávházak legnagyobb része a Marton Sándor-lakótelepen áll (30,14 %), csekély az arányuk a Fáy András-lakótelepen (4,11 %).

A városban az 1990. évi népszámlálás adatai szerint összesen 19 közép magas épület van. A tervdokumentációk tanulmányozása alapján azonban 16 ilyen épületet számoltam meg. Az eltérés oka az, hogy három lakóépület (a Kossuth utcai, a Tűzoltó utcai és a Csingeri út elején álló), ikerépület. A statisztika külön kezelte ezeket, az épület tervezőitől eltérően. A közép magas lakóépületek legnagyobb számban a Béke utcai (6 db) és a Kossuth utcai lakótelepen (5 db) találhatók. Nincs közép magas épület a Bauxit és a Fáy András-lakótelepen.

4.6 táblázat: A belvárosi lakóépületek alakzat szerinti megoszlása

Sor-szám	Lakótelep neve	Lakóépületek alakzata							
		kocka		sáv		közép magas		összes	
		db	%	db	%	db	%	db	%
1	Bauxit-lakótelep	0	0,00	38	26,03	0	0,00	38	19,59
2	Marton Sándor lakótelep	9	26,47	44	30,14	1	7,14	54	27,84
3	Kossuth utcai lakótelep	6	17,65	9	6,16	5	35,72	20	10,31
4	Fáy András lakótelep	15	44,12	6	4,11	0	0,00	21	10,82
5	Béke utcai lakótelep	4	11,76	42	28,77	6	42,86	52	26,80
6	Városcsúcs	0	0,00	7	4,79	2	14,28	9	4,64
		34	100,00	146	100,00	14	100,00	194	100,00
			17,52		75,26		7,22		100,00

4.7 táblázat: A belvárosi épületek szintszám szerinti megoszlása

Lakótelep	Az épületek szintszám szerinti összetétele															
	F		F+1		F+2		F+3		F+4		F+5		F+6 <		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
Bauxit lakótelep	4	14,28	11	36,67	7	21,88	6	22,22	14	13,21	2	13,33	0	0,00	44	17,39
Marton S. lakótelep	2	7,14	4	13,33	20	62,50	18	66,67	15	14,15	1	6,67	1	6,67	61	24,11
Kossuth u. lakótelep	7	25,00	5	16,67	0	0,00	0	0,00	9	8,49	6	40,00	5	33,33	32	12,65
Fáy A. lakótelep	1	3,58	1	3,33	0	0,00	0	0,00	15	14,15	6	40,00	0	0,00	23	9,09
Béke u. lakótelep	8	28,57	2	6,67	1	3,12	0	0,00	46	43,40	0	0,00	6	40,00	63	24,90
Városcsúcs	6	21,43	7	23,33	4	12,50	3	11,11	7	6,60	0	0,00	3	20,00	30	11,86
	28	100,0	30	100,0	32	100,0	27	100,0	106	100,0	15	100,0	15	100,0	253	100,0

A Bauxit-lakótelep – a már említett megszorítással – sávházakból áll. A Marton Sándor-lakótelepen is uralkodó a sávház, de szerepet kapott a kockaház is, minden hatodik épület kockaház. Az egyetlen közép magas ház a Sport utcai nyolcemeletes.

A Kossuth utcai lakótelep vegyes képet mutat. Viszonylag kevés a sávház, és sok a középmagas ház, minden negyedik! A Fáy András-lakótelepen belül uralkodó a kockaház. Az Ifjúság utca északi oldalát kísérik, jó ritmusban. A Béke utcai lakótelepen magas a sávházak aránya. A lakótelepen a közép-magas házak magas (11-12 %-os) aránya túlzott jelenlétüket mutatja.

Az épületek szintszám szerinti megoszlása

Az épületek szintszám szerinti megoszlását a 4.7 táblázat és a 4.5 ábra mutatja be. A belvárosban 28 darab földszintes épület, 89 darab F+1 – F+3 emeletes, 121 darab F+4 - F+5 emeletes és 15 darab F+6 emeletnél magasabb szintszámú épület található. A belváros uralkodó szintszámú épülete az F+4 emeletes. Belőlük 106 db található, arányuk 41,90 %. Az F, F+1, F+2, és az F+3 emeletes épületek viszonylag azonos arányt képviselnek, részarányuk 10,66 – 12,65 között alakulnak. A hatszintes és a hétszintesnél nagyobb épületek két csoportja egyaránt 5,93 %-ot képviselnek. Az alacsonyabb szintszámú épületek a legrégebben, hagyományos módon épült lakótelepekre, a Bauxit- és a Marton Sándor-lakótelepekre koncentrálódnak. A magasabb szintszám, a belváros központi területén lévő Kossuth utcai lakótelepen figyelhető meg, ami morfológiai szempontból kifejezetten előnyös. A legalacsonyabb szintszám a Városcsúpontra és a lakótelepek önálló épületben elhelyezett közintézményeire jellemző. A földszintes épület a belváros valamennyi lakótelepén megtalálható. Legtöbb a Kossuth utcai és a Béke utcai lakótelepen, valamint a Városcsúpontra területén van.

A 4.7 keresztábra alapján egy újabb érdekes tendencia figyelhető meg. A lakótelepek szintszáma kezdetben alacsonyabb volt, ahogy haladt időben előre a lakótelepek építése, úgy nőtt az épületek szintszáma. A Bauxit-lakótelepen található a belváros egyemeletes épületeinek a legnagyobb hányada (36,67 %-a). A háromszintes és négyszintes épületek zöme (62,50 %-a, illetve 66,67 %-a) a Marton Sándor-lakótelepen vehető számba. Az ötszintes épületek kétötöd-kétötöd része a Kossuth utcai és a Fáy András-lakótelepen épült fel. A hatszintes illetve ennél magasabb épületek legnagyobb arányban a Béke utcai lakótelepen jelentek meg. Emellett a Béke utcai lakótelepen áll a legtöbb ötszintes épület is.

Az épületek terveinek a jellege

A terv „általános értelemben az építészeti alkotás művészi és technikai koncepciója... e koncepció szemléletes rögzítése.”⁴⁷⁷ Az épületek tervezése kétféle módszerrel történt. Az egyik módszer az egyedi tervezés, a másik a títustervek helyszínre adaptálása. Az egyedi terv jelentősége abban található, hogy képes egyedi igényekhez igazodni, a funkcióból kiindulva esetenként határozza meg a

⁴⁷⁷ Zádor, 1984. 116.

4.5 ábra: A belvárosi épületek szintszám szerinti megoszlása

4.8 táblázat: A belvárosi épületállomány összetétele a tervek jellege szerint

Sorszám	Lakótelep neve	A tervek jellege					
		egyedi terv		típusterv		összes	
		db	%	db	%	db	%
1	Bauxit-lakótelep	10	19,61	30	15,38	40	16,26
2	Marton Sándor-lakótelep	5	9,80	56	28,72	61	24,80
3	Kossuth utcai lakótelep	10	19,61	22	11,28	32	13,01
4	Fáy András-lakótelep	2	3,92	21	10,77	23	9,35
5	Béke utcai lakótelep	7	13,73	53	27,18	60	24,38
7	Városcsúcs	17	33,33	13	6,67	30	12,20
		51	100,00	195	100,00	246	100,00
			20,73		79,27		100,00

rendeltetést szolgáló terek méretét és kapcsolatát. A funkciót szolgáló-kifejező formákat alkotva választja ki a felhasználandó anyagokat és szerkezeteket. A típustervezés célja, hogy a nagy számban, azonos rendeltetésre készülő létesítmények tervei a rendeltetés szempontjainak, a gazdasági helyzetnek, az ipar által nyújtott lehetőségeknek megfelelően, a megvalósítás gyors és gazdaságos lebonyolítása érdekében rendelkezésre álljanak. A tipizálás a költségek minimalizálását célzó méretcsökkentésre való törekvést is kiszolgálta. A tipizálás „megnyitotta az utat az építésiparosítás, a sorozatgyártás, a tömeges építés rohamos fejlődéséhez.”⁴⁷⁸ A lakóépület-tervezés területén megkülönböztetjük, egyrészt a típussekcio-terveket, amelyek lehetővé teszik az épülettömegek megmozgását, másrészt a típusépület-terveket.

A belváros 253 darabból álló, épületállományából 246 épület tervéről sikerült információt szerezni. (4.8 táblázat) Hét épület esetében nem találtam adatot a terv jellegéről, ezért ezeket kihagytam az elemzésből. A belváros 51 épülete készült egyedi terv, és 195 épület típusterv alapján. A belváros épületeinek tehát közel négyötöde (79,27 %-a) készült típusterv alapján. A felhasznált egyedi tervek részaránya, egy belvároshoz viszonyítva nagyon alacsony, aránya alig haladja meg az egyötödöt. A típustervek túlsúlya jellemzi valamennyi lakótelepet, arányuk még a Városcsúcsban is meghaladja a kétötödöt (43,33 %).

Egyedi tervek alapján készült épületek közel egyötöd-egyötöd része (19,61 %-a) található a Bauxit- és Kossuth utcai lakótelepen. A Marton Sándor-lakótelepen kevés épület készült egyedi terv alapján, sőt a Béke utcai lakótelepen is. A Fáy András-lakótelepen használták legkevesebb tervféleséget a lakóépületek felépítéséhez. A lakótelep lakóépület állományához elegendő

⁴⁷⁸ Kubinszky, 1978. 307.

volt háromféle terv. A belváros lakótelepei közül a Marton Sándor- és a Béke utcai lakótelepek részesednek a legtöbb típusépületből.

A típustervek alapján épült épületek rendkívül magas aránya miatt, az ajkai belváros esetében nem lehet – néhány esetet leszámítva – egyedi arculatról, a helyi építészeti adottságokat és hagyományokat továbbvivő építészeti tevékenységről beszélni. A Városcsúcsot leszámítva nem is jöttek létre építészeti szintű alkotások. A sajátosan helyi jelleg inkább a típustervek alapján készült épületek egyedi módon alakított konfigurációiban lelhető fel. Láthatjuk ennek példáit a Marton Sándor-lakótelepen és a Kossuth utcai lakótelepen. Legkevésbé a Béke utcai lakótelep mutat egyedi sajátosságokat. A Marton Sándor-lakótelep annak ellenére, hogy itt épültek a legmagasabb arányban típustervek alapján az épületek, mégis Ajka talán legváltozatosabb és legsajátosabb lakótelepe. Ennek magyarázata abban lelhető fel, hogy szinte mindegyik épülete más-más típusterv alapján készült. A Kossuth utcában jóval kevesebb fajta típustervet alkalmaztak mégis viszonylag kellemes épített környezet jött létre pusztán azzal, hogy a kevés épületelemet változatos módon variálták, illetve sorolták egymás mellé. A Béke utcai lakótelep helyenkénti egyhangúságának okát a típusterv fajták alacsony számában, valamint a díszítől megfosztott homlokzatok sivárságában találhatjuk. A típustervek alkalmazása nem köthető valamely időszakhoz. A városépítés minden időszakában, uralkodó szerepben volt a típustervek adaptálása. Ugyanakkor „a típus (a standard) nem lehet vezető motívum a városképben, azaz csak kísérőelemként alkalmazható a helyenként hangsúlyos beépítés kiemeléséhez.”⁴⁷⁹ Ajkán a Városcsúcs egyedi tervezésű középületei, a körülötte lévő lakótelepek típusterv alapján készült lakóépületeit ellensúlyozzák.

Lakásösszetétel

A belváros lakás-állományáról nem rendelkezem pontos információkkal. Különösen az ötvenes években készült épületek esetében hiányosak az ismereteim. Kényszerűen beírtam a becsült lakásadatokkal, illetve a szobaszám szerinti megoszlással. Megjegyzem, hogy a pontos lakásszámoktól való eltérés mértéke valószínűleg nem nagy. A közölt arányszámokat jelentősen nem változtatnák meg a tényleges értékek. A továbbiakban a szoba fogalmát szükséges tisztázni. A korabeli építésügyi előírásokhoz igazodóan a félszoba a 6-12 m² alapterületű helyiség, a szoba pedig a 12 m² alapterületnél nagyobb helyiség. A félszobában egy fő, a szobában kétfő volt elhelyezhető.

A belváros lakásállománya 6.774 db (4.9 táblázat). A legtöbb lakás a Béke utcai lakótelepen található, szám szerint 1.781 db, a belvárosi lakásállomány több mint egynegyede (26,3 %). A Marton Sándor-lakótelep alig marad le tőle, 1.715 lakással, ami a lakásállomány egynegyede (25,3 %). A Kossuth utcai lakótelepen

⁴⁷⁹ Perényi, 1984. 86.

Sor-szám	Lakótelep neve	Lakásösszetétel								Összes	
		„CS” %	garzon %	1 %	1,5 %	2 %	2,5 %	3< %	db	%	
1	Bauxit		67,6	15,1	3,4	13,1	24,3	49,4	1000	14,8	
2	Marton Sándor	100,0	32,4	54,4	28,8	19,6	3,3	5,1	1715	25,3	
3	Kossuth utcai lakótelep			0,9	28,7	24,8		19,4	1310	19,3	
4	Fáy András lakótelep			11,0	10,1	10,8	9,9		648	9,6	
5	Béke utcai lakótelep			13,4	21,6	30,6	37,4	26,1	1781	26,3	
7	Városközpont			5,2	7,4	1,1	25,1		320	4,72	
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	6774	100,0	
		3,1	0,5	11,3	17,6	52,3	15,2			100,0	

1.310 lakást számláltam össze. Megjegyezzük, 1966-ban a Kossuth utcai lakótelepet 1.359 lakásosra tervezték. Elenyésző a különbség. A Bauxit-lakótelepen 1.000 lakást építettek, az állomány 14,8 %-a. A legkisebb lakótelep a Fáy András, ahol 648 lakás van, a belvárosi lakásállomány alig egytizede (9,6 %).

Az úgynevezett „CS”-lakások csak a Marton Sándor-lakótelepen épültek. Garzonlakásokon, a Marton Sándor- és a Bauxit-lakótelep osztozik egyharmad-kétharmad arányban. Az egy szobás lakások legnagyobb arányban (54,4 %-ban) a Marton Sándor-lakótelepen készültek. Egy szobás lakás alig épült a Kossuth utcai lakótelepen. A másfél szobás lakásokon főleg a Marton Sándor-, a Kossuth utcai és a Béke utcai lakótelepek osztoznak. A két szobás lakásból a legtöbb a Béke utcai lakótelepen készült, a lakásállomány 30,6 %-a található itt. Magas a Béke utcai lakótelep részesedése a két és fél szobás lakások állományából. Több mint a harmada itt található ezeknek a lakásoknak (37,4 %). A Bauxit-lakótelep és a Városközpont is jelentős egynegyed körüli mértékben részesedik a két és félszobás lakásokból. A három és több szobás lakások közel fele (49,4 %-a) a Bauxit-lakótelepen, negyede (26,1 %-a) a Béke utcai lakótelepeken van. A Fáy András-lakótelepen nem található a legnagyobb lakásokból.

A 4.9 táblázatot figyelmes vizsgálata egy újabb összefüggésre, illetve tendenciára hívja fel a figyelmet. Miután a lakótelepeket építési idejük szerint szedtem sorba, statisztikailag tulajdonképpen egy keresztábra állt össze. Ahogy haladt előre az idő, úgy nőtt a lakások szobaszám szerinti nagysága. Kezdetben sok alacsony szobaszámú lakás épült, különösen a Marton Sándor-lakótelepen. Majd egyre több lett az egy és két szobás lakás, végül megjelentek a három és több szobásak is, különösen a legtöbb épült lakótelepeken.

A Bauxit-lakótelep részesedése a három és több szobás lakásokból magas. Ez az időbeli tendenciára tett megállapítást gyengíteni látszik. Ha a lakótelepeket nem tekinteném egységes egésznek, hanem az építési ütemek szerint tovább tagolnám, akkor kiderülne, hogy a Bauxit-lakótelepen a három és fél szobás lakások a legutolsó ütemekben, a hetvenes-nyolcvanas években készültek. Az említett összefüggés tehát további megerősítést kapott.

A belváros lakásállományában a „CS”-lakások aránya 3,1 % volt. Ma már nincsen CS-lakás a belvárosban, mivel ezeket a hetvenes évek első felében korszerűsítették. Szerepeltetésüket a történeti hűség követeli meg. Ezeket ma már az egy vagy a másfél szobás lakások között lehetne számba venni. A garzonlakások félszázalékos aránya elenyésző. A belváros lakásállományának 11,3 %-a egyszobás. Az egyszobás lakásokból a Marton Sándor-lakótelep részesedik a legnagyobb arányban, 24,2 %-kal. Másfélszobás lakás az állomány 17,6 %-át képviseli. A lakótelepeken – a Bauxit-lakótelepet leszámítva – viszonylag egyenletesen oszlik meg az állomány.

A belváros valamennyi lakótelepén uralkodó a kétszobás lakások aránya. Magas a Kossuth utcai lakótelepen (67,0 %). A lakótelepi állomány több mint a felét képezik a Fáy és a Béke utcai lakótelepeken. Arányuk a legkisebb a Marton Sándor-lakótelepen (40,4 %). Ez összefügg, a kisebb lakások magasabb arányával. A belváros állományának több mint a fele (52,3 %-a) kétszobás lakás.

A nagyobb szobaszámú lakások aránya 15,2 %. A Bauxit- és a Béke utcai lakótelepen található nagyobb arányban. A fogalom meghatározás szerint valóban így van. A legutoljára elkészült lakótelepek differenciáltabb lakásösszetételt és lakásalaprajzokat tartalmaznak. Megjelentek a két és három félszobát tartalmazó lakások a fekhelymentes nappalikkal. A statisztika azonban ezeket két és félszobás lakásként sorolja be.

A kétszobás lakásnál kisebb szobaszámú lakások alkotják az állomány egyharmadát (32,5 %-át), a nagyobb lakások csupán 15,2 %-át. A belváros lakásállományára tehát inkább a kisebb lakások a jellemzőek.

A lakótelepek beépítettségének mutatói

Egy városrész, egy lakótelep beépítésének jellemzőit többféle mutató előállításával lehet mérhetővé és egymással összehasonlíthatóvá tenni. Ezek egy része a lakótelep területének és az épületek kitüntetett jellemzőinek viszonyáról ad eligazítást, a másik része a lakásszámot és a férőhelyszámot hozza kapcsolatba a lakótelep területével. Az általam használt fogalmakat definiálása a 4.21 pontban már megtörtént. A 4.10 táblázatban foglaltam össze a belváros lakótelepeinek jellemző mutatóit.

A beépítés arányát tekintve a belváros leglazábban beépített lakótelepe – meglepő módon – a Béke utcai (13,7 %). A Béke utcai lakótelep alacsony

4.10 táblázat: A belvárosi lakótelepek beépíttségének mutatói

Sor-szám	Lakótelep		Beépítés aránya (%)	Szintterület-sűrűség	Átlag szintszám	Lakás-sűrűség (lakás/ha)	Férőhely sűrűség= elméleti laksűrűség (fő/ha)	Elméleti lakosság-szám (fő)
	neve	területe (ha)						
1	Bauxit-lakótelep	21,3	14,3	0,45	3,3	47	198	4226
2	Marton S. lakótelep	23,6	16,2	0,56	3,5	73	216	5105
3	Kossuth lakótelep	17,5	16,5	0,83	5,0	75	288	5050
4	Fáy A. lakótelep	7,9	14,4	0,72	4,8	82	278	2196
5	Béke u. lakótelep	24,1	13,7	0,59	4,3	74	295	7113
6	Városközpont	21,2	16,5	0,51	2,5	15	60	1264
		115,6				59/68	216	24954

beépíttségét a viszonylag sok itt található középmagas épület magyarázza. Minél magasabb egy épület, annál nagyobb távolságot kell tartani közöttük. A következő két legszellősebb lakótelep a Fáy András-lakótelep (14,4 %), és a Bauxit-lakótelep (14,3 %) közel hasonló értéket mutatnak. Legnagyobb a beépíttsége a Városközpontnak (20,8 %) a lakóövezet nélkül, a lakóövezettel ez az arány 16,5 %-ra csökken. Itt a legkisebb az átlagos szint magassága, lakóövezet nélkül 2,5, lakóövezettel a szintszám 3,1-re nő.

A szintterület-sűrűség mutatója szerint az épületállománnyal leginkább terhelt lakótelep a Kossuth utcai, mivel szintterület-sűrűség mutatója a legmagasabb (0,83). Magas még ez az érték a Fáy András-lakótelepen 0,72. Ez összefüggést mutat a magasabb átlag szintszámokkal (4,8-5,0). Legkisebb a szintterület-sűrűségi mutatója a Bauxit-lakótelepnek (0,45) és a Városközpontnak (0,51). Az átlag szintszám mindkét területen a legalacsonyabb (2,5- 3,3).

Az átlag szintszámokra külön nem térek ki. Egy összefüggésre azonban rá kell mutatni. Ahogy haladt időben előre a lakótelepek építése, úgy növekedett az átlag szintszám. Ez alól a Béke utcai lakótelep kivétel, mivel viszonylag magas az alacsonyabb szintszámú középületek aránya.

Az elméleti laksűrűségnek tekintett férőhely-sűrűség mutatói – az építés idejétől függően – emelkedő tendenciát mutatnak. A legrégebben épült lakótelepek laksűrűsége a legkisebb. A Bauxit-lakótelepé 198 fő/ha, a Marton Sándor-lakótelepé 216 fő/ha. A legmagasabb, a legutoljára elkészült Béke utcai lakótelepé (295 fő/ha). A teljes belváros bruttó laksűrűsége 216 fő/ha.

A lakások férőhelyszáma alapján kiszámoltam, hogy mekkora az egyes lakótelepek és a belváros egészének a befogadóképessége. A Béke utcai lakótelep a legnagyobb lakótelep, befogadóképessége meghaladja a hétezer főt, a Kossuth utcai ötezet, a Marton Sándor szintén az ötezet, a Bauxit-lakótelep négyezet, a Fáy lakótelep a kettőzet. A Városközpontban is elér ezerkettőszáz ember. A becslést számok alapján a belváros hozzávetőleg maximum 25 ezer embernek adhat otthont. Hogy ténylegesen mennyien lakják? Ez már aktuális városüzemeltetési kérdés.

A beépítés mértéke, a szintterület-sűrűség mutatója és az átlag szintszám alapján meghatározható a belváros lakótelepeinek a karaktere. A beépítési arány alapján valamennyi lakótelep kertvárosi kategóriába sorolható. A szintterület-sűrűségi mutatók szerint a Bauxit-lakótelep a 0,45 értéken van, amely megfelel a falusi kategóriának. A lakótelep nyilvánvalóan nem hordoz falusi jellemzőket. A Marton Sándor-lakótelep a 0,56 értékével egyértelműen kertvárosi jellegűnek minősül, holott beépítése inkább kisvárosivá teszi. A Béke utcai lakótelep a 0,59 mutatójával kertvárosi karakterű, pedig inkább kisvárosi jellegű. A többi lakótelep, tehát a Fáy András utcai, a 0,72-es értékével és a Kossuth utcai a 0,83-as értékével kisvárosi kategóriába tartozik. Amennyiben az átlag szintszámok alapján számolnánk a lakótelepenkénti átlag épületmagasságot, akkor – a Fáy András utcai és a Kossuth utcai lakótelepek kivételével – valamennyi lakótelepet a kisvárosi kategóriába sorolhatnánk. Az említett két lakótelep az épületmagasságok szerint nagyvárosi kategóriába tartozik, ami túlzás. Az összbenyomás alapján kisvárosi a Marton Sándor-lakótelep, kertvárosi a Bauxit-lakótelep negyvenes-ötvenes években felépült részei. A többi lakótelep nevükhöz híven lakótelep karakterű.

4.3 Városkép

Az előző fejezetben az ajkai belváros utcaképeit mutattam be. Röviden érinteni kell a város egészét meghatározó városképet is, amelynek meghatározó elemei a pontházak. A következőkben, előbb a pontházak városszerkezeti és városképi szerepével, majd a város különböző nézőpontokból feltáruló sziluett-képeivel foglalkozom.

4.31 A pontházak szerepe a városszerkezetben és városképben

A pontházak szerepét, építésük motivációit Granasztói Pálnak *A magasházak szerepe korunk építészetében* című munkája alapján foglalom össze.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Granasztói, 1974. 118-135.

Pontházakat általában esztétikai, kommunikációs, és gazdaságossági megfontolásokból emelnek. Alkalmazásuk esztétikai, városképi szerepe az egyhangú beépítés élénkítése, a vertikális hangsúlyképzés, a lakótelepek horizontális egyhangúságának oldása, az összkép változatossá tétele. A pontházak kommunikációs szerepükben megjelölik a város valamilyen szempontból fontos helyeit: a városközpontot, az alközpontokat, a város széleit – a bevezető utak mentén – a városkapukat, a vasútállomást, fontos útke-reszteszódéseket. Elősegítik a tájékozódást azzal, hogy jelzik a városszerkezet fontos elemeinek a helyét. Ide sorolható még a státusz-szimbólum szerepet is. Magasabb beépítés alkalmazható jelentősebb útvonalak mentén, az utak külső ívén, irányadó szerepük miatt. A pontházak építésében gazdaságossági megfontolások is szerepet játszanak, így a magas telekárak, a helyszűke, a jobb terület-kihasználás, az irodák és szállodák tömeges helyiség igényei, a vertikális szervezés gazdaságosságának vélt előnyei. A városközpontok területei értékesek, ezért alacsony beépítést a központokban kerültk.

A templomtornyok szakrális jelkép, és városképi jel egyszerre. „A templomtornyok kiemelkedése a környező háztetők közül szinte pontos léptéket ad a településről... az Isten házána magasabbnak és díszesebbnek kellett lennie az ember házána. Ez a városszerkezeti - városképi megjelenés rögződött, vált hagyományná és maradt fenn a legutóbbi időkig. Városainkban az 1960-as évekig a vertikális hangsúlyt nagyjából a templomtornyok konkurencia nélkül képviselték.”⁴⁸¹ A templomtornyok korábbi szerepét a pontházak megjelenése változtatta meg alapjaiban, a „torony... elvesztette eredeti szakrális és társadalmi szerepét.”

⁴⁸² Ajka templomai még a falusi léptéknek megfelelően készültek, a templomok és tornyaik a belváros rekonstrukciójáig a településközpont meghatározó, vertikális elemei voltak. A gyárkérmények ugyan már korábban megjelentek, de a központtól távol, nem konkuráltak velük. A pontházakat azonban úgy helyezték el, hogy nem voltak tekintettel a templomok elhelyezkedésére, és tömegeire. A pontházak – a tanácsházat és a kórházat leszámítva – funkciójukat tekintve „csupán” lakóépületek, amelyek nemcsak a templomokkal konkuráltak, hanem a közintézményeket magukba foglaló épületekkel is. Azzal, hogy a tömeges funkciót hordozó épületek a középületek fölé nőttek, jelzi, hogy a modern építészetében a funkció és a forma korábbi szoros kapcsolata meglazult, illetve átalakult.⁴⁸³ A központi funkciókat magukba foglaló épületek szintszáma alacsonyabbá vált, környező lakóépületeké viszont megnőtt.⁴⁸⁴

A városban 16 darab középmagas ház épült, közülük 3 dupla, statisztikai számuk ennél fogva 19 darab. A 16 épület hét típust testesít meg. Felmerül

⁴⁸¹ Székelyné, 1979. 45.

⁴⁸² Meggyesi, 2006. 38.

⁴⁸³ Lásd: Székelyné, 1979. 48.

⁴⁸⁴ Lásd József, 1979.

a kérdés, Ajkán, ebben a közepes méretű városban indokolt-e ennyi középmagas házat felépíteni, és ha már felépítették ezeket, akkor helyeiket megfelelően választották-e meg? Figyeltek-e arra a fontos szempontra, hogy az épületmagasságok eltérései városszerkezetileg és utcakép szempontjából indokoltak legyenek.⁴⁸⁵ Ajka pontházait is esztétikai, kommunikációs és gazdaságossági megfontolásokból emelték.

A középmagas házak viszonylag magas számát sem a telekárak, sem helyszűke nem indokolta. Ajkán – a városházat és kórházat leszámítva – nem volt igény egy épületben tömegével elhelyezni helyiségeket. Esett már arról szó, hogy a pontházak Ajkán, a szanálásos területeken jelentek meg. Éppen ezért nem zárható ki a pénzügyi kondíciók kényszerítő ereje a pontházak magas számából. Lehetséges, hogy szanált területre sok lakást kellett elhelyezni és ezt nem látták – a korabeli viszonyok között – másként teljesíthetőnek, mint a középmagas házak alkalmazásával. A szanálási arányszámok javítása játszhatott szerepet, amikor 14 középmagas házba építettek be tömegével lakásokat. A belváros 6774 darabos lakásállományának 14,2%-a (965 lakás) található középmagas lakóházban. Minden hetedik lakás! A pontházakba – az átmeneti szálláshelyeket leszámítva – lakásokat elhelyezni nem tekinthető optimális megoldásnak. A felelős gyereknevelés onnan megoldhatatlan, különösen, ha nincs körülötte elegendő, védett szabadter, ha forgalmas utak határolják, ahogy a Lenin utca és a Béke utca sarkán álló pontház esetében tapasztalható.

Kommunikációs és városképi szempontok Ajkán is szerepet játszottak a pontházak elhelyezése során. Vajon, miként sikerült e szempontokat érvényesíteni? A Sport utcai nyolcemeletes épület magában áll. Közélemben nincsen hozzá hasonló magasságú épület. Tulajdonképpen a Marton Sándor lakótelep szélén helyezték el. A Marton Sándor- és a Bauxit-lakótelep hasonló tömegű és szintszámú épületekből álló, egységként kezelt szövetéhez viszonyítva azonban centrálissá válik elhelyezése. A két lakótelepnek nem a mértani középpontjában, hanem attól dél felé elmozdítva áll. Kellemes vertikális kontrasztot képez a közel azonos magasságú lakóépületek horizontalitásával. A nyolcemeletes épület szintszáma, a környező épületek szintszámához viszonyítva, megfelelő arányt mutat. Kommunikációs szerepe is van. Az épület a Kaszinó, a Gyár utca valamint a Frankel Leó utca felől jövő gyalogutak fókuszpontjában áll. Jelzi a lineáris koncentráció elvének megfelelően szervezett, a lakóépületek földszintjén elhelyezett üzletek innen induló sorát.

A Kossuth utca északi végén álló négy tízemeletes lakóépület elhelyezéséhez nem találunk sem városképi, sem kommunikációs magyarázatot. Sem a terület funkciója, sem városszerkezeti helyzete nem indokolja középmagas

⁴⁸⁵ Lásd: Székelyné, 1979. 60.

épületek ide helyezését. Nincs hangsúlyos, megjelölésre érdemes alközpont a környéken. A Kossuth utca a Tanácsköztársaság úthoz képest alárendelt szerepet tölt be, ezért a városkapu szerep sem jöhet szóba.

A Kossuth utca középső szakaszán álló tízemeletes iker pontház jól szervezi maga köré a házigyári hatszintes épületek csoportját. Az azonos szintszámú épületek, masni formában elhelyezett csoportjának, horizontálitását kedvező vertikális hangsúlyként ellenpontoszza. Ugyanakkor kissé közel került a református templomhoz. Az ikerépület súlyos tömege mellett a templomtorony szinte elenyészik.

A hatemeletes tanácsháza épülete alig magasabb a szomszédságában épült Sávházhoz képest. Városképi szempontból ezért nem képes betölteni hangsúlyképző szerepét, amelyet funkciója egyébként indokolna. A kórház épülete nem tekinthető pontháznak, középmagasnak azonban igen. Az épület megformálása és környezetében való elhelyezése kiváló.

A Kórház utca három tízemeletes épülete szépen vezeti rá a szemet a kórház impozáns épülettömbjére. A három tízemeletes ház sora a Városliget felől nézve határozott lezárását adja a beépített területnek. A szabadonálló pontházak összekötik a természeti környezetet (a Városligetet) az épített környezettel. Kellemes kontrasztot képeznek az út menti fasor zöld lombozata és a följük magasodó épületek tömegei.

A Béke utca és a Tűzoltó utca sarkára elhelyezett tízemeletes épület esetében fel kell tenni a kérdést, vajon mi indokolja ennek a csomópontnak a kiemelését? Ez a csomópont nem meghatározó jelentőségű a város úthálózati rendszerében. Vajon a környező beépítés indokolja-e a középmagas házzal történő ellenpontoszást? A Tűzoltó utca északi végén, a közelben emeltek egy másik testesebb tízemeletes épületet. A beépítés jellege tehát nem indokolja az elhelyezését. Van-e szervezőereje a pontháznak ezen a helyen? Nincs, talán az utca túlsó oldalán, a mesterek háza helyén betölthetne városképi szerepet. A városközpontból kelet felé nézve a tekintetet ugyanis nem fogja meg semmi. Az utca külső ívén a Tűzoltó utcától keletre, a legkritikusabb szakaszon jóval alacsonyabb a beépítés, mint a belső íven. A mesterek háza helyén álló pontház fókuszálná a tekintetet, virtuálisan többé-kevésbé pótolná a térfal hiányosságait.

A Lenin út és a Béke utca kereszteződésében elhelyezett – az átlagosnál igényesebb kialakítást kapott – tízemeletes pontház tervezői jól érezték, hogy a tanácsháza, a templom, az áruház és a szolgáltatóház térfalai kiegyensúlyozatlanok. Amíg a tanácsháza és a sávház épülettömegei jelentős súlyt képviselnek a tér nyugati és északi oldalain, addig a keleti térfal megoldatlan. Az épület elhelyezése javított a központ tömegeloszlásán, de nem oldotta meg az összes problémát.

A vasúti feljáró út kezdetének két oldalára elhelyezett két tízemeletes épületnek a tervezők városkaput jelölő szerepet szántak. A városkapu sze-

rep itt inkább a városközpont kapuja szerepre módosul. Ez elfogadható, de miért nem volt következetes az építettség? Miért csak ezt a kaput tekintette fontosnak és a többit miért nem? A többi kapuba miért nem építettek pontházakat? A két középmagas épületnek ugyanakkor fontos szerepe van a városközpont felől nézve - megfogják a szemet. Nélkülük a Csikólegelőre vezető hosszú út monotonitása szembetűnőbb lenne.

A Tűzoltó utca és a Táncsics utcai csomópontban is emeltek egy iker pontházat. Szép háttérrel ad a Tűzoltó utca délről nézett utcaképezetnek. Irányt ad, lezár, jelzi a Szőlőhegyre vezető utat. A pontház dupla épülettömege azonban túlsúlyos a környező beépítéshez képest. Bizonyos nézőpontokból konkurál a közeli kórház épülettömegével.

A középmagas épületek elhelyezése Ajkán nem egy összefüggő városképi koncepció alapján, hanem egy-egy lakótelep vagy építési ütemének részeként történt. A pontházak elhelyezése nem ítélt meg csak szűkebb környezetükre nézve, tömegük miatt az egész városképre is kihatással vannak. Ha csupán egy építési program a vizsgálat tárgya, akkor egy-egy pontház elhelyezése, akár megfelelő is lehet, ugyanakkor a város összképét nézve „improvizálás figyelhető meg.”⁴⁸⁶

A pontházak telepítése a városközpontokhoz mérve excentrikus. Városszerkezeti szempontból semleges területeket ölelnek körbe, a városközpont területét kikerülik. Miközben elhelyezésüket – a kommunikációs szempontok okán – a városközpontokhoz kellett volna igazítani. A városközpontjának – a magyar városok tradíciójának megfelelően – építészeti hangsúlyokat szükséges adni. Ez kétféleképpen is megoldható, egyrészt vagy a központ kellős közepén felhúzott pontházzal, vagy a központ körül annak határain jól elhelyezett néhány középmagas épülettel. A történeti fejezetben láthattuk, mindkét megoldásra született javaslat. Az előbbi megoldásra, amikor a központ súlypontjába egy magas ház került, Ruttkay Gyula készített tervet 1970-ben, az utóbbira, pedig amikor több magas házzal veszik körül a központot kijelölve annak határait Vinkovits István 1965. évi terve mutatott példát. Nos, Ajkán egy harmadik megoldást alkalmaztak. A központ súlypontjába sem került magasház és a központot sem vették körbe magas házzal. A város léptékéhez az előző megoldás jobban megfelelt. Ehhez azonban hiányzott a városközpont kiépítésétől kezdve következetesen képviselt koncepció megléte. (Megjegyzem néhány bemutatott rendezési terv tartalmazott javaslatokat a pontházak átgondolt elhelyezésére.) A városkép alakítása fontosabb szempont, mivel évszázadokra meghatározza a város összképét, mint a folyton változó pénzügyi megfontolások.

Az egységes városépítészeti koncepció hiánya egyrészt mennyiségi, másrészt telepítési problémákat vetett fel. Egy Ajka nagyságrendű városban, vá-

⁴⁸⁶ József, 1991. 5.

rosképi és funkcionális szempontból, aránytévesztés nagyszámban közép-magas lakóépületeket felépíteni. Ajkán három közép-magas épület elhelyezés kifogásolható legkevésbé utcaképi és városképi szempontból, a Sport utcai nyolcemeletes épületé, a tanácsházé, és a kórházé. A Kossuth utcai beépítést fókuszáló iker tízemeletes épület, és a vasúti felüljáró elején álló két tízemeletes lakóház elhelyezése akkor lenne hiánytalanul jó, ha a Kórház utca és a Torna patak között csak a Lenin út és Béke utca sarkán állna pontház. A Kórház utcai és a Tűzoltó utcai pontházak, a városközpont-hoz viszonyított helyzetük miatt kritikusak. Legkritikusabbak a Kossuth utca északi végén, a Béke utcában és a Tűzoltó utcában álló tízemeletes épületek telepítése. A viszonylag sok pontház ellenére egy városszerkezeti fontos hely megjelölése mégis elmaradt. A vasútállomás közeléből hiányzik egy közép-magas ház.

Szót kell ejteni még a Liliom utca környékének beépítéséről is, bár belvároson kívüli a terület. A különböző rendezési tervek az utca környékét a terület alközpontjának elhelyezésére jelölték ki. Az alközpont kialakítását elkezdték, de átütő eredményt nem sikerült elérni. Ugyanakkor a környéken mégis többszintes beépítés jött létre, mintegy jelezve az alközpont helyét. Az ellentmondásos helyzet ellenére, a kialakult beépítés nem kifogásolható.

Összegzésként a város területének megjelölésre érdemes pontjai a városközpont, a Sport utca (mint a nyugati lakótelepek súlypontja), a kórház, és a vasútállomás. A felsoroltak mellett a városkapuk csak, mint alternatívák jelenhetnek meg. Még vannak olyan építmények, amelyek a városképben magassági kiterjedésük okán szerepet játszanak, ezek a gyárkémények, különösen az erőmű két kéménye. Egyértelműen megjelölik a város nagyipari területét. A megítélés mércéje a városszerkezet és a kompozíció egymásnak való megfelelése. „A városszerkezet valójában a város belső, olykor csaknem rejtett váza - a kompozíció ennek a váznak térbeli, vizuális kifejezése. A kompozíció esztétikai értéke annál nagyobb, minél inkább egybeesik a valóságos városszerkezettel”.⁴⁸⁷

4.32 A várossziluet

„A település morfológiájának a távlatból jelentkező szemlélt vagy ábrázolt síkbeli képe a várossziluet”.⁴⁸⁸ A várossziluet alapvető tényezői a természeti táj, és a művi környezet jellegzetességei. A várossziluetben szerepet játszó pontházak – az átlagos épület magasság fölé emelkedne – jelentést kapnak, útbaigazítanak. Felfigyelünk rájuk, a jelentős magasságához, jelentős funkciót társítunk. Egy épület magassága akkor kap jelentőséget a körülötte lévő átlagos beépítéséhez képest, amikor magassága legalább kétszerese

⁴⁸⁷ Granasztói, 1972. 54.

⁴⁸⁸ Urbanisztika, 1987. 85.

4.120 kép: Ajka várossziluetje észak felől

az átlagos beépítési magasságnak.⁴⁸⁹ Ajka város tervezői a szabály ismerték, mert az átlagos szint számot 5-6, a közép-magas házakét, pedig 11-12 szintben határozták meg. A Sport utcai 8 emeletes épület szintszáma 9, a környező épületeké, pedig 4. Ennél kisebb különbség esetében elmosódna a kontraszthatás. A tanácsháza éppen ezért nem képes kontraszthatást kifejteni a környezetében.

„A település morfológiáját hagyományos városoknál a magas beépítésű központtól kifelé alacsonyodó, ellaposodó beépítés jellemzi, ... sziluetje konvex - közepén domborodó - jellegű.”⁴⁹⁰ Ajka városközpontjának a magjára az alacsonyabb beépítés a jellemző. A városközpontot északnyugatról, északkeletről és délkeletről körülvevő lakótelepek beépítése magasabb, mint a városközponté. A város sziluetje a városközpont környékén ezért konkáv jelleget mutat. Az öt-hatszintes lakótelepeket egyre alacsonyabb beépítésű külső lakóterületek követik. Előbb jellemzően 2-3 szintes társasházak, majd egy-kétszintes családiházak övezet. A konkávként induló sziluet kép végül konvexbe fordul.

Az ajkai várossziluet alakítói a táj, a közép-magas házak és a gyárkémények. A kémények egy időben a város címerében is helyet kaptak. A várossziluet kiemelkedő pontjainak fontos szerepük volt a tájékozódás megkönnyítésében. A város sziluetjét kezdetekben a Templomdomb templomtornyai és a települést fél karéjban közre fogó dombok gerincvonulatai határozták meg. A templomtornyok jelölték a település központját, irányt mutattak az úton járók számára. Az ipar letelepedésével a gyárkémények társultak ehhez a képhez. A gyárkémények vertikálitása, és a háttérben hul-

⁴⁸⁹ Lásd: Perényi, 1972. 90.

⁴⁹⁰ Urbanisztika, 1987. 85.

4.121 kép: Ajka várossziluetije a Hársfa utcából

4.122 kép: Ajka várossziluetije Pálmajor felől

4.123 kép: Ajka várossziluetije a Csikólegelőről

lámzó dombvonulat kontrasztja Ajka jelképévé vált. A város sziluettje jól harmonizált a mögötte húzódó természeti tájjal. A hagyományos falu földszintes épületei mellett, majd helyén megjelentek a lakótelepek többszintes épületei. Az utolsó fázisban a közép magas épületek véglegesítették a város mai sziluettjét. A város sziluettje más-más módon jelenik meg, attól függően, hogy melyik irányból közelítünk hozzá. A várossziluettt feltárulását befolyásolják a terepviszonyok, az előtér növényzete és beépítettsége.

A bakonygyepesi úton, a Széles-víz és a Csigere-patak vízválasztóján állva tárul elénk Ajkára karakterisztikusan jellemző várossziluettt (4.120 kép). Erre a sziluettképre jellemző az erőmű kéménypárja, és a mögötte húzódó dombok hullámzó gerincvonalának a kontrasztja. A közép magas épületek, az előtér beépíttségének takarásában nem játszanak szerepet a képben. Sajnos a város sziluetttképe egyre szűkülő nézőpontokból élvezhető, mivel a város északi irányú fejlesztése miatt egyre nagyobb része kerül takarásba.

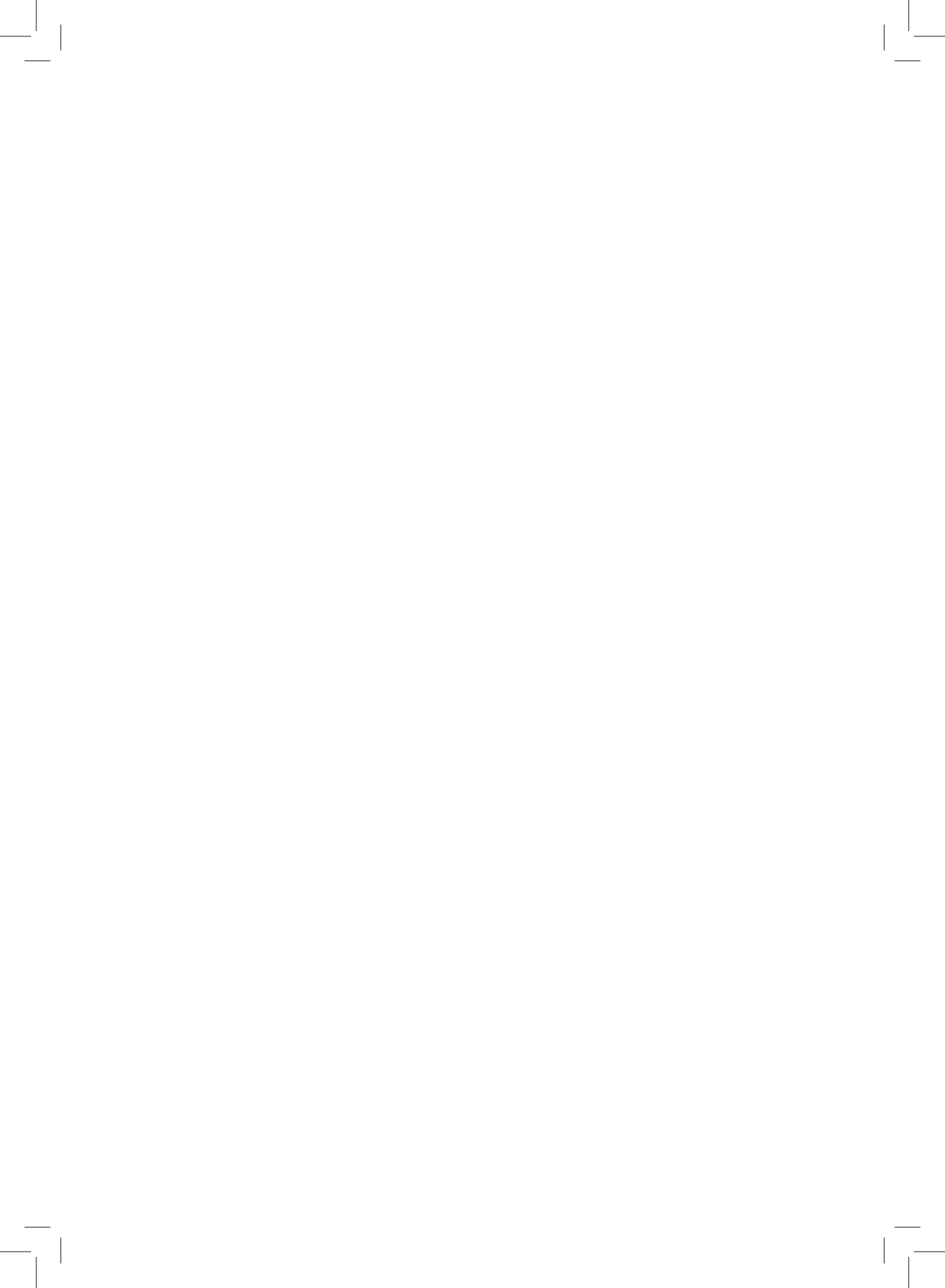
Kiváló nézőpontot nyújt várossziluettt szemléléséhez a Hársfa utca dűlőúti szakasza (4.121 kép). A várossziluettt homorú terepalakulatban tárul fel. Ebből a pontból érvényesül jól a várossziluettt. A várossziluettt meghatározó elemei az előző képhez képest bővülnek. A dombok gerincvonalai és a gyárak kéményei mellett a közép magas házak tömbjei, sőt a templomok tornyai is megjelennek. A képben baloldaltól jobbra haladva először a Szőlőhegy beépített domboldalának reliefje, majd a kórház épülettömbje tűnik fel. A kórházról nyugatra, arra szinte rátapadva a Tűzoltó utcai dupla tízemeletes épület tömege tűnik fel. A kórház épületének hatalmas tömbje olyan erőteret von maga köré, amely nem tűri más épületek domináns jelenlétét. A tízemeletes épület, innen nézve ebbe az erőterbe került, és okoz emiatt disszonanciát a városképben. A következő két közép magas épület a Béke utcában áll. Tovább haladva megjelennek a kórház utcai tízemeletes házak. Közöttük szerényen meghúzódva feltűnik a katolikus templom tornya. Új motívum a Sávház hangsúlyos vízszintes osztásokkal tagolt hosszú tömbje. A Kossuth utca lakótelep fókuszpontjában álló, dupla közép magas épület mellett az evangélikus templom tornya alig észrevehető. A gyárkémények vertikális hangsúlya után a Kossuth utca északi végén álló tízemeletes épületek, majd az alumíniumkohó kéménye következik, nagytömegű gyárépület szomszédságában.

Felmerül a kérdés, miről árulkodik ebből a nézőpontból a várossziluettt? Lehetőséget ad-e arra, hogy a város funkcionális felépítéséről tájékozódjunk? A Hársfa utcai sziluettt látható, hogy a pontházak sora végig kíséri a belvárost. Aki nem ismeri a várost, az nem kap egyértelmű eligazítást a város központjának elhelyezkedéséről. A pontházak elhelyezése, megbontotta a morfológiai rendszer eredeti logikáját és szépségét. A közép magas házak száma és telepítésének módja okozza a bizonytalanságot.

Pálmajor felől közelítve, a város reliefszerűen jelenik meg előttünk a síkban kifutó tájban, amelyet a Somló szabályos tömbje zár le (4.122 kép). Lent a völgyben, lencseszerű alakzatban tárul fel a város centruma. Jobbra a kórház épületszárnyai magasodnak. A város központja éles kontúrokkal, átmenet nélkül válik el a környező családiházak övezettől. A lencseszerű alakzat morfológiája szinte tökéletes. Van széle és van közepe. Az ötemeletes épületek tömegéből hangsúlyosan emelkednek ki a tízemeletes épületek karéja. A figyelmes szemlélő azonban hamarosan észleli, hogy valami nem stimmel. A lencse bal oldalán, a magas épületek karéján kívül igényesebben megformált épületek csoportja tűnik fel. Természetes módon, ugyanis itt van a város funkcionális központja. A magas épületek karéja nem a városközpontot határolja. Ez bizony disszonancia. A város morfológiai és funkcionális központja nem esik egybe.

A Csikólegelőről, a Bogács utcából nézve újabb képét mutatja a város (4.123 kép). A háttérben a Széki erdő összefüggő tömbje alkotja, a Somló hegy kúpjával. A város látványa két egymástól markánsan elkülönülő foltra válik szét. A képen baloldalt, a régi hagyományos építési móddal készült, magastetős épületekből álló lakótelepek természetbe simulása a jellemző. A lakótelepek kiegyensúlyozott és nyugodt horizontalitását csak a Sport utcai nyolcemeletes épület vertikálitása töri meg, kellemesen ellenpontot alkotva a környező beépítéssel. A kép jobb oldalán az előzővel ellentétes benyomást szerezhetünk. Az épületek jellege a modernitás természetével való szembenállását mutatják. A városkép vizuálisan túlterhelt. A közép magas épületek vertikálitása az uralkodó motívum. Ebből a nézőpontból is jól látható a városközpont kirekesztődése a pontházak karéjából. A lapos tetős épületek alkotta tetőtáj – innen nézve – nem mutat kellemes képet. A tetőfelépítményeket, és a szellőzőket nem rejtik el a magas tetők.

A város sziluettt képeit vizsgálva megállapítható, egyrészt, hogy a város léptéke igazolhatóan maximum négy-hat pontházat visel el, másrészt, hogy a pontházak telepítése nem igazodik a város funkcionális szerkezetéhez.

BEFEJEZÉS

Összegző gondolatok

Munkám végére érve illő számot adni arról, hogy vállalt feladatot miként sikerült teljesíteni. A munkámmal az volt célom, hogy a város múltja iránt érdeklődő a nyolc falut várossá formáló társadalmi-gazdasági és műszaki-fizikai folyamatokból minél többet megismerhessen és megérthessen. Törekedtem a várost létrehozó erők és folyamatok közül, lehetőség szerint, feltárni azokat, amelyek a város szerkezetének és építészeti arculatának formálódásában szerepet játszottak, a városfejlesztés és az iparfejlesztés, a városrendezés és a városfejlesztés viszonyából minél többet megérteni. Teljes képet nem tudtam adni, nem is törekedhettem rá, mivel munkámat eleve korlátok közé kellett szorítani. A vállalt feladat teljesítéséről, a városépítés általánosabb összefüggéseibe ágyazva, kísérlem meg számadást.

A fejlesztés szervezése, fejlődés vagy fejlesztés.

A fejlődés és a fejlesztés között lényegi eltérés fedezhető fel, amíg a fejlődés szerves, legtöbbször spontán folyamatok eredménye, addig a fejlesztés, előre elgondolt, elhatározott többé-kevésbé tudatos beavatkozás eredménye. A kettő folyamat közti különbség abban is ragadható meg, hogy amíg a szerves fejlődés hajtóerői főleg a helyi és helyzeti energiák által meghatározott belső erőforrások, addig a városfejlesztés szocializmusban megvalósult formája külső és felső politikai akarat által vezérelt, amely körülmények között a helyi társadalom önmozgásának a tere csekély.

Giay Frigyes–Gáspár Jánossal közösen írt, *Ajka vonzásában* címet viselő kéziratban - többször is hangsúlyozza, hogy Ajka szerves fejlődés eredményeként jött létre. „*Ajkán nem kívülről idetelepített iparról, hanem helyi erőforrások hasznosításából eredő fejlődésről van szó.*”⁴⁸⁵ „*Ajka ezer éves település, útvonala a római seregeknek, miként a többinek is, és nem 'csinált' város, hanem István király korabeli magyar falu.*”⁴⁸⁶ Figyelemre méltó megállapítás. A szerző meglátta a városfejlesztés spontán erőit akkor, amikor mindenki mesterségesen létrehozott várossal beszélt. Ajka valóban nem mesterséges, hanem természet adta alapokon jött létre. Helyi energiáit jelentő természeti kincseinek kiaknázása

⁴⁸⁵ Gáspár – Giay, 45.

⁴⁸⁶ Gáspár – Giay, 104.

és helyzeti energiáinak (a vasút meglétének) a kihasználása valóban a belső erőforrások meglétére utalnak. Azonban ezeket a lehetőségeket külső erők és akaratok mobilizálták és fűzték össze egy hiánytalan vertikummá. Ajkán, a helyi természeti adottságokra, nyersanyagokra, a szénre és a bauxitra támaszkodó kitermelő- és feldolgozóipar jött létre a 40-es években. A szocialista iparfejlesztés a – kezdeti időszakban kialakult – vertikumot csupán mennyiségileg bővítette tovább, a 19. századi iparszerkezetből korszerű 20. százai magas feldolgozási fokra nem volt képes fejleszteni.

Ajka, amíg mezőgazdasági alapokon állt, évszázadokig megmaradt falunak. Népeség száma alig változott. Amint a bányászat megjelent, a XIX. század végén, a lélekszáma emelkedni kezdett. Foglalkozási szerkezetében megjelentek a nem mezőgazdasággal foglalkozók is. A város gazdasági szerkezetét, fél évszázadon át, a mezőgazdaság és a bányászat kettősége, együttélése jellemezte. A várossá válás csiráit az ipari funkció megtelepedése hozta magával. Az iparfejlesztés folyamata felgyorsult, ami nagyarányú bevándorlással járt. A városfejlesztés képtelen volt lépést tartani az iparfejlesztés generálta folyamatokkal, egyre csak halmozta hátrányait. A 2. számú timföldgyár felépítéséről született központi döntés azonban felgyorsította a városépítés ütemét is. Elkezdődött az elmaradások felszámolása. A 90-es évek második felében a városépítés már-már behozta hátrányait, amikor a szocialista tervgazdálkodás erőforrásai kimerültek. A korabeli trendek megtörttek.

Ajka, mint város az új és a régi szembe állításából született, úgy vált falusi társadalomból városivá, faluból várossá, hogy a szerves fejlődés több lépéscsúfokát is kihagyta. A változás radikális és gyors volt. Érthető, ha a város központjában, a várossá válást követően, még ott voltak az istállók, bekötött állatokkal, a kultúrház elhelyezését befolyásoló disznóólak és veteményes kertek. A falu nem válhatott egy csapásra, egy jogi aktus hatására várossá semmilyen vonatkozásban. A kétféle településtípus és kétféle megélhetési mód egy ideig a térben egymás mellett létezett. Úgy vált jogilag várossá, hogy félúton volt – fizikai állapotát és társadalmi összetételét tekintve – a falu és a város között.

Magyarországon a szocializmus évei alatt megvalósult urbanizáció fő mozgatóereje a népesség koncentrációjával együtt járó iparosítás volt. Ajkán az iparosítás folyamata már az 1940-es évek elejétől megindult, lendületet az ötvenes évek elején vett és az 1960-as évek végéig az 1970-es évek közepéig tartott. A városiasodás, amely a lakosság életkörülményeinek és a település külső ismertető jegyeinek a városi szintre emelését jelenti – ehhez képest késve - csak az 1960-as években indult el. A közintézmény ellátottság, a műszaki létesítmények színvonala ezt követően jutott elfogadható szintre. A hatvanas évek közepétől jelentős előkészületek történtek ahhoz, hogy a városfejlesztés lendületet vegyen. A városépítés fénykora a hatvanas évek végétől a hetvenes évek közepéig tartott. A lendületet egy nemzetközi szerződés adta, amely

Ajkán újabb jelentős iparfejlesztést eredményezett. A hetvenes évek második felében, az olajár robbanás hatására, a városfejlesztés lefékeződött.

A szocializmus nem csak jövedelmet csoportosított át a felfokozott iparosítás céljaira, hanem munkaerőt is, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásával. Nem várost épített, hanem a munkaerőnek lakást. Nem az ember állt a középpontban, hanem a munkaerő, amelyet le kellett telepíteni. A lakás alapterülete minimális volt, független a család nagyságától. A korabeli világ materiális szemléletéből eredő redukált emberkép alapján az ember igényeit leszállították a pusztá biológikumra.

A korszak hatalmi szerkezete kedvezett a nagy volumenű építkezéseknek, azzal, hogy lehetővé tette a nagyarányú redisztribúciót, amely megteremtette az iparosítás és ettől elmaradóan a városépítés anyagi alapjait. Az iparfejlesztéshez nem volt szükség a helyi és a területi igazgatás közreműködésére. A városépítés fél évszázados időszakában, az intézményrendszer tekintve, tendenciájában mégis kitapintható egy lassú decentralizációs folyamat. A tendencia jól nyomon követhető a megbízói feladatokat ellátó szervezetek változásában. Az ötvenes években minden ügyben a központi szervek döntöttek, a hatvanas években egy szinttel lejjebb került a döntések zöme, a megyei tanácsokhoz, majd a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a városi tanácsokhoz.

A szocialista város lakossága életének kereteit nem maga teremtette meg, felülről és kívülről kapta. A szükséglet-kielégítés nem a helyi társadalom igényeihez igazodott, hanem az elosztók preferenciáihoz. A város lakossága, a szocialista viszonyok között akkor sem vált polgári társadalommá, amikor városközpontot akart művelődési házzal, színházteremmel, bő választékot nyújtó áruházzal. Akkor is alárendelt szerepből fogalmazta meg az igényeit, kérve életminőségének javítását a felsőbb hatalmaktól. A paternalizmus, a redisztribúció határozta meg a döntéshozók és a lakosság viszonyát.

Ajka egy kor lenyomata, a kor, amely leginkább meghatározta az arculatát a szocializmus kora volt. A szocialista iparosítás által indukált urbanizációs hullámot nem volt képes, csak küszködve kezelni. Ajkán sem követte az iparfejlesztés ütemét a városfejlesztés üteme. A településre toborzott munkaerő ellátása lakással, közművel, közintézményekkel késve történt meg. A lakásépítés elmaradását jól illusztrálja a bejárók mindvégig magas aránya. A lakásépítés ütemét főleg a kezdetekben nem követte a közművesítés. Bányászaházak épületek ivóvíz ellátás nélkül, lakótelepek küszködtek elégtelen víznyomással, és rendszeresen fellépő vízhiánnyal. A lakásépítés ütemét a közellátás megfelelő kiépítése sem követte. Bizonyosság erre a kétféle műszaki iskolai oktatás, a vásárlóerő kiáramlása Ajkáról. A gyárakhoz tartozó lakótelepek konglomerátuma funkcióhiányos várost alkotott. A lakótelepeken alapfokú intézményekre szükség volt, ezek, ha késve is, még ha szűkös kapacitással is, de megépültek. A városi szintű ellátást szolgáló

fejlesztések idejére megnőtt a helyi igazgatás szerepe, ám csak a területi igazgatás felügyelete mellett.

A kezdetekben, a városfejlesztés az iparfejlesztéshez képest követő jellegű volt. A hetvenes-nyolcvanas évek infrastrukturális beruházásaival a lemaradás fokozatosan csökkent, azonban a rendszerváltás idejére sem sikerült minden területen a felzárkózás. A szennyvíztisztítás és csatornázás, a hírközlés kapacitása elmaradt a szükségletekhez képest.

A városszerkezet jellegzetességei.

Ajka, bár új város, tervezett város, mégsem egy egységes koncepciót követve épült fel. A városszerkezet sajátosságai a város fejlődéstörténetéből következnek. A fejlődéstörténetet három jellegzetes tényező határozta meg. Az egyik tényező a településszervezés, a másik az iparfejlesztés, a harmadik városépítés korabeli szisztémája. A három tényező vezetett együttesen a város mozaikos szerkezetéhez. Ajka településszerkezetének kialakulásában meghatározónak bizonyult, hogy nyolc település konglomerátumaként jött létre, a belváros fejlesztése különálló területi egységekben valósult meg. A város ma is különálló részekből áll, annak ellenére, hogy a városrendezők tudatosan törekedtek a várostest tömörebbé tételére. Ajkasingervölgyben a bányászat hozott létre települést, munkahelyekkel: a tárókkal és az aknákkal, valamint lakóhelyekkel: bányászkolóniákkal, és kultúrházakkal. Ajkán az üvegyár előbb magát a gyárat, majd a hozzátartozó üvegyári kolóniát, aztán a timföldgyár, a gyárat és a kohót a lakóteleppel, kaszinóval, végül az erómű a településtől elkülönülő készenléti lakótelepét hozta létre. Ezek egyike sem segítette elő az egységes településszerkezet kialakulását, sőt inkább diszpergálta azt. A város napjainkban is tapasztalható mozaikos szerkezetének másik magyarázata, ebben található. A harmadik magyarázat abban rejlik, hogy a tömeges lakásépítések idején a figyelem az egyes lakótelepek beruházására koncentrált, a városszerkezeti és városképi kapcsolások tisztázása háttérbe szorult. A város tervezett, mégis tele van esetlegességekkel. Az egyes építési ütemek kapcsolódási zónájában mutatkozik meg ez az esetlegesség a legszembetűnőbben. Az egyes beépítési ütemek nemcsak az építés, hanem a gondolkodás határai is voltak. A régi falu szanálása fokozatosan történt, a beépítési tervek, csak egy-egy építési akció területével foglalkoztak. Az időlegesen megmaradt régi utca vagy épületsor működőképességének fenntartása érdekében az új beépítést nem sikerült mindenütt optimálisan megoldani. A régi és az új kapcsolata több helyen is megoldatlan maradt. A városnövekedést tápláló erők fogytán a településrészek fizikai integrálása eleve reménytelen és talán felesleges is. A város több település konglomerátumaként jött létre, ennek ellenére mégis egyközpontúvá vált. A csatolt települések centrumai – minden igyekezet ellenére – csökevényesek maradtak.

A város fokozatos kiépülése egy jellegzetes csigavonalat vett fel. A falutól nyugatra kezdték el felépíteni az első lakótelepet, majd attól ismét nyugatra az újabb lakótelepet. A következő építési ütemek északra, majd keletre fordultak. Amikor elfogytak a városban a beépítésre alkalmas szabad területek, sor került a rekonstrukcióra, egyre közelítve a város központjához. A központon túlhaladva előbb dél, majd kelet felé bezárult a csigavonal.

Ajka jórészt títustervek alapján épült város, ahol elsősorban a gazdaságosságra és technikai problémák megoldására irányult a figyelem. A város létrehozása során a használók társadalmi és kulturális értékei, a lakókörnyezet esztétikai minősége nem válhatott egyenrangú szemponttá a gazdaságossági tényezők mellett. A kor legjellemzőbb városépítészeti megnyilvánulása a lakótelep volt. Ajka belvárosában a lakótelepek dominálnak. Ajka, a lakótelepek városa.

Az iparterületek több helyen is drasztikusan beavatkoztak a városszerkezetébe. A timföldgyár helyének kijelölésével területe elvágta a közúti kapcsolatot Bóde és Tósokberénd között. A timföldgyár és az erómű ipari hulladék-tározóit kezdetben a település és az ipartelep közötti mély fekvésű területen alakították ki. Ezek a tározók mára a város geometriai középpontjába kerültek. Drasztikus beavatkozás volt az ipar szállítási igényeit szolgáló vasúti felüljáró megépítése, hatalmas töltésen, az üvegyári iparterület mellett.

Az ipartelepek nemcsak értéket bocsátottak ki termék alakjában, hanem a környezetet terhelő externáliákat is. Az ipartelepek jelentős forgalmat generálnak, egyrészt személyforgalmat műszakváltáskor, másrészt teherforgalmat a nyersanyag befelé, a feldolgozott termék kifelé irányuló forgalmával. A város körülvette magát ipari területekkel, délen nehézipari területekkel, északon az ipari parkkal, nyugaton ipari hulladéklerakókkal, keleten a valamikori téglagyár roncsolt területeivel.

A kezdeti városrendezési koncepciók gyakran feledésbe merültek, vagy meg nem értéssel találkoztak. A módosítások, általában nem illeszkedtek az elkezdett megoldási módokhoz. A változtatások nemcsak a beépítések módjában, hanem az építési módban, az épületek formavilágában, szintszámában, tetőzetének kialakításában jelentkeztek. A módosítások rendre az eredeti koncepciót mellőzve történtek, aminek következményeként előfordult, hogy gyengébb minőség jött létre. A jelenség magyarázata – Hegedűs Sándor szerint – a következőkben rejlik. A beépítési tervek a teljes lakótelepre készültek. A megvalósítást viszont szakaszokra bontották, a rendelkezésre álló pénzkeretektől függően. A teljes lakótelep felépítéséhez nem volt elegendő pénz. A következő építési ütem időben később indult. Addigra változott az építésügyi szabályzat, a technológia, a rendelkezésre álló anyag, az építészeti felfogás. A következő ütem tehát más felfogásban készült el, más megjelenést kapott. A gyakorlati szakember tapasztalatát erősíti a szakirodalom is.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Szendrői, 1972. 78.

A több éven át tartó tervezés és építés mindig új és új szempontokat, technológiákat állított előtérbe, nem beszélve a tervező személyének változásáról. Ilyen körülmények között szétforgácsolódott az eredeti koncepció.

Az idő rétegei

A nagy múltú városok épületállománya hűen őrzi az egyes korok lenyomatait, ahol az idő egymásra halmozódó rétegei különféle épületekben tárgyiasultak. Ajka vizsgált félévszázada történelmi léptékkal mérve nem nagy idő. Azonban már az 1940-től 1990-ig eltelt idő is elegendőnek bizonyult arra, hogy néhány egymástól elkülöníthető réteg rakodjon egymásra, helyesebben egymás mellé. Az idő hozta változások összefüggenek az építészeti felfogások, „stílusok” (a népies irányzat, a szocreál és a modernista stílus építési technológiában megnyilvánuló változataival), valamint a technológiaváltásokkal (amely a téglaszerkezettől, a blokkos és paneles építési módon át az öntött falas szerkezetig terjed).

A város a falúból nőtt ki, amelynek jellemző épülete a hagyományos anyagokból épített paraszti gazdálkodást szolgáló lakó és gazdasági épület volt. Ezek az épületek építészettörténeti vagy népi építészeti szempontból nem képviseltek kiemelkedő értékeket. Ajkán hiányoznak a történeti építészet emlékei. A történeti stílusok közül csak a késő barokk van jelen, amelyet néhány templom képvisel. A két protestáns templom a türelmi rendelet korából, a neobarokk római katolikus templom a 30-as évekből való. Az üvegyári kolónia épületei képviseltek még értéket, izés homlokzati kialakításukkal. A településnek középületei alig voltak, a községház kétszintes épülete egy érdekes fejlődési folyamat eredményeként érte el végső formáját.

A város építése során a régi Ajka épületállományából nagyon kevés maradt meg. Megmaradt a vasútállomás főépülete, erősen átépítve, az Alkotmány utca déli oldala, az üvegyár, a három templom, a Kossuth utca nyomvonala és még néhány út hosszabb-rövidebb szakasza. Mit lehetett volna megmenteni, volt-e megmentésre érdemes építészeti, városképi együttes? Vegyünk sorra néhány eltűnt emléket. A neobarokk Nirnsee-kastélyt gazdáival együtt elsöpörte a történelem. Nem jelentett kiemelkedő értéket. Az épület ma már idegenül állna a modernista környezetben. Az üvegyári kolónia egységes, jó ízű házai a vasútállomás közelében megmaradhattak volna, funkcióváltással. Posztmodern építészeti eszközökkel egy üvegtető alá vonva az udvarokat és az utcát a vásárcsarnok szerepére alkalmassá tehetnék volna. Az épületekben boltokat, az udvarokban elárúsító standokat elhelyezve, az utcát átengedve a vásárlóközönségnek, a város attraktív színfoltjává válhatott volna. A templomdombi evangélikus iskola, a két protestáns templom, az evangélikus paplakkal együtt szép városképi együttes alkotott a domb rétegvonalaira helyezve. A műmesteri házak – Ruttkay Gyula Ybl-díjas építész szerint is –

a platánfás, ligetes, környezetben szép, hiteles, városias képet nyújtottak.⁴⁸⁸ Ez utóbbi épületek elbontásával azonban nyert is a város. A Petőfi utca térfala a bontás által vált középvárosivá.

A városépítés eredménye: az élhető város

Az ajkai városépítés nagyon fontos eredménye, hogy a korszak minden városépítési „stílusát” képes volt az emberi lépték keretei között tartani. A szocreál emberi maradt, a panelépületek nem váltak nyomasztóan egyhangúvá. A város léptékváltása az elkövetett hibák ellenére sikeresnek mondható. A várostestet – leszámítva a hetvenes, nyolcvanas évek településcsatolásait – a kezdeti széttagoltság után sikerült viszonylag kompakttá, elfogadhatóan tömörre tenni.

A négy-, ötemeletes épületek elviselhető magasságúak. A város utcáinak a képe évszakonként változik. Az út menti fásítások Ajka kiemelkedő városképi értékei. A növényzet jótékonyan takar és kiegészít, összeköt és kiegyenlít, jól oldja az iparosított építészet házainak merevségét. A városkép a dús növényzetnek köszönhetően kellemes, annak ellenére, hogy a lakótelepek típusstervek, illetve sorozattervek felhasználásával épültek. A lakótelepek belső udvarai nem váltak gazdátlaná. Végül is ezek köszöntek vissza a korabeli városlakók elégedettségében és a Hild-éremben.

Az ajkai városépítés legfőbb eredményei nem kiemelkedő alkotásokban foghatók meg, hanem abban, hogy egy élhető várost hoztak létre. Az eredményeket nem egy abszolút mércével kell összevetni, hanem azt kell észrevennünk, hogy saját műfajában alkotott elfogadhatót. A város nem volt kísérleti telepe a modern építészeti és városrendezési mozgalmaknak. Mindezek ellenére a városépítés Ajkán is produkált olyan értékeket, amelyek figyelmet érdemelnek. Megjelentek csak Ajkára jellemző beépítési konfigurációk a Móra Ferenc utcában a Kossuth utcában és a Városmegyerben (iparcikk áruház, szolgáltatóház, tanácsház együttesében).

A városépítők egy elfogadható minőséget hagytak örökül. Az építők utódait ez kötelezi, feladatuk megőrizni a város élhetőségét, és a városkép sajátos értékeit. Meg kell mondani, hogy ez nem mindenben sikerült, de ez már egy másik munka tárgya.

A város beállt, elérte népessége és kiterjedése maximumát, eltartó képessége a nehézipar megrendülésével megkérdőjeleződött. Azonban kialakult a város lakosságának olyan munkakultúrája, amely bázisán lehetőség nyílt a továbbélésre, a régi ipari szerkezet átstrukturálására. Nincs szükség arra, hogy a város újabb látványos urbanizációs szakaszba lépjen. A feladat a meglévő városi környezet humanizálása az architektonika eszközeivel.

⁴⁸⁸ Gáspár – Giay, 2004. 28.

A város lakóinak identitását erősíthetné, ha minden belvárosi lakótelep önálló nevet kapna. Az egyes városrészek őrzik a neveiket: Bódé, Alsócsinger, Tósokberénd, Bakonygyepes, Ajkarendek, Csékút, Padrag. A belváros néhány lakótelepe kapott már korábban nevet a hivatalosság vagy a köznyelv által, de a név feledésbe merült, vagy nem vált általánossá. A timföldgyár lakótelepét a népnyelv a Bauxit-lakótelep névvel illette a kezdetekben. A Sport utca és a távvezetékek közti lakótelepet az ötvenes években, egy helyi munkásórról Marton Sándorról nevezték el. Ma már alig ismert ez a név, nem is használják. A lakótelep fő feltáró utcája a Móra Ferenc utca, ezután lehetne a lakótelep neve a Móra Ferenc utcai lakótelep. A Fáy András lakótelepet az Ifjúság utca és a Széles-víz valamint a Fő út határolja. Elnevezése nem vált ismertté, pedig 1979-ben hivatalosan jutott ehhez a névhez. A Kossuth utca és a Fő utca közötti lakótelep kézenfekvő elnevezése a Kossuth Lajos utcai lakótelep lehet. A Béke utcai lakótelep elnevezést kaphatja a Kórház utca és az Alkotmány utca közötti lakóterület, a korabeli beépítési tervekben megjelent elnevezésnek megfelelően.

A város nemcsak épületek és a benne élők halmaza. Több ennél. Ez a többlet teszi várossá. A város egyrészt közösség és ennek a közösségnek a tudata, másrészt az épített környezet és erről kialakított mentális kép. A kettő hat egymásra. *„Minden város megteremti a maga sajátos környezetét és a vele szoros kapcsolatban az ott lakók belső, mentális világát (...) A generációk sora hozza létre, és tovább élte azokat a szimbólumokat, amelyek ismerete, használata tesz bennünket pestivé, győrivé, vagy debrecenivé”*⁴⁸⁹ – hozzátehetjük, ajkaivá.

Zárszó

Munkám során, a számtalan befolyásoló tényező közül a városépítés tervezési oldalára koncentráltam. Törekedtem az eredeti tervi dokumentációkat felkutatni. Csak a legfontosabb társadalmi-politikai döntési folyamatokat érintettem. A döntéshozók motivációival, tevékenységével nem foglalkoztam, pedig szükséges lenne, azzal további információkhoz juthatnánk egyes részletek konkrét alakulását illetően. Nevezetesen mit miért, úgy és oda, és miért nem másként építettek fel. Jobban megérthetnénk a sok tervmódosítás okait is. További feltáró munkára volna tehát szükség. A munkában megjelenő információk a kutatás jelenlegi állapotát tükrözik. A munka elkészítésének másik célja Ajka értékeinek és hibáinak láttatása volt. Vegyük észre és tudatosítsuk saját városunk sajátosságait, segítve ezzel is a tudatos ajkaivá válást.

Sok-sok információ jött össze. Dilemmát okozott a kezelésük. Ha mindent szerepeltetünk a könyvben, akkor túlságosan is felduzzad a mennyiség. Ha ki-

⁴⁸⁹ Szakál, 1985.

hagyom egy részüket, akkor veszendőbe mennek hasznos ismeretek. A munka minden bizonnyal sok kívánnivalót hagy maga után. Kritika tárgy lehet a tematikai, az időbeli és a területi korlátozás, az adatok hiánya fontos témákban, a feldolgozás módja és így tovább. A könyvben minden bizonnyal található elírások, hibás adatok, téves magállapítások, ezek a kellő felkészültség és az információk hiányára vezethetők vissza. Annak tudatában fejezem be a munkát, hogy nem tudtam hiánytalanul és hibátlanul teljesíteni a vállalt feladatot. Egyetlen szempontot szeretnék csak felhozni magam melegségére. A munkát egymagam végeztem el. Elköszönök az olvasótól, aki kitüntetett bizalmával, és türelmesen végigolvasta soraimat. Bármilyen fogadtatásban részesüljön a munkám, nem kívántam mást tenni, mint városomat és annak lakóit szolgálni, a magam szerény módján.

Ajka, 2011- 2015

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLSOPP, Bruce 1983: Merre tart az építészet? Gondolat, Budapest.
- ANKERL Géza 1991: Építészet és kommunikáció. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- BARTA Éva – ERDÉLYI György – SZÉKELY János 1978: Huta a Bakony alján 1878–1978. Veszprémi Lapkiadó Vállalat, Veszprém.
- BÉKÉSI Sándor 2010: ERGON A keresztyén esztétika teológiája. Mundus Novus Könyvek Egyetemi Kiadó, Budapest.
- BÉLLEY László 1984: Gazdaságirányítás és infrastruktúrafejlesztés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BENE László 1980: Ajka történetének jellegzetességei a XVII. és XVIII. században. Ajka.
- BOROS Edit 1987: Ajka Külterületi helynevei. Magyar névtani dolgozatok 73. ELTE, Budapest.
- BOZAI József 1973: Ajka, művelődési ház. == Magyar Építőipar, 4-5. 220-224. p.
- BUCUR HORVÁTH Ildikó 1995: Építészet mérnökszemmel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- CSÉFALVAY Zoltán 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA könyvkiadó Kft., Budapest.
- CSIZMADY Adrienne: Lakótelep és társadalmi szegregáció. www: szociologia.hu/dynamic/960304csizmady/htm
- DÁVID Katalin 2006: A szép teológiája. Szent István Társulat, Budapest.
- DEÁK József (szerk.) 2000: Timföldgyártás és alumíniumkohászat Ajkán 1943-2000 között. Ajkai Timföld Kft. Ajka, 2000.
- DUNCAN, Otis Dudley- DUNCAN, Beverley 1973: Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. (in Városshociológia (Válogatta: Szelényi Iván), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI György 1996: Településpolitikák Kelet-Közép-Európában. == Társadalmi Szemle. 10. szám 20-31. p.
- ENYEDI György 1989: Regionális folyamatok Magyarországon. Budapest.
- EPERJESSY Kálmán 1966: A magyar falu története. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ERDEI Ferenc 1974: Magyar város. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERDŐSI Ferenc 2000: A kommunikáció szerepe a terület-és településfejlődésben VÁTI, Budapest. (Területfejlesztési Szakkönyvek)
- FARAGÓ László 1997: Tervezéseméleti alapvetések. == Tér és Társadalom 3. szám 1-15. p.
- FERKAI András I 1988: Építészet a két világháború között. = Magyarország építészetének története Szerkesztette: Sisa József és Dóra Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest.
- FERKAI András II 1988: Építészet a második világháború után. = Magyarországépítészetének története Szerkesztette: Sisa József és Dóra Wiebenson Vince Kiadó, Budapest.
- FERKAI András 2005: Lakótelepek. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Budapest.
- F. RADOS Márta 1974: Az ajkai kórházról. == Magyar Építőművészet 3. 8-13. p.
- FÜLEP Lajos 1971: Magyar Művészet, Művészet és világnézet. Corvina Kiadó, Budapest.
- GÁSPÁR János – GIAY Frigyes: Ajka vonzásában. (kézirát, dátum nélkül)
- GELENCSÉR Gábor 2008: Panelkapcsolatok. = Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai. (N. Kovács Tímea szerk.) Kijárat Kiadó, Budapest, 142-160. p.
- GERA György 2009: Ajka. = Ajkai Századok Különszám VI. évfolyam, október, 26-45. p.
- GERMUSKA Pál 2002: A szocialista városok létrehozása. Terület- és településfejlesztés Magyarországon 1948-1953 között. == Századvég Új évfolyam 24. 2. szám 49-73. p.
- GERMUSKA Pál 2004: Indusztria bővületében. 1956-os Intézet, Budapest.
- GIAY Frigyes 1989: Város a Torna partján. Városi Tanács Ajka.
- GILYÉN Nándor 1982: Szerkezet és forma az építészetben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- GÓZON Imre 1973: ABC kisáruház és bútorraktár, Ajka. == Magyar Építőipar, 4-5. szám 265. p.
- GRANASZTÓI Pál 1972: Ember és látvány városépítészetünkben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- IKITS Tamás (szerk.) 1990: Veszprém megyei közutak története. Veszprémi Közúti Igazgatóság.
- ILLÉS Iván 2007: Regionális gazdaságtan. Typpotex Kiadó, Budapest.
- JÓZSEF Dénes 1979: Családiház-struktúra – városstruktúra. == Kritika 11.szám.
- JÓZSEF Dénes 1991.: Települési környezetünk állapotának és fontosabb jellemvonásainak bemutatása és értékelése. Kutatási jelentés II. kötet Települési minták értékelése. Építészettörténeti és Elméleti Intézet MTA Építészeti Kutatócsoport, Budapest, 1991. november.
- KENÉZ Győzőné 1972: Még egyszer a lakástervezés és az életforma feszültségéről. = Valóság 8. szám 70-75. p.
- KERÉKGYÁRTÓ Béla 2008: „A lehető legtöbb ember legnagyobb fokú boldogsága”? = Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai. (N. Kovács Tímea szerk.) Kijárat Kiadó, Budapest. 15-31. p.
- KGy 1974: Járási kórház, Ajka. == Magyar Építőművészet, 3.szám 5-8. p.
- KOZMA Károly – JÁRFÁS László – SZOKODY László: 1991 Az ajkai szénbányászat története. Veszprém.
- KOZMA Károly (szerk.) 1996: Az ajkai erőmű története. Bakony Erőmű Rt, Ajka.
- KŐSZEGFALVI György 1968: Ajka város, ajkai emberek – az építész szemével. == Napló, június 18. 3. p.
- KÖRNER Zsuzsa – NAGY Márta 2002: A városrendezési szabályozás története Magyarországon. == Építés- Építészettudomány XXX (1-2) 123-158. p.

KÖRNER ZSUZSA - NAGY Márta 2006: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig. TERC Kft, Budapest.

KOVÁCS Elemér 1973: Ajka, temető, ravatalozó. = Magyar Építőipar. 4-5. szám, 26. p.

KUBINSZKY Mihály 1975: A városkép bontakozása Ajkán. = Magyar Építőművészet 6. szám 62-64. p.

KUBINSZKY Mihály (szerk.) 1978: Modern építészeti lexikon. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

KUBINSZKY Mihály 1983: Régi magyar vasútállomások. Corvina Kiadó, Budapest.

LAKÓ István 1988: A 8. számú (grazi) műút veszprémi átkelési szakaszának, valamint a viadukt építésének és helyreállításának története. = Kiss Tamás (szerkesztő): A veszprémi völgyhíd ötvenéves. Veszprém Városi Tanács, Veszprém 9-18, p.

LOMBÁR Istvánné 1976: Közlekedésépítés gyakorlata. Tankönyvkiadó, Budapest.

LUKOVICH Tamás 2001: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai. Pallas Stúdió, Budapest.

MAJERCSIK Ernő 1981: Ajka vízellátásának története 1869-1980. (kézirat).

MAJOR Máté 1983: Építészettörténeti és építészetelméleti értelmező szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAJOR Iván 1984: Közlekedés és gazdaság. Magvető, Budapest.

MARKOS György 1967: Ajka, a bauxitváros. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (szerk) 1990: Magyarország kistájainak katasztere I. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest,

MEGGYESI Tamás 1972: Településtervezés (Bevezetés az urbanisztikába), kézirat.

MEGGYESI Tamás 1985: A városépítés útjai és tévútjai. Műszaki könyvkiadó, Budapest.

MEGGYESI Tamás- Nagy Béla 1986: Magyarország hagyományos lakókörnyezeti kultúráinak tipológiája. LAKÁSINFORM BT, Budapest.

MEGGYESI Tamás 2006: Városépítészet. Egyetemi jegyzet, kézirat Budapest.

MEGGYESI Tamás 2009: Városépítészeti alaktan. Terc, Budapest.

MENDÖL Tibor 1963: Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MERÉNYI Ferenc 1970 : Magyar építőművészet 1867-1967. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

MEZEI Judit 1982: A lakótelep-koncepció elméleti előfeltevései. = Valóság, 10. szám 68-76. p.

MUMFORD, Lewis 1985: A város a történelemben. Gondolat, Budapest.

MUSIL, Jiri 1974: A várostervezés, mint társadalmi folyamat. = Lakásszociológia, Kossuth Kiadó, Budapest 201-230. p.

NAGY Béla 2005: A település, az épített világ. B+V Lap- és Könyvkiadó, Budapest

NAGY Lajos 2005: A felsőcsingeri bányász lakótelep története. = Ajka Századok, november 45-59. p.

OVERY Paul 1969: De Stijl. Corvina Kiadó, Budapest.

PADÁNYI-GULYÁS Jenő 1982: Visszapillantás az 1920-as évek építészeti mozgalmaira. = Magyar Építőművészet 6. szám 51. p.

PERCZEL Károly 1973: Faluépítés. = Városépítés Magyarországon a felszabadulás után. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 111-120. p.

PERÉNYI Imre 1972: Településtervezés. Tankönyvkiadó, Budapest.

PERÉNYI Imre 1978: Városépítéstan. Tankönyvkiadó, Budapest.

PERÉNYI Imre 1984: A lakókörnyezet: adottságok és lehetőségek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest,

POGÁNY Frigyes 1976: A szép emberi környezet. Gondolat, Budapest.

PRAKFAI Endre – SZÜCS György 2010: A szocreál Magyarországon. Corvina Kiadó Kft, Budapest.

PREISICH Gábor 1972: Walter Gropius. Akadémiai Kiadó, Budapest.

READ, Herbert 1968: A modern festészet. Corvina Kiadó, Budapest.

RÉFI OSZKÓ Magdolna 1990: Tervek és térképek levéltárainkban 2. Műszaki tervdokumentumok az államosított építőiparban. Új Magyar Központi Levéltár Budapest.

REITTER István 2009: A 75 éves templom 1934-2009. Ajka.

RUTTKAY Gyula 1973/1: Városi és járási tanácsház. = Magyar Építőipar, 4-5. szám 213-215. p.

RUTTKAY Gyula 1973/2: Ajka, szolgáltatóház és üzletház. = Magyar Építőipar, 4-5. szám 216-218. p.

RUTTKAY Gyula 1973/3: Ajka, szálloda. = Magyar Építőipar, 4-5. szám 219. p.

SZAKÁL Gyula 1985: A polgár és városa. = Comitatus, április.

SZEGŐ Andrea 1974: Területi érdek, területi igazgatás és fejlesztési politika. Tanácsakadémia Tanácsigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.

SZÉKELYNÉ Egri Zsuzsanna 1979: Az épített környezet védelme. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

SZELÉNYI Iván 1990: Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZENDRŐI Jenő – ARNÓTH Lajos – FINTA József – MERÉNYI Ferenc – NAGY Elemér 1972: Magyar építészet 1945 – 70. Corvina Kiadó, Budapest.

SZENTKIRÁLYI Zoltán 1980: Az építészet világtörténete I-II. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.

SZIRMAI Viktória 1988: „Csinált” városok. Magvető Kiadó, Budapest.

TATAI Zoltán 1987: Ajka a harmonikusan fejlődő kisváros. = Városépítés, 6. szám 31-33. p.

TATAI Zoltán 1988: Ajka. = Településfejlesztés, 1. szám 85-95. p.

TILHOF Endre 2000: TósokBerénd és temploma. Ajka-Somlókörnyéki Heti Hírhozó, Ajka.

TILHOF Endre 2009: Ajkai krónika. Ajka Város Önkormányzata, Ajka.
 TIHANYI György (szerk.) 2009: Ajka, a város története képekben, Ajka.
 TIMON Kálmán 1985: Lakásépítésünk a nyolcvanas években. = Magyar Építőművészet, 3. szám 10-12. p.
 TOMPAI Géza 1996: Fejlesztés – rendezés. = Urbanisztika 3. évfolyam, 9. szám október. 6-7. p.
 TÓTH Kálmán 1954: Az anyag, szerkezet és forma egysége a népi építészetben. = Magyar Építőművészet, III. évfolyam 7-9. szám 196-202. p.
 TÓTH Zoltán 1997: A települések világa. Ponte Press Kiadó, Pécs.
 URBANISZTIKA, 1987 : Perényi Imre (szerk): Urbanisztikai kézikönyv. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest.
 VÁGI Gábor 1982: Versengés a fejlesztési forrásokért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
 VALENTINY Károly 1973: A településtervezés feladatai és módszerei. = Városépítés Magyarországon a felszabadulás után. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 21-48. p.
 VARGA Béla (szerk.) 1988: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém Megyei Önkormányzat, Veszprém.
 ZÁDOR Anna 1984: Építészeti szakszótár Corvina Kiadó, Budapest.
 ZOLTÁN Zoltán 1979: Az infrastruktúra térbeli rendszere és területi hatásmechanizmusa. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 ZOLTÁN Zoltán (szerk.) 1980: Telephelyválasztás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
 KSH Népszámlálás (1949-1990) Veszprém megyei adatai
 KSH 1980 és 1990 évi népszámlálási 19. Veszprém megye adatai évkönyvek
 KSH Veszprém Megyei Igazgatósága: Veszprém megye fontosabb statisztikai adatai 1959-1964
 KSH Veszprém Megyei Igazgatósága: Veszprém megyei Statisztikai Évkönyvei 1965-1990
 KSH Helyzetkép az ország városairól 1971 Budapest, 1971
 Veszprém megye régészeti topográfiája 3. A devecseri és a sümegi járás. Szerk: Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSE:

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára = MNL VeML
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára = MNL OL

FÜGGELÉK

F1. Ajkai közterületek névváltozásai

1. Utca elnevezések:

Az első helyen az 1930-as évekbeli térképen szereplő elnevezés, a második helyen szocialista időszak alatti elnevezés, az utolsó elnevezés rendszerváltás utáni, illetve a rendszerváltás után is megmaradt elnevezés szerepel.

1991. szeptember 1. előtti elnevezések:

Eötvös József utca = Táncsics Mihály utca

Hideg utca (vármegyei út) = Kossuth utca

Hunyadi János utca (vármegyei út) = Alkotmány utca

Nirnsee kastélypark = Szabadság park = Hild Park

Pozsonyi utca, illetve Vörös-köz = József Attila utca

Széchenyi István utca = Béke utca

Tisza István utca (vármegyei út) = Bajcsy - Zsilinszky utca, majd Lenin út =Csingeri út

1991. szeptember 1-jétől új utcanevek:⁴⁹⁰

Április 4. utca = Bóday Gábor utca

Kun Béla utca = Juhar sor

Szamuely utca = Alinka utca

Tanácsköztársaság út = Fő út

Tolbuchin utca = Beréni utca

Vörös Hadsereg útja = Szent István út

Kis utca = Fenyő utca

1992. november 13. újabb utcanev változtatások:⁴⁹¹

Gorkij utca = Mikes Kelemen utca

Killián utca = Szilvágyi utca

Mező Imre u = Parragh Lajos utca

Schönherz utca = Lakos János utca

Zalka Máté utca = Hét vezér utca

2. Lakótelep elnevezések

Timföldgyári lakótelep = MASZOBAL-lakótelep = Bauxit-lakótelep

Új telep = Erőmű-lakótelep = Marton Sándor lakótelep = Móra Ferenc utcai lakótelep

Erőmű készenléti lakótelep = Kandó Kálmán-lakótelep

⁴⁹⁰ Tilhof, 2009. 335.

⁴⁹¹ Tilhof, 2009. 339.

F2. Az ábrák forrásai

1.1 ábra: Ajka gazdasági térszerkezete

Forrás: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, XXVI 54 szelvény, részlet. Az illusztráció a II. katonai felmérés felhasználásával készült, a szerző kiegészítéseivel. A felhasználáshoz a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum hozzájárult.

1.2 ábra: Ajka kistájai

Forrás: Marosi – Somogyi: Magyarország kistájainak katasztere, 1990. A felhasználáshoz a MTA hozzájárult. A térképet, a szerző egészítette ki a településnevek és sorszámaik feltüntetésével.

1.3 ábra: Hagyományos lakókörnyezet

Az ábra Ajka kataszteri birtokvázlata (1933.) alapján készült, az épületek szürke színnel való szerző által kiemelésével. Forrás: MNL VeML XV. 11.b 1. doboz. A térkép felhasználhatóságáról a Földművelésügyi Minisztérium Földügyi és Térinformatikai Főosztály (továbbiakban: FM) nyilatkozott.

1.4 ábra: Megnyitott keretes beépítés

Az ábra, az OFTH Kartográfiai Vállalat (továbbiakban: OFTH) által 1978-ban készített Ajka földmérési alaptérképe (továbbiakban: alaptérkép) felhasználásával készült. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. Az épületek fekete színnel való kiemelését a szerző készítette. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

1.5 ábra: Hézagos keretes beépítés

Az ábra, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. Az épületek fekete színnel való kiemelését a szerző készítette. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

1.6 ábra: Párhuzamos sávos beépítés

Az ábra, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. Az épületek fekete színnel való kiemelését a szerző készítette. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.1 ábra: Ajka kataszteri birtokvázlata, 1933

Forrás: MNL VeML XV. 11.b 1. doboz. A birtokvázlatot, a szerző egészítette ki az utcanevekkel. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.2. ábra: A Bauxit-lakótelep, 1942

Forrás: Deák, 2000. 198. Dr. Deák József hozzájárult a helyszínrajz felhasználásához.

2.3 ábra: Ajka szomszédsági egységei az 1951. évi rendezési terv szerint

Az illusztrációt a szerző készítette.

2.4 ábra: Az 1951. évi rendezési terv alapján, a Május 1. tér környékén elkészült épületek

Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.5 ábra: Az Ajka – MASZOBAL-lakótelepen az 1952. évi beépítési terv alapján elkészült épületek

Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A lakótelepen, a korábbi tervek alapján elkészült épületeket szürke színnel, a terv alapján elhelyezett épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.6 ábra: Az 1952-1954. évi rendezési tervek alapján a Móra F utca környékén elkészült épületek

Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A terv szerint elkészült épületeket fekete színnel, és az utakat vastagított vonallal, valamint a korábbi terv szerint elhelyezett épületeket szürke színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.7 ábra: Az 1956. évi rendezési terv alapján elhelyezett épülete az 1. szomszédsági egységben

Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A terv szerint elkészült épületeket fekete, a korábbi terv szerinti épületeket szürke színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.8 ábra: Az 1958. évi rendezési terv alapján elhelyezett épületek a városközpontban

Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A terv szerint elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott..

2.9 ábra: A várutai házhelyosztás az új út nyomvonalával, 1953

Az illusztrációt, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával a szerző készítette. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

2.10 ábra: A Babucsza dűlő beépítése az 1953. évi terv alapján

Az illusztráció az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A vastag fekete vonal az eredeti tervezési területet határolja. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott..

- 2.11 ábra: A tósokberéni bányász lakótelep részletes rendezési terve, 1957
Forrás: Körner-Nagy, 2006. 239. A terv a Magyar Építőipar 1957. 11-12. számában jelent meg először. A terv felhasználásához, Körner Zsuzsa hozzájárult.
- 2.12 ábra: A Szövetkezeti lakótelep beépítése az 1951-1952. évi terv alapján
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A szerző a vastag fekete vonallal az eredeti tervezési területet határolta le. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.13 ábra: Az 1960-ban készült rendezési terv alapján elhelyezett épületek a városközpontban
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. Az elkészült épületeket fekete, a korábbi terv alapján elhelyezett épületeket szürke színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.14 ábra: Az 1962. évi beépítési terv szerint elhelyezett épületek az 1. szomszédsági egységben
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A beépítési terv alapján elkészült épületeket fekete, a lakótelepen a korábbi tervek alapján felépült épületeket szürke színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.15 ábra: Az 1962. évi beépítési terv alapján elhelyezett épületek a 2. szomszédsági egységben
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A beépítési terv alapján elkészült épületeket fekete, a lakótelepen a korábbi tervek alapján felépült épületeket szürke színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.16 ábra: Az 1965-ben készült városközpont részletes rendezési terve megvalósult fő szabályozási elemei
Az illusztrációt az OFTH által 1978-ban készített, és a Földhivatal által továbbvezetett alaptérkép felhasználásával a szerző készítette a fő szabályozási elemek vastag fekete vonallal történt jelölésével. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.17 ábra: Ajka városi park részletes rendezési terve, 1966
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A szerző a tervet, a VESZPRÉMTERV kft. és Szántó Eszter hozzájárulásával közli.
- 2.18 ábra: Ajka városközpont rendezési tervjavaslat, 1968
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A VESZPRÉMTERV kft. és Ruttkay Gyula hozzájárultak a terv közléséhez.

- 2.19 ábra: Ajka IV. Tósokberénd részletes rendezési terve, 1968
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A VESZPRÉMTERV Kft. hozzájárult a terv felhasználásához.
- 2.20 ábra: A 436 lakás 1969. évi beépítési terve szerint megvalósult épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.21 ábra: A városközpont 1100 lakás beruházási programjának beépítési terve, 1969
Foltányi Miklós és a GYŐRITERV jogutódja, az EURODOM Zrt. hozzájárulást adott a terv felhasználásához.
- 2.22 ábra: Ajka Pálma utca menti terület részletes rendezési terve, „A” változat, 1969
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, valamint MNL VeML XV. 18.c 12 doboz TrF – TÉB – 0060. 1221.VESZPRÉMTERV Kft. Tkálics hozzájárult a terv felhasználásához.
- 2.23. ábra: Ajka Pálma utca menti terület helyszínrajza
Az illusztráció az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.24 ábra: Az 1970. évi 234 lakásos beruházási program beépítési terve szerint elkészült épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.25 ábra: A Rákóczi utca és környéke 1970. évi beépítési terve szerint elhelyezett épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.26 ábra: Az Ifjúság utca északi oldalának beépítése, az 1972-1975. között készült tervek alapján
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.27 ábra: Az Ifjúság utcai és Sport utcai területen az 1972. évi terv alapján elhelyezett épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült.
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.

- 2.28 ábra: A Béke utca környéke 1975. évi beépítési terve alapján elhelyezett épületek.
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített és a Földhivatal által tovább vezetett alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. A terv alapján elkészült épületeket fekete, a korábbi terv szerint elhelyezett épületeket szürke színnel, a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.29 ábra: A Béke utcai beépítés I. ütem beépítési terve szerint elhelyezett épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.30 ábra: Az Ifjúság utcai lakótelep 1975. évi beépítési terve szerint elhelyezett épületek
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.31 ábra: Az 1969. évi pályamunka alapján elhelyezett épületek a Kossuth utcai lakótelepen
Az illusztráció, az OFTH által 1978-ban készített alaptérképe felhasználásával készült. Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Az elkészült épületeket fekete színnel a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.32 ábra: A tervezett járásbíróház – irodaház helyszínrajza, 1970
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 482. VESZPRÉMTERV Kft. és Ruttkay Gyula hozzájárultak a terv felhasználásához.
- 2.33 ábra: Ajka Béke utca III. ütem beépítési terve, 1982
Forrás: (Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 726, illetve MNL VeML XV. 18.c TRF – TÉB – 0092 19. doboz 2740. VESZPRÉMTERV Kft. hozzájárult a terv felhasználásához.
- 2.34 ábra: Ajka városközpont beépítési terve, 1985
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 807. VESZPRÉMTERV Kft. és Ruttkay Gyula hozzájárultak a terv felhasználásához.
- 2.35 ábra: Az Alkotmány utca lakótelep beépítési terve, 1986
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 751. Sámoly János tervező és a GYÓRITERV jogutódja, az EURODOM Zrt. engedélyt adott a terv felhasználására.

- 2.36 ábra: Az 1987. évben készült Tűzoltó utcai beépítési terv alapján elhelyezett épületek
Az illusztráció az OFTH Kartográfiai Vállalat által 1978-ban készített és a Földhivatal által tovább vezetett alaptérkép felhasználásával készült. Forrás: MNL VeML XV. 11. SZA3/1. Az elkészült épületeket fekete körvonallal a szerző jelölte meg. A térkép felhasználhatóságáról az FM nyilatkozott.
- 2.37 ábra: Ajka kereskedőház, helyszínrajz, 1990
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 825. VESZPRÉMTERV Kft. és Ruttkay Gyula hozzájárultak a terv felhasználásához.
- 2.38 ábra: A vasútállomás épületeinek homlokzat-kialakításai terve, 1990
Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 860. VESZPRÉMTERV Kft. és dr. Horváth Györgyné hozzájárultak a terv felhasználásához.
- 4.1 ábra: A belváros lakótelepei. (A szerző munkája.)
4.2 ábra: A belváros felépítésének területi irányváltásai. (A szerző munkája.)
4.3 ábra: A belváros épületállománya építési idő szerint. (A szerző munkája.)
4.4 ábra: A belváros épületeinek összetétele építési mód szerint. (A szerző munkája.)
4.5 ábra: A belvárosi épületek szintszám szerinti megoszlása. (A szerző munkája.)
Tartalomjegyzék végén: Ajka belvárosa. (A szerző munkája)

Megjegyzés:

Az Ajkai Önkormányzati Hivatal 2013. február 20-án hozzájárult a Hivatali Tervtár anyagának felhasználásához

F3 A képek forrásai

Tihanyi Gyögy (Ajkai Fotóklub) által felhasználásra engedélyezett képek:

- 2.1 kép: Ajka faluközpontja. Forrás: Tihanyi, 2009. 50
- 2.2 kép: A Templomdomb 1910-ben (képeslap részlet). Forrás: Tihanyi, 2009. 63)
- 2.3 kép: Az ajkai községháza (képeslap részlet). Forrás: Tihanyi fotógyűjtemény
- 2.4 kép: A hitelszövetkezet székháza. Forrás: Tihanyi, 2009, 56
- 2.5 kép: A római katolikus templom (képeslap részlet). Forrás: Tihanyi, 2009. 50
- 2.6 kép: A Nirnsee-kastély és parkja 1923-ból. Forrás: Tihanyi, 2009. 8
- 2.7 kép: Az üveggyári kastély (képeslap részlet). Forrás: Tihanyi, 2009. 39
- 2.8 kép: Az üveggyár kolóniája. Forrás: Tihanyi, 2009. 38. A felvételt Gáspár János készítette.
- 2.9 kép: A vásártér 1920-as években. Forrás: Tihanyi, 2009. 18
- 2.10 kép: A vasútállomás épülete. Forrás: Tihanyi fotógyűjtemény
- 2.12 kép: Múmesteri ház. Forrás: Tihanyi, 2009, 94
- 2.13 kép: Szülőotthonná vált főmérnöki ház. Forrás: Tihanyi, 2009. 77
- 2.14 kép: Kaszinó. Forrás: Tihanyi, 2009. 76
- 2.17 kép Ajka, Kossuth utca az első házgyári épületekkel. Forrás: Tihanyi, 2009. 69. A felvételt Gáspár János készítette.

A FORTEPAN szabad felhasználású képei:

- 2.11 kép: A bauxit lakótelep képe 1942 körül. FOTO:FORTEPAN / MNL VeML Kozelka Tivadar adományozó, a fotó száma: 70665
- 2.15 kép: Ajka, 1. szomszédsági egység első építési ütemének épületei. FOTO: FORTEPAN / VÁTI Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ Tervtára adományozó, a fotó száma: 29059
- 2.16 kép: Ajka Frankel Leó utcai lakóépületek. FOTO:FORTEPAN / VÁTI Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ Tervtára adományozó, a fotó száma: 28734

Makettképek:

- 2.19 kép: Ajka, városközpont 1100 lakás tervpályázat, modellfotó, 1969 Foltányi Miklós és a GYŐRITRERV jogutódjának engedélyével. A modellfotót Foltányi Miklós bocsátotta rendelkezésre. A szerző ezúton mond köszönetet érte.
- 2.20 kép: Ajka városközpont környékének beépítési tanulmánytervének modellfotója, 1972 Forrás: Ajkai Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára, 566. Foltányi Miklós és a GYŐRITRERV jogutódjának engedélyével.

A szerző felvételei:

- Első borító külső oldalán: A modernitás szorításában
2.18 (1970); 2.21 (1970); 2.22 (1969); 2.23 (1973); 2.24 (1972); 2.25 (1977); 2.26 (1977); 4.1 – 4.123 (2011-2013) képek

F4 Névmutató

- Á** Ádám István, Dr. 280
Antal Dezső 43
Arányi István 85, 88, 391
Árkai István 37
Aschner Jakab 57
- B** Bajor István 280
Bakema, Jakob Berend 35,395
Bakos István 128
Balás Jenő 43
Balogh Gábor 134
Balogh István 179
Baruzs Bernát 107
Bene László 47
Bihaly Tamás, Dr. 127
Bíró Lajos 430
Blancz Tamás 242
Bornemissza Géza 45
Borostyánkői László 93, 114, 115
Borsos Miklós 430
Borsos László 129
Bozai József 106, 107, 181
Böleskei Imre 128,28
Broek, Johannes Hendrik van den 395
- C** Cézanne, Paul 29
Csillag József 97, 137, 193
Csohány Kálmán 182
Csorba Zoltánné 214
Csordás Tibor 37
Csörgei János 223
Cullen, Gordon 410
Custodis, Alfonz 58
Czizmady Arienne 348
Czottner Sándor 68
- D** Demetrovics László 75
Dénes Attila 430
Dobai Péter 255
Duncan, Beverly 284
Duncan. Otis Dudley 284
- E** Ekker László 276
Enyedi Béla 43,57
- F** Fábíán István 114
Farágó László 25
Farkas Tibor 429,43
Fendle István 176
Ferkai András 348
Fernes László 51
Foltányi Miklós 199, 204, 207, 208, 209, 225, 227, 232, 374, 375, 393, 423, 432
Fülep Lajos 432
- G** Galló György 241
Gáspár János 15, 396, 398, 465
Gay Frigyes 465
Gibbins, Olaf 348
Gilyén Nándor, Dr. 221
Gimesy Mária 176
Gózon Imre 231,276
Granasztói Pál 348,453
Guáth István 225
Gyengő Tibor 57
- H** Hadnagy Erika 241
Halász István 256,275
Hegedüs - Tosics 348
Hegedüs Sándor 11, 15, 469
Hegyi Lajos 107
Heisz Győző 243
Hlatky-Schlichter Klára 63
Hlatky-Schlichter Tamás 63
Holló Barnabás 50,429
Hoppál Dezső 255
Horváth Andor 233
Horváth Györgyné, Dr. 178, 251, 256, 278
Horváth Jenő 176
Hónig Nándor 115
Hullám István 144
- I** Illés Antal 430
Illés Attila 220, 380, 432
Illés Gyula 430
Ilonczay Nándor 150
Irsy László 60
- J** Jankovics Lajos
József Dénes 60,395,399,398,420,422,432,434
Juhász Jenőné 157,193
- K** Kamarás Jenő 60
Kamarássy Jenő 57
Karai Antal 97, 144, 206, 212, 249, 264, 272
Károlyi Antal 85, 88, 140, 391
Károlyi István 199
Kérey Hugó 240
Kisléghy Nagy István 181
Kiss Jenő 219
Kiss Miklós 164
Komondy Zoltán 176
Korompay György 92
Kossa István 129
Koszorú Lajos 214
Kotsis Lajos 164
Kovács István 185
Kovács Elemér 230,234
Köböl József 129
Körner Zsuzsa 15
Körösi Tibor 176
Krizke György 176
Kubinszky Mihály 234, 390, 398

- L** L. Nyíri Vera 227,231
Lakatos Kálmán 73
Lang János 211, 220, 228, 260, 380, 381, 382
Le Corbusier 34,398
Lévárdi Ferenc, Dr. 129
Ligeti Gizella 140, 158, 163, 178
Lőrincz Józsefné 232
- M** Markos György 22
Marton László 429
Mayekawa, Kunio 398
Megyeri József 230
Mester Árpád 380
Mezei László 255,274
Mezeiné Kordik Mária 255,274
Miskolczy László 60
Molnár Gábor 429
Morbitzer Andor 76, 79, 83, 93, 94,
96, 97, 103, 391
Mumford, Lewis 38
- N** Nagy Csaba 233
Nagy Ernő 99
Nagy Imre 71
Nemecz József 57
Nepomuki Szent János 429
Nirnsee Ferenc 51
Nits Gyula 225
Nyíri Mária 242
- P** Padányi Gulyás Jenő 37
Pap János 129
Papp Zoltán 51,412
Paszternak, Borisz 18
Patz Béla 102,103
Perczel Károly 124,129
Perényi Imre 343
Perry, Clarence A. 36
Petneházy Antal 58,354
Petrilla Péter 186
Pintér Tihamér, Dr. 130
Póta Béla 170
Pottyondy Péter 250
- R** R. Kiss Lenke 357,43
Rácz György 108
Rátonyi József 412,429
Rieger Rezső 128
Rimmer János 176
Rivasz László 68
Rosta János 216,217
Rozgonyi Miklós 176
Rusznák György, Dr. 176
Rusznák Miklós 73
Ruttkay Gyula 182, 193, 194,
201, 204,226, 228, 235, 237,
238, 239, 259, 261, 267, 268,
272, 277, 390,392, 393, 396,
398, 399, 402, 417, 418
- S** Sály Ignác 57
Sávoly Pál 175
Schaár Erzsébet 430
Schwartz Béla 280
Serédi Lajos, Dr. 68
Sidlovics József 134
Sigray Béla 146
Skorka Mária 253, 260, 274
Somogyi Sándor 50,429
Sorg Antal 57
Spányi Balázs 165
Spiró Éva 221
Stein, Clarence 36
Stróbl László 175
Suszánszky Károly 164
Sylvester Adámné 243
- Sz** Szabó János 129
Szabó Zoltán 60
Szalai Istvánné 231
Szalay Győző 204,228
Szálka Miklós 243
Szántó Eszter 153
Szecsódi Sándor 221
Szekér Gyula 129
Szent Borbála 429,43
Szent István 429
Szigetvári János 201
- T** Takács Edit 229
Tatai Zoltán 21
Tenke Tibor 380
Thürmer Rezsóné 177
Tihanyi György 15
Tilhof Endre 16,6
Tímár Márton 109
Tyroler Endre 120, 140, 155, 156, 157, 159,
160, 162, 165, 176, 177
Tkálcs Ferenc 194, 202, 203, 204, 223, 231
Tomcsányi Marianna 127, 143, 212
Tompai Géza 26
Tóth Júlia 430
Török Jenő 251
Tunkel János 179
- V** Vági György 173
Varga Isatván 255
Vas Zoltán 121
Verébfalvy Béla 118
Veres Péter 66
Vinkovits István 147, 392, 393, 457
Vörösmarty Kálmán 72
- W** Winkler Oszkár 108
Wossala György 87
Wright, Henry 36
- Y** Ybl Miklós 365
- Zs** Zsámboki Lajos 174,175
Zsolnai Mihály 51